

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK AÇISINDAN DİL HAKLARI

Doktora Tezi

MUSTAFA KOÇAK

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK AÇISINDAN DİL HAKLARI

Doktora Tezi

MUSTAFA KOÇAK

Danışman: PROF. DR. İBRAHİM Ö. KABOĞLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

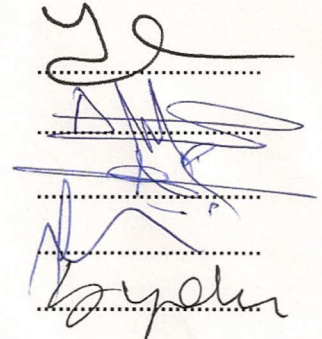
HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı Doktora öğrencisi
MUSTAFA KOÇAK'ın tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
16.07.2009 tarih ve 2009-11/35 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 8.../3.../2012..

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İBRAHİM KABOĞLU
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ABDURRAHMAN EREN
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. OSMAN DOĞRU
4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.SULTAN UZELTÜRK
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.SEVTAP YOKUŞ

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Mustafa Koçak
Anabilim Dalı : Hukuk
Programı : Kamu Hukuku
Tez Danışmanı : Prof.Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Tez Türü ve Tarihi : Doktora - Mart 2010
Anahtar Kelimeler : Çokkültürlülük, Dil Hakları

ÖZET

Dil haklarının tanınması yönündeki talepler birçok ülkede giderek artmaktadır. Egemen konumda olmayan dilsel azınlıkların bu taleplerini, azınlık hakları ile birey ve kültür arasındaki ilişkiyi dikkate alan çokkültürlülük kavramları içinde dile getirdikleri gözlemlenmektedir. Dilin, kültürün ve kimliğin birey için taşıdıkları önem nedeni ile hukukun konusu olmaları gerektiği yönündeki çokkültürcü anlayış, kültürün insan yaşamındaki yeri, politik önemi, kültürler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgilenmektedir. Bu çalışmada çokkültürcü yaklaşım, dil haklarının dayandırıldığı normatif temel olarak benimsenmiştir.

Çalışmanın temel amacı, tezin ikinci bölümünde ortaya konulmuştur. Tezin amacı, dilsel farklılığın hukuksal bir değer ve hak olarak kabul edilecekse bunun hangi ilkeler temelinde ve nasıl düzenlenebileceğinin araştırılmasıdır. Dilsel farklılığın tanınıp tanınmaması ise dil politikaları ile bağlantılıdır. Dil politikası resmi tek dilliliği esas aldığı anda, bu dil politikası diğer dillerin kamusal alandan dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu ise dilsel adalet hakkında bazı soruları gündeme getirecektir. Dilsel adalet çerçevesinde bazı dil haklarının tanınması gereği söz konusu olduğunda, bu hakların temellerinin neler olduğu, nitelikleri ve bunların nasıl uygulanacağına ilişkin incelenmesi gerekli olmuştur.

Dil haklarının güçlü bir savunusu, hukuk öncesi/ötesi bazı kavramların (kültürel seçim, kimlik ve özerklik), bireylerin sahip oldukları hakları belirleyen kurumların (yurttaşlık) ve hakların türetildiği temel ilkelerin (eşitlik), dil kaynaklı taleplerin doğasına uygun bir biçimde anlaşılmasına bağlıdır. Bütün bunlar birinci bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada dilsel azınlıkların uluslararası hukuka göre sahip olabilecekleri dil hakları da üçüncü bölümde incelenmiş ve dil hakları alanındaki cari uluslararası hukuk rejiminin öngördü haklar ile dilsel grupların talepleri arasındaki hak açığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Mustafa Koçak
Field : Law
Programme : Public Law
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Degree Awarded and Date : Doctorate - March 2010
Keywords : Multiculturalism, Language Rights

ABSTRACT

Demands for recognition language rights increase in many countries. Linguistic minorities use concepts of minority rights and multiculturalism for their demands. A theory of multiculturalism which aware the importance of language, culture and identity for individual is concerned with the place of culture in human life, its political significance and relations between culture. In this study multiculturalism considered as normative base for language rights.

The aim of dissertation is –which put forward at second part- to search if language difference considered as right and legal value, how can we regulate it and which basic principle can we use. Recognition of language difference is depend on language policy. When language policy accept single language as official language, such language policy caused other languages excluded from public domain. There for some questions came out about linguistic justice. When necessary to recognized some language rights within the framework of linguistic justice, we must search basis of these rights, their nature and how would be their implementation.

A strong defence of language rights depended on new understanding some concepts (cultural choice, identity, and autonomy), which precedence law; institutions

(citizenship), which determine the rights individuals must have; and basic principle (equality) which language rights derived. All must be appropriate the nature of language source demands. All of them issues of first part.

In this study, linguistic minorities language rights examined also under the international law at third part and trying to put forward rights deficit between linguistic groups claims and current international law regime.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	İ
ABSTRACT.....	İİİ
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I. MESELELER	1
II. YAKLAŞIM	7
III. ÇALIŞMANIN PLANI.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

I. KÜLTÜR KAVRAMI.....	17
A. KÜLTÜRÜN NİTELİĞİ.....	20
B. KÜLTÜRÜN ANLAŞILMA BİÇİMLERİ	21
C. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK	22
1. Alt Kültürler.....	22
2. Alternatif Kültürler.....	22
3. Toplumsal Kültürler	23
II. BİREY VE KÜLTÜREL SEÇİM	28
A. KÜLTÜR- ÖZGÜRLÜK BAĞLANTISI.....	29
B. KÜLTÜR- KİMLİK BAĞLANTISI	30
C. KÜLTÜR- ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR- KİMLİK BAĞLANTILARINDA	30
İLERİ SÜRÜLEN GÖRÜŞLER	30
1. Cemaat ve Cemaatçi Görüş.....	30
2. Liberal Görüş.....	34
3. Liberal Kültürcü/Milliyetçi Görüş.....	35
III. ÇEŞİTLİLİK, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	38
A. ÇEŞİTLİLİK	38
1. Olgusal Kültürel Çeşitlilik.....	39
2. Olgusal Kültürel Çeşitlilik Lehine Tezler	39
a. Çeşitlilik ve Tercihlerin Çoğulluğu.....	39
b. Kültürel Üyelik'in Önemi	40
c. Estetik Bir Değer Olarak Çeşitlilik	41
d. Rekabeti Teşvik Etmenin Aracı Olarak Çeşitlilik	41
3. Normatif Çeşitlilik	42
B. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK	43
C. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	48
1. Cemaatçi Çokkültürcülük	52
2. Liberal Çokkültürcülük	54
3. Ulus Devlet Milliyetçiliğine Karşı Çokkültürcülük	57

4. Çokkültürcülüğe Yönelik Eleştiriler	60
a. Cumhuriyetçi-Dayanımcı Eleştiri	60
b. Liberal-Özgürlükçü Eleştiri	61
c. Marksist-Eşitlikçi Eleştiri	62
IV. KİMLİK SİYASETİ	64
A. KÜLTÜR VE SİYASET	64
B. KİMLİK / TANINMA SİYASETİ	66
1. Yurttaşlık ve Boyutları	71
a. Yurttaşlık Bağı	74
b. Yurttaşlık Statüsü	75
2. Farklaştırılmış Yurttaşlık	79
V. HOŞGÖRÜ VE SİYASAL TARAFSIZLIK MODELLERİ.....	84
A. HOŞGÖRÜ	85
B. SİYASAL TARAFSIZLIK	88
1. Özerk Birey	90
2. İyi Niyetli İhmal Veya Müdahale Etmeme	93
a. Normatif Gerekçe	94
b. Pragmatik Gerekçe	96
c. Müdahale Etmeme Modelinin Değerlendirilmesi	96
3. Ayrımcılık Yapmama Politikası / Ayrımcılık Yasağı	97
4. Eşit Destekleme veya Sempatik Tarafsızlık	102
VI. EŞİTLİK VE EŞİT TANINMA TALEBİ	103
A. EŞİTLİK	103
B. EŞİTLİĞİN BENZER KAVRAMLARDAN AYRILMASI	106
1. Özdeşlik	106
2. Aynılık	107
3. Benzerlik	107
4. Eş- Değerlilik	111
C. EŞİT TANINMA TALEBİ	114
VII. KÜLTÜREL HAKLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	123
A. MUAFİYETLER	125
B. TEŞVİK VE YARDIMLAR	128
C. GELENEKSEL KÜLTÜRÜN VE HUKUKUN TANINMASI	130
D. DIŞ KORUMALAR	130
E. İÇ KISITLAMALAR	132
F. TEMSİL HAKLARI	134
G. ÖZ YÖNETİM HAKLARI	136
H. SEMBOLİK TALEPLERİN KABUL EDİLMESİ	137

İKİNCİ BÖLÜM

DİL HAKLARI

I. TEMEL KAVRAMLAR	140
A. DİL	140
1. Tanım	140
2. Dil-Lehçe Ayrımı	141
3. Dil Topluluğunun Tanımlanması	142
B. ANA DİL	142

C. RESMİ DİL	143
D. ÇOK DİLLİLİK	145
II. DİL POLİTİKALARI VE DİLSEL DEĞİŞİM	146
A. DİL POLİTİKALARI	146
1. Tek Dillilik	149
a. Ekonomik Kalkınma	150
b. Demokratik Müzakere	150
c. Etkin Sosyal Politikalar Oluşturulması	151
d. Devletin Bütünlüğünün Pekiştirilmesi	151
e. Bilgi Akışının Artırılması	151
2. Çok Dillilik	152
B. DİLSEL DEĞİŞİM VE NEDENLERİ	154
1. Tabii Ölüm ve Ölü Dil	154
2. Asimilasyon Olmadan Dilde Radikal Değişim	155
3. Asimilasyon Sonucu Dilde Radikal Değişim	156
4. Dilsel Değişim Nedenlerinin Kritiği	159
III. DİLİN FONKSİYONLARI	166
A. İLETİŞİM ARACI OLARAK DİL	168
B. KÜLTÜREL KİMLİK VE DİL	171
IV. DİLSEL ADALET HAKKINDA GÖRÜŞLER	177
A. TELAFLI EDİCİ ADALET	178
1. Seçilmemiş Eşitsizliklerin Giderilmesi	179
2. Destekleme Maliyetinin Paylaşılması	179
3. Telifli Edici Adalet Anlayışının Eleştirisi	180
B. MİLLİYETÇİ GÖRÜŞ	182
C. LİBERAL KÜLTÜRÇÜ GÖRÜŞ	188
D. LİBERAL DEMOKRATİK GÖRÜŞ	192
V. DİL HAKLARININ TEMELLERİ	196
A. DİL HAKLARINI KAMU YARARI TEMELİNDE ELE ALAN GÖRÜŞLER	197
1. Ekolojik Bir Değer Olarak Dil	198
2. Estetik Bir Değer Olarak Dil	200
3. Epistemik Bir Kaynak Olarak Dil	201
B. DİL HAKLARININ NORMATİF TEMELDE ELE ALINMASI	202
1. Bireysel Seçimlerin Saygıya Değer Olması	203
2. Hak Temelli Yaklaşım	204
Dilsel İnsan Hakları-Dil Hakları Ayırımı	205
VI. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ VEYA İKİLEMLER	211
A. BİREYSEL HAKLAR- KOLEKTİF HAKLAR	211
B. HOŞGÖRÜ HAKLARI-DESTEKLEME HAKLARI	218
1. Hoşgörü Hakları	220
2. Destekleme Hakları	222
3. İkili Ayırımın Değerlendirilmesi	224
C. ARAÇSAL OLMAYAN HAKLAR-ARAÇSAL HAKLAR AYRIMI	226
1. Araçsal Olmayan Dil Hakları	226
a. Anadilde Eğitim Hakkı	230
b. Azınlık Dilinin Yasal Tanınması	236
c. Azınlık Dilinin Korunması	237
d. Destekleme Hakları	241
aa. İntibak Hakları	241
bb. Koruyucu Destekleyici Haklar	242
e. Öz Yönetim Hakları	242
f. Aydınlatılması Gereken Bazı Noktalar	243

2. Araçsal Dil Hakları	244
a. Ayrımcılık Yasağı	245
b. Adil Yargılanma Hakkı	246
c. Ana Dilin Öğretilmesi Hakkı	246
3. İkili Ayrımın Karşılaştırılması	248
D. BİR DİLİ ÖĞRENME HAKKI- BİR DİLİ ÖĞRENME YÜKÜMLÜLÜĞÜ.....	249
1. Dili Öğrenme Hakkı	249
2. Dili Öğrenme Yükümlülüğü.....	250
VII. HAK ÖZNELERİ	254
A. AZINLIK KAVRAMI	254
B. GÖÇMEN/ ETNİK AZINLIKLAR.....	257
C. ULUSAL AZINLIKLAR	259
VIII. DİL HAKLARININ UYGULANMASI.....	264
A. TERİTORYAL PRENSİP VE KİŞİSELLİK PRENSİBİ AYRIMI	264
B. TERİTORYAL PRENSİP	266
1. Teritoryal Yetki	267
2. Teritoryal Tek Dillilik.....	268
3. Teritoryal Prensibin Uygulanması Örnekleri	270
a. Basit Çok Dillilik veya Mükemmel Yoğunluk	270
b. Kompleks Çok Dillilik	272
aa. Mükemmel Olmayan Homojenlik.....	272
bb. İki Dilli Bölgeler Vakası	273
C. KİŞİSELLİK PRENSİBİ	274
1. Kişisellik Prensibi ve Bireysel Haklar.....	275
2. Kişisellik Prensibi ve Negatif Özgürlük	276
3. Kişisellik Prensibinin Değerlendirilmesi	276
IX. DİL HAKLARI VE ÖZ YÖNETİM HAKLARI.....	279
A. ÖZERKLİK	286
1. İtalya	286
2. İspanya.....	288
B. KORPORATİF ÖZERKLİK.....	291
C. ÇOKULUSLU DEVLET VE FEDERALİZM	294
1. Belçika	295
2. İsviçre.....	300
3. Kanada.....	302
<i>Québec Şartı</i>	306

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA DİLSEL AZINLIKLARIN HAKLARI

I. AYRIMCILIK YASAĞI	314
II. YARGILAMA ALANINDAKİ DİLSEL HAKLAR	318
A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ	318
B. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ	319
C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME	320
D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI	321
III. ANA DİLİNİ KULLANMA HAKKI	323

IV. ANA DİLİN EĞİTİMDE KULLANILMASI.....	332
A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ.....	334
B. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ.....	336
1. <i>Belçika Dil Davası.....</i>	<i>336</i>
2. <i>Kıbrıs Türkiye'ye Karşı Davası.....</i>	<i>338</i>
C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME.....	340
D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI.....	344
V. DİLSEL KİMLİĞİN KORUNMASI HAKKI.....	345
A. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ.....	346
1. <i>Sidiropoulos Ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı Davası.....</i>	<i>347</i>
2. <i>Stankov Bulgaristan'a Karşı Davası.....</i>	<i>348</i>
3. <i>Gorzelik Ve Diğerleri Polonya'ya Karşı Davası.....</i>	<i>348</i>
B. KOPENHAG BELGESİ.....	350
C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME.....	351
D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI.....	353
VI. AZINLIK DİLİNİN MEDYADA KULLANILMASI.....	353
A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ.....	354
B. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME.....	355
VII. KAMU MAKAMLARI İLE İLİŞKİLER.....	359
A. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME.....	359
B. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI.....	360
VIII. KİŞİ VE YER ADLARININ ANA DİLDE GEÇTİĞİ ŞEKLİYLE KULLANILMASI.....	363
SONUÇ.....	366
KAYNAKÇA.....	392

KISALTMALAR

<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>AGİK</i>	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
<i>AGİT</i>	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
<i>AÜHFĐ</i>	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
<i>AÜSBFD</i>	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
<i>AYM</i>	Anayasa Mahkemesi
<i>AYMKD</i>	Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
<i>BM</i>	Birleşmiş Milletler
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>ÇHS</i>	Çocuk Hakları Sözleşmesi
<i>Der.</i>	Derleyen
<i>Dpn.</i>	Dip not
<i>E</i>	Esas
<i>EAKS</i>	Eğitimde Ayırıcılığa Karşı Sözleşme
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Hızl.</i>	Hazırlayan
<i>İHAM</i>	İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
<i>İHAS</i>	İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
<i>İHEB</i>	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine
<i>K.</i>	Karar
<i>KKTC</i>	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
<i>Kt.</i>	Karar tarihi
<i>m.</i>	Madde
<i>MSHUP</i>	Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Paktı
<i>par.</i>	Paragraf
<i>R.G.</i>	Resmi Gazete
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>TÜSES</i>	Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
<i>UÇÖ</i>	Uluslararası Çalışma Örgütü
<i>UNESCO</i>	Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü
<i>v.</i>	Versus
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>Vol.</i>	Volume

GİRİŞ

I. MESELELER

Siyaset felsefesinde, 1990'lı yıllardan itibaren kültürel çeşitlilik, etnik ve dinsel çoğulculuk üzerine yapılan çalışmalarda bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu konularda yazanlar, "Çoğulculuk Ethosu", (William Connally, 1995) "Tuhaf Çeşitlilik" (James Tully, 1995) veya "Tanınma Siyaseti" (Charles Taylor, 1992) gibi eserler ile ortaya çıkıp konuyu aydınlatmaya çalışmışlardır. Kültürel, etnik ve dinsel çeşitlilik üzerine yapılan çok sayıda çalışmaya mukabil dilsel çeşitlilik ve dilsel hakların normatif yapısı üzerine yapılan çalışmalar nispeten az sayıda olmuştur. Dilsel çeşitlilik ve dil hakları üzerine yapılan çalışmaların kültürel çeşitliliğin diğer alanları ile kıyaslandığında daha az çalışmaya konu olmasının elbette bazı sebepleri vardır. Bu sebepleri -tüketici olma iddiasında bulunmadan - şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dilsel çeşitlilik, verili ve nötr bir alan olarak ele alınarak, bu çeşitliliğin normatif değerlendirmelere konu olamayacağı düşünülmüştür. Bu yönü ile dil, etnisite veya ırk ile bir tutulmuştur. Yani dilin kendisi bize iyi veya kötü hakkında bir fikir vermez. Dil bu nedenle etik değerlendirmelerin kapsamı dışındadır. Dolayısı ile dilsel çeşitlilik ve ona bağlı hak iddialarının normatif geçerliliği yoktur. Dilsel farklılık bu yönü ile dinsel çeşitlilikten ayrılır. Din bize bir dünya algılayışı sunarken dilin kendisinin böyle bir özelliği yoktur. Dil en basit anlatımı ile bir iletişim aracı olmaktan öte bir anlam ifade etmez.

2. Dilsel çeşitliliğin incelenmesinin ihmal edilmesinin bir diğer sebebi, ilk sebeple yer yer çelişen bir başka bakış açısından kaynaklanmaktadır. Burada da dilin iletişim aracı olma rolü ön plana çıkarılmakla beraber, dilsel çeşitliliğe karşı nasıl bir tutum izleneceği konusunda dinsel çeşitlilik ile bir paralellik kurularak liberal teorinin 'dine karşı kayıtsızlık' formülü, 'dile karşı kayıtsızlık' olarak aynen kabul görür. Kısaca 'iyi niyetli ihmal' olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre din gibi dil de kendi haline bırakılmalı ve kamuyu ilgilendiren meselelerin bir parçası olarak ele alınmamalıdır. Dil, din gibi tamamen kişisel ve özel bir konu olarak değerlendirilmelidir.

3. Dilsel çeşitlilik eğer bir hak ve özgürlük konusu olacaksa bu negatif özgürlük kapsamında düşünülmelidir. Negatif özgürlük klasik birinci kuşak insan haklarına tekabül eden bir anlayışı yansıtır. Asıl olan kişinin bir müdahaleye uğramadan haklardan istifade etmesidir. Bu anlamda kişinin istediği dili konuşması ve istediği dilde ürünler vermesi tamamen bireysel bir haktır. Ancak devletin bireylerin kullandıkları dili herhangi bir biçimde desteklemesi söz konusu değildir. Negatif özgürlük anlayışının bir sonucu olarak bireylerin sahip olabileceği dilsel haklar, evrensel olarak kabul edilen insan haklarından farklı bir hak kategorisi gerektirmez. Evrensel insan hakları içinde mütalaa edilen dil hakları, -devletin olumsuz bir müdahalesi yoksa- ayrıca bir değerlendirme konusu olmamalıdır.

4. Son olarak dilsel hakların, klasik insan haklarından farklı bir yapısı olduğunu kabul eden fakat pratik gerekçelerden dolayı bunu dile getirirken ihtiyatlı bir yaklaşımı benimseyenlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu yaklaşımın sahipleri dilsel hak taleplerinin klasik insan haklarının bilinen uygulama biçimleri ile karşılanamayacağını farkındadır. Ancak farkında oldukları bir diğer gerçek de dilsel farklılığın dünyadaki pek çok çatışmanın kaynağı olduğudur. Dolayısı ile hak talepleri ile çatışma riskleri arasında bir denge kurma arayışının sonucu olarak, dilsel hak taleplerinin normatif geçerliliğini kabul etmekle beraber, çatışma potansiyelinin yüksekliği nedeni ile bunu dile getirmekten imtina etmektedirler.

Bu dört neden dilsel çeşitliliğin haklar alanında neye tekabül ettiğinin araştırılması önünde bugün de birer engel olarak (kısmen) durmaktadır. Ancak bu engeller giderek aşılmaktadır ve dil politikaları siyaset teorisinin ve dil hakları da hukukun konusu olmaya başlamıştır. Bunun pratik ve teorik sebepleri vardır.

Pratik nedenlerin başında, dünyada yaşanan ve geniş bir ölçeğe yayılan çatışmaların merkezinde dilsel farklılığın yatıyor olmasıdır. Dil söz konusu olduğunda fiili çatışmaları veya mücadeleleri –Patten ve Kymlicka’yı izleyerek- beş farklı kategoride gözlemlemek mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir;

i.) Doğu Avrupa

Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra Doğu Avrupa'da dilsel fay hatları üzerinde ortaya çıkan etnik çatışmalar ve dilsel azınlıklar sorunu dilsel çatışma alanlarının başında gelmektedir. Doğu Avrupa'da komünist rejim döneminde kağıt üstünde de olsa dilsel azınlıklara dil hakları tanıyan politikaların yerine çoğunluk dilini tek resmi dil olarak kabul eden politikaların benimsenmesi ile dilsel azınlıklar anlaşılabilir şekilde dil haklarını ve statülerini kaybetme tehdidi ile karşılaşmışlar ve söz konusu politikalara karşılık barışçı protestolardan şiddet içeren eylemlere ve ayrılık taleplerine varan tepkiler göstermişlerdir. Bunun sonucu olarak da dilsel azınlıklar konusu Avrupa'da özellikle Doğu Avrupa bağlamında yeniden tartışmaya açılmıştır. Avrupa Konseyi, 'Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı 1992'de ve 'Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme'yi 1995'te kabul etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da 1998'de 'Ulusal Azınlıkların Dilsel Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri'nde bulunmuştur. Bu bildirimler, dilsel hakların minimum standardını belirlemektedir. Ayrıca sadece Doğu Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da yer alan eski sömürge ülkelerinde de kamu kurumlarının yapılandırılmasında ve ulusal kimliğin inşasında dilsel farklılığı dikkate almaya yönelik çabalar vardır. Dil politikalarının demokrasiye geçiş sürecinde hayati bir rol oynadığı konusunda gittikçe yaygınlaşan bir konsensüsün mevcudiyetinden bahsedilebilir. Kısacası, bütün dünyada demokrasinin geliştirilmesinin ve derinleştirilmesinin dil politikalarının ve dil haklarının yeniden tanımlanmasına bağlı olduğu yaygın bir kabul görmektedir.¹

ii.) Bölgesel Diller ve Azınlık Milliyetçiliği

Dil konusunda çözümlenmemiş konular, Batı'da ve dünyanın diğer yerlerinde farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. Tarihsel olarak en keskin çatışmaların bir bölümü, egemen dilsel grup ile farklı büyüklükteki ve çoğu zaman belirli bir bölgede güçlü olan dilsel azınlıklar arasında yaşanan çatışmalardır. Örnek olarak Belçika'da Flanders, İspanya'da Katalonya ve Bask Ülkesi, Kanada'da Québec ve diğer eyaletlerin

¹ Alan Patten-Will Kymlicka, "Context, Issues And Approaches". Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), **Language Rights and Political Theory** içinde (s.1-51), Oxford University Press, 2003, s.3

bir bölümü, İtalya’da Almanca konuşan Güney Tirol ve İsviçre’de Fransızca ve İtalyanca konuşan kantonlar verilebilir. Bu çatışmaların sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bununla beraber yukarıda sayılan örneklerin hepsinde de bölgesel dil kendi bölgesinde resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bazı durumlarda bölgesel dil egemen çoğunluğun dili ile eşit statüde kabul edilmiştir. Bazı durumlarda bölgesel dil kendi bölgesinde tek resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bazı örneklerde ise bölgesel dili kullananların okullar, mahkemeler, medya araçları ve yerel yönetimler gibi toplumsal kurumlara kendi dillerinde ulaşmaları ve kendi dillerinde kamu hizmeti almaları imkanı tanınmıştır.²

Dil üzerine yapılan tartışmalar hiçbir zaman sadece dil ile sınırlı kalmamıştır. Gerek Batı’da gerekse Doğu’da bölgesel dilleri konuşan topluluklar aynı zamanda ulusal gruplara tekabül etmektedirler. Bunun anlamı bölgesel azınlıkların kendilerini sadece farklı bir dil konuşan bir topluluk olarak değil, aynı zamanda belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan farklı bir ulus olarak gördükleridir. Ulusal azınlıklar, milliyetçi politik partiler etrafında mobilize olarak ulusal kendi kendini yönetme hedefine yönelmişlerdir. Dil hakları, ülkesel milliyetçiliğin önemli bir parçasıdır.

iii.) Göçmen Entegrasyonu

Birçok batı ülkesi artık kitlesel göçmen nüfusu barındırmaktadır. Kanada, Avustralya ya da ABD gibi klasik göçmen ülkeleri için bu yeni bir durum olmamakla beraber Kıta Avrupa’sı ülkeleri ve Birleşik Krallık için bu yeni bir olgudur. Avrupa ülkelerinin göçmenlerden beklediği yeni ülkelerinde konuşulan dili öğrenmeleridir. Gerçekte göç edilen ülkenin dilini konuşabilmek birçok Avrupa ülkesinde göçmenler için vatandaşlığı kazanabilmenin bir şartıdır. Diğer yandan göçmenler yeni ülkelerinde kamu hizmetlerinin belirli bir dilde yürütüldüğünü bilerek oraya göç etmişlerdir. Göçmenlerden beklenenin dilsel entegrasyon olduğu başlangıçtan beri onlar tarafından bilinmektedir. Tarihsel olarak göçmenler ile çoğunluk arasında dil temelli bir çatışmanın olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, göçmen ailelerin çocuklarına dillerini

² Patten- Kymlicka, “Context, Issues And Approaches”, s.5

aktarmada yetersiz kalmalarıdır. Göçmen çocukları köken dillerini aile içinde öğrenmekle beraber bunu üçüncü kuşak olan kendi çocuklarına aktaramamaktadırlar. Köken dili genellikle üçüncü kuşak ile beraber kaybedilir. Bu durum birçok insan tarafından kaçınılmaz bir son olarak görülmektedir.

Bununla beraber göçmenler arasında bu tarihsel entegrasyon modelini sorgulayanlar da çıkmaktadır. Bunun başlıca iki nedeni; gelişen iletişim teknolojisinin göçmenler ile ana yurtları arasındaki bağlantıyı geçmişe oranla sağlamadaki kolaylık ve çokkültürlülük düşüncesidir. Çokkültürlülük, -göçmenler bağlamında- göçmenlerin entegrasyon ya da asimilasyon uğruna etnik kimliklerini saklamamaları gerektiğini, tam tersine kamusal alanda etnik kimliklerini gururla açıklayabilmelerini destekleyen ve kamu kurumlarından da göçmen etnik kimliklerini tanımalarını isteyen bir yaklaşımı ifade eder. Bir üçüncü sebep olarak da göçmen gettolarının yaşam koşulları sayılabilir. Üçüncü kuşak göçmen çocukları bu gettolarda çalışıp yaşamlarını sürdürürken hala kendi köken dillerini kullanmaktadırlar. Gettolaşmanın sonucu olarak, politik marjinalleşme ve ekonomik açıdan dezavantajlı olma, dilsel farklılığı bir nesil daha ileriye taşımaktadır.

Batı Avrupa'da yetersizlikten veya gönülsüz oldukları için ulusal dili öğren(e)meyen göçmenlerin ayıplanması sık sık karşılaşılan bir durumdur. Avrupa ülkeleri, göçmenlerin toplumsal hayatın nimetlerinden gerektiği gibi faydalanabilmelerinin ön şartının ulusal dili öğrenmeleri olduğunda ısrarcıdır. Ancak bir yandan da göçmenlerin ulusal dili öğrenmeye-en azından kendi köken dilleri pahasına-zorlanmaları da sorgulanmaktadır. Bu nedenle göçmen çocukları için iki dilli bir eğitim verilmesi gerekliliğinden söz edilmektedir.³

iv. Yerli Diller ve Biyolojik Çeşitlilik

Dille ilgili çalışmaların güncellik kazanmasının bir diğer sebebi dünya dillerinin %90'nının kaybolma riski ile karşı karşıya olmasıdır. Tehlike altında olan

³ Patten- Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.7-8

dillerin büyük çoğunluğu yerli dilleridir ve yerli dillerini kaybolma ihtimali yerli halkların statüleri ve hakları üzerine yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Yerli dillere karşı duyulan bu ilginin bir diğer sebebi de yerli dillerin kaybolması ile beraber sahip olduğumuz ekolojik zenginlik bilginin bir bölümünün de kaybolacak olmasıdır. Tehlike altında olan bir dilin kurtarılması biyolojik çeşitliliği korumanın bir parçası olarak görülmektedir.⁴

v. Avrupa Birliği ve Ulus Ötesi Demokrasi

Dil ulus ötesi politik bir toplum olma yolunda ilerleyen Avrupa Birliği bağlamında da tartışılan bir konudur. Avrupa Birliği, yorumcular tarafından eski Westphalia ulus devlet modelinin yerine ulus ötesi demokrasi ve ulus sonrası vatandaşlık anlayışlarına imkan veren yeni bir model olarak görülmektedir.

Ancak Avrupa Birliği'nin birçok alanda kurumsal yapısı geliştikçe, güçlü bir Avrupa vatandaşlığı duygusu yaratmanın önündeki en büyük engellerden birinin dilsel farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği ile ilgili yapılan en önemli eleştirilerden birisi, birliğin 'demokrasi açığı'dır. Yapılan araştırmalardan çıkan sonuç; birçok ülkede halkın Avrupa Parlamentosu'na çok zayıf bir ilgi ve bağlılık gösterdiği'dir. AB ülkelerindeki halkların, Avrupa Birliği'nin siyasal kurumlarının bir parçası olmasını güçleştiren ve çözümlenmesi gereken problemlerden birisi dilsel farklılık sorunudur.

AB iç ve dış iletişim faaliyetleri arasında bir ayırım gözetmiştir. Dış ilişkiler boyutu, sıradan vatandaşlar ile hükümet ve devlet başkanlarını kapsar. Bu bağlamda insanlar resmi olarak kabul edilmiş dillerden birini kullanmak hakkına sahiptir. Birliğin iç işleyişinde ise resmi işler genelde birkaç dilde (İngilizce, Fransızca ve daha az olarak Almanca) yürütülmektedir.⁵

⁴ Patten- Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.10

⁵ Patten- Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.9-10

Bu çalışmada büyük ölçüde ulusal azınlıklar ve göçmen azınlıkların dile ilişkin haklarının neler olduğu /olabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun temel nedeni dil haklarının tanınmamasının bu iki grubu, özellikle de ulusal azınlıkları etkilemesidir. Hatta denilebilir ki dil hakları sorunu, büyük ölçüde ulusal azınlıklar sorunudur. Dil hakları kavramının işaret ettiği ana sorunun, hakim olmayan dilleri konuşan kişilerin ve dillerinin yasal durumları olduğu görmezden gelinemez. Elbette egemen dilin konuşucuları da dil haklarına sahiptir, fakat onların dil hakları, çoğu kez anayasal-yasal güvenceye kavuşturulmuş, yasal veya anayasal olarak düzenlenmemiş olsa bile toplumsal kurumlar ve pratikler vasıtası ile zaten korunmuştur. Nitekim Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı sadece ulusal azınlıklara özgülenmiştir.

II. YAKLAŞIM

Dilsel farklılık bu aktüel nedenlerin yanında normatif nedenlerden dolayı da siyaset felsefesinin ve hukukun konusu olmaya başlamıştır.

Öncelikle, çatışmacı ve tehdit altında olma karakteri nedeni ile etnik, dilsel ve kültürel farklılık basitçe kendi haline bırakılamaz. Modern toplumlar için bu farklılığı, uygulanabilir ve adaletli politikalar ile yönetmek zorunluluğu kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür müdahaleci politikalar kamunun sağlık, eğitim, ulaşım ve çevreye ilişkin genel politikalarından yapısal olarak bir farklılık arz etmemelidir. Dilsel farklılık bağlamında dilsel hak taleplerinin tanınıp tanınmayacağını belirlemek kamusal politikalarla mümkün olmaktadır.

İkinci olarak, dilsel farklılık çokkültürlü bir toplumda merkezi bir sorundur. Dil civic bir kimliğin inşa edilmesinde kompleks bir rol oynar. Dilsel homojenizasyon, demografik farklılık gösteren toplumlarda ortak civic bir kimliğin yurttaşlara telkin edilmesinde önemli bir mekanizma işlevi görür. Liberal bir toplumda devlet herhangi bir tikel dini inanç veya iyi hayat anlayışı temelinde ortak bir medeni kimlik belirleyip, yurttaşlarına bunu telkin edemez. Devletin böyle bir tutum takınması, özgür bir toplumda vatandaşların kaçınılmaz olarak farklı ve çoğu zaman yarışan değişik iyi hayat anlayışlarının bir aradallığını ifade eden ve Rawls'un makul çoğulculuk olarak

adlandırdığı ilkeyi ihlal eder. Ortak dil devletin herhangi bir iyi hayat anlayışı empoze etmeden, insanları siyasal bir toplum olarak bir arada tutmasını sağlar. Ortak ulusal dil, makul çoğulculuk veya farklı iyi hayat anlayışlarını dışlamadan ortak medeni bir kimlik inşasına imkan tanır.⁶

Ancak siyasal bir toplumda ortak bir dilin yerleştirilmesine ilişkin devlet politikaları, dilleri tanınmayan grupların dillerinin statüsünün ne olacağı sorusunu beraberinde getirir. Resmi olarak tanınmayan bölgesel dillerin tanınmasına ilişkin tartışmalar, dil ile beraber yurttaşlık ve ulusal kimlik üzerine tartışmalara da kapı aralar. Dilsel azınlık grupları için dillerinin tanınması, ulusal kimliklerinin tanınmasının bir sembolüdür. Azınlık gruplarının resmi çok dilliliği istemesi, çokuluslu bir devlet yapılanması sonucunu doğuracağından önemlidir. Azınlık grupları tek bir devlet içinde iki veya daha fazla ulusal grubun yer alabileceğini kabul eder. Bu nedenle dilin ve kültürün korunması talepleri aynı zamanda ulusal kimliğin tanınmasını, ulusal topraklar üzerinde öz yönetim haklarına sahip olmayı ve belki ayrılmayı da ifade eder. Bütün bunlar birçok devletin neden bölgesel dillere resmi statü tanımaktan çekindiğini izah eder.

Diğer taraftan ortak bir dilin kullanılmasının empoze edilmesine yönelik devlet faaliyetleri dirençle, özellikle de tarihsel olarak belli bir bölgede yerleşmiş ve yoğunlaşmış dilsel grupların direnci ile karşılaşmaktadır. Bu gruplar bölgelerindeki kamu kurumlarının kendi dillerinde işlemesi gerektiği konusunda ısrarcıdırlar. Dilsel milliyetçilik devlet mantığına yenilmemiştir. Çoğunluk diline asimile olmanın bir takım yararlar sağlayacağı gerçeğine rağmen, ulusal azınlık gruplarının büyük bir bölümü devletlerin dilsel asimilasyon çabalarına karşı sert direnç göstermişlerdir. Dilsel haklar alanında düşünürken ulusal azınlıkların mukavemetine ve kültürel dilsel birikimlerine verdikleri önceliğe dikkat edilmelidir.⁷ Ulusal azınlıkların gösterdiği direncin arkasında genel bir fikir olduğu görülmektedir; bu, bir grup insanın kendi dilini korumaya hakkı

⁶ Patten-Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.13

⁷ Ruth Rubio-Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), **Language Rights and Political Theory** içinde (52-79), New York: Oxford University Press, 2003, s.53

olduğu düşüncesidir.⁸ Dilin korunması hakkı, dilsel güvenlik hakkı ile bağlantılıdır. Kültürel veya dilsel mensubiyetten kaynaklanan ve bu mensubiyette içkin olan bir değer, kişinin dilini kendi hayatının değişik alanlarında kullanabilmesi ve dilini kendi çocuklarına ve sonraki nesillere aktarabilmesidir. Dilin kendisinde içkin olan bu değerın kabul edilmesi (tanınması), bireylerin bir dilsel topluluğa mensup olma istemini ifade eden dilsel güvenlik için gerekli olan minimum eşiktir. Dilsel güvenlik iki şart kümesini gerektirir: Birinci olarak, dilsel topluluk kendi dilinin değerinin başkaları tarafından tanınmasını talep eder. İkinci olarak dilsel güvenlik, dilin araçsal ve araçsal olmayan kullanım biçimlerinin ve alanlarının desteklenmesini gerektirir. Bu ikinci bileşen dilin kullanımını için somut bir çevrenin varlığını gerekli kılar.⁹

Dil konusu, göçmenler bağlamında ele alındığında ise- uzun dönemli dilsel entegrasyonunun bir sonucu olarak- dil ile yurttaş kimliği arasındaki bağlantının sanıldığı kadar güçlü olmadığı görülmektedir. Göçmenler açısından bakıldığında dilsel entegrasyon, göçmenlerin kültürel pratiklerinden ve etnik kimliklerinden vazgeçmelerinin diğer adı veya başlangıcını ifade eder. Dil her durumda, yurttaşlık kimliğinin merkezi ve fakat tartışmalı bir unsurudur.

Üçüncü olarak, dil temelli farklı kimlik taleplerinin siyasallaştığı¹⁰, kamusal alana haklar temelinde ve temsil edilme söylemi ile taşındığı görülmektedir. Bu bağlamda klasik vatandaşlık haklarının yetersiz kaldığı ve sadece yasal düzeyde düşünülen vatandaşlık kurumunun temsil sorununu çözemediği söylenebilir. Farklı biçimleri içinde özgürlüğün haklarla gerçekleştiği, farklılık taleplerinin vatandaşlık kavramı içinde dile getirildiği ve vatandaşlık kavramını dönüştürme yönünde bir irade gösterdiği, sivil haklar üzerine yapılan mücadelenin çokkültürlülük haklarını da içerdiği günümüzde, bireysel özgürlük, sadece devlet müdahaleciliğinin minimize edilmesine

⁸ Anthony Ellis, "Minority Rights and the Preservation of Languages", **Philosophy** 80, 2005, The Royal Institute of Philosophy, s.19

⁹ Denise G. Réaume, "Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", Will Kymlicka-Alan Patten (Ed.) , **Citizenship In Diverse Societies** içinde (245-272), Oxford, 2003, s.252

¹⁰ J.J. Rousseau, çok önceleri toplumsal olaylarda her şeyin en sonunda siyasetle bağlantılı olduğunu söylerken değişmeyen bir gerçeğe işaret ediyordu. Robert Wokler, "Jean Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", Mimar Türkkahraman (çev.) Brian Redhead (der.), **Siyasal Düşüncenin Temelleri** içinde (161-179) İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s.163

dayalı negatif özgürlük anlayışı ile korunamamaktadır. Özgürlük, giderek pozitif bir nitelik taşımakta, bireyin aktif vatandaş olarak kendi çevresini kurma, farklılık yaratma ve –evleviyetle- çevre ve farklılığını koruma hakları ile beraber düşünülmektedir. Çokkültürcü yaklaşım, liberalizmin farklılaşmamış bir insan doğası vizyonundan hareketle savunduğu evrenselci bireysel haklar düşüncesinin karşısına, kimlik farklılıklarını tanıyan ve bunlar için özel bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunan bir farklılık siyasetini ve (özel) hakları çıkarmaktadır.¹¹ Sosyal ekonomik farklılaşmalar üzerine kurulu insan hakları hukuku genel sorunsalı, etnik-kültürel farklılaşmalardan kaynaklanan kimlik hakkı taleplerini düzenleyen azınlık hakları/farklılık hakları/çokkültürlülük hakları kategorisiyle yenilenmektedir.¹² Bu “Farklı olma hakkı”, eşitlik ilkesinin bir görünümü olarak belirlemekte ve hukuksal temellerini, eşitlik ilkesinin değişik bireysel durumlara ve özelliklere uyarlanmasında bulmaktadır. Bireyin gelişip serpilmesi, insan haklarının ideolojik amaçlarından biridir.¹³ Farklı olma hakkı, herkesi kimliğinde, kişiliğinin gelişiminde sorumlu kılarken, farklılığın benimsenmesinde ve temel hoşgörü yeteneğinin doğrulanmasında başkasına da sorumluluk yüklemektedir. Herkes için özgürlük, eşit özgürlük olarak, karşılıklı prensibinin gereğini ifade eder. Bu ise tikel bir özneye göre belirlenmiş biçimsel hakların yetersizliğini açığa çıkarır. Yetersizlik farklılık/çoğulculuktan kaynaklanmaktadır. Herkes için özgürlük, çoğulculuk olgusunun tanınması temelinde farklı olanların özgürlüğünün özgül haklarla desteklenmesini ifade eder. Farklı olma hakkı, diğer bir ifade ile haklarda eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesidir.¹⁴ Bu bağlamda, insanlar arasındaki farklılıklar dilsel farklılıklar üzerinde temellendiğinde ve bu kimlik farklılaşmasına dönüştüğünde, hoşgörü ve laik kurumlar vasıtası ile sağlanan devletin tarafsızlığı, inançlar veya değerler alanında oynadığı rolü farklı dilsel kimlikler söz konusu olduğunda oynayamamaktadır. Farklı dilsel kimlikler söz konusu olduğunda talep edilen hoşgörü

¹¹ E.Fuat Keyman ve Banu Turnaoğlu, “Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye”, **Doğu-Batı**, Sayı:47, (Kasım Aralık Ocak 2008-2009), s.60

¹² Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul: Bilim Yayınları, 1999, s.11

¹³ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5. maddesi kısmen bu anlayışı yansıtır

Madde 5 - Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

¹⁴ İbrahim, Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 6.Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 2002, s.19

değil dilsel kimliğin tanınmasıdır. Tanınma ise pozitif bir yükümlülüğü ifade eder. Ancak -bu pozitif yükümlülük yönü de dikkate alındığında- günümüzde tanınma sorunu birçok güçlüğü ihtiva etmekte ve dilsel kimliğin tanınarak desteklenmesi, kolayca çözülecek bir sorun gibi durmamaktadır.¹⁵

Dilsel farklılık, değerlere veya inançlara ilişkin farklılık gibi kendi haline bırakılamayan bir farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi haline bırakılamayan bu farklılık, kendi doğasına uygun olarak düzenlenmek durumundadır. Devletin dilsel farklılık alanına müdahil olması ise iki türlü olmaktadır; tek dilliliği kurumsallaştırma veya dilsel farklılığı kurumsallaştırma. Dilsel farklılığın kurumsallaşması durumunda anlaşmazlıklar ve hak talepleri sınırlanmış olur. Ancak devletlerin büyük bir bölümü genelde ilk yolu seçerler ve bunun için bazı argümanlar ileri sürerler. Bunlar, ekonomik kalkınma, etkin sosyal politikaların uygulanması, demokratik müzakerenin gerçekleşmesi, devletin bütünlüğünün pekiştirilmesi ve en nihayetinde dilin bunların gerçekleştirilmesinin bir ‘aracı’ olduğu gibi gerekçelerdir. Nasıl ve ne pahasına gerçekleştirildiğine bağlı olarak bunların hepsi elbette meşru amaçlardır. Ancak tek dilliliğin kurumsallaşması, büyük ölçüde devletlerin resmi olmayan dillerin kullanılmasını farklı derecelerde kısıtlaması ile mümkün olmaktadır. Böylece devletler, değer yargısı açısından nötr olduğunu varsaydıkları bir alana ve araçsal bir işlev yükledikleri bir beşeri özelliğe, kısıtlama ve yasaklama şeklindeki değer yargılarını ile yaklaşmaktadır. Devlet müdahalesinin dokunulmaması gerekene –zira dil konuşucuları dışındakiler için iyi veya kötü bir değer yargısının ve müdahalenin konusu olamaz- yönelmiş olması, dilsel grupların neden çatışmacı bir hüviyete büründüğünü de gösterir. Devlet müdahale edene kadar kısmen nötr olan bir özellik, müdahale ile beraber anlam ve değer kazanmaktadır. Devlet müdahalesi, bir yönü ile bireysel, bir yönü ile de bir topluluk tarafından paylaşılan ortak meşru bir çıkara zarar vermektedir. Zarar verici eylemi durmanın yolu, zarar gören değeri/dili haklarla korumaktır. Haklar, meşru çıkarları ve değerleri koruyan yetkililerdir.¹⁶ Dil hakları ise büyük ölçüde hukuken

¹⁵ Peter Jones, “Toleration, Recognition and Identity”, **The Journal of Political Philosophy**: Volume 14, Number 2, 2006, s.123

¹⁶ Hak, Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kavramdır. Arapçada mastar, sıfat ve isim olan ve Kuran’da 247 kez geçen kavramın kök anlamı mutabakat ve muvafakattir. Hak kelimesi en genel manada ‘sübut ve varlığın tahakkuku’, olarak da ifade edilmektedir. Aynı şekilde kavram, esasında zihinde olanla hariçte

tanınan temel haklar değildir. Ancak pozitif hukuk açısından tanınmamış olmak korunması gereken değeri ve değerini ortadan kaldırmamaktadır.¹⁷

olanın uygunluğu manasını da taşır. Tam karşıtı, imkansız, yokluk, yok olmak, hata, zulüm, abes ve boş anlamlarına gelen “batıl”dır. Bu açıklamalara göre hak kavramının iki temel manası vardır: uygunluk-yerindelik ve buna bağlı gerçeklik. Böylece hak kavramı, kökündeki uygunluk ve yerindelik anlamıyla ahlaki bir güce sahip olmaktadır. Recep Ardoğan, “İnsan Haklarının Kavramsal Çerçevesi”, **İnsan Hakları Araştırmaları**, Yıl.3, Sayı: 5, s.11-12.;

Türkçedeki kullanılış şekliyle hak kelimesinin -ve başka dillerdeki muadillerinin – iki temel ahlaki ve siyasi anlamı vardır. Bunlar; doğruluk ve yetkidir. Birincisinde, bir şeyin doğru (haklı) olduğundan, doğru olan bir eylemden, ikincisinde ise , ‘bir kimsenin bir hakka sahip olduğundan’ söz edilmektedir. Haklardan söz edildiğinde aslında bu ikinci anlama (yetkiye) vurgu yapılmış olur. (Hak kavramı ile yetki arasındaki ilişki üzerinde duran ve hak kavramının özünde yetki unsurunun varlığına dikkat çeken ilk hukuk düşünürleri Hugo Grotius ve Pufendorf olmuşlardır. Hem Pufendorf hem de Grotius hak kavramını ahlaki nitelikli bir yetki olarak görmüşlerdir. Bkz. Adnan Güriz, “Hak Kavramı”, Hayrettin Ökçesiz (hzl.), **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** içinde (134-150), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s.134-135

Hak, sahibine bir şeyi yapabilme yetkisi verirken, başkalarına da bu yetkinin kullanılmasına engel olmama, saygı gösterme yükümlülüğü getirir. Oktay Uygun, “İnsan Hakları Kuramı”, **İnsan Hakları** içinde (13-44), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 13

Her durumda, bir kişinin hakkı, o kişinin belli durumlardaki çıkarlarının ve taleplerinin başka kişilere karşı korunmasını sağlamaktadır. Vehbi Hacıkadiroğlu, “Haklar ve Ödevler”, Hayrettin Ökçesiz (hzl.), **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** (160-168), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s.160. Ayrıca bkz. **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi**, 1996, Sayı.50, s.258

¹⁷ Hukuki haklar bir toplumun hukuk sisteminden ve onun hukukun ilan edilmesine, yorumuna ve uygulanmasına ilişkin kurumsal düzenlemelerinden kaynaklanır. Hukuki haklar belli bir hukuk düzenine özgüdür. Hukuki hakların karşısında hukuki yapılarla karmaşık bir etkileşim ve çekişme halinde olan ama pozitif hukuktan kaynaklanmayan, belki de bazı pozitif hukuk kurallarının menşesinde yer alan ahlaki haklar vardır. Son olarak, ‘doğal haklar’, ‘insan hakları’, ‘temel haklar’ veya ‘doğanın ve doğanın Tanrı’sının yasaları’ gibi değişik adlarla anılan “büyük haklar” vardır. Bunlar açık bir iradi tasarımın ürünü olmayıp aksine ondan önce gelen ve ahlaki olarak en üst derecede tanzim edici olan ve uygulanabilme alanları en geniş olan haklardır. Loren E. Lomasky, “İki Liberalizm Anlayışı”, Mustafa Erdoğan (çev.), **Liberal Düşünce**, Sayı:45-46 (Kış-Bahar 2007), s.46; Larry Arnhart, **Plato’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi**, Ahmet Kemal Bayram (çev.), Ankara: Adres Yayınları, 2004, s. 108,

İnsan hakkı da şüphesiz bir haktır, ama hukukileşmediği sürece ahlaki anlamda bir haktır. İnsan haklarının ahlaki nitelik taşımaları, onların geçerliliğinin hukuk sistemi tarafından tanınmalarına ve uygulanmalarına bağlı olmamayı ifade eder. Bunların verilen sözlerden veya anlaşmalardan kaynaklanmalarını, fakat hangi milletin, toplumun, topluluğun veya kültürün mensubu olurlarsa olsunlar bütün kişilere ait olmaları anlamında, ahlaki hakkın özel bir türünü oluştururlar. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s.140; Norman Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin (çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2004, s.256

Diğer yandan tabii hukuk doktrininden kaynaklanan insan hakları pozitif hukuktan önce gelen ve ondan üstün olan, insanın doğuştan sahip olduğu haklar olarak, insana herhangi bir kurum, topluluk veya siyasi yapı tarafından verilmemiştir. İnsan hakları, herkese ait olan, birey veya hak sahibi ile hakkı bahşeden arasındaki ilişkilere bağlı olmayan haklardır. Diğer bir deyişle, insan hakları ahlaki ve hukuk öncesi haklardır. Ne insanlar tarafından bahşedilmişlerdir ne de onlardan alınabilirler. İnsan hakları, içinde yaşadığımız hukuk ve sosyal sistem dahilinde kabul veya bahşedilmiş olup olmadıkları sorusundan bağımsız olarak mevcuttur. Aksine mevcut düzenlemeleri ve kurumları değerlendirme araçlarımızdır. İdeal olarak, bu düzenlemeler insan haklarını ihlal etmemelidir. Ruth Gavison, “On The Relationship Between Civil and Political Rights, And Social And Economic Rights”, Jean Marc Coicaud, Michael W.Doyle and Anna Marie Gardner (Ed.), **The Globalization Of Human Rights** içinde (23-55), Tokyo-New York-Paris: United Nations Universty Press, 2003, s.25

İnsan haklarının (moral) değerler alanına ait görülseler dahi, içeriğinin belirlenmesinden öte uygulama kabiliyeti kazanabilmeleri için hukuki-pozitivist ölçütlere ihtiyaç duyulduğu bu anlamda hukukun tanınması gerektiğine haklı olarak işaret edilmiştir. Bkz.Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.15

Dile yapılan müdahale, dilsel azınlıkların hak talebinin temel nedenini oluştursa da bir hakkın tanınıp tanınmaması gerekliliği, sadece müdahalenin varlığına bağlanamaz.¹⁸ Bu nedenle, bir hak talebinin ileri sürülmüş olması o talebin meşruluğunun araştırılmasını da gerekli kılar.

Dilsel hak talepleri ileri sürülürken genellikle eşitlik ilkesine dayanılmaktadır. İnsan hakları savunusu eşitçi ve liberal ideolojiye dayandığından, “eşitlik” hakların talep edilmesinin normatif olarak dayandığı ilke olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Ancak burada temel bir hukuksal ilke olan eşitlik yeniden yorumlanmaktadır. Eşitlik ilkesinin yeniden yorumlanması, eşitliği benzerliği veya aynılığı ima eden temelden koparmadan, farklılığı da dikkate alan bir ilkeye dönüştürmekle mümkün olmaktadır. Eşitlik ilkesi çerçevesinde bireylerin iki farklı türde hakka sahip oldukları söylenebilir. Birincisi, bir olanağın, kaynağın veya yükün eşit dağıtımı olan eşit muamele (equal treatment) hakkıdır (örneğin eşit oy hakkı). İkincisi, eşit olarak davranılma (treatment as an equal), bir yükün veya yararın dağılımından aynıyı değil de, herhangi biri ile aynı saygıyı ve ilgiyi görerek davranılma hakkıdır. Eşit olarak davranılma hakkı, eşit muamele hakkının türevidir.²⁰ Farklılığı dikkate alan yeni eşitlik anlayışının zorunlu sonucu; farklı dilsel/kültürel taleplerin doğalarına uygun bir biçimde haklar olarak düzenlenmesidir. Dil hakları bağlamında eşit olarak davranılma hakkı, bireylerin aynı tek dili ya da çoğunluk dilini değil, kendi dillerini kullanma, öğrenme, öğretme, dilsel/kültürel kimliğine saygı haklarını ve tüm bu haklardan anlamlı bir biçimde yararlanabilmeleri için mensup oldukları dilsel grubun kolektif özerklik hakkını ifade eder.

¹⁸ Kymlicka'nın belirttiği gibi dil temelinde yükselen taleplerin -ya da milliyetçiliğin- ille de bir müdahale ve haksızlıktan doğması gerekmez ve ideal olarak adil bir dünyada bile varlığını sürdürebilir. Liberal bakış açısından, dil temelinde dayalı milliyetçilik son tahlilde özgürlük ve eşitlikle çelişmez; çünkü din temelinde dayalı milliyetçiliğin tersine, herhangi bir ortak iyi kavrayışını önceden varsaymaz ve ırk temelinde dayalı milliyetçiliğin tersine, içkin olarak dışlayıcı veya ayrımcı değildir. Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.164 (Bundan sonra **Çokkültürlü Yurttaşlık** olarak kısaltılacak)

¹⁹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.19

²⁰ Ronald Dworkin, **Hakları Ciddiye Almak**, Ahmet Ulvi Türkbağ (çev.), Ankara: Dost Yayınları, 2007, s.272

Dile ilişkin saydığımız hakların tanınması ise kültürün ve dilin bireyler için taşıdığı önemin ortaya konulmasına bağlı gözükmektedir. Kültür ve dilin önemi, bireyin dil ve kültür ile olan ikili ilişkisinde gözlemlenebilmektedir. Bunlar; dil ve kültürün özgürlük ve kimlik ile olan bağlantılarıdır. Buna göre kişinin (başka kültürlerden öncelikli olarak) kendi kültürü ve dili, ona bir kimlik sağladığı gibi, ona özgür seçimler yapabilmek için seçenekler de sunar. Kişi haklardan ve özgürlüklerden öncelikle kendi kültürü içinde yararlanabilmektedir.

Kültürün ve dilin birey için önemli olan kimlik ve özgürlük bağlantıları ise dil haklarının azınlık kavramı ve hakları içinde savunulması ile yeterince anlaşılmaz. Zira azınlık hakları yaklaşımı, azınlık haklarını eşitlikçi temelde ele alıp azınlıklara haklar tanımaktan çok, azınlıkların korunmasını ima eder. Azınlık hakları yaklaşımı, hakların öznesi olmak açısından azınlıkları her durumda ikincil görür. Azınlık hakları söyleminin eşitlikçi olmayan özelliği nedeniyle, kültürün ve dilin birey için taşıdığı önemin savunulması ve taşıdığı değerlerin korunması çokkültürcü yaklaşım ile mümkün olabilmektedir. Çokkültürlülük, toplumda egemen olmayan grupların farklılıklarından kaynaklanan haklarının normatif savunusuna bir zemin hazırlamaktadır. Bunu da kültürün birey için taşıdığı önemi ve hukuk öncesi niteliğini ortaya koyarak yapmaktadır. Esasen insanın ve onun toplumdaki varlığının koşulları üzerinde ontolojik düşünme ön dönemecinden geçmeden her hangi bir konuda adalet politikası anlayışını oluşturmak mümkün değildir.²¹ Dilin, kültürün ve kimliğin birey için taşıdıkları önem nedeni ile hukukun konusu olması gerektiği yönündeki çokkültürcü anlayış, temelde, sanıldığı gibi (sadece) göçmenlerin, hatta genel anlamda azınlıkların hakları ile değil, kültürün insan yaşamındaki yeri, politik önemi, kültürler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgilenir. Birbirinden farklı grupların tek başına farklı kimlikleri ile neden politik önem taşıdığı ve hakları olması gerektiği sorusunu sormadan, grup farkına dayalı hakları tartışılmaz, bu da kültürün yapısının ve insan yaşamındaki yerinin ortaya konulmasını gerektirir.²² Çokkültürcülük bu anlamda

²¹ André Berten ve Diğerleri, "Giriş", Zeynep Özlem Üskül Engin (çev.), André Berten ve Diğerleri (drl.), **Liberaller ve Cemaatçiler** içinde (189-208), Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s.190

²² Bikhu Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori**, Bilge Tanrıseven (çev.), Ankara: Phoneix Yayınevi, 2002, Notlar. Giriş, dpn.7, s.440 (Bundan sonra **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek** olarak kısaltılacak)

değerler yargısı ve hakların sahibi olabilecek özneler açısından toplumu, azınlık çoğunluk ayırımına tabi tutmaz, toplumu eşit haklara sahip olabilecek sayıca farklı büyüklükteki gruplardan oluşan bir bütün olarak tasavvur eder.

Dil hakları söz konusu olduğunda çokkültürcü anlayışın azınlık hakları söylemine kıyasla eşitlikçi özelliği daha da belirginleşir. Zira dillerin yapısal olarak birbirine göre üstünlüğü yoktur. Bu yönü ile etnisiteye veya ırka benzer. Ancak etnisite ve ırk insanoğlunun durağan bir özelliği iken dil onun sürekli hareket ve oluşum halinde olan bir özelliğinin yansımasıdır. Değer yargısı açısından bir nitelimeye tabi tutulmaması gerekli ise de bir dilin konuşucularının onu kullanmasının, korumasının ve geliştirmesinin engellenmemesi daha da önemlidir. Dilin bu özelliklerine, devletin dil söz konusu olduğunda bazılarını tanıyıp bazılarını tanımaması durumunda tarafsızlığından söz edilemeyecek olması nedeni eklendiğinde, eşit tanınma açısından dilin diğer farklılaşma biçimlerinden²³ ayrı olarak incelenmesi gerekir. Ancak yine de bu yapısal benzemezliğin, ilkelerin, statülerin ve hakların farklılaşan doğasının karşılaştırılması yolu ile ortaya konulması gerekir. Bu, çokkültürlülük başlığı altında ilk bölümde yapılmıştır.

III. ÇALIŞMANIN PLANI

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın temel amacı, dilsel farklılığın hukuksal bir değer ve hak olarak kabul edilecekse bunun hangi ilkeler temelinde ve nasıl düzenlenebileceğinin araştırılmasıdır. Dilsel farklılığın tanınıp tanınmaması ise dil politikaları ile bağlantılıdır. Devletler, daha önce de belirtildiği gibi dilsel farklılığı tanıyabilecekleri gibi farklılığı görmezden gelerek tek dilliliği de empoze edebilmektedirler. Ancak dil politikası tek dilliliği esas aldığında bu dil politikası diğer

²³ Her biri gerçek inanç olma iddiasındaki farklı inanç ve mezheplerden oluşan din olgusunun kendisi, - farklı evrensel doğruluk iddialarına rağmen-içkin olarak çatışmayı zorunlu kılmaz. Edward Gibbon'un ünlü sözleri ile belirtecek olursak: "Roma İmparatorluğu zamanında tapınmanın çok çeşitli biçimleri vardı ve bunların her biri müntesipleri tarafından eşitçe doğru; filozoflarca aynı eşitlikte yanlış; ve magistrallar içinse eşit düzeyde kullanılışlı kabul edilirdi. Ve bu tolerans, yalnızca karşılıklı bir müsamahayı değil aynı zamanda dinsel uyumu da doğurmuştur." Brian Barry, **Culture and Equality An Egalitarian Critique of Multiculturalism**, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 2001, s.24 (Bundan sonra **Culture and Equality** olarak kısaltılacak)

dillerin kamusal alandan dışlanması sonucunu doğuracaktır. Bu ise dilsel adalet hakkında bazı soruları gündeme getirecektir. Dilsel adalet çerçevesinde bazı dil haklarının tanınması gereği söz konusu olduğunda, bu hakların temellerinin neler olduğu, nitelikleri, ve tanındığında da bunların nasıl uygulanacağına incelenmesi gerekli olmaktadır. İkinci bölümde bu sorulara yanıt aranırken, farklı ülkelerde bu sorunların anayasal- yasal düzeyde nasıl çözüldüğüne de değinilmiştir.

Ancak ikinci bölümde incelenen dil haklarının güçlü bir savunusu, hukuk öncesi/ötesi bazı kavramların (kültürel seçim, kimlik ve özgürlük), bireylerin sahip oldukları hakları belirleyen kurumların (yurttaşlık) ve hakların türetildiği temel ilkelerin (eşitlik), dil kaynaklı taleplerin doğasına uygun bir biçimde anlaşılmasına bağlı olduğundan, öncelikle birinci bölümde bu anlayış (çokkültürcülük) ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bahsettiğimiz sebeplerden çalışmanın birinci bölümü çokkültürlülüğe ayrılmıştır. Kültürün bireyler için özgürlük ve kimlik bağlamlarında taşıdığı önemin, kimliğin kişi ve mensubu olduğu grup için taşıdığı önemin tanınması yönündeki siyasal çabayı ifade eden kimlik siyasetinin ve temel bir hukuksal ilke olan eşitliğin farklılıklar karşısındaki konumunun incelenmesi gerekli olmuştur.

Kimliğin tanınması, kültürel alanla siyasal alan arasında bir karşılaşmayı ve müzakereyi ima etmektedir. Kimlik siyasetinin eleştirdiği ve dönüştürmek istediği siyasal kavram, ulusal kimlik iken dönüştürmek istediği hukuksal kavram ise yurttaşlıktır. Yurttaşlığın farklılıkları dikkate alması -pozitif hukuk bağlamında- haklar alanında da bir farklılaşmayı doğuracağından kültürel hakların neler olduğuna birinci bölümün son kısmında değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise dil hakları alanında uluslararası hukukun öngördüğü dilsel azınlıkların hakları rejimi de incelenmiş ve dil hakları alanındaki cari uluslararası hukuk düzeninin öngördükleri ile dilsel grupların hak talepleri arasındaki hak açığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

I. KÜLTÜR KAVRAMI

Kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren bir süreci ifade eden kültür kavramı önceleri-ürün kültürü (yetiştirme) veya hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme) bağlamında kullanılmış sonraları, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme) şeklinde bir anlam genişlemesine uğramıştır.²⁴ Kültür sözcüğü, temelde (tarlayı, toprağı) işlemek bakım göstermek anlamına gelen Latince ‘colore’ fiiline dayanır.²⁵ Colore, yerleşim alanı, işgal edilmiş bölge anlamına gelen ‘colonia’ sözcüğü ile bağlantılıdır. Latince tarım anlamına gelen ‘cultura’ sözcüğü gelişim çizgisinde ikinci aşamayı oluşturmakta ve ve toprağı işleme, ekin gibi anlamlar taşımaktadır.²⁶ ‘Cultura’dan türetilen kültür kavramı²⁷ çoğunlukla bir toplumun duyuş, düşünüş birliğini sağlayan değerlerin tümü olarak tanımlanır. Gelenek görenek, fikir ve sanat değerleri gibi bir toplumun hayatını anlamlı kılan bütün değerleri kapsar. Bu yönü ile insanın sadece doğa ile değil kültür ile de bağlantılı bir varlık olduğu söylenebilir. Kültür, insanoğlunun bir parçası olduğu evreni ve insan olarak kendini tanıma ve açıklama, dolayısı ile çevreye egemen olma ve ortak hayatın davranışlarını düzenleme zımında yarattığı, bir amaca göre ürettiği,

²⁴ Raymond Williams, **Kültür**, Ertuğrul Başer (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.8-9

²⁵ Gürdal Aksoy, “Kültür ve Uygarlık Sözcüklerinin Tarihsel Evrimi”, **Ekin Bellekten**, (Bahar 1991), s. 35 Latince colere fiilinin nesnesi başlangıçta yalnızca tarla ve topraktan ibaretti. Bu gün bile Avrupa dillerinde agricultura (tarım) biçiminde yer eden sözcüğün başındaki “agri” sözü birçok dilde “tarla” toprak anlamındadır. Gerçekten de eski Hintçe ajras sözcüğü, otlak ve yaylak anlamı içerirken, Sümerce “agar”, Akkadca “ugaru”, Grekçe “agros”, Latince “ager”, Gotça “akrs” Zazaca “ega/hega” ve Kürtçe “erd” sözcükleri de tarla anlamını taşır. Tarıma tarihin ilk uygarlıklarınca Zağros Dağları, Mezopotamya ve Mısır’da geçilmesi, tarım sözcüğünün bu bölgelerde yaşayan toplulukların dillerindeki benzerliğin sebebi olarak görülebilir.

²⁶ Onur Bilge Kula, **Demokratikleşme Süreci Ve Eleştirel Kültür Bilinci**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.15

²⁷ İngilizce’deki ilk kullanımlarında da kültür, hayvanların ve ekinlerin yetiştirilmesi(cultivation) ve dinsel tapınma ile ilgili olmuştur. On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar terim, geniş bir şekilde öğrenmeyle bireysel insan aklının ve kişisel görgünün geliştirilmesine uygulandı. Bu, toprak ve ziraat pratiklerini geliştirme fikrinin metaforik bir yayılımı idi. Bkz. Philip Smith, **Kültürel Kuram**, Selime Güzelsarı-İbrahim Gündoğdu (çev.), İstanbul: Babil Yayınları, 2005, s.13

meydana getirdiği üretimin tümüdür.²⁸ A. Tönnies ve Alfred Weber'e göre, kültür, normatif ilkeler, değerler, ideallerdir, tek kelimeyle zihniyet'tir.²⁹ Kültür, genel olarak, toplum içinde yaşayan ve kökü çok eski zamanlara dayanan gelenek, görenek, örf, adet, davranış kalıpları, değerler ve bu değerlere uygun olarak işleyen normları içermekte ve yansımalarını bireyin tutum ve davranışlarında bulmaktadır.

Başlangıçta kültür, toplumu yönetme niyeti olarak bahçecilik niyetini ve pratiğini gösteriyordu. Kültür, toplumsal yeniden üretimin yeni mekanizmaları için asal eğretilen olarak işlev görmeye çok uygundu. Ziraat terminolojisinde kültür, etkinlik, çaba, bir amaca yönelik sürekli eylem anlamlarına geliyordu. Gerek zirai alanda gerekse toplumun diğer alanlarında kullanım biçimleri arasında kültürün ortak bir özelliği dikkat çekmektedir: Farklı kullanım biçimlerinde kültürün ayırt edici özelliği olarak, tasarlanmış ve merkezden yürütülen bir amacı veya eylemi işaret etmesi belirgindir.³⁰

Merkezden yürütülen bir eylemi ve amacı işaret eden sözcük on sekizinci yüzyılda, yüzyılın evrenselci bakış açısının üniter idealini yansıtıyordu; tüm ulusal ya da toplumsal ayrımların ötesinde insan'a -evrensel olduğu kabul edilen insana- uygulanıyordu.³¹ Philippe Bénéton'a göre bu (merkezi, üniter) kültür kavramının üç belirgin özelliği vardır: (1) İyimserlik, yani insani özelliklerin sınırsız olarak biçim verilebilirliğine olan inanç; (2) evrenselcilik, kısaca tüm uluslara, yerlere ve zamanlara uygulanabilecek bir ideale olan inanç ve (3) onsekizinci yüzyıl Avrupa'sında biçim

²⁸ Zeki Hafizoğulları, "Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni", **AÜHFD**. C:45, S.1-4, 1996, s.3-4

²⁹ A. Tönnies ve Alfred Weber'e göre, 'uygarlık' bir teknik ve uygulamalı teknikler bütününden, doğa üzerindeki etki meydana getiren araçların toplamından başka bir şey değildir; 'kültür' ise, bunun tersine, normatif ilkeler, değerler, ideallerdir, tek kelimeyle zihniyet'tir. (...)Kültür ve uygarlık terimlerinin temeldeki kullanılış biçimleri ve ifade ettikleri içerik farklı olmakla birlikte iki terimin, çoğu kez birbiriyle aynı anlama gelecek biçimde kullanıldığı da görülmektedir.

Anglo-Sakson antropologlar, E.B. Tylor'dan (*Primitive Culture*, 1874) itibaren, inceledikleri ilkel toplumlara uygulamak üzere, İngilizcede olağan olarak modern toplumlar için kullanılan uygarlık kavramından daha başka bir kavram aramışlar ve gelişmiş toplumların bütün bir yaşam düzeyini ifade eden uygarlık kavramının zıddı olarak, ilkel toplumlar için kültür kavramı kullanılmıştır. Ancak 1850'lere doğru Almanya'da kullanılmaya başlayan *kültürel* sıfatı, (...) aynı anda hem uygarlığın, hem de kültürün kapsadıkları içeriğin bütününe işaret etmektedir. Bkz. Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, Ankara: İmge Yayınları, 1996, s. 29-30; Bununla birlikte, romantizmin yükselişi ile beraber, kültürün tek başına ruhani gelişimi adlandırmak ve bunu maddi ve altyapısal değişimle karşılaştırmak amacı ile kullanılmaya başlandığı da belirtilmektedir. Smith, **Kültürel Kuram**, s.13-14

³⁰ Zygmunt Baumann, **Yasakoyucular İle Yorumcular**, Kemal Atakay(çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1996, 115

³¹ Baumann, **Yasakoyucular ile Yorumcular**, s.116

verilen idealin, dünyanın öteki kesimlerinin taklit etmek zorunda oldukları, taklit etmeyi isteyecekleri insani yetkinliğin doruğunu temsil ettiğine olan inancın sonucu olan etnosentrizm. Bénéton'un ifadesi ile 'kültür ile uygarlık', siyasal bir işlev üstlenen savaş terimleridir (mots de combat)³²

Bir görüşe göre insanları genel hususiyetlerden özel hususiyetlere doğru gidildikçe üç farklı şekilde tanımlamak mümkündür. İlk tanımlama, evrensel insani karakter özelliklerinin her bir insanca paylaşılması gerçeği dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu, tanımlama ortak bir insan doğası bulunduğu varsayımı çerçevesinde insanların zaman ve mekana bağlı olmayan bazı ortak özellikleri bulunduğunu kabul eder. İkincisinde, birey benzer özellikler taşıyan bir insan grubu içinde tanımlanmaktadır. Burada insanı belli bir grubun üyesi olarak tanımlayan ırk, dil, din, mezhep, renk gibi özellikler belirleyici olmaktadır. Bir insan bu özelliklerden çoğuna aynı anda sahip olabildiğinden her birey birden fazla grubun üyesi olarak tanımlanabilmektedir. Üçüncü tanımlama biçimi ise her bir insanın başka hiç kimse ile paylaşmadığı mizaç özellikleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.³³

Wallerstein, insanın yukarıda belirtildiği şekilde üç farklı şekilde tanımlanabileceğinden hareketle, kültür terimine genellikle insanların evrensel nitelikleri ve mizaç özellikleri dışında kalan davranışları, değerleri ve inançlarından oluşan ve belli bir insan grubunun ortak yaşam biçimini yansıtan bir kavramı tanımlamak için başvurulduğunu belirtir. Bu tür bir kullanımda farklı insan gruplarının kendilerine özgü kültürlere sahip olduğu kabul edilmektedir³⁴ Kültür, 18. yüzyıl sonlarında özellikle Almanya ve İngiltere'de, belirli bir halkın 'genel hayat tarzı'nı oluşturan bir 'ruh' yapısını ya da genelleşmiş bir ruh durumuna verilen ad haline gelmiştir. İlk kez Herder, 'kültür' terimini 'uygarlık' kavramının herhangi tekil, modernist ya da çizgisel anlamlarından bilinçli şekilde ayırt ederek, anlamlı farklılıkları

³² Philippe Bénéton, **Histoire des mots culture et civilisation**, Presses de la fondation des sciences politiques, Paris, 1975, s.23 vd., s.92'den aktaran Baumann, **Yasakoyucular ile Yorumcular**, s.116

³³ Immanuel Wallerstein, "Culture as the Ideological Battleground of the Modern World System", **Theory, Culture & Society**, Vol. 7, s.31

³⁴ Wallerstein, "Culture as the Ideological Battleground of the Modern World System", s.31; Ali Şafak Balı, "Çok Kültürlülük, Hukuk ve Adalet", **HFS**, Sayı:8, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2003, s.13-14

ifade eder biçimde ‘kültürler’ olarak kullanmıştır.³⁵ Wallerstein başka bir yerde de insan gruplarının kendilerine özgü kültürlere sahip olmasının, kültürün iki zıt kullanım biçimine sahip olmasında tespit edilebileceğini belirtir. Buna göre kültür, iki ya da daha fazla bireyde ortak olan şeyleri gösterdiği gibi iki ya da daha fazla özgül birey de ortak olmayan şeyleri de gösterir. Yani, kültür insanları birleştiren bir fenomen olduğu gibi onları ayıran bir işleve de sahiptir.³⁶ Kültürün insanları ayıran ilevi, grup ya da halk düzeyinde olmaktadır. Tek kişi düzeyinde kültür: edinilen, özneye bağlı, bireysel bir yapıdır. Ulus düzeyinde ise, tarihselliğin damgasını taşıyan, insanlar-arasında paylaşım yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılan, nesnel olarak gözlemlenebilen, bir halk ya da devlet varlığı olarak tezahür eder.³⁷

A. KÜLTÜRÜN NİTELİĞİ

İnsanların, insan yaşamının, edimlerinin ve ilişkilerinin anlam ve önemi hakkında oluşturdukları inanç veya görüşler, bireysel ve toplu yaşamlarını yapılandırıp düzenlemede kullandıkları âdetleri biçimlendirir. Böyle bir düşünce, inanç, âdet sistemi ve yaşam biçimi genel olarak kültür olarak adlandırılabilir. Kültür, tarih içinde yaratılan bir anlam ve değer sistemi, ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve âdetler sistemidir.³⁸ Bir gruba yaşam biçimi istikametlerini sunan karmaşık ve müşterek inançlar, değerler ve kavramlar kümesidir. Bu küme genel olarak bir inanç sistemi olarak adlandırılabilir. Böyle bir inanç sistemi, tamamen aşikar olan unsurlar içerdiği gibi aşikar olmayanları da içerebilir.³⁹ Kültür, insan yaşamını anlamının ve düzenlemenin bir yoludur. Böyle anlaşıldığında kültür, toplumdaki birey ve grupların birbirlerine karşı tutum ve davranışları ile karşılıklı ilişkilerini etkileyen en önemli

³⁵ Willams, **Kültür**, s.9

³⁶ Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Erol Öz (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 159

³⁷ Nermi Uygur, **Kültür Kuramı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.1996, s. 18-19

³⁸ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.84; Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde de kültür benzer şekilde tanımlanmıştır; “Tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.” <http://www.tdk.org.tr/TR/SozBul>.

³⁹ Brian Fay, **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesine Giriş**, İkinci Baskı, İsmail Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s.83.

faktörlerden biridir.⁴⁰ Öyleyse, kültür insanların kimliğinin asli kurucu/biçimlendirici öğelerinden birisi, hatta en önemlisidir denilebilir. Diğer tüm kimlik referansları ve /veya rolleri (sınıfsal, cinsel, kişisel) bünyesinde biçimlendikleri kültürün damgasını taşıyacaktır. Kültürün özelliği, ortaya koyduğu anlayışın uygulamada bireyleri ve toplulukları bir amaca, bir yöne sevk etme gücüne sahip olmasıdır. Felsefi ya da bilimsel bir kuram gibi yalnızca soyut bir doğaya sahip değildir ve insan yaşamını ad hoc ya da araçsal bir biçimde değil, belirli bir anlam ve kavramsallaştırma biçimine dayanarak düzenler.⁴¹

B. KÜLTÜRÜN ANLAŞILIŞ BİÇİMLERİ

Kültür terimi küçük gruplardan (gençlik kültürü) ve sosyal alanlardan (futbol kültürü) küresel çapta etkinlik gösteren uygarlıklara (Avrupa kültürü) kadar tüm gruplaşma tarzlarını anlatmak için kullanılabilir.⁴² Ancak kültürü ne sadece bir gruba özgü gelenek ne de farklı gruplarca paylaşılan ortak bir medeniyet olarak tanımlamak mümkündür. Şüphesiz gelenek veya ortak medeniyet kültürlerin önemli bileşenlerindedir. Ancak gelenek veya medeniyet üzerinden kültürü tanımlamak günümüz toplumlarının kültürel yapısını yeterince yansıtmaz. Örneğin kültürü bir halkın medeniyeti olarak anladığımızda, tüm modern toplumların neredeyse aynı kültürü paylaştığını söylemek gerekecektir ki bu modern veya modernleşmemiş uluslar arası toplumun neden bölünmüş olduğunu izah etmediği gibi, Kanada ve Belçika'da olduğu gibi, tek bir siyasal yapı içindeki farklı ulusların aynı sosyal yaşam biçimini paylaşmalarına rağmen neden farklılaştıklarını da – ve çokkültürlü bir toplum olarak

⁴⁰ Ali Şafak Balı, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” İle Barış İçinde Yaşamak**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001, s.190

⁴¹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.184

⁴² Örneğin, dil, din, ırk, gibi kültürü belirleyen ve tanımlayan geniş ölçekli bilinen unsurlarla değil ama cinsiyetleri, cinsel tercihleri, sosyal sınıf ve statüleri ile kendilerini toplumda yaşayan insanlardan ayrı olarak, toplumdan dışlandıklarını düşünen grupların yaşam tarzlarını ve felsefelerini anlatmak için de zaman zaman kültür terimine başvurulabilmektedir. Bu kültürün en dar kapsamlı kullanım biçimidir. Diğer yandan etnik ve din farklılıklarına bakılmaksızın benzer sosyolojik ve tarihsel aşamalardan geçmiş geniş bir insan topluluğunu tanımlamak için de kültür terimi kullanılabilir. Kültürün bu son kullanım biçimine örnek olarak, modern, kentsel, seküler, endüstriyel bir medeniyeti paylaşan Batılı demokratik ülkelerin ortak bir ‘Avrupa kültürüne’ sahip olmaları gösterilebilir. Bkz. Balı, “Çok Kültürlülük Hukuk ve Adalet”, s.15, dpn.4

nitelendirildiklerini de- izah etmez.⁴³ Dolayısı ile kültürün, bir yandan ortak bir medeniyetin unsurlarını taşıdığı halde, medeniyet bütünü içinde farklılık arz eden ve diğer yandan da çok küçük grupların yaşamın bir yönü üzerine odaklanan dar pratiklerini aşan bir anlamı vardır.

C. KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK

Kültür kavramının kullanım biçimlerine sınırlandırılmış bir bakışla baktığımızda modern toplumlarda kültürel çeşitliliğin aldığı farklı biçimler arasında üç tanesinin çok yaygın olduğu görülmektedir.

1. Alt Kültürler

Bir toplumda üyelerin çoğu geniş ölçüde ortak bir kültürü paylaşmasına rağmen, bazıları, ya yaşamın belirli alanları hakkında farklı inanç ve uygulamaları kabul eder, ya da kendilerine özgü, göreceli olarak farklı yaşam biçimleri geliştirirler. Hepsi toplumların baskın anlam ve değer sistemlerini paylaşır ama bunun içerisinde kendi değişik hayat tarzları için yer açmaya çalışırlar. Eşcinseller, geleneksel olmayan yaşam biçimlerine ve aile yapılarına sahip gruplar, belirli meslek gruplarının veya ekonomik ve sosyal sınıfların yarattığı kültürler alternatif bir kültür oluşturmayan fakat var olanı çoğaltmaya çalışan kültürel tutumlara bir örnektir. Bunlar toplumun geneline hakim olmayan hakim kültürü değiştirmeye çalışmayan sadece kendi kültürel pratiklerini yaşanır kılmaya çalışan kültürlerdir ki bunlara alt kültürler denilebilir.⁴⁴

2. Alternatif Kültürler

Kültürel çeşitliliğin bu şeklinde, toplumun bazı üyeleri baskın kültürün bazı merkezi ilke veya değerlerine fazlası ile eleştirel yaklaşırlar ve bunları uygun biçimde yeniden oluşturmaya çalışırlar. Feministler toplumun derine işlemiş ataerkil önyargılarına, dindarlar laik yönlendirmelere, çevreciler de insan odaklı ve doğayı

⁴³ Balı, “Çok Kültürlülük, Hukuk ve Adalet”, s.16

⁴⁴ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.4; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.50-51

sadece meta olarak gören teknokrat önyargılara saldırırlar. Bu grupların temsil ettiği kültür, sık sık var olan kültürün temellerine saldırdıkları için ne alt kültürdür, ne de kendi değer yargılarına ve dünya görüşlerine göre yaşayan farklı kültürel topluluklardır. Bunlar baskın kültürün nasıl yeniden yapılandırması gerektiğine ilişkin kültürel bakış açılarıdır. Alternatif kültürler, hakim kültürel kodların kendi pratiklerini de içerecek şekilde yeniden tanımlanmasını talep ederler ve bu yolla hakim kültüre yaklaşılmaya ve onun bir parçası olmaya çalışırlar.⁴⁵

3. Toplumsal Kültürler

Çağdaş toplumların çoğunda sahip oldukları kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan, bilinçli, az çok iyi örgütlenmiş birçok topluluk bulunur. Bu topluluklar baskın kültürel gruplara belirli bir mesafede kalarak kendi kültürlerinin pratiklerini devam ettirmeye çalışırlar. Bunlar arasında, başka bir ülkeye göç etmiş yeni göçmenler, Yahudiler, Çingeneler, Amishler gibi oturmuş topluluklar, çeşitli dini cemaatler, yerli halklar, Basklar, Katalanlar, İskoçlar, Galiler ve Quebec'teki Fransızlar gibi belirli bölgelerde yoğunlaşan kültürel gruplar sayılabilir. Bu son duruma toplumsal çeşitlilik veya toplumsal kültürler denilebilir.⁴⁶ Kymlicka, toplumsallık kültürlerini, hem kamusal hem de özel alanları kucaklayarak mensuplarına, sosyal, eğitsel, dinsel, eğlenme biçimi vb. ve ekonomik faaliyetler dahil olmak üzere tüm insan etkinliklerinde anlamlı davranış kalıpları ve bunları bütünleyen hayat tarzları sağlayan bir kültür biçimi olarak tarif etmektedir. Bu kültürlere yalnızca ortak anılar ve değerlerle değil aynı zamanda 'ortak kurumlar' ve 'pratiklerle' de ilgili olduklarını vurgulamak için de 'toplumsallık kültürleri' denilmektedir. Modern dünya, hem kamusal hem de özel hayatı kuşatan pratikleri ve kurumları ile insan hayatının tamamını kapsayan toplumsal kültürlere ayrılmıştır. Bu toplumsal kültürler ise büyük ölçüde belli bir toprak parçası üzerinde yaşar ve ortak bir dile dayanan ulusal gruplara tekabül eder.⁴⁷

⁴⁵ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.4

⁴⁶ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.4-5

⁴⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.39, 49, 129-130

Kültürel çeşitliliğin bu üç biçiminin birçok ortak özelliği olmasına rağmen aralarında önemli ve gözden uzak tutulamayacak farklılıklar da vardır. Alt kültürel çeşitlilik, içinde bulunduğu kültürü bir başkası ile değiştirmeye değil, genişletip çeşitlendirmeye çalışır. Bu diğer çeşitlilik biçimlerinden daha sığ olduğu veya daha kolay kabul edilebileceği anlamına gelmez. Örneğin aynı cinsiyet arasındaki evlenmeler, evlilik öncesi beraber yaşamalar toplumun birçok üyesini rahatsız eder ve büyük tepki çeker. Ancak onların başkaldırışı küçük ölçeklidir ve baskın kültürün kendisinden kaynaklanan kişisel özerklik ve seçim özgürlüğü gibi değerler kullanılarak ifade edilir. Kişisel özerklik ve seçim özgürlüğü, alt kültür mensuplarınca seçimlerini meşrulaştırmanın, baskın kültür mensuplarınca ise farklı kültürel seçimlere müdahale etmemenin gerekçesi olarak kullanılır. Alternatif kültürel çeşitlilik ise baskın kültürün ya toptan reddettiği ya da teoride kabul edip pratikte göz ardı ettiği bir hayat görüşünü temsil eder. Alt kültürel çeşitlilikten daha radikal, kapsamlı ve geniş ölçekli olup, o kadar kolay kabul görmez. Toplumsal çeşitlilik ise çok farklıdır. İyice yerleşmiş toplulukların çokluğundan kaynaklanıp bunun tarafından desteklenir; bu toplulukların her birinin korumak ve sürdürmek istediği kendine ait uzun bir tarihi, yaşam biçimi, dini ve dili vardır. Burada söz konusu olan çeşitlilik güçlü ve dirençlidir. İyi örgütlenmiş sosyal taşıyıcıları vardır. Hakim kültür mensupları ve kurumlarınca taleplerinin kabul edilmesi, taleplerin derinliğine, genişliğine ve etkisine göre daha kolay ya da daha zor olabilir.⁴⁸ Toplumsal kültürlerden kaynaklanan farklılaşmanın ölçeği ve taleplerinin doğurduğu sonuçlar, diğer iki çeşitlilik türü ile büyük farklılık gösterir. Toplumsal kültürlerden kaynaklanan talepler, ve taleplerin dayandığı prensipler (özgürlük, eşitlik, özerk birey, insan hakları gibi) feminizm, eşcinsel özgürlük, çevrecilik ve diğer yeni toplumsal hareketler ile örtüşebilir. Ancak yukarıda değinildiği gibi diğer talep türleri bir noktadan sonra bireysel özerklik ve seçim özgürlüğü yolu ile çözümlenebilirken⁴⁹ farklı toplumsallık kültürlerinden kaynaklanan taleplerin ana toplum ve onu temsil eden kurumları tarafından kabul edilmesi zordur.

Çokkültürlü toplum ya da çokkültürlülük terimleri genellikle bu üç çeşitlilik tipini ve diğerlerini, yalnızca son ikisini ya da sadece üçüncüsünü barındıran

⁴⁸ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.5

⁴⁹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.5-6

topluluklardan bahsederken kullanılabilir. Genel olarak kültürün bir kolektif nitelik taşıyan ve öteden beri uygulanan inançları, normları, değerleri ve adetleri kapsadığı kabul edilir. Bu genel fikir birliğinin yanında birtakım kültür biçimlerinin daha belirgin olarak sınıflandırılması ve değerlendirilmesi konusunda anlaşmazlık da vardır. Genel kavramsal çerçeve içinde çokkültürlülük de kültür gibi öyle geniş bir şekilde ele alınır ki, bu kavram sadece etnik köken, ulusal köken, dil ve dini değil aynı zamanda bölge, yaş, cinsel tercih, sınıfsal durum ve yaşam tarzını da içermektedir. Ancak çokkültürlü toplumlarda göç, devlet oluşumu, kültürel özerklik ve federal düzenlemeler ele alınırken, başlangıç noktası genellikle, etnik köken, ulusal köken, dil ve dini temel alan daha dar kapsamlı bir çerçeve olmaktadır.⁵⁰ Hatta Amerikalı siyahilerin tarihsel olarak yaşadıkları dışarıda bırakılırsa çokkültürlülüğünün esas itibarı ile iki temel olgu üzerinde yükseldiği görülür; bunlar, din ve dil temelli farklılaşmalardır. Farklı etnik köken çoğu kez ifadesini farklı dil veya din ile birlikteliğinde bulan seçime konu olmayan bir olgudur. Dil ve din ise pratikte büyük ölçüde seçim konusu olmamakla beraber, bireylerin yaşamlarının bir evresinde devam ettirilmek istenen ve bu istek nedeni ile seçilmiş olduğu kabul edilen, değiştirilmeye zorlamak için de meşru sebep olmayan insani kimliğin birer unsurudur.

Çokkültürlülüğün bir terim olarak sınırlarını tayin eden iki temel determinant dil ve dindir. Göç yolu ile veya tarihsel olarak bir ülkede azınlık olmak durumu da dil ve din temelli taleplerin beşeri kaynağıdır.⁵¹ Bu çalışmada çokkültürlülük büyük ölçüde din, dil, göçmen azınlık ve yerleşik azınlık bağlamlarında ve bunların oluşturduğu kombinezonlar çerçevesinde kullanılacaktır. Dine ve dinsel azınlıklara değinilmesinin nedeni, çoğu kez dinsel azınlıklar için öngörülen ve uygulanan politikalarla yapılan hukuki düzenlemelerin dinsel azınlıklar içinde geçerli bir çerçeve sunacağına varsayılması ve bu varsayım vasıtası ile dil kaynaklı taleplere karşı çıkılmasıdır. İkinci

⁵⁰ Hans Ingvar Roth, “İsveç’te Çokkültürlülük”, Ebru Uzpeder (hızl.), **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (39-50), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, s.41

⁵¹ Benzer bir yaklaşım, çokkültürlülüğü, ulusal, etnik ve dinsel kimlikler üçlüsü ekseninde ve bunların birbiri ile ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır. Gerd Bauman’a göre bu üçlü arasındaki gerilimi gidermek her birinin rolleri üzerine yeniden düşünmek ve kavramlardaki dönüşümü kabul etmekle mümkündür. Bkz. Gerd Baumann, **Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek**, Işıl Demirakın (çev.), Ankara: Dost Yayınları, 2006, passim. (Bundan sonra **Çokkültürlülük Bilmecesi** olarak kısaltılacak)

olarak dinden kaynaklanan haklarla dilsel hakların güvencelerinin –eğer bir hakkın güvenceleri ile beraber bir anlam ifade edeceğini kabul ediyorsak-büyük farklılık göstermesidir. Din kaynaklı çokkültürlülük talepleri ile dil kaynaklı çokkültürlülük taleplerinin aynı perspektiften ele alınarak, söz konusu taleplerin doğurduğu sorunların benzer siyasi ve hukuki argümanlarla çözüleceği varsayımının yanlışlığına yeri gelince değinilecektir.

Bu çalışmada çokkültürlülük terimi genellikle Parekh ve Kymlicka'nın da kabul ettiği kültürel çeşitliliğin üçüncü -yani toplumsal kültürler- anlamı ile kullanılacaktır. Bunun nedeni ikinci bölümde inceleyeceğimiz dil haklarının temelini dilsel farklılaşmanın oluşturması ve dilsel çeşitliliğin toplumsal kültürleri birbirinden ayıran en önemli faktör olmasıdır. Ayrıca dilin toplumsal kültürler için özel bir anlamı ve toplumsal kültürlerin devamı için hayati bir işlevi vardır. Dil kültürün içinde yer alan diğer bütün unsurların (örf, âdet, inançlar, edebiyat vd.) ifade edilmesini sağlar. Dil, toplumsal kültürleri birbirinden ayıran ve farklılığı idame ettiren en önemli unsurdur. Çokkültürlülük talepleri büyük ölçüde farklılığın sürdürülmesi amacını taşıdığından, toplumsal kültürlerin özelliklerini sürdürebilmeleri de büyük ölçüde dilin yaşayabilmesi ile bağlantılıdır.

Toplumsal kültürlerin, Kymlicka'nın yaptığı gibi halkların ya da ulusal grupların eş anlamlısı olarak kullanılması yönündeki eğilim, ilk bakışta kültür kavramının siyaset öncesi/dışı yapısı ile bağdaşmıyor ve çokkültürlülük başlığı altında yapılan tartışmalarının hepsinde birebir uygulanma özelliği göstermiyor gibi olsa da tartışmaların temelinde yer alan bir grup insanın başka bir gruptan belirli bazı özellikleri nedeniyle farklılaşmasını en geniş anlamda, özelde ise dil temelli farklılaşmayı ve sonuçlarını açıklamakta elverişli gözüktüğünden bu çalışmada da benimsenecektir. Gerçekten de ilerde ayrıntılı olarak inceleneceği gibi çokkültürlü toplumlarda beşeri farklılık dil, din veya mezhep temelli olsa bile farklılık unsurları çoğu zaman farklı ulusal gruplara tekabül etmektedir. Diğer bir deyişle ulusal gruplar genel olarak, dil, din veya mezhep temelli olarak birbirlerinden farklılaşmaktadır. Ulusal gruplar veya ulusal grupların bireyleri diğer gruplar karşısında farklı dil, din veya mezhep özelliklerinden hangisini ön plana çıkarırsa çıkarsın aslında temelde yatan sosyolojik gerçek, bir ulusal

grubun diğer gruplardan farklı olması ve bireylerin de farklı bir ulusal gruptan olduklarının psikolojik olarak bilincinde olmasıdır.* Dolayısı ile farklılık bilinci dil, din veya mezhep üzerinden dile getirilse bile bu bilincin altında yatan temel motivasyon farklı bir ulusal grup düşüncesidir.** Örneğin, Kanada'da Fransızca konuşan bireyler yirminci asrın başına kadar kimliklerindeki din farklılığına vurgu yaparken, daha sonra kimliklerinin tanımlayıcı özelliği olarak dili ön plana çıkartmışlardır.⁵²

Diğer yandan ulusal veya etnik grup ortak kültür ve köken temelinde tanımlandığında, etnik grup ve kültür birbirlerinin yerine geçen kavramlar olarak da kullanılabilir.⁵³ Toplumsal kültürlerin uluslara ya da halklara tekabül etmesi çokkültürlülük taleplerinin tarihsel temelleri incelendiğinde daha açık görülmektedir. Çokkültürlülüğün ırksal adalet ve ırkçılık karşıtlığı ile ilgisi olduğunu söylemek mümkündür. Kültürel olarak nitelendirdiğimiz grupların karakterleri, ülkelerin ırksal tarihi ile çok yakından ilişkilidir. (Örneğin ABD'de Afrikalı- Amerikalılar, Latinler,

* Nitekim uluslararası hukukta genel olarak kabul edilen azınlık tanımlarında, bu farklılık bilinci, bir azınlığı tanımlamada kullanılan subjektif unsur olarak kabul edilmektedir

** Burada bu düşüncenin milliyetçilik olduğu kolayca tahmin edilebilir. Çokkültürlülük tartışmalarının çıkış nedenlerinden birisinin ve en etkilisinin ulus devlet milliyetçiliklerine bir karşı çıkış olduğu ileride incelenecektir. Çalışmanın alanına kısmen girse bile burada milliyetçilik üzerine ayrıntılı bilgi vermemiz mümkün değildir. Ancak şu kadarını söylemek mümkündür. Genel olarak iki tür milliyetçilikten bahsedilebilir; birincisi ulus devlet oluşturmaya yönelik milliyetçiliktir ki amacı sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde ortak yurttaşlık hakları temelinde homojen bir insan topluluğu yaratmak olan siyasi bir projedir. Diğer milliyetçilik türü ise sosyolojik olarak devletin hukuken tanımladığı vatandaşlık modelinin dışında kalan grupların, ulus devletlerin homojenleştirme çabalarına karşı çıkması ile ortaya çıkan milliyetçiliktir.

⁵² Özlem Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", Ebru Uzpeder (hızl.) **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (18-20), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, s.27; Nitekim Barth, bir etnik grubun her şeyden önce üyelerinin geçmişindeki tarihsel olarak doğrulanabilir (ya da doğrulanamaz) kimi kültürel özelliklerini öne sürdükleri bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğuna işaret etmektedir. Bir etnik grubun kendini tanımladığı kültürel özellikler, hiçbir zaman gözlemlenebilir kültürün bütününe değil, ama aktörlerinin kendilerine yakıştırdıkları ve anlamlı gördükleri kimi niteliklerin bileşimini oluşturmaktadır. Söz konusu özellikler ise, zamanın akışı içinde ve koşulların zorlaması ile başkaları ile yer değiştirebilmektedir. Fredrik Barth, **Etnic groups and Boundaries The Social Organisation of Culture Difference**'tan aktaran. Fusun Üstel, "Eritme Potasından Çokkültürcülüğe", **Toplum ve Bilim**, (Yaz-Güz 1993), Sayı: 62, s.114; İslam dünyasından bir örnek vermek gerekirse Muhammed İkbâl'e göre İran'da Şiiliğin yerleşmesinin nedenlerinden birisi, İran'ın Araplaşmasına, mezhep farklılığı yolu ile engel olmaktadır. İran halkı Araplarla aynı dine mensup olmak durumunda kaldığında farklılığını bu kez mezhep üzerinden sürdürmeye çalışmıştır.

⁵³ Üstel, "Eritme Potasından Çokkültürcülüğe", s.114; Günümüzde milliyet ve kültür neredeyse eş anlamlı kullanılmaktadır. Milliyetçilik için kültürün önemli bir yerinin olması ve ulusal bir kültür yaratmadan ulusallığı icat etmek kolay olmadığından ulus adına kültürün siyasallaştığı, siyasetin de eş zamanlı olarak kültürelleştiği gözlenir. Hüseyin Kalaycı, "Kendi Kaderini Tayin Kimin Hakkı ?", **Doğu-Batı**, Sayı:47, (Kasım Aralık Ocak 2008-2009), s.226

Asyalı-Amerikalılar ve yerli Amerikalılar tarihsel olarak çeşitli biçimlerde ırkçılığa maruz kalmışlardır.) Gerçekten de bu gruplar çoğu zaman etno-ırksal gruplar olarak nitelendirilirler.⁵⁴ Bu nedenle kültür ve ırk-etnisite arasındaki bağlantının çözümlenmesi, çokkültürlülüğün etik temellerini oluşturur.⁵⁵

Ancak çokkültürlülük tartışmalarının bazı ortaya çıkış biçimlerinde- özellikle de din temelli tartışmalarda- aynı ulusal grup içinde de farklılık fikri ileri sürülebilmekte ve tanınma politikaları yürütülebilmektedir. Dolayısı ile kültürlerin ve kültürel farklılıkların ulusal gruplara tekabül ettiği fikri çokkültürlülük tartışmalarında genel geçer bir veri olarak ileri sürülemez ancak daha önce değinildiği gibi özellikle dil temelli farklılaşmanın incelenmesine elverişli bir şema sunduğu da inkar edilemez.

Kültürlerin ulusal gruplara/ halklara tekabül ettiği hakkında görüş ‘özcülük’ olarak nitelendirilebilir. Bu görüşün tarihi ve felsefi izleri 1800’lerde Gottfried Herder ve çağdaşlarına kadar uzanır. Pek ortaya çıkmamış ilk nüvelerine ise daha az bilinen başka bir Alman filozofu Haman’da rastlanır.⁵⁶ Her ne ise, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlük kazanan ve 19. Yüzyıl başında ise artık bir kabul haline gelen görüş, halk ve ırkları kendi gelenek ve kültürel üretimleri açısından açıklamaya çalışmıştır. Bu bakış açısı, kültürü, bir halkın toplu mirası ya da başka deyişle tüm üyelerinin hem toplum hem de bireysel düşünce ve yaşantılarını biçimlendiren düşünce ve uygulamaların bir katalogu olarak ele almaktadır.⁵⁷

II. BİREY VE KÜLTÜREL SEÇİM

Kültürün öneminin değerlendirilmesi genel olarak iki temelde yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, kültür ve kimlik bağlantısı diğeri de özgürlük ve kültür bağlantısıdır. Kültür bireye yalnızca bir kimlik vermekle kalmaz, kişiliğini özgürce geliştirmek yolunda ona yardımcı da olur.

⁵⁴ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.

⁵⁵ Lawrence Blum, “Recognition, Value And Equality”, Cynthia Willett (Ed.), **Theorizing Multiculturalism A Guide The Current Debate** içinde (73-99), Blackwell Publishers Ltd., 1998, s.74

⁵⁶ Isaiah Berlin, **Romantikliğin Kökleri**, Mete Tunçay (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.60 vd.

⁵⁷ Baumann, **Çokkültürlülük Bilmecesi**, s.31-32

A. KÜLTÜR- ÖZGÜRLÜK BAĞLANTISI

Kültür- özgürlük bağlantısına göre, kültür özgürlüğü destekler, teşvik eder ve özgürlüklerin kullanılmasında bir altyapı sağlar. Yine öncülüğünü Kymlicka'nın yaptığı bu anlayışta toplumsal kültürler kavramı anahtar rol oynar. Kymlicka toplumsal kültürleri, özgürlüğü destekleyip, teşvik ettiği için önemli bulmaktadır.⁵⁸ Kültür birey için anlamlı seçenekler içerir ve seçim için insani kapasitenin geliştirilmesinde zorunlu bir temel sağlar ki bu özgürlüğün alanını genişletir.⁵⁹

Ancak özgürlük kültür bağlantısının baskıcı kültürler söz konusu olduğunda nasıl kurulacağı, kültürün özgürlüğü destekleyici mahiyetinin bu koşulda da sürüp sürmeyeceği belirli bazı soruların cevaplandırılması yolu ile açığa çıkarılmaktadır. Bu soruların bir kısmı kültürün özgürlüğü destekleyici veya engelleyici rolü üzerinedir. Kimlik ancak her biri kültür kavramının unsurları olan belli değer, tutum ve davranışların benimsenmesi, belli yaşama biçiminin, bir dilde konuşma, bir dinin kabul edilmesi ve iradi olarak kabul edilen bir 'aidiyet' bağının varlığı ile gelişir. Özgürlük ise bireyin her şeyden önce bireyin toplumsal baskılardan kurtulması koşuluna bağlıdır. Bir başka deyişle, özgürlük bireyin, toplumdan özgürleşmesi anlamını da içerir. Bu bakımdan özgürlük, birey ile toplumu sıkı sıkıya birbirine bağlayan 'kültürel kimlik' ile çatışan bir kavram özelliği taşıyabilir.⁶⁰ Örneğin örgütlenme özgürlüğü temel haklardandır. Ancak örgütlenme özgürlüğü, üyelerinin üyelikten ayrılmasına izin vermeme ya da güçleştirme şeklinde tezahür ettiğinde, bazı grupların üyeleri üzerinde baskı unsuru olabilir.⁶¹ Diğer grup sorular ise genel olarak kültürün seçimi meselesinde insan iradesinin ve tercihinin rolüne ilişkindir.

⁵⁸ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.139 vd.; Nafiz Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.38-39

⁵⁹ Andrea Casatella, "Multicultural Justice: Will Kymlicka and Cultural Recognition", **Ratio Juris**, Vol.19. No.1 March 2006, s.81 s.81

⁶⁰ Emre Kongar, "Sivil Toplum ve Kültür", Y.Fincancı (Ed.), **Sivil Toplum** içinde (109-114), İstanbul: TÜSES Yayınları, 1991, s.110

⁶¹ Barry, **Culture and Equality**, s.131-132

B. KÜLTÜR- KİMLİK BAĞLANTISI

Kültürün ikinci önemi, bireylere kişisel kimlik sağlamasıdır. Bu noktada kültürün önemi kişisel kimliğin oluşmasındaki kurucu rolüne ilişkindir. Bu yaklaşıma göre, kültür, kimliğin tanımlanması, ifade edilmesi, geliştirilmesi ve kişinin kendini gerçekleştirme için bir zemin teşkil eder. Bu nedenle kültürel kimlik gerçek kişilerin zorunlu bir parçasıdır. Kültür aynı zamanda bireysel kimliğin oluşmasında kurucu bir rol oynar bu nedenle de birey için herhangi bir kültüre üyelik değil, kendi kültürüne üyelik önemlidir. Zira insanlar her gün yeniden kimlikleri ve aidiyetleri hakkında düşünemezler. İnsanların kimlikleri ve aidiyet hisleri, güvenli bir çevrede yaşama isteği ile bağlantılıdır. Bireyler büyük ölçüde güven duygusuna sahip olduklarında özgür kararlar alabilir ve seçimde bulunabilirler. Kişinin içinde yaşadığı kültürel çevre bu konuda ona ilk ve en önemli ortamı sağlar.⁶²

C. KÜLTÜR- ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR- KİMLİK BAĞLANTILARINDA İLERİ SÜRÜLEN GÖRÜŞLER

Kültürün gerek özgürlükle ilişkisi gerekse de kişisel kimliğin oluşmasında oynadığı rol ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; cemaatçi görüş, liberal görüş ve liberal milliyetçi görüştür.

1. Cemaat ve Cemaatçi Görüş

Kültürle bağlantılı bir kavram olan cemaat veya topluluk kavramı çok farklı kullanım alanlarına sahiptir. Özellikle kelimenin İngilizce'deki karşılığı olan community sözcüğü çok geniş kullanım alanına sahiptir. Türkçe'ye cemaat olarak da çevrilen bu kelime yerel ortaklıkları, mahalleleri, dinsel veya etnik grupları, hatta törelerine, geleneklerine beğenilerine göre tanımlanan toplulukları, kısaca bir iç örgütlenmeye özellikle de siyasal otoriteler önünde temsil edilebilme olanağına sahip

⁶² Kültürel aidiyetin kişiler için taşıdığı değer konusunda farklı görüşlerin karşılaştırıldığı zengin bir tartışma için bkz. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.141-153

her türlü bütünlüğü kapsamaktadır.⁶³ Kültürün gerek kimlikle gerekse de özgürlükle olan bağlantılarında cemaat kavramı kilit bir rol oynar.

Fransız devriminin sloganı olan ‘özgürlük, eşitlik ve kardeşlik’, modern demokratik çağın üç temel idealini özetler. 18. ve 19. yüzyılın büyük ideolojilerinin (liberalizm, cumhuriyetçilik, sosyalizm, muhafazakarlık ve milliyetçilik) hepsi de kendi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerini geliştirmişlerdir. Topluluk ya da cemaat ideali devrimin ilkelerinden olan ‘kardeşlik’ ülküsüne tekabül etmektedir. Dolayısı ile cemaat sanıldığı gibi yeni bir kavram değildir, belki tekrar görünür hale gelmiştir denilebilir. Cemaat ideali, sınıf dayanışmasından yurttaşlığa, ortak etnik kökenden kültürel kimliğe çok farklı biçimler alabilmektedir. Bütün bu kuramlar için cemaat biçimlendirilmesi ve tanımlanması gereken temel kavramsal yapıtaşlarından biri olmuştur. Ancak çokkültürlülük tartışmaları kapsamında ele alındığında cemaat kavramı II. Dünya Savaşı sonrasındaki tablodan çıkmış görünmektedir. Cemaat kavramı tartışmaya açıldığında, genelde özgürlüğün ve eşitliğin (uygulanmasının) bir türevi olarak görülmüştür. Başka bir deyişle toplumlar, üyeleri eşit ve özgür kişiler olarak işlem görüyorlarsa cemaat idealine ulaşmış sayılır. Bu nedenle liberal siyaset teorisi açısından cemaat kavramı ayrıca üzerinde düşünülmesi gerekli olan bir sosyal kategori olarak ele alınmaz. Ancak özellikle son otuz yılda cemaat kavramı liberal demokratik ülkelerde yeniden yurttaşlık tartışmalarının odağına yerleşmiştir. Siyaset felsefesinde, özgürlük ve eşitlik kadar ve bunlardan öncelikli olmasa bile cemaate ve cemaat değerlerine liberal adalet kuramları içinde ya da liberal kurumların kamusal kültüründe yer verilmesi gerektiğini ileri süren cemaatçi bir yaklaşım doğmuştur.⁶⁴

Temelde cumhuriyetçi bir doğayla liberalizme özgü çoğulculuğun kesişme noktasında tanımlanabilecek bu yaklaşıma göre, insan kültürel kimliği itibarı ile ait olduğu topluluk içinde anlam kazanarak var olabilmektedir. Bireyin, kültürel kimliğine yapılan bu vurgu neticesinde ulus devlet içerisinde yer alan farklı kültür gruplarının

⁶³ Alan Touraine, **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Beraber Yaşayabilecek Miyiz**, İkinci Baskı, Olcay, Kunal (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.219; Balı, “Çok Kültürlülük Hukuk ve Adalet”, s.17, dñn.11; Benzer şekilde bkz. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.48

⁶⁴ Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, s.291-292

varlığı anlam kazanmakta, bu grupların kendi kimliklerini belirsiz bir geleceğe kadar devam ettirebilmelerine imkan tanınması istenmekte ve farklı kültürel kimliklerin birlikteliği ve demokrasinin işleyebilmesi için çoğulcu bir siyaset anlayışı zorunlu olmaktadır. Toplulukçu görüşe göre, kimlik kültürel ekseninde ‘a priori’ tanımlanmakta ve sabitleyici bir işleve sahip olmaktadır. Bu tür bir anlayışta bireyi aşan bir özselcilikten söz edilebilir. Buna göre belirli bir kültürel grubun içine doğan bireyden grup kültürüne bağlı kalması beklenmektedir.⁶⁵

Cemaatçi yaklaşım, cemaatin ortak toplumsal uygulamalar, kültürel gelenekler ve ortak toplumsal kavrayış biçiminde zaten var olduğunu, cemaatin yeniden inşa edilmesinin gerekmediğini ama liberal toplumun kurumlarınca saygı görmesi ve korunması gerektiğini ileri sürer.

Daha önce yaptığımız kültür tanımlarının çoğunun bireyle ilişkisi düşünüldüğünde ve bu tanımlardaki kapsayıcı ve amaçsal yönler dikkate alındığında, bireylerin belli bir kültürel geleneğin taşıyıcıları olmakla kendileri olabildiği zımni bir iddia olarak ortaya çıkmaktadır. Yani kişisel kimliğin temelleri belli bir inanç sisteminin ve buna eşlik eden duygu ve etkileşim biçimlerinin içselleştirilmesiyle oluşmaktadır. Kültür tanımlarının büyük çoğunluğu az veya çok cemaatçi kültür tanımlamalarına yaklaşmaktadır denilebilir. Cemaatçilerin kültür kavrayışına göre, insanlar mensup oldukları toplulukların ‘psiko-biyolojik’ özelliklerinin pasif taşıyıcılarıdır. Kişi onu diğerlerinden ayıran farklılaştıran etnik, dini ırki ve ulusal nitelikleri ile tanımlanmaktadır.⁶⁶ Bu bütüncül yaklaşıma göre bireysel kimlik, bireyin topluluk içinde yaşadığı kültürlenme sürecinin bir ürünüdür.⁶⁷ Birey kendi şartları ile kendi dilediği şekilde bir kültürün üyesi olmamaktadır. İnsanlar kültürel toplulukların içinde doğmuş, orada yetiştirilmiş ve büyük ölçüde onun tarafından biçimlendirildikleri için kültürle iç içedir.⁶⁸ Özneler arası ilişkilerin ve cemaatsel bağların kişinin oluşumunda belirleyici rolü vardır. Kültür ve söz konusu bağlar, kişilerin sadece topluluğun üyesi olarak nelere

⁶⁵ Simten Coşar ve Aylin Özman, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, **Doğu-Batı**, Yıl: 6, Sayı: 23, 2003, s.103

⁶⁶ Nazım İrem, “Eritme Potasından Eriyen Pota’ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika”, **Doğu-Batı**, Yıl: 8, Sayı: 32, 2005, s.215

⁶⁷ Fay, **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesine Giriş**, s. 83

⁶⁸ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek** s.155

/hangi haklara sahip olduklarını belirlemez, onların kim olduğunu da tayin eder.⁶⁹ Cemaatçi görüşe göre birey içine doğduğu kültürel grup ile bütünleşmiştir. Bu bütünleşme birey için iyi kavrayışının ne olduğunu da belirler. Bu perspektif kültürel üyelik ile belirli bir iyi kavrayışı arasında güçlü bir bağlantı kurar. En önemlisi de kültürel üyelikler ve iyi kavrayışları bireylerin seçimine bağlı değildir.⁷⁰ Cemaatçilere göre kültürel üyeliğe ilişkin seçenekler ve iyi anlayışları mevcut sosyal pratiklerde içkindir. Bu seçenekler ve iyiye ilişkin amaçlar, bireyin benliğinin oluşumunda bireyin iradesi dışında bir role sahiptir. Cemaatçiler Hegelyen bir tutumla insana ilişkin klasik liberal kavrayışın insanoğluna kılavuzluk edemeyecek kadar soyut ve bireysel olduğunu, çünkü insanların kaçınılmaz olarak belli tarihsel pratiklere gömülü olduğunu vurgularlar. Seçme özgürlüğü ve seçenekler, bireylerin iyiliğinin ait olduğu cemaate, içinde buldukları belli toplumsal rollere bağlıdır.⁷¹ Taylor'un deyimi ile gerçek özgürlüğün bir yere konumlanması gerekir. Bu anlamda özgürlük, belirli bir kültürel aidiyet gerektirir. Bu aidiyetlerimiz ise büyük ölçüde verili ve içinde bulunduğumuz topluluğun pratiklerine gömülüdür.⁷²

Önde gelen cemaatçi yazarlardan M. Sandel, benliğin amaçları öncelemediğini, aksine benliğin amaçlar tarafından inşa edildiğini savunur. Ona göre benlik amaçlarından ayrılamaz. Benlikler kısmen bireylerin tercih etmediği, ama ortak bir toplumsal bağlamda yer almaları sayesinde keşfettikleri bireysel ve toplumsal amaçlarla oluşur. Yani cemaat değerleri cemaat üyelerince yalnız kabul edilmekle kalmaz bu değerler aynı zamanda onların kimliklerini de belirler. Cemaat değerlerine bağlılık, cemaat üyelerinin tercihi ile olan bir ilişki değil, daha çok gönüllü bir birliktelikte keşfettikleri bir bağlılıktır. Bireyler inşa edici yapıcı amaçlara sahip olduğu içindir ki, hayatları, yalnızca projeler seçmek ve değiştirmek için gerekli koşullara sahip olmakla

⁶⁹ Michael Sandel, **Liberalism and Limits of Justice**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.150

⁷⁰ Casatella, "Multicultural Justice: Will Kymlicka and Cultural Recognition", s.81

⁷¹ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.316

⁷² Charles Taylor, "Tanınma Politikası," İlknur Özdemir (çev.), Amy Gutman (hızl.), **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde (82-44), 2005, s.43

değil, ortak yapıcı amaçların farkına varmalarını sağlayan gerekli koşullara sahip olmaları ile daha iyiye gider.⁷³

Kısaca cemaatçi görüş, kültürel üyeliğin ve kültürel kimliğin belirlenmesinin bir iradi seçim meselesi olmadığını ve bireyin iyi hayat hakkındaki anlayışının içine doğduğu cemaat değerleri ile belirlendiğini ifade eder. Bu yaklaşımın sonucu olarak da bireyin özgürlüğe ilişkin istemlerinin de içine doğduğu cemaatin iyi anlayışı çerçevesinde şekilleneceğini savunur. Dolayısı ile özgürlüğün kısıtlanması gibi görülen cemaat uygulamaları da cemaat değerlerine bağlılık ile izah edilir.

2. Liberal Görüş

Liberal görüşe göre bireyin kültürel topluluğa üyeliği ve iyi anlayışı arasındaki bağlantının zorunlu olarak bireyin içine doğduğu toplulukla kurulması gerekmez. Gerek grup üyeliği gerekse de iyi anlayışının her ikisi de bireylerin tercihleri ile oluşmaktadır. Liberallere göre hiçbir amaç, ya da önceden yapılmış seçim -benliğin olası değişiminden kaynaklanan -yeniden değerlendirilmeden kaçamaz veya dışlanamaz. Birey var olan toplumsal kültürlerle ve bu kültürlerin öngördükleri pratiklere katılımını sorgulamada ve bunları artık izlemeye değer bulmadığında terk etme konusunda özgür sayılır. Sonuçta bireyler belli bir ekonomik, dilsel, etnik, dini, cinsel ya da başka bir ilişkiye üyelikleri ile tanımlanamaz. Çünkü bireyler bu unsurlarla içinde bulunduğu belli bir ilişkiyi sorgulamakta ve gerektiğinde reddetmekte özgürdürler. Rawls bunu, “Benlik onun tarafından onaylanan amaçlardan önce gelir” deyişiyle özetler. Kişi ile hayatta izlediği amaç ve hedefleri arasında bir mesafe vardır. Bu nedenle, kişinin sahip olduğu değerler, bağlılıklar ve hedefler ile kim olduğu arasında bir ayırım yapılmalıdır. Amaç ve bağlılıklar kişiliğin kurucu unsuru olmadığı için, kişi onların belli bir mesafe uzağında durup, onlar üzerinde düşünmeye, onları gözden geçirip, gerekirse yeniden tanımlamaya ve isterse yenilerini seçmeye daima muktedirdir. Kişiyi tanımlayan seçtiği amaç ve bağlılıklar değil, fakat sorgulama, değerlendirme, belirleme seçimlerinde

⁷³ Sandel, **Liberalism and Limits of Justice**, s.150; Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s. 317-318

bulunabilme kapasitesidir.⁷⁴ Bu genelde benliğe ilişkin Kantçı bakış açısı olarak bilinir. Çünkü Kant benliğin toplum tarafından kendine biçilen rolleri, ilişkileri ve amaçları öncelediğini belirtir. Bunun sonucu olarak da birey ancak toplumun kendisine atfettiği rollere ve kendisinden beklenen tutumlara belli bir uzaklıkta durup, onları akla göre değerlendirdiğinde ve (ancak) bu halde bu rolleri benimsediğinde özgür olabilir.⁷⁵

Liberallere göre iyi bir hayatın nasıl olması gerektiği sorusu, nasıl bir insan olmak istediğimize ilişkin bir yargıya varmayı gerektirir. Liberaller, cemaatçilerden farklı olarak “ben kimim?” sorusunun yerine “ne olmam gerekir ya da nasıl bir hayat sürmem gerekir?” sorusunu sorarlar. Benlik, amaçlarına keşifle değil tercihlerle ulaşır. Kaldı ki bireyin kendini keşif süreci, hayatını nasıl sürdüreceği konusundaki yargılarla aynı değildir. Yani bireyin kendini keşfetmesi, hayata ilişkin yargılarının yerini almasının ya da yeni bir yargılama da bulunmasının önünü tıkaması anlamına gelmez. Birey kendini belirli toplumsal pratiklerin ne kadar derininde görürse görsün söz konusu pratiğin değeri konusunda her zaman sorgulamada bulunabilir. Yani düşünmenin bireyin kendini keşif süreci ile tamamlandığı görüşü mantıklı değildir. Benlik amaçları tarafından inşa edilmiş olsa da sınırları esnektir ve kimi amaçları göz ardı edip yenilerini benimseyecek biçimde kendi sınırlarını yeniden çizebilir. Cemaatçi bir yazarın belirttiği gibi “özne, kimliğin oluşumuna katılma gücüne sahiptir; ve öznenin kimliği, kendisini taşıyanın (öznenin) öncülü olmaktan çok ürünüdür. Özne sonuçta kimliğe yüklenen olası amaçlar ve hedeflerden hangilerini izleyip izlemeyeceğine ilişkin seçimlerde bulunabilir. Amaçlarla kurulan benlik, daha önce olduğu gibi yeniden kurulabilir”.⁷⁶

3. Liberal Kültürcü/Milliyetçi Görüş

Ne liberal ne de cemaatçi görüşleri tam olarak benimsemeyen ve iki görüş arasında yer alan bir görüş ve düşünürler de vardır. Bir kısım yazara göre kültür bireysel özgürlük için bir ön koşuldur ve bireysel seçim için seçenek ve anlamlar sağlayarak

⁷⁴ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.93

⁷⁵ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.310-311

⁷⁶ Sandel, **Liberalism and Limits of Justice**, s.150-152; Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.316-318

özgürlüğü teşvik eder. Kültürün özgürlüğü destekleyici rolü nedeni ile önemli olduğu fikri genel olarak milliyetçi liberal veya liberal kültürcü görüş olarak bilinir. Bu görüşün savunucuları arasında Will Kymlicka, Joseph Raz, David Miller ve Yael Tamir sayılabilir.⁷⁷ Bu görüşün önemli temsilcilerinden Kymlicka'ya göre kültürel üyelik seçime bağlı olmayan bir değerdir. Bu noktada toplulukçular ile aynı görüştedir. Ancak Kymlicka, aynı zamanda liberaller gibi iyi anlayışının ne olduğu hakkındaki seçimin, bireyin serbest seçimine bağlı olduğunu kabul eder. Dolayısı ile hem toplulukçu görüş, hem de liberal görüşün savunduğu kültürel üyelik ve iyi anlayışlarının zorunlu birlikteliğini kabul etmemektedir. Yani kişi kültürel üyeliğini ya da mensup olduğu toplumsal kültürü değiştirmeden de iyi kavrayışını değiştirebilir. İyi kavrayışındaki değişim kültürel üyeliğin değişmesi anlamına gelmemektedir. Kymlicka her iki görüşten de farklı olarak serbest seçim deneyiminin ancak kişinin kendi kültürü bağlamda mümkün olabileceğini söyler ki bu bireysel özerkliğin temelini oluşturur.⁷⁸ Yani birey öncelikle kendi kültürü içinde seçim yapabilmeyi ister bu nedenle de bu imkana ve hakka sahip olmalıdır. Kendi kültürüne ait değerleri seçebilme imkanı var olduğu halde bir başka kültüre ilişkin değerleri de elbette seçebilir. Ancak bireysel özerkliğin temeli ve ön şartı bireyin kendi kültürüne ilişkin değerleri seçebilmesinin verili olmasıdır. Daha açık bir ifade ile bireyin kendi kültürüne ilişkin değerler (dil, din vd.) bir seçenek olarak (çokkültürlülük veya azınlık hakları) ortada olmalı ve bireyin yaptığı seçim onu kendi kültüründen kaynaklanmayan ekonomik, sosyal ve siyasal dezavantajlara maruz bırakmamalıdır.⁷⁹

Kymlicka kültürü özgürlüğü destekleyip, teşvik ettiği için önemli bulmaktadır. Ona göre kültür aynı zamanda bireysel kimliğin oluşmasında kurucu bir rol oynar bu

⁷⁷ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.41

⁷⁸ Cassatella, "Multicultural Justice: Will Kymlicka and Cultural Recognition" s.81; Will Kymlicka and Ruth Rubio Marin, "Liberalism And Minority Rights", An Interview, **Ratio Juris**, Vol.12 No 2 June 1999, s.138

⁷⁹ Üçüncü bölümde ayrıntılı bir biçimde incelenecek olan bazı uluslararası hukuk belgelerinde (Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı) bu anlayışı görmek mümkündür. Bireylerin bir azınlığa mensup olmaları bireysel bir tercih konusu olarak ele alınmakta ve bireylerin azınlık hakları ile beraber ortak yurttaşlık haklarından yararlanması da garanti edilmek istenmektedir.

nedenele de birey için herhangi bir kültüre üyelik değil kendi kültürüne üyelik önemlidir.⁸⁰

Kymlicka klasik liberal görüşü⁸¹ izleyerek insanların iyi bir hayat kurmalarında çıkarları olduğunu söyler. Ancak bireyin iyi bir hayat kurması ancak iki koşul birden uygulanırsa en iyi biçimde gerçekleşir. Öncelikle bireyler iyi hayat hakkındaki görüşlerini tekrar gözden geçirme hakkına sahiptir. İkinci olarak bireyler hayatlarını kendi iyi anlayışları çerçevesinde bir yaşam kurmak için içinde buldukları topluluktan ayırma hakkına sahiptir. Bu her iki özerklik türü, bireyin kendi iyi anlayışına dayalı bir yaşam kurması için hayati öneme sahip iki özerkliktir. Kymlicka'ya göre bireysel özerklik insan doğasının esaslı bir unsuru olmasından dolayı türetilmemekte bundan da öte ve yalnızca iyi bir yaşam kurmanın zorunlu şartı olmaktadır. Kymlicka kültür kavramını insan kapasitesinin gelişiminin, zorunlu temeli sayar. Kültür insanların iyi hayat hakkındaki kavrayışlarını izlemek ve gerektiğinde gözden geçirmek için esaslı bir bağlam ve zemin teşkil eder. Bu iki sebepten kaynaklanmaktadır. Öncelikle kültür, özerklik inşa edici bir role sahiptir. Kültür birey için anlamlı seçenekler içerir ve seçim için insani kapasitenin geliştirilmesinde zorunlu bir temel sağlar ki bu özgürlüğün alanını genişletir. İkinci olarak, kimlik ve aidiyet duygusunu geliştirdiği için insanın iyiliği ile bağlantılıdır.⁸² Daha önce de belirtildiği gibi insanlar her gün yeniden kimlikleri ve aidiyetleri hakkında düşünemezler. İnsanların kimlikleri ve aidiyet hisleri, güvenli bir çevrede yaşama isteği ile bağlantılıdır. Bireyler büyük ölçüde güven duygusuna sahip olduklarında özgür kararlar alabilir ve seçimde bulunabilirler. Kişinin içinde yaşadığı kültürel çevre bu konuda ona ilk ve en önemli ortamı sağlar.

Kymlicka ilk olarak, kültürel üyeliğin, liberal düşünce geleneği içinde Rawls ve Dworkin'in kabul ettiklerinden daha önemli bir statüye sahip olduğunu, bireyler için önemli bir asli iyi olduğunu kabul etmektedir. İkinci olarak azınlık kültürlerine mensup

⁸⁰ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.38-39

⁸¹ Örneğin Rawls, siyasi iddialar ve yasal haklar adına, insanların kendi iyi kavrayışlarını oluşturup değiştirme becerisine sahip olma konusunda temel bir çıkarları olduğunu varsayılması gerektiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Rawls, **Siyasal Liberalizm**, Mehmet Fevzi Bilgin (çev), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1987, s.73-79

⁸² Casatella, "Multicultural Justice: Will Kymlicka and Cultural Recognition", s.81-82

olanların kültürel üyelikten kaynaklanan iyi anlayışlarının karşılaştığı dezavantajları, azınlık haklarının savunusu için yeterli görmektedir. Azınlık hakları söz konusu dezavantajları önlemenin ve ortadan kaldırmanın bir yoludur.⁸³ Kymlicka'nın ilk kabulü, yani kültürel üyelikten kaynaklanan iyi anlayışının gerektirdiği davranışlarda bulunabilme serbestisi liberal haklar teorisinin 'özgürlük' veçhesini yansıtırken, ikinci kabulü, yani azınlık mensuplarının kendi iyi anlayışlarını hukuk düzlemine ve kurumlarına aktarma ihtiyacı ve bu yolla özgürlüklerini güvence altına alma ise liberal haklar teorisinin 'eşitlik' veçhesini oluşturur.⁸⁴

III. ÇEŞİTLİLİK, ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürlülük ve çokkültürcülüğe ilişkin yaklaşımlar farklılık veya çeşitlilik hakkında ne düşünüldüğü ile yakından bağlantılıdır. Farklılık ve çeşitlilik hakkındaki kanaatler, kültürlere nasıl yaklaşıldığını belirler. Toplumlar genel olarak farklılığı ve çokkültürlülüğü ya destekler veya görünmez kılmaya çalışır. Bir kamu politikası olarak çokkültürlülük benimseniyor veya reddediliyorsa, bu, temelde siyaset yapıcılarının çeşitlilik veya farklılık sorununa nasıl yaklaştığı ile bağlantılıdır. Bu nedenle çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramları incelenmeden önce çeşitliliğe yönelik temel yaklaşım biçimlerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

A. ÇEŞİTLİLİK

Çeşitlilik olgusuna yaklaşım iki biçimde olabilmektedir. Bunlar, çeşitlilik hakkında bir değer yargısı içermeyen olgusal veya nötr yaklaşım ve çeşitliliği bir değer olarak kabul eden normatif yaklaşımlardır.

⁸³ Kymlicka, **Liberalism, Community and Culture**, New York: Oxford University Press, 1989, s.162; John Tommasi, "Kymlicka, Liberalism, and Respect for Cultural Minorities", **Ethics** 105 (April 1995), s.583; Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.42

⁸⁴ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.42

1. Olgusal Kültürel Çeşitlilik

Çeşitlilik bir yönü ile toplumun türdeş bir yapı oluşturmadığı, aksine farklı bireysel tercihlerin, etnik, kültürel ve dini grupların karakterize ettiği bir tür çoğulluğu yansıttığı gerçeğini ifade eder. Yani çeşitlilik bir tür olgusal duruma işaret etmektedir. Olgusal durumu tasvir ettiği için de nötr'dür ve bir değer yargısı belirtmez.⁸⁵

2. Olgusal Kültürel Çeşitlilik Lehine Tezler

Kültürü, belli unsurlarla (ırk, din, dil, tarih ve coğrafya gibi) birbirinden bazı çizgilerle ayrılabilen insan gruplarına özgü bir yaşam biçimi olarak tanımladığımızda, kültürel çeşitlilik veya bir toplum içinde farklı kültürler ve kültürel perspektifler olması durumu hakkında söylenecek çok şey vardır. Kültürel çeşitlilik hakkında ilk sistematik savunmalar, J.S. Mill, Humboldt, ve Herder tarafından yapılmıştır. Yakın zamanlarda da bazı önemli değişikliklerle İ.Berlin, J. Raz ve W. Kymlicka tarafından tekrarlanmıştır.⁸⁶ Kültürel çeşitlilik lehine genel olarak beş farklı tez ileri sürülmektedir.

a. Çeşitlilik ve Tercihlerin Çoğulluğu

Çeşitlilik lehine ilk savunma; kültürel çeşitlilik eldeki seçeneklerin sayısını artırarak bireye seçim özgürlüğü sunar tezidir. Bu tez önemli bir noktaya işaret etmekle birlikte, irdelendiğinde ileri sürülen tezin aksine kısıtlayıcı bir fonksiyon üstlendiği görülür. Diğer kültürleri yalnızca tercihler veya potansiyel seçim nesnelere olarak gördüğünden modern toplumlar için gerçekçi seçenekler oluşturmayan bazı kültürlere (örneğin; yerliler, dini topluluklar, Amishler veya Çingene kültürleri) değer verilmesi için bir neden kalmamaktadır.⁸⁷ Bu, bizim için de tercih edilebilir unsurlar taşıyan kültürlere değer verilmesini ima edebilmekte veya böyle anlaşılabilir. Kısacası, farklı kültürleri farklı oldukları için veya kendi bağlamlarında mensupları için ifade ettikleri anlam ve onların kültürlerine atfettikleri önem sebebi ile değer verilmemekte,

⁸⁵ Mustafa Erdoğan, **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, Ankara: Orion Yayınları, 2006, s.208

⁸⁶ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s. 211

⁸⁷ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s. 212

bize de yararlı seçenekler sunma potansiyeli taşıdıkları için kültürel çeşitlilik savunulmaktadır. Dolayısı ile bize herhangi bir anlamlı seçenek sunmayan kültürler, görmezden gelenebilir, değer verilmeyebilir, giderek elemine edilebilir. Bu tür bir yaklaşımın sonucu ise başlangıçtaki saikimizden uzaklaşmak ve kültürel çeşitliliği sadece pragmatik amaçlarla savunmaktır. Aslında bu tez ile savunulan; diğer kültürler bizimkinden ne kadar farklı ise onları korumak ve farklı kültürlerle mensup olanlara haklar tanımak için o kadar az nedenimiz olduğudur.

b. Kültürel Üyeliğin Önemi

Bazı yazarlar, insanların kültürle iç içe oldukları için kendi kültürlerini korumak hakkına sahip olduklarını ve kültürel çeşitliliğin de bu hakkın kullanılmasının kaçınılmaz ve meşru sonucu olduğunu öne sürerler. Bu iddia, kültürün arzu edilebilir bir şey değil kaçınılmaz bir şey olduğuna vurgu yapmaktadır. Savunucuları istemese de bu savın uzantısı olan düşünce, kültürel çeşitliliğin değil kültüre üye olmanın önemli olduğudur.⁸⁸ Bu görüş kişinin niçin diğer kültürlerden faydalanması gerektiğini değil, niçin kendi kültüründen faydalanması gerektiğini gösterir. Üstelik insanlara kültürlerini koruma hakkı vermek, tek başına kültürlerini korumalarını ve devam ettirmelerini dolayısıyla kültürel çeşitliliği sağlayamayabilir. Eğer geniş toplumda asimilasyoncu bir eğilim varsa veya baskın kültür çok etkili ise ve yalnızca kendisine uyanlara saygı gösterip ödüllendiriyorsa, diğer kültürlerin üyeleri kültürlerine sahip çıkma yeteneğinden yoksun kalacak ve zamanla kültürel çeşitlilik yok olacaktır. Dolayısı ile onlara görünüşte kültürlerini korumak hakkını vermek yeterli olmayabilir. Bu hakkın yanı sıra, toplum aynı zamanda, farklılıklara saygı duymak, azınlıkların özgüvenini geliştirmek ve ihtiyaç duyanlara ek kaynak sağlamak gibi, bu hakkı kullanmayı kolaylaştıracak şartları yaratmalıdır. Gerçekçi bir görüşle geniş toplum, kültürel çeşitliliğin kendi yararına olduğuna veya korunması gereken bir değer olduğuna ikna

⁸⁸ Örneğin Kymlicka azınlık haklarının liberal insan hakları anlayışı ile bağdaştırılabileceği görüşünü ileri sürerken, büyük ölçüde kültürel üyeliğin öneminden ve kültürün sunduğu seçimler dolayısı ile özgürlüğü destekleyici özelliğinden hareket etmektedir. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, passim; Baskıcı kültürler söz konusu olduğunda kültürün ve kültürel üyeliğin özgürlüğü kısıtlayacağı fikrinde olan Tok'un, Kymlicka'nın kültür özgürlük bağlantısının eleştirisi için bkz. Nafiz Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 45-65

edilmedikçe gerekli maliyeti karşılamayı, kurumlarında ve yaşam biçiminde gerekli değişiklikleri yapmayı ve asimilasyoncu güdüsünü dizginlemeyi istemeyecektir.⁸⁹

c. Estetik Bir Değer Olarak Çeşitlilik

Üçüncü olarak, Herder, Schiller ve diğer romantik liberaller kültürel çeşitlilik lehine estetik bir savunma yaparak çeşitliliğin, zengin ve estetik açıdan zevk ve ilham veren bir dünya yarattığını öne sürmüşlerdir. Bu geçerliliği olan bir argüman olmasına rağmen kendisine yüklenen ahlaki sorumluluğu taşıyamayacak kadar zayıftır. Estetik kaygılar yerine, tek tip bir ahlakı ve toplumsal konformizmi tercih edenleri ikna etmek kolay değildir. Üstelik kültürler yalnızca estetik bir seyir nesnesi değildirler, onlar aynı zamanda ahlaki sistemlerdir.⁹⁰

d. Rekabeti Teşvik Etmenin Aracı Olarak Çeşitlilik

J.S.Mill, Humboldt ve diğerleri kültürel çeşitliliği bireysellik ve gelişmeye bağlayarak, çeşitliliğin, farklı fikir ve yaşam biçimleri arasında bir rekabet ortamını teşvik ettiğini ve içlerinden birinin egemen hale gelmesini engellediğini hem de yeni gerçeklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını öne sürerler. Bu sav da önemli doğrular içermesine karşın birçok kısıtlayıcı unsuru bünyesinde barındırır. Kültürel çeşitlilik hakkında büyük ölçüde araçsal bir görüş benimser ve ona özgü değerleri takdir etmez. Gelişmeyi vurgulamasına rağmen gelişmenin kriterlerinin neler olduğunu belirtmez. Ayrıca bu kriterler üzerinde anlaşmaya varmak zordur ve bunun yanında bu kriterler, kültürel çeşitliliğin sonucunu da önceden belirleme eğilimi taşır, böylece izin verilebilirlik yelpazesini daraltır. Yani rekabete girmeyen içe kapanma özelliği gösteren kültürlerle gereken değeri vermez. Kültürel çeşitliliğin arzu edilebilirliği rekabete bağlandığı için, rekabet etmek veya yeni gerçekler keşfetmek istemeyen içe kapanmacı yerli halkların, Amishlerin, koyu dindar grupların ve diğerlerinin haklarını savunamaz.⁹¹

⁸⁹ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s.212-213

⁹⁰ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s.213

⁹¹ Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, s.213-214

3. Normatif Çeşitlilik

Çeşitliliğin bir de normatif anlamı vardır. Bu anlamda çeşitlilik bizatihi bir değer olarak kabul görür. Öncelikle liberal teoride bir kültür içinde farklı hayat tarzlarının varlığı bir değer olarak onaylanır. Çeşitlilik iyi ve arzu edilebilir bir şeydir. Yani daha fazla çeşit daha fazla iyi demektir. Başka bir deyişle, normatif anlamda çeşitlilik farklı insani varoluş biçimlerinin bireyler için anlamlı ve öğretici tecrübeler ve seçenekler oluşturduklarını varsayar. Buna göre kendimizden farklı olanlardan hayatın başka türlü de anlamlı olarak yaşanabileceğini öğreniriz. Çeşitliliği normatif bir değer olarak kabul ettiğimizde kamu siyasetine ilişkin olarak iki genel sonucun çıkarılabileceği görülmektedir:

Öncelikle, çeşitliliği olumlayan bakış açısının sonucu, herhangi bir toplumdaki çeşitlilik unsurlarının bir değer olarak korunması gereğidir. Zira çeşitlilik bizatihi iyi olduğu için onun korunması daha fazla iyinin varlığı anlamına gelir.

Bu kabulün ikinci sonucu ise kültürel çeşitliliğin geliştirilmesidir. Herhangi bir toplumda kültürel çeşitlilik yalnızca korunmakla kalmamalı giderek geliştirilmeli ve toplumdaki çeşitlilik unsurları teşvik edilmelidir.⁹²

Ancak gerçekçi bir bakış açısı, çeşitliliği bütün unsurları ile siyaseten ve giderek hukuken korunması gereken bir değer olarak görmez. Zira pratikte çok fazla çeşitlilik her zaman daha fazla iyi anlamına gelmez. Çeşitliliğin fazlalığı çoğu zaman gerilim ve çatışma kaynağı olabilmektedir. Ancak çeşitliliğin bu gerçekçi tasviri, çeşitler üzerine bizi adil davranmaktan alıkoymamalıdır. O halde bazen çatışmaların kaynağı olsa da tikel bir çeşitlilik unsuru, diğerleri üzerinde kendi yapısından kaynaklanan bir zarar doğurmadıkça korunmayı hak eder. Fiili çatışmalar çeşitlilik unsurlarını ne daha iyi ne daha kötü yapar ne de tamamen bir hak kaybına sebebiyet verebilir. Dolayısı ile çeşitlilik iyi veya kötü olarak bir değerlendirmeye tabi

⁹² Erdoğan, **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, s.208-209

tutulmaması gereken bir olgu olarak ele alınmalı ve her bir unsur ancak hak sahibi olma noktasında bir değere konu olmalıdır.

Öte yandan, kendi başına toplumsal çeşitliliğin oluşturucu unsurlarının bireyler değil de kolektif unsurlar olduğu kabul edildiğinde artık basit bir bireysel çeşitlilik değil kolektif farklılıklar söz konusu olur. Kolektif farklılıklar ise kültürel kimlik olarak tezahür eder. Bu durumda ise artık çeşitlilikten değil çokkültürlülüğünden söz edilmelidir.⁹³

Çeşitliğin veya daha çok kullanılan doğru biçimi ile farklılığın, düzenlenme zorunluluğu nedeni ile kamu siyaseti ve hak sahibi öznelerin talepleri nedeni ile de hukuk ile olan kaçınılmaz ilişkisi, bizi tartışmalı bir alan olan çokkültürlülüğü ve çokkültürcü siyaseti incelemeye davet etmektedir.

B. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Her şeyden önce çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramlarının doğum yerinin Kuzey Amerika olduğu belirtilmelidir. ABD ve Kanada, başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinden farklı zamanlarda değişen büyüklükteki göçmen hareketlerinin hedefi olmuştur. Her iki ülke ve onlarla birlikte Avustralya birer göçmen ülkesi olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Adı geçen ülkelerin ortak özelliklerinden biri de göçmenlerden önce kıtalarda yerleşik halk topluluklarının mevcut olmasıdır. İlk göç hareketlerinden sonra zamanla etnik göçmen gruplardan biri –ki üç ülkede de İngilizler- ülkede genelinde siyasi iktidarın sahibi olmuştur. Çokkültürlülük veya daha erken dönemlerdeki kullanış biçimi ile kültürel çoğulculuk; ABD’de Anglo-Saksonlar ile diğer Avrupalı göçmen grupları- başta İrlandalılar, Almanlar, İtalyanlar, Polonyalılar vd.- ve Amerikan yerlileri arasındaki; Kanada’da Anglofonlar ile Frankofon topluluk ile her iki topluluğun yerli halklar ile olan; nihayet Avustralya’da Avrupalı göçmen toplumu ile yerliler arasındaki siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin boyutlarını ortaya koymak için kullanılan terimlerdir.

⁹³ Erdoğan, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, s.209

1970’li yıllarda çokkültürcülük külliyyatına ilham verecek kültürel çoğulculuk yaklaşımı esas itibarı ile 1910’lu yıllarda doğmuştur. 1900’lü yılların başlangıcı Amerika kıtasına toplu göçlerin yaşandığı bir dönemdir. Başlangıçta çok sayıdaki göçmen topluluklarının Amerikan toplumu ile uyum içinde yaşayabilmesi için Amerikan toplumu içinde eritilmesi amaçlanmıştır. Ancak göçmen toplulukların eritme potası içinde çeşitli düzeylerde tecrübe ettikleri unutmama ve dönüşme sürecine rağmen Amerikan kültürü içinde tam olarak erimemişlerdir. Bazı toplulukların erimeyen, dayanaklı kültürel niteliklere sahip oldukları olgusundan hareket eden kültürel çoğulcu tezler, zamanla baskın ulus- kurma ideolojisinin hem pratik sonuçlarının hem de normatif temellerinin sorgulanmasına vesile olacak bir karşı- kültürel iklim yaratmışlardır.⁹⁴

Gerçekte 1970’lerden beri dünyanın değişik yerlerinde uygulanan birçok politika ve tesis edilen kurum çokkültürlülük genel başlığı altında ifade edilen yeni bir siyasetin ürünleridir. Çoğulculuk ya da çokkültürlülük olarak değişik adlandırma biçimlerine sahip olan kavram, devletlerin farklılık karşısında takındıkları tavır ve uyguladıkları siyasal programlara göndermede bulunur.⁹⁵ Ayrımcılık yasağı, göçmenlerin tanınması, istihdamda devletin pozitif müdahalesi, eğitimde kültürel kaynakların kullanılması, etnik uzlaşma için uygulanan siyasalar, bunların en göze çarpanlarıdır. Politik sistemlerin hayal kırıklıkları ve sebep oldukları tüketici yorgunluk nedeni ile adı geçen yeni siyasi talepler üzerine yeniden düşünülmesi bir zaruret olmuştur. Sosyal adalet ve kültürlerin kendilerini yaşatabilmeleri için gerekli olan şartların temin edilmesi, çokkültürlülük kapsamında tartışılan ve siyasetin acil çözümler üretmesi gereken yeni alanlardır.⁹⁶

⁹⁴ Nazım İrem, “Eritme Potasından Eriyen Pota’ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika”, s.207-208

⁹⁵ Çoğulculuk terimi, çağdaş toplumlarda rastlanabilecek ‘sosyo- kültürel farklılıkları’ ifade eden tasvirî bir terim iken; çokkültürlülük/çokkültürcülük terimi farklılığın kendi başına toplumun esaslı bir özelliği olduğunu vurgular. Barry, **Culture and Equality**, s.22. Barry’nin çokkültürlülük teriminin hem tasvirî hem de normatif kullanış biçimlerini birbirinden ayırmayan çokkültürcülüğün önde gelen savunucularından Charles Taylor’a yönelttiği eleştiri için bkz. Barry, **Culture and Equality**, s. 22. Ancak Barry de tercih ettiği terim olan çoğulculuğun, grup farklılıklarını destekleyen programlar için hem tasvirî hem de normatif kullanım biçimleri olabileceğini kabul eder. Bu durumda Barry’nin eleştirisi, terimlerin kullanım bağlamlarına dikkat edilmesi gereği ile sınırlı kalmaktadır.

⁹⁶ David Bennett, “Introduction”, David Bennet (Ed.), **Multicultural States Rethinking Difference And Identity** içinde (1-28), Routledge, London And New York, 1998, s.1

Diğer yandan çokkültürlülüğün birçok kullanım biçiminin ulusun tanımında bir krize işaret ettiği görülmektedir, örneğin çağdaş etnik milliyetçilikte olduğu gibi.⁹⁷ Çokkültürlülük kavramı aslında toplumsal hayat içinde farklı durumları nitelemek için kullanılsa da içeriden bir bakış birçok durumda kavramın, toplumdaki etnik çoğulculuk ile bağlantılı olduğunu gösterir.⁹⁸

Bununla beraber çokkültürlülük birçok açıdan küreselleşmenin yan tesiri olarak ortaya çıkmaktadır. 1965 yılında Kanada Kraliyet Komisyonu'nun terimi tedavüle sokmasından bu yana -kelimenin kendisi diasporik bir kariyere sahip olmuştur- Çokkültürlülük terimi giderek kültürel farklılığın politikaya dönüşmesi, hoşgörünün sınırları ve ulus devletlerin geleceği hakkında yapılan tartışmaları başlatmış ya da devam eden tartışmaların yönünü etkilemiştir.⁹⁹ Çokkültürlülük içinde incelenen hemen bütün konular, felsefi veya sosyal sistem inşasına yönelik teorik ve pratik çabalara karşı bir itiraz olarak yükselmiştir.¹⁰⁰

Ortaya çıkış mekanı Kuzey Amerika ve nedenleri büyük ölçüde göç hareketleri olsa da çokkültürlülük terimi daha sonra Dünyanın hemen her yerindeki çoğulcu toplum yapılarında baş gösteren farklılık taleplerinin –temelde yatan sosyal olgu ne olursa olsun-nitelenmesinde kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin göçle değil ama ulus-devlet inşa süreçlerinde ortaya çıkmış çok etnikli devletlerdeki sorunlar ya da dinsel çoğulculuktan kaynaklanan toplumsal sorunlar da çokkültürlülük ve onunla bağlantılı olarak azınlık hakları bağlamında tartışılmaya başlanmıştır. Çokkültürlülük, azınlık kavramı gibi, hukuk öncesi bir durumu dikkate alır ve sosyolojik olandan hareketle bir siyaset felsefesi ve hukuk nosyonu geliştirir. Ancak çokkültürlülük, azınlık kavramının hem azınlık gruplarını hem de çoğunluğu rahatsız eden anlaşılışlarını gidermeye daha elverişlidir. Daha da önemlisi, çokkültürcü yaklaşım hak sahibi olması gereken

⁹⁷ Bennett, "Introduction", s.2

⁹⁸ Steven Vertovec, "Multi-Multiculturalisms", Martiniello Marco (Ed.), **Multicultural Policies and the State** içinde (25-38), Utrecht: Ercomer, 1998, s.28' den aktaran Deniz Genç, "Multiculturalism and Immigrant Integration In European Societies", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Marmara Üniversitesi ABE 2005), s.3

⁹⁹ Bennett, "Introduction", s.4; Levent Köker, "Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu", Nuri Bilgin (hzt.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde (41-50), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s.41

¹⁰⁰ Cynthia Willett, "Introduction", Cynthia Willett (Ed.), **Theorizing Multiculturalism A Guide to the Current Debate** içinde (1-17), Blackwell Publishers, 1998, s.1

özneleri veya grupları (kısmen) konumları veya büyüklüklerinden bağımsız olarak ele alır. Toplumun çoğulcu yapısını, azınlık çoğunluk gibi kategorilendirmeleri aşarak tarif eder. Eşitlikçi bir toplumsal ve hukuksal düzeni ima ettiğinden, farklılık taleplerinden kaynaklanan sorunların ve çözüm önerilerinin tespitinde daha elverişli bir bakış açısı sunar.

Çokkültürlülük teriminin, Batı siyasal düşüncesinde 1970'lerin ikinci yarısından bu yana birçok makaleye konu olmasına ve 1980'lerde sıkça kullanılmaya başlanmasına rağmen hala net bir tanımı yapılabilmemiş değildir.¹⁰¹ Yani çokkültürlülük henüz tamamen teorize edilmiş bir alan değildir. Bunun sebebi, çokkültürlülüğün baskın geleneksel düşüncelerden çeşitli açılardan farklılaşan yeni politik, sosyal ve kültürel perspektifleri bir araya getirmeye çalışmasıdır.

Çokkültürlülük farklı formlarda birden çok durumu ifade edilebilmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;

- a) Toplumun demografik yapısının bir tasviri,
- b) Toplumda gözlemlenebilen farklı kültürlere ait festival, dans vd. uygulamalar,
- c) Toplumun, içindeki azınlıklar ile olan ilişkisinin nasıl kurulduğu,
- d) Azınlıkların fırsat eşitliğinden yararlanabilmesi için kamu otoritelerinin uyguladığı politikalar,
- e) Danışma kurulları, özel bürolar, temsilcilikler ve maddi fonlar gibi azınlıkların faydalarına göre düzenlenmiş kurum ve uygulamalar.¹⁰²

Çokkültürlülük teriminin bir diğer özelliği de çeşitlilik kavramı gibi hem tasvir edici hem de normatif bir terim olarak kullanılıyor olmasıdır. Tasvir edici bir terim

¹⁰¹ Amerika'da başlangıçta, örneğin 1915'te *plurikültüralizm* terimi kullanılmış, global göç hareketleri bu terimi değiştirmiş ve bunun yerine *multikültüralizm* terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1981'de Amerikan basınındaki kırk kadar makale ya da yazı bu terimi kullanırken; aynı dergi ve basın organları 1992'de tarandığında kavramın iki bin civarında kullanıldığı saptanmıştır. Bkz. İmran Özhan, "Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2006), s. 37

¹⁰² Steven Vertovec, "Multiculturalism, Culturalism and Public Incorporation", **Ethnic and Racial Studies**. Vol. 19. No.1. (49-70). 1996, s.50'den aktaran Genç, "Multiculturalism and Immigrant Integration In European Societies", s.3

olarak, bir toplum içerisinde inançları ve pratikleri farklı kolektif kimlik hisleri oluşturabilen en az iki grubun varlığından yükselen kültürel farklılığı ifade eder. Çokkültürlülük esas itibarı ile çoğulcu toplum gerçeği ile bağlantılıdır. ‘Çokkültürlülük’ (multiculturalitat) bir olgu veya vaka olarak farklı kültürlerin bir aradığına işaret eden antropolojik/sosyolojik bir kavram olarak kullanılır. Çokkültürlü toplum birden fazla kültürü içerisinde bulunduran toplum olarak tanımlanabilir.¹⁰³ Normatif bir terim olarak, çokkültürlülük ise farklı kültürel grupların saygı ve kabul görme hakkını veya ahlaki ve kültürel çeşitliliğin/farklılığın daha geniş toplum tarafından pozitif onayını ima etmektedir. Bu anlamda çokkültürlülük, inançların, değerlerin ve yaşam biçimlerinin hem bireyler hem de gruplar için kendini tanıma ve öz değer tesis etme ve sürdürmedeki önemini kabul eder.¹⁰⁴ Normatif kullanımı ile çokkültürlülük çoğu zaman kendisinden türetilen bir başka terim olan çokkültürcülük ile ifade edilmektedir.

‘Çokkültürcülük’ (multiculturalism) kavramı, merkezi veya yerel siyasal iktidar tarafından uygulamaya konan bir ideoloji veya program olarak kullanılabilir. Bu durumda çokkültürlülük bir olguyu işaret ederken, çokkültürcülük kültür ve ona bağlı haklar konusunda siyasi bir tutumu ifade etmektedir.¹⁰⁵ Ancak bu iki kavram ve tanımın birbirinden bağımsız olmadığı söylenebilir; zira temelde çokkültürcü düşüncenin iki ‘aşaması’ nı oluşturmaktadırlar. Başka bir anlatımla, çokkültürcülük düşüncesi taraftarları, kültürel sınırların keskin ya da en azından anlamlı bir sorun olarak öne çıkarıldığı bir sosyal durumun tasvirine dayanmakta, ulus-devletin sosyopolitik biçimini sorgulamakta ve bu bağlamda kültürel hakların tanınması yolu ile çokkültürcü bir rejimin gerçekleştirilmesine yönelik politikaların hayata geçirilmesini savunmaktadırlar. Dolayısı ile çokkültürlü bir toplum

¹⁰³ Balı, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet**, s.187

¹⁰⁴ Andrew Heywood, **Siyaset**, Atilla Yayla-Zeynep Kopuzlu-Bahattin Seçilmişoğlu-Mete Yıldız-Bekir Berat Özipek-Bican Şahin (çev.), Liberte Yayınları, 2006, s.173; Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.7

¹⁰⁵ Ayhan Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, Can Cemgil (hızl.), T.H. Marshall-Tom Bottomore, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar** içinde (95-136) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.116; Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlık Hakları**, Dördüncü Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s.88

tarifi, kaçınılmaz olarak geleneksel sosyopolitik rejimin yeniden inşasını da ilgilendiren ve çokkültürcülüğe imkan tanıyan bir boyut taşımaktadır.¹⁰⁶

C. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Çokkültürcülük kabaca liberal ve cemaatçi akımlar olmak üzere iki farklı mecrada gelişen bir harekettir. Her iki cereyan da kendi aralarında ve içlerinde fikir ayrılıkları taşımasına rağmen, klasik liberalizmin eşitlikçi ve özgürlükçü felsefesinden kaynaklanan ve geleneksel temsil sisteminin dayandığı haklar teorisinin, özellikle de cemaat/grup haklarının temsili açısından uygun bir tablo sunmadığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Çokkültürcülük, klasik liberalizmin cemaat/grup hakları karşısındaki sessizliğini ve kültürel farklılıkları aktif yok etme veya pasif yok sayma yöntemleri ile benzeştirmeye yönelik uygulamalarını suçlayarak, klasik liberal anlayışı aşılması gereken bir engel olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁷

Çokkültürcülük yeni bir terimdir. İngilizce Oxford sözlüğü kelimenin 1950'lilerin sonu ve 1960'ların erken dönemlerinde kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Fakat Joseph Raz'ın sorguladığı gibi terim -bir tutumu ifade ettiğine göre- aynı zamanda yeni bir moral fikre de işaret etmekte midir? Bu sorunun cevabı açık olmaktan uzaksa da şu kadarı söylenebilir; tarihte yaşamış ve bugün yaşayan insanlar genellikle çokkültürlü toplumlarda yaşamışlar ve yaşamaktadırlar.¹⁰⁸ Kültürel,

¹⁰⁶ Füsün Üstel, "Çokkültürcülüğü Yeniden Düşünmek", **Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış** Panelinde Sunulan Tebliğ, 17 Mart 2007, Diyarbakır. İstanbul: Henrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2007, s.103-104; Çokkültürlülük tabirinin daha çok çokkültürcülük olarak anlaşılması gerektiği konusunda ayrıca bkz. Barry, **Culture and Equality**, s.23

¹⁰⁷ Nazım İrem, "Yanlış Giden Ne? Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa'da Yeni Irkçılık", **Sivil Toplum: Farklı Bakışlar** içinde (147-174), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s. 150-151

¹⁰⁸ Parekh'e göre geçmişte birçok toplum da birden fazla kültürel topluluktan oluşmuştur. Bu nedenle çokkültürlü topluluklar günümüze özgü bir olgu değildir. Fakat çağdaş çokkültürlü topluluklar seleflerinden dört önemli noktada ayrılmaktadırlar; ilk olarak geçmiş toplumlarda azınlık kültürleri genellikle bağımlı konumlarını kabul eder ve baskın kültürlerin kendilerine tanıdığı sosyal, hatta coğrafi alanların dışına çıkmazlardı. Örneğin Osmanlı millet sisteminde gayri-Müslim azınlıklar, milleti hakime olan Müslüman toplum karşısında siyasal vatandaşlık haklarına sahip değildi. Dolayısı ile geçmiş toplumlarda kültürel gruplar arasında bir hiyerarşi söz konusudur. İkinci olarak, siyasal alandaki hiyerarşik yapının gereği olarak toplumsal alanda birbiri ile çok az karışarak yan yana yaşayan kültürlerden oluşan geçmiş çokkültürlü toplumlardan farklı olarak, günümüz çokkültürlü toplumlarında gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslararası düzeyde özellikle de küreselleşmenin ve iletişim teknolojisinin yarattığı karmaşık etkiler sonucunda insanlar, dolayısı ile kültürler arası iletişim ve etkileşim artmıştır. Bu nedenle geçmişte birbirine değmeden yan yana sınırlı etkileşim içinde olan

etnik ve dini toplulukların tek bir politik yapı ve tek bir devlet içinde bir arada yaşaması örneği ilk defa Avrupa Ülkelerinde görülen bir uygulama olmuştur. 19. yüzyılda bir ülkeden başka bir ülkeye (özellikle Avrupa'dan Arjantin'e Kanada'ya, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Güney Afrika'ya) büyük ölçekli göç hareketleri tarihin çarpıcı olaylarındandır. Fakat büyük göç hareketleri daha önce de olmuştur, bu, yeni bir şey değildir. 20. yüzyılın ikinci yarısında görülen farklı göç hareketlerinin de emsalsiz olmadığı söylenebilir. Fakat bütün bunlar neden çokkültürcülüğün 20 yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başladığını ve daha önce görülmediğini açıklamaz.¹⁰⁹

Belki kelimenin ifade etmek istediği anlamda yeni bir şey olmadığı ve yaklaşık iki yüz yıllık milliyetçi ideolojinin zaferinden önceki döneme dönmekten başka bir şey olmadığı söylenebilir. Bu nedenle, genellikle kaçınılmaz ve doğal gibi görünen yalnızca ortak/çoğunluk milliyetinin, ortak/çoğunluk dilinin, ve ortak/çoğunluk kültürünün politik toplumu bir arada tutan bağları oluşturabileceği düşüncesinin, milliyetçiliğin zaferine kadar geçerli bir düşünce olmadığı da söylenebilir. Milliyetçiliğin üzüntü verici aşırılıklardan sorumlu olduğu genellikle kabul edilmektedir. Tek ulus, tek devlet ideolojisi*, Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde son iki yüzyılda yaşanan baskı ve zulümün önemli nedenlerinden biridir. Bu nedenle çokkültürcülük bir yönü ile

kültürlerden farklı olarak günümüz çokkültürlü toplumlarındaki kültürler giderek melezişmektedir. Üçüncü olarak da geçmiş toplumların neredeyse hepsinde kültürel topluluklar siyasal haklardan mahrum olmalarına rağmen, bazı haklara sahip olmuş ve kendi gelenek ve görenekleri ile din ve dillerinin gerektirdiği uygulamaları takip etmekte serbest olmuşlardır. Günümüz devletlerinde ise en azından son yıllara kadar tamamen farklı ve homojenleştirmeye ya da farklılıkların görünmez kılınmasına dayalı bir sosyal birlik oluşturma görüşü revaçtadır. Dördüncü olarak, kölecilik, sömürgecilik, soykırım ve totaliter rejimlerin uygulamaları, ahlaki dayatmacılığın ve kendini herhangi bir yönden- kültür, medeniyet veya inanç yönlerinden olabilir- üstün görmenin, yalnızca korkunç bir şiddete yol açmakla kalmayıp bu şiddetin büyüklüğünün görülmesini engellediği ve insanlarda ahlaki sağduyu körelttiği anlaşılmıştır. Geçmiş toplumlarla kıyaslandığında günümüz toplumlarında bu tür uç uygulamalar en azından söylem düzeyinde ahlaken savunulabilir değildir. Bkz. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s. 9-11

Bu farklılıkların da ulus devlet öncesi siyasal yapılanma modeli olan monarşik devletlerin yapısından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Mutlak krallıklarda ya da imparatorluk düzenlerinde her şeyden önce cumhuriyetçi yurttaşlık kurumu mevcut değildir. Dolayısı ile kültürel grupların neredeyse tamamı siyasal haklardan yoksundur. İktidar tekeli elinde bulunduran hanedanlar karşısında, kültürel gruplar siyasal açıdan, en azından teorik olarak, eşit derecede güçsüzdür. Siyasal alandaki bu güçsüzlük, yani hiçbir etno-kültürel grubun siyasal iktidara sahip olmaması, kültürel olarak her bir grubun kültürel otonomisini sürdürmesini sağlamıştır.

¹⁰⁹ Joseph Raz, "Multiculturalism", **Ratio Juris**, Vol.11, No.3, (September 1998), s.195

* Ya da tek devlet, tek ulus.

milliyetçi ideolojinin verdiği zararları telafi etmenin bir yolu olarak modern siyasi düşüncede ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Ancak çokkültürcülüğün zor bir soruyla yüzleşmek zorunda olduğunu söylemek gerekir. Bu, siyasal bir birliği sağlayan bağ olarak ulusal kimliğin yerine neyin geçeceği sorusudur.¹¹¹ Fakat belki de en temel ve diğerlerinden önce karşılanması ve yanıtlanması gereken, çokkültürcülüğe yönelik ahlaki meydan okumadır. Soru; Neden çokkültürcülük? Bizi ilk olarak bu yolu izlemeye zorlayan akılcı neden ne olabilir?

Raz'a göre batı liberalizmi veya sosyal demokratik ideallerden neşet eden demokratik yönetim, bireysel özgürlükler ve refah devleti kavramlarının herbiri bazı yönlerden çokkültürcülüğü desteklemektedir. Yani çokkültürcülük sanıldığı gibi yeni bir öğreti değildir. Raz'ın belirttiği gibi ahlak bütün evrenselliklerden sonra -ve bu nedenle- değişmezdir. Bundan başka, ahlakın temelleri en çok da kendi kendimize uyguladığımızda gizlidir. Şöyle veya böyle bilinirler. Çokkültürcülük eski bir doğrunun yeni bir biçimde tasarımı olarak ahlakı bir daha unutulmamak üzere merkeze yerleştirmektedir. Ve özelde bizi, herkesin evrenselliği kendince anlamasından

¹¹⁰ Çokkültürcülük bu amacı paylaşan birkaç siyasal ve teorik hareketten biridir. Şüphesiz bu tür bir amacı izleyen en büyük proje Avrupa Birliği'dir. Birlik projesi, ülkelerin her birinin ortak bir pazar yoluyla- Avrupa Birliği'ndeki gelişmeler politik korkulardan ve ekonomik umutlardan beslenmektedir- egemenliklerinin bir kısmından vazgeçerek federal bir Avrupa oluşturmak için politik olarak entegrasyonunu hedeflemektedir. Çokkültürcülük ve onun büyük kardeşi olan Avrupa Birliğinin her ikisi de, politik bir toplumun yaşayabilmesi için ortak bir millet anlayışına zorunlu olarak ihtiyaç duyulduğu şeklindeki tezi reddeder. 'Bölgeler Avrupası' denilen bir başka hareket de aynı şeyleri söylemektedir. Bölgeler Avrupası hareketini, basitçe 19.yüzyıl boyunca süren savaşlarda yenilen tarafların milliyetçi hareketlerini yeniden diriltme çabası olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Bölgeler Avrupası hareketinin bazı savunucuları bu mücadelelerde taraf konumunda değildir. İskoçlar bu türden insan topluluklarına örnektir. 18 yüzyıl birçok açıdan İskoçya'nın altın çağıdır ve ülke 19. yüzyıldaki milliyetçi arzuyu 18. yüzyılda paylaşmamaktadır. Bunun yanı sıra Bölgeler Avrupası birçok milliyetçi hareket taraftarlarınca desteklenirken birçok kesim kendi ülkelerinden ayrılmayı ya da geleneksel ulus-devlet fikrini benimsememiştir. Onlar daha çok iktidarın bütün uluslar ve ülkeler için Avrupa Birliği türünden büyük politik birliklerle beraber bölgeler arasında dağıtılmasını desteklemektedir. Avrupa Birliği ve çokkültürcülükle beraber Bölgeler Avrupası fikri de ortak bir ulusal kimliği ortak bir bağ olarak, siyasal bir toplumun üzerinde inşa edilmesi gereken bir temel olarak görmeyi reddeder. Raz, **Multiculturalism**, s.195-196

¹¹¹ Şüphesiz çokkültürcülüğe yönelik bu teorik soru, Avrupa Birliği ve Bölgeler Avrupası'na yönelik politik bir meydan okumaya dönüşmektedir. Her üç anlayışın (Çokkültürcülük, Avrupa Birliği ve Bölgeler Avrupası) da siyasi bağları nasıl oluşturacakları ve ulusal kimlik ve milliyetçiliğin yerine neyi koyacakları sorgulanmaktadır. Raz, **Multiculturalism**, s. 196

kaynaklanabilecek tehlikelere karşı uyarılmaktadır.¹¹² Raz, çokkültürlükçü bakışı, ilk etapta etik veya politik bir teori olarak değil ve fakat insanların belirli konularda, belirli ihtiyaçları için günümüz politik hayatında karşılaştıkları zorluklara karşı yenilenmiş bir duyarlılık ve yüksek bir uyanıklığın işareti olarak görmektedir. Çokkültürcülük, -diğer şeylerin yanında – öncelikle aynı siyasi toplumu paylaşan farklı büyüklükteki çok sayıda kültürel grubun, prensip olarak kendi farklı kimliklerini devam ettirme arzusudur.¹¹³

Ancak, çokkültürcülüğün farklı ülkelerde görülen birbirinden ayrı birçok formu vardır ki bu, çokkültürcülüğü yeni bir moral duyarlılık biçimi olarak düşünmeyi zorlaştırmaktadır.¹¹⁴ Çokkültürlülük politikaları birçok ülkede farklı biçimlerde uygulanmaktadır. Ve elverişli bir genellemenin özel durumlara da uygulanabileceği düşünülebilmektedir. Mamafih çokkültürcülük sadece yeni bir moral duyarlılık değildir. Raz, liberal çokkültürcülüğü, bütün insanlar için onur ve iyi olma motivasyonundan beslenen normatif bir ilke olarak tanımlamaktadır.¹¹⁵ Çokkültürcülük, çağdaş batı toplumlarının şartları içinde gelişen ve politik bağlamda kültürel grupların kültürlerinin gelişiminin desteklenmesine, cesaretlendirilmesine ve kimliklerine saygı gösterilmesine matuf bir prensiptir. Bu prensip birçok şeyi etkileyen bir yayılma etkisine sahiptir. Bu prensip, bizi toplum tasavvurumuzu yeniden oluşturmaya ve toplumun görüntüsünü yeniden belirlemeye çağırır. Bu sayede, toplumun çoğunluk ve azınlıktan oluşan bir yapı olarak görülmemesi gerektiğini ve fakat toplumun kültürel grupların çoğulculuğundan oluşan bir bütün olarak kavranması gerektiğini öğreniriz.¹¹⁶

¹¹² Raz, **Multiculturalism**, s. 196-197

¹¹³ Raz, **Multiculturalism**, s. 197

¹¹⁴ Doğum yeri olan Kanada'da üç farklı çokkültürcülük formu ortaya çıkmıştır. İlk olarak, İnuitler ve diğer çeşitli Amerikan Yerli Ulusları gibi yerli halklarla eski Avrupalı göçmenler arasındaki birlikte yaşama deneyimi; ikinci olarak Anglofon ve Frankofonlar dan oluşan eski göçmenler topluluğunun bir arada yaşama deneyimi; ve üçüncü olarak Avrupa kökenli eski göçmenler ile Asya ve Doğu Avrupa kökenli yeni göçmenler arasındaki birlikte yaşama deneyimi. İngiltere'de durum daha farklıdır genel olarak iki çokkültürlülük biçiminden sözedilebilir; Birleşik Krallığı oluşturan İngiliz, İrlandalı, İskoç ve Galilerin birlikte yaşama deneyimi ve bu grupların Karayipli, Hindistan kökenliler ve Pakistan, Bangladeş, Hindistan ve diğer Müslüman topluluklar ile birlikte yaşama deneyimi. Raz, **Multiculturalism**, s.197

¹¹⁵ Aynı yönde ve eşitlik temelinde bir bakış açısı için bkz. Taylor, "Tanınma Politikası", s.42-84

¹¹⁶ Raz, **Multiculturalism**, s.196

Diğer yandan, çokkültürlülük/çokkültürcülük kavramı, kültürel farklılıkla ilgili, siyasi eylemlerde ve düşünüşte kendini bir şekilde kabul ettirdiyse bu büyük ölçüde siyaset felsefesi ve ahlak felsefesinin katkısı ile olmuştur. Farklı özgül kültürleri dikkate alarak ulusal toplumun ve kimliğin yeniden biçimlenmesi ihtiyacına cevap vermek için, ulusal toplumun temelini teşkil eden ahlaki prensiplerin ve onların siyasi yorumlarını tekrar gözden geçirmek gerekmiştir. Eşitlik ve toplumsal adalet farklı kültürler söz konusu olduğunda ne anlama gelmektedir? Bu türden bir soru siyaset (ve hukuk) felsefesine özgü, normatif bir düşüncenin devreye sokulması ile çözümlenmeye çalışılmıştır.¹¹⁷

Çokkültürlülük ile ilgili felsefi tartışma hem ölçeği hem de terminolojisi bakımından son yıllarda büyük bir değişim geçirmiştir. 1990 yılların başında çokkültürlülük sorunu siyaset felsefesinin ön saflarında ele alınan bir konu haline gelmeden önce birkaç safhadan geçtiği görülmektedir. Çokkültürcülük tartışmalarında geriye bakıldığında üç farklı aşamadan geçildiğinden söz edilebilir.

1. Cemaatçi Çokkültürcülük

Çokkültürlülük ile ilgili tartışmalarda ilk aşama, 1970'lerde ve 1980'lerde bireyci liberaller ile cemaatçiler arasında geçti. Çokkültürlülük, kültürel cemaatçilerin üyeleri olarak harekete geçen ve cemaatlerine “grup haklarının” tanınmasını ve cemaatlerinin korunmasını isteyen grupları kapsıyormuş gibi görünmektedir. Ortaya çıktığı şekli ile çokkültürcülük, fikri komüniter yaklaşımın bir ürünüdür. Bütün tartışmaların temelinde cemaatçi bir ton vardır.¹¹⁸

Tartışmanın temelinde, bir tarafta liberal bireyciliğin değeri ve bu değerden kaynaklanan özerklik, seçim özgürlüğü ve kendi iyi anlayışını takip etmenin taşıdığı önceliği vurgulayan liberal felsefe, diğer tarafta ise bireylerin belli toplumsal roller ya da ilişkiler ağı içinde yerleşik olduğunu ve bireylerin iyi hayat anlayışlarının daha sıkı

¹¹⁷ Milena Doytcheva, **Çokkültürlülük**, Tuba Akıncılar Onmuş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.43

¹¹⁸ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.466; Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.116.

ilişkiler içinde buldukları bu topluluk içinde anlam kazandığını ileri süren cemaatçi düşünce vardır.¹¹⁹

Evrenselci ve hümanist birinci yaklaşıma göre, tüm insanların farklılıkların ötesinde ortak bir doğası vardır ve bu ortak kimlik nedeni ile hepsi aynı haklara sahip olmalıdırlar. ‘Evrensel olanın zorbalığına’ karşı baş kaldıran özerkçi ve rölativist ikinci yaklaşıma göre ise tam tersine, insan kimliğinin kültürel olarak farklılaşmış olduğu ve bu nedenle özgül hakların varlığı kabul edilmelidir.¹²⁰

Liberaller bireyin ahlak bakımından cemaatten önce geldiğini ve cemaatin yalnızca kendini oluşturan bireylerin refahına katkıda bulunduğu için önemli olduğunu savunur. Bireyler var olan kültürel pratikleri korumaya değer bulmadığında, cemaatin de bu pratikleri sürdürmede bağımsız bir çıkarı olamaz, cemaatin bireylerin bu pratikleri değiştirmesini ya da reddetmesini engellemeye hakkı yoktur.

Cemaatçiler ise özerk birey kavrayışına karşı çıkar. İnsanların belli toplumsal roller ya da ilişkiler içine ‘yerleşik’ olduğu görüşündedirler. Bu yerleşik bireyler, iyi hayata ilişkin kendilerine ait bir kavrayış oluşturamaz, böyle bir kavrayışı geliştiremezler; daha çok kendilerinin iyiliklerini onlar için tanımlayan bir yaşam biçimini miras alırlar. Cemaatçiler grup pratiklerini bireysel tercihlerin bir ürünü olarak görme yerine, bireyleri toplumsal pratiklerin bir ürünü olarak görürler. Ayrıca cemaatin çıkarlarının bireylerin çıkarlarına indirgenebileceği görüşüne karşı çıkarlar. Sağlıklı bir cemaat; bireysel tercihle, cemaatin yaşam biçiminin korunması arasında bir denge görür ve bireysel tercihin, cemaatin yaşam biçimini silmesini sınırlamaya çalışır.¹²¹

¹¹⁹ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.466-467

¹²⁰ Doytcheva, **Çokkültürlülük**, 44; Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecekse de burada kısaca belirtmek gerekirse, 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi birinci yaklaşımdan hareket eden bir insan hakları kavrayışını, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Paketi ile başlayan ve sonraki Bildirge ve Şartlarla devam eden yaklaşım ise -azınlık hakları çerçevesinde- ikinci kavrayışı yansıtır. Ancak bütün azınlık taleplerinin, özelde dilsel azınlıkların taleplerinin cemaatçi bir anlayış ile ilintilendirilmesi doğru değildir.

¹²¹ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.466-467

Bireylerin ve grupların görelî önceliği ve indirgenebilirliği ile ilgili bu tartişma, çokkültürlülikle ilgili ilk dönem çalışmalarının temel konusudur. Grup haklarının savunucuları, liberalizmin ahlaki bireyciliğe ve bireysel özerkliğe verdiği önemle çeliştiklerini kabul eder, ancak bunun liberalizmin kendi içindeki kusurlarına işaret ettiğini savunurlar. İlk cemaatçi dalga liberal benlik kavrayışının azınlıklar için olduğu kadar çoğunluklar için de uygun olmadığını savunurken; ikinci dalga cemaatçiler, özerkliği temel alan liberalizmin (sadece) liberal toplumlar içinde yer alan ‘cemaatvari’ gruplar için uygun olmadığı yönünde, daha ılımlı bir iddiada bulunurlar.

Kısacası çokkültürlülikle ilgili tartişmaların ilk aşamasında, çokkültürlülüğu savunmak liberalizme yönelik cemaatçi eleştiriyi desteklemek anlamına gelirken; grup ya da azınlık hakları da liberal bireyciliğin baskınlığı karşısında, bağlılıkları ve cemaati önemseyen azınlık gruplarının savunusu olarak anlaşılmıştır.¹²²

2. Liberal Çokkültürcülük

Ancak liberalizme yönelik cemaatçi savlarla, azınlık hakları kavramı arasındaki benzerlikler, çokkültürcülüğün ikinci aşamasında giderek sorgulanmaya başlanmış ve batılı demokrasilerde, çokkültürlülüğün savlarının çoğunun cemaatçilik içinde kavramsallaştırılmasının doğru olmadığı giderek kabul görmüştür.

Kuşkusuz Kanada’daki Hutteritler, Amerika’daki Amishler ve farklı ülkelerdeki hasidik Yahudiler gibi kendilerini dünyadan gönüllü olarak uzaklaştırmış tecrit edici etno- kültürel gruplar cemaatçi gruplardır. Ancak batı-demokrasilerindeki etno-kültürel grupların çoğu, çağdaşlığın etkilerine cemaatçiler gibi karşı çıkmazlar. Tam tersine çağdaş liberal toplumların tam ve eşit düzeyde birer katılımcısı olmayı amaçlarlar. Örneğin ABD’deki siyahlar liberal ilkelere beyazlar kadar önem verirler, okur yazarlık ve kitle iletişimden yararlanarak liberal- demokratik toplumlarda tam anlamı ile bütünleşmek isteyen bir çok göçmen grup içinde aynısı söylenebilir. Quebeciler, Flamanlar ya da Katalanlar gibi göçmen olmayan ulusal azınlıkların çoğu

¹²² Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.468

için de aynı şey geçerlidir. Bu grupların kimi üyeleri yerleşik liberal bir demokrasiden ayrılmayı düşünebilirler; ancak amaçları kendi dar cemaatçi toplumlarını kurmak değildir. Amaçları kendi çağdaş liberal demokratik toplumlarını kurmaktır. Quebec örneğinde görüldüğü gibi, ‘ayrı’ bir toplum kurmak isterler; ama bu kentli, çoğulcu, sanayileşmiş, bürokratik aygıtları olan kitle kültürüne sahip çağdaş liberal bir toplumdur.¹²³ Çokkültürcülüğün bu aşamasında, çokkültürlülük talepleri Belçika ve Kanada gibi liberal demokratik ülkelerde ve dil temelli farklılaşan etno kültürel grupların istemleri biçiminde ortaya çıkmıştır. Kendileri de liberal gelenek içinden gelen bu ülkelerdeki ulusal azınlıklar, çoğunluk grupları ile ortak bir kültür ve yaşam biçimini paylaşmalarına rağmen dil farklılıklarını korumak isteğinden vazgeçmemişlerdir. Ve liberal değerlerin kendi dillerinin muhafazasını gerektirdiğini düşünmüşlerdir.

Liberal demokratik ülkelerde görülen farklılıkların tanınması talebi ile çokkültürlülüğe ilişkin tartışmaların bu evresinde tartışma liberal çoğunlukla cemaatçi azınlık arasındaki tartışma olmaktan çıkmış, liberalizmin anlamı ve liberalizmin farklılıklara bakışı üzerine, liberaller arasında bir tartışmaya dönüşmüştür. Bu tartışmalar, temel liberal- demokratik görüş birliğini destekleyen, ama çok etnik ögeli toplumlarda bu ilkelerin nasıl yorumlanacağı üzerinde, özellikle de dil, milliyet ve etnik kimliklerin liberal demokratik toplumlarda ve kurumlardaki rolü konusunda anlaşamayan bireyler ve gruplar arasındaki tartışmalardır. Azınlık hakları isteyen gruplar en azından dilleri, pratikleri ve kimliklerinin bireysel özerkliğe yüklenen önem de dahil temel liberal- demokratik ilkelerle tutarlı olmakla kalmayıp, bu ilkelerin kendi dillerini, pratiklerini ve kimliklerini korumalarını gerektirdiği yönünde kamusal bir tanınma ve destek beklemektedirler.¹²⁴

Buradan tartışmanın, “liberal kuram içinde çokkültürlülüğe ayrılması muhtemel yer neresidir?” sorusunun sorulduğu ikinci aşamasına geçilmektedir. Bu soru tartışmanın terimlerini değiştirecek niteliktedir. Artık soru, cemaatçi azınlıkların kendilerini liberalizmden nasıl koruyacakları değil, çoğunluk ile temel liberal ilkeleri

¹²³ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.469-470

¹²⁴ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.470

paylaşan azınlıkların azınlık haklarına gereksinimleri olup olmadığıdır. Gruplar zaten liberal ise üyeler neden azınlık haklarına sahip olmayı istiyorlar ?¹²⁵

Joseph Raz, bireylerin özerkliğinin- iyi hayatlar arasındaki tercihler yapma becerilerinin- kültürlerinden yararlanmaları, kültürlerinin zenginliği, yeşertilmesi ve başkalarının kültürlerine gösterdiği saygıyla yakından ilintili olduğunda ısrar eder.¹²⁶ Aynı şekilde Taylor da her bilincin başka bir bilinç tarafından bilinmeyi istediğini belirtir ve varlıkların hak ettikleri biçimde tanınmasını, insanlara gösterilmesi gereken saygının gereğinden öte can alıcı önemi olan bir insani gereksinme olarak kabul eder.¹²⁷ Klasik liberalizmin ön gördüğü formel haklar bu insani farklılıkları ve ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır. İşte çokkültürlülük farklılıkları dikkate alarak bu kültürel canlılık ve karşılıklı saygının oluşmasını sağlar. David Miller, Yael Tamir ve Jeff Spinner gibi başka liberal yazarlar da ‘kültürel üyelik’ ya da ‘ulusal kimliğin’ özgürlük arayışındaki çağdaş yurttaşlar açısından önemini vurgulayan benzer tezler geliştirmişlerdir. Tezlerin ayrıntıları değişse de kültür ve kimlikle ilgili olarak liberal özgürlük ve eşitlik ilkeleri ile tümüyle tutarlı, ancak azınlıklara özel haklar tanınmasını da meşrulaştıran bazı çıkarlar bulunduğu kabul edilmektedir.¹²⁸

Azınlık haklarını liberal temelde savunan tezler genelde şu şekildedir; insanların yetiştirildikleri dil ve kültür, gönüllü bir seçimden çok kendilerinin seçmediği koşulların bir parçası olarak görülmelidir. Hatta kişinin dilini ve kültürünü kullanabilmesi, kimi zaman anlamlı seçimler yapabilmesinin bir ön koşulu olabilir. Kişinin kültürünü ve dilini terk etmesi zor bir süreçtir. Üstelik adil de değildir. Çoğunluk üyeleri benzer hiçbir özveride bulunmazken, azınlık üyelerinin bu bedeli ödemesini beklemek mantıksızdır ve yinelemek gerekirse adil değildir.¹²⁹ Dolayısı ile

¹²⁵ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.471

¹²⁶ Raz, “Multiculturalism: A Liberal Perspective”, **Dissent**, Winter, 1994 (67-79)’dan aktaran Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.471

¹²⁷ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.43

¹²⁸ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.471

¹²⁹ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.472

gerçek adalet, içeriği de belirlenmiş aynı formel hakların tanınmasından öte, kültürel farklılıkları dikkate alan değişken içerikli hakların tanınmasını gerektirir.*

3. Ulus Devlet Milliyetçiliğine Karşı Çokkültürcülük

Modern ulus devletlerin¹³⁰ birçoğu, özellikle de Fransız devrimi sonrasında devleti, uyrukların tarihsel/kültürel kimliklerinin, devletin kökenindeki baskın toplumsal grupların çıkarlarına en uygun olan kimlik lehine bastırılması, inkar edilmesi, tanınmaması üzerine kurulmuştur. Belli bir devletin ülkesel kontrolü çerçevesinde bir ulus kurulduğunda, tarihin paylaşılmış olması neticesinde bu ulusun üyeleri arasında ekonomik ve siyasi çıkar ortaklığı kadar toplumsal ve kültürel bağlar da oluşmuştur. Fakat toplumsal çıkarların ve kültürlerin ulus devlet içinde eşit düzeyde temsil edilmemesi ulus devletin kökenindeki kurumların sorgulanmasına neden olmuştur. Toplumsal çıkarların ve kültürlerin temsil edilmemesinden kaynaklanan kriz, tarihsel kökleri olan bastırılmış kimliklerin, ulusal sözleşmeyi yeniden görüşmek için seferber olması ile ulus devlet içinde artçı krizlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³¹

* Bir örnekle açıklamak gerekirse, bireylerin eğitim hizmeti alabilmesi hakkı, herkese tanınması gereken temel bir haktır. Ancak eğitimde kullanılacak dil, tek bir (çoğunluk) dili olarak belirlendiğinde azınlık kültürel grupları için çoğunluk dilinde (zorunlu) eğitim almak bir haktan çok bir zorlama olacaktır.

¹³⁰ Ulus devlet, 18. ve 19. yüzyıllardaki, politik milliyetçilikte köklerini bulur ve millet ve devletin birlikteliğini, genelde geriye dönük bir kurgulama ile civic kültür veya ulusal dil üzerine inşa eder. Lord Acton gibi İngiliz liberaller ise siyasal milliyetçiliğin dilsel milliyetçiliğe karşı olan üstünlüğünü savunmaktadır: “günümüzde belki devlet milliyeti inşa etmelidir fakat milliyetçiliğin devleti inşa etmesi modern medeniyetin doğası ile çelişir.” Lord Acton’a göre milliyetçiliğin devleti inşa etmesi, milliyetçiliğin yüksek çıkarları adına doğal hakların, özgürlüklerin ve tabii isteklerin farazi bir birlik uğruna feda edilmesi sonucunu doğurur.

Ancak May’in belirttiği gibi milliyet ile değil de siyasal olan ile tanımlandığı söylenen modern ulus devlet, politik milliyetçilik adına Acton’un dile getirdiği bütün korkuları gerçekleştirmiştir. Ulus devlet, çoğunlukta olan etnik gruba referansla civic bir dil ve kültürü kurumsallaştırarak, kendi siyasal sınırları içinde giderek marjinalleşen azınlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Stephen May, **Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism, and The Politics of Language**, Harlow/London: Longman Pearson Education, 2001, s.91-92 (Bundan sonra **Language and Minority Rights** olarak kısaltılacak); Walker Connor da ünlü makalesinde ulus devlet sürecini ve sürecin tanımlanmasını sorgulamaktadır; “Nation Building or Nation Destroying” (1972). Kymlicka’ya göre ikisi de aynı derecede doğrudur. Ulus-devletler, tipik olarak ortak bir ulusal kimlik inşa etmek için sınırları içindeki etno –ulusal grupların kimliklerini, kültürlerini ve dillerini tahrip etmiştir. Bkz. Will Kymlicka, **Culturally Responsive Policies**, United Nations Development Programme Human Development Report Office, Occasional Paper Background Paper for HDR 2004/5, s.18-19

¹³¹ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt Kimliğin Gücü**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.421-422

Çokkültürlülük talepleri, modern ulus devletin deyim yerindeyse massederek homojenleştirdiği tek tip birey anlayışına karşı çıkararak, farklı kültürlerden ve aidiyetlerden beslenen bireylerin bireysel ve kolektif bir kimlik geliştirme çabasının ürünleridir. Bu yaklaşım devletin bireyle olan ilişkisini ‘kimliksiz vatandaşlık’ temelinden alarak, ‘kültürel kimlik yüklü’ bir ilişki temeline kaydırmaya çalışmaktadır.¹³²

Çokkültürcülüğü savunanlar da eleştirenler de liberal devletin normal işleyişi çerçevesinde etno-kültürel çeşitliliğe yaklaşımında ‘iyi niyetli ihmal’ ilkesine bağlı kaldığını varsayar. Başka deyişle devlet, yurttaşlarının etno-kültürel kimliklerine ve etno-kültürel grupların zaman içinde kendilerini çoğaltmasına kayıtsızdır. Bu bakış açısına göre liberal devletler, kültüre dine yaklaştıkları gibi yaklaşırlar insanların özel hayatlarında izlemekte serbest oldukları, ancak devletin ilgi alanına girmeyen bir sorun gibi. Liberal kültür, bir dinin resmi olarak benimsenmesini dışladığı gibi başka olası kültürel bağlılıklara yeğlenen resmi kültürlere de izin vermez.¹³³

Ancak Kymlicka’nın belirttiği gibi liberal demokratik devletler dahil ulus devletlerin hemen tamamı etno kültürel kimliklere karşı iddia edildiği gibi kayıtsız kalmamıştır. Örneğin ABD’nin gerçek politikalarına bakıldığında tarihsel olarak eyalet hükümetlerinin sınırlarının belirlenmesine ilişkin kararlar, Amerikan federasyonun her birinde İngiliz kökenlilerin çoğunlukta olmasını sağlayan bilinçli kararlardır. Ve her bir eyalette İngiliz çoğunluk oluştuktan sonra ilgili eyalet federasyona katılmıştır. Bu kararlar, İngilizcenin ABD topraklarında baskın dil olmasını sağlamıştır. Amerikan yönetimi bilinçli olarak ülke üzerinde, hem kamusal hem özel hayatta toplumsal kurumlarda, yaygın olarak kullanılan ortak bir dili merkez alan bir toplumsal kültür yaratmış ve yurttaşların bu kültürle bütünleşmelerini teşvik etmiştir.¹³⁴

¹³² Ömer Çaha, “Sivil Toplum Üstüne”, Lütfi Sunar (hızl.) **Sivil Toplum ve Demokrasi** içinde (9-22), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s.18-19

¹³³ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.478

¹³⁴ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.480; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.16-27. ABD, Güney-Batı topraklarını Meksika ile yapılan 1848 Savaşından sonra işgal ettiğinde bu topraklarda yerleşik Hispaniklerin dil haklarını ve kurumlarını ortadan kaldırmıştır, okur-yazarlık testleri getirerek Hispaniklerin oy hakkı sahibi olmalarını güçleştirmiştir ve bölgeye kitlesel İngiliz nüfus yerleştirerek Hispaniklerin azınlık konumuna düşürülmesine çalışmıştır. Benzer biçimde İngilizler Kanada’yı fethettiklerinde Québecilerin dilsel haklarını ve kurumlarını ortadan kaldırmışlardır ve politik sınırları

ABD'nin bu alanda yalnız olmadığını söylemekte yarar var. Ulus-devletler liberal olsun olmasın ortak bir ulusal dil ve kültür geliştirmeyi bir hedef olarak önlerine koymuşlardır. Devletler ulus oluşturma süreçlerinde bazen iki ya da daha fazla toplumsal kültürü desteklemişlerdir. Kanada, İsviçre, Belçika ya da İspanya gibi ülkeler birden fazla toplumsal kültürün devletçe desteklendiği ülkelerdir. Ancak tarihsel olarak bütün ulus devletler şu ya da bu noktada tek bir ulusal kültürü topraklarının bütününde yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.¹³⁵ Devletler ortak bir dil vasıtası ile ulus oluşturma sürecine girerken, belirli bir dilde işleyen toplumsal kurumları ortak üyelik ve yurttaşların bu kurumlardan eşit düzeyde yararlanması gibi amaçlara ulaşmayı hedeflemişlerse de politikalarının bir diğer yüzünde etno- sentrik önyargı vardır. Resmi dil, eğitim de izlenecek program, yurttaş olmanın koşulları ile ilgili kararların tümünde belli bir kültürü topluma yayma ve bu toplumsal kültüre katılım temelinde belli bir ulusal kimliği geliştirme amacı görülür.

Bu tarihsel arka plan karşısında özellikle 1990'lı yıllarda liberal olsun olmasın ulus-devletlerin sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıklar, azınlık hakları çerçevesinde ileri sürdükleri talepleri, azınlık hakları terminolojisine çokkültürlülük terminolojisini de ekleyerek seslendirmeye başlamışlardır. Bunu yaparken de çokkültürcülüğün ikinci aşamasında tartışılan liberal argümanları kullanmaya başlamışlardır. Böylece, ulusal azınlıkların bir ölçüde siyasal anlamı ağır basan milliyet ilkesini, çokkültürcülüğün normatif bağlayıcılığı ile dengelediği veya desteklediği söylenebilir.¹³⁶

Ulus devlet milliyetçiliğine karşı ulusal azınlıkların talep ettiği çokkültürlülük hakları, devletin farklı grupları basitçe (sembolik) tanımasından daha fazlasını ifade eder. Çokkültürcülük, azınlık gruplarının, yasaca tanınmış entiteler olarak, onları farklı kılan unsurun ne olduğuna (dil, din, etnisite) ve büyüklüklerine (göçmen azınlık, ulusal

Frankofon nüfusun her eyalette azınlıkta kalacağı biçimde yeniden belirlemişlerdir. Diğer örnekler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kymlicka, **Culturally Responsive Policies**, s.18 vd.

¹³⁵ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.481-482

¹³⁶ Nitekim Bauböck, ulusal azınlıkların öz yönetim haklarını, kültürlerini ve dillerini korumak amacı ile istedikleri argümanına kuşkulu yaklaşarak, ulusal azınlıkların daha çok öz yönetim hakkına sahip olmak için dilsel farklılıklarında ısrar ettiğini savunur. Bauböck Rainer, "Why Stay Together: A Pluralist Approach to Secession and Federation", Will Kymlicka and Wayne Norman (Ed.), **Citizenship in Diverse Societies** içinde (s.366-394), Oxford: Oxford University Press, 2000, s.384.

azınlık, yerli halklar) ve etkilerine bağılı olarak, ekonomik (destekleme) sosyal ve politik (özel temsil ve öz yönetim) imkanların onlara tanınmasını öngören bir yaklaşımı ifade eder.¹³⁷

4. Çokkültürcülüğe Yönelik Eleştiriler

Çokkültürlülük politikalarına yönelik eleştiriler farklı cephelerden gelmiştir. Bunlar; evrensel ilkeler adına ve bu ilkeler yoluyla ulusal bütünleşme geleneğine bel bağlayan cumhuriyetçilik; çokkültürcü siyaseti bireysel özerkliğe bir tehdit olarak gören klasik liberal anlayış; ve kültürü başat mesele olarak görmeyen marksist dünya görüşüdür. Ancak dikkatli bir gözlem, bu eleştirilerin ortak bir kökenden geldiğini görmemizi sağlayabilir. Çokkültürcülüğe yönelik eleştiriler, esas itibarı ile Fransız Devrimi'nin evrensel üç idealinden beslenir. Devrimin, “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” mottosu sonraki yüzyılların büyük siyasi düşünce sistemlerine kaynaklık etmiştir. Her üç ilke de farklı ülkelerde siyasi kurumların ve toplumların şekillenmesinde değişen ağırlıklarda rol oynamış ve ülkelerin siyasal kültürüne yerleşmişlerdir. Nitekim çokkültürlülüğe yöneltilen eleştirilere bakıldığında ülkelerin siyasal kültürüne hakim ilkelere hareket edildiği görülmektedir. Anglo-Sakson dünyada liberal özgürlük ve bireysel insan hakları anlayışı eleştirilerin kaynağı olurken, Fransa'da cumhuriyetçi ideoloji çokkültürlülük taleplerinin reddedilmesi için gerekçe olmaktadır.

a. Cumhuriyetçi-Dayanışmacı Eleştiri

Cumhuriyetçi anlayış, farklılıklara referansla siyaset üretmek yerine, farklılıklar üstü bir şekilde din, dil, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin siyasal yurttaş millî eğitim yoluyla yaratmaya çalışır. Cumhuriyetçiler farklılığa saygının, yurttaşlar arasında eşitliği sağlamak için gerekli olan (yeknesak) bütünlüğü tehdit ettiğini hatırlatarak, çokkültürlü bakış açısından kaynaklanan bölünmeler konusunda hassasiyet sergilerler. Çokkültürlülük politikaları, farklı grupları birbiri ile çatışan bölünmelere doğru sürükleyerek toplumun kültürel olarak bölünmesine neden olacaklardır.

¹³⁷ May, *Language and Minority Rights*, s.94

Cumhuriyetçi eleştiri John Stuart Mill'in "çok uluslu toplumlarda özgür kurumların yaşayamacağı" şeklindeki düşüncesini izler. Etnik, dinsel, dilsel ve kültürel gruplar söz konusu olduğunda, bu tür gruplara imtiyazlı 'grup hakları'nın verilmesini doğru bulmazlar ve eğer cumhuriyetçi devlet tarafsızlık idealine sadık kalacaksa, azınlık gruplarına özel haklar tanınamayacağını ileri sürerler.¹³⁸

Cumhuriyetçi görüş, çokkültürlülük politikalarının bireylerin eşitliği ilkesine ters düştüğü noktasından hareket eder ve kanun önünde formel eşitliği savunur. Belirli bir toplumda hem azınlık kültürlerinin hayata geçirilmesinin, hem de aynı zamanda fırsat eşitliğinin sağlanmasının güç olduğunu belirtir. Yapılan bir diğer eleştiri de etnik ve ırksal grupların varlığının kamu siyasetleri ile kurumsallaştırılıp benimsenmesinin, özel aidiyetleri ve kimlikleri yerleştirmek, pekiştirmek ve etno-kültürel sınırları mutlaklaştırarak dondurmak gibi zararlı etkilerinin olabileceğidir.

b. Liberal-Özgürlükçü Eleştiri

Liberallerin bir kısmına göre, kültürel kökeni ne olursa olsun, farklı kültürel geleneklere izin verilen bir toplumda bireylerin barış içinde bir arada yaşayamaması için bir neden olmadığıdır. Çokkültürcülük siyaseti ise bir yandan farklılıklara aşırı vurgu yaparak diğer taraftan da öncelikle grup kimliklerine atıfta bulunarak bir tür cemaat çoğulluğunun ortaya çıkmasına sebep olabilir. Burada çeşitliliğin kaynağı farklı bireysellikler değil, daha ziyade çoğu zaman bireysel tercihlere rağmen veya onlar pahasına var kılınan etnik, dini ve kültürel kimliklerin çoğulluğudur. Bu durumda aşırıya kaçmaya meyilli çokkültürcülük politikaları kendi mensuplarının bireysel tercihlerini yansıtamayabilir hatta giderek onları bastırarak totaliter bir niteliğe bürünebilir. Zira çokkültürlülük siyasetinin somutlaşmış ifadesi olan kültürel kimliğin tanınması talebi, kolektif bir amacı yansıtır ve kolektif amaçlar niteliği gereği bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı bir potansiyel taşır.¹³⁹ Özellikle çokkültürcülüğün cemaatçi

¹³⁸ Ayhan Kaya, "Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı", **Uluslararası Göç Sempozyumunda Sunulan Bildiri**, 8-11 Aralık 2005, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, s.25-26; Doytcheva, **Çokkültürlülük**, s.127

¹³⁹ Erdoğan, **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, s.211

versiyonuna yöneltilen bir eleştiriye göre, öznenin belirli bir kültürel kimliğe sabitlenerek eritilmesi tehlikesi vardır.¹⁴⁰

Yine çokkültürlülük siyaseti benimsendiği takdirde zorunlu olarak bireylerin ve grupların etnisiteyi ve etnik kültürü seferber etmelerine yol açacak olması yapılan bir diğer eleştiridir. Çokkültürlülüğün kurumsallaştığı yani grupların karşılaşılabildiği fakat hakiki toplumsal alışverişlerin kurulamadığı çoğul toplumlarda bölünmenin olabileceği ise endişelerin en büyüğü olarak ortada durmaktadır.¹⁴¹

c. Marksist-Eşitlikçi Eleştiri

Marksist gelenek içinde yer alan yaklaşımlar, genelde etnikliği ikincil bir olgu ya da sınıf ilişkilerinin örtülü bir yapımı olarak tanımlamaktadırlar. Diğer yandan toplumsal sınıfların kültürel farklılıklarının bulunması ya da genelde etnik grupların güç ve refah hiyerarşisinin de daha alt basamaklarında olması her iki olgunun birbirine indirgenebileceği anlamına gelmemelidir. Her özel durumda birbirinden farklı ilişkiler sisteminin ifadesi olan sınıf-etniklik ilişkisinde a priori yargıların tehlikeli olduğu belirtilmiştir. Ancak sınıfsal çelişki kadar etnik çelişki de özünde kaynakların eşitsiz dağılımının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.¹⁴²

Marksist gelenek içinde yer alan eleştirel teoriye göre, farklılıklara indirgenemez, özgül bir değer atfetmek, evrenselci eşitlikle çelişmektedir. Çelişkinin bir yanında, evrensel değerler ve bu değerlerin taşıyıcısı insanların eşitliğine dayalı soyut bir insanlık kategorisi, diğer yanda ise tikel değerler ve tikelliğe dayalı hakların kadim üstünlüğünü öne çıkaran cemaatler kategorisi vardır. Hiçbir ortak paydada eş-değerlenemez bir mutlak ‘farklılık’ anlayışının, eşitliğin önüne geçmeye başlaması

¹⁴⁰ Simten Coşar- Aylin Özman, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, s. 103

¹⁴¹ Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, Ayşegül Sönmezay (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.406-409

¹⁴² Üstel, “Eritme Potasından Çokkültürcülüğe”, s.112-113; Çokkültürlülüğün eşitlikçi eleştirisine göre çokkültürlülük politikaları, dayanışma ve çeşitlilik pek iyi anlaşamadığı için refah devletine tehdit oluşturur, kültürel farklılıkları vurgulayan politikalar, toplumun üyelerinin ulusal dayanışmanın gerektirdiği fedakarlıkları yapmaya giderek daha az istekli olmalarına neden olur. Doytcheva, **Çokkültürlülük**, s.129

çelişkiyi derinleştirmektedir. Kültürel, cinsel, etnik kimliklerin ve dinsel yaşam biçimlerinin siyasetin önde gelen simgeleri olması ile tikellik evrenselliğin önüne geçmiş olur.¹⁴³ Eleştirel teori, tikel kimliklerin evrenselliği tamamen işlevsiz kılmasından ve denetimsiz bir hal almasından çekinmektedir.

Marksist eleştirel teori, çokkültürlülük bağlamında evrensellik tikellik ilişkisini ise muğlak bir biçimde kurmaktadır. Buna göre, liberal demokrasinin kıstaslarının çokkültürlülük önceline bağlı olarak uygulandığı siyasal bir ortamda, belirli bir kültürel kimliğin diğer kültürel kimlikler üzerinde hakimiyet kurması ihtimalinin bulunduğunu, dolayısı ile belirli tikel bir kültürün kendini evrensel olarak tanımlamasının bağlam değişse de yeniden mümkün olabileceğini belirtmektedir. Eleştirel teoride, evrenselin mutlak reddinden ziyade, sonuçlanmış bir evrenselin kabulüne bir karşı çıkış söz konusudur. Buna göre evrensel (ancak) imkansız olduğu ölçüde (siyaseten) gereklidir. Böyle bir saptamanın ardında, evrensel olanın ‘boş bir alan’ olduğu ve ancak farklı tikelliklerin biraradalığıyla kesintili ve akışkan bir surette yeniden kurulduğu varsayımı yatar. Bu, evrensellik algısında ve tanımlanmasında bütün tikellerin kesintisiz ve sürekli müzakere halinde olmasıdır. Ne evrenselin tikeli belirlemesi ve kategorize ederek tanımlaması ne de belirli bir tikelin evrenselliği (varsayımı) vasıtası ile diğer tikeller üzerinde hakimiyet kurması mümkün olmamalıdır. Kısacası tikeller arasında karşılıklı müdahalesizlik geçerlidir.¹⁴⁴

Sosyalist geleneğin ise kültürel haklar konusunda daha ılımlı ve açık olduğunu söylemek gerekir. Hatta Avrupa sosyalistleri ile Kuzey Amerika’daki sol liberaller arasında bir düşünce birliği olduğu bile söylenebilir. Gerçekten de örneğin, Mitterand’ın cumhurbaşkanlığı döneminde dilsel azınlıklar konusunda Fransa’nın kendine bakışında önemli bir değişiklik olmuştur. ‘Bütünlük’ ile ‘tekdüzeliğin’ ve ‘özerklik’ ile ‘ayrılıkçılığın’ birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyleyen Mitterand, azınlık halklara ve kültürlere ‘farklı olma’ ve ‘özelliklerini’ koruma hakkı tanınması gerektiğini

¹⁴³ Ahmet İnel, “Önsöz”, Ernesto Laclau, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, Ertuğrul Başer (çev.), İstanbul: Birikim Yayınları, 2000, s.9

¹⁴⁴Coşar- Özman, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, s.103-104; Ernesto Laclau, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, s.76

öne sürmüştür. Fransız Sosyalist Partisi, kapitalizmin neden olduğu ‘yabancılaşmaya’ ve ‘zihniyetlerin homojenizasyonuna’ yalnızca ‘bölgesel diller ve kültürlerin gelişmesine izin verilerek’ karşı konabileceğini düşünüyordu. 1982 yılındaki Rapport Giordon, hem belirli bölgelerde yoğunlaşmış hem de dağınık haldeki azınlıkların kültürlerini özendirecek, etnik tiyatro, edebiyat müzik vb. etkinlikleri teşvik edecek bir ‘Commission Nationales des Cultures Minoritaires’ kurulmasını önermekteydi.¹⁴⁵

IV. KİMLİK SİYASETİ

Kültürel grupların tanınıp tanınmaması ya da nasıl tanınması gerektiği ile ilgili sorular, birçok demokratik ve demokratikleşmekte olan toplumun siyasal gündeminde en çarpıcı ve en tedirgin edici soruların başında gelmektedir.¹⁴⁶ Kimlik/ farklılık müzakeresi demokrasilerin küresel çapta karşılaştığı en önemli siyasal sorunlardan biri¹⁴⁷ ve nihayetinde tanınma talebini içerdiği için de en karmaşık ve çözülmesi en güç hukuki sorunların başında gelmektedir.

Toplumsal yapının çokkültürlü yapısından hareketle, çokkültürcü bir anlayış benimseyenler bir noktadan sonra çokkültürcülüğün taleplerini, siyasal alana taşımaktadırlar. Çokkültürcü yaklaşımın savunucuları siyaset sahnesinde kültürel kimliğin tanınması, korunması ve geliştirilmesi gibi isteklerle ortaya çıkmakta ve kimlik siyaseti denilen özel bir siyaset biçimi izlemektedirler. Çokkültürcü yaklaşımın, siyasi alandaki görünümü ve temsili kimlik siyaseti ve bu siyaseti yürütenler vasıtası ile olmaktadır.

A. KÜLTÜR VE SİYASET

Yaşadığımız çağ kimlik çatışmalarının ortaya çıktığı, kimliğe ilişkin taleplerin dile getirildiği bir çağdır. Kimlik siyaseti olarak adlandırılan yeni bir siyaset biçimi

¹⁴⁵ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.439, dpn.7

¹⁴⁶ Amy Gutman, “Giriş”, Amy Gytman (hızl.), **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde (23-41), İlknur Özdemir (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.23-24

¹⁴⁷ William E. Connolly, **Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, Ferma Lekesizalın (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 10-11

gelişmekte, siyasetin odağına yerleşmekte ve siyasi aktörleri kimliğe dayalı talepler karşısında belli bir pozisyon almaya zorlamaktadır. Kültürel ve siyasal sahnenin merkezinde yer alan kimlik siyaseti, grup kimliğinin öneminden yola çıkar ve grup kimliği adına siyasal niteliği olan ve hukukça da güvencelenmesi istenen bir takım taleplerde bulunur. Kimlik siyaseti, ulusal, dini ve etnik kültürel gruplardan yerli halklar ve göçmenlere, feministlerden eşcinsellere, yeşillerden özürülere kadar türlü grupların kendi grup kimlikleri ile ilgili olarak taleplerini dile getirdikleri siyasetin genel adıdır. Bu anlamda kimlik siyaseti, ortak özellikleri grup kimliğine dayalı siyaset yapmak olan birbirlerinden yapı ve karakter olarak farklı grupları ve bunlarla ilgili (feminizm, çokkültürlülük gibi) birden çok siyasal ve düşünsel akımı kapsar.¹⁴⁸Ortak bir felsefi ve politik gündeme sahip olmayacak kadar farklı taleplerde bulunmalarına rağmen, toplumun büyük kısmının yaşamın belirli alanlarını anlamak ve yapılandırmak için yalnızca bir tek doğru, gerçek ve normal yol olduğu yolundaki inancına dayalı, homojenleştiren ya da asimile eden baskısına karşı birlikte direnmektedirler.¹⁴⁹

Modern toplumlar kimliklerin tanınması ve kültürel farklılıklarına saygı gösterilmesini talep eden azınlık gruplarının istekleri ile giderek artan bir oranda karşılaşmaktadırlar. Bu, sıklıkla çokkültürlülüğün meydan okuyuşu olarak dile getirilmektedir. Ancak 'çokkültürlülük' terimi her biri farklı motivlerden hareket eden farklı kültürel çoğulculuk biçimlerini ifade etmektedir. Çokkültürlülük, tarih içinde önceleri, kendi özyönetim biçimleri olan toplumların, ülkelerinin işgale uğraması ve sömürgeleştirilmesinden, bireylerin ve ailelerin başka bir ülkeye göç etmesi, Quebec'teki Fransızca konuşan topluluğun kültürel, dilsel ve siyasi özerkliğini öne sürme hakkına, felsefe, edebiyat ve güzel sanatlarda Batı geleneği külliyatının öğretilmesi tartışmalarına uzanan olguları belirtmek için kullanılabilir. Ancak bu örneklerin tüketici olmadığı belirtilmelidir. Her bir toplumun özgül koşulları ile oluşan farklı azınlık ve çoğunluk grupları olabilmektedir. Genel toplum içindeki azınlık

¹⁴⁸ Nafiz Tok, "İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli: Müdahale Etmeme ve Ayrımcılık Yapmama", **Liberal Düşünce**, No:38-39, Cilt:10, (Bahar-Yaz 2005), s. 19

¹⁴⁹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.1

gruplarının farklılaşan doğası, onlarla geniş toplum arasındaki ilişkinin ve taleplerinin türünü etkilemektedir.¹⁵⁰

Ancak kültürel kimlik üzerine gelişen tanınma siyaseti, farklılık temelinde ve benlik-öteki ilişkisi ekseninde geliştiği için, W. Connally'nin 'Çoğulculuk Ethosu' çalışmasında belirttiği gibi kimliğin siyasallaşma süreçleri hem çoğulculuk/demokratikleşme ekseninde, hem de köktencilik/ milliyetçilik ekseninde olabilmektedir. Kimlik olgusunun kullanımı, bu anlamda hem demokratik siyasal stratejiler, hem de köktenci, cemaatçi, milliyetçi, meta-ırkçı siyasal stratejiler tarafından yapılabilmektedir. Bu da bize, kültürel kimliğin kendisine 'a priori bir olumluluk' yükleyemeyeceğimiz bir toplumsal/ siyasal gerçeklik olduğunu göstermektedir.¹⁵¹ Yine de kültürel kimlik taleplerinin, demokratik müzakere sürecinde tartışılmasının birçok yararı vardır. Öncelikle kültürel kimlik taleplerinin somut alana taşınması ile –farklılık taleplerinin içinde-birden çok ve farklı talepler bulunduğu gerçeğini ortaya çıkarır, ikinci olarak da ileri sürülen taleplere somut çözüm önerileri geliştirme olasılığını ortaya çıkaracaktır. Belki de en önemlisi, kimlik-temelli şiddet ve çatışmaları engellemek için önemli bir manevra alanı yaratacaktır.¹⁵²

B. KİMLİK / TANINMA SİYASETİ

Düşünsel kökü olan çokkültürcülük gibi, kimlik politikalarının kökeni de 1960'lı¹⁵³ yıllara rastlarsa da 1970'li ve 1980'li yıllarda Batı liberal demokrasilerinde öne çıkmaya başlamıştır. Zaman zaman yeni toplumsal hareket siyaseti olarak

¹⁵⁰ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.37; Seyla Benhabib, "Giriş:Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu", Zeynep Gürata-Cem Gürsel (çev.), Seyla Benhabib (hızl.), **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** içinde (11-33), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını,1999, s.32, dpn.9

¹⁵¹ E. Fuat Keyman, "Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek", **Doğu-Batı**, Yıl: 10, Sayı: 41, 2007, s.222

¹⁵² Keyman, "Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek", s. 224-225

¹⁵³ 1960'ların sonlarından itibaren siyasal görünürlük kazanmaya başlayan 'kimlik siyaseti' önceleri yeni sol içerisinde temsil edilmiştir. Sol siyaset içerisinde, Marksist-Leninist kuramın sorgulanması temelinde yükselen ve bu bağlamda siyasetin merkezine insan özneyi oturtan, eşitliği dışlamadan bir özgürleşme pratiğine referansla ortaya çıkan Yeni Sol düşünce, özellikle Batı Avrupa'da ve Amerika'da kadın, barış, çevre, etnik kimlik ve azınlık hakları konularında farklı bir anlayış geliştirmiştir. Bu hareketlerde, sosyal adalet referanslı eşitlik ve özgürleşme ideali yanında esasen yine bu ideallerin çerçevesinde reel politikte ulus kimliği içine sıkıştırılan ya da doldurulan (Habermas) farklı kimliklerin temsilinden de söz edilmektedir. Bkz. Coşar-Özerman, "Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanım Politikaları", s.99-100

adlandırılan bu gelişmeler ‘maddecilik sonrası değerlerin’ (Ronald Inglehart) bir ifadesi olarak görülmüş ve ‘dağıtım meseleleri’nden ‘yaşam biçimlerinin grameri’ne (Habermas) geçişin habercisi olarak yorumlanmıştır.¹⁵⁴

Her kimlik arayışı insanın kendisini olmadığı şeyden ayırmasını içermektedir. Bu açıdan kimlik arayışı bir sınır çizme faaliyetidir ve farklılığı geri çevirmeye hazırdır. S.S. Wolin’in belirttiği gibi sınırlar/kimlikler dışlama ‘girmeyiniz’ anlamına da gelebilir içerde tutma ‘çıkmanız’ anlamına da.¹⁵⁵ Kimlik politikası her zaman ve zorunlu olarak bir farklılık yaratma politikasıdır. Kimlik politikaları, kimliğin tanımlanması açısından ikili bir ayırım gösterir; birincisi, farklılığı ve diğerini yok eden politikalar ve ikincisi, farklılığın tanınmasını içeren politikalar.¹⁵⁶ Dahrendorf’un Fransız aydınlanma düşüncesine karşı çıkan Alman Romantiklerini değerlendirirken kullandığı ifadelerden¹⁵⁷ yola çıkarsak, kimlik politikalarının taraftarları sadece farklı olduklarını söylememekte, farklı olmayı da istemektedirler.

¹⁵⁴ Benhabib, “Giriş:Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”, s. 12

¹⁵⁵ Sheldon S. Wolin, “Elle Tutulmaz Demokrasi”, Zeynep Gürata-Cem Gürsel (çev.), Seyla Benhabib (hzl.), **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** içinde (57-71), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetim Ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını, 1999, s. 57

¹⁵⁶ Benhabib, “Giriş:Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”, s.12

¹⁵⁷ “Almanya sadece Batı’dan farklı değil, farklı olmayı istemektedir.” Dahrendorf’tan aktaran Ayşe Kadioğlu, “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”, **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz 1993, Sayı: 62, s.101; Rancière de bunu şöyle ifade etmektedir: (kimlik politikasının amacı) “asla bir kimliğin basit olumlanması değildir; aynı zamanda daima bir başkası tarafından dayatılmış ve *polis mantığı* tarafından tespit edilmiş bir (başka) kimliğin inkarıdır.” Bkz. Jacques Rancière, **Siyasalın Kıyısında**, Aziz Ufuk Kılıç (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.76. Polis mantığı burada basitçe kolluk kuvvetleri anlamında kullanılmamıştır. *Police, policier, politique*-‘polis, polisiye, politika’- sözcüklerinin kökeni antik *polis*’e (ki Fransızcada genellikle ‘kent-devlet’ anlamındaki *cit e* sözcüğü ile karşılaşılır) uzanır. Ama yazar burada böyle bir kökende birlik anımsatmaya çalışmıyor ve Eski Yunan *polis*’ine bir göndermede bulunmuyor. Sözcüğün, burada, daha çok ‘asayiş ve düzeni sağlamaya yönelik kurum ve örgütler’ anlamının yanı sıra biraz daha geniş bir anlamda, ‘kamu düzenin akılcı örgütlenmesi’ anlamını da çağrıştıracak şekilde karma bir biçimde kullanıldığı belirtilmektedir. Rancière, **Siyasalın Kıyısında**, s.71, çevirenin notu.

Baumann, kavramın daha geniş bir tanımını vermektedir: “Policer fiili, başlangıcından itibaren, bir bütün olarak toplum veya siyasal alanla bağlantılı kullanılmıştır. Taşıdığı anlamlar arasında, düzenin muhafazası, şiddeti insanlar arası ilişkilerden kaldırma, daha doğrusu şiddeti devlet destekli yasa hizmetinde tekelleştirme, kamusal mekanların emniyetini sağlama, yakından denetlenen ve iyi tanımlanmış, anlaşılması kolay kurallar içinde tutulan bir kamusal alan fikri vardı.” Baumann, **Yasakoyucular ve Yorumcular**, s.112

Küresel bağlamda bakıldığında, batı demokrasilerinde bu yeni siyasetin ortaya çıkışı kısmen dünya çapındaki demokratikleşme hareketi ile örtüşmüştür.¹⁵⁸ Ama liberal kapitalist demokrasilerdeki yeni toplumsal hareketler deneyiminden doğan “kimlik/farklılık politikası ile eski komünist ülkelerde, Kuzey Afrika’da ve Ortadoğu’da gelişen ırksal, etnik, dilsel ve dinsel farklılık politikası radikal bir farklılık göstermektedir.¹⁵⁹

Birinci türden kimlik taleplerine ilişkin tanınma politikaları liberal demokrasilerin kamusal alanında farklılığın müzakere edilmesi, tartışılmaya açılması ve temsil edilmesi noktalarına odaklanırken, etnik milliyetçilikler politikası siyasal yapının bileşenlerinin yeniden tanımlanmasına yönelmekte ve siyasal açıdan egemen yeni oluşumlar yaratmayı amaçlamaktadır.¹⁶⁰

Örneğin demokratik toplumlarda dahi çokkültürlülüğe ilişkin talepler, siyasi egemenliğe sahip bir çoğunluk kültürünün kendi yaşam biçimini, kültürünü veya dilini azınlıklara dikte etmesi ve böylece kültürel kökenleri farklı vatandaşları gerçek eşitlikten yoksun bırakması sonucunda ortaya çıkabilmektedir.¹⁶¹ Habermas’a göre çokkültürlülüğe ilişkin talepler, vatandaşların etik öz kavrayışı ve kimliği ile ilgili siyasi sorunlardır. Bu nedenle bu konularda çoğunluğun isteği olduğu gibi azınlıklara empoze edilemez. Burada artık demokratik karar alma mekanizmalarındaki çoğunluk prensibi sınırlarına dayanmıştır.¹⁶² Bunun nedeni vatandaşların gerçekte soyut olmayan fakat

¹⁵⁸ Kimlik politikalarının ortaya çıkışı zamansal yönden üçüncü demokratlaşma dalgası ile örtüşmektedir. Üçüncü demokratlaşma dalgasının 1974’te Portekiz’de diktatörlüğü’nün sona ermesi ile başladığı kabul edilmektedir. Zamansal yönden bu uyuşmanın altında yatan faktörlerin ne olduğu ise araştırılmaya muhtaçtır. Ancak daha evvel otoriter rejimlerce yönetilen ülkelerdeki demokratikleşme ve yarı demokratik ülkelerde görülen liberalleşmenin, liberal demokratik olduğu kabul edilen ülkelerde olumlu karşılanmasının bu ülkelerdeki kamuoyunu kendi liberal demokrasilerinin eksiklikleri üzerine düşünmeye itmiş olabileceği veya o ana kadar yüksek sesle (kimlik) taleplerini dile getiremeyen grupların oluşan bu ortamdan cesaret alarak seslerini duyurmaya giriştikleri bir tahmin veya yorum olarak dile getirilebilir. Üçüncü demokratlaşma dalgası için bkz. Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma**, Ergun Özbudun (çev.), Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s.18 vd.

¹⁵⁹ Benhabib, “Giriş:Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”, s.13

¹⁶⁰ Benhabib, “Giriş:Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”, s.13

¹⁶¹ Jürgen Habermas, **Öteki Olmak Öteki İle Yaşamak**, İlknur Aka (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.51-52

¹⁶² Bu bağlamda, Stuart Hall ve David Held, yeni sağın ve solun azınlık ve çoğunluk arasındaki ilişkilere bakışını şöyle değerlendirmektedirler: demokrasinin zorunlu sınırları konusundaki sorulara olumlu yanıtlar veren Yeni Sağ en azından bireysel özgürlük, kolektif karar alma ve demokrasinin kurum ve süreçleri arasında gerçek gerilimlerin olabilirliğini tanıır. Sol, bu sorunlara sistematik olarak

köken bağları koparılmış bireyler olmasından kaynaklanmaktadır. Devlet hukuk vasıtası ile dahi olsa etik-siyasi konulara müdahale ettiği zaman, kişisel yaşam tarzlarının dokunulmazlığına el atmış olur. Diğer yandan tüm hukuk düzenleri genel de etik yüküldür. Çünkü temelde aynı olan evrenselci anayasal ilkelerin içeriğini farklı yorumlar. Resmi dil, yaygın eğitim ve öğretim programları, dinin ve dini toplulukların statüsü, ceza hukuku normları (örneğin kürtaj veya zina) gibi, ailenin ve evlilik tarzı ortak yaşamların korunması, güvenlik standartlarının kabulü ya da özel ve kamusal yaşam arasındaki sınırlar gibi kültürel duyarlılıktaki konular, genelde yalnızca tarihsel nedenlerden dolayı-millî tarihin kazandırdığı deneyimler ve tarihsel önceliğe sahip anane, kültür ve yaşam biçimleri gibi- hakim bir çoğunluk kültürünün etik-siyasi öz kavrayışı ile biçimlenmektedir. Cumhuriyetçi bir toplumda dahi hesaba katılmayan azınlıkların, çoğunluk kültürlerinin bu örtük olarak baskın çıkan düzenlemelerine karşı çıktığı –Kanada’daki frankafon nüfus, Belçika’da Walonlar, İspanya’da Bask ve Katalanlar vd.- görülmektedir.¹⁶³ Çokkültürlülük talepleri nihai olarak, çoğunluk kültürünün kamusal hayatın hemen her alanına ve kamu kurumlarına yansımalarına karşılık azınlık kültürlerinin kamusal hayattan ve kamusal kurumlardan dışlanmasının meydana getirdiği adaletsizliklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu adaletsizlikler adaletin klasik konularını oluşturan sosyo -ekonomik adaletsizlikler değildir. Burada söz konusu olan siyasi sonuçları da olan sembolik veya kültürel adaletsizliktir.¹⁶⁴

seslenmeyerek belki de fazla aceleci biçimde onları bir kenara koyar. Her düzeyde, demokrasinin gözetilecek ilk toplumsal hedef kılınmasında Sol, tümüyle adil ve olumlu toplumsal sonuçların belirlenimine yönelik ‘demokratik akıl yürütme’ye –bilge ve iyi demokratik –iradeye güvenmektedir. Ama halk her zaman azınlıklara ya da marjinallere ve güya ‘popüler’ olmayan çıkarlara karşı adil davranabilir mi? Demokratik iradenin her zaman bilge ve iyi olacağı varsayılabilir mi?” Kısaca, azınlıklar, sadece azınlık oldukları için alınacak her karara uymak zorunda mıdır? Ayrıntılı bilgi için bkz. Stuart Hall ve David Held, “Yurtaşlar ve Yurtaşlık”, Stuart Hall ve Martin Jacques (der.), **Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi** içinde (169-185), Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 178-179

¹⁶³ Habermas, **Öteki Olmak Öteki İle Yaşamak**, s.52-53

¹⁶⁴ Nancy Fraser’e göre adalet bugün için yeniden dağıtım ve kültürel tanınmayı beraber gerektirmektedir. Fraser’e göre yeniden dağıtım ve kültürel tanınmaya ilişkin kavramsallaştırmalar birbirlerini engellemekten çok desteklerler. Bu aynı zamanda ekonomik yönden dezavantajlı durumda olmanın kültürel yönden saygı görmemekle ikiz olduğu ve bunların birbirlerini karşılıklı beslediği anlamına gelir. Bu nedenle de bu açıklığa kavuşturulması gereken politik bir ikilem ve bir adaletsizlik olarak aynı anda ele alınmalıdır.

Farklılıklarına rağmen sosyoekonomik eşitsizlikler ile kültürel adaletsizliklerin her ikisi de çağdaş toplumlarda yaygındır. Her iki adaletsizlik türü de bir grup insanın başka bir grup insan karşısında

Sosyo-Ekonomik adaletsizliklerin yanında ikinci bir adaletsizlik türünün kültürel veya sembolik adaletsizlik olduğunu belirten Nancy Fraser, tanınma siyasetinin amaçlarını, taleplerin yöneltildiği muhatabı ve çözüm için gerekli olan anlayışı şu şekilde ifade etmektedir:

I. Amacı;

- Bir başka kültürle ilgili yorum biçimlerine tabi tutulmak (kültürel baskınlık),
- Kişinin kendi kültürünün, yetkili makamların iletişim pratiklerinde görünmez kılınması (tanınmama),
- Kamusal kültürel temsil süreçlerinde ya da gündelik ilişkilerde aşağılanma (saygısızlık) dahil toplumsal temsil, yorum ve iletişim biçimlerine kök salmış kültürel adaletsizliklere yönelir.

II. Muhatabı;

Kendilerini başka gruplara oranla daha saygıya değer gören, onurlandıran, etki sahibi kılan tanınma ilişkileri içindeki statü grupları ve kamu otoriteleridir.

III. Çözüm;

Yabancılaştırılmış grupların saygı gösterilmeyen kimliklerini ve kültürel ürünlerini yeniden değerlendirmeye yönelik kültürel ya da simgesel bir değişim veya kültürel çeşitliliğin olumlu bir biçimde yeniden değerlendirilmesi.¹⁶⁵ Farklılık politikasının, genellikle tekkültürcülüğün çokkültürlü toplum yapıları üzerinde

sistematik olarak dezavantajlı konuma düşürülmesine ilişkin süreçler ve uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak her ikisi de düzeltilmelidir.

Tabi ki ekonomik adaletsizlikler ve kültürel adaletsizlikler arasındaki ayırım analitiktir gerçekte her ikisi birbirlerinden ayrılmayan ikizlerdir. Genellikle ekonomiye ilişkin kurumların pek çoğu yapısaldır kültürel ayrılığa indirgenemez. Aynı şekilde dolambaçlı kültürel pratikler yapısal olup politik-ekonomik ayrılığa indirgenemez. Bununla beraber her iki adaletsizlik türünün birbirleri ile bağlantısı olmayan olgular olarak düşünülmemesi de gerekir. Genellikle her iki adaletsizlik türü birbirinden ayrılmaz ve biri diğerini diyalektik olarak çoğaltır. Bkz. Nancy Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age", Cynthia Willett (Ed.), **Theorizing Multiculturalism A Guide to the Current Debate** içinde (19-49), Blackwell Publishers, Massachusettes, 1998, s.20-23

¹⁶⁵ Frazer, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Post-Socialist", s. 22; Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesi**, s.461

hegemonya kurması çabasına karşı bir tepki olarak doğduğu¹⁶⁶ ve tanınma siyasetinin nihai amacının grup farklılığını kamu otoritelerine kabul ettirmek olduğu görülmektedir.

Fraser'in yaptığı çözümlemeden çıkan sonuç, grup farklılığını çoğunluk toplumuna ve onu temsilcisi olarak siyasal ve hukuksal yetkileri kullanan kamu otoritelerine kabul ettirmek ise, bunun gerçekleştirilmesinin birinci aşamasını da yurttaşlık tanımının yeniden yapılması oluşturur. Kimlik siyasetinin dile getirdiği farklılıklara duyarlı bir yurttaşlık tanımı ise iki biçimde tezahür edebilir; birinci biçimi ile yurttaşlık devletin kültürler karşısındaki tarafsızlığının bir ifadesi olarak hiçbir kültüre ve gruba bağlanmaz ve tamamen siyasal ve hukuksal fonksiyonlarına indirgenir. İkinci olarak ise yurttaşlık tanımı mümkün olan bütün kültürlere ve gruplara atıf yaparak ifade edilebilir. Bu aşamada yurttaşlık kurumunun tanınma siyaseti ile ilişkisinin incelenmesi zorunlu görünüyor.

1. Yurttaşlık ve Boyutları

Yurttaşlık kavramının ihtilafli bir kavram olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁷ A priori olarak belirlenmiş, sabit anlamlı ve sadece kullanımı, uygulanma alanı ve atfı değişecek bir yurttaşlık kavramı yoktur.¹⁶⁸ Bu nedenle de belirleyici tanımları olmadığı söylenebilir. Ancak yine de kavramın belli bakış açılarına göre bazı tanımları yapılabilir. Homojen bir yapıya sahip Antik Yunan'da etik, siyasal ve bireysel yönleri ağır basan yurttaşlık anlayışı, heterojen yapıli Roma'da daha hukuki bir niteliğe bürünmüştür. Yurttaşlık anlayışı ulus devlet yapısı içinde devletin sekülerize egemenlik alanı içinde kamu otoriteleri ile bireyler arasındaki ilişkiyi tanımlayan kuralların

¹⁶⁶ Luscius Outlaw, Jr., "Multiculturalism, Citizenship, Education and American Liberal Democracy ", Cynthia Willet (Ed.), **Theorizing Multiculturalism A Guide to the Current Debate** içinde (382-397), Massachusettes: Blackwell Publishers, 1998, s.391

¹⁶⁷Literatürde vatandaşlık kavramının genel olarak dört farklı şekilde kullanılmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Bunlar;

1. Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık,
2. Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
3. Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
4. Görev ve sorumluluk temelinde tanımlanan vatandaşlık

Bkz. Ayşe Kadioğlu, "Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları", Ayşe Kadioğlu (hızl.), **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde (21-30), İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.21 vd.

¹⁶⁸ Nuri Bilgin, "Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği", Artun Ünsal (Ed.), **75 yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru** içinde (139-150), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.140

konulması şeklinde gerçekleşmiştir. Günümüzde hakim olan bireyi önceleyen liberal demokrasi anlayışında ise yurttaşlık nosyonu, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin genel çerçevesini, devlet ile bireyler arasındaki siyasal ilişki vasıtası ile düzenler. Birey içinde yaşadığı topluma katılmasının bir ifadesi olarak kamusal ve siyasal alanla, yurttaşlık bağı sayesinde ilişki kurar.¹⁶⁹

Modern liberal- demokratik devletlerde yurttaşlık kavramı, tebaa kavramından farklı olarak normatif bir konsepttir. Biçimsel açıdan bakıldığında tebaa ile kastedilen, bir devletin hukuki yaptırımlarına ve egemenliğine tabi olmak vesilesi ile o devletin mensubu olmaktır. Buna karşılık yurttaşlık iki açıdan normatif bir karakter taşır: bir yandan *'kolektif özerkliğe'*, diğer yandan *'eşit bireysel özgürlüklere'* denk düşer. Bugünkü modern ulus devletlerin egemenliği, son tahlilde bu normatif prensiplerin kabulü ve gerçekleştirilmesi ile geçerlilişebilmektedir.¹⁷⁰ Modern anlamındaki yurttaşlık ilk kez Fransız Devrimini gerçekleştirenler tarafından aristokratik imtiyazların son bulduğunu ve sembolik eşitlik olgusunu vurgulamak amacı ile kullanılmıştır. Modern yurttaşlık kavramı, bireyin devletle olan ilişkisinde sahip olduğu hakları ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ifade eden anayasal bir kavramdır. Yurttaşlık, genel olarak oy kullanmak sureti ile siyasal karar alma sürecine katılmak ve bir takım medeni, siyasal, ekonomik ve kültürel haklardan faydalanabilmektir şeklinde tanımlanabilir.¹⁷¹ Yurttaşlar bizzat ortaya koydukları ya da koyulması sürecine katıldıkları yasalara uyarlar ki yurttaşlar ancak bu şekilde özgür, değerli ve güçlü olabilirler.¹⁷²

Ancak modern yurttaşlık kavramı her ne kadar aristokratik ayrıcalıklara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmışsa da özellikle ulus-devletlerin oluşum süreci içinde yönetici gruplar tarafından halk yığınları üzerinde sosyo ekonomik ve kültürel

¹⁶⁹ Gülgün Erdoğan Tosun, "Global Sivil Toplum, Siyaset ve Yurttaşlık", Lütfi Sunar (hızl.), **Sivil Toplum: Farklı Bakışlar** içinde (39-65), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s.47-48

¹⁷⁰ Jürgen Gerdes, "Çifte Pasaport, Devletaşırılık, Çokkültürcülük ve Çifte Yurttaşlık", Thomas Faist (hızl.), **Devletaşırılık Alanı Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset Ticaret ve Kültür** içinde (209-260), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s.213

¹⁷¹ Kaya, "Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük", s.99

¹⁷² Michael Walzer, **Obligations: Essays On Disobedience, War, and Citizenship**, Seventh Printing, 1994, s.212, <http://books.google.com.tr> 23.12.2009

eşitsizlikleri idame ettirmenin bir aracı işlevini de görmüştür. Bunda yurttaşlık kavramının ilk ortaya çıktığı dönemde halk kavramına göre daha değerli ve bilinçli bir olguya işaret etmesi de rol oynamıştır. Avrupa tarihinde kalabalıklara işaret eden salt hukuksal bir varlığı ifade eden halk ile ulusal bilince işaret eden vatandaşlık arasında bir gerilim yaşanmıştır. Öyle ki ulus devletlerin temel amacı sınırları içinde bulunan halkı eğitim yolu ile vatandaş haline getirmek olmuştur.¹⁷³ Ulus-devlet tipi yurttaşlık kurumu aynı zamanda milliyetçi ideolojiye destek olma niteliğinde, bireylerin ‘benzerlik’ temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetlerini sağlamaya çalışan veya ‘farklılık’ temelinde yabancıların ulusal kültürden dışlanmalarını belirleyen bir kurumdur.¹⁷⁴ Belirli bir ulusal veya dinsel kimliğin devleti ele geçirip kendisinden farklı olanları dışlaması veya kendisine benzetmeye çalışmasında yurttaşlık kurumu siyasi ve hukuki bir fonksiyon

¹⁷³ Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, s.22-23

¹⁷⁴ Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.98-99; Yurttaşlık siyaseti, ‘milliyet’ kapsamında bir ülkeden diğer ülkeye önemli değişiklikler sergiler. Fransa’da milliyet ve yurttaşlık ilk günkü devrimci niteliklerini korurlar. Bu geleneğe göre, ulus, devletin kurumsal ve teritoryal çerçevesinde tanımlanır ve ortak kültür yerine siyasal birlik temel ilke olarak kabul edilir. Fransız tipi yurttaşlık, ‘evrenselci, asimilasyoncu ve devlet merkezli’ bir kavramsallaştırmayı ifade eder. Buna karşılık Alman geleneği farklı özelliklere sahiptir. Alman geleneği: tikelci, organik, ve halk merkezlidir. Bunun nedeni, ulusal duyguların ulus-devletin oluşumundan önce ortaya çıkmasıdır. Alman ulusu, evrensel siyasal değerlerin taşıyıcısı bir toplum olarak değil, organik kültürel, dilsel ve ırksal bir cemaat olarak düşünülmüştür. Bkz. Tom Bottomore, “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, Ayhan Kaya (çev.), Can Cemgil (hızl.), **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar** içinde, (57-94), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.69-70. Soya dayanan Alman vatandaşlığı (jus sanguinis) kavramı, 1989’da Schleswig-Holstein eyalet meclisinin önerisi ile değiştirilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda bir yasa tasarısı eyalet meclisinde kabul edilmiştir. Buna göre bazı ülke vatandaşlarına (karşılıklılık prensibi temelinde Danimarka, İrlanda, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre) yerel ve mahalli seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmesi öngörülmüştür. Hıristiyan Demokratik Partisi (CDU/CSU) eyalet meclisinin kabul ettiği yasanın Anayasa’ya aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve Alman Anayasa Mahkemesi de yasanın iptaline karar vermiştir. Mahkemenin iddiasına göre Schleswig-Holstein eyalet meclisinin kabul ettiği yasa Anayasa’ya aykırıdır, çünkü “Devlet tüm gücünü (Staatsgewalt) halktan alır,” ve kısaca “Yabancılar halk değildir”. Ancak 1993’te Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa vatandaşlığı gündeme gelmiştir. Buna göre Antlaşmaya taraf olan tüm ülkelerin vatandaşlarına ev sahibi ülkenin ikamet şartlarını yerine getirdikleri takdirde yerel ve bölgesel seçimlerde seçme ve seçilme hakları verilmiştir. Böylelikle Anayasa Mahkemesinin Schleswig-Holstein eyalet meclisinin kabul ettiği yasa ile ilgili verdiği olumsuz karar, uluslararası bir antlaşmanın ‘halk’ tanımının içinde yabancıların da olabileceğinden hareketle geçersiz kılınmıştır. Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, Ayşe Kadioğlu (hızl.), **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde (31-54), İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.44. Diğer yandan Alman Vatandaşlık Kanunu 1 Ocak 2000’den beri, Almanya’da yabancı ebeveynlere doğan çocuklara, ebeveynlerinden biri en az sekiz yıldır yasalara uygun bir biçimde Almanya’da yerleşik ise Alman vatandaşlığını vermektedir. Yeni yasa, 1913’ten beri yürürlükte olan kan bağına dayalı vatandaşlık ilkesinin(jus sanguinis) yerine, toprağa dayalı vatandaşlık ilkesini geçirdiği için tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Riva Kastoryano, “Alman Birliğini Yeniden Tanımlamak: Milliyetten Vatandaşlığa”, Haldun Gülalp (hızl.), **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma** içinde (35-58), Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.35

yüklenmiştir. Ulus ve halk kavramlarının örtüşerek¹⁷⁵ birbirini ifade ettiğinin varsayılması ile yurttaşlık kurumu, sonraki dönemlerde çokkültürlü toplumlarda gerilime sebep olduğu gibi toplumların çokkültürlü yapılarını devam ettirmelerinin de önünde bir engel olmuştur.¹⁷⁶ Bu gerilimin kaynağında, Faist'in yurttaşlığın iki boyutundan biri olarak gördüğü yurttaşlar arasındaki bağın sorunlu yapısı vardır.

Faist, yurttaşlığın iki boyutu olduğunu vurgular. Bu iki boyut toplumsal uyumun sağlanması için -en azından demokratik hukuk devleti bağlamında- sosyolojik gerçekliğe tekabül etmek zorundadır. Bunlar; yurttaşlar arasındaki bağlar ve yurttaşların statüleridir.

a. Yurttaşlık Bağı

Yurttaşlığın ilk boyutu, yurttaşların hem kendi içlerinde birbirleri ile hem de kendi devletlerinin yönetim organları ile olan bağlarını ifade eder.¹⁷⁷ Rousseau'cu cumhuriyetçi gelenekte yurttaşlar, “Egemenin üyeleri olarak bireylere karşı ve devletin üyeleri olarak egemene karşı” olmak üzere ikili bir yükümlülüğe sahiptir.¹⁷⁸ Yurttaşlık, yurttaşlar arasında sürekli bir kurumsallaşmış bağlar dizisini kuran ve üyeleri arasında bütünleşmeyi sağlayan anayasal bir kavram olarak düşünülebilir. Anayasal bir kavram olarak yurttaşlık, bir siyasi toplulukta üyelerin aralarındaki genel karşılıklılık ve yaygın

¹⁷⁵ Modernist milliyetçiliğin önemli kuramcılarında Ernest Gellner'in ulusal birim ile siyasal birim arasındaki örtüşme (Ulus-Devlet) analizinden hareket eden Kadioğlu'na göre bu örtüşme (varsayımı) yurttaşlık olgusunun milliyet olgusu ile eşanlı bir şekilde evrilmesine neden olmuştur. Böylece milliyet sözcüğü hem ulusal kimlik ve aidiyete hem de vatandaşlığa ait bir kavram olarak algılanmaya başlamıştır. Bkz. Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, s.24

¹⁷⁶ Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, s.24

¹⁷⁷ Bu bağ, Patrice Vermeren'in belirttiği gibi, modern yurttaşlığın felsefi olarak toplum sözleşmesi üzerine kurulduğunu gösterir. Bkz. Patrice Vermeren, “Felsefi Bir Kişilik Olarak Yurttaşlık”, İonna Kuçuradi-Bülent Peker (hızl.), **Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları** içinde (165-178), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2004 s.161.

¹⁷⁸ Rousseau, yurttaşlık bağlarının önemini, hem yönetilenler hem de yönetenler açısından şöyle ifade etmiştir: “Özgürlük olmadan yurtseverlik; erdem olmadan özgürlük; yurttaşlar olmadan da erdem olmaz; onlar olmadan, devlet yöneticilerden aşağılara kadar, yalnızca kölelere sahip olursunuz.” Görev ve sorumluluk temelinde tanımlanan yurttaşlık, şöyle ifade edilebilir; Cumhuriyetçi kuramda yurttaşlık, hakların ve yükümlülüklerin birlikteliği olarak düşünülmektedir. Ancak çoğu kez, haklar ve yükümlülükler arasındaki denge haklar aleyhine bozulmuştur. Bu durumda yurttaşlık görev ve sorumluluk temelinde tanımlanmıştır. Haklara vurgu yapan liberal geleneğin zayıf olduğu ve bunun yerine cumhuriyetçi bir geleneğin öne çıktığı bağlamlarda, yurttaşlık kavramı ile bir takım görevlere işaret edilir ve toplumun bireye ontolojik önceliği ve toplumsal yararın bireysel haklardan daha önemli olduğu kabul edilir. Bkz. Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, s.28

dayanışma olgusunun kurumsallaşmasını ifade eder. Bu açıdan toplumsal sözleşmeye benzetilebilir.¹⁷⁹ Daha iyi bir ifade ile yurttaşlık toplumsal sözleşmeye taraf olmanın ön şartıdır.¹⁸⁰

b. Yurttaşlık Statüsü

Yurttaşlığın ikinci boyutu ise siyasi topluluk içinde yer alan üyelerin statüleri ile ilgilidir. Kendilerine eşlik eden tüm haklar ve ödevler ile birlikte bir topluluğun tam ve eşit üyeleri olan yurttaşlar arasında bir statü farkı gözetilmez. Anayasalarda belirtilen hak ve özgürlüklerden eksiksiz yararlanmanın ön koşulu yurttaş olmaktır.

Toplumsal ve siyasal analizler, genellikle yurttaşlığın ilk boyutu olan ‘bağlar’ yönünü görmezden gelerek çoğunlukla ‘statülere’ odaklanma eğilimindedir.¹⁸¹ Bu eğilimin ulus-devletlerin oluşum biçimi, süreci ve ulus-devletlerin iddialarının gerçekçiliği ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak vatandaşlık sadece bir dizi hak ve sorumluluk ile tanımlanan belirli bir statü değildir. Aynı zamanda bir kimliktir, siyasal bir topluluğa üyeliğin ifadesidir.¹⁸² Yurttaş kimlikleri, yasal kişiler olarak yurttaşları birbirlerine değil hükümete bağlar, bunu önce sözleşmeye bağlı egemen taraflar olarak, sonra da uyruk veya menfaat/ hak sahipleri olarak yapar. Yurttaş, sırf, hem kurucusu (olduğu varsayılan), hem de uyruğu olduğu hükümetle olan ilişkilerinden

¹⁷⁹ Thomas Faist, “Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık”, **Devletşarı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset Ticaret ve Kültür** içinde, Yayına Hazırlayan: Thomas, Faist. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s.194

¹⁸⁰ Benjamin Barber, **Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Mehmet Beşikçi (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.271. Sözleşmeye dayalı yurttaşlık anlayışı, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı olarak bilinir. Cumhuriyetin yurttaşlık anlayışının basit bir sözleşme gibi anlaşılması, Alman romantiklerinin eleştirilerinden kaynaklanmaktadır. Politik topluluk, kuşkusuz kamusal şeye (Res-Publica) katılan üyelerinin yemininden oluşmaz. Salt sözleşmecî ve iradeci anlayış, gelenekten veya tarihten geleni, verili olanı kavramaktan acizdir. Toplumlar salt kontrat eseri değildir; ayı zamanda bir tarihten kaynaklanırlar. Nitekim soyut sözleşme ile kurulduğu varsayılan sözleşmecî devlet tipolojisine karşı bir tepki olarak milliyetler ilkesi ileri sürülmüştür. Bu ilke ile halkın tanımlanmasında, bir coğrafya ve bir tarihten oluşan maddî ve kültürel mirasa da yer verilir. Tıpkı çocukluğun yetişkinliğe önceliği gibi, bunların da yurttaşlığa öncel olduğu savunulmuştur. Ancak bu meşru itiraz, patolojik ve sapkın bir hal aldığına milliyetler ilkesinden milliyetçiliğe götürmektedir. Bilgin, “Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”, s.148, dpn.23

¹⁸¹ Thomas Faist, “Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık”, s.194-195

¹⁸² Will Kymlicka ve Wayne Norman, “Vatandaş’ın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, Ayşe Kadioğlu (hzl.), **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde (185-217), İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.205

dolayı bir yurttaştır. Kendi gibi yurttaşlarla olan ilişkisi tamamen özeldir ve onlar hakkında yurttaşlıkla ilgili nasıl bir duygu taşıdığı önemli değildir.¹⁸³

Barber'in, ulus –devletlerin öngördüğü yurttaşlık bağının yapısı ile ilgili bu analizinin arkasındaki düşüncüyü şöyle açıklamak mümkün gözüküyor; Ulus-devletler kuruluş aşamalarında bilinçli olarak homojen bir nüfus tasavvur ederler ve gerek yurttaşların kendi aralarındaki bağlılıklarının ve gerekse de devletle olan bağlılıklarının sahiciliğini görmezden gelirler.¹⁸⁴ Ancak bu görmezden gelmenin sonucu olarak, sınırları içinde homojen bir nüfus barındırmayan devletlerde, ulus-devletin kendine göre kalıplaştırdığı ve eşitlik öngördüğünü belirttiği statülere bağlanmada ve benimsemeye farklı gruplar beklenen yaklaşımı göstermezler. Onlar, eşitlik adı altında kendilerine sunulan kalıpları, kendi kültürel ve tarihsel yapıları ile uyumsuz gördüklerinden farklılarını tanıyan bir yurttaşlık modeli talep ederler ve bu taleplerini bir siyaset biçimine tahvil ederler.¹⁸⁵

¹⁸³ Barber, **Güçlü Demokrasi**, s.273

¹⁸⁴ 1800'den önce çeşitli zamanlarda, Avrupa'da şu ya da bu biçimde bölünmüş başka pek çok devlet biçimi ortaya çıkmışsa da 19. yüzyıldan itibaren artık belli bir devlet biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna pek çok araştırmacı ulus devlet adını vermiştir. Ancak Tilly'in belirttiği gibi 'ulus devlet' terimi yanıltıcıdır. Bir gerçeği değil bir programı ifade eder. Büyük, farklılaşmış, heterojen bölgeleri doğrudan yöneten, maliye, para, yasama, askerlik ve kültür alanlarında yurttaşlarına üniter bir sistem uygulama iddiasındaki bu devlet tipine faaliyetlerinin kapsamına ve amacına bakarak Tilly'nin nitelemesi ile 'pekişmiş devlet' demek gerçeğe daha uygundur. Pekişmiş devletlerin pek çoğu, tek bir bileşik halktan oluşan homojen bir yurttaşlar kitlesini yönetme iddiasında ise de aslında çok azının iddiası gerçekliğe tekabül etmektedir. Yine de bu iddia çok önemli iki fiili durumu temsil etmektedir: İlk olarak, yöneticilerin tek tip dil, eğitim sistemi, kültürel uygulamalar ve bağlılıklar dayatma yolunda emsali görülmemiş bir çabaya girmesi; ikinci olarak da içinde tutarlı, bağlantılı, homojen bir nüfusun 'var olması durumunda', kendi devleti karşısında bile ayrı bir siyasi konumda bulunma hakkı taşıyacağı ilkesinin yani self –determinasyonun, meşruiyet kazanması. Bkz. Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Özden Arıkan (çev.), İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995, s.61-62; Modern ulus devletin yapay olarak oluşturulduğu yönünde bir açıklama için ayrıca bkz. Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Şule Kut-Binnaz Toprak (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s.116-117; Türkiye bağlamında E.Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu, Şerif Mardin'in, Kemalizm'in; "Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir ulus-devlet olarak kavramsallaştırılmasında" ortaya çıktığı ve kendi ifadesini de "olmayan bir şey için sanki varmış gibi çalışmasında" bulduğunu görüşünden hareketle, Kemalizm'in en genel anlamı içinde bir ulus yaratmayı amaçlayan bir modernite projesi olduğunu belirtmektedirler. E.Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu, "Türk modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı", Artun Ünsal (Ed.), **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru** içinde (169-180), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.170-171

¹⁸⁵ "Evrensellik çerçevesinde bütün yurttaşlar için aynı hukuksal düzenlemeleri yapan, resmi olarak eşit yurttaşlık ilkeleri benimseyen, bireylerin ve grupların farklılıklarına karşı kayıtsız kalan anlayış; bazı grupları olumsuz koşullara hapsedmek anlamına gelir." Bkz. Iris Marion Young, "Polity, and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", **Ethics 99**, s.256-257

Görüldüğü gibi tanınma siyasetinin eleştirilerini yönelttiği siyasal-hukuki kurum yurttaşlıktır. Geleneksel haklar temelinde yurttaşlık modeline yöneltilen eleştirilerden biri, ortak haklar üzerine düşünürken, kültürel çoğulculuğun ve gruplara göre farklılaşan hakların daha çok hesaba katılması gerekliliğidir. Haklar temelinde yurttaşlık modelinde hedef, yurttaşlar arasında belli bir ortak ulusal kimliği geliştirmektir. Yurttaşlık yalnızca haklar ve sorumluluklar ile tanımlanan belli bir hukuki statü değil, aynı zamanda bir kimliktir. Yurttaşlık kişinin bir siyasi topluluğa üye olmasının bir ifadesidir. Yurttaşlık kuramının önemli isimlerinden T.H.Marshall'ın yurttaşlık teorisinde, modern yurttaşlığın sivil, siyasal ve sosyal hakları içerdiğinden söz edilir.¹⁸⁶ Ancak Marshall'ın, yurttaşlık haklarını, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi temel sosyal hakları da içerecek biçimde savunmasının gerisinde, bunun ortak bir ulusal kimlik duygusunu geliştireceği düşüncesi de vardır. İnsanların sağlık hizmetleri ve eğitimden yararlanmasını sağlamak Marshall için yalnızca insani gerekçeler açısından önemli değildir. Sosyal haklar aynı zamanda daha önce dışlanmış grupların ortak bir ulusal kültürle bütünleşmelerini sağlayacak bir ulusal birlik ve bütünlük kaynağı oluşturacaktır. Ayrıca devletin bakış açısından düşünürsek, yurttaşların bir ulusal dili, kültürü ve kimliği paylaşmaları durumunda toplumu yönetmek daha kolaydır. Yurttaşlar arasında belli bir kültürel ortaklık bulunduğu, devlet bütün işlevlerini –iletişim, müzakereler, planlama, yatırım, yasal düzenlemeler ve güvenlik- daha iyi yerine getirecektir. Kısacası yurttaşlığı ortak sosyal hakları içerecek biçimde genişletmek, ulus oluşturma sürecinin bir parçasıdır; bir ölçüde ortak bir ulusal kimlik ve kültür duygusu yaratmaya yöneliktir. Bu da sosyal hakların aslında nasıl uygulandığını anlamamızı sağlamaktadır. Örneğin eğitim hakkı, çocuğun ya da ebeveyninin dilinde eğitim hakkı değil, ulusal düzeyde resmi eğitim dili olarak kabul edilen dilde eğitim görme hakkıdır. Çünkü eğitim ile verilmek istenen amaç soyut bir akılcılık, okuryazarlık ya da bilgi gereksinmesini karşılamak değil, insanları ulusal kültürle bütünleşmelerini sağlayacak yolda eğitmektir. Bu yüzden geleneksel ortak haklar temelinde yurttaşlık modeli, ulusal bütünleşme ile ilgili düşüncelerle, amaçlarla ve uygulamalarla derinden bağlantılıdır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, s.26

¹⁸⁷ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.456

Ancak ortak yurttaşlık hakları ve ulusal bütünleşme arasındaki bu bağlantı artık saldırı altındadır. Siyahlar, kadınlar, yerli halklar, etnik ve dini azınlıklar, eşcinseller, ortak yurttaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen kendilerini ‘marjinalleştirilmiş’ ya da damgalanmış hissetmektedirler.¹⁸⁸ Bu grupların birçok üyesi sosyo- ekonomik statüleri yüzünden değil, daha çok sosyo- kültürel kimlikleri, ‘farklılıkları’ yüzünden kendilerini marjinalleşmiş hissetmektedirler. Bu grupların bakış açısından ortak yurttaşlık hakları farklı grupların gereksinimleri ile bağdaşmaz ve dolayısı ile Iris Marion Young’ın deyişi ile bir tür ‘farklılaşmış yurttaşlık’ isterler.

Buna göre, çağdaş ‘bir yurttaşlık politikası’, toplumsal hareketlerin hak ve yetki iddialarını yeni alanlara doğru genişletmek yönündeki isteklerini karşılamalıdır. Yalnızca sınıf ve ekonomik eşitsizlikler değil, feminizm, siyah ve etnik hareketler ve çocuklar gibi güçsüz azınlıklar ile hayvan türleri ve ekoloji ile ilgili ahlaki iddiaları da kapsmalıdır. Ama aynı zamanda daha derin bir anlamda ‘farklılık’ tarafından ortaya serilen sorunları da kabul etmelidir. Yurttaşlık fikrinin bu genişlemesinin, ‘farklılıkları’ tek bir ortak evrensel statüde özümseme eğilimi taşıyan yurttaşlığın mantığı ile ters düşüp düşmediği bir kuşku doğurabilirse de bu kuşkuya karşı, şöyle bir soru sorulabilir; “hak kazanımlarının (olası) çeşitliliği ve ufku yurttaşlık gibi tek, evrensel bir statü tarafından yeterince ifade ve temsil edilebilir mi?” daha açık ifade edilmiş bir soru ile, klasik yurttaşlık statüsünün öngördüğü biçimsel eşitlik ve evrensellik iddiası ile kültürel olarak çoğulcu olan bir toplumda bireyin özel ve özgün ihtiyaçları arasında bir gerilimin var olduğu görmezden gelinebilir mi ve bu gerilimin haklar ekseninde tartışılarak giderilmesi zorunluluğu yok mudur?¹⁸⁹

Belirlenmiş ulusal kültüre mensubiyetle siyasal katılım hakkı tanıyan klasik yurttaşlık tanımı, çoğulculuğun sınırlarını ekonomik çıkar kavramı ile belirler ve insan haklarına dayalı anayasal demokratik devletin çok-partili ve çok baskı gruplu yapısındaki çoğulculuğu yeterli görürken, kültürel farklılıkların siyasal alana yansıtılmasını engelleyen bir işleve sahiptir. Farklılaştırılmış yurttaşlık talebinde

¹⁸⁸ Kültürel hiyerarşilerin sonucu olan marjinalleşme ve dışlanma için bkz. Kymlicka, **Cultural Responsive Policies**, s.1-5

¹⁸⁹ Hall ve Held, “Yurttaşlar ve Yurttaşlık”, s.172-173

bulunanlar ise farklı yaşam pratikleri içinde oluşan farklı ‘toplumsal kültürlerin’ eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi ve siyasal düzeyde tanınması esaslarına dayanmaktadır.¹⁹⁰ Farklılaşmış vatandaşlık anlayışı bakımından vatandaşlık alanı ve bu alanda dile getirilen haklar ve özgürlükler söylemi, sadece insanların devletle girdiği haklar ve yükümlülükler temelindeki ‘yasal üyelik’ ilişkisine indirgenmemektedir. Aksine vatandaşlık temelli talepler, insanların bireysel ya da grupsal temelde yeni haklar elde etmek ya da sahip oldukları hakların içeriğini derinleştirmek ve sınırlarını genişletmek için verdikleri mücadeleyi kapsamaktadır. Kimlik talepleri ve vatandaşlık hak ve yükümlülükleri arasındaki bağlantı incelendiğinde, her kimlik talebinin aynı zamanda bir hak ve özgürlük talebi olduğu görülmektedir.¹⁹¹

2. Farklılaştırılmış Yurttaşlık

Ulus-devlet seçkinleri tarafından ideolojik bir aygıt olarak kullanılan modern yurttaşlık kurumu özellikle ikinci dünya savaşından sonra 1950’li yıllardan bu yana giderek artış hızı gösteren uluslararası göç, nüfus hareketleri, küreselleşme ve ulus devlet sınırları içinde yaşayan azınlıkların soğuk savaş sonrası dönemde siyaset alanında taleplerini dile getirebilmeleri ile çok kültürlü, çok etnili bir yapının ortaya çıktığı heterojen toplumların ihtiyaçlarına tam anlamı ile karşılık verememeye başlamıştır. Günümüzde artık, ulusal nitelikli yurttaşlık anlayışından çoğul yurttaşlık (multiple citizenship), kozmopolitan yurttaşlık, ulus-ötesi yurttaşlık (post-national) gibi yeni açılımlara doğru yol alındığı görülmektedir.¹⁹² Çoğul kimlikli yurttaş profili üzerinden yurttaşlık yeniden tarif edilmeye çalışılmakta ve demokrasiler, değişen yurttaş profili ve buna bağlı hak talepleri karşısında uyguladıkları politikaları gözden geçirmeye çağrılmakta, yeni çözümler, mekanizmalar ve kurumlar üretmeye zorlanmaktadır. Farklı yurttaş topluluklarının farklı ihtiyaçları olduğunu ya da olabileceğini teslim eden bu anlayış, benzer oldukları oranda eşit oldukları varsayılan yurttaşlar topluluğundan, farklılıkları ile eşit bir yurttaşlar topluluğu anlayışına doğru

¹⁹⁰ Levent Köker, “Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı”, Amy Gutman (hızl.), **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde (11-14), İkinci Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.12

¹⁹¹ E.Fuat Keyman, “Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık”, Ayşe Kadioğlu (hızl.), **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde (218-244), İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.222-223

¹⁹² Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.98

bir değişimi ifade etmektedir¹⁹³. Farklılık taleplerinin dile getirilmesi, klasik yurttaşlık hakları çerçevesinde ‘yetki verilmiş ancak tanınmamış’ (authorized yet unrecognized) vatandaşların da eşit haklardan yararlanmasını amaçlamaktadır. Farklı gruplara dair özelliklerin egemen kültüre, farklılıklarının muhafazası yoluyla entegrasyonuna yönelik girişimler, yurttaşlık literatüründe ‘farklılaştırılmış yurttaşlık’ kavramı ile ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Kültürel çoğulcular olarak nitelenen bazı kuramcılar, vatandaşlık kurumunun bu farklılıkları dikkate alması gerektiğini savunmaktadır. Kültürel çoğulcular aslen çoğunluk grupları tarafından tanımlanan vatandaşlığa ilişkin ortak hakların, azınlık gruplarının özel ihtiyaçlarına karşılık veremeyeceğini kabul etmektedir. Onlara göre bazı grupların üyeleri siyasal birime sadece bireyler olarak değil, aynı zamanda grupları içinde yer alarak ve grupları ile beraber dahil olacaklardır. Bu durumda vatandaşlık hakları kısmen grup üyeliğine bağlı olacağı gibi haklar grubun özellikleri çerçevesinde şekillenecektir.¹⁹⁵ Böylece yurttaşlık, bireysel haklardan eşit yararlanmanın teminatı olurken, Jürgen Gerdes’in belirttiği gibi, bireyin grubunun diğer üyeleri ile beraber ‘kollektif özerkliği’ de korumuş olacaktır.

Farklılaştırılmış yurttaşlık kavramına ve buna bağlı hak talepleri ve hakları güvenceye alacak kurumsal düzenlemelere karşı çıkan bazı düşünürler, farklılaştırılmış vatandaşlıktan kaynaklanan taleplerin birçoğunu hakim vatandaşlık anlayışı için ciddi bir güçlük olarak görmektedir. Buna göre farklılaşmış vatandaşlık fikri kavramsal bir çelişki olarak değerlendirilmelidir. Ortodoks görüşe göre vatandaşlık, tanım itibarı ile, insanlara kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak davranma meselesidir. Demokratik vatandaşlığı, siyasal statünün dinsel, etnik veya sınıfsal üyelik tarafından belirlendiği feodal veya postmodern görüşlerden ayıran, insanlara kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak davranmaktır. Dolayısı ile toplumun grup üyeliğinden türetilen hak ve talepler temelinde örgütlenmesi, vatandaşlık temelli toplum kavramına ciddi şekilde ters düşer.¹⁹⁶

¹⁹³ Füsün Üstel, “Yurttaşlık ve Demokrasi”, İbrahim Ö. Kaboğlu (hızl.) **Ulusal Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (43-50), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2002, s.46

¹⁹⁴ Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, s. 33- 46

¹⁹⁵ Kymlicka ve Norman, “Vatandaş’ın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, s.208

¹⁹⁶ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s. 456; Barry, **Culture and Equality**, s.

Ancak kamu alanında eşit vatandaşlık talepleri, yurttaşlık kavramının ilk ortaya çıktığı biçimde soyluluk ünvanlarının ilga edilmesi ile insanların eşitliği konusundaki beklentilerden daha sorunsaldır ve çatışma yüklüdür. Taylor gibi tanınma politikası taraftarları, J.J.Rousseau ve izleyicilerinin, kamuca tanınma yolundaki evrensel gereksinimi, insan eşitliğini belirlenmiş tek bir kimliğe dönüştürerek karşılama girişiminin birçok soruna neden olduğu görüşündedir. Taylor'un nitelediği biçimi ile bu Rousseau'cu tanınma politikası, her türlü toplumsal farklılaşmadan kuşku duyarak, ortak yarar kavramı temelinde tüm vatandaşların evrensel kimliğini yansıtmaya girişmesi sebebi ile homojenleştirici hatta totaliter eğilimlere açık ve bu nedenle de tehlikelidir. Tanınma talebi bu soyut eşitlik şemasında karşılanabilir; ama, ancak vatandaşların neredeyse yalnızca eşit olmaktan gurur duymalarını ve böylece kamu tarafından yalnızca böyle tanınmayı beklemelerini sağlayacak biçimde toplumsal ve siyasal açıdan denetim altına alındıktan sonra. Taylor haklı olarak tanınma politikası için bunun ödenemeyecek kadar ağır bir bedel olduğunu belirtir.¹⁹⁷

Liberal yurttaşlık anlayışının tarihsel olarak dışlanan grupları dışlamaya devam ettiğini öne süren ve kültürel çoğulculuğu benimseyen İ.Young'a göre grup farklılıklarını aşan vatandaşlık yaratma girişimi esas itibarı ile adaletsizdir çünkü tarihsel olarak dışlanmış grupları bastırır:

“Bazı grupların ayrıcalık sahibi olduğu, bazı gruplarınsa dışlandığı bir toplumda, dışlanan grupların kendi kültürel bağlılıklarını ve deneyimlerini geride bırakmalarını istemek, ayrıcalık sahibi grupların ayrıcalıklarını artırmaktan başka bir işe yaramaz; homojenleştirilmeye çalışılan böyle bir toplumda çoğunluk grubu dışında kalan öteki gruplar kendi kültürel bağlılıklarını dile getirdiklerinde önce marjinalleştirilir ve kültürel bağlılıkları bir hak talebine dönüştüğünde ise sindirilmeye çalışılır.”¹⁹⁸

Toplumsal ve kültürel homojenliğe karşı çıkan Young, gerçek eşitliğin grup farklılıklarını göz ardı etmekten ziyade onaylaması gerektiği belirtir ve buna iki neden gösterir. Birincisi, kültürel olarak dışlanmış gruplar siyasal süreçlerde bir dezavantaja sahiptir ve çözüm kısmen de olsa bastırılmış grupların açıkça tanınması ve temsili için

¹⁹⁷ Taylor, “Tanınma Politikası”, s.61

¹⁹⁸ Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.112

kurumsal araçlar sağlamaktan geçer. İkincisi, kültürel olarak dışlanmış grupların çoğunlukla sadece gruplara göre farklılaştırılmış politikalarla karşılanabilecek özel ihtiyaçları bulunmaktadır.¹⁹⁹ Young, farklılaştırılmış/imtiyazlı yurttaşlık kavramını ve buna bağlı uygulamaları * çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Bu önerinin altında yatan neden, farklı toplumsal grupların kendi anlam dünyalarını şekillendiren değişik ihtiyaçlara, kültürlere, tarihsel geçmişlere, deneyimlere ve sosyal ilişkilere sahip olmalarıdır. Öyleyse herkes siyasal, sosyal, kültürel ve iktisadi anlamda tam yurttaşlık haklarına sahip olmalıdır.²⁰⁰ Farklılaşmış yurttaşlık talebinin arkasındaki düşünce, belli grupların üyelerinin, yalnızca bireyler olarak değil, gruplar üzerinden de siyasi toplulukla birleşmeleri ve yurttaşlık haklarının da bir ölçüde grup üyeliğine dayalı olması gerektiğidir. Şunu belirtmek gerekir ki bu grupların üyesi olan herkesin farklılıkları gözetilen bir yurttaşlık anlayışından yana olduğu söylenemez. Farklılık talebinde bulunan gruplar da çoğunluğu oluşturan ana toplum gibi heterojendir ve genellikle siyasi görüşleri ve kişisel yaşam biçimleri bakımından toplumun geneliyle aynı farklılıkları yansıtır. Ancak yine de farklı grup üyelerinin büyük çoğunluğunda kendi içindeki siyasi görüş ayrılıkları, farklılıkları gözetilen yurttaşlık anlayışlarını isteme yönünde bir eğilimin doğmasını engellemez. Bu eğilim, genel toplum ile paylaşılmayan fakat sadece grup üyelerince paylaşılan farklı bir dil, din veya yaşam biçimi gibi bazı değerlerin, ana toplumun asimile edici eğilimine ve kamu otoritelerinin bu yöndeki uygulamalarına karşı gösterdiği bir dirençten kaynaklanabileceği gibi, ekonomik eşitsizlikler ve hiyerarşilerden farklı bir hiyerarşi türünün mevcudiyetinden de kaynaklanabilmektedir.²⁰¹ Örneğin Britanya toplumu içinde İngiliz olmanın İrlandalı olmaktan, Protestan olmanın Katolik olmaktan Hıristiyan olmanın Yahudi veya Müslüman olmaktan, beyaz olmanın siyah, kahverengi veya sarı olmaktan, erkek olmanın kadın olmaktan daha iyi olduğunu söyleyen statü hiyerarşisidir. Alt statüde

¹⁹⁹ Kymlicka ve Norman, “Vatandaş’ın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, s.208-209; Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.113

* Birinci Bölüm, VII. Kültürel Hakların Sınıflandırılması başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecekse de bu tür uygulamaların başlıcaları şimdilik şöyle belirtilebilir. Örneğin bazı göçmen grupların üyelerine dinsel görevlerini yerine getirebilmek için özel hak ve muafiyetler tanınması, kadınlar ve siyahlar gibi tarihsel olarak dezavantajlı durumlarda yaşamış bazı gruplara siyasal süreçlerde özel temsil tanınması, ulusal azınlıklar için tamamen ayrılma dahil ülke içinde daha fazla kendi kendini yönetme hakkı tanınması vb.

²⁰⁰ Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, s.112

²⁰¹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.

değerlendirilen gruplara yönelik ayırıcı yasaların tarihi, bu grupların basın, okullar, müzeler ya da devlet sembollerinde süregelen görünmezliği ya da tersine parmakla gösterilmesi, bu statü hiyerarşisini yansıtır. Bütün adı geçen ve diğer kamusal kurumlar alt statüde değerlendirilen gruplara karşı ayırıcıdır, ya da en iyi ihtimalle onları basitçe görmezden gelir. Britanya için bu söylenenler öteki batı demokrasileri ve birçok başka ülke için de geçerlidir. Hemen hemen her ülkede benzer statü hiyerarşilerinin olduğu söylenebilir.²⁰²

Diğer yandan tanınma siyasetini savunan gruplar birbirlerinden de bazı konularda oldukça farklılaşırlar; bazı gruplar sadece ayrıma uğramadan klasik yurttaşlık haklarından herkes gibi eşitçe yararlanmak isterken –örneğin Amerika’daki siyahların durumu veya bazı ülkelerdeki göçmenler böyledir- bazı gruplar ise grup farklılıklarını gözetken farklılaşmış yurttaşlık çerçevesinde haklar talep etmektedirler. Bu nedenle tanınma siyaseti içinde yer alan hareketleri ayrı ayrı incelemek gerekir.²⁰³

Göçmenler, ulusal azınlıklar, yerli halklar, etno-dinsel gruplar ve etno-dinsel gruplar farklılıkların tanınması siyasetinin taşıyıcıları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grupların her biri farklı türden istemlerde bulunmaktadır. Bu nedenle homojen bir küme olarak ele alınmaları doğru değildir. Yine de bu grupların istemlerinde görülen iki ortak özellikten söz edilebilir:

a. Bunlar bütün liberal demokrasilerde korunan, ortak yurttaşlık hakları ve siyasi hakların ötesine geçen istemlerdir

b. Etno-kültürel grupların farklı kimliklerinin, ihtiyaçlarının tanınması ve bunlarla uzlaşılması amacıyla benimsenirler

Kymlicka’nın belirttiği gibi etno-kültürel grupların ve diğerlerinin farklılaştırılmış yurttaşlık üzerinde yükselen istemlerini ‘çokkültürlülük’ genel başlığı altında toplamak mümkündür. Diğer yandan ‘tanınma’ isteminde bulunan etno-kültürel gruplar, genelde azınlıklar olduğu için ‘azınlık hakları’ terimi de çokkültürlülük

²⁰² Kymlicka, **Culturally Responsive Policies**, s.2

²⁰³ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.464-465

temelinden hareketle istenen haklara çoğu kez denk düşmektedir.²⁰⁴ Ancak Raz'ın belirttiği gibi çokkültürcü yaklaşım haklar alanında yeni bir moral duyarlılığın ifadesidir. Bu tür bir yaklaşımda, hakkın öznesi olmak çoğunluk veya azınlık grubunun mensubu olmak ile bağlantılı olmadığı gibi haklar farklılıkları dikkate alan değişken bir içeriğe sahiptir. Hakkın dış formu aynı olsa bile hakkın içeriği değişkendir. Değişken içerikli formel haklar istemi çokkültürcü yaklaşımın temelini oluşturur. Çokkültürcülük temelli tanınma talepleri, çoğunluk veya azınlık şeklinde kategorik bir ayırım içermediği, gerek çoğunluğun gerekse de azınlığın haklarını çoğulculuk perspektifinden ele aldığı ve hiyerarşik bir imada bulunmadığı için hakların savunusunu normatif açıdan güçlendirmektedir. Bu bağlamda 'çokkültürlülük' (hakları) terimi, çokkültürlülük gerçeğinden hareketle homojen olmayan istemlerde bulunan farklı grupların taleplerinin, çoğulcu özelliğini de ifade etmektedir.

V. HOŞGÖRÜ VE SİYASAL TARAFSIZLIK MODELLERİ

Liberal insan hakları kavrayışının ortaya çıkışında birbiri ile bağlantılı iki önemli gelişmenin ve anlayışın etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, XVI. yüzyıl sonundan itibaren dinsel hoşgörünün bir zorunluluk olarak kendisini dayatması ve ikincisi de söz konusu zorunluluğun sonucu olarak; devletin siyasal tarafsızlığının, kurumlarına hakim olması gereken birincil ilke ve tutum olarak politik kültüre yerleşmesi. Tarihsel geçmiş dikkate alındığında gerek sosyolojik düzeyde insan toplulukları arasında geçerli olması arzu edilen hoşgörü kültürünün yerleştirilmesi çabasının, gerekse de politik düzeyde devletin gruplara karşı tarafsız yaklaşması zorunluluğunun temelinde dinsel inançların ortak yaşam içinde birlikte var olmasının ve herhangi birinin diğerine tahakkümünün engellenmesi olduğu görülür. Bu nedenle çalışma konusu bağlamında, öncelikle kültürler karşısında toplumsal hoşgörü ve bunun kurumsal ve ideolojik yansıması olarak devletin siyasal tarafsızlığı incelenirken, bunları doğuran dinsel ve mezhepsel çatışmaların yapısı ve tarihsel arka planının bize sunduğu argümanlara değinilecektir. Bunun ikinci bir nedeni de, devletin siyasal tarafsızlığını zorunlu kılan bir diğer olgu olan iyi hayat anlayışları ile dini inanç arasındaki bağıdır.

²⁰⁴ Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, s.465, dñn.8

Üçüncü olarak, çokkültürlülüğün diğer önemli çatışma alanı olan dil haklarına ilişkin talepler karşısında, dinsel çatışmayı bertaraf eden ve farklı iyi hayat anlayışlarını uzlaştıran siyasal tarafsızlığa ilişkin argümanların neden yetersiz kaldığına değinilecektir.

Bugün devletlerin birçoğunda, vatandaşlarını oluşturan topluluk ne kültürel açıdan homojendir ne de devlet homojen olmayan ve gerçekte farklı gruplardan oluşan vatandaş topluluğuna karşı tarafsız kalmaktadır. Örneğin eğitim ve dil politikaları, devletlerin nezdinde hiçbir zaman önemsiz olmamıştır ve bu alanlarda izlenen politikalar tarafsız da olmamıştır. Hatta bazı devletlerde ülke içi siyasetin en önemli çatışma alanlarının başında gelmiştir. Dolayısı ile çok genel olarak kültüre ilişkin sorunlar bugün çatışmaların en yaygın kaynaklarından birisi olarak siyaset teorisi tarafından ele alınarak, ahlaki açıdan savunulabilir ve hukuki açıdan uygulanabilir hakkaniyetli bir çözüm üretmek durumundadır. Bu bağlamda özgürlük, eşitlik gibi normatif temel ilkeler, (daha önce incelediğimiz) bireylerin statülerini belirleyen vatandaşlık gibi kurumlar ve demokrasi gibi yönetim biçimlerinin geleneksel anlamları sorgulanmakta ve yeniden belirlenmeye çalışılmaktadır.²⁰⁵ Sorgulanan ve yeniden tarif edilmeye çalışılan kavramlardan birisi de liberal hoşgörü kavramı, kavramın politik uygulamaları ve hukuka yansımalarıdır.

A. HOŞGÖRÜ

Siyaset ve etik üzerine yazılan eserlerde hoşgörü kavramının paternalist özelliğine bilhassa dikkat çekilmiştir. Hoşgörü kavramı tarihsel kullanımında bu türden bir anlama sahip olmuştur. Örneğin Nantes Fermanında Fransa Kralı bu fermanla Hügonotlara, yani dini bir azınlığa, “kralın otoritesini ve Katolikliğin egemenliğini sorgulamamak” koşulu ile dini inançlarını açıkça ifade etme ve dini vecibelerini yerine getirme izni vermişti. Benzer şekilde Osmanlı Millet Sistemi de ‘hiyerarşik bir toplumsal tabakalaşma’ öngörüyordu. Hoşgörü yüzyıllarca bu paternalist anlamı ile kullanıldı. Burada paternalist unsur, egemen hükümdarın ya da çoğunluğun kültürünün

²⁰⁵ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli: Müdahale Etmeme ve Ayrımcılık Yapmama”, s.24

kendi rızalarıyla azınlığın norm dışı davranışlarına ‘hoşgörüyle yaklaşacağı’ yolundaki ‘tek taraflı beyan’dır. Bu bağlamda hoşgörü bir yüke tahammül etme eylemi, acıma ve iyilik yapma öğelerini içerir. Hoş görülen azınlığın tolerans eşiğini aşmaması koşuluyla bir taraf diğer tarafa ‘normal’ olandan belli bir ölçüde sapmaması şartı ile ve tek taraflı olarak izin verir. Ancak bu ‘otoriter müsamaha anlayışı’, varolan otoritenin hoşgörü eşiğini, yani ‘kabul edilebilir’ olanı olmayandan ayıran sınırı keyfi olarak saptamaktadır. Bu durumda, hoşgörünün belli bir yerde sona erdiği ve sadece belli sınırlar içinde uygulanan hoşgörünün içinde bir tahammülsüzlük özü taşıdığı gerçeği ortaya çıkar. Oysa yurttaşların eşit haklara sahip olduklarını kabul ettikleri ya da etmeleri gereken demokratik bir devlette hoşgörünün sınırlarını tek taraflı olarak saptayabilecek bir otoriteye yer olmamalıdır. Yurttaşların eşit haklara sahip olduğu ve karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıkları bir durumda, hiç kimse hoşgörüye kendi değer yargılarının perspektifinden sınır çizme ayrıcalığına sahip değildir.²⁰⁶

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde liberal düşünürlerin önemli bir bölümü, kilise ile devletin ayrılmasına dayanan liberal hoşgörünün etnik-kültürel farklılıklarla da baş etmek için bir model oluşturabileceğini düşünmüşlerdir. Bu görüş sahiplerine göre din gibi etnik kimlik ve dil de insanların özel hayatlarında ifade etmekte özgür oldukları, ancak devleti ilgilendirmeyen olgulardır. Devlet insanların tikel kültürel bağlılıklarını ifade etmelerine karşı çıkmaz ancak bunların ifade edilmesini desteklemez de, devletin tavrı, Nathan Glazer’in ifadesi ile daha çok hoşgörü kavramından beslenen ‘iyi niyetli ihmal’ olarak nitelendirilmektedir. Toplumsal ve kurumsal hoşgörü ile etnik ve ulusal grupların üyeleri, ayrımcılık ve ön yargı karşısında korunur ve başkalarının hakları ile tutarlı olduğu sürece, arzu ettikleri etnik kimlik ya da miras ne olursa olsun onu korumakta özgür olurlar. Ancak onların çabaları tümüyle özeldir ve kültürel kimlik taşıma veya yasal kimlik verme kamu otoritelerinin görev alanına girmez. Bu görüşün

²⁰⁶ Jürgen Habermas, **Bölünmüş Batı**, Dilman Muradoğlu (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.25-26; Bunun yanında hoşgörünün ikinci bir yüzü olduğu söylenebilir. Hoşgörü, bir yanı ile azınlık gruplarının kültürlerine müdahale etmemesi ile olumlu karşılanabilir. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi hoşgörünün hiyerarşik doğası –belki de azınlık kültürlerine müdahale etmemenin bir karşılığı olarak- söz konusu kültürlerin kamusal alanda görünmesini ise hoş karşılamaz. Bu uygulanma biçimi ile hoşgörü, dışlamanın bir aracı da olabilir. Hoşgörü’nün bu tür uygulamasında, azınlık kültürlerine karşı bir müdahale yoktur, ancak azınlık üyelerinin çoğunluk kültürlerini benimsenmesi de beklenmez hatta istenmez. Azınlık kültürlerine mensup bireylerin kendi kültürel alanlarında kalması istenir.

uzantısı olarak devletle etnik köken ve kültür arasındaki bu ayrılık, etnik grupların yasal ya da idari herhangi bir biçimde tanınmasını ya da hakların, kaynakların ve görevlerin dağıtılmasında herhangi bir etnik kıstasın kullanılmasını önler.²⁰⁷

Etnik ve kültürel farklılıklara hoşgörü gösterilmesi gerektiği şeklindeki doktrin, düşüncede bir değişimi telkin etmekte fakat toplumsal yapılarda ve kurumlarda geniş çaplı bir değişimi istememektedir. Kültürlere hoşgörü gösterilmesi gerektiğini söyleyen liberal buyruk, eşit haklar ile olan bağlantısına rağmen hiyerarşik bir önermedir. Hoşgörü çoğunluk grubunun sahip olduğu ayrıcalıklarda bir değişimi ifade etmemektedir.²⁰⁸ Hoşgörünün kendisi, çoğunluğun imtiyazlarından biridir.

Farklı olana müsamaha etmeyi, farklı olana katlanmayı ifade eden bu anlamda kültürel mensubiyet farklılıkları arasında eşitliği değil, bir kültürün üstünlüğüne dayalı hiyerarşik yaklaşımı bünyesinde taşıyan hoşgörü anlayışına karşın Taylor, kültürel kimliklerin 'eşdeğer saygı' esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kısacası Taylor için çoğulculuk, kültürel kimliklerin 'tanınması' olmaktadır. Tanınmamak veya yanlış tanınmak, bir kimseyi yanlış, çarpıtılmış ve aşağı konuma itilmiş bir varoluş tarzı içine hapsetmek sureti ile kişiye zarar verebilir, bir baskı biçimine dönüşebilir.²⁰⁹

Yine de başlangıçta aşamalı olarak zorluklar içeren hoşgörü, zamanla bir erdem haline dönüşebilir.²¹⁰ Gerçekten de toplumsal kesimler arasında hoşgörü genelde ne yazık ki grupların doğal bir biçimde sahip oldukları erdemlerden biri olmamıştır. Tarihin ve yaşadığımız dünyanın bize gösterdiği, insanların veya grupların talepleri bastırılmadığı ya da bu talepleri bastırmanın çok zahmetli olduğu zamanlarda çoğunluklar ve onlar adına hareket eden iktidarlar, hoşgörüyü taleplerin artmasını

²⁰⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.28-29. Ancak muhtemelen bir çok devletin tarihsel uygulaması, devletlerin uyguladığını iddia ettiği iyi niyetli ihmal ilkesi ile çelişecektir. Örneğin Türkiye'de 1930'lu yıllarda bazı devlet memuriyetlerine atanmada 'Türk Irkından' olma şartı getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene -Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Kültürel Sınırları (1919-1938)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001

²⁰⁸ Bennett, "Introduction", s.6

²⁰⁹ Köker, "Charles Taylor: Kimlik/ Farklılık Sorununa Sahici Çözüm Arayışı", s.12-13

²¹⁰ Leslie Lipson, **Siyasetin Temel Sorunları**, Fügen Yavuz (çev.), Ankara: İşbankası Yayınları, 2005, s.169

önleyici psikolojik bir unsur olarak kullanmışlardır. Hoşgörüye, eşitlik isteminin ve eşitlikten kaynaklanan hak taleplerinin görünmez ve gereksiz kılınmasına yönelik bir işlev yüklenmiştir. Ancak başlangıçta gönülsüzce kabul edilen bu pragmatik yaklaşımın zamanla içten benimsenen gerçek bir erdeme dönüşmesi mümkündür.

B. SİYASAL TARAFSIZLIK

Modern liberal teorinin önemli kavramlarından biri olan siyasal tarafsızlık (political neutrality), devletin farklı düşünce ve inançlar karşısındaki duruşunu belirleyen bir ilkedir. Tarafsızlık ilkesi, siyasal iktidarı sınırlandırma aracı olan anayasacılık hareketlerinin de temel prensiplerinden biridir.²¹¹

Liberal anayasacılık hareketleri içinde bütün liberallerin kabul ettiği bir ilke olmamasına karşın, siyasal tarafsızlık, hoşgörü ve çoğulculuk kavramları ile bağlantılı olması nedeniyle, liberallerin önemli bir kısmının desteğini almıştır. Zira liberalizmin ayırt edici özelliklerinden birisi, onun farklı olanla birlikte yaşama konusunda gösterdiği iradedir. Bu aynı zamanda sınırlı devlet yolu ile siyasal çoğulculuğun sağlanması iradesine işaret eder. Farklılık, çoğulculuğu gündeme getirirken çoğulculuk da kaçınılmaz olarak siyasal tarafsızlığı gündeme getirir. Siyasal tarafsızlık, adaletin önceliği gereği devletin farklı iyi anlayışlarına sahip vatandaşlarına karşı tarafsız davranmasını ve bunun için de hür demokratik kültürün oluşmasını sağlamayı ve kurumsal güvenceler getirmeyi amaçlamaktadır. Hoşgörülü bir toplum siyasal tarafsızlığın sosyolojik öncülü olurken, farklı düşüncelere değerlere, yaşam biçimlerine sahip yurttaşların eşit bir biçimde korunması ise siyasal tarafsızlığın hukuki boyutunu oluşturmaktadır.²¹²

Liberal perspektiften bakıldığında siyasal tarafsızlık her şeyden önce, ‘iyi’ kavramı ve bu kavram üzerine yaslanan iyi yaşam konusunda insanların tarafsız olmasını beklememektedir. Bunun mümkün olmadığı da söylenebilir. Bir değer olarak ‘iyi’ hakkında tarafsız olması gereken birey değil, devlettir. Siyasal tarafsızlığa göre

²¹¹ Zühtü Arslan, **Anayasa Teorisi**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005, s.77

²¹² Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.85

devlet iyi insanlar yetiştirmenin aracı değildir. Tersine devlet, vatandaşların kendi 'iyi'lerine sahip olduklarını kabul edip, ona göre yaşamlarına müdahale etmemelidir. Devletin siyasi tarafsızlığı, bireysel özerkliğin temelini oluşturur. Tarafsız devlet, toplumdaki farklı 'iyi' anlayışları arasında hiyerarşik bir sıralama yapıp, bir kısmını diğerine tercih edemez. Herkesin iyi anlayışı ve buna dayanan yaşam biçimi devletten eşit saygı görmelidir. Liberal siyasi söylemde nötr devlet özcü bir temelde değil, 'prosedürel/ biçimsel' bir düzlemde haklılaştırılmaktadır.²¹³ Ancak siyasi tarafsızlık söyleminde her ne kadar devletin ya da kamu adına iktidarının kullanımı prosedürel olarak meşrulaştırılmaktaysa da Macedo'nun belirttiği gibi (liberal) siyasi tarafsızlık bireylerin özerkliği, özgürlüğü, eşitliği ve bunları tamamlayan bir olgu olarak çoğulculuk gibi değerler konusunda kesinlikle tarafsız değildir. Dworkin'in ifadesi, ile siyasi tarafsızlık "siyasi moralite de doğru ya da yanlış olmadığı için değil bizzat kendisi doğru olduğu için gereklidir".²¹⁴ Siyasi tarafsızlık devletin etik konulara müdahalesinin sınırını çizer.

Siyasi tarafsızlık ilkesi farklı yorumlara tabi tutulabilmekte veya ilkenin değişik görünüm biçimleri olabilmektedir. Ancak genel olarak siyasi tarafsızlığın uygulanma biçimlerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, devletin müdahalesizliğini öngören müdahaleci olmayan tarafsızlık ya da iyi niyetli ihmal olarak adlandırılmaktadır. İkinci tarafsızlık biçimi ise devletin bireylerin iyi anlayışlarını eşit derecede korumayı gerektirdiği için eşit destek tarafsızlığı (equal promotionist neutralicus) ya da sempatik tarafsızlık olarak adlandırılmaktadır.²¹⁵ Müdahale etmeme modeli olarak adlandırılan anlayışın bir uzantısı da ayırmacılık yapmama yönündeki cumhuriyetçi ilkedir. Her bireyin kanun önünde eşit sayıldığı bu anlayış olmaksızın müdahaleci olmayan tarafsızlık savunulamaz. Gerçekten de tutarlı bir müdahale etmeme modelinin savunulabilmesi için öncelikle kanun önünde eşitlik ilkesinin kabul edilmesi ve bu ilkenin öngördüğü ortak bir yurttaşlıktan kaynaklanan hakların bireylere tanınmış olması gerekir. Ancak kanun önünde eşitlik ilkesinin benimsendiği bazı durumlarda, müdahale etmeme modelinin ihlal edildiği de

²¹³ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.81-82

²¹⁴ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.88-89

²¹⁵ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.83

görülmektedir.²¹⁶ Öyleyse müdahale etmeme modeli zorunlu olarak kanun önünde eşitliği savunurken, kanun önünde eşitlik söylemi her zaman müdahalesizliğin güvencesi olmamaktadır. Müdahale etmeme modelinin kanun önünde eşitlikle pratikte çatıştığı durumlara rağmen biz konuyu iki ana model çerçevesinde inceleyeceğiz. Ancak bu iki tarafsızlık biçiminin dayandığı düşünsel ilkeleri ve pratikte nasıl uygulandığını incelemeden önce devletin siyasal tarafsızlığını ortaya çıkaran özerk birey anlayışını açıklamak faydalı olabilir.

1. Özerk Birey

Siyasal tarafsızlık, bireysel otonomi/ özerklik temelinde meşruiyet aramaktadır. Ya da bireysel özerkliğin korunması, siyasal tarafsızlığı zorunlu kılmaktadır. Özerklik, Kantçı anlamda bireyin bir amaç olarak kabul edilmesini, onun başkalarının amacı uğruna araçsallaştırılmamasını ifade eden kategorik buyruğa yaslanır. Kant'ın kategorik buyruğu aynı zamanda bir arada yaşamının etik temelini teşkil etmektedir. Buna göre, otonom bir varlık olan insanın kendisini özgürce buyruğu altına soktuğu yasa, aynı zamanda başkaları için de geçerli, tek- anlamlı yasa olmalıdır. Bu türden bir yasa, bireyin salt etik değerler dünyasında kalan bir yasa değildir; bu, aynı zamanda hukuksallaşması gereken bir yasadır.²¹⁷ Başka deyişle etik yasa, hukuksal yasaya dönüşürken takip edilmesi gereken ilke, otonom bireyi korumaktır. Kendinde amaç olan insan, seçme /karar verme iradesine sahip rasyonel bir varlıktır. Rasyonel ve özerk olduğu kabul edilen birey, hak ve özgürlüğün öznesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak da özerk bireyler yaşamlarını nasıl devam ettirecekleri konusunda en

²¹⁶ Kanun önünde eşitlik ilkesi yurttaşlar için aynı insan hakları katalogunu öngörür. Ancak resmi düzeyde bu tek tip hakların tanınması, azınlık kültürlerine mensup bireylerin kendi kültürel pratiklerini müdahaleden masun bir biçimde yerine getirebileceği sonucunu doğurmamaktadır. Bu daha çok devletlerin uygulamasına bağlıdır. Hakkaniyetli olmasa bile –bazı durumlarda devletin tarafsızlığı imkansızdır- tutarlı bir yaklaşım, kanun önünde eşitlik ilkesi ile beraber müdahale etmemeyi öngörür. Bu, baskıcı olmayan ancak gerçek anlamda tarafsız da olmayan bir devlettir. Ancak devletler bazen herkese eşit yurttaşlık haklar tanısa da azınlık kültürlerine müdahalede bulunabilmektedir. Dil yasakları bu tutumun devlet uygulamasına yansıyan en tipik örneğidir. Bu tip devlet ise tarafsız olmadığı gibi baskıcı da olabilmektedir. Kanun önünde eşitlik ilkesinin aslında azınlık kültürlerini görmezden gelmenin bir yolu olarak kullanıldığı söylenebilir. Eşitlik ilkesi, kanun önünde eşitlik ve tanınma politikasının öngördüğü eşitlik anlayışı ilerde incelenecektir.

²¹⁷ J.v. Kempster, “Siyaset Felsefesi”, Doğan Özlem (çev.), Hayrettin Ökçesiz (hızl.), **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** içinde (88-110), Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Yayınları 1. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s.93

doğru kararı verecek durumda oldukları için, devletin belirli bir iyi anlayışını ya da yaşam biçimini, kültürü, dini, dili dayatması yanlış olacaktır. Böylesine bir dayatma bir kısım insanlara amaç olarak değil, araç olarak davranılması sonucunu doğuracaktır.²¹⁸

Diğer önemli bir liberal düşünür olan Rawls'a göre özerk moral özneler, kendilerini toplumun normal ve tam olarak işbirliği içindeki üyeleri kılan iki önemli kapasiteye sahiptirler: adalet duygusu ve iyi anlayışı kapasiteleri.²¹⁹ Bunlardan ilki yani adalet ilkesi farklı iyi anlayışlarının kolaylıkla realize edilebileceği bir çerçeveyi sağlamayı amaçlamaktadır. Adalet birbiri ile bağdaşmayan hatta çatışan iyi anlayışlarının bir arada var olmasını sağlayabilir. Çatışan görüşler arasında ortak yaşam için ilkeler bulabilir. Oysa tersi mümkün değildir. Belli bir iyi anlayışının farklı iyi anlayışları ve adalet prensiplerinden önceliği kabul edilirse söz konusu iyi kendisini bunu kabul etmeyenlere dayatacaktır. Bu nedenle adaletin iyiliği önceliği bir postula olarak kabul edilmektedir. Bunun, nedeni kişinin amaçlara önceliği ve iyi ve amaçların değişken olmasıdır.²²⁰

Rawls'un siyasal liberalizmden kaynaklanan tarafsızlık ilkesi*, adaletin iyiye önceliği ilkesine dayanmaktadır. Rawls'a göre siyasal liberalizmin ön varsayımı, her biri, insanların tam özerkliği ve rasyonalitesi ile uyumlu çok sayıda birbiri ile çatışan ve uzlaşmayan iyi anlayışlarının olduğudur. Rawls moral özerkliğe sahip bireylerin bu iyi anlayışlarını ve bunlara dayanan amaçlarını gözden geçirip aralarında bir seçim yapabileceklerini ve gerekirse değiştirebileceklerini vurgular. Dolayısı ile bireysel otonomi devletin tarafsız olmasını gerektirmektedir. Tarafsız devlet, mevcut değer ve ideallerinden bir an için sıyrılıp onları sorgulama ve gerekli gördüğünde değiştirme

²¹⁸ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.84

²¹⁹ John Rawls, **Siyasal Liberalizm**, Mehmet Fevzi Bilgin (çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.124 vd.

²²⁰ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.84

* Rawls, 'siyasal liberalizm' kavramını kapsamlı olmayan bir siyaset biçimini tanımlamak için kullanmaktadır. Rawls böylece 'liberalizmi', bir tarafsızlık rejimi olarak değil, kendi geniş kapsamlı felsefesi olan bir dünya görüşü olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ve kendi –yeni –görüşünü liberal tarafsızlıktan ayırmak için, klasik liberal tarafsızlığı kapsamlı liberalizm, kendi anlayışına ise siyasal liberalizm olarak adlandırmıştır. Bkz. Rawls, **Siyasal Liberalizm**, s.13-14; Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.104-116

kapasitesi olarak, kişilerin özerkliğini tanımak durumundadır.²²¹ Tarafsız devletin özerk bireyleri tanınması, söz konusu iki ahlaki yeteneğe ve kendilerini toplumun normal ve tam olarak işbirliği içindeki üyeleri kılan diğer kapasitelere sahip olan bireylerin eşitliğini kabul etmesi anlamına gelir. Öyleyse ilgili bütün yönlerden eşit olanların eşit haklara sahip olması ve eşit temsil edilmeleri gerekir kuralının ifade ettiği son derece genel olan hüküm kabul edildiğinde, özgür ve eşit olarak görülen vatandaşların, başlangıç durumunda eşit haklara sahip olmaları ve eşit olarak temsil edilmelerinin adil olduğu ortaya çıkar.²²²

Liberal siyaset teorisinde kültüre ilişkin meseleler ve bunların siyasal olarak ne ifade ettikleri söz konusu olduğunda, pek önemsenmemiş ya da görmezden gelinmiştir. Kültür ve siyaset ilişkilerinin incelenmesinde, derinlemesine olmayan bir biçimde ya değerler, inançlar, yaşam biçimleri, çıkarlar ve iyi hakkındaki bireysel görüşlerdeki farklılıkların siyasal olarak ne ifade ettikleri üzerine düşünülmeden ve bu farklılıklar basitleştirilerek, kültürel olarak homojen olduğu varsayılan ulus-devlet modeli ya da kültüre ilişkin konularda devletin tarafsız olduğu idealini öngören klasik liberal devlet modeli kullanılmıştır.²²³ Örneğin, liberal teorisinin bütün iddialarına rağmen, liberal bireysel özerklik fikri, pek fazla bir şey ifade edememiş ve özerkliğin alanı egemenlik hakkındaki modern fikirlerin²²⁴ etkisi ile ve farklılıkların tanınmasına hiç de sıcak bakmayan total ideolojiler tarafından büyük ölçüde daraltılmıştır.²²⁵ Özerk birey, anlayışı dar ekonomik çıkar ve bunu güvenceleyen haklar perspektifinde değerlendirilmekle yetinilmiştir.²²⁶ Bireysel özerkliğin, kültür söz konusu olduğunda neyi ifade ettiği ise liberal düşünürlerin uzun bir süre farkına varmadıkları ya da

²²¹ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.84-85

²²² Rawls, **Siyasal Liberalizm**, s.121-122

²²³ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.23-24

²²⁴ Egemenlik hakkındaki modern fikir, onu, bölünemez, sürekli ve mutlak olarak nitelemektedir. Tek bir iktidar odağından, her şeyi kuşatan bu tür bir egemenlik anlayışının farklılıkları tanınması söz konusu olmadığı gibi, tanınmış unsurlar üzerinde de bir tahakküm kurması kuvvetle muhtemeldir. Raymond Aron'un belirttiği gibi, "Devlet otoritesi, gerçek özgürlük bahanesi adı altında, yayıldığı ve artık bir daha özel alan tanımamaya yöneldiği gün, aydınların ve bizatihi kitlelerin talep ettiği şey biçimsel özgürlükleridir." Raymond Aron, **Özgürlükler Üzerine Deneme**, Turhan Ilgaz (çev.), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995, s.43

²²⁵ Michael Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.34

²²⁶ Tocqueville gibi klasik liberalizmin önemli bir temsilcisi, bireysel özerklik ve toplumsal eşitlikten, siyasal eşitliği; siyasi eşitlikten de gelir dağılımındaki eşitlikçi eğilim anlıyorlardı. Aron, **Özgürlükler Üzerine Deneme**, s.38

ilgilerini çekmeyen bir konu olarak kalmıştır. Konunun öneminin farkına varanlar ise ya sessizliği tercih etmiş ya da liberalizmin haklar ölçüsünde olduğu kadar kültürel açıdan da evrenselliğini savunmuş veya ima etmişlerdir.

Ne var ki, günümüzde kendilerini liberal teorinin içinde konumlandıran bazı yazarlar, çokkültürlü toplumlarda artık liberal bireysel özerklik idealinin ve siyasal tarafsızlığın ancak bireylere anlamlı seçimler imkanı sağlayan kendi farklı kültürlerinin tanınması ile gerçekleşebileceği görüşünü savunmaktadır. Çokkültürlü toplumlarda, farklılıkların kabulü eşit özgürlük ilkesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Burada eşit özgürlük, bütün bireylerin kendi iyi anlayışlarını belirleme ve buna göre yaşama konusunda özgür olmalarını ifade etmektedir.²²⁷

2. İyi Niyetli İhmal Veya Müdahale Etmeme

Azınlık gruplarının ‘zarar ilkesi’* sınırları içerisinde kendi yaşamları ile ilgili meseleleri düzenleyip yürütmeleri ve yaşam biçimlerini sürdürmeleri konusunda hoşgörülü olunması fikrine dayanan müdahale etmeme yaklaşımı, azınlık kültürlerinin üyelerine özel haklar tanımaz. Müdahale etmeme yaklaşımı, kültürel farklılıklar karşısında devletin yansızlığını yansıtan kanun önünde eşitlik ve herkes için tek tip haklar katalogu öngören ayırım gözetmeme yaklaşımının tamamlayıcısı bir politikadır. Buna göre, müdahale etmeme modeli, azınlık kültürlerin müdahale edilmeksizin ana

²²⁷ Arslan, **Anayasa Teorisi**, s.90

*Zarar ilkesi, John S. Mill’in ‘Özgürlük Üstüne’de ifade ettiği ‘çok basit ilke’nin (çok basit ilke, insanların, bireysel ya da toplu olarak, onların herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalede bulunmaya yetki veren biricik gayesinin kendi kendini koruma olduğunu ifade eder.) negatif bileşenini oluşturur. Negatif öge, özgürlüğün ve hakların hangi hallerde sınırlanmasının meşru kabul edileceği ile ilgilidir. Zarar ilkesinin amacı, maksimum özgürlüğü ve özgürlük ve haklara minimum müdahaleyi/sınırlamaya sağlamaktır. Zarar ilkesi, kendisine dayanılarak müdahalenin meşru kılınabileceği açık ve herkes tarafından paylaşılabilir bir ilkedir. Kendisini içeren durumlar dışında, bireylerin eylemlerine müdahalede bulunulmasını imkansızlaştırmak istemektedir. Buna göre kişi, başkalarına zarar vermedikçe, onun kendi hayatını istediği gibi yaşama, onu dilediği gibi biçimlendirme özgürlüğüne müdahalede bulunulamaz. Melih Yürüşen, **Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü**, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.240-241; “Başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabileme” (1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, md.4) şeklindeki özgürlük tanımı, bireyler arasındaki yatay ilişkilerin ifadesidir. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.14. Bu durumda, zarar ilkesi bireyler arasındaki yatay ilişkileri düzenlemekle sınırlı bir işleve sahip olduğundan bireye devlete ya da siyasal topluma karşı haklar/güvenceler sağlamaz.

toplumun yanında kendi yaşam biçimlerini sürdürmelerine izin verilmesi, bunun yasaklanmaması fikrine dayanır. Azınlık kültürel grupların üyelerinin, çoğunluğun kültürüne müdahale etmedikleri sürece ve çoğunluğun üyelerinin kendi kültürlerindeki yaşam tarzlarını izleme kabiliyetlerini sınırlandırmadıkları sürece, kendi meselelerini düzenleyip idare etmelerine ve kendi yaşam biçimlerine göre yaşamalarına izin verilir. Bu yaklaşımda azınlıkların kendi pratiklerini sürdürmeleri biri normatif diğeri pragmatik iki argümana dayanır.

a. Normatif Gerekçe

Müdahale etmemeyi öngören modelin arkasındaki anlayışı şöyle özetlemek mümkündür: Normatif argüman, her şeyden önce demokratik bir toplumun siyasal kültürünün daima birbirine muhalif ve uyumsuz çok çeşitli dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinleri²²⁹ ve farklı kültürlerden beslenen yaşam biçimlerini içinde barındırdığı gerçeğinden hareket eder. Sosyolojik olarak farklılık olgusu her toplumda görülür, dolayısı ile olgunun kendisi evrenseldir. Birçok ülke, çeşitli dinlerden, inançlardan, dillerden veya farklılık duygusunu ortaya çıkaran başka özelliklere sahip insanlardan oluşur. Toplumların homojen olmaması yeni bir olgu olmadığı gibi, farklı kültürlerin birlikte var olduğu toplumlarda çatışmanın olmasında da şaşılacak bir şey yoktur.²³⁰ Diğer yandan modern demokratik toplumlarda var olan makul kapsamlı dinsel, felsefi ve ahlaki öğretiler çeşitliliği yakın zamanda ortadan kalkabilecek bir tarihsel durum olmaktan da uzaktır; bu çeşitlilik kamusal demokratik kültürün kalıcı bir özelliğidir.²³¹ Farklılıkların mahiyeti ve türü zamanla değişebilirse de çeşitlilik olgusu toplumsal hayatın değişmez gerçeği olmaya devam edecektir. Kapsamlı öğretiler arasındaki bu (kalıcı) farklılıklar felsefi olarak çözümlenemez ve devletin gücünü kullanarak biri dışında hepsini bastırmak adaletsiz olacaktır²³² Kültürel farklılıkların bastırılmasının da aynı şekilde adaletsiz olacaktır. Hatta dil gibi konuşucuları dışındakiler için yapısal olarak değer yargısına konu olamayacak bir farklılığın bastırılması için daha az neden olduğu söylenebilir. Hangi türden olursa olsun, farklılıkları, zarar ilkesi çerçevesinde

²²⁹ Rawls, **Siyasal Liberalizm**, s.49

²³⁰ Barry, **Culture and Equality**, s.19-20

²³¹ Rawls, **Siyasal Liberalizm**, s.80

²³² Parekh, **Çokkültürlü Yeniden Düşünmek**, s.105

oldukları gibi kabul etmek gerekir. Çokkültürlü toplumlar, bu gerçek karşısında farklılığın taleplerini görmezden gelemez. Tanımı gereği farklılık, toplu yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır ve sırf öyle istendiği için ne yok olur ne de kabul edilemez bir zorlama olmadan bastırılabilir.²³³

Üstelik insanlar kültürlerine bağlı oldukları, büyük ölçüde onun tarafından biçimlendirildikleri, özsaygıları ile kültürlerine duyulan saygı* yakından bağlantılı olduğu için, diğer insanlara duymakla yükümlü olduğumuz temel saygı, kültürlerini ve kültürel topluluklarını da kapsmalıdır.²³⁴

Normatif argümana göre, azınlıkların başkalarına zarar vermeyen pratiklerine izin verilmemesi onlar üzerinde bir çeşit zor kullanılması ve onları istemedikleri bir yönde ve biçimde davranmaya zorlama anlamına geldiği için her şeyden önce bir özgürlük ihlalidir²³⁵ ve adil değildir. Zarar ilkesi sadece başkalarına zarar verenlerin zarar verici eylemlerinin durdurulmalarını ve gerekirse cezalandırılmaları amacıyla zor kullanılmasını gerektirir. Bunu dışında kültürel azınlıkların zarar verici olmayan pratikleri engellenmemelidir. Buna göre azınlık kültürlerinin talepleri karşısında minimum fakat zorunlu şart ve düzey bir kültürel grubun üyelerinin, egemen grubun

²³³ Çokkültürcüler tarafından eleştirilen Rawls da, belli bir kapsamlı dinsel, felsefi ve ahlaki doktrin üzerinde ortak ve sürekli bir mutabakatın ancak siyasal gücün baskıcı kullanımıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir. Rawls, **Siyasal Liberalizm**, s.81

* Taylor'un belirttiği gibi, ayırım gözetmeme ve eşitliği sağlama adına yapılan herkesi tek tip bir kalıba girmeye zorlayan politikalar kültürel kimlikleri inkar etmektedir. Bir an için, bu kültürel kalıbın kimseye ait olmayan tarafsız bir kalıp olduğu varsayımında dahi (meşru olmayan) zorlama (bizatihi) kötü bir şeydir. Bkz. Taylor, **Tanınma Politikası**, s.55; Kişisel saygınlık ile kültür arasındaki ilişki, Young ve Parekh gibi çokkültürcülük taraftarlarınca şöyle ifade edilmiştir: Kültür kimliğimizin bir parçası olarak kim olduğumuzdan ayrı düşünülemez. Kültürün saldırıya uğraması, kişiliğin saldırıya uğramasıdır. Paul Kelly, "Introduction: Between Culture and Equality", Paul Kelly (Ed.), **Multiculturalism Reconsidered Culture and Equality And its Critics** içinde (1-17), Cambridge –Malden Polity Press, 2005, s.7; Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.225-228

²³⁴ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s. 251

²³⁵ Isaiah Berlin de özgürlüğün karşıtı olarak baskıyı, 'kişinin başka türlü eylemde bulunabileceği alana' diğerlerinin kasıtlı müdahalesi olarak tanımlamış ve hiçbir kimsenin ya da grubun kişinin eylemine müdahale etmediği derecede kişinin özgür olacağını belirtmiştir. Bkz. Isaiah Berlin, "İki Özgürlük Kavramı", Mete Tunçay ve Zeynep Mertoğlu (çev.), Murat Borovalı (der.), **Kırpi ile Tilki Seçme Makaleler** içinde (49-106), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.53 vd.; Hayek'e göre de özgürlük baskının bulunmayışıdır. Baskı ise bir kişinin eylemleri kendi öz niyetinin değil de başkasının (kişi veya kurum) istencine tabi ise söz konusu olur. Bkz. Aron, **Özgürlükler Üzerine Deneme**, s.94

kültürel pratiklerini tatbik etmek ve onların kimliğini benimsemeden kendi kültürel kimliklerini özel alanlarda ve bazı ortak kamusal alanlarda tatbik edebilmeleridir.

b. Pragmatik Gerekçe

Azınlık kültürlerine müdahale edilmemesini destekleyen pragmatik argümana göre ise azınlık kültürlerinin kendi yaşam biçimlerini sürdürmelerine izin verilmemesi kamusal düzeni, sosyal uyumu ve siyasal istikrarı tehdit edebilir ve azınlıkların ülkenin siyasal kurumlarına bağlılıklarını zayıflatabilir.²³⁶ Buna göre, kültürel grupların taleplerini ele almayı, tartışmayı ve görüşmeyi reddetmek ve tüm bunlar yerine onların topluluk kimliklerini reddetmek, bastırmak ya da ortadan kaldırmaya çalışmak - sanıldığı gibi aksine- üyelerinin kendi kültürel kimlikleri ile özdeşleşmelerini radikalleştirebilir.²³⁷

c. Müdahale Etmeme Modelinin Değerlendirilmesi

Müdahale etmeme yaklaşımı, toplumun siyasal ve sosyal kurumları üzerinde iktidarın tamamını elinde bulunduran bir egemen çoğunluk kültürünün, daimi bir biçimde marjinalleştirilen azınlık kültürlerle yan yana var olduğu bir siyasal toplum ortamında uygulama alanı bulur. Kültürlerinin varlığını koruma ve devam ettirmek isteyen gruplara kültürel pratiklerini -çoğu kez sadece özel alanlarda- yaşama imkanı tanınırken, kültürlerini korumak ve devam ettirmek için gerekli olan kamusal güç yani destekleme ve öz yönetim hakları ise tanınmaz. Bunun yanında müdahale etmeme modeli, -çoğu kez- kamusal alanların ve kamusal medyanın azınlıklarca kullanılmasını sınırlandırıp onlardan kültüre ilişkin faaliyetlerini kendi cemaatlerinin kaynaklarından finanse etmelerini isterken, ana kültürün devamlılığının sağlanmasına vergilerle katkıda

²³⁶ Tok, "İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli", s. 29

²³⁷ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.164; Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.252; Bu radikalleşmenin, basit bir fanatiklik olmadığını ve bir adalet isteminin sürekli ertelenmesinin bir sonucu olduğunu izahı için bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.164-166. Walzer'in ifadeleri bunun, neden böyle olduğunu açıklar gibidir : "Cemaatçiliğim tehdit edildiği zaman, o durumda, tamamen kökten bir şekilde cemaate ait olurum: bir Sırp, bir Polonyalı, bir Yahudi; başka hiçbir şey." Michael, Walzer, "The New Tribalism". Omar Dahbour and Micheline R. Ishay (Ed.), **The Nationalism Reader** içinde (322-332), Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, s.

bulunmaları yükümlülüğü de getirir. Öyle görünmektedir ki müdahale etmeme modeli, kendi kültür ve kimliklerini yaşatmak isteyen azınlıklara, bunu sadece kendi özel çabaları ile ve kendi cemaatlerinin kaynakları ile yapabilmelerine imkan tanımaktadır.²³⁸

3. Ayrımcılık Yapmama Politikası / Ayrımcılık Yasağı

Liberal ayrımcılık yapmama politikası, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde, etnik, dinsel, kültürel ve diğer farklılıkların tesadüfililiğini vurgulayan ve bunları soyutlayan bir anlayışın uzantısı olarak,²³⁹ ilk önce inanç ve değer çeşitliliği karşısında devletin tarafsızlığı fikrine ve bireysel inançları, değerleri ve kültürel kimlikleri dikkate almaksızın yani bunlar karşısında nötr bir tutum takınarak, tüm vatandaşlar için bir eşit hak ve özgürlükler sistemi sağlanması ilkesine dayanır. Bu politikanın din, moral değerler ve inançlar gibi değer çoğulculuğuna ilişkin ihtilafı meselelere yaklaşımı, bunları özel meseleler olarak görerek kamusal alandan çıkarmak olmuştur. Kamusal alan –özel alan ayırımına paralel bir biçimde, hakkın konusu olanın iyinin konusu olandan ayrılması, bu tür ihtilafı meselelere en iyi çözüm olarak sunulmuştur.²⁴⁰ İyiye ilişkin kanaatler, bireysel karar ve tercih konusu olarak, eşit hakları kamusal alanda garanti edilmiş bireyler tarafından özel alanda istendiği gibi takip edilecektir. Devletin ve kurumlarının rolü ise, bireylerin kendi iyi anlayışlarını izlemeleri için fırsat sağlamak

²³⁸ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.31-32; Amerikan sistemi müdahale etmeme modeline bir örnek olarak verilebilir. Amerikan sistemi, genelde 1960’lı yıllara kadar kültürel ya da etnik grupların alt kültürel yapıların ya da kimliklerine karşı ‘ilgisiz’ bir tavır içinde kalmıştır. Amerikan demokrasisi bireye yaptığı vurgu ile hakların bireylere yapılacak eşit muamele ile güvence altına alınacağını bir anlayışı ortaya koyarken, Amerikan Anayasası da aynı anlayışla topluluk haklarını dikkate almamıştır. Dolayısı ile etnik bir gruba ait olma özelliği, resmi bir statü oluşturmamış ve devlet bu anlamda etnik aidiyeti tanımamıştır. Ayrıca bkz. Üstel, “Eritme Potasından Çokkültürcülüğe”, s.117-123

²³⁹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.440, dpn.12

²⁴⁰ Locke, Rousseau ve Kant gibi sözleşmecî geleneği izleyen Rawls da toplumun ana yapısı ve adaletin konusu olarak, temel sosyal, ekonomik ve politik kurumları görür, çünkü bunlar, vatandaşların haklarını, özgürlüklerini ve ellerindeki fırsatları derinden etkilemektedir. Birçok liberal gibi Rawls da kültürü adaletin konusu dışında görür. John Rawls, **A Theory of Justice**, Revised Edition. The Belknap Press Of Harvard University Cambridge, Massachusetts, 2000, s. 6 vd.; Rawls ve Dworkin gibi çağdaş liberal düşünürler, her bir vatandaşın iki temel sosyal kurum ve prosedürde eşit ilgiyi hak ettiği konusunda hem fikirdir. Bunlar; pazar ekonomisi ve çoğunluk yönetiminin belirlenmesindeki siyasal süreçlerdir. Kymlicka, **Liberalism, Community and Culture**, s.183; Tommasi, “Kymlicka, Liberalism, and Respect for Cultural Minorities”, s.585

olacaktır. Bu nedenle, devlet bireylerin iyi kavrayışları ile ilgili olarak tarafsız kalacak ve herhangi bir özel iyi kavrayışını benimsemekten imtina edecektir.²⁴¹

Değer ve inanç çoğulculuğuna bir çözüm olarak kabul gören görmezden gelmeye dayalı ayırım yapmama modeli, etno-kültürel talepler ve kimlikler ile ilgili olarak da aynı pozisyonu benimsemektedir. Buna göre, devletin etno-kültürel kimlikler karşısında açık biçimde tarafsız olduğu ve siyasal toplumun üyelerinin, yani vatandaşların etno-kültürel kimlikleri dikkate alınmaksızın eşit vatandaşlık statüsüne ve kamusal alanlara eşit erişime sahip olduğu bir siyasal toplum tasvir edilir. Buna uygun biçimde ulus tamamen siyasal terimlerle tanımlanmıştır. Devletin ülkesinde yaşayanlar, etno-kültürel kimlik ve bağları göz önüne alınmaksızın, eşit vatandaşlık hak ve hürriyetleri ile donatılmışlardır. Devletin böyle bir tasvirinin ve buna uygun olan tamamen siyasal ulus anlayışının bir sonucu olarak ayrımcılık yapmama modeli etno-kültürel kimlikleri ve bağları kamusal alanla ve ulusal kimlikle ilgisi olmayan özel bir mesele olarak görür. Bunun temelinde kültürün de dini inanç gibi özel alana ait bir mesele olduğu kabulü yatar.²⁴²

Özel alan kamusal alan arasındaki ayırımın esaslarını liberal görüş açısından en iyi açıklayanlar, Mill ve Dewey gibi filozoflar olmuştur. Mill, kamusal ve özel arasındaki ayırımı, farklı eylem biçimleri arasındaki fark temelinde yaklaşıyor çözebileceğimizi söyler. Özel bir eylem sadece faili etkileyen bir eylemdir; kamusal eylem ise başkalarını da etkileyen bir eylemdir. Dewey de “Bir eylemin doğuracağı, büyük ölçüde o eylemle meşgul insanlarla sınırlı kaldığında veya onlarla sınırlı kalacağı düşünüldüğünde, o işlem özel bir işlemdir. Ancak eğer bu sonuçların... doğrudan ilgili kişilerin dışındakilere uzandığı anlaşılırsa... bu eylem kamusal bir nitelik kazanır... özel ile kamusal arasındaki sınır, yasaklama veya teşvik yoluyla denetim gerektirecek kadar önemli eylemlerin sınırlarının kapsam ve çapı temel alınarak çizilmelidir.

²⁴¹ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.37

²⁴² Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.37-38

‘Kamu’, eylemlerin dolaylı sonuçlarından, bu sonuçlar ile sistematik bir şekilde ilgilenilmesini gerektirecek derecede etkilenmiş bütün kişilerden oluşur”²⁴³ demektedir.

Özel alanla kamusal alan arasındaki ayırım ve ilişki bu şekilde anlaşıldığında, ayırım yapmama ile ilgili liberal model, kültürel ve özellikle de dil kaynaklı talepler söz konusu olduğunda birçok sorun doğuracak gibidir. Gerçekten de devlet gerek kurumları arasındaki iç işleyişinde gerekse de vatandaşlarla olan ilişkilerinde zorunlu olarak bir dil veya bazen birden fazla dil kullanır. Devletin vatandaşlarla arasındaki ilişki zorunlu olarak kamusal bir eylemdir. Devletin işlemlerinin çoğu genel, soyut ve objektif olan kural işlemlerdir. Yani bireyle devlet arasındaki ilişki, kamusal yetkinin kullanım biçimleri olan kural işlemlerin niteliği gereği özel değildir. İşlemin kendisi hukuken bir kamu işlemi olduğu gibi işlemde tek bir birey için haklar ve yükümlülükler doğsa dahi, işlem başkaları üzerinde de etkiler doğuracak olan kamu işlemleridir. Diğer yandan devlet kamu yetkilerini kullanırken ve kamusal işlemler gerçekleştirirken vatandaşlarına karşı siyasal yönden tarafsız kalmalıdır.

Ancak devlet bir dili resmi dil olarak kabul ettiğinde ve diğerlerini kabul etmediğinde, dili resmi olarak tanınmamış bireyler ve gruplara karşı tarafsız davranmadığı gibi sanıldığı gibi müdahalede bulunmamış ve ayrımcılık yasağına uymamış olmamaktadır da. Zira bir dili resmi olarak kabul edip diğerlerini resmi olarak kabul etmemek ve kamusal destekten yoksun bırakmak –niteliği gereği kamusal bir eylemdir ve- dili resmi olarak tanınmamış olanları olumsuz etkiler. Ve bu etki sadece müdahale etmeme ilkesini değil devletin siyasal tarafsızlığının diğer bir görünümü olan ayrımcılık yapmama ilkesini de ihlal eder. Devlet bu tür bir uygulamada eşitlik ilkesine uymamış olur. Devletin ülkesinde kullanılan bütün dilleri resmi dil statüsünde kabul etmemesi pratik gerekçelerle kabul edilebilen bir uygulamadır. Yani dil konusunda tam eşitlikten belirli durumlarda sapma genelde kabul edilebilir bir uygulamadır. Bu durumda dil konusunda eşitlikten sapmanın hangi hallerde kabul edilip hangi hallerde kabul edilemeyeceğinin tespiti gerekir. Bu konu ve farklı grupların sahip olması gereken dil haklarının kapsamı çalışmanın ikinci kısmında incelenecektir. Ancak

²⁴³ Nakleden Raymond Geuss, **Kamusal Şeyler, Özel Şeyler**, Gülayşe Koçak (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.87-88

şimdiye kadar anlatılanlardan şu sonuç çıkarılabilir; devlet kültürel konuların dile ilişkin kısmında zorunlu olarak tarafsız olamayacaksa, siyasal tarafsızlık kapsamında şimdiye kadar incelediğimiz modeller (müdahale etmeme) ve ilkeler (hoşgörü, ayırım yapmama) dilsel adalet konusunda yetersiz kalmaktadır.

Etno- kültürel kimlikler karşısında devletin yansızlığı, devletin kültürden ayrılması ve kültürün özel alana terk edilmesi başka bazı sebeplerden dolayı da mümkün gözükmemektedir.

Birincisi, siyasal rejimin istikrarının korunması için siyasal toplumun üyeleri, vatandaşlık kimliğini hak ve sorumlulukları ile birlikte benimsemelidirler. Bu yalnız vatandaşlığın öngördüğü formel hakları kullanmak ve yükümlülükleri yerine getirmekle sağlanmaz. Vatandaşların bir kısmı vatandaşlık statüsünün öngördüğü yükümlülükleri gönüllü olarak yerine getirebilirse de homojen bir toplumda vatandaşların bir kısmı, hukuk sınırları içinde kendilerinden bekleneni, istemeden kuralların zorlayıcılığı altında yerine getirebilir. Doğal olarak istikrar için bu yeterli değildir. Vatandaşlar, ortak vatandaşlık kimliklerinin gereği olan belli davranış, norm ve eğilimleri de kazanmalıdır. Bu, ülkenin siyasi rejimine bağlı olarak, değişkenlik gösterebilen ortak bir kamusal kültür gerektirir. Bu kamusal kültür yoksa çoğu zaman oluşturulmaya çalışılır veya olduğu varsayılır. Örneğin liberal demokratik olduğunu ileri süren bir ülkede, beklenen uyumun gerçekleşmesi için ‘liberal demokratik bir kültürün’ kamusal kültür olarak benimsenmesi gerekir. Liberal kültürün tamamen içi boş bir çerçeve sunmadığı hesaba katılırsa, liberal değerler bir kültürel tercihi yansıtır. Bu siyasal kültürün, kültürel kimliklerden bağımsız olmadığını ve bazı kültürler ile diğerlerinden daha uyumlu olduğunu gösterir. Aynı eleştiri, katı cumhuriyetçi ulus devletler için öncelikle geçerlidir.²⁴⁴

İkinci olarak, siyasal kurumlara hakim olan ilkelerin, somut temsil edilişi ve hayata geçiriliş biçimleri kaçınılmaz olarak ülkelerin ulusal tarihlerini, kültür ve kimliklerini yalnızca yansıtmaz aynı zamanda bunları oluşturur da. Böylece,

²⁴⁴ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.38

vatandaşlardan bu ilkelerin kültürel ve tarihsel olarak temsil edilen ve hayata geçirilen biçimlerine bağlılık göstermeleri istenir ki bu tarihsellik, en azından kısmen, vatandaşların devlet kurumlarına bağlılıklarının kaynağını oluşturur.²⁴⁵

İlk iki sebebin, kuramsal çelişkilerini ortaya çıkaran üçüncü sebep ise tarihsel gerçeklik ile ilgilidir. Buna göre bir devlet etno-kültürel kimlikler karşısında ne kadar tarafsız olduğunu iddia ederse etsin bazı faaliyetleri kaçınılmaz olarak taraflıdır. Devlet, resmi dil, eğitim müfredatı, kamusal tatiller, devlete ait resmi semboller, iç sınırların belirlenmesi gibi konularda karar almaktan kaçınmadığı gibi bu kararlar yansız da değildir. Çünkü zorunlu olarak belli bazı kültürel grupların kimliklerini yansıtır. Ancak bu kaçınılmazlık aynı zamanda bir tercih üzerinden gerçekleşir ve belli bazı kültürel grupların ihtiyaçlarının, dil ve kimliklerinin tanınması, karşılanması ve desteklenmesini içerir, fakat diğerlerinin değil. Sorun, devletin tercihinin olgusal gerçeklikle uyuşup uyuşmadığı ve buna bağlı olarak adaletli olup olmadığıdır.²⁴⁶

Eğer devlet, ayrımcılık yapmama modelinin açık iddiasına rağmen, etno kültürel kimlikler karşısında tarafsız değilse ve bazı durumlarda da tarafsız olamıyorsa, etno-kültürel çoğulculuğun adalet, vatandaşlık statüsü ve siyasal toplumun birlik ve istikrarı açısından ifade ettiği siyasal sonuçların ele alınması gerekir. Fakat bu modelin gerek kuramsal soy kütüğü, gerekse tarihsel uygulamaları incelendiğinde, etno-kültürel çoğulculuğun doğurduğu sorunların siyasal sonuçlarının görmezden gelinmesi dışında bir tutum ve politikaya rastlanmamaktadır. Bunun nedeni, ayırım yapmama modelinin, kültürel çoğulculuğu ele alırken, gizli bir kültürel homojenlik varsayımı üzerine kurulu olmasıdır. Bu model aynı ülkede yaşayanların aynı kültüre ait olduğunu ve aynı kültürel kimliği paylaştıklarını ima etmektedir. İnsan topluluğunun kültürel yönden homojen olduğunu öngören bu varsayım olmadıkça devlet, kültürel çoğulculuk karşısında tarafsızlığını haklılaştırılmaz.²⁴⁷ Bu varsayım içinde çoğulculuk, daha az farklılık gösteren fakat çatışmayan tercihlere indirgenmiş olur. Bu gizli varsayım, etno-kültürel

²⁴⁵ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.39

²⁴⁶ Bazı yaklaşımlara göre bir hukuk düzeninin ve kuralının üç boyutu içermesi gerektiği kabul edilir. Bunlar; sosyal olgu, norm ve etik boyutlardır. Bu üç unsuru ihtiva etmeyen bir kural uyumsuzluklara adaletli bir çözüm sunamaz.

²⁴⁷ Ancak bir varsayımın dayanmanın bu varsayım geçerli olmadığı zaman meseleyi -kültürel çoğulculuk meselesini-çözemediği haklı olarak belirtilmiştir. Bkz.Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.217

bağların ve kimliklerin kamusal alanla ve ulusal kimlikle ilgili olduğunu ifade etse de, gerçekte tek bir etno- kültürel kimliği kabul eder. Ayrımcılık yapmama modeli kısaca, siyasal toplumun bütün üyelerinin aynı kültüre ait olduklarını ve aynı kültürel kimliği paylaştıklarını veri olarak alır ve bu veriden yola çıkarak etno kültürel çoğulculuğun olmadığını ima ederek etno-kültürel çoğulculuğu ele alması gerekmediği sonucuna varır. Bu durumda, etno- kültürel çoğulculuğun sonuçlarını bir tarafa bırakarak, çoğulculuk meselesini homojen kültür içindeki değer çoğulculuğu ile sınırlar.²⁴⁸

Bir değerlendirme yapmak gerekirse, ayrımcılık yapmama ilkesi, bazen dışlayıcı olarak da kullanılabilen hoşgörü ve müdahale etmeme modeline göre farklılıkları dönüştürerek (asimile ederek) kabul etmeye hazırdır. Ayrımcılık yapmama ilkesi kültür ve unsurları söz konusu olduğunda farklı kültürleri tek bir çoğunluk kültürü içinde eritmeyi amaçlar. Ayrımcılık yapmama modeli, kültürel çoğulculuğu tanımadığından azınlıkların kültürel taleplerine yanıt vermez. Azınlıklara göre ise kendi kültürleri ve dilleri tanınmadığında, ayrımcılık yapmama modelinin kendisi ayrımcı olacaktır. Ayrımcılık yapmama modelinin yetersizliği karşısında azınlıklara göre ayrımcılığın olmaması durumu, devlet ancak kendi kültür ve dillerini tanıdığına, gerektiğinde desteklediğinde veya öz yönetim hakkı tanıdığına gerçekleşir.

4. Eşit Destekleme veya Sempatik Tarafsızlık

Eşit destekleme devletin, her biri aynı zamanda kendi vatandaşları olan kültürel gruplara mensup bireyleri, kolektif bir bütün olarak da ele alarak kültüre ilişkin taleplerine karşı kayıtsız kalmayarak, söz konusu talepleri karşılaması yönünde bir politika izlemesidir.

Eşit destekleme daha çok sempatik tarafsızlık olarak anlaşılmalıdır. Mutlak bir eşitliğin sağlanması çok kez mümkün değildir. Bunun nedeni, farklı kültürel taleplerin doğası (dile ve dine ilişkin talepler farklı uygulamalar gerektirir.) ve talep sahiplerinin değişken konumlarıdır. Ulusal azınlıklar ile göçmen azınlıkların veya etno-kültürel

²⁴⁸ Tok, “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli”, s.41-42

gruplar ile dini cemaatlerin veya yerli halkların talepleri aynı temel prensipten neşet etse bile istemlerin doğalarına uygun bir şekilde karşılanması farklı düzeylerde tanınmayı gerektirir.

Kültürel taleplerin devlet tarafından desteklenmesi büyük ölçüde hak öznesi bireylerin ve grupların Charles Taylor'ın kastettiği anlamda eşit tanınması ve kültürel hakların verilmesi ile bağlantılıdır.

VI. EŞİTLİK VE EŞİT TANINMA TALEBİ

A. EŞİTLİK

Eşitlik idealinin hukuk ilmi için yalnızca anlamsız değil aynı zamanda gereksiz bir kavram olduğu ve eşitliğin açıklayıcı bir norm olarak ahlak ve hukuk söyleminden çıkartılması gerektiği ileri sürülmüşse²⁴⁹ de eşitlik kadar insanlık kültüründe yerleşmiş başka bir değer olmadığı söylenebilir.²⁵⁰ İnsanoğlunu, düşünüş ve eylemde, eşitlik

²⁴⁹ Peter Westen, "The Empty Idea of Equality", **Harvard Law Review**, Vol.95 No.3, (January, 1982), s. 542. Westen'in merkezi tezi, eşitlik ilkesinin tek başına bir anlam ifade etmediğidir. Çünkü eşitlik ilkesi sadece hangi eşitsizliklerin tolere edilemez olduğu hakkındaki genel standartları verir. Fakat bunun yanında eşitlik başlı başına insan durumları hakkında belirlenmiş bir standart koymaz. Westen'e göre, eşitliğin hak ve özgürlükler ile ilgili söylemden de arındırılması gerekir. Haklar birbirinden ayrı ve komplekstir, oysa eşitlik tek ve basit yapıdadır, haklar doğaları gereği bir karşılaştırmayı zorunlu kılmaz bu yönü ile kendinden vardır, eşitlik ise karşılaştırmayı içeren dolayısı ile kendiliğinden var olmayan, kaynağını ve sınırlarını başkalarının durumu ile kıyaslamadan alan bir kavramdır. Haklar mutlak mahrumiyet ve yoksunluğu ifade ederken, eşitlik göreceli yoksunluğu karşılar, haklar bireylere tanınmış yetkilerken, eşitlik sosyalliği içeren bir nosyondur. Eşitlik, mutlak olmayan göreceli özelliği nedeniyle ahlaki ve hukuki uyumsuzlukları çözmek için yetersizdir. Westen, "The Empty Idea of Equality", s. 537

²⁵⁰ Westen, her şeye rağmen eşitlik kavramına toplum içinde ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. Eşitlik öncelikle, ahlaki olarak gereklidir çünkü bizi insanların ilişkilerinde birbirlerine karşı nasıl davrandıklarını dikkate almaya zorlar. İkinci olarak eşitlik analitik açıdan gereklidir. Çünkü eşitlik, insanların birbirine karşı davranışlarında görülebilen benzerlik ve ayrımcılık uygulamalarının her ikisi için de kanıt sunma yükümlülüğü olduğunu farz eder. Eşitlik insanlara farklı davranılmasının hukuki ve birçok başka yönden sorun teşkil edeceğini belirten tek kavramdır. Son olarak eşitlik ilkesi retorik açıdan gereklidir. Çünkü eşitlik insanların haklarının korunması ve aksi durumda hakların korunamayacağı hususunda insanları ikna etmek için güçlü bir sembol olarak insanları ikna etmeye yardım eder. Bkz. Erwin Chemerensky, "In Defense of Equality: A Reply To Professor Westen", **Michigan Law Review**, Vol.81, 1982-1983, s.576. Chemerensky'e göre Westen'in eşitliğin yararı hakkında bütün bu anlattıklarından sonra, hala eşitliğin lüzumsuz bir ilke ve ölçü olduğunu söylemesi mümkün değildir. Chemerensky'e göre Westen farkında olmadan yine eşitliği desteklemektedir. Chemerensky, "In Defense of Equality: A Reply To Professor Westen", s.576

kadar derinden ve sürekli etkilemiş pek az kavram vardır.²⁵¹ En azından tarihte son iki yüz yıldır eşitlik fikrinin oynadığı rolle kıyaslanabilecek başka bir fikir olmadığı söylenebilir. Adalet kavramının çağdaş algılanışının odağına eşitlik düşüncesi yerleşmiş bulunmaktadır.²⁵² Ancak eşitlik hakkında ileri sürülen fikirler ileri süren kişiye ve bağlama göre farklılık göstermekte ve eşitliğe yüklenen anlam değişmektedir. Her halde eşitliğin kompleks bir kavram olduğu söylenebilir. Eşitlik kavramı ilk bakışta somut ve kolayca kavranıp üzerinde uzlaşılabilir gibi görünmesine karşın, aslında soyut ve çok yönlü bir kavramdır.²⁵³ Eşitlik hakkındaki tartışmalar ve eşitlik idealinin ahlak ve hukuktaki yeri hakkında ileri sürülen görüşler kavramın çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır.

Eşitlik her şeyden önce ahlaki bir doğrulamadan veya ahlaki idealden doğmaktadır. Ancak bu ideal kolaylıkla tersyüz olup bozulabilmektedir. En saf adalet istemi ve hak taleplerinin kaynağı olan eşitlik kişinin kendini yükseltmek için başkalarını aşağılamasına bahane olabilmektir. Eşitlik kavramı sosyal bilimlerdeki bir çok kavram gibi janus yüzlü bir kavramdır.²⁵⁴ Kavramın çift yönlü yapısı en iyi eşitliğin

²⁵¹ Örneğin, devlet teorisini açıklamakta elverişli bir argüman olarak kullanılan toplumsal sözleşme tezinin daha çok eşitliği açıklamak için kullanılabileceği belirtilmiştir. Hobbes, Locke, Rousseau, Kant gibi klasik liberallerin varsayımsal toplumsal sözleşme kuramları, Dworkin gibi çağdaş düşünürler tarafından sözleşme fiili uzlaşmayı temel alıyorsa tarihsel olarak yanlış, varsayımsal bir uzlaşmayı temel alıyorsa ahlaki bakımdan önemsiz değerlendirilerek eleştirilmiştir. Ancak Dworkin'e göre yine de toplumsal sözleşme tezlerini yorumlamanın başka bir yolu vardır. Dworkin sözleşmenin, esas olarak fiili ya da varsayımsal bir uzlaşma olarak değil, insanların ahlaki bakımdan eşit olmaları ile ilgili belli ahlaki öncülleri değerlendirmemizi sağlayan bir araç olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Sözleşme tezi, doğal durum düşüncesinin tarihsel kökenlerini ya da bireylerin tarihsel yükümlülüklerini incelemek için değil, ahlak bakımından bireylerin eşit olması düşüncesine model oluşturması için ele alınmaktadır. Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.85; Sözleşmecî geleneğe bağlı, Rawls'un Bir Adalet Kuramı da öncüllerinden farklı olarak karşılıklı yararı değil, adaleti ve özelden de eşitliği temel almıştır. Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.87, dpn.2

²⁵² Ahmet Gürbüz, **Hukuk ve Meşruluk (Evrensel Erdem Üzerine Bir Deneme)**, İkinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2004, s.116

²⁵³ Merih Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2003, s.17

²⁵⁴ Eşitliğin çift yönlü yapısı, eşitliğin bir 'veri' mi yoksa bir 'proje' olarak mı ele alınacağı sorusu ile bağlantılıdır. Bu soru nerdeyse en başından beri liberalizmin kendi içinde çok ciddi bir ikiliğin oluşmasına neden olmuştur. Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turan (çev.), Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s. 367; eşitlik, siyaset biliminde ikiye bölünerek çoğalan bir değer olarak da nitelendirilmiştir. Bunun nedeni, eşitliğin birlik arz eden bir yapıya sahip bir kavram olmaması, aksine, hayatın değişik sahalara etkisi olan ve toplumsal hayatta elde edilebilecek çeşitli faydaları kapsayan kompleks bir kavram olmasıdır. Eşitlik, Walzer'in belirttiği gibi, farklı kültürlerde ya da bazen aynı kültürde fakat farklı zamanlarda değişken ama bağlantılı anlamlara gelebilmektedir. Michael Walzer **Spheres of Justice A Defense of Pluralism and Equality**, 1983'den nakleden Paul M. Sniderman-Joseph F. Fletcher-Peter H. Russell- Philip E. Tetlock, "Equality:

özgürlükle olan ilişkisinde gözlemlenebilir. Çünkü eşitlik özgürlüğün en iyi tamamlayıcısı olduğu gibi çarpıtılmış bir eşitlik anlayışı da özgürlüğün en büyük engeli olabilir. Eşitlik ile özgürlük arasındaki ilişki, çeşitliliğe/farklılığa duyarlı bir eşitlik veya her farklılığın bir eşitsizlik olduğu anlayışlarına bağlı olarak değişebilir. Eşitlik bazı durumlarda farklılığı gerektirirken bazı durumlarda aynılığı gerektirebilir. Eşitlik benzerlik/aynılık anlamına geldiğinde, çeşitliliğe daha az duyarlı olur ve farklılığı dışlar. Bu dışlamanın sonucu olarak özdeşlik temelinde yükselen eşitlik anlayışı özgürlüğü sınırlar.²⁵⁵ Bu ifadelerden çıkan sonuç, eşitlik ve özgürlüğün tek bir anlaşılış biçiminin mutlak olarak doğru olduğunun öne sürülmesinin güç olduğudur.²⁵⁶

Eşitliğin farklı anlaşılışının temelinde yatan asıl sebebin eşitlik idealinin gerçekleştirilmesinin talep edildiği sosyal kategori ile ilgili olduğu söylenebilir. Öyle ki bazı kategorilerde eşitliğin gerçekleştirilmesi talebi özgürlüğe müdahale sayılırken bazı kategorilerde eşitliğin sağlanmasına yönelik politikalar ve hukuki düzenlemeler özgürlüğün kullanımının ön koşulu olabilir. Örneğin ekonomik liberalizm taraftarları, liberal çerçevede eşitliğin ekonomi alanında gerçekleştirilmesi yönündeki devlet müdahalesine, özel alan olarak görülen ekonomik faaliyetin ve aile yaşantısının devlet müdahalesinden bağımsız tutulmasının esas olduğu ve ekonomik gelişmenin kendisini ortak kamu yararı şeklinde nitelendirerek karşı çıkmaktadırlar. Buna karşılık politik liberalizm taraftarları, eşitlik ilkesini yorumlarken, herkesin sahip olması gereken özerkliği hayata geçirecek sosyal ve maddi koşulları da sağlamak amacı ile hareket etmekte ve örneğin ekonomi alanında refah seviyelerini eşitlemese de iyileştiren, gelir dağılımını daha adil hale getiren, ekonomik hakların kullanımının kamu yararına olacak şekilde kısıtlanmasını, tekel ve oligopollere karşı önlem alınmasını yönelik devlet müdahalelerini özgürlüğe müdahale olarak saymamaktadırlar. Benzer şekilde politik liberalizm taraftarları, işçilerin, kadınların, etnik ve kültürel azınlıkların eşit vatandaşlık statüsüne ulaşmaları için demokratik devletin aktif tutumunun gerekli olduğu

A Chameleon Value”, **The Clash Of Rights Liberty, Equality and Legitimacy in Pluralist Democracy** içinde, Yale Universty Press New Haven And London, 1996, s.80

²⁵⁵ Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, s.368-389

²⁵⁶ Milton Fisk, **The State and Justice: An Essay in Political Theory**, Cambridge: Cambridge University Press, s.123

görüştüğüdürler.²⁵⁷ Demek ki eşitliğin sağlanabilmesinin farklı yolları vardır ve her bir sosyal kategoride devletin alması gereken pozisyon değişkenlik gösterebilmektedir.

Konumuz açısından bakıldığında kültürü tanımlayan unsurların bir ya da birkaçı açısından toplumun çoğunluğu karşısında azınlık konumunda olan ve kültürlerine ilişkin değerleri kamu otoriteleri tarafından tanınmayan grupların kültürlerine ilişkin öğelerin tanınması, temsil edilmesi ve gerektiğinde desteklenmesi şeklinde tezahür eden taleplerini eşitlik ilkesine dayandırması anlaşılabilir olmaktadır. Azınlık gruplarının taleplerini bertaraf etmeye yönelik savunmalar da genellikle söz konusu gruplara klasik yurttaşlık haklarının yanında ayrıca ek haklar tanımanın eşitliğin bir ihlali olduğu yönündedir. Fakat kültürel grupların taleplerinin karşılanması gerçekte eşitliğin ihlali midir? Bu soruya yanıt vermeden önce eşitliğin benzer kavramlardan farkını ve belki daha da önemlisi Charles Taylor'un eşit saygı istemi kavramını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

B. EŞİTLİĞİN BENZER KAVRAMLARDAN AYRILMASI

1. Özdeşlik

Eşitlik ile özdeşlik genelde eş anlamlı kavramlar gibi düşünülüp kullanılmaktadır. Özdeşlik (identity), iki şeyin her bakımdan (nicelik, nitelik vs.) aynı olmasını, yani hiçbir yönden ayırt edilememelerini ifade eder. Özdeş ise (identical) ise bu durumda olan şeylerdir. Yani özdeş olan, bir ve aynı olandır. Özdeşlik, iki şeyden söz etmekle birlikte aslında tek bir şeyi dile getirmekte bu nedenle de iki ayrı şeyin varlığını öngören eşitlik kavramından ayrılmaktadır. Gerçekten, iki ayrı şeyin varlığından söz edildiği sürece bu şeylerin her yönden aynı olmaları olasılığı yoktur. Öte yandan, bir şeyin kendisinden ayırtedilemeyişi dışında, her şey birbirinden ayırt edilebileceği gibi, şeylerin her yönden aynı olmaları da olanaklı değildir. Bu durumda iki şey özdeş olmadan da eşit olabilir. Eşitlik de yapısı gereği her olası hususta değil, ancak belirli yönlerden söz konusu olur. Her hususta eşitlik arandığında istenen eşitlik

²⁵⁷ Ayşen Candaş Bilgen, "Habermas ve Sosyal Hakların Meşruiyeti", **Toplum ve Bilim**, Sayı.110, 2007, İstanbul: Birikim Yayınları, s.64

değil özdeşliktir. Sonuçta iki şey belirli yönlerden eşit fakat diğer yönlerden eşitsiz olabilir. Bununla birlikte özdeşlik terimi, kimi zaman kısmi özdeşlik anlamında eşitlik yerine kullanılabilir.²⁵⁸

2. Aynılık

Aynılık (sameness) ve aynı (same) sözcükleri de çok yönlü kullanıma sahiptirler. Bu sözcükler de bazen özdeş olan tek şeyi/leri bazen de iki ayrı şeyin belirli yönlerden ayırt edilemezliğini ifade ederler. Ancak özdeşliğin her yönü ile aynı olan şeylerin durumunu ifade ettiğini hatırlarsak aynılığın belirli yönlerden benzerliği ifade ettiği görülür. Eşitlik, iki şeyin her yönden aynılığı anlamına gelmez. Ancak aynılık kavramı, her yönden aynılığı dile getirdiği durumlar dışında –ki bunu özdeşlik olarak nitelendirdik-, yalnızca belirli yönlerden aynılık anlamında kullanıldığında eşitlik kavramına yaklaşır.²⁵⁹ Eşitlik, aynılık ve onun doğru algılanması ile bağlantılıdır; şeyler, kişiler, gruplar veya her neyse önemli yönleri itibariyle aynı iseler eşittirler ve eşitlik prensibi, önemli yönleri itibariyle aynı olanlara eşit muamele edilmesini gerektirir. Bu demektir ki söz konusu şeyler, aynı oldukları yönleri için aynı muameleye tabi tutulmaları gerekir.²⁶⁰

3. Benzerlik

Eşitlikten ayırılması güç görünen diğer bir kavram da benzerliktir. Benzerlik (similarity), birbirinden ayrı şeylerin kimi yönlerden ortak noktalarının bulunmasını; benzer (similar) ise bu durumda olan şeyleri ifade eder. Benzerlikten de ancak farklı iki şey söz konusu olduğunda ve bu iki şey arasında belirli ve sınırlı ortak yönler bulunduğu söz edilebilir. Benzerlik, şeyler ne kadar benzer olursa olsun aralarında daima bir farklılık noktası; ne kadar farklı olurlarsa olsunlar daima bir benzerlik noktası bulunmasını ifade eder. Benzerlik kavramı, birbirlerinden ayrı şeylerin varlığını öngörmekle özdeşlikten, ayrı şeylerin bazı yönlerden ortak noktalarının

²⁵⁸ Merih Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2003, s.18-19

²⁵⁹ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi** s. 19-20

²⁶⁰ Barry Holden, **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, Hüseyin Bal (çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2007, s.18

bulunması ile de tümüyle de özdeş olmayıştan (non-identity) ve farklılıktan ayrılmaktadır.²⁶¹

Kültüre ilişkin tartışmalarda çokkültürcülük taraftarları kadar karşıtları da eşitlik kavramına başvurur. Klasik liberal öğreti insanları, iki grup özelliğın nitelediğini belirtir.²⁶² Bu iki gruptan birisinde yer alan özelliklerin birçoğđ hepsinde ortaktır. Bu ortak noktalar genellikle insanların ortak yeteneklerle donatılmaları, aynı gereksinimlere ihtiyaç duymalar ve benzer bir doğal yapıya sahip olmaları gibi daha çok insanın biyolojik yapısı ile ilgili olan özelliklerdir. Bu anlamda bütün insanlar aynı veya benzerdir. Diğer grup insan özellikleri ise kültürden kültüre ve bireyden bireye değişir. Liberal öğreti genel olarak kültüre ya çok az önem verir ya da hiç vermez. Liberaller, varlıkbilimsel olarak öncelikli olduklarını kabul ettikleri gruptaki özelliklerin insanlık kavramını oluşturduğunu düşünerek fikirlerini bu ilk gruptaki insan özelliklerini temel alarak oluştururlar. İnsanların ortak özellikleri ve benzerlikleri nedeniyle eşit olduğunu kabul ederler ve bu nedenle de eşitliğin hepsine aşağı yukarı aynı şekilde davranmak ve az çok aynı hakları vermeyi kapsadığını varsayarlar.²⁶³ Liberal eşitlik anlayışının bu varsayımı eşitlikten çok özdeşlik kavramına yakındır. Zira bu tür bir eşitlik anlayışı bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken insanı sadece biyolojik bir varlık olarak ele almakta ve biyolojik özellikleri özdeş olan insanların sahip olmaları gereken hakları da aynı haklar olarak değerlendirmektedir.*

Oysa bu görüş hatalıdır. Öncelikle insanlar hem doğal (biyolojik) hem de kültürel varlıklardır. İnsanlar ortak niteliklerinin yanı sıra kültürlerinin etkilediğini ve biçimlendirdiğini farklı kültürel kimliklere de sahiptir. İnsanlar benzerdirler ve farklıdırlar. Ancak benzerlikleri ve farklılıkları edilgen bir biçimde yan yana durmaz, az çok birbirinin içine geçmiştir. Benzerlik ve farklılıkların hiçbiri varlıkbilimsel açıdan öncelikli değildir daha doğru bir deyişle ahlaki bakımdan daha önemli değildir. Bu nedenle eşitliğı sadece insanların benzer özelliklerinin geçerli olduğu alanlara

²⁶¹ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, s.20

²⁶² John Locke, Alexis de Tocqueville ve John S. Mill gibi liberallerin görüşleri ve eleştirisi için bkz. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.43-61

²⁶³ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.305

* Kültürel haklara karşı kuşkuyla yaklaşımın temelinde insan hakları kavramının bu sınırlı algılanışı olduğu söylenebilir.

dayandıramayız. Çünkü insanların farklılıklarını bir tarafa bırakarak sadece benzerliklerini ele almak mümkün değildir. Zira farklılıklar yine insan bütünü bir parçasıdır. Ve benzerlikler farklılıklardan daha önemli değildir.²⁶⁴

İkinci olarak, eşitliği benzerliğe dayandırmanın olumsuz bazı sonuçları vardır. Eşitliğin benzerliğe dayandırılması, insanlara benzer oldukları alanlarda eşit davranılırken farklı oldukları alanlarda eşit davranılmaması sonucunu doğurur. Sahip oldukları ortak insan doğası düzeyinde onlara eşit davranılırken ve ortak insan doğasının tekabül ettiği haklar konusunda eşit haklar tanınırken, insanlar için eşit düzeyde önemli olan kültürel düzey söz konusu olduğunda eşitliğin esirgenmesi söz konusu olur.²⁶⁵

Üçüncü olarak, etik yönü olan eşitlik kavramı aynı zamanda ve daha çok hukuki bir kavramdır da. Hukuki açıdan eşitlik uygulaması ise kanun önünde eşitlik ile formüle edilmektedir. Kanun önünde eşitlik insanların benzerlikleri temelinde formüle edilmiş bir ilkedir. Ancak kanun önünde eşitlik ilkesinin kültürel farklılıklara karşı duyarsız olduğu söylemi de genelde yanıltıcıdır. Kanun önünde eşitlik ilkesi, genelde bir grup insanı gerek ortak insan doğası, gerekse de kültürel özellikleri ile kapsamına alırken diğer grupları sadece ortak insan doğası yönü ile alır ve farklılığı dışlar. Eşitliğin bu türden bir yorumu ve uygulaması eşitliği değil eşitsizliği sonuçlar.

Kanun önünde eşitlik kabaca araçları eşitler, fakat amaçları eşitlemez. Dworkin'in belirttiği gibi, koşulları eşitlemekteki amacımız, herkesin kendi seçtiği hayat planına göre yaşamasını sağlamaktır. Araçları eşitlemeye çalışırken, insanların amaçlarına ulaşmalarını engellersek, tümü ile başarısız olmuş ve eşitlik değil eşitsizlik

²⁶⁴ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.305-306; Bu anlamda ortak yaşamda sanıldığı kadar aksine farklılıklar, en azından bazı bağlamlarda ve zamanlarda benzerliklerden daha önemsiz değildir. Hatta demokratik rejimler farklılığın yaşama imkanı bulduğu rejimler ise demokratik teorinin temelinde asgari müştereklerin azami müştereklerden daha önemli olduğu söylenebilir. Azami müşterek söylemi, egemenlik ve millî irade hakkındaki Rousseaucu söylemin bir uzantısı olarak çoğunlukçu zihniyeti yansıtır.

²⁶⁵ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.306

yaratmış oluruz.²⁶⁶ İnsanlara eşit bireyler olarak davranacaksak, sahip oldukları belli hakları, özgürlükleri ve bunların yöneldiği özgül amaçları korumalıyız.²⁶⁷

Kanun önünde eşitliğin kültürel alan söz konusu olduğunda aslında eşitsizliğe sebep olduğunun bir örneği olarak Kanada ele alınabilir. İngiliz Kanada'sında çokkültürcülük politikaları ilk önce, daha sonraları farklılığı desteklemek için kullanılacak olan eşitlik kavramı ile eleştirilmeye başlanmıştır. Buna göre toplumsal bütünlük etnik ve kültürel farklılıklara vurgu yaparak korunmaz, farklılık ve bütünlük birbiri ile uzlaştırılmaz.²⁶⁸ Bu görüşün, özgürlükle bağlantılı olarak şu zihinsel sürecin ürünü olduğu söylenebilir; bireyin özgürlüklerini güvence altına alan hukuk devleti kavramı, bireylerin özgür olması için herkesin eşit özgürlükten yararlanması gerektiği boyutunu taşımakta ama herkesin eşit özgürlükten yararlanması için herkesin öncelikle kanun önünde eşit olması gerekliliğinden hareket etmektedir. Buna karşılık kanun önünde eşitlik, bireylerin başka bakımlardan sahip oldukları mensubiyetleri göz ardı etmekte, yani kanun önünde eşitlik bireylerin hayat tercihlerini, kültürel tercihlerini ikinci plana atmaktadır. Kanun önünde eşitlik, bireylerin kültürel kimliklerinden hareketle bir farklılık talep etmesinin önünde engel olmaktadır.²⁶⁹ Kültürü göz ardı eden kanun önünde eşitlik ilkesi, eşitliği insanları belirli bir kalıba dökerek ideolojik bir araç haline getirir.²⁷⁰ Farklılıkların olmadığı yerde veya farklılıklar mutlak, indirgenemez ve ikame edilemez olduklarında, aşağıda ele alacağımız eş-değerlilik ilkesi anlamını yitirir. Eşitlik ilkesinin bahsettiğimiz türden yorumu, farklılıkların ortadan kalkmasını veya bunların ortak paydada eşitlenmesini içerir. Ancak ortak paydada eşitlemek, o ortak payda dışında kalan konularda büyük bir eşitsizliğin kılıfı olabilir. Örneğin “her seçmenin bir oyu vardır, dolayısıyla seçmenler eşittirler” türünden bir çıkarsama, sadece seçmen eşitliğini, - o da kısmen- doğrular. Fakat

²⁶⁶ Ronald Dworkin. “What is equality? Part I: Equality of Welfare; Part II: Equality of Resources”, **Philosophy and Public Affairs**, 10 3/ 4: 1981, s.242

²⁶⁷ Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.73

²⁶⁸ Barry, **Culture and Equality**, s. 22

²⁶⁹ Levent Köker, “Yurttaş Özgürlüğünün Politik Kullanımı Olmadan Sivil Toplumun Varlığından Söz Edemeyiz”, **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları** içinde (165-178), İstanbul: Kaknüs Yayınları, s.169-170

²⁷⁰ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.306

kişilerin seçmen kimliği dışında kalan özelliklerinde veya yaşam alanlarında da eşit olduklarını ifade etmez.²⁷¹

Öyleyse, insanlar hem benzer hem de farklı olduklarından, onlara hem benzer hem de farklı oldukları için eşit davranmak gerekir. Eşitliği insanların benzerliklerine değil, benzerlikle farklılıkları arasındaki etkileşime dayandıran böyle bir görüş, farklılığı eşitlik kavramının içine dahil eder, eşitlikle benzerlik arasındaki klasik liberal paradigmayı yeniden tanımlar ve monist görüşleri dışlayarak, çoğulculuğu eşitliğin kapsamına sokar. Buna göre eşitliğin temeli değiştiğinde içeriği ve uygulaması da değişir. Eşitlik bu noktada eşit derecede farklı olma özgürlüğünü veya fırsatını kapsar ve insanlara eşit muamele etmek, hem benzerliklerini hem de farklılıklarını göz önüne almamızı gerektirir. Eşitlik, farklılıkları göz önüne almadığında herkese aynı ve benzer muamele etmeyi, dikkate aldığıdaysa farklı muamelede bulunmayı gerektirir. Diğer yandan eşit kültürel haklar demek özdeş kültürel haklar demek değildir;* çünkü farklı kültürel tarihleri ve ihtiyaçları olan insanlar aynı evrensel insan haklarına sahiplerse de evrensel insan hakları birer dış form olarak evrenseldir. Hakkın içeriğinin ve yöneleceği konunun saptanması ve yararlanma biçimleri farklılık gösterebilir, aynı temel haklar farklı taleplerde bulunabilir.** Eşitlik genellikle iddia edildiği gibi yalnızca önemsiz farklılıkların reddedilmesi değildir, aynı zamanda meşru ve önemli olanların tamamen kabul edilmesi anlamına gelir.²⁷²

4. Eş- Değerlilik

Eşitlik kavramının ahlak ve hukuk gibi değer yargısı ifade eden alanlarda çok sık kullanıldığı görülmektedir. İnsanlar, başkalarının veya şeylerin gerçek ve nesnel niteliklerini değil, onlara kendilerinin yükledikleri öznel niteliklerini karşılaştırırken de

²⁷¹ Ernesto Laclau, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, s.10-11

* Özdeşliğin birbirinin her yönden tamamen aynı olan şeyleri ifade ettiği yukarıda açıklandı. Kültürler, dinler ve diller etkileşim içinde olsalar da özdeş değildirlir.

** Örneğin din ve vicdan özgürlüğü evrensel bir insan hakkıdır. Ancak bu hakkın kullanım biçimi bireyin inandığı dine inanma, hiçbirine inanmama ve gereklerini yapma özgürlüğünü kapsar. Benzerlik temelinde eşitlik argümanı, tek başına eşitliği izah eden bir prensip olsaydı farklı inanç biçimlerini korumaması gerekirdi.

²⁷² Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.306-307

eşit veya eşit değil şeklinde yargılarda bulunabilmektedirler. Öznel nitelikler, insanların şeylere onların nesnel niteliklerinden ayrı olarak -kendi bakış açıları çerçevesinde- değer yargıları ile yükledikleri niteliklerdir. Değer yargıları da, şeylerin nesnel nitelikleri ve bu niteliklerin derecesini belirten objektif yargılardan farklı olarak, nesne ve olayların insanlar açısından önemini belirleyen değer gibi öznel bir niteliğe dayalı yargılardır. İnsanlar, şeyleri nicelik olarak ölçülme imkanı olmayan öznel nitelikler bakımından karşılaştırabilmekte ve bu şeyler arasında tam bir ayırım yapamadıklarında da 'aynı derecede', 'eşit derecede' gibi yargılarda bulunabilmektedirler. Burada eşitlik kavramı, nicelikler ve niteliklerin nesnel olarak belirlenişindeki kesinlikten yoksundur.²⁷³ Kıyaslama yapmaktaki güçlük, insanları kendi öznel bakış açılarının karşılıklı eşitliğini kabul etmeye zorlamaktadır. Bu durumda iki şeyin karşılıklı konumu eş-değerlilik olarak ifade edilmektedir.

Eşdeğerlilik kavramı, ahlak ve hukuk gibi alanlarda kullanılan eşitlik veya eşitsizlik yargılarının niteliği ortaya koymaktadır. Örneğin 'bütün insanlar eşittir' denildiğinde olgusal bir gerçeklik değil bir değer yargısı ifade edilmektedir. Öyle ki insanlar arasında gerçekte fiziki, zihni, ahlaki, sosyal özellikler bakımından büyük farklılıklar bulunmasına ve bu farklılıklar bazen eşitsizlikler şeklinde tezahür etmesine rağmen yine de 'bütün insanlar eşittir' denildiğinde normatif açıdan yanlış bir şey söylenmiş olmaz.²⁷⁴ İnsanlar arasında ilk bakışta hepsinde görülen bir takım özelliklerin bile farklı ölçülerde paylaşıldığı (güç, yetenek, zeka vb.) açıktır. Bu nedenle olgusal bir yargı belirtirken insanların yalnızca belirli özellikleri bakımından eşit ya da eşitsiz olduklarından söz edilebilir veya belirli bir özelliğe sahip olma bakımından sadece insanların bir kısmı eşit olabilir diğer insanlar söz konusu özellik bakımından eşit olmayabilirler. Öyleyse 'bütün insanlar eşittir' derken ne anlatmak istenmektedir.

²⁷³ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, s.21-22

²⁷⁴ Nitekim Taylor, Saul Bellow, "Zulular bir Tolstoy çıkardıkları zaman onu okuruz" diye bir şey söylediğinde, bu sözün yalnızca Bellow'un Zulu kültürünün değerlerine karşı *de facto* duyarsız olduğunu gösterdiği için değil, çoğu zaman insanların eşitliği ilkesinin inkar edildiğini yansıtan bir söz olduğu için yanlış olduğunu söylemektedir. Taylor'a göre böyle bir bakış, insanların, kültür oluşturma açısından herkesle aynı gizilgücü taşımalarına rağmen, onlarınkine göre daha az değerli sayılan bir kültür geliştirmiş olabileceği düşüncesini, ta baştan dışlamış oluyor. Böyle bir olasılığın olduğunu düşünme bile, insanların eşitliğini inkar etmek anlamına gelir. Taylor'a göre Bellow'un burada düştüğü hata, değerlendirmede düşülen kendine özgü bir hata (büyük olasılıkla duyarsızlık) değil, temel nitelikte bir ilkeyi inkar etme hatasıdır. Bkz. Taylor, **Tanınma Politikası**, s.55.

‘Bütün insanlar eşittir’ aksiyomu, herkesin insanlık sıfat ve onurunda eşit olduğunu, yani insanları değerlendirilirken herkese eşit değer verilmesi gerekliliğini açıklayan bir değer yargısıdır. Bu temel değer yargısından da, insanların genel olarak toplumla ve özel olarak birbiri ile ilişkilerini düzenleyen temel ahlak ve hukuk ilişkileri çıkarılmaktadır. Daha açık bir anlatımla ‘bütün insanlar eşittir’ aksiyomu ‘insanlara eşit davranılmalıdır’, ‘eşit olarak işlem yapılmalıdır’ veya eşit haklara sahip olmalıdır yolunda normatif, yani emredici veya düzenleyici bir ilkeyi içinde barındırmaktadır.²⁷⁵

Bu bağlamda kişilere eşit işlem, eşit özgüleme veya dağıtım yapılması, onlara aynı işlemin, aynı özgülemenin veya aynı dağıtımın yapıldığını ifade ederken, kişilerin eşit haklara sahip olması da kişilere aynı hakların tanındığını ifade eder. Ancak eşit hakka sahip olmanın ikili bir ayırımı gidilerek açıklanmasında fayda vardır. Bunlardan ilki belirli bir hakka eşit sahip olmayı (the equal right to x) ifade etmektedir. İkincisi ise bir şeye eşit sahip olma hakkını (the right to equal x) anlatır.²⁷⁶ Birincisi, bir olanağın, kaynağın veya yükün eşit dağıtımı olan eşit muamele (equal treatment) hakkıdır (örneğin eşit oy hakkı). İkincisi, eşit olarak davranılma (treatment as an equal), herhangi biri ile aynı saygıyı ve ilgiyi görenek davranılma hakkıdır. Eşit olarak davranılma hakkı, eşit muamele hakkının türevidir. Bazı koşullarda eşit olarak davranılma hakkı eşit muamele hakkını içerecektir, ancak her koşulda değil.²⁷⁷ Öyleki eşit davranılma hakkı, bazı durumlarda farklı muamele talep etme hakkını kapsayacaktır.

Konumuz açısından bakıldığında, farklı kültürlerin özdeş değil eşit olduğunun kabul edilmesi gerekir. Her kültür birbirine benzer değerler içerebildiği gibi farklı değerler ve uygulamalar da içerebilir. Ancak kültürler arasındaki bu farklılık, hak sahibi özneler olarak mensuplarının kültürel kimlik ve bundan türeyen diğer haklarının önünde bir engel olamaz. Kültürlerin eşitliği, insanların kültür yaratma konusunda aynı yaratıcı güce ve eşit hakka sahip olduğunun tasdiki anlamına gelir. Aksi ise insanların eşitliği fikrini ta baştan inkar etmektedir.

²⁷⁵ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, s.21-22

²⁷⁶ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, s.22

²⁷⁷ Dworkin, **Hakları Ciddiye Almak**, s.272

C. EŞİT TANINMA TALEBİ

Eşit tanınma talebinin hareket noktası, kimliğin kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması ve tanımlaması yoluyla şekillendirilmiştir. Tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüştürebilir. Yanlış tanınma, gereken saygının gösterilmediğinin bir belirtisidir. Ancak daha da önemlisi, bu durum acı verici bir yaranın açılmasına neden olarak kurbanlarını, sakatlayıcı bir biçimde, kendilerinden nefret ederek yaşamaya mahkum etmektedir.²⁷⁸ Tanınmanın önemi, bireysel kimliğin yeni bir biçimde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Burada, bireyselleşmiş bir kimlikten, bireyin kendine özgü, içinde keşfettiği kimlikten söz edilmektedir. Bu kavram bir idealle birlikte, kendine ve kendine özel varoluş biçimine sadık kalma ideali ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Buna genel olarak sahicilik ideali denilebilir. Bu fikre göre sahicilik ideali, gerçek ve eksiksiz insanlar olmak isteminin bir ifadesidir.²⁷⁹ Modern insan bilincinin çok derinlerine işlemiş olan sahicilik idealini, Herder, insan olarak her bireyin özgün bir varolma biçimi olduğunu öne sürerek ve herkesin kendi ölçüsü olduğunu savunarak formüleştirmiştir. Ancak Herder'in özgünlük kavramını iki düzeyde, yalnızca öbür kişiler arasında birey düzeyinde değil, aynı zamanda başka halklar arasında kültür-taşıyan bir halk düzeyinde de uyguladığını belirtmek gerekmektedir. Tıpkı bireyler gibi halklarında kendi sahiciliklerini koruması ve kendilerine sadık olması gerekmektedir. Bir örnekle, Almanlar, Büyük Frederick'in

²⁷⁸ Bazı örnekler için bkz. Taylor, **Tanınma Politikası**, s.42-43

²⁷⁹ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.43-45. Sahicilik ideali, ahlaksal ağırlığın yer değiştirmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkıyor. Taylor, bu kavramın nasıl geliştiğini ortaya koymanın bir yolu olarak, XVIII. yüzyıla özgü, insanların bir tür ahlak duygusuyla, neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyen bir sezgi ile doğdukları yolundaki inancın temel çıkış noktası olarak alınabileceğini belirtmektedir. Bu öğretinin amacı, doğru ile yanlış ayırabilmenin, sonuçları hesaplayabilme, özellikle de tanrısal ödül ve ceza ile ilgili sonuçları hesaplayabilme sorunu olduğunu savunan görüşü çürütmektir. Bunun arkasında yatan fikir, doğruyu ve yanlış anlamının salt hesap yapma sorunu olmadığı, insanın duygularına ve benliğine yerleşmiş bir şey olduğudur.

Ahlaksal ağırlığın yer değiştirmesi denilen şey, kişinin duyguları ile ilişkide olmasının kendi başına ve can alıcı bir ahlaksal önem kazanmasıdır. Burada yeni olan önceki dönemlere özgü, tanrı ya da iyilik fikri ile ilişkide olmanın eksiksiz varoluş açısından temel önemde sayıldığı ahlak görüşlerinden farklılaşmadır. Yeni anlayışa göre temasa geçilmesi gereken kaynak benliğin derinlerinde yatmaktadır. İnsanlar, iç derinlikleri olan varlıklar olarak algılanır. Ancak başlangıçtaki kaynağın kişinin içinde olması kişiyi Tanrı ile ya da fikirlerle bağlantılı olmaktan alıkoymaz; belki de onlarla ilişkide olmanın en uygun yolu sayılabilir. Taylor'ın Saint Augustine, J.J. Rousseau ve Herder'in görüşleri ile zenginleştirdiği tartışma için bkz. Taylor, **Tanınma Politikası**, s.45 vd

himaye ve idaresinde zorlandıkları gibi, türetilmiş ve kaçınılmaz olarak ikinci sınıf duruma gelmiş Fransızlar olmaya çalışmamalıdır.²⁸⁰ Bugüne kadar gelen bu güçlü ahlaki sahicilik ideali eşit saygı isteminin temelini oluşturur.

Eşit saygı istemi, sahicilik ideali ile birlikte, ancien régime'den önceki hiyerarşik şeref kavramının yerine geçen evrenselci ve eşitlikçi modern haysiyet kavramı üzerinde yükselir. Bu anlamda, 'insan olma haysiyetinden' ya da vatandaşlık haysiyetinden söz edilir. Bunun altında yatan önerme, bu haysiyetin herkeste ortak ve eşit olarak bulunduğudır.²⁸¹ Haysiyet kavramı demokratik bir toplumda bireylerin saygınlığını tanımlayan bir kavram olarak, eski şeref kavramının yerini almıştır. Bu aynı zamanda eşit tanınma biçimlerinin, demokratik bir toplumun kültüründe temel önem taşıdığı anlamına gelmektedir. Gerçekten de Rawls'un ifade ettiği gibi (Rawls şüphesiz bunu kültürel kimliğin tanınması bağlamında söylememiştir) bütün toplumsal temel çıkarlar, özgürlük, fırsat ve 'kendine saygı'nın temelleri, bu çıkarlardan birinin ya da hepsinin eşitsiz dağılımı en az gözetilenin yararına olmadıkça, eşit dağıtılmalıdır.²⁸² Demokrasi önce bireylerin eşit konumda tanınması politikasını beraberinde getirmiş; şimdi de kültürlerin eşit konumda tanınması talebine dönüşmüştür.²⁸³ Bunun nedeni demokratik bir toplumun doğuşunun kendi başına farklı kültürel bağlılıkları ortadan kaldıramamasıdır. Çünkü insanlar demokratik bir toplumda da kendilerini kültürel bağlılıkları ile tanımlamayı sürdürebilirler. Hatta demokratik de olsa modern toplumda tanınma gereksinmesi daha fazladır. Zira tanınma çabasını başarısızlığa uğratabilecek koşullar geçmiş zamanlara göre daha etkindir. Giderek tanınma gereksinmesinin varlığı ilk kez şimdi kabul edilmektedir denebilir. Modern öncesi zamanlarda insanlar tanınmaktan ve kimlikten söz etmiyorlardı ise, bu, insanların kimlikleri bulunmadığı için ya da kimliklerin modern bir kavram olan tanınmaya dayalı olması nedeniyle

²⁸⁰ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.46

²⁸¹ Gürbüz, **Hukuk ve Meşruluk**, s.117; Özgürlük, eşitlik ve insan onuru, insan hakları hukukunun temellerini oluşturur. Özgürlük eşitlik denklemi, insan onuru ile kurulabilir. İnsan onuru, özgürlüğün temeli ve eşitliğin ölçütüdür. Böyle bir denklem, kavramlara ilişkin mutlak ve göreceli alanların netleştirilmesine de hizmet eder. Hak ve özgürlüklerin temeli, insan onurudur ve bu kavram eşitlik ilkesini mutlak olarak geçerli olduğu alanı belirler. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.25

²⁸² Rawls, **A Theory Of Justice**, 1971, s.303. Bkz.<http://books.google.com.tr/books>. Bu çalışmada A Theory Of Justice'in gözden geçirilmiş 2000 yılı baskısı kullanılmıştır. Ancak yukarıda alıntı yapılan kısım kitabın 2000 yılı baskısında ilgili bölüm içinde bulunmadığından kitabın orijinal ilk baskısının internet üzerinden ulaşılan sayfasına atıf yapılmıştır.

²⁸³ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.44

değildir. Daha önceki dönemlerde kültür ve kimlik alanlarının büyük ölçüde iletişim azlığı ve devlet iktidarının kimliklere etki etme gücünün sınırlılığı nedeniyle, böyle adlar altında kavramlaştırılmalarına gerek duyulmamasındandır.²⁸⁴ Uzun zaman boyunca yerel yaşamın bütünden ayrı tutulması ile kültürel çeşitlilik çok sınırlı bir müdahale yetkisi olan merkezi bir iktidarın tutkularına karşı korunabilmiştir.²⁸⁵ Modern devletin sınırlayıcı gücünün artması kimliğin tanınması taleplerinin de artmasına neden olmuştur. Kültürel kimliğin tanınması talebi, kültürel kimlik hakkını gündeme getirmektedir. Farklı kimliğin bir hak olarak tanınması talebi insan haklarının statik olmayan evrimci özelliği ile uyumludur.²⁸⁶ Haklar, meşru menfaatleri koruyan yetkililerdir. Meşru çıkarların korunması ancak onları ihlal eden kararların ve eylemlerin sınırlandırılması ile mümkündür. Sınırlandırma hak öznesine bir yetki tanırken üçüncü kişilere ise onu ihlal etmeme ödevi yükler. Ancak ödevin kapsamı, tanınan kültürel hakkın kapsam ve niteliğine göre değişecektir.

Eşit tanınma, şereften haysiyete geçişle, tüm vatandaşların eşit haysiyette olduğunu vurgulayan, birinci ve ikinci sınıf vatandaşların bulunmasından ne pahasına olursa olsun kaçınılmasını öngören bir evrenselcilik politikasının yanı sıra, modern kimlik kavramının gelişmesi ile farklılıkların kabul edilmesi gerekliliğine işaret eden bir politikayı da ifade etmektedir. Ancak eşit tanınma politikasının farklılık boyutunun evrenselci bir yönü de bulunmaktadır. Taylor'ın ifadeleri ile “ herkesin kendine özgü biricik kimliği ile tanınması gerekir. Ama burada tanınma başka bir anlam daha kazanıyor. Eşit haysiyet politikası, bireye saygıdan söz ederken, bu saygının yalnızca evrendeki her insanın doğuştan sahip olduğu insani özelliklere olan saygıyı değil, kişilerin kendi insanlıklarını uygulamaya koyarken ve özgül kişiliklerini ifade ederken kullandıkları, içinde yer aldıkları, çeşitli kültür biçimlerinin değerine duyulması gereken saygıyı da kapsayacak biçimde anlaşılmalıdır.”²⁸⁷ Eşit haysiyet politikası ile yerleştirilen

²⁸⁴ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.49-50

²⁸⁵ Touraine, **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?**, s. 214

²⁸⁶ İnsan haklarının en belirgin özelliği, (pozitif) hukuki alanın ve konuların kalıplarını kolayca aşıp geçebilmeleridir. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 26. Bu anlamda pozitif hukuk yapısı gereği her zaman haklar düşüncesinin gerisinde kalmaktadır.

²⁸⁷ Steven C.Rockefeller, “Yorum”, İlknur Özdemir (çev.), Amy Gutman (hızl.), **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** İçinde (95-105), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.95; Gürbüz, **Hukuk ve Meşruluk**, s.117

şeyin, evrensel açıdan aynı şey, özdeş bir haklar ve bağışıklıklar paketi olması gerekir; farklılıklar politikası ile kabul etmemiz istenen şeyse, şu bireyin ya da bu grubun biricik kimliği, onları başkalarından farklı kılan ayırıcı özelliklerdir. Burada ileri sürülen fikir şudur: Göz ardı edilen, es geçilen, egemen ya da çoğunluğa özgü kimliğin içinde eritilen farklılık işte tam da bu farklılıktır.”²⁸⁸ Buna göre bireye dış dünyadan verilen şeyle (kimlik) bireyin iç dünyasındaki şey uzlaşmak zorundadır. Aidiyetler ve hatta bağımlılıklar, öznelştikleri ölçüde kişisel kimliği oluşturmaktadırlar. Birey kendini bu türden kendisini tanımlayan özelliklerle kendisini tanımlıyorsa, amacı başkalarının da kendisini kendi tanımladığı şekilde tanımlamasıdır. Dahası birey kendisini tanımladığı öznel farklılıkları ile kamusal alana girmeyi ve orada yerini almayı amaçlamaktadır.²⁸⁹ Bu talebin arkasında evrensel eşitlik ilkesi yatar.

Evrensel eşitlik ilkesi ile farklılık politikalarının talep ettiklerinin nasıl bağdaştığı açıklamadan önce bu ikisinin bir gerilim içinde olduğunu ileri süren klasik liberal anlayışın itirazını ele almak gerekmektedir.

Evrensel eşitlik ilkesinin farklılık politikaları ile bağdaştırılmasındaki güçlüğe dikkat çekilmiştir. Çünkü, demokratik görüş olarak niteleyebileceğimiz evrensel eşitlik ilkesi, bir kişinin etnik veya kültürel kimliğinin o kişinin birincil kimliği olmadığını söyler, çokkültürlü toplumlarda farklılığa saygı duyulması önemli ise de, etnik ve

²⁸⁸ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.51-52

²⁸⁹ Bu durumda kamusal alan yegane kutsal olarak görülen ‘genel amaçlar’ adına soyut içeriğini artık dayatamayacaktır. Eskiden insan kendi özellikleri ile ayrıştığı ve kendi içinde evrenselle bulunduğu ölçüde kendiydi ya da kendi haline gelirdi. Bu bir görevdi, en mükemmel modeli de kamusalın evrenselliğine katılım olarak görülen yurttaşlığın uygulanmasıydı, yeni tarz kimlik algılamaları önceki kimlik algılamasının aksinedir. Bireyin kendi olması, ortak olduğu varsayılan bazı değerler çerçevesine girmesi ile değil, bireyin verili durumundan kaynaklanan olgularla, ister ait oldukları topluluk ister katıldıkları gelenek, isterse onları farklılaştıran cinsel eğilim olsun, varoluşla ilgili diğer bireylerle ortaklaşa elde ettikleri olgularla ilişkileri çerçevesinde yenilenmiştir.

Buna göre bireye dış dünyadan verilen şeyle bireyin iç dünyasındaki şey uzlaşmak zorundadır. Aidiyetler ve hatta bağımlılıklar, öznelştikleri ölçüde kişisel kimliği oluşturmaktadırlar. Birey öznel durumunun kamusalallaştırılması ile kamusal alanda var olabilmeyi istemektedir. Burada özellikle açıklanması gereken bireyin bu talebinin eskiden olduğu gibi cemaatsel aidiyetlerle ya da geleneğe boyun eğme ile bağının olmaması veya çok zayıf olmasıdır. En kötü ihtimalle bireyin bu tür bir talebinin bu bağımlılıklardan bağımsız olduklarının varsayılması gerektiğidir. Bu bakış açısını tamamlayan görüş ise dışarıdan alınan kolektif niteliklerin benimsenmesinin kişisel tekilleşmenin itici gücü olmasıdır. Birey ancak benimsediği kolektif aidiyet türü ile tekilleştirmeye inanmaktadır. Benimsemediği veya kabul etmediği bir aidiyeti bireysel gelişiminin önünde engel olarak görmektedir. Aidiyet öznelleştirici olmakta zira talep edilmekte ve sağlayacağı öznel için benimsenmektedir. Bkz. Marcel Gauchet, **Demokrasi İçinde Din**, Ankara: Dost Yayınları, 2000, s.78-80

kültürel kimlik, eşit değerde olmanın ve dolayısı ile eşit haklara sahip olma gerekliliğinin dayandığı temel değildir. Bu görüş açısından bakıldığında, bütün insanlar, herkeste bulunan benzer insan doğasına sahip olmaları nedeniyle eşit değerdendirler. Bu nedenle bütün insanların eşit saygı görme ve eşit tanınmayı talep etme hakkı vardır. Ancak bunu talep ederken, öncelikle insan kimliğine ve onun verdiği güce dayanacaktır.²⁹⁰ Bunun sonucu olarak da klasik liberal anlayış, herkese eşit vatandaşlık temelinde ortak hakların verilmesini savunmakta ve bunu yeterli bulmaktadır.

Bu görüş, -teorik açıdan- haklılık payı yüksek olmasına rağmen, liberal demokratik devletlerin tarihsel uygulamalarını ve bu uygulamaların geçmişte doğurduğu ve etkileri devam eden sonuçlarını görmezden gelmektedir. Demokratik olmayan birçok devlet gibi günümüz liberal demokratik devletleri de tarihlerinin uzunca bir döneminde farklılıklara hoşgörü ile yaklaşmamıştır. Walzer'in belirttiği gibi liberal olsun olmasın bütün ulus devletler belirli bir kültüre mensup bir tür kadın ve erkek üretme eğiliminde olmuştur.²⁹¹ Örneğin, Mill gibi klasik liberal düşünürler, kültürel ve dilsel açıdan homojen bir toplumun liberal demokratik kurumların işleyebilmesinin ön şartı olduğunu savunmuştur,²⁹² Çokkültürlülük taleplerine yönelik liberal eleştiri aradan geçen zamanın ortaya koyduklarını da dikkate alarak fakat temelde bir değişiklik yapmadan Mill'in görüşlerinin yeniden ileri sürülmesidir. Belki şöyle söylenebilir, çoğunluğun sahip olduğu kurumlar nedeni ve vasıtası ile zaten elde ettiği kültürel kimliği hayata geçiren hakları ileri sürmesi gerçekten de anlamsız olacaktır. Ancak grup farkına dayalı haklardan ve bu hakların güvencesini teşkil eden kurumlardan mahrum olan azınlık kültürlerinin bunları bir talep olarak ileri sürmesi anlamsız değildir. Zira azınlık kültürlerini ortak hayatta görünmez kılan büyük ölçüde devletlerin uygulamaları olmuştur. Devletlerin bir toplumsal kültür üretmeye yönelik resmi çabaları ile azınlıkların zaman içinde kendi kültürlerini devam ettirmelerine yönelik gayri resmi

²⁹⁰ Rockefeller, "Yorum", s.96

²⁹¹ Michael Walzer, "Yorum", Cem Aktaş (çev.), Amy Gutman (hızl.), **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** İçinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 107

²⁹² John Stuart Mill, **Consideration On Representative Government**, New York: Forum Books, 1958, s.230. Mill'ci liberalizm, kuramda da uygulamada da kültürel homojenlik lehine, farklılık aleyhine bir güçtür. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.442, dñn.8; Parekh ve Gray'in Mill'in Liberalizmini faydacılığa bağımlı olan bir görüş olarak değerlendiren görüşleri için bkz. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.52 vd.; John Gray, **Essay in Political Philosophy**, Chapter Twelve Mill And Other Liberalisms. Routledge, London And New York, 1991, s. 217-238

çabaları arasında bir gerilimin hatta bir çatışmanın mevcudiyeti apaçık bir gerçekliktir.²⁹³ Klasik liberal görüş, azınlık kültürlerinin farklılık taleplerine, eşitliği sağlayacağını düşündüğü farklılıkları dikkate almaya ayrımcılık gözetmeme ilkesi ile karşı çıkarken, devletlerin resmi tarafsızlık söylemlerindeki ikiyüzlülüğü ve devletler bugün için söylemlerinde dürüst olsalar bile tarihin sıfır noktasında olmadığını unutmaktadır. Tarihin sıfır noktasında değiliz derken şunu kastediyoruz: Devletler artık terk etmek eğiliminde olsalar da geçmişteki uygulamaları ile bazı kültürleri kendilerini devam ettirecek olanaklardan yoksun bırakarak dezavantajlı konuma düşürmüştür. Kültürel kimliğin tanınmamasının sadece baskı ya da sindirme biçiminde olması gerekmez, fakat kabullenmeme, saymama, görmezlikten gelme, marjinalleştirme, ya da statü noksanlığı şeklinde de olabilir. Bir kültürel kimliğin bastırılması günümüz şartlarında artık zaten savunulabilir bir şey değildir. Çünkü her şeyden önce bireysel özerkliğin doğrudan, kesin bir ihlalidir ve zarar vericidir.²⁹⁴ Gelineen noktada bu uygulamalardan vazgeçmek azınlık kültürlerinin içine buldukları dezavantajlı durumu ortadan kaldırmaz. Kültürlere karşı eşit muamele bugün için sadece ayırım gözetmeyen tarafsız devlet anlayışı ile sağlanamaz. Rawls'un belirttiği gibi, insanlara, birini dezavantajlı duruma düşüren eşitsizlikleri ortadan kaldırarak eşit davranmış oluruz.²⁹⁵ Klasik liberal söylem tarihsel deneyimi yaşanmamış farz etmektedir. Dolayısı ile gerçek eşitliğin sağlanması, azınlık kültürlerine yönelik sonraki bölümde incelenecek olan grup farkına dayalı bazı hak politikalarının uygulanmasını gerektirir.

Evrensel eşitlik ilkesi ile farklılık politikalarının talep ettiklerinin nasıl bağdaştığı sorununa tekrar dönecek olursak, Taylor'un bu konuda görüşlerinden yola çıkarak şöyle bir açıklama getirmek mümkündür; farklılık politikası, esasında evrensel olarak paylaşılmayan bir şeyi (kültürel kimliği) tanımamızı ve ona toplumsal bir konum vermemizi talep eder. O halde farklılık politikasının vurgusu, evrensel olmadığı halde evrensellik iddiası ile toplumsal alanda farklılıkları göz ardı eden ve resmi devlet politikaları ile desteklenen kültürel kimlikleri doğal sınırlarına çekmek ve diğerlerine de yer açmaktır. Başka bir ifade ile ve daha açık olarak, evrensel olarak var olan, herkesin

²⁹³ Walzer, **Yorum**, s.107

²⁹⁴ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.140

²⁹⁵ John Rawls, "The Basic Structure as Subject" A.Goldman and J. Kim (Ed.), Values and Morals içinde (47-71), Reidel, Dordrecht, 1978, s.64'ten nakleden Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesi**, s.76

bir kimliğinin var olduğu ve hak ettiği yere ancak herkesin kendine özgü yanının kabulü ile oturtulabileceğidir. Tikel bir kimliğin evrensellik iddiası ile toplumsal alanı istila etmesi, evrensel olmayan sahte bir homojenliğin dayatılması olmaktadır. Farklılık politikası ile evrenselliği buluşturan; özgül kimliğin kendisi değil, talebin evrenselliğidir. Bu evrensel talep, özgüllüğün kabul edilmesinde itici gücü oluşturur.²⁹⁶

Öyleyse, eşit tanınma talebi çokkültürcülük açısından neyi ifade etmektedir? Eşit saygı istemi, (maddi) yaşam koşullarının eşitlenmesinden çok, ayrımcılığa maruz kalan grupların üyelerinin, içinde kendilerini tanıyabildikleri geleneklerinin ve yaşam biçimlerinin bütünlüğünün korunmasına yöneliktir. Kültürel tanınmanın olmayışı, toplumsal ayrımcılık nedeniyle kültür tanınmadığı için gerçekleşmekte ve kültürel tanınmanın olmayışı ayrımcılığı derinleştirmektedir.

Bu nedenle, etnik ve ulusal azınlıklara tanınması gereken haklar, bütün yurttaşlara gerçekten eşit davranılmasının bir teminatı olarak görülmelidir. Öyleyse, farklılıkların onay görmesi ve kendilerini devam ettirebilmeleri için gerekli güvencelere/haklara sahip olmaları gerçek eşitliğin özüdür. Zira sanıldığı aksine azınlık kültürlerine mensup olanlara grup farkına dayalı haklar tanınması eşitsizlikler yaratmaktan çok, genel toplumla kıyaslandığında dezavantajlı konumda bulunan azınlık kültürlerinin yaşadığı eşitsizlikleri giderir. Yarışan kültürler içinde bazıları adil olmayan bir biçimde dezavantajlı kılınmıştır. Birçok toplumsallık kültürünün yaşam şansı aynı siyasal topluluk içinde yaşadıkları çoğunluğun ve çoğunluğun temsilcisi olan siyasal kurumların ekonomik, politik ve kültürel kararları sonucu zayıflamış daha doğru bir ifade ile zayıflatılmıştır. Çoğu devlette azınlık kültürlerinin zayıflatılması ve nihayetinde yok edilmesi amacına hizmet eden bilinçli politikalar yürütülmüştür.²⁹⁷ Toplumsallık kültürlerinin ayakta kalması için azınlıkların uygulamak istedikleri politikalar, genel toplum içinde yeterli siyasal çoğunluğa ulaşmadığından uygulama imkanı bulamamış olabilir. Çoğunluk kültürlerinin üyeleri bu türden bir sorunla karşılaşmaz. Çünkü onlar her halde kültürlerini devam ettirecek kurumsallaşmayı

²⁹⁶ Taylor, **Tanınma Politikası**, s.52

²⁹⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.174-175

sağlamışlardır. Kültürel aidiyetin önemi ortadayken, azınlık kültürlerinin karşı karşıya bırakıldığı durum, ciddi bir eşitsizliğin beslediği ağır bir adaletsizliktir.²⁹⁸

Bu açıklamalardan sonra çalışmanın bu kısmının* başında sorduğumuz soruya yani, kültürel grupların taleplerinin onlara grup farkına dayalı haklar olarak tanınarak karşılanmasının eşitlik ilkesine aykırı olup olmadığı sorusuna dönecek olursak, şunları söylemek mümkündür: bireyler ve gruplar özdeş olmadıkları gibi çoğu kez özdeş olmayı da istememektedirler. Bunun nedeni Herder ve Taylor'un üzerinde ısrarla durdukları birey ve grup kimliklerinin sahiciliğini koruma arzusu ve talebidir. Bu arzu hemen her kültürel grupta evrensel olarak vardır ve sınırlamaya ve baskıya uğradığında eşit tanınma talebi olarak sınırlayıcı ve baskıcı güce karşı ileri sürülür. Bu talebin görmezden gelinmesi, reddedilmesi giderek bastırılması ayrımcı bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrımcılığa son vermenin ve dezavantajlı durumu gidermenin yolu kültürel gruplara ihtiyaç duydukları grup farkına dayalı hakları tanımaktır. Bu haklar kültürel gruplar lehine ne bir imtiyazdır ne de eşitsiz bir statü yaratır. Daha çok kültürel grupların gerçek ihtiyaçlarına cevap veren ve eşitliğin hayata geçirilmesine imkan veren yetkililerdir.

Bu bağlamda toprak temelinde özerklik, bazı yasaları veto etme gücü, merkezi kurumlarda temsil garantisi ve dil hakları gibi grup farkına dayalı haklar, azınlık kültürlerinin çoğunluğun kararları karşısında düşecekleri dezavantajlı duruma engel olabilir. Dış korumalar olarak ilerde incelenecek bu türden önlemler azınlık üyelerinin çoğunluk üyeleri gibi kendi kültürlerinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlar.²⁹⁹

Kymlicka'nın belirttiği gibi herhangi bir makul adalet teorisi kültürel, etnik ve ulusal azınlıklar için tanınan dış korumaların adilliğini kabul edecektir. Bu haklar, Rawls'ın ve Dworkin'in belirttiği gibi, seçilmemiş eşitsizliklerin önemini kavrayıp giderilmesi zorunluluğunu vurgulayan liberal eşitlik teorilerinde gerekçelendirilmiştir. Aslında kültürel üyelikten kaynaklanan eşitsizlikler, Rawls'ın üzerinde düşünülmesi

²⁹⁸ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık** s.175

* VI. Eşitlik Ve Eşit Tanınma Talebi

²⁹⁹ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.175

gerektiğini söylediği türden eşitsizliklerdir. Çünkü etkileri derin ve yaygındır ve doğumdan itibaren var olmaya başlar.³⁰⁰ Kültürel azınlıkların tanınma ve statü elde etmeye yönelik talepleri, kültürlerinin yeniden üretilebilmesi bakımından karşılaştıkları dezavantajların giderilmesini gerektirir.³⁰¹ Bir ekleme yapmak gerekirse, telafi edilmesi ekonomik eşitsizliklere kıyasla daha güç, hatta azınlık kültürlerine yönelik çoğunluk ve kurumlarının bakış açısı değişmediği sürece imkansızdır.

Laclau'nun demokrasi için belirttiği gibi, bundan böyle sadece demokrasiyi değil eşitliği de düşünmek sadece benzerlik temelinde eşitlikten değil, çoğulluğun ve farklılıkların kabulünden geçmektedir.³⁰²

Son olarak, Sartori'nin belirttiği gibi, hiçbir şekilde önemsiz sayılamayacak ve sık sık gözden kaçan özgürlüğün anlamlı bir biçimde var olması isteniyorsa 'eşit özgürlüğün' her bir kişiye ve herkese 'aynı özgürlük' anlamına geldiğinin kabul edilmesi gerekliliğidir. Özgürlükler³⁰³ eşitliğin ortaya çıkış biçimleridir.³⁰⁴ Özgürleşme, herhangi bir konuşan varlığın herhangi bir başkası ile eşitliğinin doğrulanmasıdır.³⁰⁵

³⁰⁰ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık** s.175-176; Demokratik bir toplumun kamusal siyasal kültüründe yer alan temel eşitlik fikri Rawls'çı anlamda başlangıç durumu düşüncesi ile bağlantılıdır. Eşitlik fikri nötr bir başlangıç durumu fikrini varsayar ve hakkaniyete uygun olmayan eşitsizliklerin başlangıç durumu eşitliği dikkate alınarak giderilmesini talep eder. "Hakkaniyet olarak adalette (başlangıçtaki) orijinal eşitlik konumu, geleneksel toplumsal sözleşme kuramındaki doğal duruma tekabül eder. Elbette başlangıç durumu, kültürün az çok ilkel evreleri, fiili tarihsel bir durum olarak düşünülmez. Belli bir adalet kavramına varmak için oluşturulmuş, tümüyle varsayımsal bir durum olarak görülür." Bkz. Rawls, **A Theory Of Justice**, Revised Edition. 2000, s.11; başlangıç durumunun amacı, "ahlaki kişilikler olarak insanoğulları arasındaki eşitliği resmetmektir ve bunun sonucunda adalet ilkeleri, insanların kimsenin toplumsal ve doğal koşullar sayesinde avantajlı olduğunun bilinmediği durumda, eşitler olarak razı olacakları ilkelere." Başlangıç durumunu, adaletle ilgili kavramlarımızın anlamını toparlayan ve bunların sonuçlarını görmemizi sağlayan bir açıklama düzeneği olarak görmeliyiz. Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s.89

³⁰¹ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s. 68

³⁰² Laclau, **Evensellik Kimlik ve Özgürleşme**, s, 11-12

³⁰³ Aslında haklar demek daha doğrudur. Zira özgür olmak başkasına karşı ileri sürülebilir haklara sahip olmaktır. Hukuksallaşmış her hak, genel özgürlük kavramının bir alanını düzenler ve söz konusu alana belirli bir biçim kazandırır. Özgürlük bütün hakların ortak kökeni olarak görülebilir, ancak özgürlük de haklarla ifade edilir ve özgürlüklerin aracı olarak gündeme gelse de haklar, özgürlüğün dışı vurulmasına normatif güvence sağlar. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.15-17

³⁰⁴ Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, s.371

³⁰⁵ Rancière, **Siyasahın Kıyısında**, s.73; Rancière göre, özgürleşme süreci, daima kendilerini bu eşitliğin ilke olarak ya da sonuçları bakımından tanınmadığı bir kategori – emekçiler, kadınlar, siyahlar ya da başkaları- adına işleme konur. Ama eşitliğin işleme konması, bu yüzden söz konusu kategoriye has olanın ya da bu kategorinin vasıflarının dışı vurumu değildir. Bir haksızlığın mağduru olan ve haklarını gündeme getiren bir kategorinin adı daima adsızın adıdır, kim –olduğunun- önemi yok'un adıdır.

VII. KÜLTÜREL HAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Günümüzde devletlerin meşruluk temelleri büyük ölçüde insan haklarına riayet etmeleri ile ölçülmeye başlanmıştır. Çağımız uluslararası toplumunda devletin meşruluk temeli, vatandaşlarının haklarına saygı göstermek, onları korumak ve işlevlerini yerine getirmesini sağlamaktır. 1993'te ilan edilen Viyana Deklarasyonunun ilk paragrafında alışılmadık fakat doğru bir biçimde, “İnsan hakları ve temel özgürlükler bütün insanların doğuştan sahip olduğu haklardır; Hükümetlerin birinci sorumluluğu, insan haklarını korumak ve desteklemektir.” ifadesi yer alır.³⁰⁶ Bugün geldiğimiz noktada, azınlık kültürlerinin talep ettiği kültürel hakların artık tartışmasız bir biçimde insan hakları katalogunun ayrılmaz bir parçası olması gerektiğinin kabulü gerekir.

Çokkültürlülük politikalarının talep ettiği kültürel hakların güçlü bir savunusu, hak taleplerinin kaynağını olarak Rousseau'nun ‘Toplumsal Sözleşme’sinin girişindeki ünlü cümleyi temel alabilir: “Araştırmak istediğim şey, medeni bir düzende, *insanları olduğu gibi kanunları ise olabilecekleri gibi* kavrayan herhangi bir meşru ve kesin yönetim kuralının bulunup bulunmadığıdır.”³⁰⁷ Gerçekten de Rousseau bu ifadesi ile çokkültürcülüğün çok önemli iddialarını yetkin bir biçimde formüleştirmiştir. Çokkültürcülüğün ilk önemli iddiası kültürün önemi ve olduğu gibi ele alınması ise ikinci iddiası da bu öneme uygun meşru ve adil bir siyasal toplumun inşa edilmesidir.

Çağdaş liberal düşünür Rawls da adalet teorisini toplumsal sözleşme fikri üzerine kurmuş ve Rousseau'nun düşüncelerini geliştirmiştir. Rawls'a göre liberal bir adalet kavramının gerçekçi olması için iki koşulun var olması gerekir:

1. Adaletin gerçek doğa kanunlarına dayanması ve bu kanunların gerektirdiği istikrarı, yani doğru nedenlere dayanan istikrarı, sağlaması gerekir. Buna göre, adalet,

Ranciére, **Siyasalm Kıyısında**, s.73. İkinci bölümde incelenecek olan dil hakları bağlamında bu, ‘bilinmeyen bir dilin’ adıdır.

³⁰⁶ Jack Donnelly, “Human Rights, Globalizing Flows, and State Power”, Alison Brysk (Ed.) **Globalization and Human Rights** içinde (226-241), Universty of California Pres. California, London, s.228-229

³⁰⁷ Jean Jacques Rousseau, **The Basic Political Writings. On The Social Contract**, Translated By: Donald A. Cress. Hackett Publishing Company. Indianapolis/ Cambridge, 1987, s.141

insanları doğa kanunları gereğince oldukları gibi, başta anayasa olmak üzere yasaları ise olabilecekleri gibi, yani yeterli derecede adil ve iyi düzenlenmiş demokratik bir toplumda nasıl olacaksa öyle ele alır.

2. Birinci ilkelerin ve ahlaki kuralların, mevcut siyasal ve toplumsal düzen içinde işlerlikli ve uygulanabilir olmasıdır.³⁰⁸

Rawls'ın bu önermesinin, adalet ilkelerinin gereklerinin -sadece gözetilmesi değil- yerine getirilmesini, bu ilkelerin, toplumsal yapı içinde uygulanabilirliğine bağladığı söylenebilir. Adaletin emrettiklerinin uygulanmasına verili toplumsal yapı izin vermiyorsa, bu durumda Rawls'un birinci koşulu uygulanmaz.³⁰⁹

Diğer yandan ilk koşul ikinci koşul bağlamında uygulanabilir değilse, adaletin talepleri ile toplumsal yapı arasında bir çelişki çıkacaktır, fakat toplum gerçekten birinci koşul olan adaletin gereklerine göre yaşamak istiyorsa veya hali hazırda öyle olduğunu iddia ediyorsa birinci koşulun uygulanmasının önünde bir engel kalmaz. Birinci koşulun gösterdiği adalet ilkeleri her şeye rağmen tatbik edilemiyorsa toplumsal yapının adaleti aksettirmedeği söylenebilir, yani adalet ilkeleri tespit edildikten sonra halen uygulanamıyorsa adil olmayan kötü düzenlenmiş bir toplum söz konusudur.

Çokkültürlülük büyük ölçüde kötü düzenlendiğine ve adil olmadığına inanılan bir siyasal yapıya karşı geliştirilen bir politika ve ileri sürülen hak taleplerini kapsar. Çokkültürcülerin, talep ettiği, - genel olarak- Rousseau'nun ve sonrasında Rawls'ın da

³⁰⁸ John Rawls, **Halkların Yasası Ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması**, Gül Evrin (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.13

³⁰⁹ Rawls'un bu önermesinin adaleti toplumsal istikrara bağımlı kılan bir anlayışı yansıttığı söylenebilir. Gerçi, Rawls, anayasal bir rejimde öngörülen tipte temel hak ve özgürlüklerin genel iyilik ve mükemmeliyetçilik değerlerine kıyasla bir önceliği olacağını belirtmiştir ancak Rawls, her iki argümanı da kültür, kültürel kimlik ve onun işlevleri gibi olguları dikkate almayan, egemen çoğunluk grubunun deneyimleri, bilgileri, perspektifleri tarafından biçimlendirilmiş bir adalet anlayışı çerçevesinde ve kültürel açıdan nispeten homojen olan ya da öyle olduğu varsayılan bir toplum bağlamında ileri sürmüştür. Rawls'ın Kültürel haklar ile ilgil görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.193-219. Oysa Walzer'in belirttiği gibi, "...Rejimler, biri diğerinde ayrı düşünilemeyen avantajları ile ve dezavantajları ile siyasi ve kültürel bütünler olsalar bile, *organik bütünler* değildirler. Yani, iç bağlantılarından bazıları koparsa ya da yeniden düzenlenirse, rejimin siyasi ölüme mahkum olduğu doğru değildir." Adalet prensipleri, bazen bir rejimin yeniden düzenlenmesini hatta Walzer'in belirttiği gibi iç bağlantılarından birisinin kopmasını gerektirebilir. Bkz. Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, s.19

kabul ettiği gibi, insanları olduğu gibi ele alan adil yasalara tabi olmaktır. Ancak çokkültürcüler bu noktada Rawls'ın iki koşulu bir arada ele alan önermesinden farklı olarak ilk koşulun her halde tatbik edilmesini isterler. Bu ısrar iki nedenle izah edilebilir. Öncelikle, ilk koşulun uygulanmasını ikinci koşula bağlamak, adaletin hiçbir zaman uygulanmaması sonucunu doğurabilir. İkinci olarak, ilk koşul uygulanamıyorsa, toplum, adil bir şekilde düzenlenmediğinden uygulanmıyordur ve ilk koşula uygun olarak yeniden düzenlenmelidir.

Kültürel haklara ilişkin iddialar ve adaletin gerçekleştirilmesi için, etnik, dinsel ve dilsel çoğulculuğun desteklenmesine yönelik özel politikaların ve hakların neleri içerdiğini Levy'in bir hayli yararlı sınıflandırması³¹⁰ çerçevesinde sekiz başlık altında toplayabiliriz.

A. MUAFİYETLER

Muafiyetler genel olarak kültürel pratikleri yasaklayan veya cezalandıran bazı kanunların, kültürel azınlıklara mensup bireylere uygulanmaması olarak anlaşılabilir. Buna göre, muafiyetler, bir kültürel pratiğın egemen olmayan bir grubun üyeleri için önemli, farklı anlam ve statüsü olduğu, bu yüzden de genel kanun ya da politikanın uygulanmasının, söz konusu pratiğı bozduğu ve o pratiğe farklı bir yük getirdiğı ya da o pratikle çeliştiğı temelinde talep edilmektedirler.³¹¹ Bu politikalar genellikle, dini yaşam biçimlerinin gerekleri yüzünden ana toplumdaki belli bir derece ayrılık, ana toplum içinde faaliyet gösterdiklerinde de bazı kurallardan muafiyet isteyen dini grupların taleplerini kapsar görünür. Talep edilen muafiyetin biçimi ise bir gruptan diğere çeşitlilik gösterir.³¹²

Örneğın sihlerin motosiklet kullanırken kask kullanmayı zorunlu kılan yasalardan muaf tutulma istemleri, aborijinlerin avlanmaya ilişkin kanunların geleneksel

³¹⁰ Simon Caney, "Equal Treatment, Exceptions and Cultural Diversity", **Multiculturalism Reconsidered Culture and Equality And its Critics** içinde (81-101), Cambridge –Malden Polity Press, 2005, s. 82

³¹¹ Jacob T. Levy, "Classifying Cultural Rights", Ian Shapiro & Will Kymlicka (Ed.), **Etnicity And Group Rights** içinde (22-66), Nomos XXXIX. New York University Press. New York and London, 1996, s.25; Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.170

³¹² Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.168, 284

yaşam biçimlerini sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için gerekli yeteneklerini koruyabilmeleri için kendilerine uygulanmaması yönündeki talepleri, Ortodoks Yahudilerin orduda kendi dini başlıklarını takmalarına izin verilmesini istemeleri, Müslüman kız ve kadınların işyerlerinde ve kamusal okullarda başörtüsü takma talepleri veya peyot gibi uyuşturucu etkisi olan bir bitkinin amerikan yerlileri tarafından dinsel törenlerde kullanılmasının narkotik ve uyuşturucu maddelerin yasaklanmasına ilişkin kurallardan muaf tutulması ya da 1930'lardaki içki yasağı sırasında şarabın Katolikler ve Yahudiler tarafından sembolik kullanımına izin verilmesi ve Yahudi ve Müslümanların yemek için, hayvanların canlı kesilmesine ilişkin yasaklardan muaf tutulması örnekleri ilk akla gelebilecek muafiyet talepleridir. Bu türden muafiyetler, bazı maddelerin kullanımının yasaklanamayacağı anlamına gelmemektedir. Daha çok bir yasağın herkesi eşit etkilemediğini göz önüne alır ve muafiyet taleplerini reddetmek için güçlü ek sebeplerin mevcudiyetini arar.³¹³

Muafiyet taleplerinin dile getirildiği veya tanındığı olaylarda azınlık kültürü için ayırt edici bir statüsü ve anlamı olan bir pratiğin, çoğunluk için farklı anlamları olması nedeniyle yasaklanması, düzenlenmesi veya kendisinden başka bir şeye icbar edilmesi söz konusudur. Muafiyet talepleri işte bu farklılıkların tanınmasını haklılaştırmak için başvuru yollarından biridir. Muafiyet talepleri genellikle din kaynaklı olduklarından muafiyetler dinsel özgürlüğün yaşanabilmesinin bir gerekliliği olarak savunulmuştur. Ancak muafiyet taleplerine ilişkin örneklerin neredeyse tamamı toplumda hakim pozisyonda olmayan gruplar kökenlidir. Bu durumda dinsel cemaatler dışında bireysel muafiyet taleplerinin konumunun ne olacağı sorulabilir. Raz'a göre dinsel cemaatler için tanınan muafiyetlerin bireysel muafiyet taleplerinden bir farkının olmaması gerekir ve dinsel gruplar için tanınan muafiyetler kolaylıkla başka alanlar için muafiyet hakları olarak genişletilebilir. Örneğin vicdani ret ileri sürülerek zorunlu askerlik hizmetini yapmama talebi bireysel bir muafiyet türüdür.

Bu taleplerin içerikleri incelendiğinde, grupların, dini ve kültürel gerekliliklerini yerine getirmekten vazgeçmeden kamusal alanlara çoğunluk mensupları

³¹³ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.308

ile birlikte dahil olmayı istedikleri görülür. Bu talepler aslında kültürel azınlıkların kendi kimlikleri ile ana toplumla bütünleşme arzusuna dayanır.³¹⁴

Muafiyetler hukukun ve kanunun dışına çıkılmasına imkan verdikleri ve bazılarının diğerlerinin sahip olmadıkları özgürlükleri bahsettiği için eleştirilmiştir. Bu, genelde cumhuriyetçi ve liberal teorilerin üzerinde yükseldiği, eşit özgürlük ilkesinin öneminin yadsınmasının yarattığı bir problem olarak ele alınmıştır. Liberal iddiaya göre eşit uygulama tek bir kanunun uygulanmasını gerektirir ve farklılaştırılmış davranışın kendisi eşitsiz bir sonuç doğurabilir. Muafiyetlerin problem teşkil ettiği düşünülen bir diğer konu da hukuk kurallarının uygulanması ve kapsamı açısından genelliğine vurgu yapan hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin muafiyetler karşısında zedelenip zedelenmediğidir. Muafiyetlerin eleştiri konusu yapıldığı bir diğer husus da muafiyetleri tanıyan bir devletin bireyleri/yurttaşları ait oldukları gruplara göre tanımlamak zorunda kalacak olmasıdır. Belki en önemli problemlili alan, özellikle din kaynaklı muafiyetlerde muafiyet talebinin hakikiliğinin adli araştırma konusu olması ihtimalidir. İdari makamlar muafiyet talebinde bulunan kişinin inancında samimi mi yoksa muafiyet fırsatından yararlanmak için mi talepte bulunduğunu araştırmak zorunda kalabilecektir.* Diğer taraftan bütün muafiyet talepleri bireyin bir grubun üyesi olduğunun resmi makamlarca kayıt altına alınmasını gerektirir ki bunun da bazı sakıncaları olabilir. Son bir eleştiri konusu da grupların hakların taşıyıcısı olamayacaklarına ilişkindir.³¹⁵

³¹⁴ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.285. Yazar bütünleşmeci dini gruplar ile siyasal yönden fundamentalist dini gruplar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini belirtiyor. Tok'a göre bütünleşmeci dini gruplar, ülkenin demokratik kurumlarını değiştirmeden ana toplumu katılmak isterken, siyasal yönden fundamentalist gruplar ise tersine laik demokratik düzeni tehdit ederler. Onu dine dayalı bir sistemle değiştirmeyi amaçlarlar. Yine yazara göre bütünleşmeci dini grupların taleplerine karşı itirazların çoğu, bu gruplarla fundamentalist grupların birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. İlki liberalleşme ve modernleşmenin bileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan, kimlik temelli bir taleptir ve amaç yerleşik laik demokratik düzende kendine bir yer bularak katılmadır; ikincisi ise aynı sürece (liberalleşme ve modernleşme süreçlerine) bir tepki ve süreci değiştirme hatta tersine çevirme arayışıdır. İkinci tür tepkiye karşı duyulan korku ikincisi ile beraber ilkinde de bir itiraz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle her iki grubun talepleri arasındaki farkın tespit edilmesi önemlidir. Liberal demokrasiler birinci tür taleplere açık olmalı ve bunları düzenlemelidir fakat ikincilere karşı sıkı bir şekilde korunmalıdır. Bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.286

* Örneğin dini inançlarının silah taşımayı ve savaşmayı yasakladığı gerekçesi ile zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmayı isteyen Yehova Şahitleri vb. grupların taleplerinin samimiyetinin tespiti sorun olabilmektedir.

³¹⁵ Levy, "Classifying Cultural Rights", s.23, 28; Çoğu liberal, etnik ve ulusal grupların talep ettiği 'kolektif hakların' tanım gereği kişi haklarına karşı olmasından çekinmektedir. Bu görüş, Kanada'da 'bireyin önce geldiğini' ve hak sahiplerinin yalnızca bireyler olduğunu söyleyerek Québec'in özyönetim

B. TEŞVİK VE YARDIMLAR

Çoğunluğun herhangi bir yardıma ihtiyaç duymadan yerine getirebildiği pratiklerin azınlık kültürlerine mensup bireylerce de yerine getirilebilmesi için azınlık gruplarının desteklenmesini ifade eder. Kamu hizmetlerinin çok dilli yürütülmesi, olumlu ayırıcılık, etnik temelli vakıf ve derneklerin kurulabilmesi, okul ve araştırma kuruluşlarının kamusal yardım alması, göçmenlerin farklı kültürel ihtiyaç ve pratiklerinin anlaşılabilmesi ve tanınmasına yönelik kültürel çeşitlilik ve sosyal algılama programları teşvik ve yardım politikaları kapsamına girer.³¹⁶

Destekleme hakları, çoğunluk kültürüne karşı azınlıkların farklılıklarına bir koruma temin eden muafiyet hakları gibi, azınlıkların ana topluma katılmasının önündeki engellerin aşılmasına hizmet eder. Kültürel farklılıklardan doğan dezavantajlar veya ortak aktivitelerin dizayn edilmiş biçiminin bir şekilde azınlıkta olan grup üyelerinin dışarıda bırakılması sonucunu doğurması durumunda özel destekleme programlarının devreye girmesi söz konusu olur. Bu tür taleplerin daha çok, göçmen gruplar tarafından talep edildiğini söylemek mümkündür. Göçmenler, bir yandan göç ettikleri toplumla bütünleşmek isterken, bir yandan da kültürel miraslarının ve kimliklerinin bazı yönlerini korumak isterler, teşvik yardım politikaları, göçmenler için önemli olan bazı kültürel pratiklerin anlaşılmasına ve ilk aşamada formel hukuki vatandaşlık ile psikolojik özdeşlik³¹⁷ arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlasa da giderek kültüre ait bazı unsurların sivil toplumda görünür kılınmasına ve kamusal olarak tanınmasına hizmet eder.

haklarından kaynaklanan bazı yetkilerine muhalefetini açıklayan eski başbakan Pierre Tradue tarafından popüler hale getirilmiştir. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.73;

³¹⁶ Levy, "Classifying Cultural Rights", s.46-48; Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.175

³¹⁷ Formel hukuki vatandaşlık ile içten benimsemeyi ifade eden yurttaşlık arasındaki ayırım özellikle Fransa'da dikkat çekmektedir. Fransa'da vatandaşlığın, anayasal bir kavram olarak birey ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir anlamı varken, yurttaşlığın ise bireyin devletle olan formel hukuki ilişkisini aşan, Fransız devletine ve toplumuna sadakatini ifade eden bir anlamı vardır. Bkz. Gaye Petek, "Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa'da Siyasal Katılımı ve Temsiliyet", Burcu Yoleri-Barış Yıldırım (çev.), Didem Daniş.-Verda İrtiş (Der.), **Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri** içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008, s.73, dpn.1; Tok da Carens'ı takip ederek vatandaşlığın hukuki, psikolojik ve siyasal boyutları olan bir kavram olduğuna dikkat çekerek çokkültürlü bir devlette vatandaşlık kavrayışının bu üç boyutu da kapsaması gerektiğini vurgular. Bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.278 vd. Ayrıca bkz. Carens, **Culture, Citizenship, and Community**, s.162-176

Önde gelen destekleme hakları dile ilişkin haklardır. Bir azınlık dilini konuşuyor olmak devletle ilişkilerinde ya da devletin korumasından ve diğer hizmetlerden yararlanmada azınlık diline mensup kişiler için özel destekleme programları gerektirir. Bu destekleme hizmetleri, oy pusulalarının birden fazla dilde basılması, mahkemelerde ve kamu kurumlarında çevirmen bulundurulması, yargılama faaliyetinin ve kamu hizmetlerinin iki veya daha fazla dilde yerine getirilmesini içerir. Oy kullanma, mahkeme ve okulları kullanma ve kamu hizmetlerine girme azınlık dillerini konuşan bireylerin en çok gereği gibi yararlanamadıkları alanları oluşturmaktadırlar. Bu tür engellerin aşılması belirli özel destekleme programlarını gerektirmektedirler. Ancak bahsi geçen hizmetlerin iki veya daha fazla dilde yerine getirilmesi belirli bir maliyet gerektirmektedir. Destekleme hakları taraftarları, söz konusu maliyetin azınlık dilini konuşan kişilerin zorunlu olan hizmetlerden gereği gibi yararlanmamalarından kaynaklanan adaletsizliklerden daha az önemli olduğunu belirtirler.³¹⁸

Pozitif ayrımcılıktan hareket eden destekleme haklarına ilişkin bir uygulama olarak Amerika'daki siyahların durumu verilebilir. J.F. Kennedy'nin 1961 tarihli bir kararında kullanılan 'olumlu ayrımcılık', Johnson ve Carter dönemlerinde belirli hedefler doğrultusunda sistemli bir politikaya dönüşmüştür. Olumlu ayrımcılık politikası, özünde, amerikan toplumundaki siyahların toplumsal hareketliliğini yaklaşık yüzyıl süreye engelleyen yasa ve gelenek temelli ırk ve sınıf sınırlamalarının sonuçlarını telafi etme amacına yönelik olmuştur. Söz konusu politikanın yürürlüğe konulması bir dizi federal yasa ile desteklenmiştir. Bu politikalar, azınlık girişimcilerine çeşitli kolaylıklar sağlanması, federal eğitim burslarının etnik toplulukların sayıları ile orantılı olmaksızın dağıtılması örneklerinde olduğu gibi özellikle istihdam, eğitim, vb. alanlarda hedefler, kotalar ve tercihli muameleler içermektedir. 1964'teki Medeni Haklar Yasası'nın ürünü olan Eşit İstihdam Olanakları Komisyonu'nun ilk önemli icraatı, işverenlere istihdam ettikleri, Siyah, Asyalı, İspanyol, Amerikalı ve Amerikalı yerlilerin sayısını raporlarla bildirmeleri talebi olmuştur. Renk körlüğü döneminden renk bilincine geçişi ifade eden bu tür uygulamalar bir anlamda hükümetin her istihdam

³¹⁸ Levy, "Classifying Cultural Rights", s.29-30

alanında, her özgül azınlık grubu için istatistiki hedefler belirlemesi anlayışını ortaya koymaktaydı.³¹⁹

C. GELENEKSEL KÜLTÜRÜN VE HUKUKUN TANINMASI

Geleneksel hukuk kodlarının hakim hukuk sistemi tarafından tanınmasıdır. Kültürel kimlik talepleri içine, geleneksel yasal düzenlemelerin tanınması ve uygulamaya sokulması da girebilmektedir. Genel hukuk kurallarına uyulmakla birlikte, bir kültürel kimlik kendi yaşam alanı içindeki belli düzenlemeler için kendi kültürüne dönük ‘geleneksel yasal düzenlemeleri kullanma ve uygulama hakkının’ talep edilmesi, bu temelde ortaya konulmaktadır.³²⁰ Örneğin aborjinlerin toprak hakları, geleneksel veya grup özelliklerini yansıtan aile hukukuna ilişkin kuralların tanınması. Veya İngiltere’de son dönemde kabul edildiği gibi ülkedeki Müslümanların şeriat mahkemelerinde boşanmalarına imkan veren yeni hukuksal rejimlerin uygulanmaya konulması azınlık kültürel gruplarının geleneksel kültür ve hukukunun tanınmasına örnek olarak verilebilir. Srilanka’da toprak ile ilgili miras düzenlemelerinde geleneklerin kullanılmasının talep edilmesi de bu bağlamda örnek verilebilir.

D. DIŞ KORUMALAR

Kültürel azınlıklara mensup bireylerin münhasıran kendilerini ilgilendiren konulardaki haklarını dışardan gelebilecek etkilere karşı korumak amacını güden bir çeşit mutlak veto yetkisidir. Örneğin Quebec’te dille ilgili bazı yasalarda yer aldığı gibi, Fransız kökenli ailelerin ve göçmenlerin çocuklarının İngiliz dilinde eğitim veren okullara gönderilmesinin engellenmesi veya yerli bölgelerinde seçimlerde yerleşik beyazların oy kullanmasının daima veya geçici olarak engellenmesi ya da beyazların yerli arazileri üzerinde mülkiyet hakkı sahibi olmasının kısıtlanması tipik dış koruma örnekleridir.

³¹⁹ Üstel, ‘Eritme Potası’ndan Çokkültürcülüğe’, s.117-118

³²⁰ E. Fuat Keyman, ‘Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek’, s.226

Dış korumalar gruplar arası ilişkiler ile ilgilidir; yani etnik, ulusal, kültürel ya da dilsel grup, büyük toplumun kararlarının ve faaliyetlerinin etkisini, kendi ayrı varlığını ve kimliğini koruyup sürdürmek için sınırlandırmak isteyebilir.³²¹

Bazı vakılarda belirli bir kültürün korunmasının o kültüre mensup olmayan fakat o kültürle yakın temas halinde bulunan kişilerin özgürlüklerinin kısıtlanması sonucunu doğurabileceği dile getirilmiştir. Bu türden itirazların dile getirilmesine vesile olan önde gelen örneklerden birisi, Québec'te ticari işaretlerde İngilizce'nin kullanılmasının yasaklanmasıdır. Gerçekten de Québec'te örneğin bir ticari işte, taraflar Fransızca dışında bir dil kullanmak istediklerinde söz konusu yasalar onları etkilemektedir. Québec'te dil ile ilgili bir diğer yasak da elliden fazla işçi istihdam eden yerlerde işlerin Fransızca ile yürütülmesinin zorunlu olmasıdır. Bu yasaların ilk akla gelen haklılık gerekçesi, Kanada'daki anglofon çoğunluğun ekonomik ve politik baskıları karşısında frankofonları güçlendirip eşit fırsat sağlamaktır. Bu haliyle söz konusu yasalar, özellikle frankofonların işyerinde Fransızca konuşmasına imkan sağlayarak başarılı olmuştur. Ne var ki bu yasaların bazı hükümleri ilerde incelenecek olan iç kısıtlamalar da getirir. Örneğin yasa yalnızca ticari işaretlerin Fransızca da olabilmelerini temin etmekle kalmaz aynı zamanda İngilizce işaretlerin kullanılmasını da sınırlar ve böylelikle frankofonların gönüllü de olsa İngilizceyi seçebilmelerini kısıtlar.³²² Québec'liler kendi toplumlarının istikrarını korumak için üyelerinin seçimlerini sınırlamış olmaktadır. Başka bir deyişle, Québécoislere, varlıklarını sürdürme yolundaki ortak amaçları adına, kendi hükümetleri tarafından kısıtlamalar getirilmiştir.

³²¹ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.74

³²² Bu madde, Yüksek Mahkeme tarafından Québec İnsan Hakları Yasasına ve Kanada Sözleşmesine aykırı bulunarak reddedilmiştir. Kanada Yüksek Mahkemesi, ticari belgelerin Fransızca dışındaki dillerde hazırlanıp imzalanmasını yasaklayan koşulu iptal etmiştir. Ama Mahkeme üyeleri, bu kararı verirken, başka bir dilin eşliğinde olduğu zaman bile, bütün imzaların Fransızca olmasını talep etmenin makul bir istek olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Başka bir deyişle, onlara göre, Québec için tek dilli İngilizce belgelerin imzalanmasını yasaklamak, kabul edilebilecek bir yasal düzenlemedir. Québec bağlamında Fransızca'yı koruma ve destekleme gereksinmesi, bunun için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Ancak, burada şunu da belirtmek gerekir ki, imzalarla ilgili maddeler, Sözleşmede bulunan ve belli durumlarda yasaların, Sözleşme ile ilgili olarak mahkemelerde alınan kararların kısa süre üstünde sayılmasını sağlayan bir koşul nedeni ile yeniden geçerlilik kazanmıştır. Taylor, **Tanınma Politikası**, s. 64-65 ve 83, dnp. 29

Bu, kısmen anlaşılabilir bir durum ise de anglofonların dillerini kullanma özgürlüklerini sınırladığı için aşırı bir uygulama olarak değerlendirilebilecek bir dış korumadır.³²³

Belirli kültürleri dıştan gelebilecek tesirlere karşı korumak yolunda verilebilecek bir diğer örnek de- yine yerli halklar örneği- yerli kültürün yaşam alanı bulunduğu yerlere göçmen yerleşiminin kısıtlanması ya da tamamen engellenmesidir. Göç ile ilgili bu türden kısıtlamalar, devletlerin göçmen kabul etmesi ya da reddetmesi konusunda sahip oldukları yetkilere benzetilebilir. Dışa karşı bu türden korumalar sağlayan haklar, kültürel topluluğun kendi kendisini yönetmesi hakkına doğru bir genişleme gösterebilir. Kymlicka'nın bazı yorumlarında, dış korumaların ancak kültürel topluluğun bağımsızlığının tehlikede olduğu zaman haklı olarak kabul edilebileceği görülmektedir. Benzer şekilde Buchanan da ayrılmanın bir alternatifi olarak dışa koruma sağlayan hakların desteklenebileceği görüşündedir. Dış korumaların bazıları, kültürel topluluğa devletleşmeye ihtiyaç olmadan devlet benzeri yetkilere sahip olarak kendi varlığını devam ettirme imkanı vermektedir. Dış koruma sağlayan hakların kendi kendini yönetme hakkının bir türevi olduğu söylenebilir.³²⁴

Dış korumalar, iddia edildiğinin aksine azınlığa çoğunluğa karşı bir ayrıcalık sağlamaz. Bir gruba toprak ya da dil hakları tanımak, onun öteki gruplar karşısında ayrıcalık kazanıp onlar üzerinde tahakküm kuracak konuma gelmesini ifade etmediği gibi, tersine böylesi haklar, küçük grubu büyük grup karşısında kendini daha iyi savunabilir duruma getirerek, çeşitli grupların daha eşit bir konuma gelmesi olarak değerlendirilmelidir.

E. İÇ KISITLAMALAR

Dış korumalar gibi iç kısıtlamalar da etnik, ulusal ya da kültürel toplulukların istikrarını korumaya matuftur. Genel topluma karşı ileri sürülen dış korumalardan farklı olarak iç kısıtlamalar topluluğun kendi üyelerine karşı ileri sürdüğü taleplerdir. İç kısıtlamalar grubu içerideki muhalefetin istikrar bozucu etkilerinden yani üyelerin

³²³ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.85; Taylor, **Tanımama Politikası**, s.63

³²⁴ Levy, "Classifying Cultural Rights", s.34-35

bireysel olarak geleneksel pratikleri ya da adetleri izlememe kararlarından koruma amacı güder.

İç kısıtlamalar grup içi ilişkiler ile ilgilidir. Etnik, ulusal veya kültürel grup, grup dayanışması adına kendi üyelerinin özgürlüğünü kısıtlamak için devlet gücünü kullanmak isteyebilir. Bu bireylerin baskı altına alınması tehlikesini doğurur. Kolektif hakları eleştirenler, bu anlamda, gruba tanınan hakların bireylere tanınan haklardan önce gelmesi halinde neler olabileceğine örnek olarak sık sık kadınların baskıya uğradığı ve dinsel ortodoksinin yasal olarak güç kazandığı teokratik ve ataerkil kültürleri gösterirler.

İç kısıtlamalara yönelik eleştiriler şu şeklide yanıtlanmaktadır:

Öncelikle kuşkusuz tüm yönetim biçimleri, ve tüm siyasi otorite kullanımları otoriteye tabi olanların özgürlüğünü değişen derecelerde kısıtlar. Ne kadar demokratik ve liberal olursa olsun bütün devletler yurttaşlarından kamusal harcamalarını karşılamak için vergi alır, askerlik gibi bazı kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini zorunlu kılar. Bazı ülkelerde seçmenlerin oy kullanmaları zorunludur. Kısacası bütün devletler yurttaşlarından asgari düzeyde bir yurttaş sorumluluğu bekler ve bu sorumluluğun somutlaştığı bazı görevlerin yerine getirilmesini zorunlu kılar. Bu nedenle etnik veya kültürel gruplara yöneltilen üyelerinin özgürlüğünü kısıtladığı şeklindeki eleştiriler, liberal demokratik ülkelerin kimi uygulamalarına da yöneltilebilir. İç kısıtlamalar, onlara daha az ihtiyaç duyulabilecek ülkelerde de mevcuttur. Kültürel pratikleri içerideki muhalefetten koruma arzusu, belli bir oranda her kültürde, homojen ya da homojen olduğu varsayılan ulus devletlerde bile vardır.³²⁵

İkinci olarak, dışardan bakan birinin yerli ya da ulusal azınlığa tanınan iç kısıtlama yetkilerinin temel kişi haklarını ihlal edildiğini kolayca değerlendirmesi genelde zordur. Baskının tespiti özellikle başka kültürler söz konusu olduğunda, özgül duruma duyarlılıkla yaklaşmayı gerektirir.³²⁶

³²⁵ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.73-75

³²⁶ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.80

Üçüncüsü, somut verilere bakıldığında bizatihi azınlık gruplarının üyelerinin kendileri büyük ölçüde kendilerine ya da grubun diğer üyelerine makul olmayan iç kısıtlamalar dayatılmasına pek destek vermez. Örneğin batı demokrasilerinde genelde göçmen örgütlerin çok azı bu tür iç kısıtlamalar peşindedir. İç kısıtlama talebinde bulunanların göçmen ve dilsel azınlık gruplarından ziyade dini cemaatler olduğu görülmektedir.³²⁷

Son olarak, dış korumalar yeterince tanındığı ve etkili bir şekilde uygulandığı zaman iç kısıtlamalara duyulan ihtiyaç minimum düzeye inecektir. Dış koruma haklarına sahip gruplar kendi üyelerinin medeni ve politik haklarına sonuna kadar saygı gösterebilirler.³²⁸ Özellikle dil hakları gibi tanındığında, diğer temel haklarla çatışma ve onları engelleme imkanı son derece güç olan haklar söz konusu olduğunda iç kısıtlamaların uygulanması düşük bir ihtimaldir.

F. TEMSİL HAKLARI

Kültürden beslenen kimlik politikalarının açılımı, doğrudan doğruya temsil sorunu ile ilgilidir.³²⁹ Bu haklar, azınlıklara mensup kişilerin demokratik çoğulculuk gereği, siyasal alanda aktif rol oynayabilmesini, başta meclisler olmak üzere karar alma süreçlerine katılımlarını ifade eder.³³⁰ Temsil hakları, kısaca azınlıkların yönetim organlarında temsil edilmesinin garanti edilmesi – kota sistemi- veya kolaylaştırılması amacına yöneliktir. Kültürel grupların, kültürel miras bütünü bir parçası oldukları, sadece formel yasal vatandaşlık ile değil, gerçek anlamda da siyasal toplumun bir parçası oldukları hissi verilerek, kültürel grupların üyelerinin ortak kamusal kurumlara girişlerini kolaylaştırmayı ve girdiklerinde de onların bu kurumlar içerisinde kendi kültürel kimlikleri ile yer almalarını amaçlar.³³¹

³²⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.81-82

³²⁸ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.76

³²⁹ Üstel, “Eritme Potası’ndan Çokkültürcülüğe”, s.122

³³⁰ Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.116

³³¹ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.287

Azınlıklar, haklarını, çıkarlarını, tarihsel imtiyazlarını korumak; ayrımcılığa uğramamak; kamu politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olmak, grupların farklı seslerinin ve ihtiyaçlarının tanınmasını sağlamak için genellikle devletin sadece yasama organında değil, diğer önemli karar alma ve yürütme ile yargı organlarında belirli bir oranda temsil garantisi isterler.³³² Young, birçok ülkede kanunen bir zorlama olmamasına rağmen siyasi partilerin kadınların temsili konusunda hassas olduklarını belirtmektedir. Birçok ülkede siyasi partiler kadınların siyasette temsil edilmesi yönündeki geleneksel engelleri aşmanın bir yolu olarak cinsiyete dayalı kota sistemi uygulamaktadır. Kadınlara ayrılan kotalara benzer kotaların azınlık gruplarına ayrılması gerektiği yönünde bazı talepler çoğulcu toplumlarda dile getirilmiştir. Baskı altında olan ve dezavantajlı konumda olan azınlık kültürlerine politik karar alma mekanizmalarında özel temsil hakkı tanınması gerekliliği üzerinde duran Young, özel temsil hakkının sadece, baskı altındaki ve dezavantajlı gruplara tanınmasını ise çoğunluğun hali hazırda zaten temsil edilmekte olduğu gerçeğine dayandırmıştır.³³³ Young'a göre, demokratik bir halkın, baskı altında kalan ve dezavantajlı konumda bulunan grupların seslerini duyurabilmeleri için etkili bir tanıma ve temsil mekanizması geliştirmesi gerekir.³³⁴

Azınlıkları korumanın en iyi yollarından birisinin, onlara yerel ve ulusal düzeylerde yasama ve yürütme organlarında temsil hakkı tanımak olduğu söylenebilir. Temsil hakları farklı düzeylerde ve kapsamda tanınabilir; parlamentolarda, yürütme organlarında ve bazen mahkemelerde azınlık grubunun temsil edilmesi gibi. Örneğin Polonya'da azınlık partileri yüzde beşlik seçim barajından muaf tutulmuştur. Romanya Anayasası, seçimlerde yeterli oyu alamayarak parlamentoda temsilci bulunduramayan azınlıklar için birer sandalye ayırmıştır. (AY. m.59/2). Slovenya'da Macar ve İtalyan azınlık grupları, Ulusal Meclis'e birer temsilci seçme hakkına sahiptir (AY. m.80/3). Macaristan'da ulusal ve etnik azınlıklar, ulusal ve yerel organlarda temsil edilme hakkının yanı sıra,(m.68/2 ve 3) kendi azınlık yönetimlerini oluşturma hakkına da (m.68/4) sahiptir. Etnik ve ulusal azınlıklara ilişkin kanuna göre, yerel bir yönetimde

³³² Levy, "Classifying Cultural Rights", s.43

³³³ Iris Marion Young, "Deferring Group Representation", Ian Shapiro & Will Kymlicka (Ed.), **Etnicity And Group Rights** içinde (349-376), Nomos XXXIX. New York University Press, New York and London, 1996, s.349-350

³³⁴ Iris Marion Young, **Justice and the Politics of Difference**, Princeton: Princeton University Press, 1990, s. 185'ten aktaran Levy, "Classifying Cultural Rights", s.45

temsilcilerin yarısından fazlasının azınlık grubundan gelmesi durumunda temsilciler kendilerini azınlık yönetimi olarak ilan edebilirler. Macaristan’da, 1990’larda bu türden 800 azınlık özerk yönetiminin var olduğu belirtilmektedir.³³⁵ Karadağ Anayasası, sadece devlet kurumlarında ve makamlarında değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinde orantılı bir temsil sistemini öngörür: “ulusal ve etnik grup mensupları, kamu hizmetlerinde, devlet kurumlarında ve özerk yerel yönetimlerde orantılı bir temsil hakkına sahiptir.”(m.73)³³⁶

Temsil haklarının uygulanmasına başka örnekler de verilebilir. Zimbabwe’de siyahların yönetimi ele aldıkları ilk on yıllık süre için beyazlara parlamentoda yüzde yirmilik bir sandalye kotası ayrılmıştır. Kanada Yüksek Mahkemesi’nde dokuz üyeliğin üçü Quebec’e tahsis edilmiştir. Daha geniş kapsamlı bir örnek olarak İsviçre’de yürütme organı yedi kişilik bir heyetten oluşur ve bunlar rotasyon usulü ile belirli süreler başkanlık yaparlar.³³⁷ Belçika’da da dil hakkındaki bir yasanın yürürlüğe girebilmesi, her dil grubunun parlamentodaki çoğunluğunun kabulü şartına bağlanmıştır. Belçika’daki dilsel gruplara tanınan bu yetki aynı zamanda bir dış koruma işlevi de görmektedir.³³⁸

G. ÖZ YÖNETİM HAKLARI

Etnik, kültürel ve ulusal azınlıkların kendi kendilerini yönetmelerini ifade eder. Kendi kendini yönetme farklı şekillerde olabilmektedir. Slovenya’nın eski Çekoslovakya’dan ayrılmasında olduğu gibi tam ayrılma, Kanada’da Québec’in federal

³³⁵ Wojciech Sadurski, “Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights in the Post Communist States of Central and Eastern Europe Part:III Equality and Minority Rights,” European University Institute, Florence Department of Law EUI **Working Paper LAW** No.2003/6, s.36 (Bundan sonra Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights olarak kısaltılacak)

³³⁶ Sadurski, “Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights”, s.21

³³⁷ İsviçre’deki yedi üyeli ulusal yürütme organı Federal Konsey farklı grupların temsili konusunda bir koalisyonun iyi bir örneğini oluşturur. Üç büyük parti yani Hristiyan Demokratlar, Sosyal Demokratlar ve Radikal Demokratlar ve İsviçre Halk Partisi, 1959’da oluşturulan 2:2:2:1 formülü uyarınca yürütme organındaki yedi makamı orantılı olarak aralarında paylaşırlar. Almanca konuşan dört ya da beş, Fransızca konuşan bir ya da iki ve sıklıkla İtalyanca konuşan bir üye olmak üzere dil gruplarının sayılarıyla orantılı olarak temsil edilmeleri de buna ek olarak yürürlükteki bir diğer ölçüttür. Her iki ölçüt de resmi olmayan kurallardır ancak bunlara katı bir şekilde uyulur. Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri, Otuzaltı Ülke’de Yönetim Yapıları ve Performansları**, Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun (çev.), İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006, s.44 (Bundan sonra **Demokrasi Motifleri** olarak kısaltılacak)

³³⁸ Levy, “Classifying Cultural Rights”, s.45

statüsü, İspanya'daki bölgeler yönetimi veya Porto Rico'nun özel statüsü gibi farklı kendi kendini yönetme biçimleri vardır.

Özyönetim politikaları, ulusal azınlıkların yerleşik olduğu alanlarda, azınlık kültürlerini yansıtan kamusal kurumların kurulup desteklenmesini, bunlar üzerinde ve vasıtası ile siyasi iktidarın kullanılmasını ve hukuki denetimin gerçekleştirilmesini amaçlar. Genel devlet yetkilerinin bir kısmının yerel yönetimlere aktarılması şeklinde uygulama bulur. Öz yönetim hakları, siyasal toplumun ve kurumlarının meşruiyetini sorgulamaktadır. Bu nedenle siyasal topluluğun birliğini hedef aldığı söylenebilir.³³⁹ Ancak öz yönetim hakları tanınmadığında da birçok ülkede siyasal istikrarın olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni öz yönetim hakkı taleplerinin genelde farklı kültür ve dille olan bağlantısıdır. Öz yönetim talep edenler, yalnızca öz yönetim yetkisi ile donatılarak güvence altında olan, tanınan kimliklerin çeşitli karşılıklı çıkarlar ve avantajlara dayalı bir siyasal birliği sürdürme ya da kurma yolunda harekete geçerler. Katı merkezîyetçi yönetimler kültürel farklılıkların tanınmasına, temsiline ve korunmasına yeterince hizmet etmedikleri -ve çoğu zaman da buna izin vermedikleri- için ulusal azınlıklar kendi kültürlerini yerelde temsil edecek kurumlara ve bu kurumlar üzerinde denetime sahip olmalarını sağlayacak yönetim yetkilerine sahip olmaya çalışırlar.³⁴⁰

H. SEMBOLİK TALEPLERİN KABUL EDİLMESİ

Farklı grupların varlığının, değerinin ve statülerinin farkında olmayı ifade eden bir yaklaşımdır. Ülkenin ismi, ulusal gün ve tatilleri, bir kültürel grubun tanınacağı isim veya bir kültürel azınlığın tarihinin ve kültürünün okul müfredatında öğretilmesi veya sunulmuş biçimi ve önemli ve kutsal günlerinin tatil günleri olarak kabul edilmesi gibi meselelerle ilgilidir. Muafiyet politikalarının genelde dini gruplar tarafından talep edildiğini belirtmiştik. Sembolik tanınma talepleri ise genelde etno- kültürel gruplar tarafından dile getirilir. Etno- kültürel gruplar, ülkenin kurucu halkı olduklarının, önemli katkılarda bulduklarının veya farklı ve değerli bir kimlikle var olduklarının tanınmasını sağlamak için bu talepleri karşılayan politikaların uygulanmasını isterler.

³³⁹ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.293-294

³⁴⁰ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.306

Sembolik terimi, ‘nispi bir önemsizlik’ anlamı çağrışırsa da buradaki taleplerin çoğunun ulusal kimlikle bağlantılı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle bu tür taleplerin karşılanması prima facie görüldüğü gibi kolay olmamaktadır. Bu tür talepler genellikle çoğunluk grup tarafından devletin statüsüne ve ulusal kimliğe karşı bir meydan okuma olarak görülür.³⁴¹

Bir ülkenin isminin siyasal toplumun birliği bakımından önemli sonuçları vardır. Bazı azınlık etno- kültürel gruplar yaşadıkları ülkenin ismini, özellikle kültürel kimlikten kaynaklanan diğer hakları da güvencelenmemişse, kendi kültürel kimliklerini egemen çoğunluk kültürel grubuna tabi kılıyor ve kendilerini görünmez kılıyor olarak algılayabilir. Bu yüzden bir ülkenin ismi dahil bir çok konuda anlaşmazlıklar çıkabilir. Örneğin Çek ve Slovakların ayrılmasından önce Slovaklar Çekoslovak olarak tanımlanmayı bir başka halkın kolonisi olmak gibi algılamışlardır ve Mart 1990’da Slovaklar devletin isminin Çeko-Slovakya olarak değiştirilmesini talep etmişlerdir. 12 Nisan 1990’da parlamentoda varılan uzlaşma sonucu devletin o güne kadar ki resmi ismi olan Çekoslovakya Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Bu değişiklik sembolik bir tanıma örneği olarak Slovakları ülkenin kurucu halklarından biri olarak tanıyan bir eylemdi.³⁴²

Sembolik tanınmaya ilişkin tartışmalar sadece ülke isimleri üzerine çıkmamakta, fakat bölge, yer, şehir, köy, hatta birey isimleri ve trafik ve yol işaretleri için hangi dillerin kullanılacağı üzerine de çıkmaktadır. Devletler asimilasyonu amaçlayarak veya bölücü görerek, azınlık dillerdeki köy, bölge hatta birey isimlerini zaman zaman yasaklamaktadırlar. Azınlık etno-kültürel grupları, bu tür uygulamaları varlıklarının yadsınması olarak algılayıp buna karşı çıkabilirler ve köyleri, bölgeleri ve

³⁴¹ Levy, “Classifying Cultural Rights”, s.47; Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.288

³⁴² Levy, “Classifying Cultural Rights”, s.48; Devletin resmi ismini Slovak kimliğini tanıyacak şekilde değiştirmenin dahi siyasal toplumun birliğine katkıda bulunmadığı ve Slovakların ayrılmasını önleyemediği düşünülebilir. Fakat bu tam olarak doğru değildir. Her şeyden önce Slovaklar bir ulus olarak geniş bir özerklik istiyorlardı, ayrılmayı değil. 1992 seçimlerinden sonra Çek Yönetimi beklenmeyen bir biçimde ‘statükonun anormalliklerini daha fazla kabul etmeyeceğini’ ilan etti ve Slovaklara sınırlı bir seçenek sundu: ya Slovak kurumlarının Prag’a tabi olduğu bir federasyon ya da bağımsızlık. Slovaklar bu durum karşısında bağımsızlığı tercih ettiler. Bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, 289. Türkiye’de 1990’lı yıllarda tartışmaya açılan Türkiyelilik veya Türkiye halkı terimleri, sembolik tanıma olmadan Türkler dışında kalan diğer etnik gruplarda ve özellikle Kürtlerde-muhtemelen sadece Kürtlerde-bir çeşit aidiyet hissi geliştirmeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir.

çocukları için kendi dillerinde isimler talep edebilirler. Örneğin Galler’de olduğu gibi yol ve trafik işaretlerinde devlet dili yanında kendi dillerinin de kullanılmasını talep edebilirler. Bu tür talepleri karşılayan düzenlemelerin yapılması, azınlık etno-kültürel grupların üyelerinin, kendilerine saygı duyulduğunu ve ülkenin kurucu halklarından biri olarak tanındıklarını hissetmelerini sağlayabilir.³⁴³

³⁴³ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, 289-290

İKİNCİ BÖLÜM

DİL HAKLARI

I. TEMEL KAVRAMLAR

A. DİL

1. Tanım

F. de Saussure'ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, dil yetisinin toplumsal ürünü olan dil, bu yetinin bireylerce kullanabilmesini sağlayan söz (parole) ve dilyetisinin bireylerce kullanılabilmesi için toplumca benimsenmiş olan zorunlu, anlaşma ürünü kurallar bütününden oluşur (langue, dil).³⁴⁴ Martinet'in tanımına göre ise, 'bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlam birimlerine ayrıştırılmasını sağlayan bir iletişim aracıdır.'³⁴⁵

Dili bu şekilde özerk ve homojen bir yapı olarak ele alan dilbilimsel yaklaşımlara karşın, toplumsal-dilbilimciler dilin farklı toplumsal alan ve bağlamlarda farklı kullanımlarına dikkat çekmişlerdir. Fransız sosyolog Bourdieu'nun da aralarında bulunduğu bazı çağdaş araştırmacılar, dilin tarihsel ve toplumsal bir fenomen olduğunu ve türdeş dil topluluğu görüşünün sanal olduğunu* ileri sürmektedirler. Bourdie'ya göre ideal ortak dil ve onu konuşan dil topluluğu, bu dile meşruluk kazandıran toplumsal ve tarihsel koşullar tarafından yapılandırılmıştır. Dil de bir inşadır, ama öyle bir inşadır ki,

³⁴⁴ Ferdinand De Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri 1**, Berke Vardar (çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976, s.31

³⁴⁵ André Martinet, **İşlevsel Genel Dilbilim**, Berke Vardar (çev.), İstanbul: Multilingual, 1998, s.28

* Milliyetçilik üzerine yapılan bazı çalışmalarda da etnisite, milliyet gibi kavramların icat edilmiş veya tasavvur edilmiş kategorileri nitelediği belirtilmektedir. Benedic Anderson'un önemli çalışması **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İskender Savaşır (çev.), Ankara: Metis Yayınları, 1993) milliyet fikrinin tasavvur edilmiş olduğu üzerine kuruludur.

diğer inşaların (kültürün bütün diğer öğelerinin) oluşumunu ve aktarımını sağlar.³⁴⁶ Bu anlamda dil, kültürün tümüyle hiçbir zaman tam olarak örtüşmez, kültürün bir dalı, bir alanı, bir boyutudur. Ancak önemi bakımından dil kültürün hiçbir ögesi ile de karşılaştırılmaz. Dil kültürün içinde yer alan ve kültür yapısını bütün olarak bir arada tutan unsurdur. Dil, kültürü hem kurar hem geliştirir, genellikle toplumsallaşmayı ve toplumsallaşma ile birlikte tarihsel sürekliliği de sağlar. Ortak bir dil konuşanlara özgü bir topluluğun üyesi olan insan, belli bir kültürün de üyesi durumundadır.³⁴⁷

2. Dil-Lehçe Ayrımı

Aynı dilin değişik alanlarda ve yerine göre, değişik çağlarda yine aynı toplum tarafından konuşulan değişik biçimlerine lehçe denilmektedir. Lehçe, kelime dağarcığı, gramer ya da aksan yönlerinden bir dilin diğer lehçelerinden ayrılan çeşididir. Dil ile lehçenin birbirinden ayrılması oldukça karmaşık ve tartışmalı bir konudur. Lehçeyi dilden ayırmak için salt dilbilimsel verilerden yararlanmak isteyen yaklaşımlar sonuca ulaşmamaktadır. Dilbilimciler tarafından getirilmek istenen karşılıklı anlaşılabilirlik ve yapısal yakınlık kriterleri de yeterli olmamakta ve bazı örneklerde doğrulanmamaktadır.

Gerçekten de, aynı dilin farklı lehçeleri olduğu söylenen dil çeşitlerini konuşanlar bazen birbirini anlamazken, farklı diller olduğu söylenen dil çeşitlerini konuşanlar birbirini anlayabilmektedirler. Örneğin, Güney ve Kuzey Çin dillerini konuşanların birbirlerini anlayamamalarına rağmen, bu dil çeşitleri aynı dilin lehçeleri olarak kabul edilmektedir. Norveççe, 1814 yılına kadar Danca'nın lehçesi olarak, 1905'te Norveç İsveç'ten bağımsızlığını kazandıktan sonra ise, ayrı bir dil olarak kabul edilmiştir. Danca ve İsveççe konuşanlar Norveççe'yi anlayabilmektedirler. Daha önce Sırp-Hırvat dili olarak tek bir dilden söz edilirken, artık Sırpça ve Hırvatça olarak iki ayrı dilden söz edilmektedir. Aynı şekilde, Hindi ve Urdu ile Flamanca ve Hollandaca dillerinin birbirinden ayrı diller olarak kabul edilmesi tarihteki bazı siyasal nedenlere dayanmaktadır. Yine, Tacikçe ve Farsça, Romence ve Moldovaca gibi aynı kökten

³⁴⁶ Özlem Eraydın Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya'da Dil Politikaları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE 2002), s. 9 (Bundan sonra "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım" olarak kısaltılacak)

³⁴⁷ Uygur, **Kültür Kuramı**, s.19

gelen diller, bir kez farklı adlandırılıp, farklı politikalara maruz bırakıldıklarında farklı gelişmeler izleyecektir.

Max Weinreich dili ‘bir ordusu ve donanması olan lehçe’, Tove Skutnabb-Kangas ise ‘seçkinlerin destek verdiği lehçe’ olarak tanımlamaktadır. Buna göre bir dilin dil ya da lehçe olarak belirlenmesinin en önemli kriteri, onu konuşanların siyasal-iktidarınıdır.³⁴⁸ Neyin dil, neyin dil olmadığı siyasal kararlara göre belirlenir. Buna göre dil ‘devleti olan lehçe’ olarak da tanımlanabilir. Karşıt açıdan bakıldığında, lehçe siyasi hedeflerine ulaşamamış grupların dili olarak adlandırılır. Lehçe teriminin genellikle bir değer yargısı içerdiğine dikkat etmek gerekmektedir.³⁴⁹

3. Dil Topluluğunun Tanımlanması

Dil politikaları ve dil hakları açısından önemli bir nokta, bir dili konuşan grubun nasıl tanımlanacağıdır. Bu grup, kimi zaman dilsel topluluk (language community), toplumsal grup (social group), etnik grup (ethnic group) ya da ulus (nation) olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalar bir dili konuşan insan topluluğunun hangi dil haklarından yararlanacağına etkili olmaktadır.³⁵⁰

B. ANA DİL

Dilbilim terimleri sözlüğü ana dilini insanın içinde doğup büyüdüğü, aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil olarak tanımlar. Ancak konuyla ilgili diğer terimler gibi ana dil de farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, Kanada’da yapılan sayımlarda ana dil terimi zaman içinde farklı şekillerde kullanılmıştır. 1941 sayımında ana dil ilk öğrenilen ve hala konuşulan dil olarak kabul edilmiştir. 1941’den 1976’ya kadar ise ilk konuşulan ve hala anlaşılın dil olarak tanımlanmıştır. Başka sayımlarda

³⁴⁸ Dil bilimci ve politik düşünür Noam Chomsky dille ilgili sorunların temelinde güç ilişkileri ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Noam Chomsky, *Language and Responsibility*, London: Harvester, 1979, s.191’den aktaran May, **Language and Minority Rights**, s.4

³⁴⁹ May, **Language and Minority Rights**, s.151; Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.10-11

³⁵⁰ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.11

ana dilin çocukken evde konuşulan dil olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu tanıma göre ana dil hiç öğrenilmemiş olabilir.³⁵¹

Skutnabb-Kangas ana dili, 'ilk öğrenilen ve özdeşleşilen dil(ler)' olarak tanımlar. Bu durumda benimsenen tanıma bağlı olarak kişinin farklı ana dilleri olduğu söylenebilir. Ayrıca, yaşamı boyunca kişinin ana dili değişebilir. Bir kişinin aynı anda birden fazla ana dili de olabilir. Skutnabb-Kangas'a göre dilsel aidiyetin kaynakları ilkseldir ve bu nedenle anadilini koruma gereksinimi, dilsel grubun büyüklüğü ile bağlantısız olarak evrenseldir.³⁵²

Diğer yandan Türkçe'deki 'anadil' sözcüğünün, yani 'langue maternelle' veya 'mother tongue' ya da 'muttersprache', hiçbir resmi belgede geçmediği ifade edilmektedir. Ancak 108 dil ve lehçesi bulunan Peru'da yapılan bir incelemede yani resmi olmayan bir dokümanda 'lenga materna' ve 'idioma nativo' olarak bu ifadeye rastlandığı belirtilmektedir.

Resmi belgelerde, Barselona'da 1996 yılında imzalanmış olan 'Universal Declaration of Linguistic Rights - Evrensel Dil Hakları Bildirgesi' ya da Avrupa Konseyi'nin 1992 yılında kabul edilmiş ve ancak 1998 yılında yürürlüğe girmiş olan Maastricht'ten sonra Avrupa Birliği'ne üye ülkeleri, dil hakları ile ilgili olarak bağlayan temel belge konumundaki 'Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nda da 'anadil' sözcüğü kullanılmamaktadır.³⁵³

C. RESMİ DİL

Ulusun ya da devletin bir dili bazı işlevler için seçmesi genellikle ulusçuluğa bağlı görülmektedir.³⁵⁴ Ortaya konan kavramlardan bazılarının netleşmesi bakımından

³⁵¹ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.11-12

³⁵² Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım" s.11-12

³⁵³ Gertrude Durusoy, "Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları", Ebru Uzpeder (hızl.), **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (12-14), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, s.12

³⁵⁴ UNESCO raporu dilin şu konumlarını birbirinden ayırmaktadır:

1. Yerli Dil: Bir alanda eskiden beri ikamet eden yerli sakinlerin dili.
2. Lingua Franca: Başka bir ilk dilleri olan kişilerin anlaşmak için kullandıkları dil
3. Ana Dil: Çocuklukta öğrenilen dil
4. Ulusal Dil: Siyasal, toplumsal ve kültürel bir bütün olan ulusun dili.(s16)

yararlı olan bu sınıflama, kavramlardan bazıları üzerindeki tartışmaları bitirmemiştir. Ulusal dil, resmi dil, devlet dili kavramları bunlar arasındadır. Ulusal dil ve resmi dil hakkında üzerinde fikir birliğine varılan bir tanım bulunmamaktadır. Ulusal hukuk metinlerinde kimi zaman resmi dil, kimi zaman ulusal dil terimi tercih edilmektedir. Fransızca, Almanca ve İtalyanca'yı resmi dil, Roman dilini ulusal dil olarak belirleyen İsviçre örneğinde olduğu gibi, bazı durumlarda yasalarda ulusal dil ve resmi dil terimleri ayrı ayrı yer alabilmektedir. Bir açıklamaya göre, resmi dil yasalar tarafından belirlenen dil iken, ulusal dil yasalar tarafından belirlenmeyebilir. Avusturya, Slovakya, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan anayasalarında devlet dili, Özbekistan ve Estonya anayasasında resmi dil, Finlandiya ve Lüksemburg anayasalarında ulusal dil, Fransa'da ise 'La langue de la Republique est le français' ibaresiyle cumhuriyet dili ifadeleri kullanılmaktadır. Bir dil bir ülkede de jure resmi değilken, ABD'de ya da yazılı bir anayasası olmayan İngiltere'de olduğu gibi de facto olarak resmi olabilir. Uluslararası hukuk belgelerinde de ulusal dil ve resmi dil arasındaki fark belirlenmemiştir.³⁵⁵

Literatürdeki bu boşluğa rağmen, resmi dilin daha çok devletin işleyişinde kullanılan yasal olarak belirlenmiş dil olduğu, ulusal dil teriminin ise, bir bölge ya da etnik bölgeye değil bütün ulusa hizmet eden ve ulusal simge haline gelen dili ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir. Bu açıdan ulusal dil özellikle sömürge dillerine karşıt anlamda kullanılır. Ulusal dil genellikle resmi dil olur, ancak resmi dil her zaman ulusal dil olmayabilir. Resmi dil, prestij işlevine sahiptir. Ulusal dil, prestij işlevinin yanı sıra dil bağlılığının odağı olarak rol oynar. Ayrıca birleştirici ve ayırıcı işlev de üstlenebilir.³⁵⁶

5. Resmi Dil: Devlet ile ilgili işlerde kullanılan dil.

6. Pidjin: Farklı dilsel arka-planları olan kişilerin kullandıkları iki dilin karışımından oluşmuş dil.

7. Bölgesel Dil: Bir alanda yaşayan farklı dilsel arka-planları olan kişilerin kullandıkları ortak dil.

8. İkinci Dil: Birinci dile ek olarak öğrenilen dil.

9. Yerel Dil: Başka bir dili konuşan bir grubun siyasal ya da sosyal hegemonyası altında yaşayan grubun ilk dili.

10. Dünya Dili: Dünyada çok geniş alanlarda kullanılan dil, yaygın iletişim dili.

³⁵⁵ "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.17

³⁵⁶ "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.18

Bir dilin bir devletin sınırları içinde ortak dil olarak belirmesi, meşrulaşma ve kurumsallaşma süreçlerini içerir. Meşrulaşma, devletin anayasayla ya da kanunlarla dile resmi statü vermesidir. Kurumsallaşma ise, dilin toplumsal, kültürel ve dilsel bağlam ve alanlarda kabul edilme sürecidir. İrlanda örneğinde olduğu gibi, kurumsallaşma sağlanmaksızın verilen resmi statü, dilin ortak dil haline gelmesine yetmeyebilir.³⁵⁷ Birçok yorumcu günümüz şartlarında kurumsallaşma olmadan bir dilin ortak bir dil haline gelmesinin veya ortak bir dil olsa bile henüz kurumsallaşmamış bir dilin varlığını sürdürmesinin çok güç olduğunu hem fikirdir.³⁵⁸

D. ÇOK DİLLİLİK

Bir kimsenin birden fazla dil konuşması sanıldığı kadar aksine çok yaygın bir durumdur. Bireyin iki dil konuşmasına iki dillilik (bilingual) denilirken, bir toplumda iki dilin farklı alanlarda konuşulmaya devam etmesine çift dillilik (diglossia) denilmektedir. BM'in 2001 tarihli bir araştırması dünyadaki çocukların %66'sının iki dilli olduğunu göstermektedir. İkinci dil olarak, kendi ülkelerinde konuşulan diğer bir dil yerine, bir başka ülkede konuşulan yabancı dili öğrenenlerin sayısı giderek artmaktadır. İngilizce'yi ana dili olarak konuşan 322 milyon kişiye karşın, onu ikinci dil olarak konuşan 350 milyon kişi vardır. Bireyin çok dilliliği ile toplumun çok dilliliği birbirine paralel olmak zorunda değildir ve birbiriyle farklı ilişkiler içinde olabilir. Vatandaşları çok sayıda dil konuşan bir devlet bunlardan sadece birini ulusal düzeyde tanıyabileceği gibi devlet resmi olarak çok dilli de olabilir. Öte yandan resmen çok dilli olan bir devletin vatandaşlarının çoğu ya da bir bölümü tek dilli (unilingual) olabilir.³⁵⁹

Çift dilli toplumlarda, genellikle yüksek dil ve düşük dil olarak adlandırılan statüleri ve alanları farklı dil ya da dil çeşitleri bulunur. Yüksek dil daha çok resmi ortamlarda öğrenilir ve resmi söylem işlevlerini yerine getirir. Düşük dil ise resmi olmayan ortamlarda konuşulur. Burada önemli bir kavram, genellikle dillerden birinin egemen olduğu alanlar (domain) bulunmasıdır. Yüksek ve düşük diller, rekabet içinde

³⁵⁷ May, *Language and Minority Rights*, s.6; Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.18

³⁵⁸ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s. 32

³⁵⁹ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.16

olmayıp kendi alanlarında egemen olmayı sürdürürlerse istikrarlı çift dillilik söz konusu olur. Ancak bu ender karşılaşılan bir durumdur. Zira bazı dil bilimcilerin belirttiği gibi diller arasında olağan hal ‘savaş hali’dir. Özellikle toplumsal, siyasal, ekonomik değişimlerin olduğu dönemlerde, dillerden birinin diğerinin egemen olduğu alanlarda etkili olmaya başladığı görülebilir. Bir dilin alan kaybetmesi, bireylerin dillerini yitirdiklerinin (language loss) ya da değiştirdiklerinin (language shift) göstergesidir. Ancak dilin kaybı dilin kapasitesi ile ilgili değildir. Dil işlevsel potansiyelini yitirdiği için değil, bütün alanlarını yitirdiğinde, başka deyişle onu konuşan kimse kalmadığında ölür (language death).³⁶⁰

II. DİL POLİTİKALARI VE DİLSEL DEĞİŞİM

A. DİL POLİTİKALARI

Dil politikaları alanında yapılacak kısa bir tarama, dil politikaları ile dil planlaması terimlerinin kimi zaman aynı olguyu ifade etmek üzere kullanıldığını gösterecektir. 1970’lerde konu ile ilgili bilimsel çalışmalarda daha çok kullanılan terimin dil planlaması olduğunu görülmektedir. Öte yandan, bu dönemde dil planlamasına ilişkin yapılan tanımlar bugün dil politikası olarak ele alınan olgunun tanımına son derece yakındır. Dil planlamasını ‘mevcut dillerin düzenlenmesine ve geliştirilmesine ya da bölgesel, ulusal, uluslararası dillerin oluşturulmasına ilişkin etkinlikler’ olarak tanımlanmaktadır.³⁶¹

Dil planlamasının alanına yazılı ya da sözlü dil sisteminde ya da her ikisinde yapılan değişiklikler girer. Dil planlaması, bu amaçla kurulmuş ya da kendisine bu yetki verilmiş kurumlar tarafından yapılan bilinçli değişikliklere ilişkin faaliyetlerin tümüdür. Başka bir ifade ile dil planlamasının alanını ‘önemli alanlarda ve önemli nüfuz çevreleri üzerinde uzun vadeli icrayı gerçekleştirebileceklerine inanan önemli kurumlar tarafından dilin biçim ya da işlevlerinin bilinçli seçimi’ oluşturur. Yani planlamada bir dilin yapısına ilişkin kuralların ilgili uzmanlar tarafından bulunup formüle edilmesi söz

³⁶⁰ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.16

³⁶¹ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.68

konusudur. Bu faaliyetin kendisi diller arası etkileşimi araştırmakla beraber kural olarak başka dillere bir müdahaleyi içermez.³⁶² Dil planlama politikaları her ne kadar yüzyıllar öncesine gidiyorsa da dil planlaması terimini literatürde Haugen'in Norveç üzerine yaptığı çalışmada kullanıldığı kabul edilir. Terimi ilk kullanan Haugen dil planlamasını, dilsel açıdan homojen olmayan bir toplulukta sözlü ve yazılı iletişim için rehber niteliğinde gramer ve sözlükler hazırlanması ameliyesi olarak tanımlamıştır.³⁶³ Ancak terimin ilk kullanılış biçimi ile bugünkü anlaşılış biçimi arasında bir fark olduğu muhakkaktır.³⁶⁴

Dil planlamasında önemli bir ayrım, corpus planlama ile statü planlama arasında yapılmaktadır. Corpus planlama, dilin yapısı, kelime dağarcığı, ses ve telaffuzu gibi içsel özelliklerini değiştirmeye yönelik yeniliklerdir. Statü planlama ise, dilin diğer dillerle ilişkisini ve işlevlerini etkiler. Klaus, statü planlamayı 'bir bölge ya da devlette dilin hangi amaçlar için kullanılacağına belirlenmesi ya da tanınması ile ilgili politika kararları' olarak tanımlar. Statü planlama, genellikle dil dışı faktörler tarafından belirlense de, dilin yapısına ilişkin sonuçları olabilir. Bu iki alan birbirine bağlıdır ve birindeki değişikliklerin diğerini etkilemesi yüksek bir olasılıktır.³⁶⁵

Dil planlaması alanındaki corpus ve statü planlaması şeklindeki ikili ayırımdan yola çıkan bazı araştırmacılar ise, ulusal birliğin sağlanması, ekonomik koşullar gibi nedenlerle, dilin biçim ve işlevlerine siyasal otoritenin müdahalesini anlatmak için statü planlaması yerine dil politikası terimini kullanır. Sovyet dilbilimci Deşeriev, dil politikasını devletin, 'dillerin işlevlerine ve gelişmesine' olduğu kadar 'dillerin halkın

³⁶² Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.69

³⁶³ Nancy H. Hornberger, "Frameworks and Models in Language Policy and Planning", Thomas Ricento (Ed.), **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde (24-41), Blackwell Publishing, 2006, s.26

³⁶⁴ Nitekim Ricento dil planlaması üzerine çalışanların dil planlaması olgusuna üç dönemde üç farklı bakış açısı ile baktığını belirtir. İlk dönemde dil planlamasına iyimser bir bakışla, yeni bir ulusun dil sorunu çerçevesinde ve daha çok tasvir edici bir üslupla yaklaşmıştır. 1970-1980 arasına tekabül eden ikinci dönemde araştırmacılar dil planlaması politikalarına daha eleştirel bakmaya başlamışlar ve uygulanan politikaları sorgulamaya başlamışlardır. 1980'li yıllarda dil planlaması politikalarının ahlaki açıdan ciddi sorunları olduğu fark edilmeye başlanmıştır. Bazı yazarlar ise dil planlamasını hain ve günahkar bir plan olarak nitelemiştir. Çokkültürlük üzerine yapılan çalışmaların belirginleşmesi ile de çok dilli ulusları barındıran devletlerin modernleşme ve gelişme teorisinde önemli bir ilke olan bir ulus bir dil prensibi ile ciddi bir biçimde çeliştiği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hornberger, "Frameworks and Models in Language Policy and Planning", s.25-27

³⁶⁵ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.70

yaşamındaki rollerine' müdahalesi olarak tanımlamaktadır. Grigoryev ise dil politikasını, 'bilinçli olarak dil gelişimini etkilemek için yapılan kuram ve uygulamalar, kısaca amaç-odaklı ve bilimsel temelli olarak mevcut dillerin yönlendirilmesi ve yeni dilsel iletişim yollarının oluşturularak geliştirilmesi' şeklinde tanımlar. Daha kapsamlı bir ifade ile dil politikası, 'bir toplumdaki dillerin statü, kullanım, alan ve bölgeleriyle bu dili konuşanların haklarına ilişkin görüş, ilke ve kararlar dizisi' olarak tanımlanabilir.³⁶⁶

Dil politikalarını ve dil politikasına bağlı olarak dil haklarını belirleyen etmenler arasında ülkenin dilsel durumu, siyasal sistem ve resmi ideoloji gösterilmektedir. Dilsel durum, siyasal birimin tek dilli ya da çok dilli olması ve demografik yapıyı içerir. Dil politikaları hakkında karar veren yargı ve yürütme organları, siyasal kriterlerle birlikte dil gruplarının büyüklüğü ve dil politikalarının maliyetlerini de hesaba katarlar. Farklı dilsel gruplara mensup bireylerin siyasal sisteme nasıl dahil olacağı konusunda dil politikası önemli bir veridir. Dile ilişkin siyasal kararlar, 'etkinlik' ve 'adalet' temelli olabilir. Dil politikaları bu iki amaç arasında bir denge kurmaya veya bu denge uğruna ödünler vermeye dayanmaktadır. Etkinlik ve adalet kriterlerinin yanı sıra dil politikasının oluşturulmasına etki eden yaklaşımlar arasında şunlar bulunabilir; yerli dillere öncelik tanıyan kadimcilik, tek bir dili tercih eden tekbiçimcilik, birden fazla dile yer veren çoğulculuk, topluma özgü dile ağırlık veren farklılıkçılık, dış aktörlerin kullandığı dillere yer veren evrenselcilik, mevcut dil hak ve statülerini korumaya yönelik istikrar arayışı, ezilen dil gruplarının durumunu değiştirmeye yönelik radikal hareket, dilsel çözümlerden kaçınma, ya da hoşgörü ağırlıklı yaklaşımlar. Bu stratejilerin hemen tümünde dil politikası siyasal ortamda bazı değişiklikler yapmanın ya da bu sistemi korumanın bir aracı olarak görülür. Ayrıca, dil politikaları oluşturulurken devlet kurumları bu dil politikalarının uygulanması için grupların ödeyeceği bedeller ile birlikte, kendi ödeyecekleri bedelleri de göz önüne alır.³⁶⁷

³⁶⁶ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.68-69

³⁶⁷ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.71-72

Dil politikaları her zaman için yönetimde hangi dilin kullanılacağı, okullarda eğitimde kullanılacak dilin hangisi olacağı ya da mahkemelerde çevirmenlerin rolünün ne olması gerektiği gibi konularda verilecek kararlar sonucu yapılan bir dil seçiminden öte anlamlar taşır. Dil politikası, dillerin dil yönetiminin bir parçası olarak kullanılması ile bağlantılıdır. Dil yönetimi, dil ve dil formlarının kurumlarda (hukuk, eğitim, sağlık, yazın), araçlarda (kitaplar, düzenlemeler, kararlar vs.) kullanılması ve farklı insan, grup ve organizasyonlarda kullanılacak dilin belirlenmesi ile ilgilidir.³⁶⁸

Devletlerin uyguladıkları dil politikaları iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlar tek dillilik ve çok dilliliktir.

1. Tek Dillilik

Tek dillilik, bir siyasal birimde devletin resmi faaliyetlerini tek bir dilde yürütmesi olgusudur. Ülke içinde resmi dilden farklı dilleri konuşan gruplar olsa dahi tek dilli rejimler, sadece bir dili resmi dil olarak benimsemişlerdir. Tek bir dili resmi dil olarak benimseyen devletler ülkelerindeki diğer dillere ve dilsel gruplara birbirinden farklı politikalar uygulayabilmektedir.³⁶⁹ Tek dillilik modernizm ve ulus devlet projeleri ile bağlantılıdır. Resmi tek dillilik, dilsel homojenizasyonu gerçekleştirdiği için bazı argümanlarla meşrulaştırılmaktadır. Tek dillilik şu argümanlarla savunulmaktadır:

³⁶⁸ Alastair Pennycook, "Postmodernism in Language Policy", Thomas Ricento (Ed.), **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde (60-76), Blackwell Publishing, 2006, s.64-65

³⁶⁹ BM'in bir programı olan MOST (Management of Social Transformations Programme) tarafından yapılan bir araştırmada, devletlerin dil politikası alanındaki tek dillilik eksenli uygulamaları arasında şu örnekler görülmektedir:

- 1.Eğitim dahil olmak üzere her alanda tekdilci politika uygulayanlar,
- 2.Tek bir ulusal dil kabul etmekle birlikte, bölgesel dil ve göçmen dillerini hesaba katarak farklı dillere sınırlı öğrenim ve uygulama olanakları tanıyanlar (Ör. Fransa),
- 3.Çoğunluk diline anayasal ya da başka bir resmi statü vermeyen, ülkede egemen olan dilin öğrenilmesini sağlamak amacıyla ve geçici de olsa, bazı alanlarda azınlık dillerinin kullanılmasına olanak tanıyan devletler (Ör. ABD),
- 4.Bir yandan çok dilliliği kabul eden, öte yandan tek bir dilin resmi alanda ve gruplar arasında bu diller üzerinde konumda yer almasını destekleyen devletler (Ör. Eski SSCB ve Eski Yugoslavya). Bkz. Pulat Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar Ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996, s. 68-9 (Bundan sonra **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar** olarak kısaltılacak); Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.77

a. Ekonomik Kalkınma

Dil homojenliği genelde fonksiyonel amaçların gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak kabul edilmektedir. Buna göre dilsel homojenlik kültürel asimilasyon amacı gütmeyen, modern ekonominin gerektirdiği mal, hizmet ve emeğin organizasyonu ve bunların hızlı ve kolay transferini gerçekleştirmek için gereklidir. Devlet bir dili ortak dil olarak kabul edip desteklemedikçe ve bunu eğitim yolu ile yaygınlaştırmadıkça ekonomik açıdan kalkınamaz ve vatandaşlarını tatmin edemez.³⁷⁰

Ancak, tek dilli politikaların varsayımlarından biri olan, ekonomik gelişmişlik ile tek dillilik arasında doğru orantı olacağı yönündeki varsayım sorgulanmaktadır. Gonzalez, dil seçimi, dil gelişimi, ulusal dilin yaygınlığı, dil haklarına saygı, ana dil kullanımı, okuryazarlık, ülke dillerinde basın yayın ve diğer dillere erişimi içeren bir dil refahı indeksi oluşturmuştur. Bu dil refahı indeksiyle sosyo-ekonomik kalkınma arasındaki ilişki incelendiğinde, yalnızca bireylerin okuryazarlığı ve sosyo-ekonomik refah düzeyleri arasında önemli bir korelasyon bulunmuştur. Ulusal dilin tek dil olarak belirlenmesi ile kalkınmışlık arasında ise hiçbir korelasyon bulunamamıştır.³⁷¹

b. Demokratik Müzakere

Tek dilliliğin savunulmasının bir diğer gerekçesi de, demokratik süreçlerin işleyişi ile ilgilidir. Siyasal meşruiyetin temin edilmesinin bir biçimi olan temsili demokrasinin işleyebilmesi için vatandaşların birbirleri ile müzakere etmesi gerekecektir ki bu ortak bir dil olmadan gerçekleşemez. John Stuart Mill'in "Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler" eserinde belirttiği bir fikir olarak, temsili demokrasi kamuoyu ancak ortak bir dili konuşuyor ise işleyebilir. Mill, şöyle demektedir:

"Vatandaşlık duyguları taşımayan insanlar arasında, özellikle bu insanlar farklı dillerde okuyor ve konuşuyorlarsa, temsili kurumların işlemesi için zorunlu olan birleşik bir kamuoyu var

³⁷⁰ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.53

³⁷¹ A. Gonzalez, "An Overview of Language and Development", **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, 14:1&2, 1993, s.5; aktaran Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.75

olamaz... genelde, hükümetin sınırlarının temel olarak milliyetlerin sınırlarına denk düşmesi gerektiği özgür kurumların zorunlu bir ön koşuludur.”³⁷²

c. Etkin Sosyal Politikalar Oluşturulması

İlk bölümde incelediğimiz T. Marshall’ın sosyal devlet anlayışı, bilindiği gibi sosyal hakları ulusal bütünlüğün pekişmesinin bir aracı olarak ele almaktadır. Ulusal bütünlüğün en çok da ortak bir dil oluşturulması ile sağlanacağı genelde kabul edilmektedir. Diğer yandan vatandaşlardan sosyal hakların finansmanı için gerekli olan verginin alınması ancak ortak bir aidiyet duygusu varsa mümkün olabilir. Tek dillilik vatandaşlar arasında işte bu ortak aidiyeti geliştirmek için işlevsel bir araç olmaktadır. Bu durumda ortak dil, sosyal politikaların hayata geçirilebilmesi için bir araç olabileceği gibi eleştirel bir bakış sosyal politikaların farklı dil topluluklarını tek dile asimile etmeyi amaçladığını iddia edecektir.

d. Devletin Bütünlüğünün Pekiştirilmesi

Vatandaşları ortak bir dili konuşan siyasal bir birimin, bütünlüğünü sağlamakta zorlanmayacağı kabul edilmektedir.

e. Bilgi Akışının Artırılması

Sonuç olarak devleti kader ortağı olan bir insan topluluğu olarak algılasak, medeni bir dayanışmanın, güven ve sadakatin ortak bir dil olmadan gerçekleşmeyeceğini kabul etmek gerekecektir.³⁷³

Bir değerlendirme yapmak gerekirse tek dilliliğin kabul edilmesi, ciddi etik soruları davet etmektedir. Tek dilliliğin yukarıda sayılan gerekçelerini ve genel olarak sosyal dayanışma için gerekli olduğunu ve onu kolaylaştırdığını kabul ettiğimizde dahi, dil politikaları açısından sorunlu olan nokta, bir siyasal birimde en az iki dil

³⁷² Milll, **Considerations On Representative Government**, s. 230

³⁷³ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales” s.53

topluluğunun mevcut bulunduğu durumlarda dil politikalarının tek dilliliği destekleyip destekleyemeyeceğidir. Tek dillik sosyal dayanışma için gerekli görüldüğünde çok dillilik seçenek dışı görülerek, tek dilliliği hayata geçirecek projeler uygulanır. Hiçbir dilsel grubun dilini terk etmeye yanaşmayacağını varsaydığımızda, tek dillilik ancak dili desteklenen grup dışında kalan diğer dil gruplarının dillerinin az (dilin kamusal olarak desteklenmemesi) ya da çok (dilin kullanılmasının yasaklanması ve buna bağlı olarak cezalandırılması) kullanılmasının engellenmesi ile gerçekleşebilir. Çok dilliliğin bazı ekonomik ve potansiyel sosyal bedelleri olabileceği doğrudur. Ancak söz konusu bedeller tek dillilik için de geçerlidir.³⁷⁴

2. Çok Dillilik

Çok dillilik bireyler, toplum ve kurumlar için kullanılabilen bir kavramdır. Bireyler bağlamında kullanıldığında çok dillilik en az iki farklı dili yeterli düzeyde kullanabilen kişileri ifade eden bir kavramdır. Belirli bir toprak parçası üzerinde topluluk düzeyinde en az iki farklı dil kullanılıyorsa çok dilli toplum söz konusu olur. Nihayet, eğer kurumlar en az iki dilli tanımışlarsa kurumsal çok dillilikten bahsedilir. Kurumsal çok dillilik, kamu hizmetlerinin en az iki farklı dilde sunulması ve kamusal işlerin her bir dilde yürütülmesidir.

Çok dilli toplumlar kamu politikasının belirlenmesinde bir takım önemli ve zor sorunlar ile karşı karşıyadır. En temel sorun, ne tür bir kurumsal çok dilliliği benimseyeceklerine karar vermeleridir. Eğitim, mahkeme ve yasama faaliyetlerinin hangi dillerde ve nasıl kurumsallaştırılacağı verilmesi gereken bir karardır. Ülkede konuşulan her dilde mi, yoksa bir dili resmi dil olarak kabul edip sadece resmi dilde mi söz konusu faaliyetler yürütülecektir.

Çok dilli bir toplum, kurumsal çok dilliliği kabul ettiğinde, uygulayabileceği farklı seçenekler ile karşı karşıyadır. Kurumsal çok dillilik rejimi, farklı boyutları olan

³⁷⁴ Réaume, “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, s. 270-271

seçeneklerden oluşabilir. Örneğın, farklı iki dil topluluğu azınlık ve çoğunluk olarak açık bir biçimde belirlenebiliyorsa, her iki dil de eşit biçimde resmi dil olarak kabul edilecek mi yoksa sadece çoğunluk dili mi resmi dil olarak kabul edilecek? Bir diğer soru; kurumsal çok dillik her türlü kamusal faaliyette uygulanacak mı sorusudur? Özellikle federal sistemler için geçerli olan üçüncü bir soru da kurumsal iki dilliliğın yönetimin bütün kademelerinde mi yoksa bazı kademelerin de mi söz konusu olacağıdır. Daha açık bir ifade ile federal bir sistemde iki dillilik federal birimlerle birlikte federe birimlerde de mi uygulanacak yoksa federal birimde iki dillilik buna mukabil federe birimlerde tek dillilik mi uygulanacaktır ?³⁷⁵ Bütün bu soruların yanıtı, demografik özelliklere, uygulanan dil politikasına ve siyasal sisteme bağlı olarak ülkeden ülkeye değişkenlik arz eder.

Diğer yandan dil politikaları ile dil hakları arasında sıkı bir bağ vardır. Dil politikaları bireylerin hangi dilsel haklara sahip olduğunu belirlediğı gibi dil haklarının uygulanmasının çerçevesini de belirler. Çok dilli politikalar, iktidar paylaşımını ve eşit katılımı öne çıkarır. Ancak, çok dilli politikaların farklı türleri olduğu gibi, başka alanlardaki politikalarla desteklenmesi gerektiğı belirtilmektedir.³⁷⁶

Dil politikalarına bağlı olarak çokdillilik kapsamında, dil haklarının uygulanması ‘kişisellik prensibi’ veya ‘teritoryal prensip’ biçiminde olabilir. Dil haklarının uygulanması çalışmada ayrı bir bölüm olarak incelendiğinde burada ön bilgi mahiyetinde iki prensibin tanımının verilmesi ile yetinilecektir.

Bazı durumlarda iki dil de ülkenin her tarafında tanınmıştır bu durumda herhangi bir dilin konuşucusu, ülkenin neresinde olursa olsun kamu kurumları ile kendi dilinde irtibat kurabilir. Kişi eğitimde ve mahkeme faaliyetlerinde, sağlık hizmetlerinden yararlanmada kendi dilini kullanma hakkına sahiptir. Vatandaşların aynı

³⁷⁵ Alan Patten, “What Kind Of Bilingualism ?”, Will Kymlicka and Alan Patenn (Ed.), **Language Rights and Political Theory** içinde (296-321), Oxford University Press, 2003, s.296

³⁷⁶ Toplumun ve devletin ‘temel yapılarını, ideoloji ve üst kimliklerini değiştirmeden’ dil politikalarında reformların yapılması reformcu dil politikalarıdır. Varolan kimlikleri değiştirecek, devlet mekanizmasında yapıyı temelden sarsacak ve yeni hakim sınıf ya da etnik grubun siyasal yaşama katılımını güçlendirecek ölçüde köklü değişimlerin meydana geldiğı devletlerde uygulanan dil politikaları ise dönüştürücü niteliktedir. Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.76

hak demetlerine sahip olduğu, kullanımını kişinin ülkenin neresinde olduğuna bağlı olmayan, hakların kişiyi takip ettiği bu dil hakları rejiminde ‘kişisellik ilkesi’ geçerlidir.

Diğer bazı durumlarda ise, bir dilin kullanım alanı toprak esasına göre belirlenmiştir ve dil hakları bölgeden bölgeye yerel şartların gereklerine uygun olarak değişkenlik gösterir. Bu durumda kişinin ileri sürebileceği dil hakları ülkenin neresinde yaşadığına bağlı olarak değişir. Dil hakları içinde kişinin içinde bulunduğu coğrafyaya bağlı olduğu için burada teritoryallik prensibi geçerlidir. Çok dilliliğin geçerli olduğu ülkelere bakıldığında saf kişisellik veya teritoryallik prensibinin uygulandığı bir ülke bulmak çok zordur. Birçok iki dillilik rejimi her iki prensibin bir karması niteliği taşır.³⁷⁷

B. DİLSEL DEĞİŞİM VE NEDENLERİ

Bireylerin bir dili artık konuşmalarına dilsel değişim denilmektedir. Dilsel değişim bir dilin yapısında uzun zaman süreci içinde başka bir dilin etkisi ile olabileceği gibi bir dilin yapısında değişim olmadan onu konuşan kimsenin kalmaması durumuna da dilsel değişim denilebilir. Bu ikinci durumda bir dili konuşanlar kendi köken dillerini artık konuşmamakta veya kendi çocuklarına aktaramamaktadır. Bu ikinci durum genelde dilin kullanımının kısıtlanması ile beraber olur. Burada, ‘diller konuşucularının dilin konuşulduğu alanlarının, jenosit, zorla asimilasyon, asimile edici eğitim ve demografik baskınlık sonucu bozulması ile kaybolmaktadır.’³⁷⁸

Dilsel değişim genel olarak üç şekilde olabilmektedir.

1. Tabi Ölüm ve Ölü Dil

Diller arasında bir çatışma olduğu genellikle kabul edilir. Dillerin farklı dinler gibi bir arada yaşama şansı son derece azdır. Diller en iyi ihtimalle birbiri ile rekabet

³⁷⁷ Patten, “What Kind Of Bilingualism ?”, s.297

³⁷⁸ Steven Pinker, **The Language Instinct**, New York: Harper Perennial Edition, 1995, s.260; Robert Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, **International and Comparative Law Quarterly** içinde (90-120), Vol.50, January 2001, s.91

halindedir. Hatta diller arasında normal olan durumun ‘savaş hali’ olduğu bile söylenebilir.³⁷⁹ Diller arasında bir rekabet, veya çatışmanın varlığı inkar edilemezse de diller arasındaki bu gerilimin ne tür bir çekişme olduğu her zaman için net bir şekilde tespit edilemeyebilir. Buna göre, diller arası çatışma sanıldığından daha komplekstir, basitçe bir asimile etmek isteyen dışarıdakiler ve asimile edilecek içeridekiler ikilemi üzerine konumlandırılmaz. Dil ve kültürel değişim özellikle de küçük dil grupları için - çoğunluğun azınlığı asimile etme isteği olmadan da- küçük grup içinde gerçekleşen dile yönelik bir takım kararlar sonucu da olabilir. Dil değişimi, küçük gruplar söz konusu olduğunda, çatışma çoğu zaman grup içindeki rakip görüşler arasında olur. Bu gruplarda bazı bireyler zamanla farklı bir dil grubuna dahil olacak şekilde değişmeyi yararlı görebilir. Bir kısmı ise bunu sadakatsizlik veya başkaca moral kaygılarla istemeyebilir. Blake’e göre bu durumlarda dil değişimi grup içi bireysel karar alma süreçleri ile gerçekleşir.³⁸⁰

Bu arada ölü dil kavramından ne anlaşılması gerektiğini açıklamakta fayda var. Genelde bir dili ana dil olarak konuşan hiç kimsenin kalmaması durumunda o dile ölü dil denilebileceği yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Ancak Blake gibi bazı yorumcuların bu tanımı yeterince açık bulmadığını belirtmek gerekir. Blake, bir dili konuşan hiç kimsenin bulunmaması durumunda artık o dilin ölü bir dil olduğunun kabul edilmesinde bir sorun olmadığına işaret ettikten sonra bir eklemeye bulunarak, dildeki radikal değişimlerin de dil ölümüne benzer sonuçlar doğurduğunu belirtir.³⁸¹

2. Asimilasyon Olmadan Dilde Radikal Değişim

Bir dilsel topluluğa üye olan bireyler, konuştukları dilin sentaksını ve kelimelerini değiştirmekte veya onlara tamamlayıcı öğeler eklemekte özgürdür. Bu değişim ve eklemeler nesiller boyu devam ettikçe değişimin boyutu zamanla ciddi bir dereceye ulaşır. Belirli bir zaman kesitinden sonra başlangıç zamanındaki orijinal dili artık hiç kimse konuşmadığı gibi anlayamaz da olabilir. (örnek babından bu değişimi

³⁷⁹ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.16

³⁸⁰ Michael Blake, “Language Death and Liberal Politics”, Will Kymlicka and Alan Patten (Ed), **Language Rights and Political Theory** içinde (210-229), Oxford University Press, 2003, s.215-216

³⁸¹ Blake, “Language Death and Liberal Politics”, s.211

etkileyen faktörler olarak özellikle günümüzdeki hızlı teknolojik değişim veya yabancı bir dil ile karşılaşma ve bu sebeplerden neşet eden değişim gösterilebilir.) Bununla beraber dil topluluğu yine de ayrı bir varlık (dil topluluğu) olarak mevcudiyetini sürdürür. Konuşulan dil artık başlangıç döneminde konuşulan dille aynı olmamakla beraber başka bir dil geleneğinin diyalekti olmaktan çok ayrı bir dil olarak kabul edilir.³⁸²

3. Asimilasyon Sonucu Dilde Radikal Değişim

Bir dilsel topluluğa üye olan bireyler, konuştukları dilin sentaksını ve kelimelerini değiştirmekte veya onlara tamamlayıcı öğeler eklemekte aynı şekilde özgürdür. Zaman ilerledikçe ve nesiller değiştikçe dildeki değişim yukarıda anlatıldığı gibi gerçekleşir. Fakat bu kez değişimde yabancı bir dilin (Y Dili) kuralları daha fazla benimsenir. Zaman geçtikçe aynı sonuç ortaya çıkar; orijinal dili (O Dili) akıcı bir biçimde konuşan bir kişi (eğer yaşıyor olsaydı) periyodun sonunda yeni dili ne konuşabilecek ne de anlayabilecek kadar dil değişmiştir. Bu varsayımda periyodun sonunda konuşulan dilin artık ayrı bir dil olarak kabul edilmesi çok uzun sürmeyebilir. Dil çok fazla bir süre geçmeden muhtemelen farklı dil(ler)in bir diyalektiği olarak kabul edilmeye başlanır. Y dilini konuşanlar O dilini konuşanların neslinden gelenleri küçük bazı telaffuz ve kelime farklılıklarına rağmen anlayabilirler ve onlar tarafından anlaşılabilirler. Burada O dilini konuşanların sayısı zamanla azalırken, Y dilinin nüfuz alanı O dili aleyhine genişler. O dili aleyhine bir dil kaybı söz konusudur.³⁸³

Dil kaybının maliyetine bakarken sadece kaybın sonuçları ile değil kaybın nasıl ortaya çıktığı yani dil ve ona bağlı kayıpların nedenleri üzerinde de durmak gerekir. Bu ilginin sadece dil kaybı ile değil aynı zamanda ayrımcılık ve aşağılanma ile de bağlantısı vardır. Dilsel kaybın en önemli nedenlerinden olan asimilasyon genelde şiddet, egemenlik ve baskının sonucu gerçekleşir. Tarih bir dilsel topluluğun diğer bir topluluk tarafından dağıtılmasının örnekleri ile doludur. Asimilasyon ile gerçekleşen radikal dilsel değişim, azınlık dilini konuşan bireylerin bireysel seçimi ile

³⁸² Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.210

³⁸³ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.210

olmamaktadır. Asimilasyon, daha güçlü çoğunluk grubunun azınlık topluluğunun özellikle genç üyelerini başta zorunlu eğitim vasıtasıyla çalması sonucu gerçekleşmektedir.³⁸⁴ Bu, adaletsiz yönetim politikaları ile veya açık veya örtülü sosyal baskı ve aşağılama ile olmaktadır. Etnik temelde yapılan ayrımcılık, dilsel asimilasyon amacı ile yan yana uygulanabilmektedir. Bazen de ayrımcılık doğrudan dilsel topluluğa üyelik temelinde gerçekleşebilir. Bu nedenle bir asimilasyon vakıası ile karşılaştığımızda şüpheli olmalıyız. Asimilasyon, bir topluluğun bir başka topluluk üzerinde kuvvet kullandığının bir göstergesidir.³⁸⁵

Elbette asimilasyonun kuvvet kullanılmadan ve adaletsiz uygulamalar olmadan gerçekleşmesi mümkündür.³⁸⁶ Ancak tarihsel uygulamalar, bizi en kötüsünü düşünmeye zorlamaktadır. Tarihsel olarak liberal olsun olmasın bütün merkezi devletler ulus oluşturma projeleri uygulamışlardır. Ortak dile dayalı bir ulusal kimlik oluşturma, bu projenin en önemli aracı olarak görülmüştür. Bu projenin tikel uygulamaları ise, kamusal eğitimin tek bir dilde yapılması, kamu hizmetlerinin diğer dillerde yerine getirilmesinin reddedilmesi, azınlık dillerinde yazılan eserlerin ve gazetelerin basılmasının yasaklanması, resmi ve kamusal alanlarda azınlık dillerinde konuşmanın yasaklanması ve bütün bu yasaklara muhalefetin şiddetle cezalandırılması olmuştur. Bunun yanında birçok ülkede egemen askeri güçler dilsel homojenliğin en büyük destekçisi ve uygulayıcısı olmuşlardır.³⁸⁷ Bu nedenle asimilasyon olmadan radikal dilsel

³⁸⁴ Eğitim yolu ile asimilasyon jenosidin beş tanımından birisidir. 1948 tarihli “Jenosid Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”ne göre bu beş tanımdan ikisi bugün için yerli halklar ve azınlıkların eğitimi ile ilgilidir. Sözleşmenin m.2/e hükmüne göre “çocukların bir gruptan diğer gruba zorla transferi” ve m.2/b hükmüne göre de, “grup üyelerine fiziksel ve ruhsal açıdan ciddi zararlar vermek” karar ve eylemleri jenosid olarak kabul edilmektedir. Bu iki hükmün yanında sözleşme taslağının son halinde yer alan, ancak kabul edilmeyen bir başka özel hüküm daha vardır. Taslak Sözleşmenin 3. maddesinin birinci bendinde, “ grubun dilinin günlük ilişkilerde, okullarda kullanılmasının veya grubun dilindeki yayınların basılması ve dağıtımının yasaklanması” da jenosid olarak nitelenmiştir. Ancak bu 3.madde 16 devletin karşı oyu ile taslaktan çıkarılmıştır. Tove Skuttnabb-Kangas, “Language Policy And Linguistic Human Rights”, Thomas Ricento (Ed.), **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde (273-291), Blacwell Publishing, 2006, s.278

³⁸⁵ Blake, “Language Death and Liberal Politics”, s.217

³⁸⁶ Buna örnek olarak Çin’deki Yahudilerin kaderi gösterilebilir. Yahudiler, Çin’de karışık evlilikler yolu ile asimile olmuşlar ve eşit yurttaşlar olarak politik sisteme dahil olmuşlardır. Blake, “Language Death and Liberal Politics”, s.219

³⁸⁷ Ulus inşa etme projeleri bazen kültürel emperyalizm ve etnosentrik kibrin bir görünümü olarak kabul edilmektedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir diğer olgu da ulus inşa etmenin sanıldığı gibi sadece farklılıkları asimile etmek amacı ile sınırlı kalmayabileceği ve kalmadığıdır. Franco döneminde İspanya’daki bölgesel ve azınlık dillerinin yok edilmesi için büyük çaba harcanmıştır. Franco rejimi

değişime ender rastlanır. Böyle olduğu söylenen dil değişimlerinde dahi şüpheli bir tutuma sahip olmak gerçeğin tespiti için daha geçerli bir yoldur.

Asimilasyon vakasında, baskının kabul edilemez bazı türlerini asimilasyon süreci tetikler. Sürecin belli bir evresinde baskı hafiflese veya tamamen kaldırılabilir bile süreç işlemeye devam eder. Bunun birkaç nedeni vardır; Birincisi, egemen çoğunluk asimilasyonda geri döndürülemez bir aşamaya geldiğini düşünebilir. Bu durumda asimilasyondan vazgeçmek rasyonel bulunmayabilir. İkinci olarak, resmi söylemde baskı kalksa bile baskının sonuçlarını telafi etmeye yönelik bir uygulama olmaz. Üçüncüsü baskının kaldırılması ve bazı hakların tanınması durumunda bile azınlık üyelerinden aslında beklenen entegrasyondur. Daha açık bir ifade ile tanınan hakların azınlık tarafından kullanıl(a)mayacağı tahmin ve beklentisi vardır.³⁸⁸ Asimilasyonun

sırasında 18 Mayıs 1938 tarihli bir kararname ile Bask ve Katalan dillerinin eğitim kurumları dahil bütün resmi alanlarda kullanılması yasaklanmıştır. Kararnamede, Franco İspanya'sının, dilsel birliğine yapılan saldırılara hoşgörü göster(e)meyeceği belirtilmiştir. Başka ülkelerde de asimile edilemeyen ya da direnen unsurların tenkili ve etnik temizliğe varan uygulamalar olmuştur. 1997 yılında Çin yetkilileri, Tibet'teki okullarda Tibet dilini yasaklayarak, Mandarin Çincesini zorunlu kılmışlardır. Görünürde yasaklamanın amacı, Tibetli çocukların eğitsel becerilerinin geliştirilmesidir. Bkz. Fernand De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, The Hague: Kluwer Law International, 1996, s.22; Dolayısı ile farklı olanı dönüştürmeye girişildiğinde nerede durulacağı pek belli olmamaktadır. Bkz. Patten ve Kymlicka, "Context, Issues And Approaches.", s.37 vd.; Türkiye'de de 12 Eylül yönetimi tarafından çıkarılmış olan 1983 tarih ve 2932 sayılı yasanın 2. maddesine göre "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmî dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasak"tır. Baskın Oran'ın değerlendirmesine göre 2. madde metnindeki "birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dil" ibaresi Irak'ın ikinci resmi dili olan Kürtçe'nin bertaraf edilmesi için konulmuştur. "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devlet" ibaresi ise ileride kurulabilecek Kürdistanı –ve dolayısı ile Kürtçeyi-tanınamak için maddeye konulmuştur. Bkz. Baskın Oran, "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü ve Türkiye", **Anayasa Yargısı**, C.20, 2003, s.61; 3.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı yasa ile 1982 Anayasanın m. 26/3 ve m. 28/2 hükümleri yürürlükten kaldırdığı için bir dilin kanunla yasaklanabilmesi anayasal olarak artık mümkün değildir. Türkiye'deki cari dil rejiminin hoşgörü rejimi olduğu söylenebilir. Hoşgörü hakları destekleme hakları ayırımına (İkinci Bölüm, VI. B başlığı altında) değinilecektir.

³⁸⁸ Dilsel çeşitlilik yönünden en fakir ülke olan Avrupa Kıtasında 1990'lı yıllarda ulusal azınlıkların korunması ve belli haklara sahip olması gerektiği yönünde bazı çalışmalar olmuştur. Bazı belgelerde devletlere geniş takdir marjı tanınarak, azınlıklara kısmi hakların -çoğu kez seçimlik haklar-olarak verildiği görülmektedir. Azınlıklara tanınan hakların görece zayıflığı grup baskısının önüne geçmek olarak değerlendirilebilirse de zayıf ve seçimlik hakların bahsettiğimiz asimilasyon beklentisi ile de bağlantılı olduğu düşünülebilir. 1 Şubat 1995'te kabul edilen Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme'nin bazı hükümlerinde bu beklentinin yansımalarını bulmak mümkündür.

Madde 3 /1; Ulusal azınlığa mensup her kişi, *kendisine bu azınlığın üyesi olarak muamele yapılmasını ya da yapılmamasını serbestçe seçme hakkına sahiptir* ve bu seçimi veya bu seçimiyle bağlantılı hakların kullanımı herhangi bir olumsuzluğa neden olmaz.

Madde 5/2; Genel bütünleşme politikaları doğrultusunda alınan önlemler saklı kalmak kaydıyla, Taraflar, *ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi istençlerine karşı asimilasyonu amaçlayan politika ve uygulamalardan kaçınırlar* ve bu kişileri böyle bir asimilasyonu amaçlayan herhangi bir eyleme karşı korurlar.

belli bir aşamadan sonra ad değiştirerek entegrasyon adını alması -birlikte yaşamının kaçınılmazlığı vurgusu ile beraber- çoğunluk ve azınlığı vicdanen rahat ettirmek ve günah keçisi olarak geçmişini göstermekle bağlantılıdır.

Eğer dilsel bir topluluk etnik gurur ve ayrımcılık sonucu olarak asimilasyon sürecine tabi tutulmuşsa, dünyanın önemli şeyler kaybettiği söylenebilir. Ancak bizim açımızdan kabul edilemez olan kaybın kendisi değil, kaybın meşru olmayan vasıtalarla meşru olmayan amaçlar pahasına meydana gelmiş olmasıdır. Kayıp azınlık mensuplarının seçimi ile değil onlara yapılan baskı ile doğmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında dillerin korunmasına yönelik bir tutum takınabilmek için dilsel kaybın niteliği ve sonuçları ile ilgilenmekten çok nedenleri ile ilgilenmek daha doğru bir anlayış için elzem görünüyor. Dilin tehlike altında olmasına yönelik moral kaygılardan çok bu kaybı doğuran nedenlerin ahlakiliğini tartışmaya açmak gerekiyor.³⁸⁹

4. Dilsel Değişim Nedenlerinin Kritiği

Siyaset felsefesinin dildeki değişim türlerine siyasal etik açısından kayıtsız kalamayacağı genellikle kabul edilmektedir. Öyleyse siyaset felsefesi bu değişim biçimlerini nasıl değerlendirecektir. Blake göre bu tür bir soruya vereceğimiz ilk cevap öncelikle dildeki değişimin nedenleri konusunda daha fazla bilgi edinmemizin zorunlu olduğudur. Bu kadar büyük ölçekli demografik bir değişimde ahlaki açıdan bir hüküm verme her zaman için daha fazla dikkat, detaylı araştırma ve tarih bilgisi gerektirir.

Dildeki değişim sadece siyaset felsefesi ve etik açısından değil hukuk bilimi ve insan hakları açısından da incelenmek durumundadır. Bunun nedeni, devletlerin azınlıkların dil haklarını tanımadıklarında ve giderek yasakladıklarında dahi bir şekilde hukuku kullanmak zorunda olmalarıdır. Devletin dil hakları konusundaki hukuki (menfi) tutumu; azınlık kültürü ve dilinin açıkça yasaklanması şeklinde olabileceği gibi iyi niyeti ihmal veya azınlık/dil haklarını hukukun ve adaletin konusu olarak

³⁸⁹ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.220

görmemekle de olabilir. Bu nedenle kanun önünde eşitlik ve onu tamamlayan dil temelinde ayrımcılık yasağı*, çarpıtılmış bir biçimde dilsel hoşgörüsüzlüğün (dilsel haklar tanımamanın) örtülü gerekçesini oluşturur.³⁹⁰ İnsan haklarının ahlaki doğası³⁹¹ bizi bu konuya kayıtsız kalmamaya zorlamamaktadır. Dilsel dönüşüm bir baskı ve hak ihlali sonucu gerçekleşiyorsa insan haklarına dayalı bir hukuk düzenin baskıya ve ihlale son vermesi, adaletsizlikleri gidermesi ve zararları tazmin etmesi gerekir.

Dilin tabi ölümü durumunda ortada ahlaki açıdan kınanacak ve hukuki yönden sorumlu tutulacak bir kişi veya kurum bulunmadığından dildeki bu değişim türünü değerlendirme dışı tutabiliriz. Yani dilsel değişim açısından bir yargıda bulunmamız gereken durumlar;

1. asimilasyon olmadan dilde radikal değişim
2. asimilasyon sonucu dilde radikal değişimdir.

Buna göre yukarıda anlatılan iki varsayımdan yola çıkılarak dilsel değişimin ahlaki değerlendirmesi konusunda şöyle bir yorum yapılabilir:

Asimilasyon olmadan radikal değişimde dilin unsurları ve bazı formları kaybolmuştur; dünyaya belirli bir bakış açısı ile bakma, bazı olayları analiz etme ve iletişim deneyimleri sonsuza kadar kaybolmuştur. Özellikle uzak nesiller arası iletişim giderek azalmış ve iletişim kurmak güçleşmiştir. Önemli bazı tarihi dokümanlar artık çeviri ile anlaşılabilir. Bu tür bedellere ve dilsel topluluğun bazı temsilcilerinin bu kadar büyük bir değişimin zararlı olduğuna ilişkin ısrarlarına rağmen dildeki

* Bkz. Birinci Bölüm, V.B. Siyasal Tarafsızlık

³⁹⁰ Xabier Arzoz, "The Nature of Language Rights", **JEMIE 6** (2007) 2 2007 by European Centre for Minority Issues.<http://www.ecmi.de/jemie/download/2-2007-Arzoz.pdf>, s.13

³⁹¹ İnsan hakları, devletleri, hükümetleri ve idari yönetimleri, kişilerle ilişkilerinde söz konusu normlara uygun davranmaya zorlayan ahlaki ve hukuk tarafından tanındığında da hukuki haklardır. İnsan hakları, ahlaki ve hukuki yönden devletleri ulusal ve uluslararası kademelerde bağlamaktadır. James Nickel, "Human Rights", **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Substantive Revision Sat Jul 29, 2006, s.1. <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>; Bu perspektiften bakıldığında, çağımız uluslararası toplumunda devletin meşruluk temeli, vatandaşlarının haklarına saygı göstermek, onları korumak ve işlevlerini yerine getirmesini sağlamaktır. 1993'te ilan edilen Viyana Deklarasyonunun ilk paragrafında alışılmadık fakat doğru bir biçimde, "İnsan hakları ve temel özgürlükler bütün insanların doğuştan sahip olduğu haklardır; *Hükümetlerin birinci sorumluluğu, insan haklarını korumak ve desteklemektir.*" ifadesi yer alır. Jack Donnelly, "Human Rights, Globalizing Flows, and State Power", s.228-229

değişimin bu türüne (liberal) siyaset ve ahlak felsefesi açısından karşı çıkmak istisnalar ayrı tutulursa zordur.³⁹²

Asimilasyon sonucu dilde radikal değişimde ise durum bir hayli farklıdır. Bir çok düşünür bir dilin konuşucularının başka bir dil grubu tarafından asimile edilmesine yönelik gayeyi, kullanılan araçları ve sonuçlarını ahlaki açıdan sorunlu görmüştür.* Dilbilimci yorumcular asimilasyon konusunda en sert karşı çıkışları yapmışlardır. Örneğin David Crystal yerli halkların dilleri bugünkü hızda kaybolmaya devam ederse, bu dil(ler) kaybının şimdiye kadar dünyanın karşılaştığı en büyük entelektüel felaket olacağını belirtmektedir. Dilsel toplulukların temsilcileri ile beraber dil bilimciler de asimilasyon sürecinde bir etken olarak rol oynayan siyaset kurumlarının bu süreci yavaşlatacak ya da tamamen durduracak biçimde yeniden düzenlenmesini talep etmektedirler.³⁹³ Siyaset bilimciler de özellikle çokkültürlü toplum anlayışını destekleyenler, bir dilin asimilasyon sonucu yok olmasına siyaset felsefesi açısından kayıtsız kalınmayacağını belirtmektedirler.

Bununla beraber dil kaybının bu iki türü arasında yapılan ayırımda bir tuhaflik olduğuna haklı olarak işaret edilmiştir. Her iki varyasyonda da bazı ortak elementler bulunmaktadır. Her iki vakıda da varılan noktada dilin yapısı başlangıçtaki gibi

³⁹² Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.211

* Kantçı bakış açısı ile söylesek, bir eylemin meşru kabul edilebilmesi için; amaçları, kullanılan araçları ve elde edilen sonuçları ayrı ayrı ve hepsi bir bütün olarak kabul edilebilir olmalıdır. Oysa ahlaki olduğu kadar hukuki bir kavram da olan eşitlik ilkesinin temelinde yer alan 'karşılıklı prensibi' bize asimilasyon uygulamasının meşru olmadığını gösterir.

Kant, bunu, "Handle immer so, dass die maxime deines Willens als eine allgemeine Gesetzgebung gelten könnte –Öyle davran ki senin iradenin düsturu herkes için geçerli (evrensel) bir yasa olsun." şeklinde formüle etmiştir. Bu formül, sonuçları değil ilkeyi vurgulayan ahlaki bir emirdir ve kişinin kendisi kadar diğerlerinin de öznel durumlarını dikkate alması gerekliliğini ifade eder. Johan Galtung, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s.53 Burada da diğerlerini kendi bakış açısı ve değerler sistemi ile değerlendiren basit empatinin değil, diğerlerinin öznel durumlarını da dikkate alan nitelikli bir empatinin bulunması gereklidir. En kaba şekliyle basit empati karşılıklı haklar ve ödevler sisteminde kullanılabilir ve kökü, "göze göz diş diş/lex talionis" anlayışına kadar geri götürülebilir. Bir meta- norm olarak kullanılan lex talionis'de Kendi'ne referans, Öteki'ne yönelik davranışın dayandığı noktadır. Etik hesaplaşmanın son kertesi, nihai olarak neyin benim yararına olacağıdır; bir başka deyişle meta-norm ben merkezlidir. Bkz. Galtung, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, s.14 Oysa nitelikli empatide, ötekinin öznel durumları da hesaba katıldığı ve bu hesaplamanın yetersiz kaldığı noktalarda yöntem olarak diyalog benimseneceği için etik kriterler ve haklar ötekenden ve onun değer yargılarından bağımsız olarak oluşmaz. Bu ortaklığa rağmen uyumsuzluğun kaçınılmaz olduğu noktalarda ise çoğulcu bakış açılarının muhafazası ve buna bağlı etik ve hak anlayışlarının korunması gerekir.

³⁹³ Blake, "Language Death and Liberal Politics", 211

değildir. Aradaki fark dildeki değişimin birinci olayda iç dinamikler ile ikincisinde ise asimilasyon ile olmasıdır. Bir dili konuşan kimsenin dilin kaybolma süreci başladığında dildeki değişime karşı haklı bazı itirazları olabilir. Ancak her şey olduktan sonra dil taraftarları açısından dil kaybının asimilasyon ile veya diğer bazı dilsel değişim nedenleri ile olması açısından bir farkı olmaması gerekir. Neticede dilin kendisi her iki varsayımda da kaybolmaktadır.³⁹⁴

Diğer taraftan eğer bu iki dil değişim modeli arasında bir ayırım yapmakta haklı isek neden haklı olduğumuzu gösteren kanıtlar göstermeliyiz. Bu ayırımı yapmakta haklı oluşumuzun sebebi, liberallerin (daha doğru bir deyişle liberal kültürcülerin)* niçin dillerin korunması gerekliliği ile ilgilendiklerini de gösterir. Liberal kültürcüler, birbiri ile bağlantılı iki tez ileri sürerler:

1. Liberal kültürcü ilginin odağında salt dildeki değişim yer almaz yani liberal kültürcüler dilsel değişimin kendisi ile ilgilenmez. Onlar, dilsel değişimde etken olan unsurların açıklanış tarzı ile ilgilenir. Dil kaybını anlatan iki modelle de ödenen bedel nedeni ile değil, bu bedelin nasıl ödendiği ile ilgilenirler.

2. Dil değişimine yönelik tehdit, bu tehdit özellikle bir tahakküm ve ayırıcılık sonucunu doğuruyorsa bir kez daha problemlidir. Dillerin tehdit altında olduğu bütün vakıalarda bu ayırıcılık ve tahakküm** olmayabilir veya çok belirgin

³⁹⁴ Blake, "Language Death and Liberal Politics" 211

* Çalışmanın bu bölümünde büyük ölçüde Blake'in "Language Death and Liberal Politics" adlı makalesinden yararlanılmıştır. Blake makalesinde asimilasyon sonucu dilde değişimi eleştirenler için liberal terimini kullanmaktadır. Bu çalışmada kültüre ve dile ilişkin meselelerde klasik liberal görüşü savunanlar ile liberal kültürcüler arasındaki görüş farklılıkları yeri geldikçe açıklandı. Çalışmanın geneli dikkate alındığında liberal yerine liberal kültürcü terimi bize daha doğru görüldüğünden bu bölümde liberal kültürcü terimi kullanılacaktır.

** Ancak modern dünya düzeninde tahakkümün olmaması çok zordur. Dünya sistemi, ulus devletler tarafından yapılandırılmıştır. Ulus devletlerin çoğu belirli bir grubun kimliğine, diline ve kültürüne referansla siyasal olduğu kadar hukuksal bir kavram olan egemenlik yetkisini ülke sınırları içinde kullanırken bu yetki ile dışarıdan gelebilecek müdahaleye karşı da korunmuş olmaktadır. Diğer yandan dilsel haklar sorunu, devletler içinde tanınmayan grupların hakları sorunudur. Dilleri tanınmamış gruplar yetkisiz olduklarından tanınmamış grupların, dili, kültürü ve kimliği tanınmış veya devlete yerleşmiş gruplar ile olan ilişkilerinde her halukarda bir tahakküm ilişkisi söz konusudur. Dilleri tanınmamış olan gruplar bu anlamda tahakkümsüzlük olarak özgürlükten yoksundurlar. Tahakkümsüzlük olarak özgürlük, müdahalesizlik olarak özgürlükten farklı olarak her hangi bir müdahalenin olmamasından öte, bir tahakküm ilişkisinin olmaması durumunu ifade eder. Tahakkümsüzlük olarak özgürlük için bkz. Philip

olmayabilir. Bu bakış açısına göre eğer tahakküm ve ayrımcılık yoksa dilin kaybolma tehdidi altında olması, adalet prensiplerini harekete geçirmeye yönelik talepler için yeterli değildir.³⁹⁵

Blake dil kaybına neden olan iki vakıanın da bireyler açısından sonuçları itibarı ile aynı bedellere mal olduğunu kabul eder. Bu nedenle iki vakıa arasında yapılacak ayırım, sonuçlardan çok sebepler temelinde yapılmalıdır. Sebepler temelinde yapılan ayırım dil kaybının ikinci modelini bir sorun olarak incelememiz gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Herhangi bir dilsel geleneğin korunması ile neden bu kadar ilgilendiğimiz sorulabilir. Bunun bir yanıtı dil kaybının bireyler üzerinde nasıl bir etki bıraktığının incelenmesi ile elde edilen bulgulardır. Bir dil geleneğinin yok olmasının bizim için ne gibi bedelleri olduğunun ortaya çıkarılması ikinci bir yanıt olabilir. Asimilasyon sonucu dilde değişim sonucu yaşanan dil kaybı için ilk bakışta dört farklı bedel ödendiğini söyleyebiliriz. Birincisi, kimlik ve kendini tanımlamaya etkisi*; ikincisi, bireylerin kendi dil grubuna mensup diğer insanlarla iletişimdeki çıkarlarının zarar görmesi** ; üçüncüsü ise genel olarak bir dilin kaybı ile dünyanın sahip olduğu toplam çeşitlilik ve bilgi birikimindeki zarardır. Bunlara son ve önemli bir ekleme yapmak gerekirse, asimilasyon sonucu dil kaybı olması durumunda, ortada sadece bir dil kaybı değil, geniş bir kitleye yönelik uzun süreli, yoğun, şiddetli bir insan hakları ihlalinin söz konusu olmasıdır.*** Tüm bu sebepler, asimilasyon sonucu dil kaybının kabul edilemezliğini ortaya koymaktadır.

Pettit, **Cumhuriyetçilik: bir özgürlük ve yönetim teorisi**, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, passim.

³⁹⁵ Blake, "Language Death and Liberal Politics", 212

* Bkz. Birinci Bölüm VI. B. Eşit Tanınma Talebi

** Bkz. Birinci Bölüm II. Birey ve Kültürel Seçim

*** Gerçekten de istisnai vakalar hariç dilsel gruplar başka bir grup tarafından asimile edilmeye karşı direnmişlerdir. Asimilasyonun kendisi büyük ölçüde dilin farklı alanlarda kullanılmasına getirilen yasakları ile gerçekleştirilmeye çalışılırken bu yasaklamalara karşı direnç, başta ifade, toplanma, basın yayın, sanatsal etkinlik ve siyasal faaliyette bulunma özgürlüklerini koruyan hakların kısıtlanmasının nedeni olmuştur.

Dilsel adaletin, adalet prensipleri çerçevesinde nasıl geliştirilebileceği üzerine düşünen birçok araştırmacı işe dil kaybına neden olan süreçleri ve sebepleri incelemekle işe başlamışlardır. Örneğin May, geçmişte yaşanan ve devam eden dil kayıplarının büyük ölçüde ulus devletlerin yürüttüğü asimilasyon programlarının sonucu olduğu görüşündedir. Asimilasyon süreçleri küçük dil gruplarının yaşayabilmeleri için gerekli olan kritik sayıdaki konuşucu sayısını azaltarak bu dilleri yok olmanın eşiğine getirmiştir.³⁹⁶

Teorisyenlerin, asimilasyon sonucunda gerçekleşen/gerçekleşecek dil kaybı nedeni ile ve bu kayıp sürecini durdurmak için dilsel hakları belirten bazı şemalar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu haklara, dilleri ya da dilsel toplulukları koruyan haklar denilebilir.* Bu yaklaşımı bazı yorumcular milliyetçi yaklaşım olarak nitelemektedirler. Ancak Boran'ın belirttiği gibi bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü dil kaybının nedenleri doğrudan modern ulus devletlerin uyguladıkları asimilasyoncu politikalarla bağlantılıdır. Eğer bir ulus devlet bir dili resmi devlet dili olarak tanıyıp, onu destekler ve korursa bu uygulama diğer azınlıkta kalan dillerin hızlı bir biçimde marjinalleşmesine sebep olur. Bu uygulamalara bir tepki olarak ve tepkiden de öte küçük dilsel toplulukların ve dillerin korunmasına ve yaşamlarını idame ettirmelerine yönelik taleplerin ancak söz konusu dillerin belirli bir toprak parçası üzerinde resmi olarak tanındığı ve kullanıldığı zaman anlamlı bir kendini devam ettirme şansına sahip olabileceği kabul edilmektedir. Dilsel asimilasyon politikalarının sonuçlarından birisi olarak ortaya çıkan bu görüşe göre, her ulusal grup kendi devletini ister ki küçük dil grupları kendi dillerini gereği gibi koruyabilsin. Ancak her ulusal dil grubu kendi ulusal devletini kurmak isterse bunun nereye kadar gidebileceği bir soru olarak sorulmaktadır. Bu noktada her dil topluluğunun bağımsız bir devlet olmasını engelleyen unsurun bu

³⁹⁶ İdil Boran, "Global Linguistic Diversity, Public Goods And The Principle of Fairness", Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), **Language Rights and Political Theory** içinde (189-209), Oxford University Press, 2003, s.191. Bazı ölçülere göre konuşucu sayısı 100.000'nin altına inen diller yok olma riski altındaki diller kategorisine girmektedir. Diğer yandan 6 milyar olan dünya nüfusu yaklaşık 6000 farklı dil konuşmaktadır. Bununla beraber bu 6000 dili konuşan kişi sayısı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Güçlü birkaç dili milyonlarca kişi konuşurken çok sayıda dili konuşan kişi sayısı ise son derece azdır. Dil bilimcilere bakılırsa dünya nüfusunun %90'ını toplam 100 dili konuşurken geriye kalan yaklaşık 6000 dili ise dünya nüfusunun %10'unu konuşmaktadır. Bu tablodan çıkan sonuç, bu 6000 dilden ancak birkaçının güvende olduğu dünya dil topluluklarının geride kalan büyük kısmının ise dillerini bu güçlü dillerin baskısı altında kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğuudur.

* Bkz. İkinci Bölüm, VI., C., 1.Araçsal Olmayan Dil Hakları

noktada teorik olarak devlet kurma hakkından mahrumiyet değil, ancak bağımsız bir devlet olarak örgütlenebilmek yolundaki pratik engeller olduğu vurgulanmalıdır. Egemen devlet sayısının dil sayısı ile aynı olamayacağı genel olarak kabul edilmektedir. Bu durumda eğer her dilsel grup için tam bir şekilde bağımsızlık temin edilmesi mümkün değilse de hak temelli bir dil politikasının izlenmesi ve genel toplum içinde azınlıkta kalan topluluklara eğitimde, medyada, mahkemelerde, kamu kurumları ile ilişkilerinde kendi dilsel haklarını yeterli ve onları tatmin edecek biçimde anayasal düzeyde tanımak gerekecektir.³⁹⁷

Anayasaların, ayırım yapmama ilkesine yer vermesi olağan bir durumdur. Ancak ayırım yapmama ilkesi ayrı bir hak olmaktan³⁹⁸ öte eşitlik ilkesinin bir alan belirlemesidir.³⁹⁹ Eşitlik ise ilk bölümde açıkladığımız üzere sadece benzerlik temelinde yükselen ve farklılığı dışlayan değil, meşru farklılıkları da içeren temel bir ilkedir. Dil ve kültürel haklar söz konusu olduğunda ülkenin özgül durumuna göre dilsel/kültürel azınlıklara farklı derecelerde özerklik tanımak eşitliğin tesisi ve asimilasyonu engellemek için yapılmış bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1990'lı yıllarda yürürlüğe koydukları yeni anayasalar asimilasyon politikalarından kaçınarak dilsel/kültürel azınlıkların dillerini kimliklerini muhafaza etme, geliştirme ve ifade etme hakkını tanımaktadırlar.

³⁹⁷ Boran, "Global Linguistic Diversity, Public Goods And The Principle of Fairness", s.192; Bu tür hakların tanınmasının ulusal kimliğin yeniden tanımlanması ile bağlantılı olduğunu söylenebilir. Bu ise ilk bölümde incelediğimiz yurttaşlığın siyasal ve hukuksal bir kurum olarak yeniden tanımlanması ile bağlantılıdır. Çoğunluk grubun kimliği ile tanımlanmış ulusal kimlik, diğerlerine yeterli alan bırakacaksa, ikisinin de açık ve kapsamlı bir biçimde yeniden tanımlanması ve aralarında en azından bir miktar uyumun olması gerekir. (s.296) Politik topluluk, çoğunluğa dayalı ulusal kimlik tanımlamasından tamamen kaçınmadığı durumlarda dahi bunun simgesel ve pratik etkisini azınlıklara yeterli özerk kültürel alan sağlayarak ve onları fiilen ulusal kimliğin bir parçası haline getirerek dengeleyebilir. (s.298) Çoğunluk grubun kimliği ile tanımlanmış ulusal kimlik tanımlamalarına 1990 sonrası Balkan Ülkelerinin Anayasalarında rastlanmaktadır. 1990 Hırvatistan Anayasası, devletin "Hırvat halkının ulusal devleti" olduğunu belirtirken Sırlar ve diğer azınlıklara eşit haklar tanımıştır. Makedonya Anayasası, politik değil, etnik bir terimle devleti, "Makedon Halkının Ulusal Devleti" yapar. Romanya Anayasası daha ileri gider. Tüm azınlıklara eşit haklar verilmesine karşın, etnik Romenlerin birliğini devletin temeli haline getirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, 293-301

³⁹⁸ Nitekim İHAM, ünlü Belçika Dil Davasında İHAS md.14'te düzenlenen ayırıcılık yasağının bağımsız bir varlığı olmadığını, getirdiği güvencelerin sadece Sözleşmede öngörülen hak ve özgürlüklerle ilgili olduğunu belirtmektedir.

³⁹⁹ İbrahim, Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır: DÜHF Yayınları, 1989, s.98

Litvanya ve Romanya Anayasaları, ulusal azınlıkların kendilerinden çok ulusal azınlıklara mensup kişilere sözkonusu hakları tanımakla sınırlı kalmıştır. Buna karşılık Makedonya Anayasası, “*nasyonalitelerin etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğinin korunması*”⁴⁰⁰’nu güvenceler (m. 48). Slovenya Anayasası, “*İtalyan ve Macar otokton ulusal topluluklarının hakları*”⁴⁰⁰’nu güvence altına alır (m. 4). Bulgar Anayasası, Bulgarca dışındaki dillerin kullanımını tanır (m. 36). Dilde öğrenim ve dilin yönetim makamları ile ilişkilerde kullanım hakkı, ulusal dernekleri kurma hakkı, Çek (m. 25) ve Slovak (m. 34) Anayasalarınca tanınmıştır. Hırvatistan Anayasası kültürel özerklik hakkını tanır (m. 15). Macaristan, ulusal ve etnik azınlıklara yerel ve ulusal *özyönetim* örgütlerini kurma hakkını tanımaktadır (m. 68). Estonya Anayasası, etnik azınlıklara yerel *özerk kurumlar* kurma hakkını vermektedir (m. 49-52). Polonya Cumhuriyeti, ulusal ve etnik azınlıklara mensup yurttaşlara dillerini muhafaza etme ve geliştirme, örf ve adetlerini muhafaza etme ve kültürlerini geliştirme özgürlüğünü güvenceler (m. 35/1).⁴⁰⁰

III. DİLİN FONKSİYONLARI

Dilin, iletişime ilişkin ‘araçsal’ ve kimliğe ilişkin ‘kurucu ve sembolik’ işlevlerini birbirinden ayırt etmek önemlidir; bu iki işlev her zaman birlikte ve aynı derecede bulunmaz. Dilin araçsal işlevini yitirdiği halde sembolik işlevini sürdürdüğü durumlar vardır.⁴⁰¹ Dilin araçsal fonksiyon gördüğü durumlarda, sembolik değerine yapılan vurgu ise gruptan gruba değişiklik gösterdiği gibi, zamanla da değişebilir. Ayrıca, araçsal işlev zamanla sembolik işlevin güçlenmesini sağlar. Dil grup içi iletişim aracı olduğu gibi ayrıca, grubun kendini diğerlerinden ayırmasını sağlayan unsurlardan

⁴⁰⁰ İbrahim, Ö. Kaboğlu, “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, İbrahim Ö. Kaboğlu (hızl.) **Ulusal Ulusalüstü ve Ululararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (17-28), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2002, s.24-25

⁴⁰¹ Dil çoğu zaman etnisiteyi tamamlayan hatta tanımlayan bir olgu olarak görülmektedir. Ancak etnisite dilsel kimlikle her zaman özdeş değildir. Örneğin kelt dil ailesine mensup İrlanda ve İskoç dilleri bu ülkelerde çok az konuşulduğu halde, İskoçyalı ve İrlandalı etnik kimlikleri yok olmadıkları gibi, kendi orijinal dilini konuşan pek çok etnik gruptan hem toplumsal hem de siyasal anlamda daha canlıdır. Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, **Doğu –Batı**, Yıl: 9, Sayı:38, (Ağustos, Eylül, Ekim 2006), s.31; Pennycook da, azınlık dillerinin kaybı ile dil ve etnisite arasındaki ilişkinin kopacağı ve kaçınılmaz olarak etnik kimliğin sona ereceği iddiasını 19. yüzyıl romantizmi ve korumacılık olarak görür. Pennycook, “Postmodernism in Language Policy”, s.68 Ancak May’in belirttiği gibi, postmodernist bakışın bu denlisi, dil ve kimlik arasındaki bağı içsel bir bağ olarak ele almadığı gibi ikisi arasında bir önemli bağ olduğu görüşünü bile reddetmektedir. May, **Language and Minority Rights**, s.128 vd.

biridir. Diller arasındaki uzaklık veya dil farklılığı grupları birbirinden ayrı tutar. Dil, kimin grup içine alınacağını, kimin grup dışında tutulacağını da belirleyen bir rol oynayabilir. Böylece dil; gruplar arası etkileşim, sınıflandırma, özdeşleşme ve karşılaştırmanın her birinde rol oynar.⁴⁰² Dil bu farklılaştırıcı ve ayırdecı özellikleri ile grup kimliğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde hayati bir rol oynar. Cameron ve Williams gibi sosyo-dil bilimcilerin yaptığı araştırmalara göre bireyler, dili kendi kimliklerini belirli bir özne olarak devam ettiren şeylerden biri olarak nitelmişlerdir. Dil belirli bir kimliği yeniden üretmek kadar belki de ondan fazla bir kimliği yeniden yapılandırmanın bir aracıdır.⁴⁰³ Dile ilişkin insan hakları metinlerinde dilin kültürel miras açısından önemi kadar, birey ve grup kimliklerinin korunmasındaki önemine de atıfta bulunmaktadır.⁴⁰⁴

AGİK'İN 29 Haziran 1990'da kabul ettiği Kopenhag Belgesinde azınlıkların kültürel ve dilsel kimliklerinin korunması gereğine 32. maddede değinilmiştir. Buna göre, ulusal azınlık mensupları kendi etnik, kültürel, dile ilişkin ve dini kimliklerini özgürce açıklama, onu koruma ve geliştirme, kültürlerini her boyutuyla muhafaza etme ve geliştirme hakkına ve kendi istekleri dışında asimile olmama hakkına sahiptirler. Belgenin 33.maddesi, azınlıkların kimliklerinin korunması için pozitif önlemler alınmasını öngörmesi bakımından önemlidir;

“Taraf devletler, ülkelerindeki azınlıkların etnik, kültürel, dile ilişkin ve dinsel kimliklerini koruyacak ve bu kimliğin geliştirilmesine özgü koşulları yaratacaklardır”

Ulusal Azınlıkların Korunması Dair Çerçeve Sözleşme, kimliğin korunması konusunda Kopenhag belgesindeki perspektifi izlemiştir. Sözleşme'nin giriş bölümü⁴⁰⁵ ile beraber 5. maddesinde de kimliğin temel unsurlarından biri olan dilin sürdürülmesi için gerekli, şartların sağlanacağı taahhüt edilmektedir. Buna göre;

⁴⁰² Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.21

⁴⁰³ Pennycook, “Postmodernism in Language Policy”, s.70

⁴⁰⁴ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.20

⁴⁰⁵ Taraf devletler,“Çoğulcu ve hakiki bir demokratik toplumun, her bir kişinin üyesi bulunduğu ulusal azınlığın etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğine saygı gösterilmesini değil, ama bunun yanı sıra onların bu kimliklerini ifade etmelerine, saklı tutmalarına ve geliştirmelerine imkan veren uygun koşulların yaratılmasını gerektirdiğini değerlendirerek” sözleşmenin hükümlerinde anlaşmışlardır.

“Tarafl devletler, ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin sahip oldukları kültürlerini korumaları ve geliştirmeleri ve dinleri, dilleri, gelenekleri ve kültürel mirasları gibi kimliklerinin temel unsurlarını sürdürmeleri için gerekli şartları sağlamayı taahhüt ederler.”

Bir diğer önemli belge olan Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartında da dilsel kimliğin korunması çerçevesinde, özellikle Şartın 7. maddesinin 1. fıkrasına göre, bölgesel ve azınlık dillerinin kullanıldığı topraklarda “her bir dilin durumuna göre” uygulamaların dayanacağı ilkeler belirtilmiştir;

- a. bölgesel ve azınlık dillerin kültürel zenginliğin bir ifadesi şeklinde görülmesi,
- b. mevcut ya da yeni kurulacak idari bölümlerin söz konusu bölgesel veya azınlık dilinin geliştirilmesine engel teşkil etmemesi için her bir bölgesel ve azınlık dilinin coğrafi alanının gözetilmesi,
- c. bölgesel ve azınlık dillerini muhafaza etmek amacıyla kararlı bir teşvik eylemine girilmesi gerekliliği,
- d. bölgesel ve azınlık dillerinin kamu hayatında ve özel hayatta sözlü ve yazılı olarak kullanılmasının kolaylaştırılması ve/veya teşvik edilmesi.”

Özellikle, md.7/1.b.’de belirtildiği gibi, bölgesel ve azınlık dilinin coğrafi alanın gözetilmesi hükmü, dilsel azınlıkların dilsel /kültürel bütünlüklerini korumaları için elverişli bir imkan sunmaktadır.

A. İLETİŞİM ARACI OLARAK DİL

Dilin her ne kadar bir iletişim aracı olmaktan öte işlevleri varsa da dil bütün diğer işlevlerini iletişimde en birincil ve etkin araç olarak yerine getirebilir. Dilin iletişim aracı olması liberal insan hakları perspektifinden bakıldığında bireylerin dil güvenliğine sahip olmaları ile bağlantılıdır. Bu anlamda insanların güvenli bir dilsel çevreye sahip olmasında çıkarları ve buna bağlı olarak da hakları vardır. Dilin yapısının değişmesi süreci, bireylerin, grubu oluşturan diğer bireylerle iletişim kurmasına ilişkin çıkarları ve değerleri üzerine negatif etkiler yapar.⁴⁰⁶ Demek ki dilin araçsal işlevi ile kastedilen, dilin, güvenli bir toplumsal/dilsel çevre içinde yaşamının, diğer insanlarla

⁴⁰⁶ Blake, “Language Death and Liberal Politics”,s.214

dayanışma içinde olmanın ve bu yaşayışın getirdiği meşru çıkarlara sahip olabilme imkanlarının vasıtası olmasıdır. Dilin iletişim aracı olma işlevi, güvenli dilsel çevre kaybedildiğinde anlamsızlaşabildiğinden tartışmalar da dilsel kayıp ekseninde gelişmektedir.

Kymlicka, geliştirdiği güvenli kültürel çevre kavramını, bireysel özerkliğin ön koşulu olarak görür. Eğer bireyler dilsel bir bozulma ile karşı karşıya iseler, tartışma ve seçenekler oluşturmak için bir topluluk içinde sayılamayacaklarından, liberal teorinin öngördüğü anlamda bir özgür hareket eden kişiler olmayacaklardır.⁴⁰⁷ James Nickel da, dilsel asimilasyon uğrunda nesillerin ödediği bedele dikkat çekmiştir. Nickel, bireylerin eğer büyükleri ile fikir ve tecrübelerini tartışamazlarsa, önemli bir bilgi kaynağından mahrum olacağını belirtir.⁴⁰⁸ Alan Patten da ortak bir dilin siyaset açısından ifade ettiği anlama işaret etmiştir. Tartışmanın ortak bir kelimeler bütünü ve dilsel geleneği zaruri kıldığını, çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşen dilsel değişimin demokratik müzakere süreci dahil pek çok şeye olumsuz etki edeceğini belirtir.⁴⁰⁹

Ancak Blake, Kymlicka'nın güvenli kültürel çevre argümanının dil haklarını savunmak için yeterli olmadığı görüşündedir. Bu argüman, bireylerin yeterli kültürel ve dil araçlarına sahip olup olmadıklarına bağlıdır. Yani bireyler ancak bu imkanlardan mahrum bırakılıyorsa güvenli bir kültürel çevrenin yokluğundan bahsedilebilir. Oysa kademeli bir dilsel değişim sürecinde her kuşak ihtiyaç duyduğu dilsel çevreye yeterince sahiptir. Her jenerasyonun üyeleri kişisel gelişim ve serbest seçimlerde bulunabilmek için ihtiyaç duyduğu yeterli dil kaynaklarına erişebilir. Dilsel değişimin çok yavaş olduğu durumlarda hiçbir birey gelişimi için gerekli olan dilsel araçlardan mahrum kalmaz. Öyle görünüyor ki gerek asimilasyon sonucu, gerekse dil topluluğunun

⁴⁰⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.139. Kymlicka, Dworkin'den aktararak şunları söylemektedir: Bir sosyal pratiğin anlamını çözmek için ortak bir söz dağarcığını yani dili anlamak gerekir. Bir eylem sürecinin bizim için anlamlı olup olmaması dilimizin o eylemin anlamını aktarıp aktarmadığına ve nasıl aktardığına bağlıdır. Diğer yandan dilin bu eyleme anlam kazandırma tarzını biçimlendiren kültürel tarihimizdir. Kültürel anlatıları kavramak hayatlarımızı sürdürme biçimlerimiz hakkında akla dayalı değerlendirmeler ve seçenekler yapabilmemizin ön koşuludur. Ronald Dworkin, **A Matter of Principle**, London: Harvard University Press, 1985, s. 228 den aktaran Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.139

⁴⁰⁸ James Nickel, "The Value of Cultural Belonging: Expanding Kymlicka's Theory", **Dialogue**, 33: 635-42.

⁴⁰⁹ Alan Patenn "Political Theory and Language Policy", **Political Theory**, 29 No:5, (Oct., 2001), s.701.

iç dinamikleri ile olsun, dilsel değişim yavaş işleyen bir süreç sonucu gerçekleşiyorsa, Kymlicka'nın argümanına başvurmak tamamen gereksiz olmamakla beraber dil haklarının kuvvetli bir savunusu için yeterli görünmüyor. Ama yine de her dil değişim sürecinin Kymlicka'nın sözünü ettiği kayıplara az çok sebep olduğu da unutulmamalıdır.⁴¹⁰

Aynı şekilde aşamalı dil değişiminin iki türünde de Patten'in ifade ettiği anlamda siyasal kendi kendini yönetimin dil ile bağlantısı zayıftır. Dil değişimi yavaş olduğu zaman bu değişim demokratik müzakere süreçlerini pek etkilemez.

Taylor'un aksine⁴¹¹ Kymlicka, bir dilin bu dünyadan kaybolup gitmesi ihtimalinin politik veya ahlaki açıdan bir kısım duyarlılıkları harekete geçirmek için yeterli olmadığı kanısındadır. Bu nedenle Kymlicka analizinde, bireylerin dile karşı olan yükümlülüklerine değil, bireylerin dilden kaynaklanan haklarına vurgu yapmaktadır. Öyle ki, ulusal azınlıklar üyelerinin çoğunluk ulusal gruba karşı dilsel geleneklerini koruyabilmeleri için bazı liberal politikalara bir hak olarak ihtiyaç duyarlar, yoksa üyelerini dile karşı olan ödevlerini⁴¹² yerine getirmeye zorlamak için değil. Eğer ulusal azınlığa ait bireyler farklı bir dil grubuna asimile olmayı seçiyorlarsa ortada moral açıdan bir sorun olmaması gerekir.⁴¹³ Eğer bir kültür grubuna mensup

⁴¹⁰ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.214

⁴¹¹ Taylor, bir dilin devamına ilişkin gerçek ahlaki önemin algılanmadığını belirtir. Taylor'un perspektifinden bakıldığında, Québec'te Fransız diline dayalı Fransız kültürünün varlığını sürdürmesinin ve serpilmesinin iyi bir şey olduğu sorgulanamaz bir gerçektir. Siyasal toplum, atalarının kültürüne sadık kalmak isteyenler ile (kolektif amaç) kendini geliştirmek gibi bireysel bir amaç uğrunda kültürden kopmak isteyebilecekler arasında yansız kalmaz. Taylor, **Tanınma Politikası**, s.67

⁴¹² Azınlık haklarının kültürel çeşitliliğin için değeri açısından savunulabileceği iddiasına kuşku ile yaklaşılmasının nedenlerinden birisi, azınlık grubun üyelerine karşı muhtemel grup içi baskısıdır. Bu şüpheli yaklaşıma göre, azınlık hakları söylemi kişinin kültürünü sürdürme *hakkını* savunmaz aksine kişiye kültürünü sürdürme *görevi* dayatır. Dennis Réaume, "The Constitutional Protection of Language: Security or Survival?", **Language and State: The Law and Politics of Identity**, D. Schneiderman (der.) Les Editions Yvon Blais, Cowansville) içinde 1991, s.37-57'den aktaran Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.163, dpn.24; ancak Kymlicka'nın başka bir yerde belirttiği gibi, baskının tespiti, özellikle başka bir kültür söz konusu olduğunda özgül duruma duyarlılıkla yaklaşmayı gerektirir. **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.80

⁴¹³ Kymlicka'nın belirttiği gibi, ulusal azınlıkların, ayrı bir toplum olarak varlıklarını sürdürme hakkı olmakla beraber bunu yapmak gibi görevlerinin olmadığı kesindir. Ancak ana toplumla bütünleşme kararının ulusal azınlıklar da olması gerekir. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.163; Bu noktada seçimin gerçek bir seçim olabilmesi için Raz'ın belirttiği şu unsurların bulunmasının zorunluluğu hatırlatılmalıdır;

1. Öncelikle bütün kültürel grupların, kendi üyelerine baskı uygulaması hakkı olmadığı kabul edilmelidir.

bireyler kendi kültürü ve dilini terk ederek farklı bir dil grubuna asimile olmayı seçiyorlarsa, bu, en iyi halde kişinin hakkı olan bir şeyi reddetmesi veya ondan feragat etmesi olarak değerlendirilmelidir. Öteki bütün haklar gibi, dilini sürdürme hakkından da vazgeçilebilir. Fakat seçim, kültürün veya dilin yaşayabilmesi ve ayakta kalabilmesi için gerekli imkanlara sahip olduğu, böylece -doğru ve gerçekten istenebilir- seçim kararı için bilgilenme imkanının bulunduğu bir ortamda yapılmalıdır.

Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, Kymlicka dilin araçsal işlevini, farklı toplumsal kültürlere mensup bireylere, 'kültürel üyeliğin değeri'nden kaynaklanan özel bazı hakların tanınması bağlamında değerlendirmektedir. Yani dilin araçsal işlevi, bireylerin kendi dillerinde en iyi şekilde gerçekleşebilmektedir. Buna göre, bireylerin yaşamlarına ilişkin planlar geliştirmeleri için gerekli olan herhangi bir dil veya kültür değildir, herhangi bir dil veya kültür bu noktada bireysel seçimler geliştirmek için yetersiz kalır. Ulusal azınlıklara mensup bireylerin dilin araçsal işlevi açısından hak kazandıkları; herhangi, soyut, bağlam dışı bir dili veya kültürü değil, özel bir kültürü ve dili, hali hazırda içinde buldukları kültürü konuştukları dili, 'kendi' dilleri ve kültürlerini koruma hakkıdır.⁴¹⁴ Kymlicka bu noktada iletişim argümanına kimlik argümanını da eklemiş görünüyor.

B. KÜLTÜREL KİMLİK VE DİL

Her şeyden önce dilin sadece doğal bir iletişim aracı olmadığı belirtilmelidir. Dil birçok insan için, kendi kendini anlamının ve sosyal olarak kendini tanımlamanın hayati bir formudur. İnsanlar kendi ana dillerinde, kimliklerinin ayırıcı bir işaretini, bir topluluğa üye olmanın dışavurumunu, insan yaratıcılığının değerli ve eşsiz bir formunu bulmaktadır.⁴¹⁵ Dilsel bir topluluğa üye bir birey, kültürel bir topluluğa üye bir

2. İkinci olarak hiçbir grubun kendi üyesi olmayanlara karşı hoşgörüsüz olma hakkı yoktur. Irkçılığın her türlüşününün kanun dışı sayılması ve suç teşkil etmesinin yanında bu tür eğilimler kamu politikaları tarafından hiçbir şekilde cesaretlendirilmemelidir.

3. Kendi grubunu terk ederek ayrılma hakkı grup üyeleri için yaşama geçirilebilir bir seçenek olmalıdır.

4. Son olarak bütün grupların üyelerinin kendilerini ifade etmek için uygun fırsatlara ulaşmasına ve ülkenin ekonomik yaşamına katılmasını izin verilmesi gerekir. Bkz. Raz, **Multiculturalism**, s.198

⁴¹⁴ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s. 139-141, 152

⁴¹⁵ Réaume, "Official- Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", s. 271

birey gibi, kendisini sosyal olarak dünyada nerede konumlandıracağı ile ilgilenir. Bu anlamda kendisini doğru yerde konumlandırmasında çıkarı vardır. Bu konumlandırma, sosyal dayanışmanın güçlü veya zayıf olmasına etki eder. Sosyal dayanışmanın güçlü, içten ve doğal olmasında bireylerin karşılıklı çıkarları vardır. Dil temelli dayanışma genelde en güçlü dayanışma türü olarak görülür. Bireylerin çıkarları ile ait oldukları dilsel topluluğun kaderi arasında sıkı bir bağlantı olduğunu düşünmek doğaldır. Bu bile tek başına klasik liberal düşünce biçimini gözden geçirmek için yeterli bir sebeptir.⁴¹⁶ Taylor'a göre bireyler haklı olarak dillerinin kaderi ve kültürel/dilsel kimlikleri ile ilgilenirler. Eğer bir liberal teori dillinin devamı konusunda moral bir hassasiyet göstermiyorsa bu, onu reddetmemizi sağlayacak bir sebeptir. Liberal teori, dilin ölüm ihtimaline karşı ilgisiz kalarak, bireyin sosyal kimliği ile dil arasındaki bağlantıyı görmezden gelir. Taylor bu türden, liberalizmin temellerinde çatlaklar oluşturan bir (liberal) anlayışın öncelikle liberal düşüncenin kendisine zarar verdiğini, liberal çelişkinin bütün kültürlerin ve dillerin geleceği için de bir tehlike oluşturduğunu belirtmektedir.⁴¹⁷ Taylor'a göre eğer kültür ile olan bağımız açık bir gerçeklik ise ve kimliğimiz bundan neşet ediyorsa, kişinin kültürel kimliğin dışı vurumu olan dilinin hiçbir zaman kaybolmaması için gösterdiği duyarlılık ve bu duyarlılıktan kaynaklanan dilsel hak talepleri için daha fazla bir meşruiyet aramamalıyız.⁴¹⁸ May'e göre ise dil, kişisel kimliğin önemli destek öğelerinden ise de tek başına yeterli ve kurucu öge sayılamaz. Bununla beraber, dil konuşucularının yeterli bireyler olmasını ve kolektif bir dilsel kimliğin oluşmasını sağlar. Bu bağlamda dilin korunması gerekir. Eğer çoğunluk grubu dilini ve kültürünü ve bununla bağlı olarak bireysel ve toplumsal kimliğini korumak istiyorsa, bunun için çaba gösteriyorsa ve bunu bir hak olarak telakki edip kurumlar oluşturabiliyorsa*, çoğunluk grubu için mümkün, meşru ve haklı görünen

⁴¹⁶ Nitekim Kymlicka, Fransız İhtilali'nin "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" sloganının modern demokratik çağın üç idealini özetlediğini belirtir. Buna göre kardeşlik ideali dayanışmaya tekabül etmektedir. Dayanışmanın ise farklı ve değişen ölçeklerde görünümüleri (cemaat ideali, yurttaşlık, ortak etnik köken, kültürel kimlik vs.) olabilir. Bkz. Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, s. 290 vd.

⁴¹⁷ Taylor, **Tanınma Politikası**, s. 67 vd.; Blake, "Language Death and Liberal Politics", s. 213

⁴¹⁸ Patten-Kymlicka, "Context, Issues And Approaches.", s.46

* Türkiye'den örnek verecek olursak, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar Anayasal düzeyde organlar olarak Türk tarihini araştırmak ve Türk Dilini geliştirmek için kurulmuştur. Benzer biçimde Fransa'da da köklü bir kurum olan Akademi Fransız dilinin bugünkü haline gelmesinde büyük rol oynamıştır.

imkanlar neden azınlık kültürlerinden ve dillerinden esirgensin, aynı hakkı azınlık gruplarına tanımamak açık bir biçimde adaletsizlik olur.⁴¹⁹

Ancak Taylor'un dilin ölümü ve kültürel kimliğin yok olması konusunda herhangi bir ayırma yer vermeyen, dilin ölümünü kategorik olarak bir felaket sayan görüşü, Blake tarafından eleştirilmiştir. Blake dilin ölümü konusunda bir ayırım yapmamız gerektiğini ve asimilasyon olmadan dilde radikal değişiklik ile asimilasyon sonucu dilde radikal değişikliği birbirinden ayırarak bir hüküm vermemiz gerektiğini belirtir. Asimilasyon sonucu dilde radikal değişiklik öyle görünüyor ki Taylor'un analizinde başvurduğu temel vakıdır. Taylor, sonuçlara varırken ve hükümde bulunurken zihninde sadece bu model varmış gibi düşünüyor izlenimi vermektedir. Tabi ki Taylor'un belirttiği gibi, eğer bir politika dilsel bir azınlığı asimile etmeye yönelmişse o politika reddedilmelidir. Blake, Taylor'un asimilasyon olmadan dilde radikal değişiklik konusunda ne düşündüğünün belli olmadığını söyler ve tuhaf bir dilemma ile karşı karşıya bulunduğumuzu belirtir.⁴²⁰

Taylor'un öne sürdüğü gibi dilsel değişimin hiçbir şekilde dilin kaybolması sonucunu doğurmaması konusunda, şu an yaşayan insanların arzularının mutlak biçimde dikkate alınması için bir neden var mıdır? Daha açık biçimde sormak gerekirse dil tarihsel süreç içinde önceki nesillerin kemale erdirdiği bir şey midir? Yoksa her yeni nesil dil üzerinde öncekiler gibi ama daha farklı bir tasarrufta bulunabilir mi? Blake her neslin dil üzerine kendi izlerini bıraktığını belirterek, gelecek nesillerin dil üzerinde tasarrufta bulunmaktan menedilmesini ve kendisine bırakılan mirası aynen intikal ettirmekle yükümlü görülmesini bir tür narsizm olarak görür. Bu nedenle dilde ve kültürel kimlikte asimilasyon baskısı olmadan yaşanan radikal değişimleri, ne asimilasyon sonucu yaşanan değişimler gibi ahlaken mahkum edebilir, ne de bunu bir adaletsizlik olarak görüp onu telafi etmeye çalışabiliriz.⁴²¹

⁴¹⁹ May, **Language and Minority Rights**, s.168

⁴²⁰ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.213

⁴²¹ Blake, "Language Death and Liberal Politics", s.213

Dilemmanın diğer tarafında ise Blake'in savunduğundan farklı bir pozisyon ile karşı karşıyayız; özellikle dilin devamı sorununun sözcüleri, -örneğin Québec'te- kendi neslinden gelenlerin kendisinin konuşmadığı ve anlamadığı bir dilde konuşmasını istemediklerini belirtirler. Ancak bu görüşte olanların asimilasyon olmadan dilde değişimi reddetmek için yeterli gerekçeleri olmadığı görülmektedir. Dilin her şart altında devamını savunanların gerçekte kendi dillerinin belirli bir dil karşısında gerilemesini istemedikleri söylenebilir. Québec örneğinde Fransızca konuşanların kendi çocuklarının ve sonraki nesillerinin İngilizce konuşmasını istemedikleri görülmektedir. Bir taraftar durumu şöyle anlatmaktadır; “çocuklarımın hangi dili konuşacağı umurumda değil, ancak bu dil İngilizce olmayacak.”⁴²² Dili kimliği oluşturan önemli bir unsur olarak gördüğümüzde, bu ikinci görüş, prima facie dil kimlik bağlantısını kurmada zorlanmaktadır. Zira kimliğin oluşumunda kimliğin belirli bir dil ile olan bağlantısından çok, belirli bir dilin, kimliğin oluşumundan dışlanması söz konusudur. Olumsuz bir anlam yüklenen belirli bir dilin kimliğin bir parçası olması istenmemektedir. Oysa kimlik temelde kim olduğumuz ile ilgilidir, kim olmadığımız ile değil. Blake bu tutumun dil kimlik bağlantısını kurmada zayıf kaldığını ve asimilasyon olmadan dilde köklü değişimi reddetmek için ikna edici gerekçeler sunmadığını belirtir.⁴²³

Blake'in görüşü teorik olarak doğru olmakla beraber gerçeğin araştırılmasında ihtiyatlı olmakta fayda var. Neticede dildeki değişimin kabul edilebilir olup olmadığı daha önce de belirtildiği gibi dilin değişimi ile değil 'nasıl değiştiği' ile ilgilidir. Asimilasyon yolu ile dilde değişimin reddedilmesi gerektiğinde bir mutabakat olduğunu varsayabiliriz. Bununla beraber asimilasyon olmadan dilde değişim konusu net bir alan değildir. Gerçekte dildeki değişim, kısmen asimilasyon niyeti, baskısı, ve eylemleri ile kısmen de dilsel grubun içindeki değişimler ile gerçekleşir. Asimilasyon bir proje olarak çoğu zaman şiddetle başlar ki şiddet kavramının da burada geniş yorumlanması gerekir. Dilsel topluluğa ve bireylerine yönelik fiziki şiddet olabileceği gibi, ayıplama, kınama hor görme şeklinde tezahür edebilir. İkinci olarak, bir proje olarak asimilasyon, sadece çıplak şiddet üzerinden gerçekleştiril(e)mez. Dilsel topluluğun yaşam kaynaklarının,

⁴²² Blake, “Language Death and Liberal Politics”, s.213

⁴²³ Blake, “Language Death and Liberal Politics”, s.213

ekonomik değerlerinin ele geçirilmesi, siyasal temsil hakkının tanınmaması, idari işleyişte ve kamu hizmetlerinden yararlanmada ve bunlarla bağlantılı olarak kamu görevlerine atanmada -dil kimlik bağtınsında- kimliğin dışa vurulmaması şartının açık veya gizli aranması gibi uygulamalarla yürür. Üçüncü olarak da tüm bu uygulamalar sırasında gelebilecek iç ve dış eleştirilere karşı, ifade hürriyetinin kısıtlanması ve düşünce suçlarının yaratıldığı görülür.⁴²⁴

Asimilasyonun bir süreç olduğunu dikkate aldığımızda sürecin farklı aşamalardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Yukarıda anlatılan uygulamalar genelde ilk aşamaya tekabül eder. İkinci aşamada ise – genelde kısmi bir asimilasyon gerçekleşmiştir- dilsel topluluğun üyeleri arasında nesiller arası bağlantı zayıflamıştır, yeni nesillerin dilin yeniden üretiminde maddi olduğu kadar manevi bir kaynak da teşkil eden dilin eski yapıtları ile ilişkisi zayıflamıştır. Büyük bir kısmı bundan haberdar bile değildir. Bu noktada ikinci aşamaya geçildiği görülür. İlk aşamada anlatılan uygulamalar bu ikinci aşamada kısmen, zamana yayılarak gevşetilir. Burada asimile edilmek istenen dilin etkin konuşucuları azalmıştır. Dile kısmi bir serbestlik verilir, diller piyasasına sürülür ve kendisini kanıtlanması istenir. Diller yarışında geri kalmasının mesuliyeti dilin yapısına ve konuşucuların dili terk etme veya dilde

⁴²⁴ Türkiyeden örnek verecek olursak Siyasi Partiler Kanununun 81. maddesi azınlık yaratma yasağı ile ilgilidir. 1982 Anayasası'nın parti yasaklarını düzenleyen 68. maddesinde yer alan "milletin bölünmez bütünlüğü" ilkesi, 2820 sayılı SPK'nun 81. maddesinde "azınlık yaratma yasağı" biçiminde somutlaştırılmıştır. 81. maddenin (a) bendinde partilerin "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu" ileri sürmeleri yasaklanmıştır.

SPK'nun 81. maddesinin kenar başlığındaki tuhafliğe dikkat çekilmiştir. Madde başlığında bulunan "azınlık yaratılmasının önlenmesi" deyiminden sanki partilerin olmayan bir azınlığı kendi iradeleri ile yaratabilecekleri gibi bir anlam çıkmaktadır. Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, İkinci Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, s.76; Oysa, sosyolojik olarak var olmayan bir azınlığı hiçbir parti yapay olarak yaratamayacağı gibi, var olan bir azınlık konusunda tüm partilerin sessiz kalması da onu ortadan kaldırmayacaktır. Bülent Tanör, **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 1997, s. 44;

SPK'nun 81. maddesinin (c) bendi ise Siyasi Partiler için dil yasağı getirilmiştir. Hüküm şöyledir; Siyasi partiler:

"Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar levhalar, plaklar, ses ve görüntü broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür."

değişiklik yapma yönündeki istemlerine bağlanır ve geçmişin suçları aklanır. Son noktada ölmüş dile tam bir özgürlük tanınarak öznesiz bir hak kategorisi yaratılır.

Asimilasyon sürecinde rol oynayan etkenleri ve niyetleri bu açıklıkta gördüğümüzde Québec'teki Fransızca savunucusunun kendi neslinden gelen kişilerin İngilizce dışında hangi dilde olursa olsun konuşmaları ile ilgilenmemeleri anlaşılabilir bir tutumdur. Dil-kimlik bağlantısında buna hariç tutulan dil denilebilir. Öyle ki kimliğin oluşumuna tek bir dil hariç diğer bütün dillerin katılması mümkündür. Dışlanan dili konuşan kişi, dayatılan dili dışlayan özne olmuştur.⁴²⁵

Sonuç olarak dilde asimilasyon niyeti olmadan yaşanan değişiklik ile asimilasyon niyeti ve eylemleri sonucu yaşanan değişiklik ayırımı teorik olarak yapılabilir ve yapılmalıdır. Ancak dildeki iki değişim türünün saf birer kategori olarak ele alınması çok zordur. Asimilasyon niyeti olmadan dilde değişiklik göçmenler⁴²⁶ bağlamında kabul edilebilirse de özellikle yerleşik ulusal azınlıklar söz konusu olduğunda Kymlicka'nın belirttiği gibi içindeki azınlıkları asimile etmeyi düşünmeyen ve eylemli olarak uygulamayan devlet yok gibidir.⁴²⁷ Dolayısı ile gerçekçi olmak gerekirse ulusal azınlıklar için dilde asimilasyon olmadan dilde radikal değişiklik vakıası imkansız değilse de nadirdir. Diğer yandan asimilasyon niyet ve baskısının kalkması asimilasyon süreç ve projesi dikkate alındığında inandırıcı değildir. Bunun

⁴²⁵ Çokkültürlülük bir noktadan sonra dışlayanların dışlananlar tarafından dışlanmasına dönüşebilir. Başka bir deyişle bu, sınırları güçlendirirken, değer yargısını tersine çevirerek egemen kurumların /ideolojilerin terimleri içinde savunmacı kimliğin inşasıdır. Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt Kimliğin Gücü**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.16

⁴²⁶ Muhtemel ve ilk bakışta haklı görünen şöyle bir itiraz ileri sürülebilir. Devletlerin göçmenleri asimile etme amaç ve bunun için uyguladıkları programlar yerleşik azınlıkları asimile etme niyet ve projelerine göre daha belirgin, nasıl olur da devletlerin göçmenleri asimile etme niyeti taşımadığından söz edilebilir?

Bu soruya bazı ayrımlar üzerine tekrar düşünülerek yanıt verilebilir. Öncelikle Kymlicka'nın göçmenler ve yerleşik azınlıklar arasında yaptığı ayırma ve her iki grubun taleplerinin normatif bağlayıcılığı konusundaki görüşlerine katıldığımızı belirtelim. Bkz. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.112 vd. İkinci olarak, devletlerin göçmenler için uyguladıkları politikalara teknik anlamda asimilasyon değil entegrasyon denilmesi daha doğrudur. Üçüncü olarak, devletlerin göçmenler için uyguladıkları programlar kamusal tartışmaya açıktır. Göçmenlerin kendileri de göç etmeden önce büyük ölçüde bundan haberdardır veya olmak durumundadır meğer ki göçten sonra göç edilen ülkenin toplumsal ve siyasal yapısı ile hukuk düzeninde devrim niteliğinde değişiklikler olsun. Dolayısı ile devletlerin göçmenleri asimile etme niyetinden değil, entegrasyon beklentisinden söz edilebilir. Oysa yerleşik azınlıklar söz konusu olduğunda devletlerin politikaları entegrasyon değil asimilasyondur.

⁴²⁷ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.16 vd.

nedeni, asimilasyonun geri alınamayan bir iradi karar olmasıdır. Devletler bir kez kötü niyetlerini izhar etmişlerdir ve Rousseau'nun bir yerde dediği gibi 'bizi rahatsız eden kötü niyettir.' Tüm bu veriler dikkate alındığında ulusal azınlıklar için asimilasyon olmadan dilde radikal değişiklik ve dil kaybı seçeneği hemen hemen geçersizdir, ancak her şeye rağmen asimilasyon olmadan dilde radikal değişiklik olduğunu varsaydığımızda bile dilin kimlikle olan bağlantısı en azından dil kaybedilene ve yeni dilsel kimlik benimsenene kadar varlığını sürdürmüştür.

IV. DİLSEL ADALET HAKKINDA GÖRÜŞLER

Liberal teorinin klasik ve çağdaş yorumlarının ikisi de "eşitlik, özgürlük ve adalet" ideallerini evrensel kabul eder ve bunlara ulaşmaya çalışır. Ancak dil hakları, moral ve yasal kategoriler olarak şimdiye kadar az sayıda teorisyenin ilgisini çekmiştir. Liberallerin dilsel adalet sorununda karşılaştıkları en temel sorun, liberal kuramın insanı her türlü sosyal çevreden soyutlanmış olarak ele alması ve evrensel fakat soyut bir insan doğası temelinde fikirler serdetmesidir. Çokkültürlülük hakkındaki günümüz çalışmalarına gelinceye kadar liberal gelenek etnik veya ulusal grupları veya farklı bağlılıkları adalete taalluk eden bir ölçü ya da göz önünde tutulması gereken bir özellik olarak görmemiştir.⁴²⁸

Çokkültürlülük üzerine yapılan çalışmalar, bireylerin ve grupların farklı bağlılıkları ve kimlikleri olduğunu ve bunların onlar için değerli olduklarını ortaya koymuştur. Kimliğin en önemli öğelerinden birisi dildir. Kültürel çeşitlilik açığa çıktıkça ve çokkültürlülük talepleri yüksek sesle dile getirilmeye başlandıkça, -dinsel çeşitlik sorununu, barışçı bir arada yaşama temelinde başarılı biçimde çözen- liberal hoşgörü ve müdahalesizlik paradigmasının dilsel çeşitlilik sorununda yetersiz kalacağı fark edilmiştir. Devletin çoğunluk grubunun kültürünü kurumsallaştırmaktan kaçınarak kültürel adaleti sağlayabileceği görüşü, kültürel kimliğin temeli dil olduğunda sorunlara çare olmamaktadır. Dil konusu, devletin tarafsızlık mitinin sınırlılığının ortaya çıktığı

⁴²⁸ David D. Laitin and Rob Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", Will Kymlicka and Alan Patenn (Ed.), **Language Rights and Political Teori** içinde (80-104), Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 80

en belirgin alandır. Bunun nedeni kısaca söylemek gerekirse devletin bazı fonksiyonlarını bazı diller vasıtası ile yerine getirmesidir.⁴²⁹

Dilin konuşucuları için taşıdığı önem dilsel çeşitliliğin düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu düzenlemenin, hiç şüphesiz adil olması ve devam ettirilebilir bir istikrar içermesi gerekir. Dilsel çeşitlilik, adalet hakkında bazı önemli soruların cevaplandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Birçok devletin dilsel açıdan çeşitlilik gösteren bir demografik yapıya sahip olması ve her devletin açık veya örtülü (ABD örneği) bir dil politikasına sahip olması nedeni ile kamu kurumlarında hangi dil(ler)in kullanılacağı yanıtlanması gereken bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Dilsel azınlıkların kendi dillerinde eğitim alıp alamayacağı ve devletin bunu finanse edip edemeyeceği, devletin bir çoğunluk veya azınlık dilinin kullanılmasını kamusal ve kamusal olmayan alanlarda desteklemesi veya yasaklamasının mümkün olup olmadığı açıklığa kavuşturulması gereken sorunlardan bazılarıdır. Dilsel adalet hakkında görüşlerin dört temel fikir altında toplandığı söylenebilir.

A. TELAFİ EDİCİ ADALET

Dil politikalarında geçerli olan görüşlerden birisi dil politikalarını dağıtıcı adalet perspektifinden ele alır. Bu bakış açısına göre adalet, bireylerin egemen veya siyasal olarak tercih edilen dili konuşamamalarından kaynaklanan dezavantajlarını gidermek zorundadır. Burada bağlantılı iki sorun vardır; resmi dili konuşamamaktan dolayı sosyal mobiliteleri azalan veya kamu makamlarına gereği gibi ulaşamayan bireylerin bu eksiklikleri hangi nedenlerden dolayı tamamlanmalıdır ve bu eksikliği kim gidermelidir? Kamu yararı açısından dilsel gruplar için ortak bir dilin üretilmesinin adil bir yolu var mıdır, varsa bu nasıl olmalıdır? Şunu hemen belirtmek gerekir ki bu bakış açısına göre, dilsel adalet için telafi edici yaklaşımın odaklandığı konu gruplar arasında dilsel yakınlaşmanın sağlanabilmesidir. Bu yaklaşımda genel olarak iki temel argüman kullanılır;⁴³⁰

⁴²⁹ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.52

⁴³⁰ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, s.80

1. Seçilmemiş Eşitsizliklerin Giderilmesi

Dilsel adalet için telafi edici adalet anlayışını benimseyenlerin ilk argümanı, bireylerin ebeveynlerinin dilleri üzerinde herhangi bir etkide bulunma imkanının olmaması ve eğer ailenin dili bir azınlık dili ise ve bu dil resmi olarak tanınmamışsa, bireylerin sosyal mobilizasyonun gerçekleşmemesi ve böylece ekonomik ve sosyal fırsatlardan yararlanamaması, tüm bu nedenlerden dolayı da politik katılımdan mahrum kalmalarıdır.* Azınlık dillerini konuşanlar sosyo-ekonomik açıdan toplumun alt tabakalarında kalan kişilere benzetilerek, bunlar lehine destekleme politikaları uygulanması gerektiği ileri sürülür. Rawls'un fark prensibinde olduğu gibi seçilmemiş eşitsizlikler veya eşitsizlik kaynağı unsurların telafi edilmesi hakkaniyet gereği görülür. Dil bağlamında bu prensip, azınlık dilsel grubuna mensup bireylerin egemen çoğunluk dilini öğrenmeleri ile uygulanabilmektedir. Azınlık mensupları, ancak çoğunluk dilini öğrenirlerse çoğunluk dil grubunun yararlandığı sosyo-ekonomik ve siyasal menfaatlerden yararlanabilecektir.⁴³¹

2. Destekleme Maliyetinin Paylaşılması

Her ne kadar seçilmemiş eşitsizliklerin giderilmesi ve bu bağlamda azınlık mensuplarının çoğunluk dilini, öğrenmelerine destek verilmesi adalet gereği ise de azınlığın katılımından kaynaklanan maliyetin tümünü dilsel yönden egemen çoğunluğa yüklemek de hakkaniyetli olmayacaktır. Bu nedenle azınlığın çoğunluk dilini öğrenmek ile elde edeceği yararlar için bir bedel ödemesi gerekir ki bu bedel azınlık dilinin devlet tarafından desteklenmesinin getirebileceği maliyetten vazgeçmektir. Yani çoğunluk grubu ya da devlet, azınlık dilini herhangi bir şekilde desteklemeyecektir, dolayısı ile destekleme hakları da söz konusu olmayacaktır.⁴³²

* Bkz. yukarıda tek dillilik lehine görüşler

⁴³¹ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.82

⁴³² Jonathan Pool, "The Official Language Problem", **American Political Science Review**, 85, 1991, s. 96; Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.82

3. Telafi Edici Adalet Anlayışının Eleştirisi

Devletin sadece çoğunluk dilini desteklemesi, azınlık dil grubu lehine argümanlarla da savunulsa bu bakış açısının, Marshall'ın sosyal devlet anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilmesi mümkündür. İlk bölümde anlatıldığı gibi Marshall sosyal devleti sadece bireylerin temel insani ihtiyaçlarının giderilmesi için desteklememektedir. Onun sosyal devlet anlayışı, zorunlu eğitim, sağlık yardımları ve diğer sosyal haklar vasıtası ile ulus içindeki farklı etnik grupların merkezi iktidara yaklaştırılmasını da içerir. Yani sosyal devlet, sadece ekonomik boyutu ile ele alınmamakta ve bireylere sunulan ekonomik çıkarlar, kültürel-dilsel taleplerin bertaraf edilmesinin bir yolu olarak görülmektedir.*

Diğer yandan birçok gözlemcinin haklı olarak belirttiği gibi bu yaklaşım devletlerin uyguladığı gerçek dil politikaları ile dilsel talepler karşılaştırıldığında sorunlu bir bakışı yansıtmaktadır.

İlk olarak devletlerin büyük bir çoğunluğu azınlık dillerini desteklemekten kaçındıkları gibi onlara hoşgörü de göstermemiştir. Birçok devlet kendi içindeki dilsel azınlıkları asimile etmeye çalışmıştır ve bunda kısmen veya tamamen başarılı da olmuştur. Yani devletlerin bir çoğu, sosyal devletin Marshall'cı yorumundan önce dilsel azınlıkların taleplerini sadece görmezden gelmemiş ondan da öte asimilasyon politikaları uygulamıştır. İçindeki dilsel azınlıkların dillerini belirli bir dönem için yasaklamayan ve cezalandırmayan devlet yok gibidir.

İkinci olarak, bazı spesifik örneklerde görüleceği gibi devletlerin dilsel azınlıklara müdahalesi, azınlık gruplarının ekonomik yönden güçlü olduğu vakıalarda da söz konusudur. Katalonya örneğinde net bir biçimde görülebileceği gibi, Katalonya İspanyanın geri kalanı ile karşılaştırıldığında hem tarihsel olarak hem de günümüzde sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı durumda değildir. Dolayısı ile Katalanların sosyo-ekonomik fırsatlara erişim ya da politik katılım imkanı elde etmek için Kastilya dilini

* Marshall'ın sosyal devlet anlayışı için bkz. Birinci Bölüm, IV, B. 1.Yurttaşlık ve Boyutları

öğrenmek gibi bir talepleri yoktur. Katalanlar sadece kendi dillerinde hayatlarını sürdürmek istemektedirler. Kendi dil programlarını gerçekleştirmek için kendi kaynaklarını kullanmaktadırlar. İstedikleri çocuklarının Kastilya dilini öğrenmeleri değil, Katalan dilini öğrenmeleridir.⁴³³ Katalonya örneği, dilsel adalet noktasından hareket ettiği söylenen telafi edici adalet anlayışının, asimilasyon için sosyal devleti araçsallaştırdığını göstermektedir. Yani devletler herhangi bir ekonomik talepleri olmayan aksine sadece kendi imkanları ile kendi dilini desteklemek isteyen farklı dilsel gruplara dahi -üstelik devletlere ek maliyetlere sebep olan- yasaklamalar getirebilmektedir.

Dilsel adalet için talepleri, çok dilliliğin kaçınılmaz olduğu çok uluslu devletlerde de görmekteyiz. Eski Sovyetler Birliği'nde 1950'lerin sonunda Khruschev, bütün ulusların ailelerine çocuklarını kendi çocukları ile Rusça konuşan çocuklar arasındaki farkın kapanması için Rusça eğitim veren okullara gönderme çağrısında bulunmuştur. Rusça'nın konuşulmadığı diğer Sovyet cumhuriyetlerinde aileler, eğitimciler ve kamuoyu bu çağrıyı kendilerine hakaret olarak kabul edip hükümeti ve onun Büyük Rusya şovenizmine tepki göstermişlerdir. ayıplamışlardır. Aynı şekilde Hindistan'da merkezi hükümetin Hindu olmayanlara Hint dilini öğretme yönündeki her teşebbüsü özellikle ülkenin güneyinde politik çatışmalara neden olmaktadır. Hükümetlerin bu teşebbüslerine karşılık, insanlar hükümetten çocuklarının kendi (azınlık) dillerinde eğitim verilmesini istemeye devam etmektedirler.⁴³⁴

Tüm bu örneklerden sonra sorulması gereken bazı sorular vardır; neden hemen hemen her ülkede dilsel azınlıklar kendi ana dillerinden vazgeçemeyerek egemen çoğunluk dilini öğrenmeyi reddetmektedirler? Gerçekten de birçok dilsel azınlık, kaynaklarını çocuklarının daha dar bir iletişim ağında kalmaları için harcamaktadır. Bu

⁴³³ Ortaçağdan, 19. yüzyılın başlarına değin Katalan dili, İber yarımadasının önde gelen dillerinden olmuştur. Katalonya da Akdeniz'in en canlı ticaret merkezlerinden biri olagelmiştir. Katalonya'nın başkenti olan Barcelona yarımada matbaanın ilk kullanıldığı şehirdir ve Katalan dili bu sayede önemli bir edebiyat dili haline gelmiştir. Ancak İspanya Kralığı'nın merkezileşme çabaları sonucu 18. yüzyılın başlarında Katalonya'daki basılan eserlerin büyük çoğunluğu kastilya dilinde yayımlanmaya başlamıştır. Ancak Katalanlar 19. yüzyılın sonundan başlatarak (İkinci Rönesans), 1930'larda (İkinci Cumhuriyet Dönemi) ve Franco sonrası dönemden (1975) günümüze kendi dillerini sürdürebilmek için bir çabanın içine girmişlerdir. Bkz. Laitin And Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.82-83

⁴³⁴ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.84

durumda onları Laitin ve Reich'in deyimleri ile yanlış ana dilleri olan ve kendi çocuklarının geleceğini dar bir grup ile sınırlandıran mutlu köleler olarak mı göreceğiz? Dilsel azınlıkların konuşucuları, telafi edici adalet anlayışını adaletsizliği sürdürmek ile suçlarken, telafi edici adalet yaklaşımını, dilsel adalet sorununu, onun doğasına uygun bir şekilde anlamış olarak kabul edebilir miyiz?

Öyle görünüyor ki, tüm bu soruların yanıtlarını dilsel adalet sorununa milliyetçi perspektiften bakan yaklaşım çerçevesinde inceleyerek araştırabiliriz.

B. MİLLİYETÇİ GÖRÜŞ

Çok uluslu Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının yıkılması ile Orta Avrupa'da Balkanlarda ve Ortadoğu'da ve ikinci dünya savaşından sonra da deniz aşırı emperyal devletlerin sömürgelerini kaybetmesi ile de Afrika'da yeni devletlerin ortaya çıkması sonucu bu güçlerin kontrolü altındayken standart bir dile sahip olamayan ve marjinalleştirilen halkların dillerinin ulusal diller olarak onarılması ve kullanılmasını destekleyen bir görüş, milliyetçi görüş olarak adlandırılır. Diğer yandan bağımsızlıklarını kazanan ulusların yanında UNESCO da anti-emperyalizme karşı çıkarak, ulusal dillerin eğitimde, basın yayında ve hükümetlerin işleyişinde kullanılmasını desteklemiştir. Ve bu hizmetlere erişimin kişinin ana dilinde olmasını herkese tanınması gereken bir hak olarak kabul etmiştir.⁴³⁵

Bu ikinci yaklaşım, dilsel adaletin sağlanabilmesi için öncelikle tarihe bakılması ve dilsel grupların uğramış olduğu adaletsizliklerin belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bu yaklaşıma göre adalet, tarihsel haksızlıkların marjinalleştirdiği dilsel grupların dillerinin nasıl onarılacağı sorusuna yanıt aramalıdır. Böylece marjinalleşen

⁴³⁵ Okullarda azınlık dilinin kullanılması ile ilgili olan ilk çalışmalardan biri 1951 yılında UNESCO tarafından yürütülmüştür.

UNESCO'nun raporuna göre, resmi olarak tanınmış ulusal dilin ana dili farklı olanlarca da kullanılmasında mutlak bir ısrarın, farklı ana dili olanlar üzerinde negatif etkiler doğuracağı muhakkaktır. Ayrıca bu tür bir ısrar, yerel grupların ulusal yaşama katılmasını da engelleyecektir. Her halukarda, ulusal çıkarların eğitimin ilerletilmesi ile optimum düzeyde gerçekleşeceği açıktır. (Ancak) eğitimin ilerletilmesi gerekliliği düşüncesi, yerel dillerin eğitim dili olarak kullanılmasının desteklenmesini gerektirebilir. **The Use of Vernacular Languages in Education** (1953) UNESCO, Paris, at p.690'dan aktaran Fernand de Varennes, **Linguistic Human Rights**, s.198

diller ve bu dilleri konuşan kişiler için taşıdıkları değer onarılmış olacaktır. Burada amaç, nesillerin geçmesi ile konuşucu topluluğu giderek azalan dillerin tekrar canlandırılmasıdır. Dillerin yaşatılması görüşü benimsendiğinde, ailelerin ve çocukların başta eğitimde olmak üzere, yaşamın diğer alanlarında kullanılacak dili seçme özgürlüklerine müdahale eden bir devlet ve dil politikası söz konusu olabilecektir. Bu görüş genellikle ulusal azınlıkların temsilcileri tarafından dile getirilmektedir.⁴³⁶

UNESCO'nun perspektifinden hareket eden Stephen May, adalet ve egemen dil arasındaki bağlantıyı geliştirmiştir. May, dilsel adalet konusunda iki önemli iddiayı dile getirmektedir. Öncelikle azınlık mensuplarının kendi ana dilleri yerine egemen çoğunluk veya devletin resmi dilini kullanmaya başlamaları kesinlikle serbest bir seçim sonucu değildir, aksine ideolojik bir baskının sonucudur. Azınlık dilinin kullanılmasının belirli dönemlerde yasaklanması ve diğer şiddet uygulamalarını bir tarafa bıraktığımızda dahi hükümetler, çoğunluk grubunun liderleri politika ve söylemleri ile azınlık dilinin çoğunluk diline göre düşük statüde bir dil olduğunu açık veya örtülü bir şekilde dile getirirler. Üyeleri baskıya maruz kalan, baskı kalksa bile küçük görülmenin devam ettiği bir grup zamanla dilinin tamamen yok olması sonucu ile karşılaşır. May'e göre adalet, dilsel azınlığa karşı yapılan bu baskının kalkmasını ve sonuçlarının telafisini gerektirir.⁴³⁷

İkinci olarak, 1993 Yerli Halklar Bildirgesi'nde belirtildiği gibi “yerli halklar dil ve eğitim üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalıdır”. Buna göre egemen gruplar tarafından dilleri marjinalleştirilen halkların dillerinin tekrar yaşama sokulması gerekir bunu için de egemen grupların daha önce marjinalleştirdiği gruplara kolaylıklar sağlaması gerekir. Milliyetçiler, adaletin, asimilasyonist politikaların yerine azınlık gruplarının dilsel ve kültürel kimliğinin yaşatılması için azınlık gruplarının gösterdiği çabanın devletçe desteklenmesini gerektirdiğini belirtirler. Buna göre dilin değeri başka yerlerde de belirtildiği gibi, bir iletişim aracı olma ile sınırlandırılmaz, bundan öte anlamlar taşır. Réaume'nin belirttiği gibi “birçok insan için dil sadece bir iletişim aracı değildir. Dil konuşucuları için dilin kendisine içkin belirli bir yaşam tarzına katılma,

⁴³⁶ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, s.85

⁴³⁷ May. **Language and Minority Rights**, s.19

kültürel kimliğin ayırddedici unsuru ve bunları devam ettirmenin (tek) yoludur.”⁴³⁸ Buna göre dil ve kültür arasındaki ilişki büyük ölçüde açıktır. Dil sadece kültürel ve doğal bir iletişim aracı değildir. Doğrusu, dil, milliyetçilik üstüne çalışanların belirttiği gibi -her durum için geçerli olmamakla beraber- farklı ulusal kültürleri ve kişisel kimliği belirleyen en önemli objektif kriterlerden biridir. Gerçekten de son on yıllarda devletlerde milliyetçi iddialarla bağlantılı olarak yaşanan çözülme vakıalarında farklı kimliğin kalkış noktasını dil oluşturmaktadır. Bu nedenle bir devlet içinde yaşayan ve genellikle bir azınlık dilini konuşan ulusal azınlıkların dilsel hakları milliyetçi taleplerinin bir parçası olarak dile getirmelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu açıdan bakıldığında dil hakları, ekonomik ve siyasal gücü devlet gücü ile desteklenmiş çoğunluk dilinin etkilerine karşı azınlık dili ve kültürünün savunma aracı olarak değerlendirilebilir.⁴³⁹ Milliyetçi anlayış kısaca dilin kültürel kimlik değerini öne çıkarırken, tarihsel adaletsizliklerin de giderilmesini talep eder.

Dilsel adalet konusunda milliyetçi görüşe yönelik en kapsamlı eleştirilerden birisi Barry tarafından geliştirilmiştir. Barry klasik liberal gelenek çerçevesinde geliştirdiği argümanlarla devletin herhangi bir azınlık dilini veya kültürünü desteklemesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir. Barry bir dilin marjinalleşmesinin tarihsel nedenlerine kayıtsız kalarak, şunları söylemektedir; “Bir dil, konuşucularının açık veya zımnî ve birbirinden bağımsız çok sayıda kararları ile az konuşulmaya başlandığı için yok olabilir. Geçmişte konuşulan birçok dilin bugün artık konuşulmuyor olması ne kadar gerçekse gelecekte de bugün konuşulan bazı dillerin konuşulmayarak kaybolacağı da bir gerçektir. Liberal bir toplum konuşucularının artık terk ettiği bir dilin sürdürülmesini yönünde bir karar alıp söz konusu dilleri destekleyemez.” Barry’e göre, kültürel haklar ve kimlik politikası taraftarı Charles

⁴³⁸ Réaume, “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, s.251

⁴³⁹ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.53; Milliyetçi görüşü destekleyen bir başka yaklaşım, dilsel kendini müdafaa terimi ile Fletcher tarafından ortaya konmaktadır. Formel eşitlik ilkesinin öngördüğü tek tip haklar rejiminin getirdiği sorunları gören Fletcher'e göre, kültürün kendisi olmasa bile çok önemli bir parçası olan dil tehlikede olduğunda onu savunmak, meşru müdafaa gibi görülmelidir. Bu noktadan hareketle, dilsel varlığı tehdit altında olan grubun dilini korumak ve yaşatmak için, etkin, makul (ucuz) ve ölçülü (başkalarına normal dışı bedeller yüklemeyen) olmak şartıyla” önlemler alınabilir. G. Fletcher, “The Case for Linguistic Self-Defense”, R. McKim ve J.McMahan (Ed.), **The Morality of Nationalism**, Oxford: Oxford University Press, 1997, s.338'den aktaran Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.93

Taylor, liberalizm, kültürlerin devamı için herhangi bir destekleme hakları politikası güdemez derken haklıdır. Ancak bu tespitten sonra Barry, söz konusu dil olunca, Taylor'un neden liberal bir toplumdan dili desteklemesini beklediğini sormaktadır.⁴⁴⁰ Başka bir eleştiriye göre de milliyetçiler dillerini kaybeden ya da terk eden bireylerin köken dillerini konuşma ve onu yaşatma yükümlülükleri olduğunu ileri sürmektedir ki bu tür bir yaklaşım, kültürü ilkellettiği gibi cari bir kültürü terk etmek isteyen kişiler üzerinde de haksız bir baskı oluşturur.⁴⁴¹

Galler'de Galce'nin eğitim dili olarak kullanılması örneğini veren Barry'e göre, Galler'de ailelerin büyük çoğunluğu aile içinde Galce konuşmamaktadır. Yani Galilerin büyük çoğunluğu İngilizce konuşmaktadır. Dolayısı ile Galce'nin okullarda zorunlu eğitim dili olarak kullanılmasında ısrar etmek İngilizce konuşan aileler üzerinde bir baskı yaratacaktır.⁴⁴² Barry'nin bir diğer argümanı da liberalizmin, yerel bir azınlık kültürü ve dilini çoğunluğun verdiği vergilerle desteklemeye izin vermediğidir.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Barry, **Culture and Equality**, s.65

⁴⁴¹ Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Ankara: Orion Kitabevi, 2007, s.71. Ancak kişinin kültürel kimliğinin onun bireysel tercihlerinden büsbütün bağımsız olduğu da söylenemez. Bir kere, insanlar belli bir kültür içine doğarlarsa da, hayat boyu yaptıkları seçimlerle kültürel kimliği önemli ölçüde kendilerine özgü hale getirirler. Kültürel kimlik kişilerin kendi hayatlarını yaşarken, kendi bireysel seçimlerine veya onaylarına bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur. Ayrıca, kendi-kendisini belirleme kapasitesine sahip bir kişinin o kültürden 'çıkış hakkı' nı kullanmamış olması da o kimliğin dolaylı olarak onaylandığını gösterebilir. Daha önemlisi, kökeni bakımından iradi olsun olmasın, kişi kendisini o kültürün araçlarıyla ifade etmeyi tercih ettiği anda artık bunun tartışılmasının anlamı yoktur. Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, s.71-72

⁴⁴² Barry, **Culture and Equality**, s.105-106

⁴⁴³ Ancak Barry'nin bu argümanı, dilsel adaletin tarihten kaynaklanan çok boyutluluğu dikkate alınmasa ve sadece liberal teori içinde kalırsa bile kolayca çürütülebilmektedir. Liberal bir toplumda çok az kişinin ilgi gösterdiği bazı sanat dallarının kamu fonları ile desteklendiği bilinmektedir. Çok az kişiyi ilgilendiren bu sanat türlerinin desteklenmesinin nedeni olarak ticari bir getirisi olmasa bile sanatsal değerlerinin yüksek oluşu gösterilmektedir. Eğer Barry'nin dediği gibi çoğunluğun vergileri ile azınlığın taleplerinin desteklenmesi liberalizmle çelişiyorsa söz konusu uygulamanın da liberal toplumlarca eleştirilmesi gerekirdi. Ayrıca azınlığın verdiği vergiler göz ardı edilmektedir. En azından çoğunluk dilinde eğitim veren kurumların-azınlıklar yararlanıyor olsa da – finansmanında azınlık vergilerinin bulunduğu dikkate alınmamaktadır. Verilen örnekler bağlamında şöyle bir değerlendirme yapmakta mümkündür. Azınlık dilinde kamu eğitimi verilmesi yönündeki azınlığın büyük bir kısmının talebi bir hak talebi iken, az talep edilen bir sanatsal faaliyetin desteklenmesi ise bir estetik sorundur. Rawls'un belirttiği gibi adalet eğer toplumsal kurumların ilk erdemi ise az talep gören bir sanatsal faaliyetin desteklendiği liberal bir toplumda azınlığın dil eğitimi hakkının evleviyetle karşılanması gerekir. Barry'nin yaklaşımının, liberal devlet anlayışından çok liberterliğe kaydığını söylemek mümkün gözüküyor. Ayrıca bkz. Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice" „s.86-87

Milliyetçi görüş açısından bakıldığında Barry'nin eleştirileri şöyle yanıtlanmaktadır. Galler örneğinde görüleceği gibi Galler'e geçmişte göç eden İngiliz kökenlilerin neslinden gelen ve bugün Galler'de yaşayan İngilizlerin vaki tarihsel adaletsizliklerin bedelini ödemesi gerektiği elbette söylenemez. Böyle bir uygulamanın kendisi adaletsizlik olur. Ancak Galce konuşan Galli'lerin geçmişte zorla zayıflatılan dillerinin tekrar güçlendirilmesi ve yaşamda kullanılmasına yönelik taleplerinin hakkaniyete veya liberal haklar anlayışına aykırı olduğu da söylenemez.⁴⁴⁴ Barry, tarihsel adaletsizlikleri ve liberal de olsa bir devletin her halukarda bir dili bir şekilde desteklediği olgularını göz ardı etmektedir. Oysa dilsel adalet söz konusu olduğunda bu iki olguyu göz ardı etmek konunun tartışma zemininin ortadan kaldırılması anlamına gelir.

Açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer nokta da Barry gibi birçok liberalin azınlıklara iyi muamele edildiği ve fırsat eşitliği tanındığı takdirde onların gönüllü olarak daha geniş imkanlara kavuşmak için çoğunluk diline asimile olacağı varsayımdır. May ve diğerlerine göre bu görüş tamamen ve açıkça yanlıştır. Zira, Galler örneği ile devam edecek olursak İngilizce konuşan aileler bile kendilerini milliyet yönünden Galli olarak tanımlamaktadır. Ayrıca her dil grubunun kendi köken dilini ve onun ürettiği kültürel formları sürekli bir biçimde devam ettirmekte reddedilemez çıkarları vardır. Ve birçok grup açıkça bunu tercih eder.⁴⁴⁵

Bize göre, Barry'nin, azınlık mensuplarının çoğunluk grubu içinde kendilerine eşit şans tanındığında çoğunluk diline asimile olmayı tercih edeceği görüşü, azınlık gruplarının bazı üyeleri için geçerli olabilir ancak bazı üyeleri asimile olmayı seçti diye aynı beklenti ile dilsel azınlığa yaklaşamaz. Daha da önemlisi bu örnek azınlıkların dilsel hak taleplerini geçersizleştirmenin bir argümanı olarak da kullanılamaz. Zira azınlık gruplarının bazı üyelerinin dilsel asimilasyonu seçmesi bir tercih olarak kabul edilecekse asimilasyonu değil de kendi köken dillerinde yaşamlarını sürdürmek ve

⁴⁴⁴ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.87

⁴⁴⁵ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.87; Stephen May, "Language Policy and Minority Rights", Thomas Ricento (Ed.), **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde (255-272), Blackwell Publishing, 2006, s.264; Gallerde İngilizce'nin ve Gal Dilinin durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. May, **Language and Minority Rights**, s. 252-272

bunun için gerekli olan enstrümanları talep eden azınlık mensuplarının kararlarının evleviyetle özgür bir tercih olarak kabul edilmesi gerekir. Bu tür bir tercihin ayrıca meşruiyeti aranmaz. Tekrar belirtmek gerekir ki dilsel azınlıklara ilişkin sorunların yaşandığı hiçbir ülkede Barry ve diğerlerinin varsaydığı gibi azınlıklara iyi niyetle yaklaşılmamıştır. Devletlerin birçoğu Kymlicka'nın belirttiği gibi az çok dilsel yönden homojen bir topluluk yaratmayı denemişlerdir ve bunu pek de barışçı yollarla yapmamışlardır.⁴⁴⁶

Barry'nin bir diğer eleştirisi de -ampirik bulguların onu onaylamamasına rağmen- dilin temelde öze ilişkin bir şey olmadığıdır. Ancak Laitin ve Reich'in belirttiği gibi eğer dil öze ilişkin bir değer değilse bu sadece azınlık dilleri için değil bütün diller için geçerlidir. İngilizce konuşmak ile Iroqi dili konuşmak arasında içsel bir değer olarak bir farklılık yoksa da her iki dili konuşanlar da dillerini sonraki nesillere aktarmak konusunda aynı arzuyu duyar ve bunun için çabalar. Bu noktada milliyetçilerin dilin konuşma aracı olmaktan öte bir anlamı olduğu şeklindeki görüşleri haklı görünüyor. Dil bir kişinin kimliğini asli unsurlarından biri ve belli bir yaşam tarzını anlamasının yoludur. Herkes trafik akışının sağdan veya soldan yürütülmesi gerektiği konusunda hem fikir olabilir ancak Amerika'da yalnızca Iroqi dilinin kullanılmasının kabul edilmeyeceği çok açıktır. Öyle görünüyor ki Barry, dilsel-kültürel farklılıkların mensupları için taşıdığı önemden bihaberdir.⁴⁴⁷

Bir değerlendirme yapmak gerekirse Barry'nin temsil ettiği klasik liberal anlayış kültürün önemi ve dilin bunda oynadığı rolü küçümsemekte ya da egemen çoğunluğun sözcüsü olarak anlamazlıktan gelmektedir. Dilin ve kültürün taşıdığı önem egemen çoğunluk kültürü ve dili söz konusu olduğunda rahatlıkla tespit edilebilmekte ve bir cazibe ve imkan kaynağı olarak azınlık gruplarının önüne serilirken, söz konusu azınlık kültürü ve dili olduğunda taşıdıkları önem sadece araçsal bir değere indirgenmektedir. Bu çifte standart ve tarihsel adaletsizlikler dikkate alındığında, dilsel adaletin sağlanması için kalkış noktasının neresi olması gerektiği konusunda milliyetçi argümanların bize doğru ipuçları verdiği söylenebilir. Diğer taraftan milliyetçi anlayışın

⁴⁴⁶ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s. 16 vd.

⁴⁴⁷ Laitin And Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.88

içinde barındırdığı kendi üyelerine baskı yapma riski liberal kaygılara haklılık payı veriyor. Gerçekten de çoğunluk dilsel grubuna gönüllü olarak asimile olmayı isteyen azınlık mensuplarının engellenmesi söz konusu olduğunda milliyetçi argüman - temeldeki karşı konulamaz haklılığına rağmen-özgürlüğü tehdit edici bir zemine kayabilir.

İşte bu çelişkiyi gidermek için liberal haklar teorisini esas alan ancak milliyetçi argümanları göz ardı etmeyen üçüncü bir anlayış geliştirilmiştir.

C. LIBERAL KÜLTÜRCÜ GÖRÜŞ

Dilsel adalet konusundaki bu üçüncü yaklaşım biçimi ise bireylerin ancak kendilerinin olan ve içinde yetiştikleri kültüre ve dile ulaşma imkanlarının sağlandığı bir ortamda dilsel adaletin gerçekleşeceğine vurgu yapar. Bu yaklaşıma göre dil ve kültür arasında içsel bir ilişki vardır ve adalet, azınlık gruplarını devletin müdahalesinden koruyacak dış korumalara veya güvencelere ihtiyaç duyar. Azınlık grupları kendi kültürlerini ve dillerini sürdürmek için dil haklarını düzenleyecek yetkilere sahip olmalıdır. Ancak azınlık gruplarının bu düzenleme yetkileri kısıtlanmıştır. Öncelikle hakların taşıyıcıları gruplar değil bireylerdir. Dilsel azınlıkların hakları bu yaklaşımda liberal bir çerçevede ele alınmıştır. Gruplara, mensuplarının özerkliğini kısıtlama izni verilmemiştir. Yani grubun üyeleri isterlerse geleneksel yaşam biçimleri ve inançları ile çelişen yeni görüşler ve pratikler edinebilirler veya farklı bir dil konuşabilirler ve farklı bir dil grubuna geçebilirler. Öncülüğünü Kymlicka'nın yaptığı bu görüş, liberal kültürcü görüş olarak adlandırılmaktadır. Bu görüş milliyetçi görüş ile liberal görüşü uzlaştırma çabasının bir ürünü olduğundan liberal milliyetçi görüş olarak da adlandırılmaktadır.⁴⁴⁸

Liberal kültürcüler için dil politikası, azınlıklar için dilsel dönüşümü esas alan telafi edici adalet temelinde ele alınmaz. Ya da dilsel azınlıkların kendi ana dillerini yeniden üretmek ve yaşatmak için sahip olmaları gereken haklar meselesi olarak da ele

⁴⁴⁸ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.89-90; Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.41

alınamaz. Yani dil ve kültür tek başlarına bir değer olarak nitelendirilmemektedir.* Dil ve kültür 'bireyler' için önemli oldukları için değerlidirler. Liberal kültürcülük, bireysel etik ile kültürel azınlıklar için gerekli olan grup haklarını bağdaştırmaktadır. Bu yaklaşım, milliyetçi perspektifin argümanlarını çerçeve olarak kullansa da içeriğini liberal prensiplerle doldurmaya çalışmaktadır.

Liberal kültürcü olan Kymlicka, bir liberal olarak devletin temel medeni ve siyasal hakları bütün vatandaşlarına garanti etmesi gerektiğini belirtirken, bir kültürcü olarak da bireylerin özgürlüklerini ancak kendi toplumsal kültürleri içinde kullanabileceklerini vurgular. Ona göre, kültür bireysel özgürlüklerin bağlamı olduğu için liberal düşünürler -etik ilkeler temelinde- kültür üzerine yeniden düşünmelidir. Liberal kültürcü anlayışa göre, liberal demokratik devletler, bütün liberal demokratik devletlerde korunan temel medeni ve siyasal hakları korumakla yetinmemeli aynı zamanda etno -kültürel-dilsel grupların ihtiyaç duyduğu spesifik hakları ve farklı kimliklerini de tanımalıdır. Bununla beraber etno-kültürel-dilsel gruplara tanınacak grup haklarının ve uygulanacak politikaların bir sınırı vardır. Liberal bir devlet, gruplara, grup üyelerinin özgürlüklerini liberal prensiplerle bağdaşmayan bir şekilde kısıtlayan haklar tanıyamaz. Gruplara tanınacak haklar sadece dış koruma hakları olabilir. Yani azınlık gruplarını, kültürel-dilsel yönden egemen olan grupların baskısından koruyacak haklar tanıyabilir. Böylece liberal kültürcüler, kişinin kendi kültürü ve kimliğini destekleyen ve koruyan haklara sahip olmasına taraftarken kültür ve kimliğin korunmasının bireylere bir görev olarak yüklenmesine ise karşıdırlar.⁴⁴⁹ Başka bir deyişle grubun, insan haklarına karşı hakları yoktur. Bireysel haklar kolektif haklara göre öncelik taşımaktadır.⁴⁵⁰ Peki bu teorik çerçeve dil hakları söz konusu olduğunda nasıl işlemektedir?

* Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ise dilleri kendi içinde bir değer olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımı, Şart'ın Giriş kısmının ikinci paragrafında ve bazı hükümlerinde görmek mümkündür. Giriş kısmı ikinci paragrafta "Bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa'nın tarihi bölgesel veya azınlık dillerinin; Avrupanın kültürel zenginliğine ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine katkıda bulunduğu düşünülerek;" denilirken, amaç ve ilkeler başlıklı 7. maddenin a.fıkrasında "bölgesel ve azınlık dillerinin, kültürel zenginliğin bir ifadesi olarak kabul edilmesi," ifadesi kullanılmıştır.

⁴⁴⁹ Will Kymlicka, **Politics In Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship**. Oxford: Oxford University Press. 2001, s.42;

⁴⁵⁰ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.195, dpn.228

Kymlicka'nın teorik çerçevesinin arkasındaki olgunun büyük ölçüde Québec-Kanada ilişkisi olduğu bilinmektedir.⁴⁵¹ Bu nedenle dil, Kymlicka'nın teorisinde önemli bir yer tutar. Ona göre, dil grup haklarının merkezinde yer alır. Uygulanacak dil politikaları, okullarda azınlık dilinde eğitime, yerel yönetimlerde ve mahkemelerde azınlık dilinin kullanımına izin vermelidir. Ve şu husus önemle göz önünde bulundurulmalıdır; bu politikalar liberal demokratik bir devlet için sadece tavsiye niteliğinde, istenirse uygulanabilir politikalar olarak değerlendirilmemelidir. Bunlar, etno-kültürel ve dilsel adaletin sağlanması için zorunlu politikalar olarak görülmelidir.⁴⁵²

Liberal kültürcü görüşün birçok yönden çekici olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle kültürel özçülüğü ve saflığı reddettiği halde dil kendisi için iletişim aracı olmaktan öte anlamlar taşıyan bireyler için kendi ana dillerinde yaşamı anlamlı kılma imkanı vermektedir. Kültürel azınlıkların, kendi kabuklarına çekilmeden kendi kültürlerini koruma ve devam ettirme hakkını tanımaktadır. Evrensel (liberal) özgürlüklerin kullanılabilmesinin ön koşulunun kişinin üyesi olduğu grup içinde bu hakları kullanması olduğunun altını çizirken de doğru bir yaklaşım sergilemektedir. Ve bütün bunlara imkan tanırken grup sadakati adına bireylerin hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasını reddetmektedir.⁴⁵³

Bununla beraber, Laitin ve Reich'e göre liberal kültürcülüğün de bazı açmazları vardır. Öncelikle liberal kültürcüler kültürel grupların üyelerini tek ağızdan konuşan bir topluluk olarak kabul etme eğilimindedir. Bunun farkında olan Kymlicka, bu handikabı aşmak için kültürel azınlığa mensup bireylerin diğer kültürlerden önce kendi kültürlerinin bir üyesi olarak değerli olduklarını varsaymıştır. Bundan da öte Kymlicka'nın kültürel azınlıkları egemen gruplardan korumak için geliştirdiği dış korumalar ve kültürel azınlık mensuplarını da kendi gruplarının baskısına karşı korumak için geliştirdiği iç kısıtlamalar ayırımı, dilin nesilden nesile aktarılması

⁴⁵¹ Sinan Gökçen, "Bir Milleti Dillendirmek", Ebru Uzpeder (hızl.), **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (15-17), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, s.16

⁴⁵² Kymlicka, **Politics In Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship**, s. 26-27, 42, 78-79

⁴⁵³ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.89

vakasında sorunlar yaratacak gibidir.⁴⁵⁴ Kymlicka'nın belirttiği gibi, toplumsal kültürler, dilsel ve kurumsal uyum ile tanımlanmıştır. Yine ona göre, eğer ulusal azınlıklar, kendi toplumsal kültürlerini devam ettirmek için bir adalet sorunu olarak bazı haklar talep ediyorlarsa, bu, kendi dillerini devam ettirmek istedikleri anlamına gelir. Bu talepler, eğitimde kullanılacak dil ve müfredat üzerinde yetki sahibi olmayı, dil politikasını belirleme gibi bazı yetkileri gerektirir. Bunun nedeni, bir dilsel topluluk ancak belirli bir toprak parçası üzerinde sayıca fazla ise ve topluluğun dili fırsatlardan yararlanmanın bir yolu olarak kamusal desteğe sahip ise dil topluluğunun nesiller boyu devam edebileceği gerçeğidir.⁴⁵⁵ Yani daha açık bir deyişle belirli bir toprak parçası üzerinde sayıca fazla olan dilsel topluluklara kendi dilleri üzerinde karar alabilme ve onu yaşamın istedikleri alanlarında kullanabilme yetkisi tanınmalıdır. Bu yetkiler kısaca dış korumalar olarak nitelendirilir ve dilsel topluluğu çoğunluk gruplarının baskısına karşı koruma işlevi görür. Bu korumalar sayesinde ulusal azınlığa mensup bireyler ve onların çocukları -özgür seçimler için bir bağlam oluşturan- kendi kültürlerini devam ettirmek için gerekli yetenekleri kaybetmiş olmaz. Ancak Laitin ve Reich'e göre Kymlicka'nın sözünü ettiği dış korumalar, çocukların başka toplumsal kültürlerin dillerini öğrenmek yolunda bir engel teşkil ettiğinden iç kısıtlamalara dönüşür. Özellikle ulusal azınlığın politik liderleri, azınlık haklarını çocukların bir başka kültüre erişim yolunu kapatmak için kullanabilmektedir.* Azınlık haklarının bu türden içsel kısıtlamalara neden olacak şekilde yorumlanması, eğer isterlerse, azınlık kültürüne mensup bazı ailelerin ve onların çocuklarının kendi kültürlerini terk ederek başka bir kültüre dahil olma haklarını kısıtlar niteliktedir. Azınlık kültürüne mensup ailelerin hepsi aynı düşüncede imiş gibi varsayarak, onların, kendileri ve çocukları için bütün

⁴⁵⁴ Dil bağlamında kolektif haklar ve bireysel haklar tartışmasına değinmek gerekli gözüküyor. Kolektif haklar "kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için toplulukların kullandığı haklar" olarak tanımlanabilir. Bireysel haklar ise, bireye bağlı temel özgürlükleri korumaya yönelik haklardır; nereye giderse gitsin bireyin kendisine aittir. Ana dilinin ebeveynden çocuğa aktarılmasında olduğu gibi devamlılık boyutu olan bireysel haklar art zamanlıdır. Daha çok katılıma ilişkin olan kolektif haklar ise eş zamanlıdır. Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.94; Ancak bir ekleme/düzeltilmede bulunmak yerinde olur. Ana dilin ebeveynden çocuğa aktarılması her ne kadar bireysel bir hak ve art zamanlı ise de ulusal eğitim sistemi içinde ana dilde eğitim hakkı tanınmamış ise bir noktadan sonra bu bireysel hak işlevsiz hale gelebilir. Kolektif boyutu olmadan dilin sonraki nesillere aktarılabilmesi mümkün gözüküyor. Bunun nedeni Virtanen'in de belirttiği gibi dilin kullanılması, ırk ve din gibi özelliklerden farklı olarak, toplumsal ilişkinin varlığına bağlıdır. Bu nedenle onu bireysel haklarla korumak ve sonraki nesillere aktarmak olanaksızdır. Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.95

⁴⁵⁵ Kymlicka, **Politics In Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship**. s.79

* Québec, örneği tekrar hatırlanabilir,

öngörülebilir ihtimalleri bir defada hesaplayarak mutlak olarak kendi kültürleri içinde yaşayacaklarını kabul etmek gerçekçi değildir. Barry'nin Galler örneğinde işaret ettiği gibi bazı aileler çocuklarının İngilizce öğrenmesini isteyebilirler.⁴⁵⁶ Bir başka liberal Joseph Carens da liberalizmin, izlenecek politikalar açısından açık uçlu bir düşünce sistemi olduğunu belirtir.⁴⁵⁷ Liberal kültürçülüğe yönelik temel eleştiriler liberal demokratik yazarlarca dile getirilmiştir. Dil politikaları bağlamında bireylerin seçeneklerinin kısıtlanması ve bu kısıtlamaların çoğunun liberal ve demokratik bir tutumla bağdaşmaması üzerinde durulan en önemli konudur.

D. LIBERAL DEMOKRATİK GÖRÜŞ

Liberal demokratik yaklaşım literatürde Joseph Carens, Yael Tamir ve Laitin-Reich gibi yazarlarca savunulmuştur. Demokratikliği öne çıkaran fakat liberalizme eleştirel bakan Parekh'i de kısmen bunlara ekleyebiliriz.⁴⁵⁸ Her ne kadar Kymlicka'nın liberal kültürçü tezlerini eleştirmiş olsalar da Laitin ve Reich gibi liberal demokrat yaklaşımı benimseyen bazı yazarlar, kendi fikirlerini Kymlicka'nın zor meseleler hakkındaki görüşleri ekseninde açıklarlar. Kymlicka zor meseleler hakkındaki genel yaklaşımını: “(bu tür meseleler) demokratik prensiplerden hareket eden ve demokratik sonuçlar üreten iyi niyetli görüşmeler sonucu, siyasal olarak çözümlenmelidir” şeklinde formüle etmiştir.⁴⁵⁹ Liberal demokratik yaklaşım Kymlicka'nın bu formülasyonunu dilsel adalet için ana çerçeve olarak kullanır. Liberal demokratik yaklaşımın bir diğer payandası da Carens'ın liberalizmi, izlenecek politikalar açısından açık uçlu bir düşünce sistemi olarak niteleyen görüşüdür.

⁴⁵⁶ Laitin and Reich, “A Liberal Democratic Approach to Language Justice”, s.91-92

⁴⁵⁷ Joseph Carens, **Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness**, Oxford: Oxford University Press, 2000, s.59.

⁴⁵⁸ Parekh özgürlük bağlamı olarak kültürün mutlaka liberal değerleri desteklemesi gerektiğini belirtir. Yazara göre tercihler özgürce belirlenebiliyorsa, söz konusu seçimler liberal değerlere yönelme bile kabul edilmek durumundadır. Yazarın zayıf kültürel rölativist görüşlere yakın olduğu söylenebilir. Kültürel çeşitlilik konusunda J.Rawls, J.Raz ve W.Kymlicka'nın görüşlerinin değerlendirilmesi ve Parekh'in kendi görüşleri için bkz.Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.;103-146. Zayıf Kültürel Rölativizm ve Katı Kültürel Rölativizm ayrımı için Bkz. Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, s.119-120

⁴⁵⁹ Yani, yalnızca grup farkına dayalı özel hakların değil, aynı zamanda bu hakların tanımlandığı, ve yorumlandığı karar alma süreçlerinin ne kadar adil olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Bir karar alma sürecinin adil olup olmaması başka şeylerin yanında, azınlığın çıkarlarının hesaba katılması ve perspektiflerinin dikkate alınması anlamına gelir. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.207

Laitin ve Reich'e göre bir devlet içindeki vatandaş veya vatandaş gruplarının her biri dilsel bir topluluk veya uygulanacak dil politikaları için destek arayabilir. Bunun için demokratik müzakere süreçlerine, oy vererek, baskı grubu veya koalisyonlar oluşturarak katılabilirler. Onların bu faaliyetlerinin tek kısıtlaması diğer bireylerin temel haklarını ihlal etmemektir. Bu yaklaşım yaşayan bir dili ve dilsel topluluğu üzerinde serbestçe karar alınıp verilebilen unsurlar olarak ele alır. Buna göre topluluğun bütün bireyleri oyları vasıtası ile kamu yararının ne olduğunun belirlemesine yardım etmelidir. Eğer devlet içinde siyasal bir çoğunluk tehlike altında olan bir dilin kamu fonları ile desteklenmesi gerektiğine karar verirse bütün vatandaşlar kendilerine düşen miktarda vergi ile söz konusu dilin yaşatılmasına destek vermelidir veya demokratik süreçler sonucunda geçmişte baskı altında kalarak marjinalleştirilen bir dilin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi yahut kamu hizmetlerinin azınlık dilinde de sunulması yönünde bir çoğunluk kararı oluştursa bütün vergi yükümlüleri buna uymalıdır.⁴⁶⁰

Bir topluluğun kamu yararı adına dilsel bir cemaat oluşturmak yahut zayıflamış bir dilin tekrar güçlendirilmesi için vergi yükümlüsü üyelerinden vergi alması veya bir dilin kamusal yürürlüğünün kaldırılması, demokratik süreçler içinde gerçekleşmişse liberal demokrat görüşü benimseyenler için bunlar kabul edilebilir durumlardır. Hepsi etik açıdan nötr durumlardır. Bir topluluğun bir müze yapılmasına veya klasik müziğe verilen kamusal desteğin kesilmesine karar vermesi ile aynıdır. Tamir bu duruma örnek olarak Hebrew dilinin İsrail'deki yükselişini vermektedir. İsrail devletinin kuruluşunun ilk dönemlerinde İsraililerin büyük çoğunluğu bildikleri başka dillerdense Hebrew dilini konuşmayı yeğlemişlerdir. Ancak özellikle 1970'lerden sonra İngilizcenin kendi kültürlerine olabilecek nüfuzunun kendi kültürleri ve dillerini tehdit edecek boyutta olmadığına karar vermiş olmaları ki Hebrew dilinin ayrıcalıklı statüsü sona ermiş ve İngilizce, Arapça, Rusça veya Yiddish dilinin Hebrew dili ile beraber resmi dil olabileceği konusunda anlaşmışlardır. Bu olay, kültürün vatandaşlar ve devlet nezdinde değişebilirliğinin bir kanıtıdır.⁴⁶¹ Benzer bir yaklaşımla Carens da Québec'te Fransızca'yı

⁴⁶⁰ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.93

⁴⁶¹ Yael Tamir, **Liberal Nationalism**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993, s.88; Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s.93

öğrenen ve vatandaşlığa hak kazanan sayıları giderek artan göçmenlerin Québec'e entegrasyonlarını etkileyen bazı dil yasalarının değiştirilmesini talep edebileceklerini belirtmektedir. Carens, Québec vatandaşları olarak göçmenlerin, Québec'in geleceğinin nasıl olması gerektiği konusunda diğer vatandaşlarla eşit söz hakkına sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Göçmenlere bu hak tanınmadığı takdirde vatandaşlar arasında haksız bir sınıflandırma söz konusu olacaktır.⁴⁶²

Görüldüğü gibi liberal demokratlar ne milliyetçiler gibi, ne de liberal kültürçüler gibi vatandaşlar için önceden öngörölmüş ve tanımlanmış bir dilsel çıkarın bulunduğu iddiasında bulunmazlar. Dille ilgili de olsa liberal demokratik bir toplumda çıkarlar, izlenecek politikalar, tanınacak haklar ve yasalar zamanla değişebilir. Pratikte dil ile ilgili konular elbette bir stadyum inşaatı ya da benzer bir olay ile kıyaslanamaz. Ancak teorik düzeyde dille ilgili alınacak kararlara diğerlerine oranla bir öncelik verilmesi için bir neden yoktur.

Liberal demokratik düşünürlerin dil ile ilgili alınacak kararların eğer demokratik koşullarda alınmışsa nötr olduğu görüşü eleştirilmiştir. Bazı teorisyenler, kimliğin kurucu ve kurucu olmayan unsurları arasında bir ayırım yapmışlardır. Buna göre kurucu unsurların çoğu en azından belli bir dönem için seçim dışı unsurlardır. Örneğin Tamir, kültürel seçimlerin kurucu unsurlar olduğunu ve kurucu olmayanlara göre önceliği olduğunu belirtir.⁴⁶³ Bu bağlamda ana dil kişinin seçimi dışında kalan fakat din gibi kimliğin kurucu unsuru olan bir olgudur. Dil kimliğin kurulmasında iki yönlü bir fonksiyona sahiptir. İlk önce dil diğer dillerden ayrılarak, kimliği de farklılaştırır. İkinci olarak dil, kimliği oluşturan diğer unsurlar olan gelenek, din, vb. unsurların taşıyıcısı olarak kimliği oluşturur.

Bu eleştiriyi dikkate alan bazı yazarlar, dilin konuşucuları için taşıdığı önemi küçümsemediklerini ancak onun taşıdığı anlamın önceden tespit edilemeyeceğini vurgulayarak dilin öneminin o dili konuşanların kültürel ve sosyal faaliyetleri ile belirlenebileceğini ve onun hakkında alınacak kararın siyasal süreçler sonucunda

⁴⁶² Carens, **Cultur, Citizenship and Community**, s.132-133

⁴⁶³ Tamir, **Liberal Nationalism**, s.41

verilmesi gerektiğini belirtirler. Zira kimlik bağlamında asıl önemli olanın ne olduğu ancak ucu açık müzakere ile belirlenebilir ve bu kişiden kişiye değişkenlik arz edebilir. Kimisi için bu dil iken diğeri için bu din bir diğeri için cinsiyet başka birisi için de bu... Eğer dil konusunda insanlar çok katı ise, demokratik süreçler dilin bireysel ve toplumsal olarak taşıdığı önemi ortaya çıkaracaktır.⁴⁶⁴ Diğer yandan liberaller elbette dilsel grupların kendi dillerini geliştirme veya kamusal makamlarca tanınması yönündeki -örneğin resmi dil olarak kabul edilmesine yönelik- çabalarını sorgulamamalıdır. Ancak liberaller, yerel toplulukların bir dilsel cemaat yaratma çabalarını sorgulayabilmelidir. Özerk bir yönetimin köken kriterini kullanarak, hangi vatandaşların yerel dil rejimi dışında kalacağını belirleyebilmesine ilişkin kural, insanları öncelikle bir topluluğun üyesi olarak değil, birey olarak ele alan temel liberal prensip ile çelişmektedir. Québec'te Fransız kökenlilerin çocuklarını İngilizce eğitim veren kamu okullarına göndermelerini kısıtlayan kural buna bir örnektir. Québec'te aileleri Kanada'da İngilizce eğitim alan ailelerin çocukları, eğitim dili İngilizce olan okullara gidebilirken Fransız kökenli aileler ve göçmenler bu imkandan mahrum bırakılmıştır. Bir diğer örnek de hakim dilde (Kastilya dili) yayınlanmış kitapların ve diğer enstrümanların kamusal eğitimde kullanılmasına izin vermeyen kanunların geçerli olduğu Katalonya'dır. Özel eğitim kurumlarında ise bu bilgi materyallerinin kullanılmasına izin verilmiştir. Hem Québec örneğinde hem de Katalonya örneğinde eşit fırsat ilkesi şeklindeki liberal postula ihlal edilmiş olmaktadır.⁴⁶⁵

Katalonya'dan verilebilecek bir başka örnek 1998 tarihli 'Dil Politikası Yasa'sıdır. İspanya Anayasa'sı özerk bölgelere ülkenin ulusal dili ile beraber yerel dillerini resmi dil olarak belirleme hakkı tanımıştır.⁴⁶⁶ 1983 tarihli "Dilsel Normalleşme Yasası" çerçevesinde Katalan yerel hükümeti Katalan dilinin ve dil topluluğunun desteklenmesi için detaylı bir program hazırlamıştır. Programın ilk on beş yılından

⁴⁶⁴ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s. 95

⁴⁶⁵ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s. 96-98

⁴⁶⁶ İspanya Anayasası, üçüncü maddesinde:

"1.Kastilya lehçesi devletin resmi İspanyolca dilidir. Bütün İspanyollar onu öğrenmekle yükümlüdür. Ve onu kullanmak bütün İspanyolların hakkıdır.

2.İspanyanın diğer dilleri statülerine bağlı olarak özerk topluluklar içinde resmi dil olabilir.

3.İspanyanın dilsel çeşitliliği ve zenginliği özel bir saygı ve koruma gerektiren kültürel bir mirastır." denilmektedir.

sonra seçimle işbaşına gelen milliyetçi parti *Convergència i Unió (CiU)* dilsel gelişim programında kendisinin yaptığı değişikleri gelecekteki hükümetler için de bağlayıcı hale getirmek istemiştir. CiU'nun önerisi içlerinde Katalan olmayan üyelerin de bulunduğu büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir.⁴⁶⁷

Laitin ve Reich Katalan Yerel Yönetimini eleştirirken, liberal demokratik perspektiften bakıldığında dil politikasının iki tarafı olduğunu belirtirler. Bunlar devlet ve ailelerdir. Öncelikle devlet, çocukların tam gelişiminin ancak hakim dilde alınacak bir eğitimle olabileceğini bir ön kabul olarak benimseyemez. Ailelerin talepleri eğitimde uygulanacak dil politikasında belirleyici olmalıdır. Liberal bir devletin resmi dil veya dillerde eğitim vermek konusunda hassasiyetleri olabilirse de aileleri, çocuklarının eğitiminin mutlaka bu resmi dil veya dillerde olması konusunda zorlayamaz. Bu noktada şöyle bir sorun ortaya çıkabilir: devlet çok az konuşanı olan bir dile sahip ailelerin çocuklarını sadece kendi dillerinde eğitime yönündeki taleplerini nasıl karşılamalıdır. Örneğin 4500 konuşanı olan Katalonya'daki Aranese dilini konuşan aileler için nasıl bir eğitim politikası benimsenmelidir. Liberal demokrat perspektif, Aranese dilini konuşan ailelerin sadece kendi dillerinde eğitim alma talebini, çocuklarının gelişimini kısıtladığı ve bireysel özerkliği zedelediği gerekçesi ile reddetmektedir. Liberal demokratlara göre liberalizm, söz konusu çocukların bölge dili olan Kataloncayı, ülkenin dili olan İspanyolcayı, komşu ülkenin dili olan Fransızcayı veya artık küresel dil olduğu kabul edilen İngilizceyi öğrenmeleri zorunluluğunu öngörmez. Ancak liberalizm ve onun ilgilendiği bireysel özerklik, Aranese dili ile beraber bu dillerden en az birinin öğrenilmesi gereğini kabul eder.⁴⁶⁸

V. DİL HAKLARININ TEMELLERİ

Dil hakları, dille bağlantılı davranış ve değerleri koruyan temel haklardır. Temel haklar deyimi, bu hakların, devletin anayasasında veya devleti bağlayan uluslararası bir antlaşmada yer almasını ifade eder. Bu bağlamda dil hakları, bir devlette dil politikaları çerçevesinde, dillerin statülerini ve kullanılmasını düzenleyen yasalara

⁴⁶⁷ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s. 97

⁴⁶⁸ Laitin and Reich, "A Liberal Democratic Approach to Language Justice", s. 96-98

bir sınırlama getirir. Günümüzdeki gelişmelere baktığımızda, bireylerin sahip olduğu dil haklarına sadece ulusal düzeyde anayasalarda değil, aynı zamanda uluslararası hukukun küresel ve bölgesel düzeydeki belgelerinde de rastlanmaktadır. Bu belgeler, bireylerin dil haklarını korumak için ulusal dil politikalarına sınırlamalar getirir. Dil haklarının özünü ise bir kişinin kendi dilini kullanma hakkı oluşturur. Ya da daha net bir ifade ile bir kişinin seçimi olan dili kullanma hakkı oluşturur.⁴⁶⁹

Dil haklarının teorik temellerini ortaya çıkarmaya yönelik iki bakış açısının bulunduğu görülmektedir. Dil hakları en genel anlamda faydacı açıdan ve normatif açıdan savunulabilmektedir.

A. DİL HAKLARINI KAMU YARARI TEMELİNDE ELE ALAN GÖRÜŞLER

Dilsel haklar kamu yararı çerçevesinde savunulabilir görünmektedir. Çok genel terimlerle kamu yararı veya iyi şu unsurları içermelidir:

(a) Birleşiklik; eğer bir iyi bir kişi için elde edilebilir ise bu iyi diğerleri için de elde edilebilir olmalıdır.

(b) Hariç tutulamazlık; eğer bir iyiden bir kişi yaralanıyorsa hiç kimse aynı iyiden yararlanmaktan men edilemez olmalıdır.

(c) Bölünemezlik; iyi parçalanıp bireylere tahsis edilemez olmalıdır. Tüketici olmayan bir örnekleme ile mesela temiz hava, doğal çevre, cadde ışıkları veya kültür ve dil bu türden kamu yararı kapsamına giren bölünemeyen unsurlardır.⁴⁷⁰

En alt düzeyde yer alan bu iyiler ‘zorunlu’ iyiler olarak da adlandırılmaktadır. Bazı kamu iyileri sadece tek bir kişinin gücü ile üretilebilir iyilerdir. Örneğin kendi

⁴⁶⁹ Susanna Mancini - Buruno de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, Francesco Francioni and Martin Scheinin (Ed.), **Cultural Human Rights** içinde (247-284), Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 247-248

⁴⁷⁰ İdil Boran, “Benefits, Intentions and the Principle of Fairness”, **Canadian Journal of Philosophy**, Volume 36, Number 1, March 2006, s. 98

evinin dış yüzeyini çok güzel bir biçimde süslemiş bir kişi, gelip geçenlerin evin dış yüzeyini izlemekten zevk almalarını sağlamış olur. Bununla beraber tek kişi tarafından üretilen bütün iyiler kamu iyisi olarak nitelendirilemez. Bazı iyiler ise ortak bir çaba ile üretilebilir veya korunabilir buna ‘kolektif zorunluluk’ denilebilir.⁴⁷¹ Bazı düşünürler kolektif zorunluluk şartını çevreci grupların doğal yaşamı korumak için ortak hareket etme zorunluluğu gibi durumlarda kullanırlar.⁴⁷² Aynı şekilde diller de sonraki nesillere aktarılmak için onu konuşan belli sayıdaki insan topluluğuna ihtiyaç duyarlar. Bu durumda kamu yararı adına kullanılan kolektif zorunluluk şartı dillerin korunması olayında da geçerlilik kazanabilir. Dil kolektif şekilde üretilen ve korunan bir yarardır.⁴⁷³

Toplumda tek bir dilin kullanılmasının, kamu için daha üstün bir yararı olduğu, iletişim imkanını artırarak konuşuculara daha fazla yarar sağladığı yönünde görüşlerin savunulduğu da görülmektedir. Philippe Van Parijs, İngilizcenin uluslararası alanda ortak bir dil olarak sağladığı yarardan yola çıkarak, benzer şekilde ulusal ölçekte de tek bir dilin ortak dil olması durumunda toplumda üretilen faydanın ülke genelinde dağılımının mümkün olacağını belirtmektedir.⁴⁷⁴

Dilsel çeşitliği toplumsal bir yarar kaynağı gören anlayışlar birkaç farklı argümana dayanmaktadırlar.

1. Ekolojik Bir Değer Olarak Dil

Normatif düşüncenin bir biçimi, dil çeşitliliğinin korunmasını canlı türlerinin çeşitliliğinin korunmasına benzer bir yaklaşımla ele alır ve nasıl tehdit altında ve yok olmak üzere olan canlı türlerinin korunması için bir çaba harcanıyorsa aynı çabanın dilsel çeşitliliğinin korunması için de gösterilmesi gerektiğine inanır. Bu çabanın gösterilmesi gerekliliğinin normatif bir temeli olarak da, nasıl canlı türlerinin

⁴⁷¹ İdil Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.194

⁴⁷² Paula Casal, “Environmentalism, Procreation, and the Principle of Fairness” **Public Affairs Quarterly**, 13 / 4: 1999, s.365

⁴⁷³ Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.194-195

⁴⁷⁴ Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.193

korunmasında kamunun yararı varsa dilsel çeşitliliğinin korunmasında da kamunun benzer bir yararı bulunduğu vurgulanır. Ve eğer dilsel çeşitlilik ile canlı çeşitliliği arasında bir korelasyon bulunursa canlı çeşitliliğini destekleyen argümanların dilsel çeşitliliği savunmak için de kullanılabilirdiği belirtilir. Buna göre, dilsel çeşitliliği savunmak için gerekli olan pratik ve normatif argümanlar, biyolojik çeşitliliği destekleyen argümanlardan devşirilebilir. Bu bakış açısına göre diller geniş anlamda içinde yaşadığımız ekosistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Stephen May ve Tove Skutnabb-Kangas gibi dil hakları konusunun önde gelen araştırmacılarından bazıları, kısmen bu anlayışı benimserler. Örneğin May, ekolojik argümanları her ne kadar dillerin korunması için doğrudan kullanmasa da dil kaybı ile beraber biyolojik çeşitlilik hakkındaki ve canlı türlerinin özellikle tıpta kullanımına ilişkin bilginin de kaybolacağını belirtmektedir.⁴⁷⁵ Ekolojik yaklaşıma göre dil hakları insan hakları olarak nitelenmez çünkü haklar kişilere referansla temellendirilmemekte, haklar, dilin kendisine referansla temellendirilmektedir. Bu nedenle, bu ikinci yaklaşıma göre dil haklarının koruduğu çıkarlar -bazı durumlarda tuhafliğe neden olma ihtimaline rağmen- azınlık dili konuşucularının dile ilişkin çıkarlarından ayrılabilir.⁴⁷⁶

Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nın kısmen bu anlayışın bir ürünü olduğu söylenebilir. Azınlık Dilleri Şartı, dil haklarının önemini, pozitif bir değer olarak kültürel çeşitliliğin kendi içsel değeri ile birleştirmektedir. Şartın Giriş kısmının ikinci paragrafındaki 'bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa'nın büyük bölgesel ve azınlık dillerinin; Avrupa'nın kültürel zenginliğine ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine olan katkıları düşünülerek,' ifadesi kullanılmıştır. Giriş bölümünün diğer paragraflarında 'kültürel çeşitlilik', (6.paragraf) 'kültürler arası bağların ve çok dilliliğin değeri' (5. paragraf) gibi ifadelerde de aynı yaklaşımı görmek mümkündür. Şartı açıklayan raporun 2. ve 11. paragraflarında da, her bir az ya da çok

⁴⁷⁵ May, **Language and Minority Rights**, s.3; Ekolojik çeşitlilik ile dilsel çeşitliliği ve zenginliği coğrafi bölgeler, her ikisinin de yok oluş süreçleri ve neden korunmaları ve desteklenmeleri gerektiği konularında benzerlikler yönünden bir karşılaştırma girişimi için ayrıca Bkz. Boran, "Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness", s.192

⁴⁷⁶ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.94-95

yok olma tehdidi altında olan Avrupa'nın otokton dillerinin korunup geliştirilmesinin Şartın temel amacı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷⁷

2. Estetik Bir Değer Olarak Dil

Dilsel çeşitliği toplumsal bir yarar kaynağı gören anlayışlardan birisi de dilleri estetik değer kaynakları olarak gören yaklaşımdır. Dilsel çeşitlilik estetik ilgiler ve kaygılardan ötürü korunmayı hak eder. Buna göre, her dil kendi içinde bir estetik değer taşır. Her dil insanların duygu ve düşüncelerini açıklayabilmelerinin farklı bir yolunu sunar. Ek olarak her dil farklı sanat anlayışlarını ve eserlerini meydana getirmenin bir aracıdır. Daha da ötesi bazı sanat eserleri, belli bir dil ile bütünleşmiştir. Örneğin bir şiir türü olan Haiku Japon dili ve kültürü ile özdeşleşmiştir. Dolayısı ile çok farklı türden sanat üretimlerinden haberdar olabilmemiz ve onlardan istifade edebilmemiz için onların ifade aracı olduğu kadar onları koruyan ve sonraki nesillere aktarma işlevini de yerine getiren dillerin yaşatılması önemlidir.⁴⁷⁸

Estetik bir değer olarak dilin korunması gerekliliğini savunan düşünce bazı eleştirilere uğramıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;

Öncelikle, yaşamımıza anlam katan estetik ihtiyaçların dilleri korumak için gerekli olan moral ve hukuki gerekçeleri sağlamaktan uzak olduğu söylenebilir. Bunun yanında toplum adına yapılan kamu harcamalarında önceliğin estetik ihtiyaçları tatmin etmek olmadığı da söylenebilir. Ya da bireylerin bir kısmının otorite destekli estetik anlayışlarını, devletin bir dini desteklemesine benzer bir şekilde bir tarafsızlık ihlali olarak yorumlaması mümkündür. Nihayet estetik kaygılar kabul edilemez şartlar altında yaşayan ve çalışan toplumun en yoksul kesimlerini büyük ihtimalle ilgilendirmeyecektir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.95

⁴⁷⁸ Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.195

⁴⁷⁹ Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.195-196

3. Epistemik Bir Kaynak Olarak Dil

Estetik Argümana benzer bir şekilde, dilsel çeşitliliği fayda temelinde ele alan ve dillerin korunması gerekliliğini dile getiren bir diğer bakış açısı da bilimsel yaklaşımdır. Bilimsel yaklaşımı savunanlar dili, ekolojik çevrenin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirirler. Canlı türlerinden elde edilen veya edilebilecek muhtemel faydalara ulaşabilmenin bir aracı olarak ve bir bütün olarak eko sistemin korunması zorunluluğu nedenleri ile dilsel çeşitliliğin korunması gerektiğine inanırlar. Özellikle az bulunan bitki türlerinin kullanım alanları muhtemelen aynı habitatı paylaşan yerli halklar ve dilleri tarafından ifade edilebilir.

Fakat dilsel çeşitliliğin korunmasını savunan bilimsel argümana da makul bazı itirazlar yöneltilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür; öncelikle, küçük diller bilgi kaynağı olarak da zengin olamayacağından fazla bir işlev üstlenemezler. Onlardan henüz elimizde olmayan bazı bilgileri elde edebileceğimizi ummak iyimserlik olur. İkinci olarak bu dillerden elde etmeyi umduğumuz bilgiler aktüel olmaktan çok ihtimalidir. Üçüncüsü mevcut olsa bile bu bilgilerin ortaya çıkması zamansal olarak hem belirsiz bir geleceğe bağlanmıştır hem de henüz vakıf olmadığımız bazı bilgileri gelecekte elde etsek bile bunların faydalı olacağı şüphelidir. Tüm bunlardan sonra epistemik bilgi kaynağı olarak her dilin korunması gerekliliği iddiası dilsel çeşitliliği savunmak için zayıf bir argümandır.⁴⁸⁰

Bir değerlendirme yapmak gerekirse, dilsel çeşitliliği kamu yararı veya fayda temelinde ele alan görüşler, dilsel haklar açısından bir güvence kriteri sağlamaktan uzaktır. Hem ekolojik ve estetik argüman hem de epistemik argüman hakların geçerliliğini fayda temelinde ele aldığı için güçlü bir dil hakları savunusu sağlamaz. Bir dilin sağladığı ve sağlayabileceği faydaların tespitindeki güçlük bir yana, böyle bir imkana sahip olunması durumunda bu tespiti kimin yapacağı ve dilin faydalılığının objektif tespitinin zorlukları gibi faktörler devreye girdiğinde, dil haklarını

⁴⁸⁰ Boran, "Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness", s.198; Ayrıca bkz. Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s.213

sağlayacakları fayda temelinde ele almanın makul bir yaklaşım olmadığını söyleyebiliriz.

Ayrıca hak sahipliği, bir kez dilin ve kültürün sağladığı faydaya dayandırılırsa kaçınılmaz olarak değer açısından bir dil ve kültür hiyerarşisi yaratılacaktır. Dil ve kültürleri bu tür bir hiyerarşik konumlandırmaya tabi tutmanın nihai olarak tüm dillerin en alttakinden başlayarak tek dili kalıncaya kadar yok olmasını ima ettiğinden kuşku duymamak gerekir. Bu tür bir hiyerarşiyi meşru görmenin mantıki sonucu belirsiz bir gelecekte bir dilin -lingua franca değil- dünyanın tek dili olmasını kabul etmektir.

Ancak dilleri fayda temelinde ele alan ve azınlık dillerini ekonomik veya yararlı bulmayanların -faydayı maksimize etse dahi- tek bir dünya diline razı olmayacakları çok açıktır. Dolayısı ile dillerin onu konuşanlar açısından basit kâr ve fayda kavramları ile izah edilemeyecek bir değeri vardır. Bu değer, büyük ölçüde kısmen incelediğimiz dilin kimlikle* ve ilk bölümde incelediğimiz eşit insan onuruna sahip olma hakkı** ile olan bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Azınlık olsun çoğunluk olsun hiçbir dil grubunun üyeleri söz konusu kendi dilleri olunca ona sadece fayda temelinde yaklaşmaz. Daha çok benliğin veya kimliğin bir ifade biçimi olarak değerlendirir. Dolayısı ile dil haklarının normatif bağlayıcılığı olan bir anlayışla ele alınması gerekir.

B. DİL HAKLARININ NORMATİF TEMELDE ELE ALINMASI

Dil hakları normatif düzlemde iki temel bakış açısı ile incelenebilir. Bunlar; bireysel özerkliğin teminatı olan seçim özgürlüğü ve dil bağlamında insanların onur eşitliğini hayata geçirmenin vasıtası olan dil hakları perspektifleridir.

* Dilin kimlikle olan bağlantısı dil hakları üzerinde çalışanları araçsal ve araçsal olmayan dil hakları ayrımı yapmaya yöneltmiştir. Araçsal olmayan dil hakları büyük ölçüde dilin kimlikle olan içsel bağlantısı üzerine kuruludur. Bkz. İkinci Bölüm, VI. C. Araçsal- Araçsal olmayan dil hakları ayrımı.

** Bkz. Birinci Bölüm, VI. C. Eşit Tanınma Talebi.

1. Bireysel Seçimlerin Saygıya Değer Olması

Dilsel çeşitliliği savunmak için bir argüman liberal perspektiften getirilebilir. Liberallerin bir kısmına göre dilsel çeşitliliğin korunması ile ilgilenmemizin nedeni, bir dili kullananlarının o dili konuşmaya ve sonraki nesillere aktarmaya değer bulmaları ve bu konuda bir seçim yapmalarındır. Dünyada yaşayan herkesin kendisine tek bir seçenek sunulmasındansa sunulan seçenek sayısının fazla olmasını arzulayacağı söylenebilir. Dilsel çeşitlilik, bireylere hayatlarında anlam katacağını düşündükleri seçimler konusunda seçenek zenginliği sağlar. Bu anlamda bireyler bir dili ve özellikle de bir dili kimliklerinin bir parçası olarak görenler o dili, değerli gördükleri için kullanmaya devam etmek ve sonraki nesillere aktarmak isteyebilir. Bu istem bireysel bir seçim olarak saygı görmeli ve korunmalıdır.⁴⁸¹

Diğer yandan bireyler bir dil topluluğunun içine doğmuş olduklarından ve bir noktada söz konusu dil ile bütünleşmiş olduklarından, bireylerin kendi dillerini kullanmak ve sonraki nesillere intikal ettirmek istemelerinde gerçek ve iradi bir seçim olmadığı, bir itiraz olarak -bir an için-ileri sürülebilir.⁴⁸² Ancak bu itiraz kendi içinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Bu itiraz öncelikle küçük veya azınlığın kullandığı diller için ileri sürülür. Yani itiraz sahipleri iradi seçim meselesini bütün dillere teşmil etmezler.* Oysaki bir dilin konuşulması ve aktarılmasında bireylerin –ki buna gelecek nesilleri de ekleyebiliriz- iradi bir seçimi yoksa, bu azınlık veya çoğunluk, küçük veya büyük bütün

⁴⁸¹ Boran, “Global Linguistic Diversity, Public Goods, and The Principle of Fairness”, s.198

⁴⁸² Grin, etnisitenin seçilmemiş olması ile kendini belirleme arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Ben etnisiteyi, öznel bir belirlenim veya seçilmemiş bir grup içinde kendi kendini belirleme olarak görüyorum. Kendi kendini belirleme ile seçilmemiş bir gruba üyelik ile kendini tanımlama arasındaki olası çelişki sadece görünürdedir. Cinsiyet ile cinsellik kavramları arasındaki fark bize bir karşılaştırma imkanı verebilir. Cinsiyet (sex) seçilmemiş –biyolojik- bir kategoridir. Fakat cinsellik, toplum içinde kişinin kendisinin ve diğerlerinin oluşturduğu bir belirlenimdir. Bu ayrımı etnisite sözcüğünde de görebiliriz. Kelimenin ifade ettiği anlam iki katmanlıdır: Etnisite, bir anlamda seçilmemiş bir olgu olduğu gibi, -köken, ana dil veya çocukluktan edinilen kültürel davranış modeli vs- bir anlamda da bireyin kendisi veya diğerleri tarafından da belirlenebilmektedir. Bu basit anlaşılış Fishman’ın etnisiteyi üç unsurdan oluşan bir kategori olarak nitelendirmesi ile de tamamen uyumludur. Fishman’a göre bunlar; köken (nesiller arası devamlılık kavrayışı), maddi ve manevi miras (dil, kültür ve bunlar vasıtası ile devamlılık ve geçmişte neler olduğunun ifade edilmesi) ve fenemoloji (kişinin, etnisitenin hissettiği/kavradığı/seçtiği veya affettiği karakteri)” François Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal”, Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.), **Language Rights And Political Theory** içinde (169-188), Oxford University Press, 2003, s.171

* Bkz.Birinci Bölüm II. Birey ve Kültürel Seçim

dillerin konuşucuları için geçerlidir. Bu ispatına ihtiyaç duyulmayan bir olgudur. Öyleyse bu gerçeğe rağmen bu itiraz neden ileri sürülür? İradî seçim konusunda itirazda bulunanların bu itirazının arkasında dile getiril(e)meyen bir ön kabul vardır. İtiraz sahipleri kendilerine göre dilleri bir değer hiyerarşisine tabi tutmaktadırlar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus hiyerarşi zincirindeki diller bir mekan (vatan/ülke), bir siyasal birim (devlet) ve bir insan topluluğu (ulus) ile sınırlandırılmıştır. İtiraz sahipleri dile getir(e)meseler de şunu ima etmektedirler; Ulus-devletin resmi dili resmi dil olmaktan da öte hiyerarşinin tepesindeki en değerli dildir, daha az kişinin konuştuğu veya resmi olarak tanınmayan diğer diller değer açısından daha düşüktür. Bu durumda ülkedeki bütün insanların bu en değerli dilde konuşmaları kendileri açısından da faydalıdır. Bu tür bir bakışın etno-sentrizmi dil üzerinden dile getirmekten başka bir şey olmadığı söylenebilir.⁴⁸³

2. Hak Temelli Yaklaşım

Dil haklarının normatif temelde savunulması, gerçek anlamda insan hakları çerçevesinde yapılabilmektedir. Liberal siyaset teorisinin kalkış noktasından bakıldığında hukuk düzeninin öngördüğü formel haklardan farklı dilleri kullanan bireylerin nasıl yararlanacağı sorgulanmaktadır. Habermas'ı izleyerek, yorumcuların, genellikle 'tanınma politikası' taraftarlarının, azınlık dillerini kullananlara yasalarca bazı özel koruma hakları tanınması gerektiğinde hem fikir olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak bu hakların amacı seçim özgürlüğünü korumaktır. Bu türden seçimlik yetki tanıyan bir kuralın özel bir hak olarak da görülmemesi gerekir. Daha çok, aynı durumda olanlara eşit davranılması farklı durumda olanlara ise farklı davranılması gerektiği şeklindeki genel prensibin uygulanması olarak görülmelidir.⁴⁸⁴ Ancak burada

⁴⁸³ Nitekim başka yazarlar da bireysel veya grup temelinde dilsel insan haklarından mahrumiyetin, dilcilik olarak adlandırdıkları ırkçılığın çağdaş ve sofistike bir versiyonundan neşet ettiğini belirtmişlerdir. Tove Skutnabb-Kangas-Robert Phillipson, "Linguistic Human Rights, Past and Present", Tove Skutnabb-Kangas-Robert Phillipson (Ed.), **Linguistic Human Rights Overcoming Linguistic Discrimination** içinde (71-110), Mouton de Gruyter. Berlin –Newyork, 1994, s.72

⁴⁸⁴ François Grin, "Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal", s.183; Habermas'ın belirttiği gibi, vatandaşlık hakları teorisi bireyleri ancak kimliklerinin şekillendiği hayat biçimleri bağlamında ele alan politik tanınma gerçekleştiğinde korur. Liberalizmin klasik haklar sistemi, söz konusu bağlantıyı gözden kaçırdığında, evrensel insan hakları her türlü kültürel ve sosyal farklılıktan arı bir soyutlamaya dönüşür. Halbuki, söz konusu farklılıkların duyarlılıkla dikkate alınması haklar

ikili bir yaklaşım olduğuna işaret edilmelidir. Her ikisi de temelde insan haklarından hareket etmekle beraber biri diğerini de içerecek biçimde daha kapsamlı bir görüş sunar. Biz burada her iki yaklaşımı ayrı ayrı değil, karşılaştırmalı olarak birlikte inceleyeceğiz.

Dilsel İnsan Hakları-Dil Haklar Ayırımı

Dilsel insan hakları, insan haklarının dil ile birleştirilmesidir. *Dilsel insan hakları*, insanların ihtiyaçlarını karşılayarak onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan temel hakların dilsel boyut içeren kısmını ifade ederken *dil hakları*, bireylerin, grupların veya devletin ihlal etmemesi gereken temel dil haklarıdır. Bu ayırım bazı karşılaştırmalarla açığa kavuşturulabilir. Birçok dil hakkı vardır ki dilsel insan hakkı değildir. Örneğin bir özel hukuk yargılamasında herkesin istediği dilde iddiasını dile getirebilmesi veya ifade verebilmesi bir dil hakkıdır. Ancak ceza yargılamasında suçlanan bir kişiye anladığı bir dilde kendisine suçlama sebepleri ve haklarının bildirilmesi -bir dil hakkı değil- dilsel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu dilin mutlaka kişinin ana dili olması gerekmez, kişinin anladığı bir dil olması yeterlidir.⁴⁸⁵ Buna göre dilsel insan hakları klasik insan haklarının dille ilgili olanlarıdır (ifade hürriyetinin veya dini ibadetin istenen dilde gerçekleştirilmesi gibi). Dilsel insan haklarında korunan hukuki yararın dille ilişkisi varsa da dilin kendisine içkin bir değeri yoktur. Örneğin ifade hürriyeti hakkı ile korunan hukuki yarar, bireylerin düşüncelerini başkalarına aktarabilmeleridir. Dil burada düşüncenin ifade edilmesini sağlayan bir araç olarak ele alınır. Dil hakları ise genel olarak kabul edilen insan hakları kataloğunda yer alsın almasın, kişinin kendi dili üzerinde sahip olması gereken tasarruf yetkisi ile bağlantılı olan haklardır (ana dilde eğitim hakkı, dilsel/kültürel kimlik hakkı, dil temelli öz yönetim hakkı) denilebilir. Dil haklarında, *belirli bir dil* hakkın diğer unsurları (eğitim, kültürel kimlik, öz yönetim vs.) ile bütünleşmiştir. Söz konusu haklardan tam bir yararlanma ancak belirli bir dilin eşliğinde mümkün görülmektedir.

sisteminin demokratik bir biçimde aktüalize edilmesi için zorunludur. Jürgen Habermas, "Struggles for Recognition in the democratic constitutional state", In Amy Gutman (Ed.), **Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition** (pp.107-148). Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994, p.116'dan aktaran May, **Language and Minority Rights**, s.103-104

⁴⁸⁵ Tove Skuttnabb-Kangas. "Language Policy And Linguistic Human Rights", s.277

Bazı yorumcular, dil haklarının geleneksel insan haklarından ayrı bir haklar kategorisi olduğunu sanmanın yanıltıcı olduğunu söyler. Buna göre, dil haklarının geleneksel insan haklarından ayrı haklar olduğuna ilişkin algılama; ‘azınlık hakları’ ya da ‘dil hakları’ gibi tanımlayıcı ifadelerin, yararlı olduğu kadar muğlak ifadeler de olduğunu kavramaktan uzak bir algılamadır. Dilsel azınlıkların sahip olması gereken hakların çoğu gerçekte, uluslararası hukukta genel olarak kabul edilmiş, ifade özgürlüğü, kendi grubunun diğer mensupları ile beraber dilini kullanma, eğitim hakkı, özel hayata saygı ve ayrımcılığa uğramama gibi temel insan hakları standartlarının doğrudan uygulanmasından başka bir şey değildir. Bunun anlamı şudur: dil hakları kolektif haklar olmadığı gibi, ‘üçüncü kuşak’ haklar ya da muğlak, uygulanamaz haklar da değildir. Ulusal azınlıkların ya da göçmenlerin dil hakları, genel olarak, uluslararası hukukun geniş ölçüde kabul ettiği, yerleşik temel insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır; tıpkı kadın ve çocuk haklarında olduğu gibi.⁴⁸⁶ Bu anlamda, iyi kurulmuş bir insan hakları anlayışı, bireylerin, azınlıkların veya dilsel azınlıkların, birçok önemli talebini karşılayabilecek esnek bir çerçeve sunabilir.⁴⁸⁷

Dilsel insan hakları anlayışını savunan yazarların göstermek istediği; sadece bir kısım insanın, yani azınlık mensubu bireylerin, dilsel haklara sahip olabileceği düşüncesinin yanlışlığıdır. Dilsel haklar, özel haklar kategorisi olarak değerlendirilmemelidir, daha çok iyi düzenlenmiş insan hakları olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşımın amacının, azınlık haklarını tehdit edici ve meydan okuyucu bir perspektiften uzak tutarak, devletin onları tanımalarını kolaylaştırmak olduğu söylenebilir.⁴⁸⁸

Dilsel bir boyut taşıyan genel (evrensel) insan haklarından azınlık mensubu olsun olmasın herkesin yararlandığı açıktır. Bununla beraber dilsel hakların genel insan

⁴⁸⁶ Fernand de Varennes. “İnsan Haklarının Ayrılmaz Parçası Olarak Dil Hakları”, Zeri İnanç (çev.), www.zincirlikuyu.net/modules.php, s. 1; Grin de F. De Varennes gibi Avrupa Sözleşmelerinde ve diğer Uluslararası dokümanlarda belirtildiği gibi dilsel hakların bireysel haklar olduğu görüşüne katılmaktadır. Söz konusu sözleşmeler dilsel hakların bireysel niteliğinden söz eder. Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal” s.180

⁴⁸⁷ Fernad de Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, 275; Xabier Arzoz, “The Nature of Language Rights”, **JEMIE 6** (2007) 2 2007 by European Centre for Minority Issues.<http://www.ecmi.de/jemie/download/2-2007-Arzoz.pdf>, s.11

⁴⁸⁸ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.11

hakları karakteri üzerine çok fazla vurgu yapılması, herkesin aynı dilsel haklara (aynı dile ilişkin haklara) sahip olması gerektiği yönünde yanlış bir kanaat uyandırabilir. Diğer yandan şunu belirtmek gerekir ki, dile ilişkin hakların demokratik toplumlarda tartışılan yönleri, uluslararası hukukta insan hakları olarak tanınmış olan araçsal dil hakları değildir, dilsel azınlıkların talep ettiği, azınlık dilinin kamusal destekle kamusal hayata yansımalarıdır. Bu talepler karşısında F. de Varennes gibi dilsel insan hakları yaklaşımını savunan yazarlar ihtiyatlıdır: “Halihazırda uluslararası hukukta ya da Avrupa Sözleşmelerinde azınlık dilini kullanma veya dile hakkı olma söz konusu değildir.”⁴⁸⁹

Dilsel insan hakları anlayışı klasik liberal insan haklarının bireysel niteliğini öne çıkarırken, kolektif boyutunu ise tartışmalı görür.⁴⁹⁰ Dil hakları ise bireylerin kolektif hareket etme ihtiyacından kaynaklanan dil ile ilgili haklardır denilebilir. Bu anlamda kolektif anlayış açısından, yegane ilgili mülahaza, bir grup bireyin bir hakka temel oluşturabilecek ortak bir çıkarı paylaşıp paylaşmadığıdır. Tek bakmamız gereken, bir hakkı temellendirebilecek bir ortak çıkarı bulunan bir grup bireyin var olup olmadığıdır.⁴⁹¹

Dil haklarının kolektif boyutu, dil hakları ile dilsel insan hakları arasındaki ayırımın temelini oluşturur. Kolektif boyut devreye girdiğinde, dil haklarının kültürel haklar çerçevesinde ele alınması zorunlu olmaktadır. Kültürel haklar, azınlık topluluklarının üyelerinin kendi ayırt-edici kültürlerini/dillerini kullanmak, geliştirmek korumak haklarına işaret etmektedir. Söz konusu farklılıklar özellikle de dil tek başına kullanılıp, geliştirilip, korunamayacağından * başta dilsel azınlıklar olmak üzere diğer

⁴⁸⁹ De Varennes, “İnsan Haklarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Dil Hakları”, s.1; Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.11-12

⁴⁹⁰ Dilsel insan hakları, insan haklarının her bir kategorisine yayılabilmektedir. İfade özgürlüğü açısından I.kuşakta; kültürel açıdan eğitim, sanat ve basın-yayın özgürlükleri olarak II. kuşakta; fakat hepsi birlikte düşünüldüğünde ‘gelişme hakkı’ olarak III. kuşakta yer alır. Böylece dilsel insan hakları, ‘kuşaklar arası’ bir hak olarak da nitelenebilir. Azınlık hakları, bireysel özgürlükler/ toplu özgürlükler ayırımına ilişkin tartışmanın da en duyarlı alanını oluşturur. Bkz. İbrahim Ö., Kaboğlu, “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, İbrahim Ö. Kaboğlu (hızl.), **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**, İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s.22

⁴⁹¹ Peter Jones, “Group Rights and Group Oppression”, **The Journal of Political Philosophy**: Volume 7, Number 4, 1999, s.364-366

* Bkz. İkinci Bölüm, V. A. ‘Kolektif zorunluluk’ kavramı.

azınlıklar, çoğunluk grubun ve kurumlarının asimile edici baskısına karşı kolektif haklar talep ederler. Dil hakları söz konusu olduğunda esasen birçok durumda söz konusu hakları talep etmek, bazı dil haklarından yararlanmak (ana dilde eğitim hakkı, dilsel/kültürel kimlik hakkı veya dil temelinde farklılaşmış bir topluluğun özyönetim hakkı) ve giderek hakların tanınması teorik olmasa bile pratik bir zorunluluk olarak belli büyüklükte bir topluluğu/ kolektiviteyi gerektirir. Nitekim dil hakları ile ilgili bazı uluslararası hukuk belgelerinde ve bazı ülkelerin anayasalarında bireylerin belli dil haklarından yararlanabilmesi için ‘yeterli sayıda talep’ veya ‘gerçek bir ihtiyaca cevap vermek’ şartları aranmaktadır ki her iki koşul da aslında kolektif olarak hareket eden bir insan topluluğuna yani konu bağlamında dil topluluğuna işaret eder.*

Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nın eğitim ile ilgili 8. maddesi, okul öncesi eğitimde (m.8/a.iii), ilkökul eğitiminde (m.9/a.iii), ortaöğretimde (m.8/c. iv), mesleki ve teknik eğitimde (m.8/d,iv) ailelerin *talepte bulunması ve yeterli sayıda öğrenci olması halinde bölgesel veya azınlık dilinde eğitimin sağlanmasını* (m.8/a,b,c,d, fıkralarının ilk bentleri) veya bölgesel veya azınlık dilinin eğitimin söz konusu aşamalarında öğretilmesini öngörmektedir.

1982 Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartı’nın 23. maddesi⁴⁹² Fransız ve İngilizlerin dilsel azınlık oldukları yerlerde kamuca desteklenen okullarda kendi

* Nitekim, Arzo da (bireysel) insan hakları yaklaşımının dile ilişkin haklara tatbikinin bazı sorunlar doğurduğuna işaret etmektedir. Dil hakları söz konusu olduğunda güçlükle telaffuz edilen limitler nosyonu, (elverişlilik, kritik sayıda konuşucu, demografik yoğunluk vs.) klasik insan haklarının bireysel özelliği ile bağdaşmamaktadır. Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.3

⁴⁹² 1982 Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartı madde 23:

1. Kanada vatandaşları:

(a) İlk öğrendikleri ve halen anladıkları dil İngilizce veya Fransızca olanlar yerleşik oldukları eyaletlerde İngiliz veya Fransız dilsel azınlığı durumunda ise, veya

(b) İlk öğretimlerini Kanada’da İngilizce veya Fransızca olarak alan ve yerleşik oldukları eyaletlerde söz konusu eğitimi aldıkları dil, İngiliz veya Fransız dilsel azınlığın dili ise kendi çocuklarının ilk ve orta öğretiminde kendi dillerinde eğitim alma hakkı vardır.

2. Herhangi bir çocuğu ilk veya orta öğretimini Kanada’da İngilizce veya Fransızca eğitim veren bir okulda alan Kanada vatandaşları bütün çocuklarının ilk ve orta öğretim düzeyinde aynı dilde eğitim almasını isteme hakkına sahiptir.

3. Kanada vatandaşlarının, 1 ve 2 no’lu bentlerde belirtilen, çocuklarının ilk ve orta öğretim düzeyinde İngiliz veya Fransız dilsel azınlığın dilinde eğitim alma hakkı:

(a) Eyaletlerde böyle bir hakka sahip olan vatandaşların çocuklarının hükmün uygulanması için yeterli sayıya ulaşmasından dolayı azınlık dilinde eğitim için kamusal finansmandan yoksun kaldığı yerlerde

dillerinde eğitim alabilmelerini ‘yeterli sayı’ şartına bağlamıştır. Ancak sayı kriterinde eşğin düşük olduğu belirtilmelidir.

Diğer yandan kültürel haklar kapsamında değerlendirilmesi gereken dil haklarının birçoğu, diğer klasik insan hakları gibi kişilerin bireyler olarak kullandıkları haklar ise de özne ve toplumsal aktör olarak bireylerin söz konusu haklara sahip olabilmeleri büyük ölçüde kolektif kimliklerinin tanınmasına bağlıdır. Kolektif tanınma/haklar, bireysel hakların kullanılmasını sağlar. Birçok yeni hak ve bu arada dil haklarının bazıları ancak topluluk halinde gruplarca kullanılabilir. Topluluklar yeni hakların öznesi olarak kabul edilirler. Kültürel hakların bireysel ve kolektif olmak üzere çifte görünümü vardır. Düşünce ifade özgürlükleri ile olan bağlantısı kültürel hakların bireysel yönünü; sosyal hatta siyasal (okullara, yayınlara sahip olma, özyönetim hakkı) ilgisi ise kolektif yönünü yansıtır.⁴⁹³

Dil hakların kolektif yönü lehine getirilebilecek bir diğer argüman dil haklarının tanınmaması, giderek dilsel insan haklarının ihlal edilmesi durumundan çıkarılabilir. Bir kültürel veya dilsel azınlığın kimliğini yavaş yavaş aşındırmaya yönelik devlet politikaları çoğu kez dilsel insan haklarının (ifade hürriyeti, basın yayın yasağı) ihlali ile veya bazı hakların (ana dilde eğitim) tanınmaması ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu tür yasaklar, hak ihlalleri ve tanınmama azınlığın içindeki tüm bireylere özel olarak bir zarar vermeksizin azınlığı genel olarak olumsuz etkileyebilir. Daha açık bir ifade ile dilsel azınlık üyelerinin bazılarının dilsel insan haklarının ihlal edilmesi diğer üyeleri üzerinde de olumsuz etki yapar.* İhlal genelde kişinin azınlık dilini kullanması nedeni ile ve bir hakkın kullanılmasının yasaklanması biçiminde gerçekleşmektedir. Azınlık mensubu kişilerin bireysel olarak sahip oldukları dilsel insan hakları, bir grubun üyesi oldukları için ihlal edilmektedir. Bu durumda tek tek yapılabilecek ihlali önlemenin ve yapılmış ihlallerden kaynaklanan zararları ortadan

(b) söz konusu çocukların sayısının azınlık dilinde eğitim almak için yeterli olduğu ve azınlık dili eğitimi için gerekli araçların kamu fonlarından karşılanmadığı durumlarda uygulanır.

⁴⁹³ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.180,188

* Bkz. Birinci Bölüm, V.B.3. Ayrımcılık Yapmama Politikası / Ayrımcılık Yasağı, Özel eylem-kamusal eylem tartışması

kaldırmanın yolu gruba kolektif güvenceler tanımaktır.** Böylece, bir bireysel hak iddiasını doğuran saygı, ilgi ve insanlık onuru, benzer bir kolektif hak talebinin de kaynağı olabilmektedir.⁴⁹⁴ Bu çerçevede, toplulukların veya kolektivitelerin hakları gibi görünenler de aslında bireylerin haklarıdır veya bireylerin başkalarıyla birlikte kullandıkları haklardır.⁴⁹⁵ En kötü ihtimalde dahi dil hakları, kolektif olarak hareket eden bireylerin hakkı olarak değerlendirilmelidir.⁴⁹⁶ Dil haklarının tanınması kültürel kimliğin tanınmasını sağladığı gibi, bireylerin dilsel insan haklarından layıkı ile yararlanabilmesini mümkün kılar. Bu durumda dil hakları, dil ile ilgili insan haklarının gerçekleştirilme zeminini oluşturur.⁴⁹⁷

İleride ayrıntılı olarak inlenecekse de kolektif özgürlüklerin/hakların grup ölçeğinde düşünüldüğünde bireysel özgürlükleri/hakları sınırlayıcı etkisinden duyulan kaygının dil hakları alanında da geçerli olup olamayacağına değinmek gerekir. Kolektif hakların eleştirilenleri, kolektiviteye tanınan hakların bireysel haklardan önce gelmesi halinde neler olabileceğine örnek olarak sık sık kadınların baskıya uğradığı ve dinsel ortodoksinin yasal olarak güç kazandığı teokratik ve ataerkil kültür imgelerini gösterirler.⁴⁹⁸ Ancak dilsel haklar söz konusu olduğunda, dilin -kendi konuşucuları için geçerli olan-doğal ve nötr yapısı gereği bir baskı söz konusu olamaz. Bir yoruma göre de grup haklarının kolektif teorisi sanıldığı gibi aksine grup üyelerinden çok grup dışındaki bireyler için potansiyel olarak daha tehdit edicidir. Çünkü, bir çıkarı paylaşan insanların sayısı büyüdükçe, bu çıkarın bir hakka temel oluşturması lehindeki tez daha da güçlenmektedir.⁴⁹⁹ Dil hakları alanında bu yorumun daha geçerli olduğu söylenebilir. Ancak Kymlicka'nın belirttiği gibi bir gruba özel temsil hakları, toprak ya da dil hakları tanımak onun öteki gruplar üzerinde tahakküm kuracak duruma gelmesini gerektirmez, çoğunlukla gelmez de. Tersine böylesi haklar, küçük gruba büyük grup karşısında

** Bkz. Birinci Bölüm, VII, D. Dış Korumalar

⁴⁹⁴ Daha genel bir yorum için bkz. Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, s.70

⁴⁹⁵ Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku** s.68

⁴⁹⁶ Donnelly, **Teori ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, s. 159

⁴⁹⁷ Gruplara tanınan haklar aynı zamanda insanın haklarıdır. İnsan yaşamını, özünü ve kültürünü kendisine bağlı olduğu gruptan ayrı düşünülemez. Grup hakları, gelişimi için zorunlu olan araçları, gruplardan alacak insanın hakkından başka bir şey değildir. Şu halde grup hakları, insan haklarının karşılanması için zorunlu araçlardır. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.181

⁴⁹⁸ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.73

⁴⁹⁹ Peter Jones, "Group Rights and Group Oppression", s.369

haklarını daha iyi savunabilir duruma getirerek, çeşitli grupların daha eşit bir konuma gelmesi olarak görülebilir.⁵⁰⁰ Diğer yandan haklar alanındaki gelişme, bireysel özgürlüklerin kolektif özgürlüklerce derinleştirilmesi yönündedir. Bireysel özgürlükler ile kolektif özgürlükler arasında yapılan ayırım, iki mutlak uzlaşmaz hukuksal durum olarak değerlendirilemez. Bireysel özgürlük kolektif hakların kullanılışı için zorunlu olduğu kadar (dil hakları bağlamında) tersi de doğrudur. Kolektif özgürlük, bireysel özgürlüklerin dolaylı olarak, somutlaştırılması ve gerçekleştirilmesi için gerekli araçları ve ortamı sağlar.⁵⁰¹

VI. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ VEYA İKİLEMLER

A. BİREYSEL HAKLAR- KOLEKTİF HAKLAR

Will Kymlicka “Politics in the Vernacular”da grupların hakları olup olamayacağı sorunun artık daha iyi anlaşılmaya başlandığını belirtmektedir. Kymlicka’ya göre 1980’lerin başında grupların özel haklara sahip olamayacağı yaygın bir kanaat olarak paylaşılıyordu ve gruplara özgülenmiş haklar prensip olarak yanlış görülüyordu. Ancak Kymlicka’ya göre artık bunun yanlış bir fikir olduğu kabul edilmektedir. Sorun artık gruplara özgü hakların olup olamayacağı sorunu değil grupların ne tür özel haklara sahip olabileceği sorunudur.⁵⁰²

Ellis de gruplara özgü hakların prensip olarak yanlış bir fikir olduğunun ileri sürülemeyeceğini çünkü *bütün hakların* zorunlu olarak grup bağlamında ve gruba özgü olduğunu belirtmektedir. Zira *bireyler bir grubun üyesi olarak* bazı haklara sahip olurlar. Bu açık olgu fark edilmez, zira insanlar doğal haklara evrensel olarak sahip olunacağından söz ederler. İnsanların insan olmanın değerinden kaynaklanan haklara sahip olduğunun ileri sürülmesi sadece bir yanıltma/yanılsamadır. Gerçek şu ki insanlar, bir gruba veya diğerine üye oldukları için haklara (bütün haklara) sahiptir. Bu nedenle grubu, *her zaman bir azınlık grubu olarak* ele alarak üyelerinin sahip olması

⁵⁰⁰ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.74-75

⁵⁰¹ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.181

⁵⁰² Kymlicka, **Politics in the Vernacular**, s.35

gereken hakların neler olduğunu tespit etmeliyiz. Bunun nedeni hakların temeli olan olası çıkarların çoğunluk grubunun elinde bulunmasıdır. Öyleyse, başlangıçta şu söylenebilir; gruplara özgü haklar fikri prensip olarak yanlış değildir.⁵⁰³

Dil hakları tartışmalarında sık rastlanan bir ayırım, bireysel dil hakları ile kolektif dil hakları ikilemidir. Bu ayırımla bağlantılı olarak ‘evrensel haklar’ ve ‘grup farkına dayalı haklar’ kullanılan diğer terimlerdir. Evrensel haklar üye olunan dil grubu dikkate alınmaksızın herkesin sahip olduğu hakları ifade eder. Evrensel hakların aksine grup farkına dayalı dil hakları ise bireylerin belli bir grubun üyesi olmaları ile kullanabilecekleri hakları işaret eder. Grup farkından kaynaklanan haklar, elde edilmiş siyasi hakları ve vatandaşlık haklarını koruyarak kültürel farklılıklara yer açmak ister.⁵⁰⁴ Örneğin Kanada Québec’te Fransız Dili Şartı (Charte de la langue française Bölüm I, Başlık 8, 72.md) Fransızca’nın orta öğretim kurumlarında kullanılmasını evrensel bir hak olarak Québec’te mukim herkese tanıır, buna karşılık çocukların grup farkına dayalı bir hak olarak İngilizce eğitim veren ortaöğretim kurumlarına gidebilmeleri,

⁵⁰³ Ellis, “Minority Rights and the Preservation of Languages”, s.201-202;

Grup hakları ile ilgili sorunlar genelde eşitlik ilkesi ile beraber ele alınır. Eşitlik ilkesi grupların hak taleplerinin dayanağı olabileceği gibi, azınlık haklarının bir şekilde ihlal edilmesi de herkesin kanun önünde eşit olması ilkesi nedeni ile gerçekleşmektedir. Örneğin Denise Réaume, azınlıkların kültürel pratiklerinin korunması hakkındaki tartışmalar söz konusu olduğunda şunları söylemektedir;

“hakim liberal gelenek, çeşitli bireysel çıkarlara ilişkin taleplerin/hakların tikel kültürel etkilerden ari olarak dile getirilmesi gerektiğini varsayar. Bu perspektif, *topluluğa* (!) üye her bir vatandaşın bireysel haklar katalogunda yer alan haklardan eşit bir biçimde yararlanmayı isteyeceği anlayışı ile bağlantılıdır. Bu anlayış, neredeyse otomatik bir şekilde *evrensel olarak uygulanamayan* iddialara veya toplumun bütün fertlerince paylaşılmayan pratik, davranış ve tutumlara şüphe ile yaklaşır.” Réaume, “Official Language Rights: İntrinsic Value and the Protection of Difference”, s.245; Ellis, “Minority Rights and the Preservation of Languages”, s.203 (italikler bana ait)

Ancak bu yaklaşım kabul edildiğinde, grup farkına dayalı haklar konusunda, iki farklı iddia arasında çatışma doğuracak gibidir.

Birinci iddia;

Öncelikle bütün vatandaşların bireysel haklardan eşit bir biçimde yararlanmak isteyeceği açıktır. Diğer yandan bütün haklar evrensel olarak topluluk bağlamında uygulanır/kullanılır. Yani bu fikir burada durmaz ve devam eder; haklar, tikel bir kültürle olan bağlantısı ile meşrulaştırılamaz. Aynı şekilde toplumun bütün fertleri tarafından paylaşılmayan, pratikler ve tutumlar (örneğin azınlık dili) bir koruma talep edemez. Zira toplumun bütün üyeleri kültürel farklılıktan kaynaklanan bu pratiklerin bir hakka dönüşerek korunması ihtiyacını paylaşmaz.

Karşıt ikinci iddia ise, hakların elbette basitçe kültürel aidiyetler ile olan bağlantısı nedeni ile meşrulaştırılamayacağını kabul eder ancak iddia doğru ya da yanlış şudur: kültürel üyelik bazen özel ve farklı ihtiyaçlar doğurur ve bu ihtiyaçlar hakların temelini oluşturur. Ellis, “Minority Rights and the Preservation of Languages”, s.203

⁵⁰⁴ Doytcheva, **Çokkültürlülük**, s. 51

ebeveynlerinden en az birinin Kanada’da İngilizce eğitim almış olması şartına bağlıdır.⁵⁰⁵

Bu ayırımın bir sonucu olarak herhangi bir birey, mensup olduğu dil topluluğunun büyüklüğüne bağlı olmaksızın bireysel dilsel haklarının tanınmasını talep edebilir. Kolektif dil haklarının tanınması ve uygulanması ise ancak bu hakkı talep eden yeterli sayıda kişinin varlığı halinde mümkündür. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde Seçim Hakları Kanununa (Voiting Rights Act) göre, bir seçim bölgesinde İngilizce dışında başka bir dili kullanan seçmenlerin sayısı 10.000 kişiyi buluyorsa, seçmenlerin o seçim bölgesinde oy pusulularının kendi dillerinde basılmasını talep etme hakları vardır. Veya Frankofonların çocuklarını Québec dışındaki eyaletlerde Fransızca eğitim veren okullarda okutma hakkı, bireyler tarafından kullanılmasına rağmen bu hak ancak sayılarının yeterli olduğu yerlerde hayata geçirilebilir.⁵⁰⁶ Bu kolektif hakkın aksine adli makamlardaki yargılama süreçlerinde kullanılan dil dışında bir dili konuşan kişinin çevirmen yardımından yararlanma hakkı tamamen bireysel bir haktır. Bireyin bu haktan yararlanması, mahkemenin yargı çevresinde kendi dilinde konuşan minimum sayıda insanın varlığı ile bağlantılı değildir. O bölgede söz konusu dili konuşan tek kişi olsa dahi bireylerin çevirmen yardımından yararlanması mutlak bir haktır. Bireysel ve kolektif haklar ayırımına göre oy pusulularının çok dilli olması kolektif bir hak iken yargılama sürecinde çevirmen yardımından yararlanma hakkı ise bireysel bir haktır.

⁵⁰⁵ Patten- Kymlicka, “Context, Issues And Approaches”, s.30 ; Ayrıca bkz. Charte de la langue française Bölüm I, Başlık 8, 72.md. Yani Frankofon ailelerin kendi çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara göndermesi engellenmiştir. Bu, Fransız dil topluluğunun kendi üyelerine getirdiği bir iç kısıtlamadır.

⁵⁰⁶ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.87; Konu ile ilgili 1982 Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartının 23. maddesi şöyledir:

“1. Kanada vatandaşları:

(a) İlk öğrendikleri ve halen anladıkları dil İngilizce veya Fransızca olanlar yerleşik oldukları eyaletlerde İngiliz veya Fransız dilsel azınlığı durumunda ise, veya

(b) İlk öğretimlerini Kanada’da İngilizce veya Fransızca olarak alan ve yerleşik oldukları eyaletlerde söz konusu eğitimi aldıkları dil, İngiliz veya Fransız dilsel azınlığın dili ise kendi çocuklarının ilk ve orta öğretiminde kendi dillerinde eğitim alma hakkı vardır.

2. Herhangi bir çocuğu ilk veya orta öğretimini Kanada’da İngilizce veya Fransızca eğitim veren bir okulda alan Kanada vatandaşları bütün çocuklarının ilk ve orta öğretim düzeyinde aynı dilde eğitim almasını isteme hakkına sahiptir.

3. Kanada vatandaşlarının, 1 ve 2 no’lu bentlerde belirtilen, çocuklarının ilk ve orta öğretim düzeyinde İngiliz veya Fransız dilsel azınlığın dilinde eğitim alma hakkı:

(a) Eyaletlerde böyle bir hakka sahip olan vatandaşların çocuklarının hükmün uygulanması için yeterli sayıya ulaşmasından dolayı azınlık dilinde eğitim için kamusal finansmandan yoksun kaldığı yerlerde

(b) Söz konusu çocukların sayısının azınlık dilinde eğitim almak için yeterli olduğu ve azınlık dili eğitimi için gerekli araçların kamu fonlarından karşılanmadığı durumlarda uygulanır.”

Bireysel haklar, kolektif haklar ayırımı hak sahiplerinin kimler olduğu ile ilgilidir. Bazı haklar açık bir biçimde bireyseldir. Hakkın konusunu oluşturan veya hakkın tanıdığı yetki kapsamındaki eylemleri bireyler gerçekleştirir. Hak ile korunan menfaat bireylerin menfaatidir. Bazı haklar ise tek tek bireylere değil bireylerin oluşturduğu gruplara –örneğin etnik, ulusal ve dilsel gruplar gibi- veya tüzel kişilere-ticaret birlikleri, kiliseler vs.- tanınmıştır. Bu haklar ancak grupları temsil eden yetkili organlar vasıtası ile kullanılabilir. Bu haklar grubu oluşturan bireylerin kolektif çıkarlarını ve bazı durumlarda da grubun çıkarlarını korur.⁵⁰⁷ Ancak bireysel dil hakları ile kolektif dil hakları arasında sıkı bir ilişki olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bazı dil hakları bireysel bir hak olmasına, bireysel bir çıkar tarafından korunuyor olmasına ve tek tek bireyler tarafından kullanılıyor olmasına rağmen, bütün bunlar, aynı kültürel/dilsel haktan yararlanan diğer bireylerle girişeceği ilişkilere bağlıdır. Bunun nedeni hakkın objesinin, kolektif olarak üretilen ve yararlanan bir iyi olmasıdır. Dilin ve dil haklarının hem bireysel hem de kolektif boyutları vardır. Kolektif boyutları - eğitim hakkı ve dilsel kimliğin korunması ve buna bağlı öz yönetim hakkı - yeterli sayıda kişinin varlığını gerektirirken⁵⁰⁸ bazı dil hakları ise örneğin, dilin kullanılması hakkı, ifade hürriyeti hakkı veya yargılama süreçlerinde kişinin anladığı bir dilde bilgilendirilme hakkı gibi haklar, bireysel olarak yararlanan haklardır. Ancak kişinin anladığı bir dilde bilgilendirilme hakkı dışındaki hakların genelde grubun diğer üyeleri ile olan ilişkiler çerçevesinde kullanıldığı göz ardı edilmemelidir.

Dil politikaları tartışmalarında kolektif hakların, özel bir dilsel grubun ‘dilsel güvenlik hakkı’⁵⁰⁹ veya dilin sürdürülmesi hakkı kapsamında da dile getirildiği

⁵⁰⁷ Patten- Kymlicka, “Context, Issues And Approaches”, s.30-31

⁵⁰⁸ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.147,151; Avishai Margalit –Moshe Halbertal. “Liberalism and the Right to Culture”, **Social Research** Vol.61, No.3: 499-501

⁵⁰⁹ Dilsel güvenlik hakkı dile ilişkin-bireysel veya kolektif- hakların ihlal edilmemesini gerektirdiği gibi, ‘dil korunması’ hakkını da içerir. Dilsel hakların ihlal edilmemesi üçüncü kişiler açısından negatif bir müdahale etmeme yükümlüğü iken dilin korunması hakkı, öznelere bir takım yetkilerin/hakların verilmesini gerektirir.

Dilin korunması hakkı konusunda en bilinen argüman iki iddiayı içermektedir: Birinci iddia, dilin kültürün esaslı bir unsuru olduğu ve onsuz kültürün devam edemeyeceği; ikinci iddia ise bireylerin kendi kültürleri ile olan hayati bağlantıları onlara dillerini koruma hakkı vermektedir. Örneğin, 1967 tarihli “Gallerde İlk Öğretim” başlıklı Gittins raporu olarak bilinen raporda belirtildiği gibi;

görülmektedir. Dilsel güvenlik hakkı, belirli bir dilin güvenlik ve gelişimini temin etmek için belirli bazı kamusal düzenlemelerin gerekliliğini belirtirken, dilin sürdürülmesi hakkı ise dilsel topluluğun farklı dili ile beraber yaşaması hakkını ifade eder.⁵¹⁰ Bu haklar, tek tek bireyler tarafından kullanılmaktan ziyade grubu oluşturan bütün bireylerin toplam çıkarlarını veya bizzat grubun çıkarını korumak amacıyla, grup adına hareket etmeye yetkili resmi organlar tarafından kullanılır.

Diğer yandan bireysel haklar ile kolektif haklar arasında köklü bir çelişki ve gerilim bulunduğu genellikle ileri sürülmekte ise de bu tamamen doğru değildir.⁵¹¹ Tam tersine bazı grup hakları, bireysel haklar ile çatışmaz aksine bireysel hakların gereği gibi tanınması ve uygulanabilmesi için uygun zemin yaratır.⁵¹² Örneğin grup haklarının bir türü olan dilsel güvenlik hakkı bağlamında bu hakkın uygulanabilmesi, grup üyeleri için grubun dilinde temel eğitim alma hakkını veya kamu hizmetlerine grup dilinde ulaşabilme hakkı gibi belirli haklar tanıyan bir dil politikasını zorunlu kılar. Bireysel

“Gallilerce kimliklerinin önemli bir ögesi olarak kabul edilen Gal dili, Galli kimliğinin oluşumunda tarihsel bir öneme sahiptir. Kendilerini Galli olarak tanımlayanlar için dile bağlılık temelinde yükselen bir iddianın kaynağıdır. *Ne olacağımız hakkında bir hakka sahibiz* ve bize aktarılabilecek bizden sonrakilere aktarmak hususunda bir sorumluluğumuz var.”bkz. Ellis, “Minority Rights and the Preservation of Languages”, s.205; Kymlicka da Québec kültürünün korunmasının Fransızcanın nesiller boyu korunması yolu ile sonraki nesillere bir şeyler aktarma sorunu olduğunu belirtir. Kymlicka, **Politics in the Vernacular**, s.79

⁵¹⁰ Denise Réaume, “The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?”, David Schneiderman (Ed.), **Language and The State: The Law and Politics of Identity** içinde (37-57) Cowansville: Editions Yvon Blais, 1991, s.

⁵¹¹ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.72, 86-91: Doytcheva, **Çokkültürlülük**, s.52; iki hak türü arasında bir gerilim olduğu iddiası, kolektif hakların grubu oluşturan bireylere rağmen bireyler adına kullanılabilmesi ve bunun bir tür baskı oluşturabileceği yolunda bazı kuşkulardan kaynaklanmaktadır. Esasen kolektif haklar kavramına yönelik eleştirilerin temel dayanağı kolektif topluluk adına baskı yapılabilme kaygısıdır. Cemaat birey ilişkileri kapsamında konuya ilk bölümde değinildiği için burada tekrara girilmeyecektir. Dil hakları bağlamında bir açıklamada bulunmak gerekirse, dilsel grubun üyeleri gönüllü olarak dillerinden vazgeçtiklerinde de grup hakkı olarak dil haklarının mevcudiyeti devam etmektedir. Ancak her dilsel grup dili belirli bir etkinlik ile kullanıyorsa varlığını devam ettireceğinden ve etkinlik de bir yere kadar dilsel grubun büyüklüğü ile bağlantılı olduğundan, üyelerinin sadakatini yitiren bir dilsel grubun dilden kaynaklanan grup hakları hukuken korunsa dahi varlığını sürdürmede zorlanacağı açıktır. Dilsel grubun varlığını sürdürmesi öncelikle hukuksal bazı haklara sahip olmasına bağlı ise de bu yeterli değildir. Varlığını idame ettirmek isteyen dilsel bir grup, her halde üyelerinin sadakatini kazanmak zorundadır. Aynı yönde görüşler için bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.147 ve151

⁵¹² Nitekim Kaboğlu da daha geniş bir çerçevede benzer görüşler ileri sürmektedir: “Topluluk hakları açısından, bireysel haklar mücadelesi ile halkların hakları mücadelesi birbirini tamamlar. Özne ve toplumsal aktör olarak bireylerin varlığının, kolektif kimliklerinin tanınmasına bağlı olduğu durumlar vardır. Kolektif haklar, bireysel hakların kullanılmasını sağlar. Birey toplumsal ilişkiler süreci ve kolektif kimliği göz önüne alınmadan sadece soyutlamadan başka bir şey değildir. Bkz.Kaboğlu. **Kolektif Özgürlükler**, s.180

haklar ile grup hakları arasında gerilim olup olmadığı, insanların hangi bireysel ve kolektif haklara sahip olmak istedikleri ile bağlantılıdır.⁵¹³

Gruba özgü haklardan azınlık hakları olarak söz etmek sık karşılaşılan bir durumdur.⁵¹⁴ Uluslararası hukuk metinleri azınlık haklarını, bireysel haklar olarak formüle etmişlerdir. Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Paketi'nin (MSHUP) 'Azınlıkların Korunması' kenar başlıklı 27. maddesindeki ifade belirgindir:

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.”

27. maddedeki bu formülasyonun yani “kişilerin grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma” ifadesinin ardında tarihi, siyasi ve bir de gerçek sebebin yattığı ifade edilmektedir. Buradaki gerçek sebep, azınlık haklarının kolektif korunmasının bazı devletlerde milli birliği tehdit edici unsur olarak görülmesidir. Birçok devlet ve ulus devlet ideologları için azınlıklara özgül haklar tanımak azınlık kültürü ve dilinin yeniden üretilmesi ve azınlık grubunun farklı bir grup

⁵¹³ Patenn-Kymlicka, “Context, Issues And Approaches”, s.31 Tartışma biraz 19. yüzyıldaki işçi işveren mücadelesi ve sosyal haklar tartışmasını hatırlatmaktadır. Liberal teori çerçevesinde düşünüldüğünde ve buna bağlı kalındığında, işçi ile işveren kanunen eşit şartlar altında bir araya gelmekte ve iş sözleşmesi yapmaktadır. Klasik liberal teori açısından işçilere örgütlenme hakları tanımak yersizdir ve muhtemelen bu hakların yersizliği yine kolektif baskı gerekçesine dayandırılmıştır. Oysa tarih işçilere kolektif haklar tanımının, işçiler açısından hiçbir zararı olmadığını, bilakis sayısız faydaları olduğunu göstermiştir. Üstelik sosyal devlete bürünen laissez-faire devleti daha istikrarlı bir yapı kazanarak sadece işçiler lehine değil bütün toplumsal katmanlar için refahı genelleştirmiştir. Dilsel azınlıklara grup hakları tanımının adalet prensipleri kadar siyasal istikrarı da gerçekleştireceği söylenebilir.

⁵¹⁴ Bu çalışmada çokkültürlülük teorisi çerçevesinde gruplar, her ne kadar normatif bir bakış açısı ile hakların öznesi olarak azınlık çoğunluk ayrımına tabi tutulmadıysa da dezavantajlı gruplar için azınlık ve talep ettikleri ya da sahip olmaları gereken haklar içinse azınlık hakları tabiri de kullanılacaktır. Bunun iki nedeni var; birincisi, azınlık hakları tabiri bireysel ve grup temeline dayalı kolektif haklar arasındaki yapay karşıtlığı ima etmez. Azınlık grubu üyeleri açısından talep ettikleri hakların nitelendirilmesinde bireysel ve kolektif haklar ayrımı büyük ölçüde anlamsızdır. Zira onlar da çoğunluk grubu gibi bir gruptur. Çoğunluk için geçerli olmayan bireysel- kolektif hak karşıtlığının azınlık grubu için geçerli olduğunun düşünmek yanıltıcıdır. Azınlık grubu açısından bu haklar arasında karşıtlık olduğu iddiası büyük ölçüde spekülattır. Ancak yine de bir grubu sayıca veya güç olarak diğer hakim gruptan ayırmak için azınlık grubu terimi kullanılabilir. (Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.89.) Terim olarak, azınlık ve azınlık haklarını kullanmanın ikinci nedeni ise ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinin çoğunluk grubundan farklı özellikler gösteren grupları azınlık olarak ve onlara özgü hakları da azınlık hakları olarak nitelemesidir. Bu nedenlerle azınlık ve azınlık hakları tabiri yeri geldikçe kullanılacaktır.

olarak varlığını devam ettirmesi anlamına gelir. Bu ise ulus devlet ideolojisi ve homojen ulus devlet tasavvuru ile uyuşmaz.⁵¹⁵ Ancak azınlık haklarının tek başına kullanılmasındaki zorluk karşısında ‘grubun diğer üyeleriyle birlikte’ hakların kullanılması ifadesine yer verilmiştir.⁵¹⁶ Grupların dilsel hak talepleri kolektif niteliği göreceli olan özgürlükler kategorisi içinde değerlendirilmektedir.⁵¹⁷ Bireyin kendi dilini kullanma hakkı öncelikle bireysel bir haktır. Ancak dilin korunması, geliştirilmesi, bu dilde eğitim alınması, dil çerçevesinde kültürün geliştirilmesi gibi topluluk boyutu da göz ardı edilemez. Bu boyutu ile ayrımcılık yasağı da koruma mekanizmasını oluşturmakta ve gelişme hakkı bağlamında hem bireysel, hem de toplumsal niteliği vurgulanmaktadır.⁵¹⁸

Azınlıkların uluslararası bazda korunması açısından hak sahipliğinin hangi sebeple olursa olsun bireylere tanınması, bu bireysel hakların kolektif niteliğini göz ardı edememiştir. MSHUP’un 27. maddesinde söz konusu hakların grubun diğer üyeleriyle birlikte kullanılması olanağının vurgulanması da bu gerçeğin göz ardı edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, azınlıkların, ‘kendi kaderlerini tayin hakkı’ nı azınlık hakları kapsamında görerek⁵¹⁹ bu hakları ayrılıkçı talepler için kullanmalarını engellemek

⁵¹⁵ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.13

⁵¹⁶ Sultan Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, İbrahim. Ö. Kaboğlu (hızl.), **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (147-197), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s.148

⁵¹⁷ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.107

⁵¹⁸ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.305; Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, s.148

⁵¹⁹ Self –determinasyon üzerine olan günümüz çalışmaları, güce dayalı geleneksel devlet uygulamalarına kıyasla, ‘ayırılma’ya daha toleranslı bakmaktadır. Self-determinasyon özerkliğin bireyler için taşıdığı öneme benzer bir öneme sahiptir. Bireysel özerklik nasıl önemli bir değer ise, kolektif kendi kendini inşa etmenin bazı formları da bazı gruplarca aynı önemde bir değer olarak düşünülmektedir. Margalit ve Raz’a göre, bireysel selamet ile grup selameti birbirine bağlı olduğundan grup üyelerinin, siyasal olarak kendilerini ifade etmeleri önemlidir. Zira, grupların kendilerini yönetmelerinde, bireysel özerkliği genişleten içsel bir değer mevcuttur. Örneğin David Miller için, bireysel ve grup özerklikleri arasındaki ilişki doğrudandır; ‘kolektif düzeyde eşdeğerlilik, bireysel düzeydedir.’ Bu konudaki çağdaş düşüncenin kalkış noktasının köklerinin Kantçı bireysel özerklik fikrinde olduğu belirgindir.(s.441)

Etnik self determinasyon üzerine bir gözlem, onun, bireylerin ahlaki özerkliklerinin sonucu olan kolektif eşdeğerlilikten türeyen bir istem olduğunu fark eder. Self determinasyon fikri, grupların öz itibarlarının, kendi kendilerini yönetmeye bağlı olduğunu savunur. Bu tür gruplar, tanınmayı gerektiren politik istemlerini, varoluşlarının erdemi olarak kabul ederler. Grup üyeliğinin, yararlı olabilmesi için, ‘tam bir anlatıma’ ihtiyaç vardır ki, bunu en iyi kendi kendini yönetim garanti eder. Ahlaki özerklik, siyasal tercihlerine saygı duyulmasını gerektirir ve toprak talepleri bunu kolaylıkla takip eder.(s.441-442)

Donald L. Horowitz, “Self- Determination: Politics, Philosophy, And Law”, Ian Shapiro-Will Kymlicka (Ed.) **Etnicity and Group Rights** içinde (s.421-463), Nomos XXXIX. New York and London: New York University Press, 1996

amacı da aşılammış ve azınlık hakları kolektif boyutlu bireysel haklar olarak değerlendirilmiştir.⁵²⁰

B. HOŞGÖRÜ HAKLARI-DESTEKLEME HAKLARI

Dilsel haklar alanında yapılan başka bir ayırım, biri negatif özgürlük anlayışından diğeri pozitif özgürlük anlayışından kaynaklanan, hoşgörü temelli dil hakları rejimi ile destekleme temelli dil hakları rejimi arasındaki ayırımdır.

Dilsel haklar alanındaki bu ayırım ilk olarak Heinz Kloss tarafından dile getirilmiştir. Hoşgörü ve destekleme şeklinde yapılan ayırım, dilsel haklar alanında en etkili bakış açılarından birisi olagelmıştır. Hoşgörü hakları, bireylerin evlerinde ve sivil toplum içerisinde meydana getirdikleri birlikler ve kurumlarda, ya da işyerlerinde vs. istedikleri dili kullanabilmelerine hükümetin bir müdahalede bulunamamasını ifade eder. Bu haklar, bireylerin, özel alana ilişkin dil seçimlerinden dolayı hükümete karşı bir koruma sağlayan haklardır. Azınlık dili konuşucularını ayrımcılığa ve adil olmayan prosedürlerden korumayı amaçlayan dilsel hoşgörü haklarına genel olarak ‘İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde (İHEB)⁵²¹, özel olarak da ‘İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’nde (İHAS)⁵²² ve ‘Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Paketi’nda (MSHUP)⁵²³ rastlanmaktadır.⁵²⁴

Destekleme temelli haklar ise belirli bir dilin kamu kurumlarında kullanılmasını içerir. Bu haklar, bireylerin mahkemelerde, kamusal eğitim sistemi içindeki okullarda ve diğerk kamu hizmetlerinde yararlanmada, belirli bir dili kullanabilmelerine imkan tanır.⁵²⁵ Kamuca desteklenen eğitim ve kitle iletişimi gibi temel kamu hizmetlerinde azınlık dilinin kullanılmasına imkan veren bazı kriterleri

⁵²⁰Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, s.148-149; Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, s.39-40.

⁵²¹ UN Doc. A/RES/217 A (III), 10 Aralık 1948

⁵²² İHAS, 3 Eylül 1953’te yürürlüğe girmiştir.

⁵²³ MSHUP Birleşmiş Milletlerin, 16 Aralık 1966 tarihli 2200 A (XXI) kararı ile kabul edilmiş ve 23 Mart 1976’da yürürlüğe girmiştir.

⁵²⁴ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.91

⁵²⁵ Patten- Kymlicka, “Context, Issues And Approaches”, s.26-27

içeren destekleme rejimi, özneleri dilsel azınlıklara mensup bireyler olan özgül pozitif haklar yaratmaktadır. Bu kriterler öncelikle, 1994'e kadar adı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen azınlıklara ilişkin bazı belgelerde yer almıştır. Örneğin 'AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi'⁵²⁶, 'Ulusal, Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Genel Kurul Bildirgesi'⁵²⁷, Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan 'Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme'⁵²⁸ ve 'Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'.⁵²⁹

Kloss ve onu destekleyenler bu ayrıma, farklı dil gruplarının değişik taleplerini birbirinden ayırmak için de müracaat etmektedirler. Örneğin göçmen grupları ile en azından birkaç kuşaktır devletle beraber yaşayan gruplar arasında bir ayırım yapılmalıdır. Bu bağlamda göçmenler için uygulanacak dil politikası ve tanınacak dil hakları sadece hoşgörü temelli olmalıdır. Bunun ötesinde göçmenler için destekleme haklarının tanınması söz konusu olamaz.⁵³⁰ Devlet, göçmen grupların dillerini evde ve sivil toplum içinde kullanmalarını engelleyemez, fakat göçmenlere dillerini kamu kurumları ve otoriteleri ile münasebetlerinde kullanabilme hakkı da tanıyamaz. Bu görüşe göre yalnızca ulusal çoğunluğun dili resmi olarak desteklenmeli ve diğer bütün göçmen dillerine sadece hoşgörü hakları tanınmalıdır.

Bununla beraber alternatif olarak sadece ulusal çoğunluğun dilinin değil belirli bir mekanda konuşulan bütün dillerin desteklenmesi gerektiği bir görüş olarak ileri sürülebilirse de tüm dilsel gruplara bütün destekleme haklarının tanınmasının mümkün ve zorunlu olmadığı genellikle kabul edilmektedir.⁵³¹

⁵²⁶ AGİK tarafından 29 Haziran 1990'da kabul edilmiştir.

⁵²⁷ UN Doc. A/RES/47/135 18 Aralık 1992

⁵²⁸ Çerçeve Sözleşme 1 Şubat 1995'te imzaya açılmış ve 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girmiştir.

⁵²⁹ Azınlık Dilleri Şartı 5 Kasım 1992'de imzaya açılmış ve 1 Mart 1998'de yürürlüğe girmiştir.

⁵³⁰ Heinz Kloss, "Language Rights of Immigrant Groups", *International Migration Review*, 5/2: 1971, s.259-262

⁵³¹ Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, s.131 vd; Patten-Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.26; De Varennes, *Language, Minorities and Human Rights*, s.20

1. Hoşgörü Hakları

Hoşgörü temelli dil hakları, kısaca devletin sivil toplum içinde bireylerin dilsel tercihlerine müdahale etmemesi ve bu tercihleri kısıtlamaya yönelik uygulamalara gitmemesini ifade eder.

Hoşgörü temelli dil hakları, bir kişinin ulusal hayatın yönetime ilişkin olmayan alanlarında yararlandığı haklarıdır. Söz konusu haklar arasında, evde ve dışarıda, toplantı ve organizasyonlarda kendi dilini kullanma hakkı, kendi dilinin kullanıldığı kültürel, sosyal ve ekonomik kurumlar kurma hakkı ve kendi dilinde eğitim veren özel okullar kurma hakkı sayılabilir. Bunlara basın yayında ve özel kitle iletişim araçlarında kendi dilini kullanma hakları da eklenebilir. Bu tür haklarda temel prensip, devletin azınlık dilinin devlet yönetimine ilişkin olmayan alanlarda kullanılması ile herhangi bir biçimde ilgilenmemesidir.⁵³² Bu tür bir dil hakları rejimi, -tartışmalı olmakla beraber-gerçekte hakların yeni veya farklı bir anlaşılışını gerektirmez. Hoşgörü hakları rejimi, özel dil haklarının tanınmasını öngörmez. Daha çok dilin, ayrımcılık yasağı, ifade özgürlüğü, toplanma ve dernek özgürlüğü, özel hayata saygı gibi bazı klasik insan hakları ile bağlantılı yönlerini korur. Ancak bu hakların dil hakları olmadığına dikkat edilmelidir. Bu haklarla sağlanan korumadan, azınlık veya çoğunluk grupları mensubu olan herkes yararlanır.⁵³³ Örneğin, ifade özgürlüğü hakkı gerçekte, kişinin istediği dilde beyanda bulunma hakkını da içerir⁵³⁴ veya özel hayatın gizliliği hakkı aile içindeki ilişkilerde kullanılan dile müdahale etmeme yükümlülüğünü de kapsar. Benzer şekilde, basın yayın özgürlüğü, kullanılacak dilin serbestliğini de kapsamalıdır. Veya eğitim hakkı, ailelerin çocuklarını kendi dillerinde ya da istedikleri dilde eğitim veren kurumlarda eğitime hakkından ayrı düşünülmemelidir.

⁵³² May, **Language and Minority Rights**, s.185

⁵³³ Arzo, "The Nature of Language Rights", s.8

⁵³⁴ BM İnsan Hakları Komitesi'nin 5 Mayıs 1993 tarihli *Ballantyne v. Canada* kararında, "devlet bir ya da daha fazla dili resmi dil olarak seçebilir, fakat bu (seçim), kamusal hayatın dışında kalan alanlarda, kişilerin seçtikleri bir dilde ifade özgürlüğü hakkını kullanmalarını kısıtlayamaz" demektedir. İnsan Hakları Komitesi doğru bir biçimde ifade özgürlüğü hakkının kişinin seçtiği dilde ifade hakkını içerdiğini belirtmektedir. Communication No. 359/1989:Canada.05/05/93.CCPR/C/47/D/359/1989. (Jurisprudence), par.11/4

Bütün bunlar liberal düşüncenin ilk evrensindeki anlaşılışına uygun olan negatif özgürlükler olarak ve hoşgörü rejimi gereği devletin kültürel tarafsızlığını zorunlu kılar. Devlet her konuda olduğu gibi kültürel alanda da seçenekler karşısında tarafsız kalmalı ve kültürlerin sivil toplum içindeki rekabetine müdahil olmamalıdır.⁵³⁵

Liberalizm siyasal bir teori olarak bazen minimal devlet ve iyi niyetli ihmal ile bağlantılı olarak incelenir. Dil politikaları bağlamında iyi niyetli ihmal fikri, devletin vatandaşlarının dilsel tercihleri konusunda destekleme veya engelleme konusunda taraf olmayı reddetmesi olarak anlaşılmaktadır. Birçok liberal dinsel alanda devletin herhangi bir kurumsallaşmaya gitmemesi ve resmi bir din kurumu yaratmaması gerekliliğini dinsel çatışmaları önlemenin en iyi yolu olduğu konusunda hem fikirdir. Dil konusunda da devletin aynı tarafsızlıkla hareket etmesi en doğru yol olarak kabul edilmektedir. Bu fikri savunanlara göre devlet herhangi bir kilise ve dini desteklemediği gibi hiçbir dil veya dilsel grubu da tanıyamaz ve destekleyemez. Ancak dil haklarının normatif incelemesi, ilk bakışta çarpıcı gelen bu görüşün geçerliliğini çürütmektedir. Öncelikle belirtilmesi gereken dilsel kurumlaşmanın olmaması gerekliliği fikri bir ilüzyondan ibarettir. Elbette ki devlet insanların dilsel tercihlerine karışmaktan veya düzenlemekten kaçınabilir. Yani hoşgörü hakları perspektifine bağlı kalarak bu konuya kayıtsız kalabilir.⁵³⁶ Ancak dil politikasının kapsamına giren bazı konularda devlet vatandaşlarının dilsel tercihlerine karşı kayıtsız olduğunu ileri süremez. Kamu hizmetleri belirli bir dilde veya birkaç dilde sunulur. Kamusal eğitim yine devletin belirlediği dil(ler)de yapılır. Bunun nedeni, basitçe söylemek gerekirse devletin bu hizmetleri yerine getirirken kullanılacak bir dil tercihinde bulunmaktan kaçınmamasıdır. Bu nedenle Bauböck'ün belirttiği gibi, bir dilsel kurumsallaşma olgusundan kolayca söz edilebilir.⁵³⁷

⁵³⁵ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.54

⁵³⁶ Patten- Kymlicka, "Context, Issues And Approaches", s.32; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.174 vd.; Carens, **Culture, Citizenship and Community**, s.77-78; Patten, "Political Theory and Language Policy", s.693

⁵³⁷ Rainer Bauböck, "Cultural Citizenship, Minority Rights and Self-Government", Alex Aleinikoff and Douglas Klusmeyer (Ed.), **Citizenship Today: Global Perspectives and Practices** içinde (s.319-348), Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2001, s.321

Elbette devlet formel anlamda bir deklarasyon ya da yasama faaliyeti ile herhangi resmi bir dil veya dilleri kabul etmeyebilir. Aralarında ABD'nin de bulunduğu birçok devlet başlangıçta resmi bir dil kabul etmemişlerdir. Ancak hiçbir devlet yasama faaliyetlerinde, mahkemelerde, eğitim kurumlarında ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sırasında kullanılacak dil/ler konusunda bir dil politikası belirlemekten kaçınmaz. Devletin yine ABD örneğinde olduğu gibi herhangi bir resmi dil belirlememesi, fakat bahsettiğimiz faaliyetleri yerine getirirken fiili olarak toplumsal hayatta kullanılan dili kurumsallaştırması durumunda, dilsel azınlıklar açısından ortaya çıkan sonuç resmi dil politikalarının benimsenmesinden farklı olmayacaktır. Devletin resmi bir dil politikası uygulamaması durumunda dahi devlet, liberal teorinin öngördüğü minimal devlet olmayacak ve uyguladığı politika da iyi niyetli ihmal olarak nitelendirilemeyecektir.⁵³⁸ Dolayısı ile liberal siyaset teorisinden mülhem iyi niyetli ihmalin dil hakları alanındaki uzantısı olan hoşgörü hakları fikri, gerçekte azınlık mensuplarına güvenceli bir haklar kataloğu sağlamaz.

Hoşgörü hakları anlayışı uluslararası hukuku da etkilemiş ve uzun bir süre diğer azınlık hakları ile beraber destekleyici dil hakları da uluslararası hukukun konusu olmamıştır.⁵³⁹ Dil hakları alanında çalışan kaydadeğer bazı yorumculara göre uluslararası hukuktaki hali hazırdaki dil hakları rejimi dilsel hoşgörü rejimidir.⁵⁴⁰

2. Destekleme Hakları

Destekleme hakları için ikili bir ayırıma gidilmesi çoğu zaman aynı terimle ifade edilen farklı iki destekleme türünün birbirinden ayrılması için gerekli görünmektedir. Literatürde destekleme hakları genel anlamda hem göçmen azınlıklar için hem de ulusal azınlıkların dilsel bazı taleplerini karşılayan bir dil hakları rejimi için kullanılabilir. Ancak her iki grubun hak talepleri bazen benzerlik gösterse de

⁵³⁸ Kymlicka-Patten, "Context, Issues And Approaches", s..33

⁵³⁹ Azınlıklardan ve haklarından ilk defa Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Paktının 27. maddesinde söz edilmiştir; Dilsel Azınlıkların hakları ile ilgili ilk bildirme ise BM Genel Kurulunun 18 Aralık 1992 tarihli ve 47/135 sayılı kararıdır; nihayet Dil haklarına özgülenmiş bağlayıcılığı olan ilk uluslararası hukuk belgesi ise 5 Kasım 1992'de imzaya açılan ve 1 Mart 1998'de yürürlüğe giren bölgesel düzeyde kabul edilen Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'dır

⁵⁴⁰ Arzo, "The Nature of Language Rights", s.8; Dunbar, " Minority Language Rights in International Law", s.119

birbirinden farklıdır. Farklılık, hak taleplerinin kapsamı kadar normatif temellerinin gücünden de kaynaklanmaktadır. Doktrinde yapılan bir ayırımdan hareketle bu çalışmada destekleme hakları iki grup için ayrı ayrı olarak incelenecektir. Göçmen azınlıklar için yapılan destekleme türüne ‘intibak ettirici haklar’, ulusal azınlıklar için öngörülen destekleme biçimine ise ‘tanıma hakları’ terimi kullanılacaktır.⁵⁴¹

Hoşgörü rejiminin aksine destekleme temelli dil hakları rejimi, devletin belirli dil veya dilleri korumak için aktif bir tutum takınmasını ifade eder. Bu anlayışın en belirgin özelliği devletin bir dili tanıdığını ifade etmesi veya birden fazla dili devletin resmi dili olarak kabul etmesidir. Devlet tarafsız kalmaktan öte vatandaşlarının kültürlerinin parçalarını oluşturduğu düşünülen dilleri korumak ve geliştirmekle mükelleftir. Bu yaklaşım, negatif özgürlük anlayışının sonucu olan hoşgörü temelli hakların, dilsel haklar kataloğunu bütünü ile karşılayamamasından kaynaklanan hak mahrumiyetlerini gidermek, dilsel hakları korumak ve geliştirmek için ileri sürülür. Kısacası devlet, bazı pozitif yükümlülükler altına girerek bazı dilleri değişen düzeylerde resmi olarak tanımaktadır.⁵⁴² Destekleme temelli dil hakları, azınlık dilinin kamusal alanlarda ve faaliyetlerde tanınmasıdır. Yasama organlarında, idari kurumlarda, kamu hizmetlerinde azınlık dilinin kullanılması ve kamu kaynakları ile finanse edilen okullarda azınlık dilinde eğitimin yapılabilmesini içerir. Destekleme hakları ile ilişkili anayasal veya yasal normlar, farklı derecelerde uygulanma imkanı bulan program hükümler olarak düzenlenmektedir. Bireylere anayasal haklar tanıyan bu hükümlerin uygulanmasını sağlamak devletin ödevidir. Kısacası bireylerin haklardan yararlanması için devlet desteği zorunludur.⁵⁴³

Destekleyeci dil hakları anlayışına göre, devlet seçilmiş bazı dilleri resmi dil olarak kabul eder ve bu dillerde konuşanlara bazı haklar tanır. Bu görüş, farklı dillere arasında değişen düzeylerde resmi dil statüsü tanımakla ilgilidir. Tam eşitlik durumunda, herhangi bir kamu hizmetinin yürütülmesi resmi olarak kabul edilen tüm dillerde yapılmalıdır. Kanunlar, yargılama faaliyeti ve diğer resmi kayıtlar bütün resmi

⁵⁴¹ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.168,173

⁵⁴² Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s. 54-55

⁵⁴³ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.7

dilleri kapsamalı, ve bütün diller aynı yasal statüde olmalıdır. Destekleyici dil hakları politikasının amacı bireylerin çoğunluk dilinde veya toplumun kullandığı dilde akıcı biçimde konuşmasının önündeki engelleri kaldırmak değildir. Azınlık grubuna mensup bir birey çoğunluk dilinde konuşmakta yeterli olsa bile kendi resmi olarak tanınmış azınlık dilini kullanmakta serbesttir. İntibak rejiminin aksine resmi dil hakları yaklaşımının tek amacı bireyler ve kamu kurumları arasında iletişimi sağlamak değildir. Burada dilin iletişimi sağlayan araçsal işlevini aşan bir fonksiyonu gözetilmektedir. Dilin, bir dilin konuşucularının farklı ulusal kimliklerinin tanınmasının sembolü olarak taşıdığı değer kabulü destekleyici resmi dil haklarının sebebi ve amacıdır.⁵⁴⁴ En geniş şekliyle destekleme hakları, azınlık dilinin bütün resmi alanlarda kullanılmasını kapsar. Aslında, devletin öz yönetim hakkı tanıyarak, dilsel azınlık grubunun kendi işlerini kendi kamusal kurumları ile düzenlemesini ifade eder.⁵⁴⁵ Ancak bu durumda uygulanan dil politikasının artık destekleme rejimini aştığının kabulü gerekir. Öz yönetim hakkı çerçevesinde dilin resmi tanınması veya federalizm çerçevesinde diller arasında tam eşitlik öngörüldüğünde artık destekleme haklarından değil dil temelinde kazanılmış özyönetim hakkından veya çokuluslu federal devlet biçiminden söz etmek gerekir. Bu nedenle dillerin tam eşitlik içinde tanındığı resmi çok dillik rejiminin benimsendiği, Belçika, Kanada ve İsviçre gibi ülkelerdeki ulusal dil gruplarının ulusal kimlikleri de tanınmış olduğundan bu ülkelerdeki dil gruplarının azınlık olarak nitelendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir.⁵⁴⁶

3. İkili Ayrımın Değerlendirilmesi

Ruth Rubio-Marin'in belirttiği gibi, Kloss'un ulusal çoğunluk dili ve göçmen dilleri arasında yaptığı ayırım ve bu ayırma paralel olarak önerdiği destekleme hakları ve hoşgörü hakları ikilemine dayalı dil politikası yeterince işlenmemiş ham bir görüştür. Örneğin mahkemelerde kullanılan dilde konuşamayan şüpheli bir kişinin yargılama işlemleri sırasında çevirmen desteğine ihtiyaç duyacağı açıktır. Çevirmen yardımından

⁵⁴⁴ Kymlicka-Patten, "Context, Issues And Approaches", s.28

⁵⁴⁵ May, **Language and Minority Rights**, s.185

⁵⁴⁶ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.86; Federal devlet sistemini benimsemiş olan söz konusu devletlerin federal yapılanmasının temelinde esasen farklı ulusal dil gruplarının varlığının kabul edilmesi yattığından adı geçen devletlerdeki ulusal grupların birbirine kıyasla azınlık çoğunluk olarak nitelendirilmemesi yerindedir.

yararlanma hakkının hoşgörü hakları kategorisine girmeyeceği bellidir. Ancak açık bir biçimde destekleme hakları kategorisine de girmez. Zira burada şüpheli kişinin dilini açık bir destekleme yoktur. Çevirmen yardımı, şüphelinin yargılama faaliyetlerini anlamasını sağlamak amacıyla matuftur.⁵⁴⁷

Marin'e göre dilsel haklar alanında yapılan ve biri negatif özgürlük anlayışından diğeri pozitif özgürlük anlayışından kaynaklanana hoşgörü temelli dil hakları rejimi ile destekleme temelli dil hakları rejimi arasındaki ayırım en az üç sebepten dolayı yararlı olmaktan uzaktır.

Her şeyden önce, hoşgörü rejimine gerçekte olduğundan daha fazla önem ve anlam verilmektedir. Burada, -birçok kez belirtildiği gibi- devletin bir dini resmi din olarak kabul etmemesi ile bir dili resmi dil olarak kabul etmemesi arasında kurulan benzerlik yanıltıcıdır. ABD'de olduğu gibi Anayasasında bir resmi devlet dili bulunmasa dahi devlet dilsel tarafsızlığı sağlamış olmaz. Devlet bir dili resmi dil olarak kabul ettiğini deklare etsin-etmesin, iç ilişkilerinde ve vatandaşlarla olan ilişkilerinde bir dili kullanmak zorundadır. Dilsel kurumsallaşmanın hiç olmaması seçenek dışıdır. Devlet idari yönetimden, sağlık, eğitim gibi temel kamu hizmetlerine, güvenlikten yargılama yetkisine varıncaya kadar bütün faaliyetlerinde bir veya birden fazla dili zorunlu olarak kullanır. Bu zorunlu olarak dili devlet tarafından desteklenen grup ya da grupların yararına olur. Dilin sembolik tanınması, kesin bir biçimde dili tanınan gruplara bazı çıkarlar sağlar. Modern devletin ayrılmaz parçaları olan bürokrasi ve kamu görevlerine atanmada bir öncelik sağlar. Kültürel yeniden üretim bazıları için mümkün iken diğerleri için bu yol kapatılmış olur.⁵⁴⁸

İkinci olarak, devlet bir azınlık dilini desteklediğinde temel amacı, azınlık dilini ve kültürünü korumak ve geliştirmektir. Birçok devlet dilsel çeşitliliği değişik düzeylerde tanımaktadır. Ancak devletlerin tanıdığı bazı haklar gerçekte destekleme hakkı niteliğinde değildir. Yukarıda belirtilen örnekte olduğu gibi özellikle ceza davalarında çevirmen hizmetleri, çağdaş demokrasilerde adil yargılanma hakkının

⁵⁴⁷ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.57-58

⁵⁴⁸ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales" s.55

formel bir uzantısıdır. Suçlanan bir kişinin mahkemede kullanılan dili anlamaması halinde bir çevirmen yardımından yararlanma hakkı gerçekte ne tam anlamı ile bir hoşgörü hakkıdır ne de destekleme hakkıdır. Bu tür bir hakkın dilsel azınlığın kimliğinin korunması için devlet tarafından tanınmış bir destekleme hakkı olarak sunulması ve devletin dilsel haklara pozitif bir katkısı olarak değerlendirilmesi gerçekçi değildir.⁵⁴⁹

Son olarak, bu ikili ayırım, devlet, bireylerin negatif özgürlüklerini korumak adına bireylere müdahale etmediğinde, bireylerin özgürlük alanlarının ve özerkliğinin kendiliğinden korunmuş olduğunu varsaymaktadır.⁵⁵⁰ Bazı durumlarda (örneğin belirli bir dilde zorunlu eğitim durumunda) bunun şüpheli olduğu söylenebilir.

C. ARAÇSAL OLMAYAN HAKLAR-ARAÇSAL HAKLAR AYRIMI

Hoşgörü hakları destekleme hakları ayırımının belirsizliği karşısında araçsal ve araçsal olmayan dil hakları ayırımı bazı yazarlara daha anlamlı gelmektedir. Bu ayırım, ayrıca dildeki araçsal çıkarlar yani iletişim çıkarları ve manevi çıkarlar yani kimlik temelli çıkarları ifade etmek içinde kullanılmaktadır.

1. Araçsal Olmayan Dil Hakları

Dil haklarına herhangi bir araçsal işlev yüklemeyen ya da araçsal fonksiyonlarını tali gören bu anlayış, dilsel hakların bizatihi kendinden bir iyi olduğu fikrini kabul etmiş görünür. Araçsal–araçsal olmayan haklar ayırımından hareketle açığa vurulan dilsel talepler; bir taraftan kişinin kendi ana dilinde geliştirdiği kültürel

⁵⁴⁹ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales” s.55. Arzoz’a göre bu eleştiri doğru olmakla beraber, ayırımın yanlışlığını ya da kusurunu göstermez. Sanığın çevirmen yardımından yararlanması hakkı ile güdülen amaç ne mahkemede kullanılan farklı dili konuşan şüpheliye hoşgörü gösterilmesi ne de konuştuğu dili ve (kültürel) kimliğini desteklemektir. Söz konusu hak ile farklı bir amaç gözetilmiştir: yargılamanın adil olmasını sağlamak. Hakkın tek amacı etkili iletişimi gerçekleştirmektir. Sanığın kullandığı dilin bağımsız bir değeri yoktur. Eğer sanık mahkemede kullanılan dili anhyorsa ve bu dilde anlaşılıyorsa söz konusu dil kendi ana dili ya da tercih ettiği başka bir dil olmasa bile kanunun öngördüğü etkili iletişim gerçekleşmiş olacaktır. Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.5; Réaume, “Official Language Rights: Intrinsic Value and the protection of Difference”, s.255-58

⁵⁵⁰ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales” s.55

birikimin önemini takdir eder ve dilsel grubun kendi kültürünü yeniden üretmesinde 'adil bir şansa' sahip olmasını savunurken, diğer taraftan da dilin iş bulmada, kamusal kurumlara katılmada veya demokratik sürecin işleyişinde veya dilsel yetenek gerektiren ekonomik ve sosyal fırsatlardan yararlanmada bir engel olmadığını ifade eder. Dil elbette iletişimin en önemli ve doğal aracıdır. Ancak insanlar dillerinin sadece bir iletişim aracına indirgenmesinden hoşlanmazlar. Birçok insan kendi ana diline karşı araçsal iletişim işlevine indirgenemeyecek bir bağlılık duyar. Dil bu yaklaşım açısını benimseyenler için kimliğin bir belirtisi, kültürel bir miras⁵⁵¹ ve (dil etrafında birleşmiş) topluluğun bütün konuşucuları tarafından inşa edilmiş kültürel kimliğin somut bir ifadesidir.⁵⁵² İşte dilin bu araçsal olmayan kişinin ve toplumun kimliğinin ifadesi olan anlamı ile iletişim aracı olarak sosyal hayatta yerine getirdiği işlev söz konusu ayırımın nedenidir.

Araçsal olmayan dil haklarının arkasında yatan fikir; dilin temsil ettiği manevi çıkarlatın ve dilin korunması ve geliştirilmesi hedeflerinin başarıya ulaşması için devlet desteğinin gerektiğidir. Çünkü çoğunluk dil grubu dilin kendisi için ifade ettiği manevi çıkarları korumak için gerekli kurumlara sahiptir. Araçsal olmayan dil hakları kültürel açıdan egemen olan çoğunluk grubunun sahip olduğu ekonomik ve siyasal güç karşısında, azınlığın dilini koruma ve geliştirme imkanlarını garanti altına alan kozlardır. Dil hakları, esas olarak kişilerin dilsel ve kültürel kimlikleri ile ilgilendir. İnsanların güvenli bir dilsel çevrede⁵⁵³ kendi dillerini geliştirerek yaşamlarını

⁵⁵¹ Dil hakları kültürel hakların önemli bir bölümünü oluşturur. Zira dil hakları, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paketi'nde yer alan sınırlı sayıda haktan fazlasını oluşturur. Bir dilin sadece iletişimi gerçekleştirmek için kullanılmadığı genellikle kabul edilmektedir.

Kültürel kimlik ve kültürel miras bir çok uluslararası hukuk belgesinde ele alınmıştır. Örneğin Uluslar arası Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmenin 5(1). maddesi, ulusal bir azınlığa mensup bireyler için dilin kültürel kimliğin esaslı unsurlarından birisi olduğunu kabul eder. Azınlık Dilleri Şartı'nın dibacesinde de " bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa'nın tarihi bölgesel ve azınlık dillerinin korunmasının Avrupa'nın kültürel zenginliğinin ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine katkıda bulunacağı..." belirtilmiştir.

UNESCO Manevi Kültürel Mirasa İlişkin Konvansiyonun 2. maddesinde, dilin manevi kültürel mirasın (korunmasının) esaslı bir aracı olduğu ifade edilmektedir. Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.247-248

⁵⁵²Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.56-57; Leslie Green, "Are Language Rights Fundamental?", **Osgoode Hall Law Journal**, 25, 1987, s.659; Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.247

⁵⁵³ Büşra Ersanlı Türkiye bağlamında güvenli dilsel çevrede yaşamının önemini şöyle belirtir: "Bugün Türkiye'de Türklerden sonra en yoğun nüfusa sahip olan Kürtler ne yazık ki anadillerinde bir eğitim görmemişlerdir ve görmemektedirler. Bu eksikliğin yarattığı menfi sonuçlar, hem temsil açısından hem

sürdüremeleri hakkını tanır. Bu tür hakların tanınması gerekliliği, kültürel üyeliğin korunmasının kişisel özerklik için zorunlu görülmesi ve kültürel üyeliğin kişinin öz saygısı için bir temel olması tezlerine dayandırılır. Bir başka deyişle, kimliğe ilişkin araçsal olmayan dil hakları, dilsel bir azınlığın vatandaşlık hakları için kültürel kimlik haklarından vazgeçmesini⁵⁵⁴ önler ve dilsel azınlığa mensup bireyler kamusal alanlar dahil bütün sosyal alanlarda kendi dillerinde yaşamlarını sürdürebilirler.⁵⁵⁵ AGİT ‘Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği’ bünyesinde kurulan ‘Etnisiteler Arası İlişkiler Kurulu’nun Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyelerinde’ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1.maddesinde yer alan “ Bütün insanlar özgür doğar ve haklar ve onurda eşittirler...” ifadesini dil hakları bağlamında şöyle yorumlamıştır:

“ Onur ve haklarda eşitlik ... kişilerin kimliğine saygıyı varsayar. Aynı şekilde kişinin onuruna saygı, kişinin kimliğine ve nihai olarak diline saygı ile bağlantılıdır. Ayrımcılık yasağı ve kimliğini koruma ve geliştirme haklarının her ikisi de insan onuruna saygı çerçevesinde, insan hakları hukukunun öncelikli hedeflerindedir...dil hakları ve azınlık hakları genel olarak, çoğunluğun sahip olduğu haklardan azınlıkların da yararlanmasını sağlar.”

de güvenli kişiliklerin kendi toplumlarının tüm faaliyetlerine can-ı gönülden katılamamaları açısından hissedilmektedir. Anadil eğitiminin bir hak olarak anlaşılması ilk adımdır, bunun iyi bir biçimde eğitimde uygulanması ise hem katılım hem de temsil açısından bir zorunluluktur... Ve şurası bir gerçektir ki kendi anadilini iyi bilmeyen bir gencin yabancı bir dili iyi öğrenmesi çok zordur. ...Tabii ki en kötüsü hiç anadil eğitimi almamaktır. Bu olumsuzlukların yerel kültür ve özellikleri iyi anlamamaya ve rahat yaşayamamaya kadar vardığı iddia edilebilir... şurası açıktır ki halkların şehirleşme süreci içinde beğeniler kazanarak yaşam standartlarında ilerleme kaydedişleri, anadil eğitimi ve dolayısıyla anadilin yarattığı konforla (*N. Uygur*) doğrudan ilgilidir. Büyük şehirlerimizde her türlü hayat faaliyetine entegre olmuş Kürtlerin anadil eğitiminden yoksun bir biçimde kendilerini ayakta tutarak başarılı olmaları mümkün olamaz. Toplumumuzda konforlu ve saygın bir biçimde yaşayan çoğunluk Kürtlerin, dillerini ve kültürlerini Türklük içinde gizlemeye çalıştıkları unutulmamalıdır. Bu durumun yarattığı sorunlar ekonomik, sosyal, kültürel olarak hissedilmektedir. Kişisel güvenlik açısından düşünüldüğünde ise hem kamu hem de özel alanlarda ciddi bir sorun su yüzüne çıkmasa da sürekli şüphe ve endişe varlığını sürdürmektedir. Bkz. Büşra Ersanlı, “İnsan Güvenliği ve Konforu Açısından Anadil Eğitimi: Sovyet Deneyimi”, Ebru Uzpeder (hızl.), **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (29-34), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, s.32

⁵⁵⁴ Jean Paul Sarter, 1944’te Fransız demokrat tavrının hala 1791 yılında yapılan Yasama Meclisi’nde Yahudi özgürleşmesi üzerine çoğunluk adına konuşan Clermont-Tonnere’in görüşlerini yansıttığını belirtir. Clermont Tonnere şöyle demekteydi: “Bir ulus olarak Yahudilere hiçbir şey verilmemelidir ancak bireyler olarak Yahudilere her şey verilmelidir.” Sarter’a göre ise “ (Demokratın) Yahudi savunusu bir insan olarak onu kurtarıırken bir Yahudi olarak yok eder... soyut bir insan hakları ve yurttaş hakları öznesinden ... başka hiçbir şey bırakmaz.” Jean Paul Sarter, **Anti-Semite and Jew**, New York: Schocken,1995, s. 56-57’den aktaran Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, s.55

⁵⁵⁵ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.57; Green, “Are Language Rights Fundamental?”, s.658

Burada tanımlanan araçsal olmayan dil hakları, aynı zamanda grup haklarına tekabül eder. Kişinin tanınmış bir dil topluluğunun üyesi olmasında çıkarı vardır. Bir kişinin dilsel topluluğa üyeliğinin korunması; kendi kültürü tarafından geliştirilen kimliği ve bu kültürel kimlik bağlamında yaptığı seçimlerin korunması ile mümkündür. Araçsal olmayan dil hakları, dilin kültürel boyutuna odaklanır. Kültürel kimliğin ayırıcı vasfı olmasını sağlayan dilin topluluk içinde icra edilme imkanının kalmaması, bu kültürel boyutun kaybı anlamına gelir.

Topluluklara özel dilsel haklar tanıyan bazı ülkeler, anayasalarında bu toplulukların ve dilsel haklarının korunduğunu açıkça belirtmişlerdir.⁵⁵⁶ Bazı ülkeler ise anayasalarında genel bir hükümle dilsel grupların haklarının korunacağını belirtirken bu grupların hangileri olduğunu ise açıkça belirtmezler. Örneğin ‘İnsan Hak ve Özgürlükleri ve Ulusal ve Etnik Topluluklar veya Azınlıkların Haklarına Dair Hırvatistan Anayasası’nın 7. maddesine göre bir yerdeki azınlık nüfusu toplam nüfusun %50’sinden fazla ise ilgili azınlık topluluğun dili o yerde resmi dil olarak kabul edilecektir. Diğer yandan korunması gereken dilsel topluluk türü sınırlanmıştır. Yani bir dilsel topluluk oluşturmak başlı başına bu haklardan yararlanmak için yeterli değildir. Daha açık bir ifade ile kolektif ve kimliğe dayalı dilsel haklar tanınan gruplar sadece tarihsel olarak o devlet veya bölgede yerleşik topluluklardır, göçmen toplulukların bu türden dilsel hakları yoktur.⁵⁵⁷

Kültürün ve dilin korunması amacına yönelmiş olan araçsal olmayan dil haklarının, beş temel uygulanma biçiminin olduğu görülmektedir. Bunların hepsi de dilin kamusal alanda kullanılmaması durumunda dilsel grupların varlıklarını devam ettiremeyeceğini kabul eder ve dilin yönetim desteği olmadan yeniden

⁵⁵⁶ Belçika Anayasası, Madde 4:

Belçika dört dil grubuna ayrılmıştır: Fransız Dil Bölgesi, Flaman Dil Bölgesi, iki dilli başkent Brüksel Bölgesi ve Alman Dil Bölgesi

Krallıktaki her bir topluluk bu dil bölgelerinden birine bağlıdır.

Dört dil bölgesi arasındaki sınırların kaldırılması veya değiştirilmesi, ancak üye tam sayısının çoğunluğu ile toplanan her bir dil grubu meclisinin çoğunluğunca kabul edilmiş bir parlamento yasası ile mümkündür. Yasanın kabul edilebilmesi için, her iki dil grubundaki toplam kabul oylarının toplam oyların üçte ikisine ulaşması gerekir.

⁵⁵⁷ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales” s.57-58; Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı da aynı yaklaşımı benimsemiştir.

üretilemeyeceğini düşünür.⁵⁵⁸ Bunlar sırası ile ana dilde eğitim hakkı, azınlık dilinin tanınması, azınlık dilinin korunması, destekleme hakları ve öz yönetim haklarıdır.

a. Anadilde Eğitim Hakkı

Azınlık dilleri hakları savunucuları ve dilbilimciler, dilin sürdürülmesi, canlandırılması ve geliştirilmesi konusunda azınlık dilinin eğitimde kullanılmasına dikkat çekici bir önem atfetmektedirler.⁵⁵⁹ Bir AGİT Raporu, dilin eğitimde kullanılmasını ana dilini kullanma hakkının doğal uzantısı olan bir hak olarak görmüştür.

“Ulusal bir azınlığa mensup bir kişinin temel bir insan hakkı olan kendi dilini kullanma hakkı, doğal olarak kendi dilini bilme ehliyetine bağlıdır. Hague Tavsiyelerinde belirtildiği gibi, ‘ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel kimliklerini sürdürme hakları ancak eğitim sürecinde kendi ana dillerini tam olarak öğrenmeleri halinde gerçekleşmiş sayılır.’ Dilin sözel boyutu aile içinde aktarılabilirse de yazılı ve edebi boyutları ancak eğitim kurumlarında öğretilmek yolu ile bireyler intikal eder.”⁵⁶⁰

Azınlıkların birçoğu şöyle veya böyle çoğunluk dilinde eğitim görmektedir. Eğitime ilişkin dil haklarının tanınmadığı durumlarda çoğunluk dilinde zorunlu eğitim vasıtası ile çoğunluk dilinin öğrenilmesi, azınlık dili pahasına olmaktadır. Çocukların eğitimi zorunlu olarak çoğunluk dilinde yapıldığında, öncelikle ortaya iki dillilik olgusu çıkar. Çoğunluk dilinin kamusal yaşamın her tarafına yayılması ve azınlık dilinin kullanım alanların sınırlandırılmışlığı sonucu bir süre sonra çoğunluk dili azınlık ana dilinin yerini alır.⁵⁶¹

Eğitimin dilsel dönüşümü durduracağı şeklinde azınlık dilleri hareketinin iyimser bir zayıflığı olduğuna işaret edilmiştir. May’in belirttiği gibi eğitim tek başına

⁵⁵⁸ Réaume, “The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?”, s.52

⁵⁵⁹ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.109

⁵⁶⁰ OSCE Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area, (The Hague: OSCE, 1999 Section I (C), 1’den aktaran Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.109

⁵⁶¹ Tove Skuttnabb-Kangas, “Language Policy And Linguistic Human Rights”, s.277. Ayrıca bkz. bu çalışmada dilsel değişim/dönüşüm konusu

bir dilin kaderini belirleyemez. Ancak eğitimin azınlık dilinin yaşayabilmesi için olmazsa olmaz bir fonksiyonu üstlendiğini de göz ardı etmemek gerekir. Bütün bunlardan sonra şu söylenebilir; eğitim modern toplumun kilit kurumudur.⁵⁶² Fransız cumhuriyetçi gelenekte taşıdığı değer Durkheim tarafından şöyle ifade edilmiştir: “toplumlar ancak üyeleri homojen bir bütün oluşturduğunda var olmaya sürdürebilirler. Eğitim, kolektif yaşamın talep ettiği bu homojenliği, başlangıçtan yani çocukluktan itibaren sağlamakta ve devam ettirmekte rol oynar.”⁵⁶³ Ancak toplumsal homojenlik yoksa ve devletin egemenliği altındaki ülkede farklı dil toplulukları mevcutsa, dilsel homojenlik resmi dil olarak kabul edilen ve başta eğitim olmak üzere farklı yollarla desteklenen bir dilin diğer dillerin yerine geçmesi ile gerçekleşmekte ve buna dilsel asimilasyon denmektedir. Eğitim, desteklenen tek bir dil ve kimliğin ülke çapında yerleşmesi için başlıca araç olarak değerlendirilebilir.

Skutnabb Kangas’a göre (zorunlu) eğitim yolu ile asimilasyon, jenosiddir. Eğitim sistemi ve medya dilsel ve kültürel asimilasyonun en önemli araçlarıdır. Skutnabb –Kangas insanların dil ve eğitim bağlamında jenosid terimini duyduklarında bunun çok sert bir söylem olduğunu dile getirdiklerini belirtir ancak yazara göre eğitim yolu ile asimilasyon jenosidin beş tanımından birisidir. 1948 tarihli “Jenosid Suçunun

⁵⁶² Gerçekten de iyi tanımlanmış, eğitimle desteklenen ve tek bir dile dayanan bir kültür, modernlik için ön şart, kültürel kimliğin paylaşılması imkanı ve politik meşruluğun temin edilmesi için gerekli zemin demektir.

⁵⁶³ Emile Durkheim. “Education and Sociology”. New York Free Press, 1956 dan aktaran, May, **Language and Minority Rights**, s.167; Nitekim örneğin ABD’de 1960’lı yıllara kadar devlet ve federal yasama organlarının mevzuat ve politikaları genellikle iki dilli eğitimi sınırlamışlar ve mahkemeler bunu sağlamanın araçları olmuştur. Tek dilliği savunan görüşler Sapir-Whorf hipotezi olarak adlandırılan bir varsayıma dayandırılır. Buna göre toplumun paylaştığı değerler anca tek bir dilde (İngilizce) ifade edilebilir. Örneğin “Amerikan Değerleri” sadece İngilizce ifade edilebilir ve kendi dillerini devam ettirmek isteyen göçmenler bu değerleri anlayamaz. Bazı eyaletler, başka dillerde yazılmış olan eğitim materyallerinin kullanımını 9. sınıftan önce yasaklamıştır. Bunun nedeni, çocukların küçük yaşta başka bir dil öğrenmelerinin Amerikan değerlerini özümsemelerini akamete uğraacağı şeklindeki inançtır. Bu bağlamda 1920’de geçen bir olay hatırlatılabilir. Nebraska eyaletinde Robert Meyer adlı kişi, 10 yaşındaki Raymond Parpart adlı bir çocuğa, İncil’de geçen bir hikayeyi Almanca öğrettiği için tutuklanmıştır. Nebraska Eyaleti, Yüksek Mahkeme önünde şu savunmayı yapmıştır:

“ Yasanın amacı, ülkenin prensip ve ideallerini benimseyen aydınlanmış Amerikan vatandaşları yaratmak, ve çocukların, yabancı bir dilde ve fikirlerle eğitilmeden önce İngilizce eğitim almalarını sağlamaktır. Onlara Amerikan ideallerini gözlemlene şansı sunmak, böylece onları geri kalmaktan korumaktır. İyi bilinen bir gerçektir ki, bir çocuğun ilk öğrendiği dil onun ana dili ve kalbinin dili olur. Yasanın amacı İngilizceyi bu ülkede büyüyen ve ülkenin vatandaşı olacak çocukların ana dili ve kalplerinin dili haline getirmektir” Meyer v. Nebeska 262 U.S. at 393-394. Douglas A. Kibbee, “Legal And Linguistic Perspectives”, Douglas A. Kibbee (Ed.), **Language Legislation and Linguistic Rights** içinde (s.1-23), Philadelphia: John Benjamin, 1999, s.3

Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”ne göre bu beş tanımdan ikisi bugün için yerli halklar ve azınlıkların eğitimi ile ilgilidir. Sözleşmenin m.2/e hükmüne göre “çocukların bir gruptan diğer gruba zorla transferi” ve m.2/b hükmüne göre de, “grup üyelerine fiziksel ve ruhsal açıdan ciddi zararlar vermek” karar ve eylemleri jenosid olarak kabul edilmektedir. Bu iki hükmün yanında sözleşme taslağının son halinde yer alan, ancak kabul edilmeyen bir başka özel hüküm daha vardır. Taslak Sözleşmenin 3. maddesinin birinci bendinde “ grubun dilinin günlük ilişkilerde, okullarda kullanılmasının veya grubun dilindeki yayınların basılması ve dağıtımının yasaklanması” da jenosid olarak nitelenmiştir. Ancak bu 3.madde 16 devletin karşı oyu ile taslaktan çıkarılmıştır.⁵⁶⁴

Devletlerde egemen konumda bulunan grupların asimilasyon uygulamalarının savunulamazlığı karşısında, eğitimin üstlendiği işlevin (gerçekte çoğunluğun temsil ettiği tek ulusal kimlikle toplumu homojenleştirme) gizlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Buna göre eğitim, çocuklara bir dilsel kimlik vermek için kullanılamaz. Eğitimin amacı çocuklara bir kimlik vermek veya kimliklerini devam ettirmek için gerekli olan araçları sağlamak değildir. İngiltere’de çokkültürlülük üzerine hazırlanan Swann raporu, eğitimin bu yeni rolünü açık bir biçimde gösterir; eğitimden beklenen, çocukların okullara beraberinde getirdikleri değerleri, inançları ve kimlikleri desteklemek değildir.

Ancak eğitime bu türden (yeni) bir fonksiyon yüklenmesi, yanıtlanması gereken bazı soruları beraberinde getirmektedir.

Azınlıkların dil başta olmak üzere kültürel taleplerini eğitim sistemine dahil etmemek, eğitimin tarif edilen yeni amacı ile prima facie bağdaşsa bile, çoğunluk için zaten kendi dilsel/kültürel kodlarına göre şekillenmiş okullarda dilsel/kültürel kimliğin hiçbir rol oynamadığı söylenebilir mi? Başka bir ifade ile mevcut eğitim sistemleri çoğunluk dilini/kültürünü yansıtmayan tarafsız sistemler olarak değerlendirilebilir mi?

⁵⁶⁴Tove Skuttnabb-Kangas, “Language Policy And Linguistic Human Rights”, s.277-278

Bu soruların cevabı açık bir biçimde olumsuzdur. Öyleyse, herhalde mevcut eğitim kurumları vasıtası ile kültürel ve dilsel mevcudiyetlerini geleceğe taşıyan çoğunluk grubu için mümkün, meşru ve haklı görünen imkanlar neden azınlık kültürlerinden ve dillerinden esirgensin?⁵⁶⁵

Kısacası, ulus devletlerin birçoğunun tatbik ettiği tek dilli eğitim, devletçe desteklenen bir dilin diğerleri pahasına toplumun geneline yayılarak homojen bir dilsel topluluk oluşturmanın aracı olmuştur. Eğitim dilsel azınlıkların asimile edilmesinde kilit rol oynamıştır. Eğitimin kendileri için bu olumsuz rolünün farkında olan dilsel azınlıklar, kendi dillerinde eğitim hakkını taleplerinin ilk sırasına koyarlar. Ana dilde eğitim asimilasyonu önlemenin ve dilsel kültürel kimliği koruyabilmenin ilk aracıdır. Ancak azınlık ana dillerinin eğitim kurumlarında kullanılması kabul edildiğinde dahi bunun hangi kapsam ve düzeyde olacağı tartışılmaya devam etmektedir.⁵⁶⁶

Okullarda azınlık dilinin kullanılması ile ilgili olan ilk çalışmalardan biri 1951 yılında UNESCO tarafından yürütülmüştür.

UNESCO'nun raporuna göre, resmi olarak tanınmış ulusal dilin ana dili farklı olanlarca da kullanılmasında mutlak bir ısrarın, farklı ana dili olanlar üzerinde negatif etkiler doğuracağı muhakkaktır. Ayrıca bu tür bir ısrar, yerel grupların ulusal yaşama katılmasını da engelleyecektir. Her halukarda, ulusal çıkarların eğitimin ilerletilmesi ile optimum düzeyde gerçekleşeceği açıktır. (Ancak) eğitimin ilerletilmesi gerekliliği

⁵⁶⁵ May, **Language and Minority Rights**, s.168. Bu haklı itiraza verilen yetersiz cevaplar için bkz. yukarıda tek dilliliğin haklılaştırılması konusu

⁵⁶⁶ Çocukların (*sadece*) ilköğretimde ana dillerinde eğitim görmesine ilişkin hakkın araçsal bir dil hakkı mı yoksa araçsal olmayan bir dil hakkı mı olduğu tartışılabilir. Bu hakkın nasıl nitelendirileceği duruma bağlıdır denebilir. Araçsal olmayan dil hakları perspektifinden bakıldığında ana dilde eğitim hakkı kişinin kendi dilinde sosyalleşmesi için hayati önemde bir haktır. Ayrıca bu hak, tek başına yeterliliği tartışmalı olmakla birlikte dilsel grubun dil ve kültürünü yeniden üretebilmesi için gerekli olan ilk haktır. Réaume, "The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?", s.52

Aynı şekilde söz konusu hak, dil bilimsel açıdan ele alındığında kişinin ana dilinde eğitim görmesi, optimum bilişsel gelişim için zorunlu addedilebilir. Öyle ki kendi ana dilinde yeterli olan kişiler ikinci bir dili daha rahat öğrenebilmektedirler. Bu görüş ağırlıklı olarak benimsenirse kişinin ana dilde eğitim görmesi hakkı geniş anlamda eğitim hakkının bir parçası olarak araçsal bir hak olarak kabul edilecektir. Ancak kişinin eğitim hayatının diğer aşamalarında da ana dilini kullanabilmesini kabul ettiğimizde, bunun salt araçsal bir hak olarak değerlendirilmesi güçleşecektir. Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.66-67

düşüncesi, yerel dillerin eğitim dili olarak kullanılmasının desteklenmesini gerektirebilir.⁵⁶⁷

Unesco raporu ile paralel bir görüşe göre azınlık grubu çocuklarının, devletin kendi ana dilleri olmayan bir dili onlara -devletin resmi dilinin makul ve ayırimcılık içermediğinden hareketle- eğitim dili olarak empoze etmesi kararı ile dezavantajlı duruma düşürülmeleri karşısında, kendilerine yüklenen ödevle, kendi ana dillerinden kaynaklanan hakları arasında bir denge gözetilmelidir. Bu denge devletin diğer faaliyetlerine hakim olan bir prensibin, yani devletin çıkarları ile ya da vatandaşlara yüklenebilecek ödevler ile haklar arasında makul bir dengenin olması gerektiği prensibinin eğitim dili konusunda da uygulanması ile elde edilebilir.⁵⁶⁸

Söz konusu denge arayışı bazı yüksek mahkeme kararlarında gözlemlenebilmektedir. Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi bu dengeye eşitlik ilkesini yorumlayarak ulaşmaya çalışmaktadır. Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi, Lau vs. Nichols davasında, eğitimde sadece İngilizce'nin kullanılması zorunluluğunu, eşitlik ilkesinin bir ihlali olarak görmüştür. Sadece İngilizcenin eğitim dili olması bu dilde herhangi bir bilgisi olmayan çocuklar için eğitimin olmaması demektir. Yüksek Mahkeme şöyle demektedir:

“Bu hükmün emrettiği standartlar, yani çocukların eğitimi için aynı etkinlikler, kitaplar, öğretmenler ve müfredatın kullanılması zorunluluğu eşit davranma ilkesi ile uyumlu değildir. İngilizceyi anlamayan çocuklar için anlamlı bir eğitim olmaktan uzaktır. Kamu okullarının öğrettiği şeylerin anlaşılmasında temel İngilizce bilgisi hayati bir yer tutar...İngilizceyi anlamayanlar için sınıflarında yaşadıkları deneyim karşılaştırılmaz ve her biçimde anlamsız olacaktır.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ The Use of Vernacular Languages in Education (1953) UNESCO, Paris, at p.690'dan aktaran De Varrenes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.198.

⁵⁶⁸ De Varrenes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.198. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu tür bakış açısı insan hakları teorisi açısından sorunlu olabilir. Zira insan hakları kuramı, insanların doğuştan, sahip oldukları, devredilemez ve zaman aşımına uğramaz hakları üzerine kuruludur. Bunun anlamı hak sahibi olmanın karşılığında bireylere bir ödev yüklenemeyeceğidir. İnsan haklarının kullanılmasında kamu otoritelerinin getirebilecekleri kısıtlamalar ise hakkın kullanılması alanı ile sınırlıdır. Yoksa hak sahibi olma ehliyeti konusunda devletler bireylere bir yükümlülük yükleyemez.

⁵⁶⁹ 414 U.S. 563 (1974) (United States)'tan aktaran De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights** s. 197-198. Milletler Cemiyeti döneminde Uluslararası Sürekli Adalet Divanı da 1932 yılında

Mahkeme'nin kararı, bir göçmen ülkesinde göçmen azınlıkların çocuklarının temel İngilizce bilgisini edinmelerinin, kendi ana dillerinde de eğitim almaları ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Azınlıkların ana dillerinde eğitiminde kullanılan çok farklı yöntemler mevcuttur. Birden fazla dile resmi statü tanımış olan devletlerde, birey bu dillerden herhangi birinde eğitim yapabilir. Örneğin Kanada'da durum böyledir.⁵⁷⁰ Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartı md. 23 İngilizce ve Fransızca konuşucularının belirli bir yerde 'yeterli sayıda' olmaları durumunda kendi ilk dillerinde eğitim almalarını güvence altına almıştır.⁵⁷¹ Ancak resmi dil olarak tanınmadığı halde eğitim dili olarak azınlık dillerinin kullanılması durumunda, hemen her yerde resmi dili öğrenmek bireyin hakkı ve ödevi olarak görüldüğünden eğitim en az iki dilli olacaktır.⁵⁷² Bu duruma örnek olarak ise bölgesel dillere sadece yerel düzeyde resmi statü tanıyan İspanya verilebilir. İspanya'da özerk bölgelerde yerel resmi dil ile beraber ulusal resmi dil olan Kastilyan dilinin de eğitimde (ve diğer alanlarda) kullanılması zorunludur. 1978 tarihli İspanya Anayasasının 3. maddesine göre:

- “1.Kastilya lehçesi devletin resmi İspanyolca dilidir. Bütün İspanyollar onu öğrenmekle yükümlüdür. Ve onu kullanmak bütün İspanyolların hakkıdır.
- 2.İspanyanın diğer dilleri statülerine bağlı olarak özerk topluluklar içinde resmi dil olabilir.

Danzig'teki Polonyalı Azınlıklara ilişkin verdiği kararında eşitlik ilkesine atıfta bulunmuştur. Divan, ilk öğretimde leh dilini konuşan Polonyalı azınlıkların çocuklarının eğitiminde yeterli kamusal kolaylığın sağlanmasını öngören Polonyalı Azınlıklar Antlaşmasının 9. maddesinin, “bir devletin yurttaşı olan azınlık üyelerinin diğer haklarla beraber, eşitlik hakkını, dava konusu olay bağlamında ilk öğretimde eşitlik hakkını” ifade ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Treatment of Polish Nationals in Danzig (1932) Permanet Court of International Justice, Series A/B, No.44, 1, at p.9.'dan aktaran De Varrenes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.201

⁵⁷⁰ Dil haklarının uygulanmasında kişisellik prensibinin değil de Bölge-dil modelinin uygulandığı Belçika'da ve İsviçre'de ise durum farklıdır.

⁵⁷¹ De Varennes'e göre dil meselesini basitçe devletin siyasi kararlarından biri olarak değerlendirmemek gerekir. Dil politikalarının, eşitlik ve ifade özgürlüğü gibi bireysel hakları kısıtlayan bir yanı vardır. Dolayısı ile 'yeterli sayı' kaydını eğitim alanında hukuken geçerli bulan Kanada Yüksek Mahkemesi'nin kararı (Mahé vs. Alberta, 1990, 1S.C.R. 342 Canada) De Varennes'e göre ayrımcılık yasağını ihlal etmektedir. bkz. De Varrenes, **Language, Minorities and Human Rights**, s. 202, dpn.34

⁵⁷² Eğitime ilişkin dilsel insan hakları, temel eğitimin ana dilde yapılmasını öngördüğü gibi, resmi dilin öğrenilmesi hakkını da içerir. Resmi ve ana dillerin birbiri ile çeliştiğini kabul etmez. Tove Skuttnabb-Kangas, “Language Policy And Linguistic Human Rights”, s.281

b. Azınlık Dilinin Yasal Tanınması

Devletlerin kamu hizmetlerinin yürütülmesinde, kamu idaresinde, mahkemelerde ve eğitim kurumlarında, birden fazla dili resmi olarak tanıyıp, söz konusu faaliyetlerde kullanabilecekleri geleneksel olarak kabul edilmektedir.⁵⁷³ Devlet azınlık dilini pratik ve sembolik yönlerden tanıyarak, azınlıkların taleplerini tatmin edici bir biçimde karşılamış olur. Devlet kurumlarının çoğunluk dili dışındaki bir azınlık diline de resmi dil statüsü tanınması en çok rastlanan azınlıkları tanıma biçimidir. Bu tür bir tanıma çoğunlukla diğer haklarla bağlantılı ise de diğer haklar bağımsız olarak tanınmalıdır. Bu haklardan bazıları; vatandaşların resmi olarak kabul edilmiş dilleri öğrenme hakkı, bu dili mahkemeler, idari makamlar ve parlamento gibi kamu kurumlarıyla iletişimde kullanma hakkı, kamu kurumlarının onlarla bireysel veya kolektif ilişkilerde söz konusu dili kullanması, ve dili medya organlarında ve kamusal eğitim kurumlarında eğitim dili olarak kullanma hakkıdır.⁵⁷⁴

Çağdaş anayasalar medeni ve sosyal haklar, başka bir deyişle özgürlük ile eşitlik ve aynı şekilde insan hakları ile anayasa arasında yakın bir ilişki olduğunu bir postula olarak kabul eder. Ulus devletin krizi ve etnik fenomenin iyice belirginleşmesi karşısında, toplumlar için dilsel özelliklerin özel alana ait olan bir mesele olması gerektiği ilüzyonu artık işlemektedir. Çağdaş demokrasilerin, örneğin etnik, dilsel ya da dinsel kimliğin fonksiyonlarını tanımaktan kaçınarak, toplumsal konsensusu sağlayabilecekleri şüphelidir. Fransa Anayasası bu konuda artık bir istisna teşkil etmektedir. Avrupa'daki birçok anayasa dilsel veya ulusal azınlıkların ve/veya azınlık veya ulusal dillerin korunması için liberal gelenekle cemaatçilik ya da liberal költürçülük arasında bir sentez kurmaya çalışmaktadır.⁵⁷⁵ Bu yeni anayasal sistemler,

⁵⁷³ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.248

⁵⁷⁴ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales"s.58

⁵⁷⁵ İtalya Anayasasının 6. maddesi,; İspanya Anayasasının 3. maddesinin 2. ve 3. paragrafı; İsviçre Anayasasının 4. ve 70. maddeleri; Belçika Anayasasının 2. ve 30. maddeleri; İrlanda Anayasasının 8. maddesi; Finlandiya Anayasasının 17. maddesi; İsveç Anayasasının 2. maddesinin 4. paragrafı ve 15. maddesi; Avusturya Anayasasının 8. maddesi; Slovakya Anayasasının 6. ve 33. maddeleri; Polonya Anayasasının 27. ve 35. maddeleri; Hırvatistan Anayasasının 12. ve 15. maddeleri; Arnavutluk Anayasasının 20. maddesinin 1. paragrafı; Romanya Anayasasının 6. maddesi, 32. maddenin 2. paragrafı, 59. maddenin 2. paragrafı ve 127. maddenin 2. paragrafı; Slovenya Anayasasının 11, ve 64. maddeleri;

insan haklarının öncelikli bireysel boyutunu reddetmeden kişisel kimliğin oluşumunda ve tanınmasında grupların oynadığı rolü kabul ederler. Başka bir deyişle azınlıkların dil haklarının anayasal korunması, devletin yurttaşları arasında yasal bir farklılaşma yaratmaktadır. Bu yasal farklılaşma, vatandaşların farklı topluluklar halinde çoğulcu bir biçimde birlikteliğini ve dilsel farklılaşma temelinde oluşan farklı statülerini garanti eder. İtalya bu sentez konusunda iyi bir örnek teşkil eder. Anayasanın 2. maddesi, “Cumhuriyet, ihlal edilemez insan haklarını ve *kişiliğin bireysel veya grup içinde ifade edilmesini* tanır ve güvence altına alır.” Bu hüküm ile çoğulculuk teorik felsefi boyutunu aşarak anayasal boyut kazanmıştır.⁵⁷⁶

Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı anayasal dilsel haklar konusunda en detaylı düzenlemeleri içeren bir belgedir. Şartın 17.1. maddesi herkesin Parlamento’da İngilizce ve Fransızca konuşma hakkını tanır. 18.1. maddesi İngilizce ve Fransızca’ ya federal statü tanır. 19.1. maddesi herkese Fransızca ve İngilizceyi federal mahkemelerde kullanma hakkı tanır. 20.1. maddesi kamusal hizmetlerin yürütülmesinde kullanılacak dilleri, 23. maddesi, eğitim alanında dilsel grupların sahip olduğu hakları belirtir.⁵⁷⁷

c. Azınlık Dilinin Korunması

Dilsel hakların ve azınlıkların korunmasının iki anayasal model çerçevesinde olduğu görülmektedir. Birincisinde, devlet dilsel azınlıkları tanıyarak; çoğunluk dil grubu ve azınlık dil grubu arasındaki ilişkileri, -bu bağlamda- dilsel azınlığın korunmasını, ‘*anayasal düzeyde özel hükümler*’ çerçevesinde sağlar. Dilsel azınlığı koruyan hükümler, anayasaların sert çekirdeği kısmında yer alır. İkincisi ise azınlıklara öz yönetim hakkı tanıyan veya federal devlet modeli benimseyen ‘*çokuluslu model*’dir. Ancak özyönetim hakkı verildiğinde ve farklı milliyetleri tanıdığına bile İspanya gibi tek bir ulusa vurgu yapan örnekler de mevcuttur.⁵⁷⁸ Yani çokulusluk kabul edilmeden

Litvanya Anayasasının 45. maddesi; ve Estonya Anayasasının 37. maddesi. Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.253 dñn. 45

⁵⁷⁶ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.253-254

⁵⁷⁷ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.58

⁵⁷⁸ 29 Aralık 1978 tarihli İspanya Anayasasının 2.maddesi: “Anayasa, *İspanyol Milletinin* çözümlmez birliği, bütün İspanyolların ortak ve bölünmez vatani üzerine inşa edilmiştir; onu meydana getiren *milliyetlerin ve bölgelerin özerklik hakkını* ve aralarındaki dayanışmayı tanır ve güvence altına alır.” (İtalikler bana ait)

de dilsel azınlıklara özyönetim hakkı tanınabilmektedir. Özyönetim hakları ve dil hakları arasındaki bağlantı sonraki bölümlerde inceleneceğinden burada sadece azınlık dillerinin anayasal düzeyde özel klozlarla korunduğu model üzerinde durulacaktır.

Azınlık dilinin anayasal düzeyde özel hükümlerle korunduğu modelde, azınlık dilleri anayasalarla öngörölmüş bazı yöntemlerle korunur. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: özgöl dilsel ve kültürel haklar; danışma ve yürütme kurullarında dilsel azınlığın temsil edilmesi hakları; dilsel azınlığı ilgilendiren konularda karar alan meclislerin ve seçimle gelen diğör kurulların oluşturulması; yerel ve özerk idareler; belirli aralıklarla yapılacak özgöl seçimler sonucunda, yasama ve yürütme organlarının seçimi yetkisini de içeren toprak temelli yerel özerklik; toprak temelli özerkliğin uygulanamadığı durumlarda, ulusal azınlığın kimliğini korumak için özerk yönetim; ve yönetimin adem-i merkezileşmesi.⁵⁷⁹ Bütün bu yöntem ve kurumlarda güdülen amaç azınlık dilinin korunmasıdır. Birçok ülkede azınlık dili, azınlık hakları arasında korunmaya çalışılan temel değerdir.

Avrupa anayasal sistemlerinde azınlık dillerinin korunmasının tek bir model çerçevesinde olmadığı görölmektedir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde dilsel azınlıkların hakları, anaysalarda yer alan başta dil ve eğitim hakkı, kişinin dilsel, dinsel ve kültürel kimliğini koruma hakkı olmak üzere diğör haklarla korunur. Bulgaristan istisnası hariç Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerin anayasalarında kişinin dil ve kültürel kimliğini koruma hakkını içeren hükümler mevcuttur. Litvanya Anayasası, şu hükmü içerir: “ Etnik azınlık mensupları, dillerini ve etnik ve kültürel kimliklerini koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.”

Romanya Anayasasında olduğu gibi daha ayrıntılı düzenlemeler de mevcuttur. 6. madde de : “devlet ulusal azınlıklara mensup kişilerin etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini açıklama, koruma ve geliştirme hakkını tanır ve güvence altına alır” denmektedir.

⁵⁷⁹ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.254

Anayasalar, azınlık haklarını formüle ederken, hem negatif hem de pozitif hükümler taşıyabilmektedir. Litvanya Anayasasında olduğu gibi negatif düzenlemelerde, kişilerin dilsel ve kültürel kimliklerini koruma ve geliştirmelerine bir müdahalenin olmayacağını formüle eder. Ancak bazı azınlık hakları, özellikle kişinin kendi dilinde eğitim hakkı, devlete belirli edimleri yerine getirme ödevi yükleyen pozitif haklardır. Örneğin Macaristan Anayasası, madde 48(2)'de “Macaristan Cumhuriyeti, ulusal ve etnik azınlıkların korunmasını garanti eder; anayasa, azınlıkların kamusal hayata kolektif katılımlarını sağlayacak imkanları temin eder ve kültürlerini geliştirmelerini, ana dillerini kullanmalarını, ana dillerinde eğitim almalarını ve kendi adlarını hecelendiği ve telaffuz edildiği gibi kullanmalarını sağlar.” Makedonya Anayasası, “Cumhuriyet, milletlerin, etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerinin korunacağını garanti eder” demektedir (m.48/2). Devletin pozitif ödevleri bazen belirli yükümlülükler ile sınırlanmıştır. Özellikle resmi makamlarla ilişkilerde ve iletişimde. Örneğin Estonya’da dilin resmi kullanımına ilişkin spesifik bir düzenleme vardır: “bir bölgede sürekli olarak yerleşik olanların en az yarısı etnik azınlık mensubu ise herkes devletten ve yerel otoritelerden etnik azınlığın dilinde cevap/bilgi alma hakkına sahiptir.”(m.51/2)⁵⁸⁰

Bazı vakıalarda anayasanın açık bir biçimde farklı azınlık dilleri ve grupları arasında bir ayırım yaptığı görülmektedir. Slovenya Anayasası, azınlıkların korunmasını düzenleyen hükümlerde, farklı türdeki azınlık grupları arasında bir ayrıma gitmiştir. Örneğin 61. maddede “herkes serbestçe ulusal grubu veya yerleşik etnik topluluğu ile tanınma, kendi kültürünü ifade etme ve geliştirme, kendi dilini kullanma ve yazma yetkisine sahiptir” denilmektedir. Slovenya Anayasasının 11. maddesine göre, “Slovenya’nın resmi dili Slovencedir. İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının bulunduğu bölgelerde, İtalyanca ve Macarca ayrıca resmi dil olacaktır.” Bu hükme ek olarak, “Slovenya’daki İtalyan ve Macar Etnik Toplulukların Özel Hakları” başlığı altında özel haklar sınıflandırılmıştır(m.64). İtalyan ve Macar azınlıkların, Slovenya’da yüzyıllardır yaşayan yerli gruplar oldukları için bu ek haklara sahiplerdir şeklindeki görüş, eksik bir görüştür. Macar ve İtalyan azınlığın eski Yugoslavya’dan miras kalan

⁵⁸⁰ Sadurski, “Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights”, s.21,

Hırvat ve Sırp azınlıklar ile kıyaslandığında, etnik Slovenlerle geçmişte daha az çatışmacı ilişkileri olması ikinci bir sebep olarak görülmektedir.⁵⁸¹

Slovenya Anayasasının 64. maddesi, “Slovenya’daki otokton İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının sahip olduğu özel hakları”, söz konusu toplulukların nüfusuna bakmadan koruyacak biçimde ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bu haklar; kendi ulusal sembollerini serbestçe kullanma, kurumlar oluşturma, ekonomik, kültürel, bilimsel ve araştırma faaliyetlerinde bulunabilme, kamusal medya ve yayın alanında faaliyette bulunabilme özgürlüğünü kapsamaktadır. Bundan da öte her iki ulusal topluluk ve üyeleri kendi dillerinde eğitim alma ve okullar açma hakkına ve kendi orijin ulusları ve ilgili ülkelerle ilişki kurma hakkına sahiptir. Bu hakları kullanmakla bağlantılı olarak, adı geçen ulusal topluluklar, yaşadıkları bölgelerde kendi kendilerini yöneten bir topluluk kurabilirler. Slovenya’daki Macarlar ve İtalyanlar, yerel yönetimlerde ve Ulusal Mecliste doğrudan temsil edilirler. Nihayet, anayasal olarak tanınmış hakları ve ulusal grupların statülerini etkileyebilecek kanunlar ve diğer genel hukuksal düzenlemeler, bu ulusal toplulukların temsilcileri tarafından kabul edilmeden yürürlüğe giremeyecektir.⁵⁸² Sloven sisteminin İtalyan ve Macar azınlıklar için kapsamlı bir dış koruma hakkı tesis ettiği söylenebilir.

İtalyan ve Macar ulusal azınlıkların sahip olduğu anayasal ayrıcalıklar, onların otokton karakterleri ile bağlantılıdır. 2002 nüfus sayımlarına göre İtalyan azınlık toplam nüfusun ancak %0.11’ni, Macar azınlık ise % 0.31’ni oluşturmaktadır. Birçok anayasada yerleşiklik bazı hakları tanımakta önemli meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır. Buna mukabil anayasaların birçoğu göçebe Roman azınlığa pozitif haklar tanımaz. Sloven Anayasası, 65. maddede basitçe “ Slovenya’da yaşayan Roman azınlığın statüsü ve haklarının kanunla düzenleneceğini” belirtir. Roman azınlığın anayasal düzeyde değil fakat yasal düzeyde sınırlı bir korumadan yararlanacağı söylenebilir. Otoktonluğun net bir biçimde teritoryallikle eş anlamlı değerlendirildiği görülmektedir.

⁵⁸¹ Sadurski, “Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights”, s.21-22

⁵⁸² Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.255

Buna göre sadece geleneksel olarak belirli bir bölgede/toprakta yerleşik olan dilsel azınlıklar için pozitif koruma ve (destekleme hakları) söz konusu olacaktır.⁵⁸³

Dil ve toprak arasındaki bu bağlantı 15 Aralık 1999 tarihli Kanunla İtalya'da da görülmektedir. Söz konusu kanun korumadan yararlanacak dil ve kültürlerin bir listesini vermektedir (1.ve 2. maddeler): Arnavutluk, Alman, Katalan, Yunan, Sloven Hırvat, Fransız, Franco-Provençal, Friulian, Ladin, Occitan, Sardinian. Yasa taslağında Roman topluluğuna referans verilirken, yasanın son halinde Roman topluluğu metinden çıkarılmıştır. Bu uygulamanın, dilsel hakların teritoryal boyutunu gözler önüne sermesi bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.⁵⁸⁴

d. Destekleme Hakları

Son olarak araçsal olmayan dil haklarının üçüncü bir türü vardır ki bunlara destekleme hakları denmektedir. Destekleme haklarına hoşgörü hakları-destekleme hakları ayrımı bağlamında değinildiyse de araçsal olmayan dil hakları çerçevesinde burada kısa bir tekrar yararlı olabilir. Destekleme hakları, dilin tanınması ve korunması durumunda, dile ilişkin hakların uygulamaya geçirilmesini ifade eder. Ancak destekleme haklarının iki uygulanma biçimi arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Destekleme hakları her ne kadar dilsel azınlığın dilinin korunması amacına hizmet etmekteyse de göçmen dilsel azınlıklar ve ulusal dilsel azınlıklar ayrımı çerçevesinde, destekleme hakları da intibak ettirici destekleyici haklar ve koruyucu destekleyici haklar olarak ikiye ayrılarak incelenmelidir.

aa. İntibak Hakları

İntibak hakları göçmenlerin yeni ülkelerine intibaklarını kolaylaştırmak amacı tanınan destekleyici haklardır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde göçmenlerle iletişim kuracak göçmen dilini bilen personelin istihdam edilmesi, göçmen çocuklarına göç ülkesinin dili ile beraber eğitimin belirli bir aşamasına kadar kendi ana dillerinde de

⁵⁸³ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.255

⁵⁸⁴ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.256

eğitim verilmesi, gçmen dilinin yazılı ve grsel basında kullanılmasına izin verilmesi başlıca intibak hakları olarak grlebilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, desteklemenin gçmen intibakını kolaylaştırmak için ve geçici olarak yapılmasıdır. Desteklemenin geçici zelliği, intibak haklarını araçsal dil haklarına yaklaştırır.

bb. Koruyucu Destekleyici Haklar

Koruyucu destekleyici haklar, dilsel azınlığa çoğunluğun asimilasyon baskısına karşı kendini koruma ve dili yeniden üretme imkanı tanıyan destekleme haklarıdır. Bu çerçevede destekleme hakları; kamu fonlarının, azınlık dilinin medyada, okullarda ve sanat faaliyetlerinde daha fazla grlmesi için kullanılmasından, azınlık dilini bilen uzmanlar istihdam etmeye kadar uzanabilir. Destekleme haklarının amacı azınlık dillerinin bugün sona ermiş olsa bile geçmişte uğradığı ayrımcılığa karşı bir telafi imkanı sağlamaktır. zellikle de bazı dilsel haklar tanınsa dahi kendi imkanları ile dili yeniden yaşayabilir kılma gücünden yoksun bırakılmış azınlıkların desteklenmesi sz konusudur.⁵⁸⁵

e. z Ynetim Hakları

Dilsel azınlıklara kendi dilsel ve kültürel miraslarını korumak için z ynetim haklarının tanınması da araçsal olmayan dil hakları olarak değerlendirilir. Dil haklarının gereği gibi uygulanabilmesinin bir sonucu olarak z ynetim hakları tanındığında, bu tanıma devlet biçimini etkileyen bir hüviyet kazanır. Dil hakları ve zynetim arasındaki bağlantı ileride ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada birkaç rneğe değinilmekle yetinilecektir.

Kanada'da da Qubec kendi dil politikasını belirleme yetkisine sahiptir. Bu yetki, kamu kurumlarında, okullarda, ve medyada Fransızca'nın kullanılmasını düzenlemek, gçmen politikalarını Fransız dilinin çıkarlarını gzetecek şekilde belirlemek gibi unsurları içerir. Araçsal nitelikte olmayan ve Qubec'in frankofon

⁵⁸⁵ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.59

kimliğini korumakla ilgili olan bu yetkiler/haklar, ülke genelinde azınlık olan frankofon Québeclilere kendi eyaletlerinde çoğunluk olmayı sağlar.⁵⁸⁶ Bu yaklaşım, yönetimin federal veya başka bir biçimde desantralize olduğu bir sistemin, karşıtı olan merkeziyetçi sisteme göre daha fazla hak tanıdığı gerçeğine dayanır. Bununla beraber federal veya diğer biçimleri ile özerk yerel hükümetlerin bu tür kolektif dil haklarına sahip olması temelde iki durumun varlığına bağlı gözükmektedir. Bunlar; federal sınırların etnodilsel azınlıkların yerel çoğunluk olmasını dikkate alarak çizilmiş olması, ve yönetim yetkilerinin bu bölgelere dilsel bağlam dikkate alınarak devredilmiş olması.⁵⁸⁷

f. Aydınlatılması Gereken Bazı Noktalar

Yukarıda belirtilen araçsal olmayan dil haklarının, dilsel azınlığı çoğunluğun siyasal ve ekonomik gücünden ve asimilasyon baskısından korumayı amaçladığı açıktır. Diğer yandan bu haklar, herhangi bir devlette her hangi bir zamanda bir grubun kültürel hegemonyasını sürekli kılmasını amaçlamaz. Bu nedenle ABD’de kamusal olarak desteklenen ve konuşulan tek dil olarak İngilizcenin kalmasını amaçlayan “Sadece İngilizce” hareketi İngilizce konuşan çoğunluk için bir dil hakları çağrısı olarak nitelendirilememektedir. ABD gibi anayasasında resmi dili belirtilmeyen bir ülkede bu türden bir çağrı, yani İngilizcenin resmi dil olarak bir statüye kavuşturulması çabası, esasında diğer dillerin kamusal alanlarda yasaklanması en azından görünmez olması amacını gütmektedir. İngilizcenin resmi statü kazanması yönündeki bu çaba tehlike altında olan bir dili korumak amacıyla değil aksine -çoğu zaman retorik de kullanılarak- diğer dilsel azınlıkların taleplerinin kabul edilmemesi amacını gütmektedir.⁵⁸⁸ Dolayısı ile araçsal olmayan dil haklarından olan destekleme hakları istenirken bu hakkın bir dilin geliştirilmesi için mi yoksa başka bir dilin taleplerini bertaraf etmek için mi istendiğine dikkat edilmelidir.

⁵⁸⁶ Kanada’da mutlak devlet güçlerinin merkezilikten kurtarılması yönündeki politika, kendi sınırları içerisinde bir çoğunluk olmayı isteyen bir azınlığın dil farkına dayalı kültürel özerklik sorunu ile sıkı sıkıya bağlıdır. Jürgen Habermas, “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı”, Mehmet H. Doğan (çev.), Amy Gutman (Hızl.) **Çokkültürcülük Tanınma Politikası** içinde (s.113-143) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.122

⁵⁸⁷ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.59

⁵⁸⁸ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”s.59-60

Diğer yandan bir dilin korunması her ne kadar dünyadaki dilsel çeşitliliğin korunması ile bağlantılı ise de bir hak olarak dil hakları dillerin kendisine tanınmamıştır. Kanada örneğine dönersek, Fransızca bir dünya dili olarak Québec'teki Fransızca konuşanlar olmadan da yaşayabilecek bir dildir veya Québec'deki İngilizce konuşan azınlık olmadan da İngilizcenin yaşayacağı kesindir. Kanada içinde Québec'lilerin ve Québec içinde İngilizlerin dil haklarının tanınması, soyut olarak Fransızca veya İngilizcenin korunması ile ilgili değildir, bu haklar olmadığı takdirde hak yokluğundan kaynaklanan etkilerin doğrudan bu dilleri konuşan bireyler üstünde tezahür edecek olmasındandır. Bu nedenle dil haklarının koruduğu, diller değil bu dilleri konuşan bireylerin dile içkin çıkarlarıdır ve bu bireylerin bu çıkarlarının korunması da büyük ölçüde bahsettiğimiz araçsal olmayan dil hakları ile mümkündür.⁵⁸⁹

2. Araçsal Dil Hakları

Araçsal dil hakları başka amaçlara hizmet eder. Bazen devletlerin anayasalarında ve uluslararası sözleşmelerde açıkça zikredildiği görülür. Araçsal dil hakları genellikle idari işleyişin bir parçası olarak tanınırlar. Bu haklar, devletin meşruiyetinin parçası olarak bir dili resmi dil olarak kabul etmekten kaçındığı durumlarla bağlantılı ve farklı nitelikleri olan haklardır. Dilsel kimlik ve güvenliğin temel bir yarar olarak korunması fikrinin reddedildiği durumlarda, dilsel tanımının altında yatan fikrin belki ilk anda fark edilmeyen bazı yararları olabileceği düşüncesi ile tanınan haklardır.⁵⁹⁰

Araçsal dil haklarının arkasında yatan fikir; dilin kişinin medeni, sosyal veya siyasal hakları ve imkanları ile bağlantılı olmadığıdır. Bu nedenle bu tür haklara araçsal haklar adı verilmektedir. Açıktır ki her türlü hak bir çıkarın korunmasını sağlayan bir yetki/araç olarak tanımlanabilir. Fakat bu hakların araçsal dil hakları olarak adlandırılmasının arkasındaki neden; araçsal dil haklarının esas amacının, başka hakların koruduğu ve doğrudan ilişki içinde olduğu bir takım çıkarları yerine getirmenin

⁵⁸⁹ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.60-61

⁵⁹⁰ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.62

aracı olmalarıdır.⁵⁹¹ Örneğin ayrımcılık yasağı, adil yargılanma hakkı kapsamında çevirmen yardımından yararlanma hakkı, fikir ve ifade özgürlüğü hakkı gibi.

a. Ayrımcılık Yasağı

Liberal postullar kişinin kendisinin seçmediği özellikleri nedeni ile dezavantajlı kılınmayacağı, suçlanamayacağı ve cezalandırılmayacağını öngörür. Ana dil, renk, ırk ve cinsiyet gibi kişinin seçmediği bir özelliktir. İkinci bir dilin öğrenilmesi az ya da çok bazı güçlükler içerir ve belki de bazı yetenekler gerektirebilir, daha da önemlisi kişi ikinci bir dil öğrenmekte isteksiz olabilir veya birçok kişi ikinci bir dili öğrenme sürecinde hiçbir zaman başarılı olmayabilir. Kişi ikinci bir dili öğrense bile - eğer bunu çok küçük yaşta başaramadıysa- muhtemelen ikinci dili, bir ana dilinin belirlediği kültürel farklılık nedeni ile aksanlı öğrenmiş olacaktır. Ve birçok toplumda bu aksan kişinin ana toplumla bütünleşmesini ve fırsatlardan eşit yararlanmasının önünde bir engel olacaktır.

Öyleyse araçsal dil haklarının ilki kişinin dili veya aksanı nedeni ile ayrımcılığa uğramama hakkıdır. Kabul etmek gerekir ki hiçbir şey sistematik ayrımcılığa maruz kalarak, kişinin özgürlüklerden, haklardan ve fırsatlardan eşit bir biçimde yararlanmasının engellenmesi ile yeteneklerine ve gelişimine daha fazla zarar veremez. Gerçekten de insan haklarına ilişkin hemen hemen bütün önemli uluslararası bildirgeler veya sözleşmeler ile birçok ülke anayasası dil temelli ayrımcılığı kesin bir şekilde yasaklamıştır.⁵⁹² Bunun nedeni azınlık dilsel gruplarının sık sık genel önyargının hedefi olmalarıdır. Bu anlamda devlet hukuki düzenlemeleri ve uygulamalarında dil temelli ayrımcılık yapamayacağı gibi sivil toplum içinde vuku bulabilecek ırka ve dine dayalı ayrımcılıkla beraber dil kökenli ayrımcılığı da engellemelidir. Diğer yandan devletin sivil toplum içinde dil kökenli ayrımcılığı engellemesi, aynı zamanda

⁵⁹¹ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.63

⁵⁹² Bkz. 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 2.1. maddesi, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 14. maddesi, İtalya Anayasa'sının 3. maddesi, Alman Temel Yasa'sının 3. maddesi, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının 10. maddesi.

ayrımcılığa maruz kalan grupların dillerinin ve kültürel kimliklerinin tanınması ile mümkündür.⁵⁹³

b. Adil Yargılanma Hakkı

Araçsal dil haklarının en bilinen ve yaygın olanlarından biri geniş bir usuli haklar demetinin bir parçası olarak ceza yargılamasında çevirmen yardımından yararlanma hakkıdır.⁵⁹⁴ Ancak şunu belirtmek gerekir ki ceza yargılamasına ilişkin bu hakların açıkça tanınmadığı durumlarda da mahkemeler genelde bu hakları başka hakların bir uzantısı olarak değerlendirerek çevirmen yardımından yararlanma imkanını kabul etmektedirler.

c. Ana Dilin Öğretilmesi Hakkı

Azınlıkların evde kullandıkları dille okulda eğitimin yapıldığı dil arasında dengenin sağlanması amacı ile çocuklara eğitimin ilk yıllarında geçici olarak azınlık dili bir ders olarak okutulur. Burada hem azınlık hem de resmi eğitim dili ders olarak okutulurken, öğretimin gerçekleştiği dil büyük ölçüde resmi eğitim dili olur.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Burada bir açıklama yapma zarureti doğuyor. Devletin dil temelli bir ayrımcılık yapamayacağı, devletin dili -meşru bir hak talebi için- onu farklılık temelinde hukuki düzenlemelerin konusu yapamayacağı anlamına gelmemektedir. Devlet belirli kamu hizmetlerinin layığı ile yerine getirilebilmesi için kamu görevi yapanların dil becerilerinin belirli bir düzeyde olmasını kamu görevlerine atanmak için bir kriter olarak arayabilir. Ancak bu tür bir uygulama ana dili farklı olanlar için bir ayrımcılık olarak nitelendirilebilir. Veya devlet farklı bir perspektiften hareket edip; demografik özellikleri dikkate alarak kamu hizmetlerini birden fazla dilde yerine getirebilir. Bu durumda da kamu görevlilerinin farklı dillerdeki yeterlilikleri bir kriter olarak aranabilir. Şüphesiz dilde yeterlilik testi diyebileceğimiz kriterlerin aranması bir ayrımcılık uygulaması olarak nitelendirilemez. Ayrıca bkz. Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales" s.64, dpn.18

⁵⁹⁴ Bkz. Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı md. 14

1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi md.14.3; "Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır:

(a) Kendisine, en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddianın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi;

(f) Mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın parasız yardımının sağlanması"

Avrupa İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m.6.3: "Her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir: (a) Kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

(e) Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemeksizin yararlanmak."

⁵⁹⁵ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.81

Geçici iki dilli eğitimin daha çok göçmen kabul eden ülkelerin eğitim politikası olduğu söylenebilir. Nitekim, ABD çok dillilik sisteminin, geçici özelliğinin belirtilmesi gerekir. ABD’de okullarda göçmen çocuklarına ana dillerinin öğretilmesi, daha ileriki bir aşamada İngilizce’yi daha iyi öğrenebilmeleri amacı ile yapılmaktadır. Orijin ülke ve göç ülkesi dillerinin birlikte öğretilmesinin amacı, göçmenlerin uyumunu gerçekleştirmektir.⁵⁹⁶

Geçici iki dilli eğitim dilin araçsal fonksiyonları yerine getirmesine hizmet etmesine karşın dilin kimlik boyutuna yeterince önem vermez. Azınlık dilinin -dillerden bir dil olarak- sadece öğretilmesi ile yetinilmesi azınlıkların kültürel kimliklerini sonraki nesillere aktarmalarını sağlamaz.⁵⁹⁷ Bununla beraber, göçmen kabul eden ülkelerin göçmen dillerini korumak gibi bir yükümlülüğü olduğu ya da olması gerektiği de söylenemez. Göçmen azınlıklar için geçici dil eğitimi yeni ülkelere intibak edene kadar, aynı zamanda göç ülkesinin dilini öğrenmeyi de kolaylaştırıcı etkileri ile beraber, kısmi destekleme hakkı olarak veya intibak hakları olarak değerlendirilebilir. Bu noktada akla gelebilecek soru, göçmen azınlıklar için yeterli ve gerekli olan eğitimde ana dilin öğretilmesi politikasının ulusal azınlıklar için yeterli olup olmayacağıdır.

Bu çalışmada ana dilde eğitim hakkı daha önce açıklandığı üzere araçsal olmayan bir dil hakkı olarak kabul edilmiştir. Ulusal azınlıkların, dile ilişkin taleplerinin ilki olan ana dilde eğitim hakkı, dilin öğrenilmesi kadar korunmasını ve sonraki

⁵⁹⁶ Süleyman S.Terzioğlu, **Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı**, Ankara: Alp Yayınevi, 2007, s.99; Kanada ve Alaska’da yapılan araştırmaların sonuçları incelendiğinde, İnnuitler ve Yu’piqler gibi yerli halkların çocuklarına sadece İngilizce öğretildiği zaman çocukların öğretmenlerden korktuğunu ve başarısız olduğunun, Yu’piq dilinde eğitim aldıklarından ise iyi yazan, mutlu ve zeki öğrencilere dönüştüğünün görüldüğü belirtilmektedir. I. Martin. **Sourcec and Issues: A Backgrounder to the Discussion paper on language of instruction in Nunavut School.**’dan aktaran Tove Skuttnabb-Kangas, “Language Policy And Linguistic Human Rights”, s.281

⁵⁹⁷Nitekim AGİT bünyesinde kurulan Azınlık Hakları Yüksek Komiserliği’nin hazırlamış olduğu bir rehberde de azınlık dilinin orta eğitimde kullanılmasının dilsel kimliğin yeniden üretilmesine olan hayati etkisine değinilmiştir. 1982 yılında AGİT bünyesinde Azınlık Hakları Yüksek Komiserliği kurulduğu zaman tam olarak etnik tansiyondan kaynaklanabilecek çatışmaları önlemek için kurulmuştu. Yüksek komiser Max van der Stoel etnik çatışmaları önlemek için 55 ülkenin yer aldığı bir rehber hazırlamıştır. Yüksek komiser, genellikle uluslar arası hukuk hukukçularının tavsiyeleri doğrultusunda azınlıkların tanındığı bir rehber hazırlamasını istemiştir. Hazırlanan rehber iki boyut içermektedir; birinci boyut self-determinasyon boyutudur. İkincisi ise ana dilin orta eğitimde kullanılmasıdır. Ana dilin orta öğretimde kullanımı sadece kimliğin ayrılmasında değil fakat daha önemlisi yeniden üretilmesinde en önemli araçtır. Tove Skutnabb Kangas, “The Globalisation Educational Human Rights”, **International Review of Education**, Kluwer Academic Publishers. Printed in Netherlands, 2001, s. 204

nesillere aktarılmasında da dilsel kimliği güçlendirdiği için önemli rol oynar. Ulusal azınlıkların dile ilişkin talepleri dilin araçsal olmayan boyutları ile ilgili olduğundan sadece ana dilin öğretilmesi ulusal azınlıklar için tatmin edici bulunmayacaktır.

3. İkili Ayırımın Karşılaştırılması

Her ne kadar nihai amaçları farklı olsa da araçsal ve araçsal olmayan dil haklarının karşılaştırılmaz olduğu söylenemez. Eğer bir dilsel grup sistematik olarak ayrımcılığa uğruyorsa, ve üyeleri yaşamdaki anlamlı fırsatlara ancak kendi dillerini bırakarak ve çoğunluk dilini öğrenerek ulaşabiliyorlarsa, daha büyük ölçekli fırsatlardan yararlanma karşılığında kendi dillerinden vazgeçme yönündeki baskı nedeni ile dilsel grubun varlığını devam ettirme şansı zamanla azalır.⁵⁹⁸ Bu durumda dilin sadece bir iletişim aracı olduğu söylenemeyecektir. Çoğunluk dili, dilsel azınlığa mensup birey için çoğunluk grubuyla iletişim kurmanın ötesinde hayatını yaşanabilir kılmanın anahtarı haline gelmiş olur. Aksi düşünce de az çok geçerlidir. Yani kültürel kimliğin bir ifadesi olarak kullanıldığında dilin bütün dışı vurum biçimleri bir iletişim tarzı olmakla beraber salt iletişim boyutu ile değerlendirilemez. Buna göre dilin her kullanış tarzı, kültürel kimliğin doğrudan veya dolaylı ifade edilmesidir. Bu nedenle dilin araçsal ve araçsal olmayan boyutları birbirinden net bir şekilde ayırt edilemez.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ Réaume, “The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?”, s.46-47

⁵⁹⁹ Yine de dilin bütün boyutları arasındaki farkları belirlemek önemlidir. Kanada Yüksek Mahkemesi dilin boyutları arasındaki farkları gözetken çok az mahkemedir. Adil yargılanma hakkı ile dil hakları arasındaki farklılık, Kanada Yüksek Mahkemesi tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Adil yargılanma hakkı evrensel olarak herkese tanınmıştır ve dilleri resmi olarak tanınan topluluklara mensup bireylere diğer dilleri konuşanlardan daha fazla bir koruma sağlamaz. Dil hakları (ise) bir bütün olarak farklı orijinlere ve fonksiyonlara sahiptir. Dil hakları, bu ülkede yaşayan resmi dil azınlıklarına koruma sağlar ve Fransızca ile İngilizce'nin eşit statüsünü garanti eder.” R.v.Beaulac, 768 1 S.C.R. (1999) den aktaran, Arzo, “The Natural of Language Rights”, s.5

Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı'nın 19.1. maddesine göre, Kanada Parlamentosu tarafından kurulan mahkemeler önünde vatandaşlarının İngilizce veya Fransızca'dan birini seçme hakkı bulunmaktadır. Fakat bu hak aynı zamanda bu dilde anlaşılma hakkını yani mahkeme makamlarının kullanılan dili anlama yükümlülüğünü içermez. Ancak Marin'in belirttiği gibi kültürel kimliğin ifadesi anlamına da gelen ana dilin mahkemelerde kullanılması, çok temel bir insan hakkı olan adil yargılanma hakkına zarar vermemelidir. Yargılama makamları önünde ana dilini kullanan kişinin bu eylemi ile dezavantajlı duruma düşmesi kabul edilemez. Bkz. Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales” s.67, dpn.22

D. BİR DİLİ ÖĞRENME HAKKI- BİR DİLİ ÖĞRENME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1. Dili Öğrenme Hakkı

Araçsal dil hakları perspektifi dili (sadece) bir iletişim aracı olarak değerlendirmemiz ile bağlantılıdır. Dilin işlevini iletişime indirgeyen araçsal dil hakları anlayışı, kişilerin kendi ana dillerini öğrenmelerinden ve buna ilişkin düzenlemelerden çok hakim veya resmi dilin öğrenilmesi* gerekliliğini ima eder. Bunun iki nedeni olduğu söylenebilir. İlk olarak, daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak incelediğimiz gibi hakim dilde yeterli olmaları bireylerin önündeki birçok ekonomik ve sosyal engeli kaldırır. İkinci olarak da ortak dile dayalı bir ulusal kimlik sayesinde toplumun genel çıkarları en iyi şekilde korunur. Ayrıca azınlık gruplarının dilsel hakların bazılarının kabul edilmesi ile ortaya çıkabilecek riskleri en aza indirir. Araçsal dil hakları anlayışı ile araçsal olmayan dil hakları anlayışı arasındaki en önemli fark, hakim dile yüklenen fonksiyonlardır denilebilir. Araçsal olmayan dil hakları anlayışı, dil haklarını bir prensip meselesi olarak ele alırken, araçsal dil hakları anlayışı ise dil haklarını toplumun genel çıkarı temelinde alır.⁶⁰⁰

Buraya kadar anlatılanların, genel anlamda araçsal dil hakları anlayışının farklı gruplara özgü dil haklarından bahsetmektense, toplumun bütün bireylerinin hakim dili öğrenmeye hakları olduğuna odaklanmanın daha iyi olduğunu ima ettiği söylenebilir. Gerçekten de bu görüşün bir yansıması olarak bazı ülke anayasa mahkemeleri, vatandaş olan herkesin resmi dili öğrenme ve onu kamu otoriteleri ile ilişkilerinde kullanmaya hakları olduğunu belirtmişlerdir. Hakim dilin öğrenilmesinin diğer hak ve özgürlüklerden yararlanabilmek için bireye gerekli olan dilsel kapasiteyi sağladığı da farklı bir argüman olarak ileri sürülmektedir. Ancak hakim dilin öğrenilmesinin bir zorunluluk olarak ele alınması konusunda muhtemelen yapılacak en iyi savunma, dilsel

* Öğrenme veya eğitim faaliyeti burada, kamusal eğitim kurumlarında bir dilin öğrenilmesi ya da bir dilde eğitim almayı ifade edecek biçimde anlaşılmalıdır. Kişilerin özel çabaları ile bir dili öğrenmeleri veya özel okullarda belirli bir dilde eğitim almaları farklı bir konudur.

⁶⁰⁰ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s. 68-69

açından çoğulcu bir toplumda eğitim vasıtası ile öğrenilecek ortak bir dilin demokrasiyi, hukuk devletini ve sosyal adaleti gerçekleştirmek için zorunlu olduğudur.⁶⁰¹

Marin'in düşüncelerini takip ederek diyebiliriz ki genel olarak eğitim hakkının, sosyal statü, ekonomik refah ve kendine yeterlilik için gerekli olan ve sosyal değerliliği kabul edilen yetenekler ve bilgiler kazanabilmek için bireylere, eşit imkanlar sağladığını kabul etmek gerekir. Ayrıca eğitimin, vatandaşları sorumluluk sahibi kişiler olarak siyasal karar alma süreçlerine katılabilmeleri için onlara gerekli bilgilendirmeyi sağladığı söylenebilir. Bu sebepler neden çoğunluk dilini öğrenme hakkının, eğitim hakkının esaslı bir parçası olarak ele alındığını bize izah eder. Ancak birçok durumda bir dili öğrenme hakkının farklı uygulamaları olduğu görülmektedir. İnsanların resmi olarak kabul edilmiş olsun veya olmasın birden fazla kamusal dil kullandığı⁶⁰² veya bir dilin ekonomik ilişkilerde hakim olduğu fakat resmi olarak kabul edilmediği durumları düşünelim. Bu vakialarda, ilk bakışta devletin veya eğitim kurumlarının ilgili bütün dilleri öğretmesi gerektiği düşünülebilir. Hatta çok uluslu bir devlette etnodilsel kimliklerin korunmasına yönelik politikaların benimsendiği ve bazı bireylerin hakim dili öğrenmek istemedikleri veya onunla ilişki kurmak istemedikleri durumlarda bile bütün ilgili dillerin öğrenilmesi gerekliliğinden söz edilebilir. Ancak bu durumlarda dahi çok dilliği benimseyen ülke sayısı azdır.⁶⁰³ Bir dili öğrenme hakkı, genelde hakim dili veya resmi dili öğrenme hakkı olarak anlaşılmaktadır.

2. Dili Öğrenme Yükümlülüğü

Şimdiye kadar anlatılanlardan hakim dilin öğrenilmesinin kişinin önündeki bir çok engeli kaldırdığından bahsedildi ve kişilerin hakim dili öğrenmeye hakları olduğu üzerinde duruldu. Ancak birçok kişi devletin resmi dilinin öğrenilmesinin bir haktan ziyade bir yükümlülük konusu olarak ele alınması gerektiği görüşündedir. Zira devletler

⁶⁰¹ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s. 68-69

⁶⁰² Örneğin 1978 İspanya Anayasa'sı Kastilya dilini bütün ülkenin resmi dil olarak benimsemiştir. Madde 3: "1.Kastilya dili devletin resmi İspanyolca dilidir. Bütün İspanyollar onu öğrenmekle yükümlüdür. Ve onu kullanmak bütün İspanyolların hakkıdır." İspanya'nın diğer dilleri olan Katalanca, Bask ve Galicya dilleri ise kendi bölgelerinde Kastilya dili ile beraber resmi diller olarak benimsemiştir. Söz konusu bölgelerde yaşayanlar iki resmi dili öğrenmek durumundadır.

⁶⁰³ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.69

genelde resmi dilin öğrenilmesini vatandaşları için zorunlu tutar. Aslında dili resmi olarak tanınmış olan gruplar için bu bir yükümlülük olmaktan uzaktır. Fakat resmi dilden farklı dilleri olan gruplar için devletin resmi dilinin öğrenilmesinin bir haktan ziyade bir yükümlülük olduğu söylenebilir. Doğrusu, ana dili farklı olan gruplar için devletin resmi dilinin öğrenilmesinin hak veya yükümlülük olması, grubun göçmen veya ulusal azınlık olmasına göre değişecektir. Örneğin göçmen azınlıklar için göç edilen ülkenin resmi dil veya dillerinden birini öğrenmek hem bir hak hem bir yükümlülüktür. Ancak ulusal azınlıklar için resmi dili öğrenmenin niteliği, devletin dil politikasına ve ulusal azınlığın tutumuna göre değişecektir.* Devletin resmi dilinin bir ödev olarak herkese yüklenebilmesi, daha önce tek dillilik başlığı altında inlediğimiz tek resmi dil rejimini savunan gerekçelerle meşrulaştırılmaktadır. Bunlar; temel kamusal yararlarından herkesin faydalanabilmesi için anlaşılabilirliği sağlayacak, güveni temin edecek ve uyumu pekiştirecek ortak bir dile duyulan ihtiyaç, devletin ve ulusun bütünlüğünün korunması, etkin sosyal politikaların oluşturabilmesi, ekonomik kalkınma, bilgi akışının artırılması vs.dir. Bütün bunlar, işleyen demokratik kurumlar için birer elzendir ve ancak vatandaşlar resmi ortak dili öğrenmeyi bir yurttaş görevi olarak kabul ederlerse gerçekleşebilir.⁶⁰⁴

Bazen bu görev açık bir yasal zorunluluk olabilmektedir. Örneğin İspanya Anayasası'nın 3. maddesi her İspanyol'un İspanya'nın resmi dili olan Kastilya dilini öğrenme hak ve yükümlülüğünden söz eder. Diğer bölgesel diller olan Katalanca, Bask ve Galicya dilleri ise kendi bölgelerinde Kastilya dili ile beraber resmi diller olarak benimsemiştir. Bu dilleri öğrenme yükümlülüğü, Kastilya dili gibi Anayasal düzeyde öngörülmemiştir. İspanya uygulaması, Doğu Avrupa'daki yeni anayasalara da yansımış

* Resmi dilin öğrenilmesinin neden böyle değerlendirilmesi gerektiği bir sonraki alt bölüm olan VII. Hak Özneleri başlığı altında incelenecektir.

⁶⁰⁴ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales" s.70-71; Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nın başlangıcının altıncı paragrafı "bölgesel dillerin veya azınlık dillerinin korunması ve desteklenmesi, resmi dillere ve onların öğrenilmesi ihtiyacına bir zarar veremez" demektedir. Şartın açıklanmasına ilişkin raporda da Şartın vatandaşların herhangi bir dilsel grupta olan ilişkisini kesmeyi amaçlamadığını, sadece her devlette resmi dil veya dillerden birinin öğrenilmesinin bir ihtiyaç olduğunun dile getirilmesini amaçladığı belirtilmiştir. Ancak şart, bölgesel veya azınlık dilinin yanı sıra resmi dilin de öğrenilmesini her ne kadar ihtiyaç olarak nitelemişse de resmi dilin öğrenilmesini vatandaşlar için açıkça söylenemeyen bir zorunluluk olarak değerlendirmek daha gerçekçidir. Şart bu zorunluluğu, bireylerin ihtiyacı gibi azınlıkları gücendirmeyeceği düşünülen diplomatik bir kavram ile ifade etmektedir.

gibidir. Azınlıklara ana dilde eğitim hakkını tanıyan Makedonya Anayasasının m.48/4 ve Moldova Anayasasının m.35/3 hükümleri, bu hakkın devletin resmi dilinin öğretilmesi ile beraber kullanılacağını belirtmektedir. Bulgaristan Anayasası (md.36/1) ise devletin resmi dilinin öğrenilmesini vatandaşları için bir zorunluluk olarak emretmektedir.⁶⁰⁵

Bir dili öğrenme yükümlülüğü çoğu zaman dolaylı yollardan gerçekleştirilir. Kişilerin doğduğu ülkede zorunlu eğitim varsa bireyler kamu kurumlarının da işleyiş dili olan resmi dili zorunlu eğitim sürecinde öğrenirler. Bazı ülkeler göçmenleri kabul etmek için ülkenin resmi dil veya dillerinden birini bilme zorunluluğu getirir. Bu zorunluluk daha çok göçmenlerin yeni ülkelerinde uyum sorunu yaşamamaları için getirilmiş gibidir. Diğer taraftan resmi dili öğrenme zorunluluğu herkesi kapsamayabilir. Örneğin ülkenin vatandaşı olan fakat dışarıda yaşayan birisi için bu tür bir zorunluluk söz konusu değildir.⁶⁰⁶

Şimdi şu açıkça görülmektedir ki, bir topluluk içine doğan bir kişi bireysel ve kolektif çıkarlarını resmi dili öğrenmeden gerçekleştirme imkanına sahip değildir. Kişinin bu dili aile içinde evde öğrenebileceğinin garantisi yoktur. Resmi dilin eğitim yolu ile öğrenilmesi hak ve yükümlülüğü bu sebeplerle savunulabilmektedir. Bunun uzantısı olarak da bir topluluk içine doğan çocuğun devletin öngördüğü dili öğrenme zorunluluğu olduğu söylenebilir. Göçmenler için ise göç ettikleri ülkede konuşulan dillerden birini konuşma yetisi kazanmaları, onlardan beklenen ve yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür.⁶⁰⁷

Araçsal dil hakları anlayışından bakıldığında devlet, resmi dili konuşma yeteneği kazanamayan vatandaşlarını desteklemelidir. Diğer bir deyişle hakim dili konuşamamak bir yükümlülük olarak algılandığında bile devlet bunu gerektiği gibi yerine getiremeyenleri cezalandıramaz. Kişi hakim dili yeterince konuşmıyorsa burada devletin de yükümlülüklerini yerine getiremediğinden söz edilebilir. Devlet ancak

⁶⁰⁵ Sadurski, "Constitutional Courts in the Process of Articulating Constitutional Rights", s.21

⁶⁰⁶ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.71

⁶⁰⁷ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.71

ülkeye yeni gelen bazı göçmenlerden resmi dilinin az veya çok bilinmesini isteyebilir. Ancak bu durumda dahi, kişi bir kez ülkeye kabul edildikten sonra resmi dili yeterince bilmediği için kendisine herhangi bir yükümlülük yüklenemez. Devletin bireylere bu türden bir sorumluluk yükleme girişimi reddedilmelidir.⁶⁰⁸

İspanya deneyimi bu konuda da bize açık bir örnek vermektedir. İspanya Anayasa Mahkemesi, Kastilya dilinin bilinmesine ilişkin anayasal yükümlülükten iki temel sonuç çıkarmaktadır: Birincisi, kamu otoriteleri yönünden Kastilya dilini öğretme yükümlülüğüdür. İkinci olarak da kamu otoriteleri, vatandaşlarla Kastilya dilinde ilişki kurduklarında, örneğin Kastilya dilini resmi bir yazışmada veya duyuruda kullandıklarında, vatandaşların kullanılan dili anladıkları varsayımı nedeniyle, prensip olarak bireylerin Kastilya dilini bilmemelerinin kanunu bilmemeleri için mazeret sayılmamasıdır.⁶⁰⁹ Marin'e göre İspanya Anayasa Mahkemesi, Kastilya dilini bütün İspanya ülkesi için anayasal ortak dil olarak kabul ettiği gibi içtimai hayat açısından da ortak dil olarak kabul etme eğilimindedir.⁶¹⁰

Destekleme amaçlı araçsal dil haklarına karşı bazı itirazlar da ileri sürülmektedir. Bu itirazların nedeni bu haklar vasıtası ile genellikle -insanların onsuz yapamayacağı düşüncesi ile- çoğunluk dilinin öğrenilmesinin zorunlu kılınmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi araçsal ve araçsal olmayan dil hakları arasında bir ayırım yapılması faydalıysa da bu ayırım iki hak türü arasında bir bağlantı olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten de araçsal yönü öne çıkarılsa dahi çoğunluk dilinin öğrenilmesinin zorunlu kılınmasının bazı kültürel etkileri olacaktır. Herkesin farkında olduğu ve kabul edebileceği gibi, insanlar farklılıklarından utanmaktan kaçınmak istedikleri gibi onlarla gurur da duymak isterler. Bu ulusal övünç, sosyal entegrasyon vasıtası ile elde edebilecekleri bazı imkanlar pahasına, insanların dilsel asimilasyona karşı olmalarına neden olur. Çünkü çoğunluk dilinin öğrenilmesi zorunluluğunun ima ettiği; ancak dilsel asimilasyonun, haklar ve özgürlüklerden ve sosyal ve ekonomik fırsatlardan eşit

⁶⁰⁸ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.71

⁶⁰⁹ Sentencia del Tribunal Constitucional 74/1987'den aktaran Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.72, dpn.30

⁶¹⁰ Marin, "Language Rights: Exploring The Competing Rationales", s.71, dpn.29

biçimde yararlanmayı mümkün kıldıdır. Araçsal dil hakları, çoğunluk dilini öğrenmeyi zorunlu kıldığında kendi kendini baltalayıcı ve çelişkilidir.⁶¹¹

Çoğunluk dilini öğrenmenin zorunlu olması, göçmenler bağlamında savunulabilir görülmektedir. Genellikle kabul edildiği üzere göçmenler göç ettikleri toplum içinde sosyal ve ekonomik fırsatlardan yararlanmalarının çoğunluk dilini öğrenmekle mümkün olduğunu bilirler. Ve birçoğu bunu bilerek göç etmiştir. Bu açıdan bakıldığında göçmenlerin çoğunluk dilini öğrenmeye yönelik doğal bir motivasyonları olduğu söylenebilir.⁶¹²

VII. HAK ÖZNELERİ

Dilsel hak talepleri ve bu taleplere karşılık olarak tanınan haklar, dilsel topluluğun devlet sistemi içinde tanınma(ma)sı ile bağlantılıdır. Dil haklarının sadece tanınmayan toplulukların dile ilişkin haklarından ibaret olmamasına rağmen⁶¹³ dil kaynaklı hak taleplerinde bulunan topluluklar sosyolojik olarak ‘azınlık’ olarak nitelenen gruplardır. Bunun nedeni çoğunluk grubunun dilsel haklarının zaten ulus-devlet sistem içinde güvence altında olmasıdır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında dilsel hakların özneleri olarak, cari ulus-devlet sistemi içinde tanınmayan ve uluslararası hukukta aktör olmayan azınlıklar üzerinde durulacaktır.

A. AZINLIK KAVRAMI

Grup olarak azınlıklar her yerde çeşitli şekiller ve ölçülerde mevcuttur. Etnik, dilsel, kültürel, ırksal, dini, sosyolojik ve politik azınlıklar hemen hemen dünyanın bütün devletlerinde bulunmaktadır.⁶¹⁴ Azınlıkların tanımlanmasının zorluklarından söz edilse de zorlukların, daha çok devletlerin çoğu zaman azınlıkların varlığını inkar etmeleri ile bağlantılı olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Azınlıkları tanımlamak, zorluklarına

⁶¹¹ Marin, “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, s.72

⁶¹² Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.132-133,157; May, **Language and Minority Rights**, s.116

⁶¹³ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.87, 91

⁶¹⁴ Javaid Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, İbrahim. Ö. Kaboğlu (Ed.), **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (95-123), Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk (çev.), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s.95

rağmen mümkündür.⁶¹⁵ Ancak azınlıklar tanımlanırken, bazı sınırlamalara dikkat edilmelidir. Azınlıkların tanımlanması konusu, üç sınırlama sorununu beraberinde getirmektedir.

Birisi etnik, dinsel, dilsel farklı azınlık kategorilerinden birini diğerinden ayırmaktan ibaret olan içsel zorluktur ki bu özellikler bir anda olabilir. (Sosyal bir grup kendisini egemen topluluktan ayıran bir köken, bir din, bir dili paylaşmaktadır) Diğer sınırlama sorunu azınlık olarak nitelendirilen grubu, başlıcaları -kendisi bile bazen yerli olarak nitelendirilen halk- ve ulus olan diğer varlıklardan ayırmaktan ibarettir.⁶¹⁶ Üçüncü ayırım ise uluslararası göç ile ortaya çıkan göçmen azınlıkların diğerlerinden ayrılmasıdır.

Dil hakları bağlamında da bu üçlü ayırım işlevsel görünmektedir. Öncelikle dilsel azınlıkların (çoğu zaman etnik azınlıklara, halklara tekabül eder.) dinsel azınlıklardan ayrılması önemlidir. Her iki azınlık türünün siyasal birim içinde talep ettikleri haklar, taleplerin normatif temelleri ve uygun düşen tanınma politikaları ile tanınan haklar birbirinden farklıdır. İkinci olarak dilsel azınlıkların (ulusal ve göçmen) kendi içinde birbirinden ayrılması gerekmektedir. Bu ayırımın da taleplerin normatif geçerliliği ve kapsamaları temelinde yapıldığı söylenebilir.

Dilsel azınlıklar ile dinsel azınlıklar arasındaki ayırımın üzerinde ilk bölümde devletin siyasal tarafsızlığı bağlamında durulduğu için burada mevzubahis edilmeyecektir. Dolayısı ile burada ulusal ve göçmen dilsel azınlıklar arasındaki ayırım temelinde bir inceleme yapılacaktır.

Çokkültürlü yurttaşlık kavramını kullanan Kymlicka, göçmen/etnik azınlıklar ile ulusal azınlıkları ayırmaya özen gösterir. Bu ayırımın sonucu olarak da her bir azınlık

⁶¹⁵ Sözleşmelerde ve pozitif hukukun diğer kaynaklarında azınlık tanımı konusunda uzlaşamamış olması, tanımın kapsamına girecek konuların teknik zorluklarından çok, devletlerin 'hukuki' bir tanım ile kendilerini bağlamaktan çekinmelerinden kaynaklanmaktadır. Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul: Bilim Yayınları, 1999, s.24

⁶¹⁶ François Rigaux, "Azınlıklar Hukuku Tanımlama Sorunları", M.Şerif Yılmaz (çev.), İbrahim. Ö. Kaboğlu (hzl.), **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (51-69), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002 s.51

türü için farklı hak kategorileri öngörür. Kymlicka ulusal azınlıklar ve yerli halklar ile kıyaslandığında göçmen azınlıklara tanınması gereken hakları sınırlı görür. Etnik azınlıkların kendi vatanlarını ve kültürlerini bilerek terk etmeleri ve yeni ülkeleri ile uyum konusunda doğal bir motivasyona sahip olmaları onlara tanınması gereken haklarda sınırlamaya gidilmesinin nedenidir.⁶¹⁷

Tanınma politikasının öngördüğü, eşitliğin farklılıklara duyarlı olması gerekliliği prensibinin her zaman ve her durumda uygulanması olmayabilmektedir. Eşitliğin mutlak ve tek uygulama biçimi tatmin edici bir sonuç için yeterli değildir. Bu nedenle farklı azınlık tipleri arasında bir ayırım yapılması bu prensibin mantıki sonuçlarından uzaklaşmamız için gereklidir. Yani farklılık talep edenler arasındaki farklılıkların da dikkate alınması gerekir. İyi bilinen bir ayırım, göçmen toplulukları ile yerleşik dil grupları arasında yapılan ayırımdır. Yerleşik azınlıkların talepleri göçmen azınlıklarla kıyaslandığında daha kapsamlıdır ve klasik insan haklarının çerçevesini zorlayan talepleri de dile getirmektedir. Yerleşik azınlıklar göçmenler için ön görülen haklar ile yetinmezler. Onların iddialarının normatif temeli sadece aktüel sebepler ve ihtiyaçlarla izah edilememektedir. Yerleşik azınlıklar, aktüel sebepler kadar belki onlardan da fazla tarihsel sebeplere dayanarak dil hakları talep ederler.

Diğer yandan göçmen azınlıklar ile yerleşik azınlıklar arasındaki ayırımın iki faydası vardır. Birincisi bu ayırım yapıldığında, göçmenlerin hak taleplerinin, -yerleşik azınlıklarla kıyaslandığında- sınırlılığı ortaya çıkmaktadır. Bu sınırlı özelliği tespit edildiğinde, göçmen azınlıkların taleplerinin karşılanması daha kolay olduğu fark edilecektir. İkincisi ise yerleşik azınlıkların neden göçmen azınlıklar için öngörülen haklarla yetinmediklerini anlamamız, iki grubun hak talepleri ve sebepleri arasında bir ayırım gözetmemizi gerektirir. Bize göre yerleşik azınlıkların taleplerinin normatif temeli ve bağlayıcılığı, göçmen azınlıklarının taleplerine göre daha güçlüdür. Burada yöntem açısından sınırlı olandan kapsamlı olana gitmek daha faydalı gözükmektedir. Bu nedenle ilk önce normatif temeli daha zayıf ve talepleri daha sınırlı olan göçmen

⁶¹⁷ May, **Language and Minority Rights**, s.116

azınlıkların sahip olabilecekleri dil hakları, daha sonra da yerleşik azınlıkların dil hakları incelenecektir.

B. GÖÇMEN/ ETNİK AZINLIKLAR

Göçmen terimi ile bireysel veya aile kararları sonucu orijin ülkelerini terk ederek başka bir topluma göç eden gruplar ifade edilmektedir. Göçmenler yeni yurtlarına göç ederken bazı şartları (ülkenin resmi dilini bilmek, ülke tarihi ve kurumları hakkında biraz bilgi sahibi olmak vs.) yerine getirdiklerinde kendilerine belirli haklar kazandıracak olan göçmen politikaları çerçevesinde yeni yurtlarına göç etmektedir.⁶¹⁸

Eğer demokratik bir devlette yaşayan göçmen grupların orijin ülkesinde kullandıkları dilin yaşadıkları yeni ülkede tanınmasını istediklerini farz edersek bu varsayımdan bazı sorunlar ortaya çıkacaktır. Ancak şunu söylemek mümkündür: Göçmen grupların bu tür bir beklentiye girmeleri eşit uygulama prensibinin mantıklı bir sonucu olmaktan ziyade pratik bir meseledir ve şartlara bağlıdır. Birçok yorumcu bu tür bir beklentinin haklı olmadığını vurgulamaktadır.⁶¹⁹

Kymlicka, göçmen grupların kendi ülkelerini isteyerek terk ettiğini, bunu yaparken de geldikleri ülkenin kendilerinden beklentisinin göç ettikleri ülkeye bir an önce uyum sağlamak olduğunu bildiklerini söyler.⁶²⁰ Bu uyumun en önemli şartı da göç edilen ülkenin dilinin öğrenilmesidir. Bu örnekte dilin iletişim aracı olma fonksiyonuna öncelik tanınmıştır. Parekh ise göçmenlerin dil haklarına farklı bir açıdan yaklaşır ve Kymlicka'nın ilk kuşak göçmenler için geçerli olan bu iddiasının onların çocukları için geçerli olamayacağını belirtir: “ikinci veya üçüncü göçmen terimi yanıltıcıdır; çünkü göçmenlerin çocukları göçmen değildir”.⁶²¹

⁶¹⁸ Kymlicka, **Culturally Responsive Policies**, s.30-31

⁶¹⁹ Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device and Policy Goal”, s.183-184; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.110 vd.

⁶²⁰ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.131 vd.

⁶²¹ Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, s. 297

Teoride tanınma beklentisinin doğasından ve derecesinin değişkenliğinden söz edilir. Göçmen dillerinin, resmi dilin eğitim sürecinin her aşamasında kullanılmasına benzer bir şekilde tam bir desteğe sahip olmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Bu durumda sorun, yerleşik azınlık dillerine yönelik daha şümullü bir tanınma politikası uygulandığında ve göçmen azınlıklara göre daha fazla hak tanındığında bunun eşitsiz bir uygulama olup olmayacağıdır. Eğer bu eşitsiz bir uygulama olarak görülecekse bunun, bütün çok dilli devletlerde uygulandığını söylemek gerekir. Zira yerleşik azınlık dilini tanımanın kapsamı göçmenlerle kıyaslandığında daha geniştir. Göçmen dilleri sınırlı bir destekten yararlanır. Örneğin Almanya’da en yaygın göçmen dilleri olan Danca, Sorb dili ve Frizya dilinin iki diyalektiği, Türkçe’ye göre daha fazla tanınmamakta ve resmi destek görmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti on bir dili ülkenin resmi dili olarak tanımasına rağmen orta Afrika’dan yasal olmayan yollarla gelen göçmenlerin dili olan Lingala dilini tanımamıştır veya Britanya’da İskoç dili ve Galce değişik düzeylerde resmi olarak tanınmasına ve desteklenmesine rağmen Bihari dili tanınmamıştır. Kısacası yerleşik azınlık dilleri ile göçmen dillerini eşit düzeyde tanıyan devletin olmadığı görülmektedir.⁶²²

Diğer taraftan göçmen azınlıkların haklarını savunan bazı yorumcular, göçmen azınlık diline kamusal desteğin hiç olmamasını ya da zayıf olmasını, göçmen azınlıkların diğer insan haklarının ihlal edilmemesini sağlayan bir koruma kalkını olarak görürler. Yani göçmen azınlıklar, göç ettikleri ülkelerde haklarını ancak göç ülkesinin dilini bildiklerinde koruyabilirler. Buna göre göçmen azınlıklara tanınması gereken haklar daha çok sosyal ve ekonomik hayata katılmalarını sağlayan veya bu alanlardaki çıkarlarını koruyan intibak ettirici haklar olmalıdır. Bu haklar eğitim, sağlık, ve diğer sosyal hizmetlerden yararlanmayı sağlayan enstrümanlar olarak düşünülürler.⁶²³

Daha çok sosyal hakları kapsayan bu tür bir haklar savunusu, Marshall’ın yurttaşlık kuramında ulus devletin oluşum sürecinde merkezde olmayan etnik grupların entegrasyonunu sağlamak için her yurttaşa eşit ancak tek tip haklar tanıyan sosyal

⁶²² Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device and Policy Goal”, s.184

⁶²³ Grin, “Diversity as Paradigm, Analytical Device and Policy Goal” s.184

haklar anlayışının bu kez de göçmen azınlıkların entegrasyonu için aynı amaçla kullanılmasını hedeflemektedir.

Nitekim F. De Varennes bir devletin kendi ülkesinde ikamet eden insanlarca konuşulan bütün dillerde hizmet vermesinin asla beklenemeyeceğini, bir devletin böyle bir yükümlülüğünün olamayacağını belirtmektedir.⁶²⁴ Devletlerin pozitif hukukunu yansıtan böyle bir söylemin, dil hakları alanında sınırlı bir bakışı yansıttığını söylemek mümkündür.

C. ULUSAL AZINLIKLAR

Ulusal azınlıklar, önceden özerk ve sınırları ayrılmış olan kültürlerin daha geniş bir devlet içinde entegre olmasının sonucunda ortaya çıkmışlardır.⁶²⁵ Ülkeleri fetihle, kolonizasyonla ya da birleşme ile daha büyük bir devletin hakimiyeti altına giren ve kendi tarihsel ülkelerinde yaşayan topluluklar ulusal azınlıklar olarak nitelendirilmektedir.⁶²⁶ Farklı bir dil ve halk kültürü paylaşan ve yaşadıkları bölgeyi tarihi anavatanları olarak gören, belli bir bölgede yoğunlaşmış tarihi cemaatlerdir.⁶²⁷ Ulusal azınlıklar, çoğunluk ulusal grubu içinde herhangi bir (göç ile gelen etnik veya dinsel) azınlık değil, çoğunluk ulusal grubuna kıyasla azınlıkta kalan bir ulusal gruptur. Ulusal kimlikleri tarihsel olarak ülkenin ulusal kimliğinin parçası olarak görülmemiş, ulusal özellikleri her hangi bir biçimde devletin yapılanmasına yansımamış, siyasal iktidardan uzak tutulmuş ve hukukun grup farkına dayalı hakları tanıdığı özneler olmamışlardır.

Çoğunluk dil grubundan dil temelinde ayrılan ulusal azınlıklar içinde yaşadıkları ülkeye göç yolu ile gelmedikleri, belirli bir coğrafyada tarihsel olarak yerleşik oldukları ve coğrafi bölge ölçeğinde çoğunlukta oldukları için talep ettikleri dil haklarının kapsamı geniş ve normatif temeli daha güçlüdür. İspanya'daki Basklar ve Katalanlar, Türkiyede'ki Kürtler, Fransa'daki ada olmaktan kaynaklanan spesifik

⁶²⁴ Fernand De Varennes, **Language Minorities and Human Rights**, s.20

⁶²⁵ Doytcheva, **Çokkültürlülük**, s.53

⁶²⁶ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.39; May, **Language and Minority Rights**, s.116

⁶²⁷ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.293

özelliğe rağmen Korsikalılar, ulusal azınlıklara örnek olarak verilebilir. Ulusal azınlıklar, dilin daha önce gördüğümüz araçsal işlevinden kaynaklanan haklar ya da hoşgörü temelli dil haklardan (negatif özgürlük temelli müdahaleye uğramama hakkı) öte dilin kültürel kimlik ile ve farklı ulusal bilinçle olan bağlantısından kaynaklanan taleplerde bulunurlar. Bunların başlıcaları; kültürel kimliğin tanınması, dilin (sadece kullanılması değil) korunması, geliştirilmesi ve sonraki nesillere aktarılması konusunda çoğunluk ulusal grubu ile eşit haklara sahip olmak ve bununla bağlantılı olarak öz yönetim haklarına sahip olmak. Tek bir cümle ile kendi ulusal dili üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahip olmak. Ulusal azınlıkların taleplerinin çoğunluk grubu gibi fakat ondan farklı bir kolektif grup olmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Nitekim Kanada yerlileri ve Québec'liler kendileri farklı dilleri ile tanımlayan 'halk' ya da 'ulus' olarak görmekte ve bu nitelikleri ile doğal öz- yönetim hakkına sahip olduklarını düşünmektedirler.⁶²⁸ Diğer ülkelerdeki ulusal azınlıkların da onlar gibi düşündüklerinden kuşku duymak için bir neden yoktur.* Ulusal azınlıklar halihazırda, büyük toplumun bir parçası olsalar bile, bu onların 'orijinal özyönetim hakları' nı ortadan kaldırmaz. Başka bir ifade ile özyönetim haklarının altında yatan temel iddia şudur: Birden çok siyasi topluluk vardır ve devletin kurucu – çoğu zaman demokratik olmayan- otoritesinin ulusal toplulukların otoritesi üzerinde olduğu varsayılmaz. Eğer demokrasi basit anlamı ile halkın yönetimi ise her bir ulusal topluluğun kendini yönetme hakkına sahip olduğu iddia edilir.⁶²⁹ Ulusal azınlıklara öz yönetim hakları tanınmadığında, ulus devletin -demokratik olsa bile- çoğunlukçu karar alma mekanizmalarının nesnesi konumuna itilmiş olurlar.⁶³⁰

⁶²⁸ Will Kymlicka, "Kanada'da Grup Ayrışmalı Üç Yurttaşlık Biçimi", Seyla Benhabib (hızl.), **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** içinde (220-243), Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999, s.223

* Hatta bir ülkede hakim olan ulusal grupların da aynı kanaate olduğunu söyleyebiliriz. Bunu en açık biçimi ile uluslararası ilişkilerin ikiyüzlü yapısında görmekteyiz. Kendi içinde ulusal azınlıkların varlığını kabul etmeyen devletler başka devletlerin içindeki soydaşlarının dilsel, kültürel ve özyönetim haklarını, kendi içinde varlığını kabul etmediği ulusal azınlıkların argümanları ile savunmaktadır. (Örneğin Türkiye'nin Çin-Sincan ilişkisindeki tutumu). Genelde uluslararası toplumda bu tür olaylarda ortaya konulan tepkilere bakıldığında, aslında öz yönetim haklarının meşruluğu konusunda itiraf edilmeyen tam bir konsensus olduğu söylenebilir.

⁶²⁹ Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.275-276

⁶³⁰ May, **Language and Minority Rights**, s.122; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.31

Burada tartışılması gereken nokta dil haklarından hareketle özyönetim haklarının talep edilip edilemeyeceğidir.

Kymlicka, May ve Tok gibi yazarlara göre ulusal azınlıklar farklı dilsel kimliklerinin kolektif yapısına uygun olarak kolektif haklara sahip olabilmelidir. Yani ulusal azınlığın dilsel kimliği, ulusal kimliğin bir parçası olarak anayasal düzeyde korunmalıdır. Bunun sonucu olarak da kolektif kimliğin korunabilmesi için Kymlicka'nın dış koruma hakları dediği hakların en kapsamlısı olan öz yönetim haklarına sahip olabilmelidir. Pragmatik kaygılar (çatışmaları önleyici etkisi) bir yana ve dil söz konusu olduğunda siyaset daha tarafsız ve demokrasi daha kırılgan olmasına rağmen, adalet fikri, azınlık ulusal gruplara özyönetim hakkı verilmemesi için kuvvet kullanılmasına ve onların zorla ana siyasal toplum içinde tutulmasına izin vermemektedir.⁶³¹

May, Kymlicka'nın ulusal azınlıklar için öngördüğü öz yönetin hakkının görünürde uluslararası hukukla çelişmediğini belirtir. Zira, 1945 tarihli BM Şartı açıkça "bütün halklar self determinasyon hakkına sahiptir" demektir. Bununla beraber halk terimi BM tarafından tanımlanmamıştır, ve halklar tabiri deniz ötesi kolonilerin halkları için kullanılmış gibi gözükmektedir. Self determinasyon hakkı pratikte zaten var olan ulus devletler ile sınırlanmış ve ulus devlet sınırları içinde yer alan ulusal azınlıklara bu hak tanınmamıştır. Ancak, söz konusu azınlıkların, (çoğu gönülsüzce) bir büyük devletin egemenliği altına sokuldular diye, özyönetim taleplerinden vazgeçmelerini beklemenin

⁶³¹ Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.295. Öz yönetim hakkının tanınması ile hem çatışmaların hem ayrılıkçılığın azaldığı İspanya, Rusya, Finlandiya örnekler için bkz. Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, s.295-296; Kukathas'ın ayrılma özgürlüğü konusundaki fikirlerini aktarmak elzem görünüyor: "Can alıcı özgürlük, aynı görüşte olmama özgürlüğüdür, bu da farklı görüşte olan tarafın, farklı görüş veya pratiklere uymaya muktedir olmayanları, bunları daha az zararlı veya saldırgan bulmamaları için ikna edememesi durumunda, çıkış özgürlüğünü gerektirir. Farklılıklar nihayet farklılıklardır. Bunların uzlaştırılabilirlikleri durumlar vardır, ama asıl sorun bunun mümkün olmadığı zamane yapılması gerektiğidir. Cevap, farklı görüşte olan tarafların bir çıkış (ayrılma) imkanına sahip olmalarıdır. Başka bir cevap gücünün iradesinin hakim olması gerektiğidir ki bunun reddedilmesi gerekir. Zaman zaman önerilen bir başka cevap doğrunun tarafının üstün gelmesi gerektiğidir, ama bunun da iki nedenle reddedilmesi gerekir. Her şeyden önce ihtilafı olan zaten doğrunun ne olduğu olduğundan, bu asıl meseleden kaçmaktır. İkinci olarak doğruyu yerine getirme yetkisi daima daha güçlü olanda olacaktır ki bu durumda doğru ile iktidar bir olacaktır (çünkü güçlü olanın, kendince doğru sayılmamış olanı yerine getirmesi beklenemez). Bkz. Chandran Kukathas, "Liberal Takımadalar", Mustafa Erdoğan (çev.), **Liberal Düşünce**, Sayı: 38-39, (Bahar-Yaz 2005), s.17

gerçekçi ve adil olmadığı söylenebilir.⁶³² Ulusal azınlıkların tanındığı, ulus devletlerde federalizm en çok kullanılan azınlıkların siyasal yönden tanınma yöntemlerinden biridir. Belçika ve Kanada buna tipik örneklerdir.⁶³³ Ancak, Belçika, Kanada ve İsviçre gibi federal yapılanmanın olduğu devletlerde farklı ulusal grupların birbirlerine karşı olan konumlarının azınlık ve çoğunluk olarak nitelendirilmemesi gerektiği de belirtilmektedir.⁶³⁴ Bu durumda şunlar söylenebilir; farklı ulusal gruplar, federal bir sistem içinde bir siyasal yapının egemenlik yetkisini paylaşan unsurları ise artık grupların hiçbiri ulusal azınlık olarak nitelenemez. Buna mukabil, ulusal azınlıklara değişen düzeylerde öz yönetim hakkı tanınmamış ise ulusal azınlıktan söz edilebilir.⁶³⁵

Bazı yorumculara göre ise ulusal azınlıklar, öz yönetim haklarını dillerini ve kültürlerini korumanın bir aracı olarak isteseler bile daha çok farklı dillerini koruyarak öz yönetim haklarına kavuşmayı istemektedirler.⁶³⁶ Bu bakış açısı şu noktalardan eleştirilebilir;

İlk olarak, dilsel hakların kullanılması ve korunması için lüzumlu olan yetkinin gerekliliğinden çok, iktidarın paylaşılması için bazı hakların araçsallaştırıldığını fikrine odaklanmaktadır. Ancak hakların reddi için normatif temellerinin incelenmesi gerekir. Bu yapılmadan bir hakkın tanınıp tanınmaması, onun tanınmasının olası sonuçlarına göre değerlendirilemez.

⁶³² May, **Language and Minority Rights**, s.118; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.62, 275

⁶³³ May, **Language and Minority Rights**, s.118; Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.62 vd.; Federasyonlar genelde yerleşik siyasal toplulukların kendi ayrı kimliklerini ve bir yere kadar da özerkliklerini muhafaza etme kaydı ile bir araya gelmesi ile oluşturulmuşlardır. Başka etkenlerle beraber federalizmi teşvik eden bir faktör de kültürel ve etnik farklılıklardır. Federalizm çoğu zaman toplumsal farklılıklara ve kutuplaşmalara verilen kurumsal bir karşılık olmuştur. Örneğin Kanada'nın 10 eyalete ayrılması sadece yerleşik bölge geleneklerine ve imtiyazlara değil aynı zamanda ülkenin İngilizce ve Fransızca konuşan bölgeleri arasındaki dilsel ve kültürel farklılıkları da yansıtır. Heywood, **Siyaset**, s.234, 236. Şüphesiz bazı federal sistemler Almanya'daki gibi kültürel ve dilsel farklılaşma ile hiç bağlantısı olmayan basit bir ademi- merkezileşme biçimi olarak doğmuştur. Almanya'da İkinci Dünya savaşının ardından müttefiklerinin dayattığı federalizmden amaçlanan, miliyetçi ve otoriter hareketlerin tekrar doğuşuna engel olmaktır. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.63, dpn. 22

⁶³⁴ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s. 86

⁶³⁵ Nitekim, Rigaux'a göre de azınlık kavramı devlet kavramından ayrılamaz. Azınlık durumu, devletin içinde sosyal bir grubun *konumunu* belirtmektedir. Aidiyet ölçütü etnik karakterli olduğundan, bu, grubun bir başka ulusa bağlı olduğu anlamına gelebilecek bir nitelendirmeye, ulusal azınlığa götürmektedir, Rigaux, "Azınlıklar Hukuku: Tanımlama Sorunları", s.51

⁶³⁶ Rainer Bauböck, "Why Stay Together? A Pluralist Approach to Secession and Federation", s.384-86

İkinci olarak açıklandığı üzere dilin farklı fonksiyonları vardır. Dilin kültürel kimliğin sembolü olması ve konuşucuları tarafından öyle kabul edilmesi durumunda dezavantajlı dilsel grupların üyelerini devlet içindeki iktidar ve yetki paylaşımının dışında tutar. Dilin bu özelliği göz ardı edildiğinde kültürel ve dilsel anlamda çoğunluk ulusal grubunun bir üyesi olmayı seçerek, iktidar ve yetki paylaşımında, cari toplumsal, siyasal ve hukuk düzenleri içinde meşru bir aktör olma imkanı varken, bu imkan kullanılmayarak, farklı dilden ve kültürden hareketle özyönetim haklarına sahip olmaya çalışmak anlamsızlaşır. Dilin kültürel kimliğin sembolü, taşıyıcısı ve üreticisi olduğu kabul edildiğinde ise birçok kullanıcısı için vazgeçilemez olan dilin, tüm bu fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için kullanıcılarının, bireysel haklar kadar kolektif haklara, bu anlamda öz yönetim haklarına da ihtiyacı olduğu görülür.

Kymlicka'nın da belirttiği gibi John Stuart Mill'in istikrarlı bir liberal demokrasinin ortak dile dayalı tek bir ulusal kültüre dayanması gerektiği yolundaki iddiasında haklılık payı vardır. Ancak buna şu ekleme yapılmalıdır; siyasal birim içinde 'gerçekten' tek bir ulusal dil ve kültür varsa. Farklı ulusal grupların ve dillerin olduğu durumlarda onlara öz yönetim haklarını tanımak en adil çözüm olarak görünmektedir.⁶³⁷

⁶³⁷ Ulusal bir kimliğin bir kez biçimlenip yerleşmesinden sonrası onu ortadan kaldırmanın zorluğu, ve çözüm önerileri konusunda A.Smith'in, C.Taylor'un, D. Miller'in, M.Walzer'in ve onları yorumlayan Kymlicka'nın görüşleri için, bkz. Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.275-282; Öz yönetim haklarının fikri temelleri, Fransız istilasına karşı gelişen Alman romantizminde bulunabilir. Alman romantiklerinden Fichte'nin deyişi ile "hiç şüphesiz nerede farklı bir dil varsa, orada bağımsız ve kendi kendini yönetme hakkı olan farklı bir millet vardır." Milliyetçilik çalışmalarının önde gelen yazarlarından E.Kedourie, Fichte'nin düşüncesini mantiki sonuçlarını özetler: "bir dili konuşan insan grupları millet olarak bilinir, ve bir millet bir devlete sahip olmalıdır." May, **Language and Minority Rights**, s.58; Öz yönetim hakkının adaletten de öte bir noktada meşruluk ve rıza ile bağlantısı vardır. Kukathas bu konuda şunları söyler: "Bu durumda, siyaset felsefesinin temel amacının adalet problemi olmaması gerekir. Adalet, ahlaki çeşitliliğin belirgin özelliğini oluşturmadığı nispeten mütecanis olan toplumlar için asli iyi olabilir; ama insanların kendi ayrı yollarında gittikleri farklılaşmış toplumlarda adaletten çok temel sorun meşruluk sorunudur. Bunun nedeni dünyanın farklılaşmış olması ve adalet anlayışlarının değişkenlik göstermesi ölçüsünde, meşruluğun çözümlenmesi gereken ilk sorun olmasıdır. Çağdaş felsefecilerin büyük bir bölümü, meşruluk ile adaleti genelde bir tutmuşlardır. Adil otoritenin meşru olduğunu ileri sürmek sureti ile adalet ile meşruluğun ayrı mülahazalar olduğu fikrine direnmişlerdir. Hobbes meşru otoritenin tanımını gereği adil olduğunu ileri sürmüştü. Çünkü neyin yapılıp neyin yapılamayacağını belirlemek meşru otoritenin görevidir ve otoriteye dayanan hiçbir belirleme adaletsiz olamaz. Hobbes'un görüşü apaçık bir totolojidir. Çağdaş sözleşmeciler ise adil otoritenin meşru olduğunu kabul ederler. Bu Hobbes'un görüşü ile terstir. Öncelik adaletle verilmiştir. Ancak adalet ile meşruluğun birlikteliği korunmaktadır. Oysa durum bu kadar basite indirgenemez. Meşru otoritenin tanımını gereği adil olduğunu kabul etmemek anlaşılabilir bir durumdur. Peki, adil otorite meşru mudur? Bu soruya genelde olumlu cevap verilmesine rağmen bir otoritenin adil davranması ama gayri meşru olması da gayet mümkündür; otoriteyi reddeden insanlar üzerinde iktidar kullanılması durumunda olduğu gibi. Öyleyse otoriteye meşruluğunu verenin adaletten önce 'rıza' olduğu kabul etmek gerekir. Bu durumda meşru otorite sadece

VIII. DİL HAKLARININ UYGULANMASI

A. TERİTORYAL PRENSİP VE KİŞİSELLİK PRENSİBİ AYIRIMI

Dillerin düzenlenmesi rejimleri genelde iki prensip/model örnek alınarak yapılmaktadır. Bunlar; toprak esasına göre ve kişisel duruma göre düzenlemelerdir. Toprak temelli teritoryal modeli esas alan dil politikalarında, kişinin dil ile bağlantılı bütün faaliyetleri ve hakları belirli bir yerde konuşulan dil dikkate alınarak belirlenir. Başka bir ifade ile kişilerin dil tercihlerinin buldukları yere göre belirlenmektedir.

Toprak temelli dil düzenlemelerinde güdülen amaç tek bir dilin iletişim dili olmasını sağlamaktır. En iyi ihtimalle tek bir dilin diğer dillerden üstün bir konumda olmasını sağlamaktır. Ancak toprak temelli dil politikasının amacının tek bir dili geçerli kılmak ve diğer dillere hiçbir kullanım alanı sunmamak olduğu, dil politikasının mantıklı bir sonucu değildir. Yani teritoryal model her ne kadar bir yerde konuşulan dili esas almaktaysa da bu, diğer dillerin hiçbir şekilde kullanılamayacağı anlamına gelmemektedir.

Diğer yandan kişisellik prensibi, çok dilli toplumlarda, çok dilliliğe daha fazla imkan tanımakta ve bir dilin korunmasından çok herhangi bir dili konuşan kişilerin dille bağlantılı haklarını korumayı amaçlamaktadır. Kişisellik prensibi ile çok dillilik arasındaki bağlantının da mantıksal anlamda mutlak olmadığı belirtilmelidir. Yani bir yerde dil politikası kişisellik prensibine göre belirlense dahi orada yaşayanlar tek dilliliği talep edebilir. Ancak kişisellik prensibinin uygulanmasında çok dillilik doğal bir durum olarak tezahür etmekte veya çok dilliğin önündeki muhtemel engelleme kalkmaktadır.⁶³⁸

İki prensip veya model arasından hangisinin ne tür durumlarda uygulanması gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

meşrudur, fakat onun (rızanın ve rızaya bağlı olarak ve meşruluğun devamı için) adil de olması gerekir.” Kukathas, “Liberal Takımadalar”, s.17-18

⁶³⁸ Réaume, “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”, s.271

Patenn'a göre, teritoryallik prensibinin uygulanabilmesi için en az iki durumdan birinin mevcudiyeti gereklidir. Bunlar; ortak bir dili olan bir topluluğun siyasal bir birim olarak tanınmasının söz konusu olması veya dezavantajlı durumda ve dilleri tehdit altında olan dilsel azınlıkların koruması gerekliliğinin olmasıdır. Öyle ki azınlığın gerilemekte olan dili, üyelerine fazla uzun olmayan bir süre içinde artık tatmin edici seçenekler sunamayacak durumda olmalıdır. Bu şartların hiçbirinin olmaması durumunda dil politikasının belirlenmesinde teritoryallik prensibi söz konusu olmamalı ve kişisellik prensibi normatif açıdan tercih edilen ilke olmalıdır.⁶³⁹

Toplumsal ve siyasal istikrarı öne çıkaran bir görüşe göre, bu iki prensip arasında yapılacak seçim öncelikle istikrara hizmet etmelidir. Çok dilli toplumlar, genellikle farklı dil grupları arasında yaşanan şiddet içeren veya içermeyen çatışmaların istikrarsızlığa neden olduğu toplumlardır. İsviçre'nin imrenilecek düzeyde teritoryallik prensibini uygulamadaki becerisi karşısında, konu üzerine çalışan bazı bilim adamları teritoryallik prensibini, gruplar arası çatışmaları önlemenin, en azından hafifletmenin bir yolu olarak görmüşlerdir.⁶⁴⁰ Teritoryal prensibin uygulanması, dünyanın birçok yerindeki çok dilli toplumlar için reform döneminde Almanya ve İsviçre'deki din savaşlarını sona erdiren "cuius regio eius religio"⁶⁴¹ prensibine benzer sonuçlar doğurabilecektir.⁶⁴²

Diğer bir görüşe göre istikrarın sağlanması her ne kadar önemli ve göz ardı edilemeyecek bir amaç ise de istikrarın üzerinde yükseleceği argümanların/hakların kendi başlarına ne kadar makul veya adaletli olduğu da o kadar önemlidir. Bu nedenle öncelikle istikrara zemin teşkil edecek araçların normatif bir değerlendirmesi

⁶³⁹ Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.298

⁶⁴⁰ İsviçreli yargıç Walther Burckhardt bu iddianın klasik bir formülasyonunu sunmuştur: "Pratik açıdan şu prensibin kabul edilmesi gerekir; her bir bölge kendi geleneksel dilini diğer dillerin göçmenlerini dikkate almaksızın devam ettirmelidir. Bir kez kurulan dilsel sınırlar ne çoğunluğa ne de azınlığa zarar vermemek için hiçbir zaman bozulmamalıdır. Dil grupları arasında barışçıl ilişkilerin kurulmasını ve geliştirilmesini sağlayan, bu zımnî anlaşmaya duyulan güvendir. Her bir grup diğerlerinin kendisini resmi yollarla veya özel faaliyetlerle ilhak etmeyeceğinden veya topraklarını küçültmeye çalışmayacağından emin olmalıdır." Buckardt, 1931, 806'dan nakleden Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.299

⁶⁴¹ Prensibin dini, tebaanın da dinidir anlamına gelen Latince deyiş.

⁶⁴² Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.299

yapılmalıdır. İstikrardan önce, iki prensip arasında yapılacak tercih belirlenirken öncelikle her bir tercihin önemli insani çıkarılara ne kadar hizmet ettiği değerlendirilmelidir. Patten'a göre bu çıkarılar; 1.Sosyal mobilizasyon, 2. Demokratik katılım ve 3. Bireysel ve toplumsal kimliktir. Bununla beraber çıkan sonuçlar tatmin edici bulunmazsa veya uygulanabilir değilse, istikrar ikinci en iyi tercih olarak göz önünde bulundurulmalıdır.⁶⁴³

B. TERİTORYAL PRENSİP

Teritoryal prensip, genellikle verili bir durumda dile ilişkin kuralların uygulanmasının toprağa bağlı olmasını ifade eder. Birçok diğer kural gibi dile ilişkin kurallar da bize, belirli bir ülkede yerleşmiş olduğumuz için uygulanır. Ülke temelinde devletlerin bağımsızlığı ilkesinin kökeni 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Uluslararası ilişkilerde ve hukukta bağımsız devletlerin eşitliği ilkesi veya Westphalia düzeni olarak da anılan bu rejime göre bütün devletlerin egemenlik hakkından kaynaklanan yetkileri, belirli bir ülke ile sınırlanmıştır ve devletler bu ülke üzerinde egemendir.⁶⁴⁴

Ancak devletlerin bağımsızlığı ilkesi bu kadarı ile bize dil politikaları hakkında bir şey söylemez. Yani teritoryal prensibinin, tek dilliliği mi yoksa çok dilliliği mi öngördüğü anlaşılmaz.⁶⁴⁵ Devletin bağımsızlığı kavramının bu şekilde anlaşılışı genellikle dilsel konular üzerine devletin yetkisi, yani yasama faaliyetinin dilin kullanımını düzenleme gücü ile dil hakları talepleri arasında bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olur. Bu çatışma, üniter bir devlette, federal yönetim şekline ilişkin

⁶⁴³ Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.299

⁶⁴⁴ Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s. 274-275

⁶⁴⁵ Bununla beraber teritoryal prensibe, genellikle tek dilliliğin ancak toprak temelinde ele alınırsa uygulanabileceğini belirten görüşlerle bağlantılı olarak başvurulur. Yani eğer tek dillilik savunuluyorsa bu ancak teritoryal ilkeden yola çıkılarak yapılabilir. Böyle bir görüş savunulduğunda, sınırların belirlenmesi hayati bir mesele haline gelir. Bunun nedeni, ülke veya bölge sınırlarının neyi ifade ettiği anlaşılmadan teritoryal tek dillilik lehinde normatif bir gerekçenin üretilemeyeceğidir.

Diğer taraftan teritoryal prensip ile tek dillilik arasındaki bağlantı ise mantıksal olarak zorunlu değildir. Bir dilin konuşucularının değişik seviyelerde belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşması, o bölgede kamu hizmetlerinin görülmesinde sadece o dilin kullanılması gerektiği anlamına gelmez. Bölgelerin nasıl tanımlandığına bağlı olarak, bazen bir bölgede birden fazla dilin konuşucuları yeterli sayıda bir yoğunluk gösterebilir. Bu durumda, teritoryal prensip, teritoryal yetkilendirme bağlamında çok dilliliğe öncelik veren politikalarla bağdaşabilir. Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s. 276

tartışmalarda özellikle belirginleşir. Dilsel konular üzerine düzenleme yetkisinin yerel veya bölgesel hükümetlere devredilmesi yönündeki öneriler bazen teritoryal prensibinin uygulanmasının bir gereği gibi de anlaşılabilmekte ve bu önerilere göre yerel otoriteler, kendi bölgelerinde (bağımsız olabilseydiler ülkelerinde) tek dilliliği mi zorunlu kılacaklarına yoksa çok dilliliği mi destekleyeceklerine karar verebilmelidir.⁶⁴⁶ Yetki sorunu, teritoryal prensibin uygulanmasında bir farklılaşmaya neden olur. Buna göre, teritoryal prensip, teritoryal yetki ve teritoryal tek dillilik olarak uygulanır.

1. Teritoryal Yetki

Teritoryal prensip, her devletin yetkileri ülke esasına göre ve her memleketin dili bu ülkesellik esasınca belirlenir anlayışını savunmaktadır. Bu model, dil politikasının belirlenmesinde hangi aşamadaki yönetim aygıtının karar vermeye yetkili olması gerektiği sorusu ile de bağlantılıdır. Dil politikasının belirlenmesinde hangi aşamadaki yönetim aygıtının karar vermeye yetkili olması gerektiği sorusu, ne tür bir politikanın uygulanacağı sorusundan farklıdır. Çünkü her bir sorunun çözümü normatif açıdan farklı kurallara başvurmayı gerektirir. Teritoryal yetkilendirme, uygulanacak dil politikası hakkında a priori bir bilgi vermez. Sadece uygulanacak dil politikasını kimin belirlemeye yetkili olduğunu ifade eder.⁶⁴⁷

Dil politikasının temeli olarak teritoryallik prensibi, temelde uygulanacak dil politikası ve hakları rejimini hangi düzeydeki yönetim biriminin belirlemeye yetkili olması ile bağlantılı olduğundan teritoryal yetkinin uygulanmasının kuvvetle muhtemel sonucu tek dilliktir. Teritoryallik prensibi, bir dilin konuşucularının belli bir coğrafya’da yoğunlaşması nedeni ile o dilin söz konusu coğrafyada resmi olarak kullanılmasını desteklemek şeklinde anlamak gerekir. Bu anlayışın sonucu olarak da bu tür bir dilsel nüfusun coğrafi olarak yoğunlaşması durumlarında, kamu hizmetlerinin

⁶⁴⁶ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s. 275

⁶⁴⁷ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s. 275

yürütülmesinde, coğrafi olarak tanımlanmış bir idari birim olarak bir bölgeyi yetkili kılmak gerekecektir.⁶⁴⁸

2. Teritoryal Tek Dillilik

Teritoryal tek dillilik uygulanacak dil politikasının a priori olarak belirlenmiş tek dil temelinde uygulanmasını öngörür. Buna göre teritoryal tek dillilikte, belirli bir yerde uygulanacak dil rejimi -teritoryal yetkinin aksine-siyasal otoritelerin dil hakkında şu veya bu yönde sonradan verecekleri kararlarla değişmez. Prensip federal bir devlette (İsviçre) uygulanabileceği gibi üniter bir devlette (Fransa, Türkiye) de uygulanabilir.⁶⁴⁹ Teritoryal tek dillilik politikası benimsendiğinde, devlet içinde birden fazla dilsel grubun varlığı durumunda, tek dillilik politikasını yürürlüğe koyabilmek için devletin elinde iki seçenek olduğu görülmektedir: 1) Ülkeyi, farklı dilsel grupları dikkate alarak dil bölgeleri şeklinde tanzim etmek 2) Bir dile üstünlük tanıyarak onu, ülkenin tümünde geçerli dil yapmaya çalışmak.⁶⁵⁰

Böylece teritoryal tek dillilik modeli, tek dilliliği verili bir toprak parçasında yerleştirmeyi amaçlayan model olarak tanımlanabilir. Van Parijs'in deyimi ile 'mülki ayrılık' modeli olarak adlandırılabilir.⁶⁵¹ Buna göre, her ülke kendisinin olarak adlandırabileceği bir dile veya tersinden söyleyecek olursak, her dil kullanılabileceği ve yaşayabileceği bir ülkeye ihtiyaç duyar. Laponce'un deyimi ile teritoryal çözüm, dillerin mümkün olduğu kadar birbirinden ayrılmasını amaçlar.⁶⁵² Bu yaklaşımda reddedilemez olan bir insani gerçek, ülkesellik fikrinde temellendirilir; ideal bir dünyada devlet sınırları dillerin doğal sınırlarına tekabül etmelidir. Devletin egemenliği altındaki ülke, dilin doğal olarak konuşulduğu coğrafyada sona ermelidir. Yeni gelenler

⁶⁴⁸Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s. 275

⁶⁴⁹Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.301

⁶⁵⁰Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s. 277-278

⁶⁵¹Van Parijs, "Must Europe be Belgian? On Democratic Citizenship in Multilingual Polities", s. 244

⁶⁵²Jean Laponce, **Language and Their Territories**, Toronto: University Of Toronto Press, 1987, s.172

ise, tahmin edilebileceği gibi, geldikleri yerde toprağın sahibi konumunda olan dilsel topluluğa asimile olmalıdır.⁶⁵³

Teritoryal tek dillilikte, kamu kurumları, içinde buldukları bölgede konuşulan dil ile faaliyetlerini yürütürler. Bazı kurumlar ise örneğin merkezi yasama organı veya devletin en yüksek mahkemesi gibi organlar ülkenin tamamını ilgilendiren konularda faaliyet gösterir. Bu kurumların kullanacağı dil ise teritoryal tek dillilik prensibine göre belirlenmemiştir. Söz konusu kurumlar çok dilli kurumsallaşma çerçevesinde tanınmış ve kurumsallaşmış bütün dillerde faaliyet gösterir. Fakat ülkenin belirli bir bölgesinde yerine getirilecek hizmetlerden sorumlu olan kurumlar veya şubeleri için teritoryal tek dillilik prensibi geçerli olabilecektir. Örneğin eğitim alanının düzenlenmesinin merkezi hükümetin yetkisinde olduğunu düşünelim, teritoryal tek dillilik prensibi, A dil topluluğunun bölgesindeki bütün kamu okulların A dilinde B dil topluluğunun bölgesindeki kamu okullarının ise B dilinde eğitim vermesini öngörür.⁶⁵⁴

Yerel veya bölgesel düzeyde baktığımızda teritoryal tek dillilik ve teritoryal yetki prensiplerinin birbirine çok yaklaştığı fark edilecektir. Kendi bölgesinde uygulanacak dil politikalarını düzenlemekle yetkili olan yerel yönetim eğer bütün vatandaşları veya vatandaşlarının çoğunluğu aynı dili konuşuyorsa, kurumsal tek dilliliği uygulamayı isteyecektir. Buraya kadar her iki prensip arasında kayda değer bir fark yoktur. Ancak unutulmamalıdır ki yerel yönetim, teritoryal yetki çerçevesinde kurumsal tek dilliliği benimsemek zorunda değildir. İşte bu nedenle prensibin her iki uygulanış şekli birbirinin aynı değildir. Örneğin A bölgesindeki vatandaşlar kendi yönetimlerine eğitimde A dili kadar B dilinin de kullanılması için baskı yapabilir. A bölgesindeki A dilini konuşan vatandaşlar, B dilinde de yeterli hale gelip ülkenin diğer bölümlerinde veya dünyanın diğer yerlerinde ekonomik fırsatlara ulaşmak için B dilini bir anahtar olarak görebilir.⁶⁵⁵

⁶⁵³Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.277

⁶⁵⁴ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.301

⁶⁵⁵ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.301

Her iki prensip arasındaki fark iki farklı sorunun cevaplandırılması ile açığa çıkarılabilir. Teritoryal yetki prensibi uygulanacak dil politikası hakkında karar vermeye yetkili makamın kim olduğu sorusunun yanıtı iken, teritoryal tek dillilik, dil politikası hakkında karar vermeye yetkili olanların, tek dilliliği hangi bölgelerde uygulamaları gerektiği sorusuna yanıt arar. Veya başka bir biçimde ifade edildiğinde, yetki sahibi olan kimdir? sorusunun yanıtı teritoryal yetki prensibinde saklı iken; ülkenin hangi bölgesinde hangi tek dil geçerli olmalıdır? sorusu ise teritoryal tek dillilik prensibinde cevabını bulur.⁶⁵⁶

3. Teritoryal Prensibin Uygulanması Örnekleri

a. Basit Çok Dillilik veya Mükemmel Yoğunluk

Çok dilli bir toplumun en basit şekli, iki farklı dil topluluğunun ülkenin farklı bölgelerinde net bir biçimde ayrıştığı durumlardır. Öyle ki her bir bölge tek dillidir. Böyle bir vakiada teritoryal prensibinin uygulanmasının çok kolay destek bulacağı söylenebilir. Teritoryallik prensibi esas olmakla beraber her iki bölge arasında uygulanacak dil politikası farklılıklar gösterebilir.⁶⁵⁷

Bu varyasyonda, ‘teritoryal yetkilendirme’ esası mucibince, dil politikaları ve onları hayata geçirecek kurumlar ‘olabildiğince’ bölgesel düzeyde belirlenir. Özellikle federal bir devlette her iki dil topluluğu ülkenin iki ayrı federe devletinde kümelenmişse, bu durumda hem dil politikalarının hem de kurumların merkezi birimlerden çok federe devletlerce yerel düzeyde belirlenmesi makul ve adalete uygun olmalıdır. Dilsel toplulukların bu kadar net bir şekilde ayrıştığı bir durumda bunun tartışılmaması gerekir.⁶⁵⁸

Ancak bütün dil politikalarının yerel düzeyde belirlenmesinin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Her iki bölge iki ayrı devlet değildir, fakat iki bölgenin bir

⁶⁵⁶ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.301-302

⁶⁵⁷ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.299

⁶⁵⁸ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.300

araya gelmesi ile oluşmuş tek bir federal ya da federal benzeri devlettir. Bunun anlamı, merkezi hükümetin mutlaka bazı alanlarda yetkili olması zorunluluğudur ki buna uygulanacak dil politikaları da dahildir. En azından merkezi hükümet kendisinin yetkili olduğu alanlarda yürüteceği faaliyetleri bir veya daha fazla dilde yerine getirecektir. Bunun da anlamı, merkezi hükümetin belirli bir dil politikasının olması mecburiyeti ve bu politikanın da yerel politikalardan farklı olabileceğidir.⁶⁵⁹

Teritoryal yetki ilkesinin, her bir bölgeye kendi yetki alanında uygulanacak dil politikalarını belirleme yetkisini tanıdığını belirtmek gerekir. Merkezi hükümetin yerelde uygulanacak dil politikasını belirleme yetkisi yoktur. Örneğin eğitim eğer yerel bir sorun olarak değerlendirilecekse, eğitimde kullanılacak dili belirleme yetkisi yerel otoritelerde olacaktır, merkezi hükümette değil. Patten, eğitim veya başka belirli bir konunun yerel otoritelerin yetkisinde olmasına zayıf teritoryal yetki demektedir. Zayıf teritoryal yetkide, merkez ile yerel otoriteler uygulanacak dil politikaları konusunda paylaşılmış farklı yetkilere sahiptir. Buna karşılık güçlü teritoryal yetkide ise uygulanacak dil politikalarını belirleme yetkisi yerel yönetimlere bırakılmakla kalınmamış, aynı zamanda bölgenin kendisi ‘genel yönetim yetkisinin’ kullanıldığı yerel düzey olarak kabul edilmiştir. Yani teritoryal yetki prensibine çerçevesinde her bir bölge yönetimi kendi yetkisi kapsamındaki alanlarda uygulanacak dil politikalarını belirleme konusunda tam bir yetkiye sahiptir. Güçlü teritoryal yetkinin uygulandığı durumlarda ademi merkeziyetçilik had safhadadır ve bölge yönetimleri uygulanacak dil politikaları yönünden bağımsızdır.⁶⁶⁰ Merkezi hükümetin yerel otoritelere uygulanacak dil politikaları konusunda müdahale yetkisi son derece sınırlanmıştır.

Belçika ve İsviçre basit çokdillilik örneği çerçevesinde teritoryal yetki prensibinin en açık uygulandığı iki ülke olarak görülebilir. Belçika dört farklı dil bölgesine ayrılmış ve her bir bölge farklı dil hakları katalogu tanımıştır. Valonya ve Flanders en önemli iki bölge olarak kurumsal açıdan tek dilliliği benimseyen

⁶⁵⁹ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.300

⁶⁶⁰ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.300-301

bölgelerdir. Başkent Brüksel bölgesi, kurumsal olarak iki dillidir. Valonya’da Almanya sınırındaki yerleşik Almanlara bir takım azınlık hakları verilmiştir.⁶⁶¹

İsviçre ise dil politikası hakkında verilecek kararların kantonal düzeyde belirlendiği bir ülkedir. Kantonlar sınırları içindeki çoğunluğun dilini tek resmi dil olarak kabul edip tek dillilik rejimini uygulamaktadır.⁶⁶² İsviçre’de birçok kanton dilsel açıdan oldukça homojen bir yapıya sahiptir. Dilsel homojenliğin zayıfladığı yerlerde kanton içinde sınırlar belirlenerek farklı dilsel gruplar mümkün olduğunca net bir şekilde ayrılır. İsviçre tarzı mükemmel homojenlik gösteren bölgelere ayrılmış ülkelerde, insanların birçoğu yerel bölge dilinin kamusal kurumların kullandığı dil olmasına ciddi bir itirazda bulunmayacaktır. Ancak İsviçre dilsel açıdan mükemmel homojenlik gösteren farklı bölgelerin bulunduğu belki de tek ülkedir. Dünyanın diğer çok dilli ülkelerinde bölgelerin bu netlikte bir dilsel homojenlik gösterdiğine tanık olunmaz. Farklı dilsel toplulukların belirli bir alanda birbirine karıştığı yerlerde bölge sınırlarını yeniden çizerek homojen bir dil topluluğu yaratmak imkansız değilse de çok zordur. İşte böyle vakılarda teritoryal yetkilendirme ilkesi üzerinde ihtilaflar ortaya çıkmaya başlar.⁶⁶³

b. Kompleks Çok Dillilik

Dilsel grupların kompleks biçimde bir arada olduğu vakılar temelde iki varyant gösterir.

aa. Mükemmel Olmayan Homojenlik

Mükemmel olmayan homojenlikte, iki farklı dil topluluğu ülkenin farklı ana bölgelerinde mükemmel olmayan bir homojenlik gösterirler. Yani bir bölgede A dili topluluğu çoğunluk olup B dilini konuşanlar azınlıkta iken diğer bölgede ise durum tersidir. Böyle bir durumda teritoryal prensip uygulandığında ülkenin her iki bölgesinde

⁶⁶¹ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.297

⁶⁶² Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.297

⁶⁶³ Patten, “What Kind Of Bilingualism?”, s.302

de tek dilli kurumsallaşma olacaktır. Her iki bölge de kendi yerel çoğunluk ve azınlığına sahiptir. Azınlık dili konuşucuları kurumsallaşmış çoğunluk dilini kullanabilecekleri gibi kendi dillerini konuşanların çoğunlukta olduğu ve dillerinin kurumsallaştığı diğer bölgeye de taşınabilirler.⁶⁶⁴

bb. İki Dilli Bölgeler Vakıası

İki dilli bölgeler vakıasında ise (örneğin) B dili bütün ülkede önde gelen dil iken ülkenin belirli yerlerinde ise A dili konuşucuları daha fazladır. A dili konuşucuları, ülke genelinde dağınık bir halde yerleşmişlerdir. Bu dağınık yerleşim sonucu, iki dili de konuşan kafi miktarda kişinin bulunduğu yerlerde iki dilli bölgeler oluşturmak mümkündür. Ancak iki dilli bölgeler oluşturulsa bile birçok A dili konuşucusu dağınık yerleşimin bir sonucu olarak yine de bu bölgelerin dışında kalacaktır.⁶⁶⁵

İki dilli bölgeler vakıasında teritoryal prensip, iki dilin de kurumsallaştığı iki dilli bölgeler dışında ülkenin genelinde B diline dayalı tek dilli kurumsallaşmanın uygulanmasını öngörür. Bu senaryoya göre, azınlık dilinin bazı kullanıcıları, ülkenin iki dilliliğin kurumsallaştığı bölgelerinde kendi dillerinde kamu kurumlarına ve hizmetlerine ulaşabilirken, bu bölgelerin dışında kalan kullanıcılarının ise bu imkanı yoktur. Kendi dillerinin kurumsallaşmadığı yerlerde yaşayan azınlık dili kullanıcıları ya kendilerini çoğunluk dilini kullanmaya adapte edecekler veya kendi dillerinin de kurumsallaştığı bölgelere taşınacaklardır.⁶⁶⁶ Bu vakıada çoğunluk dili kullanıcılarının ülkenin herhangi bir yerinde dillerinin kurumsallaşması ile ilgili bir sorunu yoktur.

Kompleks çok dillilik durumlarında teritoryal prensip uygulandığında, yerleşik oldukları bölgelerde yaşamaya devam ettikleri takdirde bazı insanların kendi dillerinde kamu makamları ile irtibat kurma imkanı bulamayacakları bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuç azınlık dili konuşucularını memnun etmediğinden bazı

⁶⁶⁴ Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.302-302

⁶⁶⁵ Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s. 302-303

⁶⁶⁶ Patten, "What Kind Of Bilingualism?", s.303-304

ihtilaflar ortaya çıkabilecektir. Azınlık dili kullanıcıları ya kendi dillerinin kurumsallaştığı yerlere taşınacak veya çoğunluk dilini öğreneceklerdir.⁶⁶⁷

C. KİŞİSELLİK PRENSİBİ

Kişisellik prensibi May tarafından “ ... dilsel haklar, kişilerin coğrafi konumuna bakılmaksızın kişiler ile bağlantılıdır” biçiminde ifade edilmiştir.⁶⁶⁸ Bu kısa tanım kişisellik prensibi ile teritoryal prensip arasındaki temel farka işaret etmektedir. Kişisellik prensibi, coğrafi unsuru devre dışı bırakmaktadır. Kişisellik prensibi, verili bir coğrafi birimde bir dili kullananların, kamu hizmetlerinin kendi dillerinde yürütülmesini ve kendi dillerinde kamu hizmetlerinden yararlanmasını ifade eder. Bu suretle, kişisellik prensibi, teritoryal prensibinin coğrafi bağlamını reddetmiş olur.⁶⁶⁹ Laponce’un ‘taşınabilirlik’ olarak nitelendirdiği bu modele göre, hak sahiplerinin etrafında onunla beraber hareket halinde olan bu haklar, her durumda tanınmış olur.⁶⁷⁰ Böylece, kişisellik prensibi, bir yetki bölgesinde birden fazla dilin olması halinde herkesin kendi dilinde hizmet almasını öngörmekle çok dillilik yönünde bir adım atmış olur. Çok dillilik ile kişisellik prensibi arasında sıkı bir bağ vardır.

Kişisellik prensibi toplulukla dayanışmayı ve elde edilecek refahı dikkate almaksızın, nerede ve hangi şartlarda olursa olsun, dil kullanımını bireysel bir mesele olarak ele alır. Topluluğun çıkarlarına öncelik veren yaklaşımları reddeden bu anlayış (liberal) insan hakları düşüncesi çerçevesine bağlı kalır. İnsan hakları, önemli insan çıkarları üzerine inşa edilen ahlaki nitelikte haklardır.⁶⁷¹ İnsan hakkı, ancak ve ancak kişinin insan olma vasfının bazı yönleri ile bağlantılı yeterli sebeplerin varlığı halinde, başkalarına onu geliştirme veya koruma ödevi yükleyen haklardır.⁶⁷² Dilin korunması hakkı, dile ilişkin insan çıkarlarının, insan hakkının korunması çerçevesinde ele

⁶⁶⁷ Teritoryal prensibin aksine kişisellik prensibi ise her iki dilde ülkenin her yerinde tanındığı için hiç kimse halen yaşadığı yerden taşınma ile kendi dilinde kamu hizmetlerinden yararlanma ve kamu kurumlarına ulaşma imkanından birini seçmek zorunda kalmayacaktır.

⁶⁶⁸ May, “Language And Minority Rights”, s.179

⁶⁶⁹ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.276

⁶⁷⁰ Laponce, **Language and Their Territories**, s.160

⁶⁷¹ Green, “Are Language Rights Fundamental?”, s.647

⁶⁷² Joseph Raz, “On the Nature of The Rights”, **Mind**, 93: 1984, s. 200, 206

alınmasıdır.⁶⁷³ Kişisel prensibi temelde iki anlayışla bağlantılıdır. Bunlar; bireysel insan hakları ve negatif özgürlük anlayışlarıdır.

1. Kişisel Prensibi ve Bireysel Haklar

Kişisel prensibi, klasik bireysel insan hakları çerçevesinde temellendirildiğinden dil haklarının kavramsallaştırması ve meşrulaştırılması da, bireysel dil seçimini korumak amacı ile yapılır. Böylece dilsel özgürlük, ifade, din ve kanaat özgürlüklerinin bir parçası veya uzantısı olarak ele alınır. Örneğin devletin bir dini desteklememesi, bireysel din ve vicdan hürriyetinin bir şartı olarak kişisel prensibinin din bağlamında uygulanmasıdır. Aynı şekilde dil konusunda da devletin tarafsızlığını sağlamak için kişisel prensibine bağlı kalmak gerekir.⁶⁷⁴ Benzer bir analogi dil hakları ile oy kullanma hakkı veya dini kanaatini açıklama hakkı ile kurulabilir. İfade hürriyeti, oy hakkı ve din ve vicdan özgürlüğü gibi haklar, topluluk içinde bireylerle birlikte taşınabilen haklardır, yani bireyi takip eder, en net ifadesi ile bireyin kişiliğine sıkı surette bağlı haklardır. Kişisel prensibi, evrensel olarak kabul edilen bireysel tercihlerin korunması ilkesinin dil hakları bağlamında bir uygulaması olarak görülür. Başka bir ifade ile bu haklar taşınabilir hak olma özelliklerini evrensel olma vasfı nedeni ile kazanırlar. Bunların evrenselliği ise anlamlı bir hayat sürmenin ön koşulu olan ve bireysel seçimlerle gerçeklik kazanan bireysel özerkliğin herkes için aynı önemde saygıya değer olmasındandır.⁶⁷⁵

⁶⁷³ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.284. Bu anlamda dilin korunması hakkı, başkalarına ve özellikle de devlete ödevler yükler. Dilin korunması hakkı, Raz’ın hakların ödevlere önceliği olduğu ve hakların dinamik yapısının ve kapasitesinin değişen şartlara bağlı olarak yeni ödevler ortaya çıkardığı görüşü ile tamamen uyumludur. Raz, “On the Nature of The Rights”, s.200, 212-213. Zira dilin korunmasını güçleştiren koşullar bugün daha fazladır. Ve bu koşulların büyük çoğunluğu devlet politikaları ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır.

⁶⁷⁴ Kenneth McRae, “The Principle of Territoriality and The Principle Of Personality in Multilingual States”, *International Journal of the Sociology of Language*, 4:1975, s.36

⁶⁷⁵ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.285

2. Kişisellik Prensibi ve Negatif Özgürlük

Kişisellik modeli bireysel insan hakları ile beraber bir başka önemli anlayış ile işbirliği içindedir; Dilsel insan hakları, en başta da kullanılacak dili seçmek özgürlüğü, klasik (birinci kuşak) haklarla kurulan benzerliğin sonucu olarak negatif özgürlük kapsamında değerlendirilir. Diğer kişiler ve kurumlar, bireyin kullanacağı dil konusundaki seçimine saygı duymak ve müdahale etmemekle yükümlüdür, ancak bu yükümlülük hiç kimseye bireyin seçimini desteklemek ve geliştirmek için pozitif bir edimde bulunmayı kapsamaz.⁶⁷⁶

3. Kişisellik Prensibinin Değerlendirilmesi

Kişisellik prensibi, negatif özgürlük anlayışından hareket ettiğinden ve dilsel hakları (sadece) bireysel haklar olarak ele aldığından bazı çetin sorulara çözüm sunmakta zorlanmaktadır. Bu zorluk, dil haklarının bireysel haklar ve negatif özgürlük kapsamında ele alındığı takdirde kişisellik modelinin uzun vadede bireylere ve haklarına etkin koruma sağlayamayacak olmasından kaynaklanmaktadır.

Kişisellik modeli, hakları bireye özel bir biçimde bağladığından modelin işleyişinde bazı sorunlar doğar. Bunun nedeni, insan haklarının bu tarzda haklılaştırılmasının bazı haklar için mümkün olsa da dil hakları için yeterli olmamasıdır. Dil politikalarının düzenlenmesi meselesi ile bağlantılı düşünüldüğünde bireysel insan hakları anlayışı hiç şüphesiz bize bazı yardımlarda bulunabilir. Devletin, bir dini inancı vatandaşlarına dikte etmesi veya bir dini inancı yasaklaması ile bir dilin konuşulmasını mecburi kılması veya vatandaşlarını bir dili konuşmaktan menetmesi arasında insan haklarının normatif bağlayıcılığını ihlal yönünden bir fark yoktur. Birçok devlet her ne kadar dil hakları tanımasa da vatandaşlarına, ifade hürriyetini garanti etmek veya onları ayrımcılığa karşı korumak için, bireysel bir seçimin sonucu olarak gündelik hayatlarında istedikleri dili kullanma hakkı tanımaktadır.

⁶⁷⁶ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.285

Ancak dil hakları ve özellikle ulusal azınlıkların dilsel hak talepleri söz konusu olduğunda bu taleplerin büyük bir bölümü, sadece devletin müdahalesizliğini değil devletin aynı zamanda pozitif katkısını da ya da kendi dillerinin kullanılacağı alanları belirleme yetkisinin kendilerinde olmasını da kapsamaktadır. Yani dillerine sadece saygı duyulmasını değil korunması ve geliştirilmesini de talep ederler.⁶⁷⁷ Bunun temel nedeni çoğunluk dilinin her halde kamusal desteğe sahip olmasına karşın azınlık dilinin çoğu yerde böyle bir destekten mahrum olmasıdır. Bu anlamda kişisel prensibinin, dil hakları ayrımları çerçevesinde daha önce incelediğimiz araçsal-bireysel-hoşgörü hakları ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Kişisel prensibi, azınlık dilinin herhangi bir resmi statüsü olmadan ve mutlak olarak uygulandığında uzun vadede azınlık dilinin kullanım alanlarının daralmasına neden olur. Teritoryal bir yetkilendirme olmaksızın toprak temelli dilsel azınlıkların taleplerini karşılamakta yetersizdir.

Bireysel dil haklarını sadece negatif özgürlük kapsamında değerlendirirsek, kişisel modelinin azınlık dillerinin kullanılması ve korunmasında bir işlevinin olmadığını söylemek gerekir. Özgürlüklerin bazıları vardır ki kullanılırken başkalarının aynı türden özgürlüklerini kullanmalarına bir engel teşkil etmez, örneğin dilsel haklarla sık sık karşılaştırıldığı için örnek vermek gerekirse, dini inanç ve ibadet özgürlüğü bu türden bir özgürlüktür. Dini ibadet farklı dinlere mensup birçok kişi tarafından huşu içinde birbiri ile çatışmadan aynı zamanda yerine getirilebilir ve her biri bu özgürlükten eşitçe faydalanabilir. Din özgürlüğü özel alanlarda hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan kamilen kullanılabilir. Din özgürlüğünün aksine, dilin kullanımı hakkı, negatif bir özgürlük olarak anlaşıldığı takdirde yine özel alanlarda fakat kısmen uygulanabilir. Ancak dil doğası gereği günlük yaşamda birçok farklı bağlamda kişiler arasındaki sayısız ilişkilerde kullanılan bir araçtır. Dilsel açıdan karışık bir toplumda sayısal veya ekonomik açıdan dezavantajlı durumda olan dilsel grupların, dillerini kullanma

⁶⁷⁷ Çerçeve Sözleşmenin Girişindeki azınlıkların beklentilerine tercüman olan şu ifadeler tekrar hatırlanabilir: “Çoğunluk ve hakiki bir demokratik toplumun, her bir kişinin üyesi bulunduğu ulusal azınlığın etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğine saygı gösterilmesini değil, ama bunun yanı sıra onların bu kimliklerini ifade etmelerine, muhafaza etmelerini ve geliştirmelerine elveren uygun koşulların yaratılmasını gerektirdiğini değerlendirek;

imkanları ciddi bir şekilde kısıtlanmış olabilir.⁶⁷⁸ Ayrıca dilsel gruplara mensup bireyler arasında zorunlu olarak bir takım ilişkiler gerçekleşir. Bu ilişkiler, azınlık grubunun üyelerini, çoğunluk dilini öğrenmeye zorlayarak, çoğunluk grubunun kusurlu bir üyesi durumuna getirir ve sonuç itibarı ile iki dilli yapar. Bireylerin negatif özgürlüğüne saygı duyularak, dil seçimine ilişkin bireysel özgürlükleri ihlal edilmemiş olsa da dilsel homojenliği sağlamak birkaç nesil alacaktır. Kısacası kişisellik prensibi, dilin ve dilden kaynaklanan birey haklarının korunması için uzun dönemde elverişli bir imkan sunmaz.⁶⁷⁹

Dil haklarının korunması klasik evrensel insan haklarının korunmasına benzemez. Bireylere dilsel insan hakları tanınsa bile bu genelde bireyin her türlü seçimini destekleyen bir haktan ziyade sınırlı sayıda hakkı içerir (ana dilini kullanma, ifade özgürlüğü, ana dilin öğretilmesi vs.). Dolayısı ile kişisellik prensibi, negatif özgürlük anlayışından kaynaklanan bireyin dilsel seçimine müdahale etmeme olarak anlaşılacaksa, bireyin dillini ve dilsel kimliğini koruması için yeterli değildir. Kişisellik prensibi ancak devletin pozitif yükümlülüğü ile desteklendiği takdirde bir anlam ifade edebilir.⁶⁸⁰ Yani kamu hizmetlerinin, kişilerin kendi dillerinde yürütülmesi, kendi dillerinde kamu hizmetlerinden yararlanmaları, ana dilde eğitim hakkı söz konusu olduğunda işlevsel bir anlam kazanabilir. Bu hakların tanınması durumunda bile uzun vadede dilin ve dilsel kimliğin korunması gerçekleşmeyebilir.

Son olarak şunlar söylenebilir, kişisellik modeli, dilin korunmasının bireysel bir mesele olduğu ve bu kabulün uzantısı olarak çok dilliliğin bir toplumda farklı dil gruplarına mensup bireylerin birlikte yaşaması demek olduğu anlayışını başlangıç noktası olarak görürken; teritoryal model ise tek dilliliğin, dilsel güvenliğin ve kimliğin

⁶⁷⁸ Bu duruma örnek olarak Montreal'deki frankofonların durumu verilebilir. Montreal'de Fransız kökenliler sayıca azınlıkta olmamalarına rağmen anglofonların ekonomik gücü nedeni ile iş adamları ve menajerler herkesin İngilizce konuşmasını beklemektedir. Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s.286, dpn.16

⁶⁷⁹ Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s.286

⁶⁸⁰ Réaume, "Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered", s.288

korunması için gerekli olduğu anlayışını esas almaktadır.⁶⁸¹ Teritoryal tek dilliliğin tüm ülkede uygulanmasından, ulusaltı (federal veya bölgesel) birimlere doğru giden farklı uygulanma biçimleri olabilmektedir. Coğrafi-idari ölçek küçülürken tek dillilik uygulanmaya devam etmektedir. Öyle ki farklı alt birimlerde farklı dillere dayanan tek dillilik rejimleri geçerli olmaktadır.

IX. DİL HAKLARI VE ÖZ YÖNETİM HAKLARI

Önceki bölümlerde anlatılanlardan dil haklarının kendine özgü yapısının belirginleştiğini söylemek mümkündür. Her şeyden önce dil haklarının kullanılması ve onlardan yararlanılması, sadece bireysel tutumlar ile değil, sosyal hayattaki dayanışma biçimleri ve kamu hizmetlerinin belirli bir dilde işleyişi ile birlikte değerlendirilmelidir. Buna göre, dil hakları bağlamında bireylerin özgürlüğünün ve eşitliğinin sağlanması, dil haklarının bireysel olmayan kolektif boyutunun dikkate alınması ve bu çerçevede korunması ile gerçekleşebilir. Fakat bu koruma da çoğu kez ancak belirli bir toprak üzerinde yoğunlaşmış bir nüfusa sahip dilsel toplulukların varlığı durumunda gerçekleşebilir. Bir devlet sınırları içinde bu türden dilsel toplulukların sayısı genelde azdır. Bu açıklamalar bize dilsel hakların özel doğası hakkında fikir vermektedir; dilsel haklar bireysel (insan hakları) terimleri ile formüle edilse bile kolektif boyutu vardır ve bu kolektif nitelik, hakların tanınması, kapsamının belirlenmesi, uygulanması ve yorumlanmasında belirleyici rol oynar. Dil haklarının tanınması ve korunması, her dilin ve dilsel azınlığın değil, belirli bir dil ve dilsel azınlığın korunmasını ifade eder. Temel haklar olarak formüle edilseler bile, anayasal dil hakları, çoğu zaman devlet sınırları içinde yaşayan tüm grupların ve bireylerin değil, Finlandiya'daki İsveççe ve Kanada'daki Fransızca konuşan azınlık örneğinde olduğu gibi belirli bir dilsel grubun dilinin korunması amacına hizmet eder.⁶⁸² Kanada Yüksek Mahkemesinin Bealuac Davasında kullandığı ifadelerle söylemek gerekirse, anayasal dil hakları, “her zaman

⁶⁸¹ Réaume, “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, s.288

⁶⁸² Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.31

sınırlı sayıda olan resmi dil topluluklarının korunmasında temel öneme sahip araçlardır.”⁶⁸³

Dil hakları alanında yapılan ilk ayırım, bireysel haklar- kolektif haklar ayırımı; ikinci ayırım, hoşgörü hakları ve destekleme hakları ayırımı; nihayet üçüncü ayırım, araçsal- araçsal olmayan haklar ayırımıdır. Dil haklarının özneleri ise göçmen ve ulusal azınlıklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Hoşgörü hakları ve araçsal hakların büyük ölçüde örtüştüğü görülmekteyse de araçsal haklar, hoşgörü haklarından fazlasını ifade eder. Ana dilin özel alanlarda ve günlük iletişimde kullanılması hem hoşgörü hem de araçsal haklar kapsamına girer. Ancak yargılanan kişinin çevirmen yardımından yararlanması veya ana dilin kamusal eğitim kurumlarında öğretilmesi büyük ölçüde araçsal haklardır.

Diğer yandan destekleme hakları ile araçsal olmayan dil hakları arasında da bir örtüşmenin olduğu söylenebilir. Ana dilde kamusal eğitim hakkı, bir destekleme söz konusu olduğu için destekleme hakkı iken kültürel kimlikle bağlantısı nedeni ile araçsal olmayan bir dil hakkıdır.* Ancak özel eğitim kurumlarında ana dilde eğitim durumunda sadece araçsal olmayan bir hak söz konusudur. Aynı hakkın değişen yoğunluklarda tanınması durumunda hak öznelerine göre de hakkın nitelendirilmesi değişebilir. Örneğin göçmen azınlıklara kamu hizmetlerinin göçmen dillerinde sunulmasında dilin araçsal işlevi ön plana çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin ulusal azınlığın dilinde yerine getirilmesi durumunda ise dilin sadece araçsal işlevi ile beraber araçsal olmayan kültürel kimlik değeri de korunmuş olmaktadır. Ancak dilin araçsal olmayan işlevleri olan dilsel ve kültürel kimlik değeri ile bunun sonraki nesillere aktarılması sadece bazı destekleme hakları (örneğin ana dilde eğitim hakkı) ile de mümkün olmayabilir. Dilsel azınlıklar uzunca bir dönem baskıya uğramış, destekleme hakları bir yana hoşgörü haklarına bile riayet edilmemiş ve devletlerin asimilasyon uygulamalarına maruz

⁶⁸³ R v. Beaulac, 1 S.C.R. 768 (1999)

* Ana dilde eğitim hakkının dile ilişkin araçsal çıkarları mı yoksa araçsal olmayan kimliğe ilişkin çıkarları mı daha çok koruduğu, ana dilde eğitim hakkının tanındığı eğitim düzeylerine ve ana dilde eğitimin yoğunluğuna bağlıdır.

kalmışlarsa somut vakıanın şartlarına bağlı olmakla beraber destekleme hakları yetmeyebilir.

Dil haklarının bireysel anlaşılışı ile araçsal işlevi arasında da yakın bir ilişkinin bulunduğundan söz edilebilir. Dil haklarının bireysel haklar olarak nitelendirilmesinin, insan hakları kuramı ile çelişmemek ve nihayetinde hakların taşıyıcılarının bireyler olduğu gerçeği ile olan bağlantısına rağmen, dilin kültürel kimlik değerinin göz ardı edilmesi ile de bağlantısı vardır. Dil hakları bireysel haklar olarak anlaşıldıkça, dilin araçsal olmayan kültürel kimlik yönü aşınmaktadır. Bunun farkında olan dil temelinde çoğunluk grubundan farklılaşan ulusal azınlıklar, dil hakların bireysel haklar olarak anlaşılışı karşısında dilsel kültürel kimliğin tanınması ve öz yönetim hakkı talep ederler. Öz yönetim hakkı öncelikle dil üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi ile bağlantılı olarak talep edilmektedir. Dilsel-kültürel kimlik tanındıkında ve öz yönetim hakkı elde edildiğinde dil haklarının bireysel veya kolektif hak olma niteliğine ilişkin tartışma büyük ölçüde sona erer. Zira özerk yönetim birimi içinde, azınlık mensubu bireyler kendi özerk yönetimlerinin belirleyeceği dil politikasına bağlı olarak 'bireysel dil haklarından' yararlanacaklardır.*

Şimdiye kadar anlatılanlardan sonra şu söylenebilir: Ulusal dilsel azınlıklar, dil haklarının kolektif anlaşılışını, dilin araçsal olmayan kültürel kimlik değerini korumak ve öz yönetim hakkı için ileri sürerler. Çoğunluk dil grubuna karşı bir dış koruma sağlayan öz yönetim hakkı elde edilirse dil haklarının bireysel haklar olarak anlaşılması kolaylaşacaktır. Hatta artık öyle anlaşılmalıdır. Ancak öz yönetim hakkı tanınmadıkında, dilsel azınlık grubu için bireysel dil hakları, dilin araçsal olmayan işlevlerinin yansması olan dilin ve kültürel kimliğin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktan uzaktır. Öz yönetim hakkı, bazı araştırmacıların belirttiği gibi dil haklarının ahlaki temeli olan dilsel güvenlik hakkı ile bağlantılıdır. Güvenlik temelinde haklılaştırma iki boyuta sahiptir: "birincisi belirli bir dili (egemen dili) konuşmak sosyal

* Ünlü bir kimyacı ve politik düşünür olan Joseph Priestley'in (d. 1733 Yorkshire, İngiltere- ö.1804 Northumberland, Pennsylvania, ABD) "bir halk ne kadar politik özgürlüğe sahip olursa, sivil özgürlükleri o kadar güvencededir" sözünden hareket ederek şunları söyleyebiliriz: Bir dilsel topluluk ne kadar öz yönetim hakkına sahip ise mensupları bireysel dil haklarından o kadar fazla yararlanır.

bir sorumluluk olarak görülemez; ve ikincisi, dilsel gruplar gelişmelidir/gelişme hakkına sahiptir.”⁶⁸⁴

Dil haklarının farklı biçimlerde anlaşılmasına ilişkin bu çözümlerden sonra özel grup hakları, her ne kadar bir gruba üyelik temelinde ve grup adına talep edilse de hakkın taşıyıcıları nihayetinde bireylerdir. Ancak azınlık mensuplarının özel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kamu desteği her ne kadar bireysel haklar içinde meşrulaştırılabilirse de⁶⁸⁵ bireyler, azınlık grubu mensubu olma temelinde sahip oldukları haklardan en iyi biçimde, bu hakları kendi grubunun diğer üyeleri ile beraber tatbik ettiklerinde yararlanabilirler. Yani hak özneleri her ne kadar yine bireylerse de somut vakıda hakların uygulanabilmesi, bireylerin kolektif grup ile olan ilişkisi bağlamında gerçekleşebilmektedir.⁶⁸⁶ Sonuç olarak bu hakların bireysel haklar olduğu ve ancak bu haklardan yararlanmanın grubun diğer üyeleri olmadan gerçekleşmeyeceği kabul edilmelidir.⁶⁸⁷

Diğer yandan bireylerin, kültürel kimliklerinin farklı yönlerini sadece serbestçe ifade edebilmeleri değil, korumaları ve geliştirebilmeleri ise insan haklarının dayandığı temel prensipler olan eşitliğin ve özgürlüğün⁶⁸⁸ aktüel yorumu ile mümkün

⁶⁸⁴ Green, “Are Language Rights Fundamental?” s.658-660; Réaume, “Official Language Rights”, s.252

⁶⁸⁵ Aleksandre Ossipov, “Some Doubts About Ethnocultural Justice” , s.175

⁶⁸⁶ Ringelheim, “Intergrating Cultural Concerns in the Interpretation of General Individual Rights”, s.12

⁶⁸⁷ Sadurski, “Constitutional Courts in the Process of Articulating Constitutional Rights”, s.27; Özgürlük ve eşitliği tamamlayan kavramın ‘dayanışma’ olduğu görülmektedir. Özgürlüklerin toplumsal boyutu olarak dayanışma, olanak ve fırsat eşitliği bağlamında hak öznelerine özdeşlik (aynılık değil) bilinci verir. İnsan haklarının (ve özellikle de dil haklarının) ancak toplum halinde, bireyin önce kendi olmak üzere birbirine saygı çerçevesinde kullanacağı gerçeği, birliktelik bilincinin varlığını zorunlu kılar. Bu, hak öznesinin başkasının da aynı haklara sahip olduğu duyarlılığı ile davranmasını gerektirir. **Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku**, s.22.

Dil haklarının kolektif boyut taşıdığı durumlarda, sadece bireylerin değil dilsel grupların da diğer gruplara onların da aynı kolektif dil haklarına sahip olduğu duyarlılığı ile yaklaşması gerekir.

⁶⁸⁸ Dil hakları bağlamında ulusal/dilsel azınlıkların öz yönetim hakkı talebi, büyük ölçüde tahakkümsüzlük olarak özgürlük talebi olarak anlaşılmalıdır. Tahakkümsüzlük olarak özgürlük, müdahalesizlik olarak özgürlükten farklı olarak, bir kişi veya grubun, başka bir kişinin veya grubun yapmak durumunda olduğu seçimlerde, onların seçim yapma hakkını kısıtlamamasıdır. Felsefi boyuttan siyasi-hukuki boyuta geçtiğimizde şunları söyleyebiliriz: Birden fazla dil topluluğunun bir siyasal birim içinde bulunduğu durumlarda, -adım koymak gerekirse ulusal/dilsel azınlıkların bulunduğu durumlarda- anayasalarca belirlenmiş egemenlik yetkisinin mutlak olarak tek bir ulusal çoğunluk grubunca kullanılması halinde, ulusal/dilsel azınlıklara karşı dilsel hoşgörü rejimi çerçevesinde müdahalede bulunulmasa dahi, ulusal/dilsel azınlık açısından (en azından dil hakları bağlamında) yetkisizlik söz konusu olduğu için, tahakkümsüzlük olarak özgürlük yoktur, müdahalesizlik olarak özgürlük ise belirsizdir. Philip Pettit Cumhuriyetçilik adlı eserinde tahakkümsüzlük olarak özgürlüğün ayrıntılı bir

olabilecektir. Eşitlik ve özgürlüğün insan hakları bağlamında ilerletilmesi bireysel ve grup özerkliği ile bağlantılıdır.⁶⁸⁹ En kısa ifadesi ile özerklik, bireyin kendisini etkileyen meselelerde tek başına karar alabilmesi veya alınacak kararlara katılabilesidir. Bu anlamı ile özerkliğin siyasal katılım ile bağlantısı açıktır. Diğer yandan insan haklarının tanınması, korunması, geliştirilmesi ve ihlal edilmesi siyasal süreçlerden ve kararlardan bağımsız olmamaktadır. Kültürel meseleler ve özellikle de dil hakları, çoğunlukçu siyasal süreçler ve kararlar sonucu temel hakların kapsamına ya dahil edilmekte ya da edilmemektedir. Bireyin parçası olduğu grubun özerkliği tanınmadığı zaman azınlıkların kültürel haklarının tanınması veya ihlal edilmesi çoğunlukçu kararlara ve azınlıklar açısından tesadüften de öte insafa kalmaktadır.

Eşitliğin sağlanması ve özgürlüğün paylaşımı, kültürel haklar söz konusu olduğunda yetkinin de paylaşımını gerektirmektedir. Eşitlik ve özgürlüğün genişletilmesi yetkinin dayanışmacı biçimde paylaşılması ile mümkündür. Yetki paylaşımı, bireylerin grup bağlamında kendi iyi hayat anlayışları doğrultusunda serbestlik alanını genişletmektedir. Sadece bireyler arasında değil gruplar arasında da kültürel miraslarına ulaşmada, kültürel kimliklerini ifade etmede ve kültürel mirası ve kimliği sonraki nesilleri aktarmada eşitlik sağlanmış olmaktadır. Gücün/yetkinin merkezden çevreye devredilmesi için yapılan mücadelenin neredeyse evrensel bir fenomen olduğu şeklindeki görüş⁶⁹⁰ dil hakları ve özyönetim hakları arasındaki ilişkide de geçerlidir.

Bu açıklamalardan sonra, sosyal anayasanın⁶⁹¹ parçası olması gereken kültürel hakların, siyasal anayasadan bağımsız olarak tanınması ve varlığını devam ettirebilmesi

tahlilini yapmıştır. Bkz. Philip Pettit, **Cumhuriyetçilik Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998. Pettit'in tahakkümsüzlük olarak özgürlük anlayışının ele alındığı bir çalışma için bkz. E. Fuat Keyman & Banu Turnaoğlu, "Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye", (s.37-64)

⁶⁸⁹ Ringelheim, "Intergrating Cultural Concerns in the Interpretation of General Individual Rights", s.13

⁶⁹⁰ Peter H. Schuck, **The Limits of Law: essays on democratic governance**, Boulder: Westwiev Press, 2000, s.95

⁶⁹¹ Fransız Kamu Hukukçusu Maurice Hauriou, iki anayasa tezini önermektedir. Devletin örgütlenmesi ve işleyişine ilişkin olan "siyasal anayasa"; yurttaşlara hak ve özgürlüklerin tanınmasıyla toplumun siyasal felsefesine ilişkin olan ise "sosyal anayasa"dır. (**Droit Constitutionnel**, 1929, réed./C.N.R.S., 1965, ss.611-612)'den aktaran İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 3. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006, s.215, dpn.4

mümkün gözükmemektedir.⁶⁹² Yani dil haklarının gerçek anlamda gerçekleşmesi öncelikle kültürel dilsel kimliğin siyasal tanınması ile mümkündür. Bu ise açıkçası birbiri ile bağlantılı iki yöntemle mümkün olabilmektedir: Birincisi, azınlık dillerinin/kültürlerinin anayasal/yasal düzeyde tanınması ve ikincisi, azınlıklara dile/kültüre ilişkin konularda normatif düzenleme yapabilme yetkisinin tanınması/devredilmesi. Özelliklerini belli bir toprak temelinde kazanan dilsel/ulusal azınlıklara yetkinin devredilmesi, devletin siyasal yapısını etkiler. Yani devlet biçimi ile ulusal siyasal toplumun türdeşliği ya da farklılığı arasında bir ilişki vardır.⁶⁹³

Yetkinin paylaşımı anayasal sistem içinde ulus altı yönetim birimlerine bazı yetkilerin devredilmesi anlamına gelmektedir. İktidarın yatay farklılaşması ve paylaşılması ise genel olarak iki biçimde olmaktadır: Birincisi, bölgesel özerklikleri tanıyan bölgesel devlet modeli⁶⁹⁴ ve ikincisi, federal devlet modeli.⁶⁹⁵ Başka tarihsel sebeplerden de kaynaklanabilmekle beraber her iki devlet biçiminin ortaya çıkışını

⁶⁹² Sosyal anayasa ile siyasal anayasa arasındaki şu fark dikkat çekicidir: Hükümet sistemindeki (parlamento, başkanlık, yarı başkanlık; cumhuriyet- monarşi farklılaşmadan ileri gelen heterojen düzenleme (siyasal anayasa), insan hakları alanında homojen (türdeş) düzenlemeye dönüşmektedir. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.217, dpn.9. Kaboğlu'nun bu yorumundan sonra siyasal anayasa ile sosyal anayasa arasındaki ilişkiyi başka bir açıdan irdelemek mümkün gözüküyor. İnsan haklarının farklılığı dikkate alan eşit uygulanmasını gerçekleştirebilmek için siyasal anayasanın sadece hükümet biçimlerindeki farklılaşmasının değil, giderek devlet biçimlerindeki farklılaşma ile de bağlantısının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

⁶⁹³ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşağında Azınlıklar", **Erdoğan Teziç'e Armağan** içinde (809-815), İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları Sayı: 5, 2007, s.809

⁶⁹⁴ Bölgeci devlet modeli klasik üniter devlet ile federal devlet arasında bir ara-formül olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgeler ya da topluluklara tanınan siyasal özerklik açısından üniter devletten farklılaşırken; özerk yönetimlerin/bölgelerin kuruluşu, işleyişi, yetkilerinin anayasal güvencesi açısından federal devletten ayrılmaktadır. Naz Çavuşoğlu, "Bölgeci Devlet'de Egemenlik/Yetki Paylaşımı", **e-akademi**, Sayı:4, Haziran 2002, par. 3, (<http://www.e-akademi.org/makaleler/naz1.html>); Birçok Batı Avrupa ülkesinde yükselen bölgeci hareketler, sosyo-ekonomik, etnik ve kültürel karakterler göstermektedir. Bölgesel özerklik ve öz yönetim hakkı taleplerinin sözcüleri, kültürel kimliğin korunması ve kültürel yönden kendini gerçekleştirme hedeflerine ulaşabilmek için bu talepleri ileri sürmektedirler. Arthur Benz, "Regionalization and Decentralization" Herman Bakvis and William H. Chandler (Ed.), **Federalism And The Role Of The State** içinde (127-146), (Toronto-Buffalo-London) University of Toronto Press, 1987,s.129; Ayrıca bkz. Atilla Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s.227-229

⁶⁹⁵ Federalizmin anayasacılık düşüncesinin temellerinden birisi olduğu bugün unutulmuş gibidir. Carl J. Friedrich, federalizmin anayasacılığın en önemli görüşü olduğunu belirtmektedir. Federalizm mutlak sınırsız demokrasiye karşı 'anayasal demokrasiyi' gerçekleştirmenin en önemli araçlarından biridir. Federalizm ve/veya anayasal olarak güvenceye alınmış yerel yönetim modern anayasacılığın ayrılmaz bir parçasıdır. Federalizm iktidarı dağıtmak sureti ile çoğulculuğu ve farklılığı korur. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s.22

etkileyen ortak bir etken dilsel/kültürel farklılaşmadır.⁶⁹⁶ Gerek bölgesel devlet gerekse de federal devlet toplumdaki bölünmelere ve farklılaşmalara kurumsal bir cevap ve çözüm olmuştur.⁶⁹⁷ Başka bir ifade ile ulusal azınlıklara kolektif haklar tanınması, daha çok bölgeselciliğin ya da federalizmin kurumsal sonucu olarak gerçekleşmiştir.⁶⁹⁸ Yetki paylaşımı ile bağlantılı olarak dil haklarının ulusal hukuklardaki statüsü anayasal sistemlerde incelenebilir. Sosyal ve siyasal boyutları olan dille ilgili olarak devletlerin en üst düzeydeki hukuk normları olan anayasalar konu ile ilgili hükümlere yer verirler. Dünyadaki 173 ülkenin anayasasında dille ilgili hükümler bulunur.⁶⁹⁹ Sadece 22 devletin anayasasında dille ilgili bir hüküm yoktur.⁷⁰⁰ Dil haklarının ve özyönetim

⁶⁹⁶ Federalizm bir devlet yapılanması biçimi olarak iki tür ülkede görülür: Coğrafi olarak geniş ülkeler ve demografik olarak çoğulcu toplumlar. Etnik ve dilsel yönden çoğulculuk arzeden ülkelerde federalizm, etnik/dilsel azınlıklara özerklik vermek gibi özel bir işleve sahiptir.

Bu anlamda özdeş ve özdeş olmayan federalizm ayırımına dikkat etmek gerekir. Özdeş federasyonlar, sosyal ve kültürel karakterleri her bir birimde ve bir bütün olarak federasyonda benzerlik gösteren yerel birimlerden oluşur. Özdeş federal sistemde bileşeni oluşturan birimler, 'tüm federal sistemin önemli yönlerinin minyatür yansımalarıdır'. Özdeş olmayan federasyonlar, sosyal ve kültürel kompozisyonları ile birbirlerinden ve bir bütün olarak federasyondan farklılık gösteren birimlerden oluşur. Özdeş olmayan federasyonlarda federasyonun bileşen birimleri arasındaki siyasal sınırlar ve etnik gruplar arasındaki sosyal sınırlar büyük ölçüde örtüşür.

Eğer siyasal sınırlar sosyal sınırlara yakın olarak çizilmişse, federasyonun bütünündeki heterojenlik, bileşen birimler düzleminde, yani yerelde, yüksek derecede homojenliğe dönüşür. Başka bir deyişle, özdeş olmayan federalizm, görece daha küçük alanlar yaratarak federal düzeyde çoklu bir toplumun federe birimler düzleminde daha az çoklu hale getirebilir. İsviçre'de kantonlarda, ulusal seviyede olduğundan çok daha az dilsel çeşitlilik vardır. İsviçre federasyonu, dört resmi dile sahipken 26 kantonun ve yarı-kantonun 22'si resmi olarak tek dillidir; sadece Bern, Fribourg ve Valais çok dillidir ve sadece Graubünden üç resmi dile sahiptir. Bkz. Lijphart, **Demokrasi Motifleri**, s.191-192

⁶⁹⁷ Örneğin Kanada'nın 10 eyalete ayrılması sadece yerleşik bölge geleneklerine değil aynı zamanda ülkenin İngilizce ve Fransızca konuşan Bölgeleri arasındaki dilsel ve kültürel farklılıklardan da kaynaklanmaktadır. Hindistan'ın 25 müstakil eyaleti temelde bölgelerde konuşulan dillere göre belirlenmiştir ama Pencap ve Keşmir gibi eyaletlerde dinsel farklılıklar da göz önüne alınmıştır. Hindistan'ın dil temelinde aşırı derecede farklılaşmış olması nedeni ile özdeş olmayan dilsel federalizm daha küçük azınlıkların tamamını kapsama başarısını gösterememiş olsa da Hindistanlı siyaset bilimci Rajni Kothari'nin sözleri ile dil unsurunu 'bölücü bir unsur olmaktan çıkartarak' yerine toplumu "bir arada tutan çimento" haline getirmekte başarılı olmuştur.

İsviçre'de federalizmi 23 kantonla birlikte üç dili (Almanca-Fransızca-İtalyanca) ve iki mezhebi (Katoliklik ve Protestanlık) birbirine bağlar. Belçika'da 1971 yılında bir anayasa değişikliğine gidilerek Flamanlara ve Fransızca konuşan bölgelere geniş bir özerklik tanınmış, 1993 yılında da federalizme geçilerek bir yandan dil topluluklarının tanımına diğer yandan da ikinci meclisin teşekkülüne ilişkin federal kurumlar oluşturmuştur. Belçika Federasyonu dil esasına dayanan üç topluluk (Flamanca, Fransızca ve Almanca konuşan topluluklar) ve iktisadi siyasi saiklerle oluşturulmuş üç bölgeden (Flaman, Valon ve başkent Brüksel Bölgeleri) meydana gelmektedir. İspanya'da 1978 Anayasası ile özerk yerel topluluklar veya bölgelere önemli ölçüde iktidar aktaran düzenlemeler yapılmıştır. Heywood, **Siyaset**, 236; Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s.23,34; Lijphart, **Demokrasi Motifleri**, s.192

⁶⁹⁸ Kaboğlu, "Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşığında Azınlıklar", s.814

⁶⁹⁹ Dille ilgili hükümler içeren anayasaların listesi için bkz. UNESCO MOST Programı, <http://www.unesco.org/most/ln2nat.htm>

⁷⁰⁰ Angola, Avusturya, Bhutan, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Gine Bissau, İzlanda, İsrail, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Myanmar, Hollanda, San Marino, Sierra Leone, Swaziland,

haklarının anayasa hukukunda tanınmasının öncelikle tarihsel şartlara bağlı olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, dilsel mücadelelerde, idealizm ve realizm arasında çizilen çizgi her vakıanın özgül şartlarınca belirlenmektedir. Sonuç olarak, her vakıa özgül bir hikayenin anlatılmasını gerektirir.⁷⁰¹

A. ÖZERKLİK

Özerklik ilkesi, devlet biçimini doğrudan etkilemekte ve bu noktada devlet yapılanması, halkın ayrışık özelliğini ortaya çıkarma eğilimi göstermektedir. Devlet şekli ile çoğulculuk arasında bir ilişkinin anayasal düzeyde kurulması, azınlıkları koruma giderek azınlıkları tanıma iradesinin açık bir belirtisi olarak görülmelidir.⁷⁰²

Yerleşiklik, azınlık grubunun dil haklarının korunmasını ve özerkliğin elde edilmesini etkileyen en önemli faktör ise de dilsel azınlığın haklarının korunmasının yegane meşrulaştırıcısı değildir. Özel toprak temelli özerklik, sayı olarak fazla ve ekonomik olarak güçlü gruplar lehine bir ayrıcalık gibi durmaktadır. Aynı şekilde güçlü bir kardeş devleti olan dilsel azınlıklar (Güney Tirol'deki Almanca konuşan azınlık veya Aland Adalarındaki İsveçli azınlık gibi) da bu tür avantajlardan (belirli bir bölgede yoğunlaşma, koruyacak yakın bir devletin olması) mahrum olan dilsel azınlıklara göre daha fazla hak ve korumadan yararlanmaktadır.⁷⁰³

1. İtalya

İtalya Anayasası'nın 5. maddesi “Tek ve bölünmez Cumhuriyet, yerel özerklikleri tanır ve gerçekleştirilmesini kolaylaştırır” derken; 6. maddesi de “Cumhuriyet dilsel azınlıkları özel yasalarla koruyacaktır” demektedir. Bu çerçevede dil farklılığının korunmasına ilişkin kurallar bazı bölgelerin statülerinde yer almaktadır.⁷⁰⁴

Bu hükmün uygulanmasında anayasal düzeyde özerk statüleri olan bölgeler ve devlet içi

Tonga, Trinidad Tobago, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Uruguay. Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.18

⁷⁰¹ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.23

⁷⁰² Kaboğlu, “Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşağında Azınlıklar”, s.812

⁷⁰³ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.257

⁷⁰⁴ Çavuşoğlu, “Bölgeli Devlet’de Egemenlik/ Yetki Paylaşımı”, par.6-7

antlaşmalarla üç bölgedeki azınlıklara daha güçlü bir koruma tanınmıştır.⁷⁰⁵ Anayasanın 6. maddesinin doğal anlamı, bütün dilsel azınlıkların korunacağını öngörür gibiyse de gerçekte sadece Fransızca ve Almanca Konuşan azınlık ve kısmen Slav dillerini konuşan azınlıklar geleneksel olarak korunmaktadır.⁷⁰⁶ 1999 tarihli yasanın kabul edilmesinden sonra bile, güçlü azınlıklar, artık bazı dilsel ve kültürel haklardan yararlanan fakat kendi toprakları üzerinde daha az kontrole sahip diğer azınlıklarla kıyaslandığında daha fazla özerklik sahibidir.⁷⁰⁷

Dillerin statüleri arasındaki eşitsizlik her zaman için adaletsizliğin bir türü olarak değerlendirilmemekte⁷⁰⁸ ise de aynı devlet içinde yer alan dilsel grubun coğrafi yerleşimine bağlı olarak, farklı düzeylerde haklara sahip olmasının kabul edilmesi zordur. İtalya'daki Ladin azınlığının durumu böyledir. Trento provensindeki Ladinler sadece bazı temel dil haklarından yararlanabilirken, Bolzano'da bölge konseyinde temsilci bulundurmayı da içeren daha yüksek düzeyde bir korumadan yararlanırlar.⁷⁰⁹ Bu farklı uygulamanın nedeni olarak, Ladin azınlığının yerleşik olduğu bölgenin yüksek bir koruma düzeyinden yararlanan Almanca konuşan azınlık bölgesi ile yan yana

⁷⁰⁵ Arzo, "The Nature of Language Rights", s.29

⁷⁰⁶ İtalya'da Aosta Vadisi, Trennte ve Alto Adige (Güney Tirol) ve Friuli uluslararası antlaşmalarla korunan sırasıyla Fransız, Alman ve Sloven azınlıklarının yaşadıkları yerlerdir. Eskiden Fransaya bağlı olan Aosta Vadisi, 1860 yılında İtalya'ya katılmıştır. Bölge 1948 yılında özerklik statüsü kazanmıştır. 1948 tarihi özerklik Statüsü yasasının 38. maddesi, yargı alanı hariç, Aosta'da Fransızca ve İtalyanca'ya eşit statü tanımaktadır. Eğitim alanında da geçerli olan eşit statü kuralı ancak 1988 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Topografik işaretler ve ilanlar istisnalar olmakla beraber genelde İtalyancadır.

Güney Tirol'de Trennte ve Bolzano illeri bulunmaktadır. Trente 1918 yılında Bavyeradan, Bolzano ise 1919 yılında Avusturya'dan alınıp İtalya'ya bağlanmıştır. İtalya Saint Germain en Laye Antlaşması ile bu illerde İtalyanca ve Almanca'nın eşitliğini kabul etmiştir. 1948 yılında bölgeye özerklik tanınmıştır.

Friuli ve Venezia Juliana'da ise Slovenler yaşamaktadır. Özerklik Statüsü 5 Ekim 1954 tarihli Londra Muhtırası ile kabul edilmiştir. 1963'te bu statü İtalyan iç hukuku bakımından anayasallaşmıştır. Slovenlerin sahip oldukları haklar illere göre değişmektedir. Örneğin Trieste'de tüm aşamalarda eğitim Slovence yapılabilmektedir. Kamu makamları ve mahkemelerle olan ilişkilerde Slovence kullanılabilir. Topografik işaretler ve yer isimleri iki dilli yazılabilmektedir.

Diğer yandan, İtalya'da Friuli, Sard, Arnavut, Grek ve Sırp azınlık ve dilleri için ise herhangi bir koruma rejimi söz konusu değildir. Sardunya adasında yerleşik halkın dili olan sard dili, Sardunya'nın özerk statüsüne rağmen kamu hayatında geçerli değildir. Sicilya da Sardunya ile aynı konumdadır. Daha fazla bilgi için bkz. Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.111-115

⁷⁰⁷ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s. 257

⁷⁰⁸ R.Rubio-Marin, "Exploring The Bounderies of Language Rights: Insiders, Newcomers and Natives", in S.Macedo, A. Buchanan (eds), *Secession and Self-Determination*, 2003, s. 151'den naklen Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective" s.258

⁷⁰⁹ İtalyan Anayasa Mahkemesi, Almanca ve Ladin dillerini konuşan azınlıkların, "etkili bir eşitlik durumu" olarak tarif edilen anayasal bir hakka sahip oldukları gerekçesi ile bu uygulamayı anayasaya aykırı görmemiştir. Karar no.438/1993

bulunması gösterilmektedir. Almanca konuşan azınlığın özel olarak korunması prensibi onunla yan yana yaşayan diğer grubun da korunmasına doğru genişlemiştir. Almanca konuşan azınlığın çoğunluk olduğu Bolzano eyaletinde bütün sistem iki dil grubunun ayrılığı üzerine kurulmuştur. Güney Tirol’de kamu görevleri, her üç dil grubunun resmi nüfus verilerine göre nüfusları oranında, dilsel gruplara üye vatandaşlara tahsis edilmiştir. Bu kota sistemi resmi nüfus sayıları baz alınarak işlemektedir. Nüfus oranları, her on yılda bir yapılan nüfus sayımlarında bölgede yaşayanlara sorulan hangi dil grubundan oldukları sorusu ile yenilenmektedir. ‘Nispi etnik temsil’ olarak da bilinen bu sistem, farklı biçimlerde Anayasa Mahkemesinin önüne gelmiştir. Anayasa Mahkemesi, düzenlemenin ve uygulamanın, azınlıkların korunmasını düzenleyen Anayasanın 6. maddesinin doğrudan bir ifadesi olduğuna hükmetmiştir⁷¹⁰ Güney Tirol’de Alman dili devletin resmi dili olan İtalyanca ile eşit statüdedir. Vatandaşlar, yargılama makamları ve kamu idareleri ile olan ilişkilerinde her iki dili de kullanabilmektedir. Kamu görevlileri iki dili (Ladin vadisinde üç dili) bilmek durumundadır. Davalar Almanca da yürütülebilmektedir. Topografik işaretler, iki veya üç dilli olmalıdır.⁷¹¹

2. İspanya

İspanyol Anayasası dilin kullanılması ile ilgili herhangi bir subjektif hak belirlememiştir. Anayasanın 3(2). maddesi sadece ülkedeki farklı özerk topluluklarda konuşulan dillerin anayasal statüsünü açıklar: “İspanyanın diğer dilleri statülerine bağlı olarak özerk topluluklar içinde resmi dil olabilir.” Resmi statülerin ilan edilmiş olması, herhangi bir subjektif hakla doğrudan bir ilişkiyi ortaya koymaz. İspanyolca dışındaki dillerin yasal statüsünü belirlemek, ilgili özerk yönetimlerin yasama organlarına devredilmiştir. Dillerin resmi statüsünün kabulü her zaman için temel önemde siyasal bir karar ve anayasal düzenin nesnel amaçlarından birisidir. Dillerin anayasal düzeyde resmi statüsünün kabul edilmesi dikkate alınmadan, Katalonya’da, Bask Ülkesinde ve

⁷¹⁰ Corte Costituzionale, 289/87

⁷¹¹ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.258-259

Galiçya’da konuşulan bölge dillerinin resmi statüleri anlaşılabilir.⁷¹² Nihayet, Anayasasının 3(3). maddesi, “İspanyanın dilsel çeşitliliği ve zenginliği özel bir saygı ve koruma gerektiren kültürel bir mirastır” ifadesi ile diğer dilsel formların korunacağını belirtmektedir. Böylece, anayasal düzeyde dilsel hakların iki kaynağı olduğu söylenebilir: bazı dillerin resmi statüsünü kabul eden anayasal hüküm (md.3/2) ve diğer dillerin korunacağını bildiren anayasal hüküm (m.3/3).⁷¹³

İspanya Anayasası, tanımlanmış dil haklarını garanti etmemektedir. Fakat dil hakları (ile ilgili konular) devletin temel prensiplerini oluşturmaktadır. İspanya Anayasası’nın 3. maddesine göre, Kastilya lehçesi devletin resmi dilidir fakat İspanyanın diğer dilleri statülerine bağlı olarak özerk topluluklar içinde resmi dil olabilir. Bu iki ilke, -yani dilsel çoğulculuk ve bölgesel dillerin, konuşulduğu özerk bölgelerde ortak resmi dil olması- teritoryal prensibin anahtar rol oynadığı bütün dilsel konuların temelini oluşturur.⁷¹⁴ İspanya’da merkez ve özerk bölgelerin her ikisi de dille ilgili konuları düzenleme yetkisini haizdir. Merkez, genel olarak, ulusal toprakların/ülkenin her yerinde Kastilya dilinin resmi dil olması nedeni ile yetkilidir, ancak bölgesel dil konularını düzenleyemez. Her bir bölgede dilsel meseleleri ve hakları düzenlemek bölgesel organların inhisarındadır.⁷¹⁵

Bask Ülkesinde özerklik statüsünün 6. maddesi gereği Bask Dili resmi dillerden biridir; herkes bu dili bilmek ve kullanmak hakkına sahiptir. Herkes Bask dilinde veya Kastilyan dilinde kamu makamları ile ilişkide bulunabilir. 1982 yılında Bask Parlamentosu, Bask dilinin kullanılmasının düzenlenmesi hakkında bir temel yasa kabul etmiştir. Yasa “bu dil kullanıldığı zaman merkezi idare anlamak zorundadır” şeklinde bir kural içerdiği için, yasanın birçok maddesi 1983 yılında iptal edilmiştir.⁷¹⁶

⁷¹² İspanya anayasası özerklik hakkını sadece bölgelere değil milliyetlere de tanıdığından Bask Ülkesi, Katalonya ve Galiçya milliyet olarak da özerk topluluklardır. Her üçü de Franko dönemi öncesinde özerklikleri kabul edilen bölgelerdir ve Anayasasının geçici 2. maddesinde öngörülen istisna kapsamında kurulmuşlardır. Statüleri sadece 151. maddenin öngördüğü onay referandumuna sunulmuştur. Çavuşoğlu, “Bölgeli Devlet’de Egemenlik/ Yetki Paylaşımı”, dnp.13

⁷¹³ Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.29

⁷¹⁴ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.259

⁷¹⁵ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective” s.258-259

⁷¹⁶ Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.117-118

Katalonya'nın hukuki statüsü esas itibarı ile üç hukuki belge ile düzenlenmiştir: 1978 İspanya Anayasası, 1979 Katalonya Özerklik Statüsü Yasası ve 1983 tarihli Dilin Normalleşmesi Yasası. Özerklik yasasının 3. maddesine göre, Katalonya'nın özel dili Katalancadır. Generalitat adını alan özerk hükümet Kastilyan ve Katalan dillerinin öğrenimini sağlamak için bunların özel ve resmi alanlardaki kullanımlarını güvenceye almak; bu amaçla aralarında tam eşitliği sağlamak durumundadır.⁷¹⁷

1983 tarihli Dilin Normalleşmesi Yasası ile Katalanca'nın bölgedeki resmi ya da gayri resmi tüm merasimlerde ve toplantılarda, sözlü veya yazılı her türlü ilişkide kullanılması zorunlu kılınmakta ve böylece Katalan dilini Kastilyan dili ile eşit konuma getirilmektedir. Katalonya Parlamentosundaki temsilciler her iki dili de kullanabilmektedir. Yasalar zorunlu olarak Katalan dilinde kaleme alınmaktadır. Generalitat'ın bütün yayınları her iki dilde yayımlanmaktadır. Dilin Normalleşmesi Yasası, Katalonya'da idari tüm işlemlerde Katalanca'nın kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.⁷¹⁸

Galiçya Bölgesine 1981 yılında özerklik verilmiştir. 1983 yılında kabul edilen Gallego Dili Yasasına göre "Gallego, Galiçyanın dilidir ve Özerk Topluluğun kurumlarının, yönetiminin ve Özerk Topluluğa bağlı birimlerin resmi dilidir." Devletin resmi dili Kastilyan olduğu için burada da iki dillilik zorunludur. Galiçya dili yasama ve yürütme faaliyetlerinde kullanılabilir.⁷¹⁹

Eğitim konusu farklı özerk bölgelerde değişik biçimlerde düzenlenmiştir. Örneğin Bask Ülkesinde, ayırık ve birbirine paralel iki okul sistemi mevcuttur; Euskera/Bask dilinde veya Kastilya dilinde eğitim alma hakkı tanınmıştır. Ancak

⁷¹⁷ Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.119

⁷¹⁸ Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.119. İspanyol Anayasa Mahkemesi, Katalan Meclisinin çıkardığı bazı yasaları yetkilerini aştığı gerekçesi ile iptal etmiştir. Bununla birlikte Katalan yöneticiler, özerk bölgenin tamamen kültürü etkisine girmesinin bir zaman sorunu olduğunu ve bunu başaracaklarını belirtmektedirler. Katalonya, özerk bir bölge yönetiminin, ülkenin resmi dilini arak plana atarak, bölgenin dilini ve kültürünü o bölgede egemen kılma uygulamasına en çarpıcı örnek olarak gösterilemektedir. Bkz. Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.120.

⁷¹⁹ Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**,s.121

ortaöğretim sonunda her öğrenci her iki dilde kendini ifade edebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Özel okullar ise tek dil olarak Bask dilinde eğitim verebilmektedir. Katalonya’da ise sistem iki dilliliğe daha yakındır. Her iki dilde de yeterli olmak öğretmenler ve üniversite öğretim görevlileri için bir mecburiyettir. Sadece 5 ila 7 yaşları arasındaki çocuklar ana dilde eğitim hakkına sahiptir. Bu durumda Katalan Hükümeti hangi dilde eğitim yapılacağına karar verme yetkisine sahiptir. İspanyol sisteminde eğitim hakkı, öğrencilerin iyi anladığı ya da başarılı olduğu dilde eğitim alma hakkını güvence altına alır. Fakat kişinin ana dilinde eğitim alma hakkını kapsamaz. Ana dilde eğitim hakkı ayrıca garanti edilmiştir, ancak eğitim hakkının sert çekirdeğini oluşturmaz.⁷²⁰

İspanyol Anayasa Mahkemesi, 1994 yılında verdiği kararında, eğitim alma temel hakkının eğitim dilini seçme hakkını içermediğini belirtmektedir.⁷²¹ Bu davada belirtilmesi gereken husus; kararın, Kastilyan ve Katalanca’nın iki resmi dil olarak geçerli olduğu Katalan Bölgesinde bazı ailelerin çocuklarının sadece devletin resmi dili olan Kastilyan dilinde eğitim almalarını istemelerine ilişkin olmasıdır. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi, ailelerin çocuklarının sadece tüm ülkenin resmi dili olan İspanyol dilinde eğitim alma istemlerini bir hak olarak görmemiştir.⁷²²

B. KORPORATİF ÖZERKLİK

Özerklik zorunlu olarak teritoryal boyut ile bağlantılı düşünülmemelidir. Ve mutlaka, sadece mekansal ve coğrafi bir biçimde tanımlanabileceği de söylenemez. Azınlık grubun korunması, belirli bir toprak parçası üzerinde kümelenme olmadan da gerçekleşebilmektedir. Carl J. Friedrich, topluluk esasına dayanan federalizmi korporatif federalizm olarak adlandırmaktadır. Korporatif özerklik,⁷²³ 1920’lerde Alman

⁷²⁰ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.260

⁷²¹ Judgement No. 337/1994.

⁷²² Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.28

⁷²³ Buradaki korporatif sözcüğü, hükümeti, sendikaları, işverenleri ve ekonomiyi birbirine bağlayan çeşitli düzenlemeler anlamındaki “korporatizm” ile karıştırılmamalıdır. Korporatif siyasal sistemde, iktidar merkezden bölünmediği için federal sisteme benzemez. Çeşitli örgütler siyasal sistemin işleyişinde bazı yetkilere sahip olmakla beraber, bu yetkiler merkezi iktidar tarafından verilir. Toprak temelli olmayan korporatif özerklikte, özerklikten yararlananlar dil, din, etniste veya milliyet ilkesine göre belirlenmiştir. Oktay Uygun, **Federal Devlet**, 3. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2007, s.208 Uygun kavram

ve Yahudi topluluklarının kültüre ilişkin meselelerde yasama yetkisine de sahip kendi Konseylerini seçtikleri Estonya'da başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Kıbrıs'ta korporatif sistem 1960 Anayasasında öngörülmüştür. Rumlar ve Türkler, yüksek düzeyde bir özerkliğe sahip olmuştur: her grup adanın beş önemli şehrinde, kendi temsilcilerini seçme ve meclislerini oluşturma yetkisine sahip olmuşlardır. Meclisler, dil, din, eğitim ve kültürel meselelerde inhisari yasama yetkisine sahiptir.⁷²⁴

Korporatif özeklik modelindeki örneklere bakıldığında dil haklarının, uluslararası veya ulus içi bazı antlaşmalar nedeni ile tanındığı görülmektedir. Bu modelin tarihsel nedenleri; sınır bölgelerinin, belirli bir zaman kesitinde- özellikle 20. yüzyılda-devletler arasında el değiştirmesi (Aland Adaları, Almanya ve Danimarka arasındaki sınır bölgeleri, İtalya'daki Güney Tirol ve Sloven azınlık) veya bazı devletlerin tekrar egemenliklerini kazanmaları sonucu yeni egemen devlet sınırları içinde kalan dilsel azınlıkların korunmasını içeren antlaşmaları imzalayarak uluslararası yükümlülükler üstlenmesidir. Burada dilsel hakların rolü uluslararası barışı sağlamak ve korumaktır.⁷²⁵ Dil haklarının tanınması, devletin görece küçük belirli bir bölgesini ile sınırlıdır. Bu modelin uluslararası dinamikleri, tanınan dil haklarının ölçeğinin belirli bir bölgede yaşayan verili bir etnik grup ile sınırlı kalmasına neden olmuştur.⁷²⁶

Finlandiya Anayasası ile Haklar ve Özgürlükler Şartı, vatandaşların dilsel haklarını yasal bir düzenlemeye ihtiyaç bırakmadan doğrudan tanımaktadır.⁷²⁷ Finlandiya Anayasa'sının 17. maddesi, "temel haklar ve özgürlükler" başlığını taşımakta ve herkesin dil ve kültür hakkını tanımaktadır:

için korporatif federalizm terimini kullanmaktaysa da biz bu çalışmada Mancini-de Witte'nin kullandığı korporatif özerklik terimini kullanacağız.

⁷²⁴ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s. 262; Estonya ve Kıbrıs örnekleri için bkz. Uygun, **Federal Devlet**, s. 213-217

⁷²⁵ 1919'da ve 1920'de yapılan ve uygulanmaları Milletler Cemiyetine tevdi edilmiş antlaşmalarda, azınlıklar, insani kaygılardan ve insan hakları mülahazalarından değil, siyasal nedenlerle korunmuşlardır.

⁷²⁶ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.24. Arzoz, bazı dilsel azınlıkların uluslararası antlaşmalarla korunmasının, ilgili devletin, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan dilsel toplulukların dillerini yasaklamalarını ve haklarını ihlal etmelerini önlemediğini belirtmektedir. Uzun bir süre azınlıklar, ikili veya çok taraflı uluslararası antlaşmalarla korunabilmiştir.

⁷²⁷ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.29

- (1) Finlandiya'nın ulusal dilleri, Fince ve İsveççedir.
- (2) Herkesin Fince veya İsveççe kendi dilini kullanma hakkı, kendi dilini hukuk mahkemeleri ve diğer otoriteler önünde kullanma hakkı ve bu dilde resmi belgeleri edinme hakkı yasa ile garanti edilecektir. Kamu otoriteleri, ülkenin Fince veya İsveççe konuşan nüfusunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını, eşit olarak karşılayacaktır.
- (3) Yerli halk olan Sami topluluğu, Romanlar ve diğer gruplar, kendi dil ve kültürlerini sürdürme ve geliştirme hakkına sahiptir.

Finlandiya'da İsveççe konuşan azınlık kişisellik ve teritoryal prensiplerin karması olan bir sistemle korunmaktadır. Ancak yasal olarak İsveççe konuşan topluluk azınlık değildir. İsveççe Fince ile birlikte, Finlandiya Anayasasının 17. bölümüne göre, (Kişinin dil ve kültür hakkı) iki resmi dilden biridir. Dolayısı ile dil hakları, her bir gruba eşit olarak (azınlık terimleri kullanılmadan ve sayısal çoğunluk- sayısal azınlık olarak ifade edilen) iki dilli ulus formülasyonu çerçevesinde tanınmıştır. Finlandiyalı İsveçlileri temsil eden, Svenska-Finlands Folketing, siyasal tartışma ve işbirliği forumu yaratarak İsveççe konuşan Finlandiyalıların çıkarlarını korumaktadır.⁷²⁸

Finlandiya'da teritoryal düzeyde, dilsel farklılaşmanın yaşandığı temel birim şehirlerdir. Şehirler tek dilli olabileceği gibi, eğer nüfus hem İsveççe hem de Fince konuşuyorsa ve azınlık taraf nüfusun %8'ni oluşturuyorsa⁷²⁹ veya en az 3000 kişi ise iki dilli de olabilir. Her birey, iki dilliliğin geçerli olduğu şehirlerde, hükümet otoriteleri ile veya yerel otoriteler ile kendi dilinde ilişki kurma hakkına sahiptir.⁷³⁰ Macar sistemi aynı şekilde teritoryal ve kişisellik prensiplerinin karma biçimde uygulandığı bir sistemdir. 65/1990 tarihli yasaya göre, yerel yönetimler, kültür alanında yetkili kılınmıştır.⁷³¹

⁷²⁸ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.262

⁷²⁹ Bir yerde azınlık toplam nüfusun %6 sının altına düşerse iki dillilik statüsünü kaybetmektedir. Bu kuralın istisnası, Helsinki, Vasa ve Abo-Turku kentleridir. Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.131

⁷³⁰ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.262

⁷³¹ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective" s.262-263

C. ÇOKULUSLU DEVLET VE FEDERALİZM

Her federal devlet çok uluslu olmamakla beraber, çokulusluluğun anayasal olarak kabul edildiği devletler genelde federal devletlerdir.⁷³² Burada devlet biçimleri çerçevesinde federal devlete ve ilgili tartışmalara değinilmeyecektir.⁷³³ Çalışma konusu

⁷³² İspanya bu anlamda farklı bir yerde durmaktadır. İspanya anayasal sistem açısından federal bir devlet olmamakla ve İspanya Anayasa'sının 2. maddesi, tek bir çözülmez İspanyol Ulusundan söz etmekle beraber, aynı ikinci madde İspanyol Ulusunu meydan getiren milliyetlerden ve özerklik haklarında da söz etmektedir.

⁷³³ Federal devletin temel ilkeleri, kurumları ve uygulamaları hakkında Uygun'un **Federal Devlet** çalışmasına bakılabilir.

Yine de devlet biçimi olarak federal devleti ortaya çıkaran federalizm felsefesine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Avrupa bağlamında federalizm sistematik olarak teritoryal, ekonomik ve kimlik temelli olarak ele alınmaktadır. Federalizmin düşüncesinin kalbinde yatan temel kaygı, medeniyet tarihinin de ana sorunu olan otorite ile özgürlük arasındaki ilişkidir. Federal yönetimler, özgürlük ve otorite ya da güvenlik arasında kabul edilebilir bir denge kurmak arayışından doğmuştur denilebilir.

Franz Jerusalem 1949'da, modern merkezi devletin tahrip ettiği siyasal hayatın doğal hali olan federalizmin yeniden kurulması gerektiğini belirtmişti. Jerusalem göre sosyal hayatın temel yapılarına bakıldığında bütün alanlarının doğal olarak federal olduğu görülecektir.

Bu görüş bağlamında federalizm her şeyden önce farklı gruplar temelinde çoğulculuk gösteren toplumların organizasyon ihtiyacına cevap veren bir modeldir. Birey ve grup özgürlüklerini, çoğunlukla yapılan antlaşmalarla (Latince'de sözleşme veya anlaşma anlamına gelen 'feodus' sözcüğünden gelen federalizm genellikle iktidarı bir devlet içinde bölgesel olarak bölüştüren yasal ve siyasal yapıları anlatır. Bununla beraber asıl anlamına uygun olarak, Proudhon federalizmi 'karşılıklık' veya 'ortaklık' olarak anlamıştır. Alexander Hamilton ve James Madison'un yazılarındaki gibi daha geniş bir çoğulculuk ideolojisinin bir parçası olarak da ifade edilmiştir. Heywood, **Siyaset**, s.234) dengelemektir.

Federal devlet modelinin üniter devlet modeli ile kıyaslandığında onu haklılaştırıcı bazı üstünlükleri olduğu görülmektedir: Bunlardan birincisi, özellikle günümüzde artık klasik parlamenter sistemin yürütme organının denetiminde olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurursak, kuvvetler ayrılığı prensibinin teritoryal temelde yatay biçimde de uygulanmasını sağlayarak, prensibin nominal değil işlevsel olarak gerçekleştirilmesine imkan vermesidir. İkinci olarak kamuyu ilgilendiren politikalar ve çıkarlar, soyut bir toprak mefhumu temelinde değil, halkın farklılaşan taleplerini dikkate alarak belirlendiği ve karşılandığı için gerek meşruiyet gerekse halk desteği daha güçlü temin edilmiş olmaktadır. Üçüncü olarak, - federalizmin kamu maliyesi için masraflı olduğu karşı iddiasını bir an için doğru kabul etsek dahi, özgürlüğü destekliyse bunlar kabul edilebilir bedellerdir-federalizmin özgürlüğü destekleyici yönüdür.

Federalizm -özgürlük ilişkisinin iyi bir savunması, The Federalist yazılarında görülebilir. The Federalist'in yazarlarından olan James Madison'a göre, üç farklı alanda oluşan çoğunlukları bünyesinde barındıran federal demokrasi, üniter demokrasinin bir hastalığı olan çoğunluk despotizmini veya halk adına oluşturan Leviathan'ı önlemek çabası içindedir.

Bu noktada bir ideoloji olarak federalizm ile kurumsallaşma olarak federalizm arasında bir ayırım yapmak yerinde olur. Bir ideoloji olarak federalizm, grup özgürlüklerini bazılarının bu grupların belli toprak parçaları üzerinde örgütlenebilmesi ile mümkün olduğunu zira bir grubun belli bir alanda öz-yönetim yetkisinin kabul edilmesi ancak politik gücün kötü kullanımından ve doğurduğu zararlardan korunabileceğini kabul eder ve bunun demokratik bir gereklilik olduğunu savunur. Yönetim biçimi olarak federalizm ise hükümet yetkisinin iki veya üç kademe dağılımını ifade eder. İktidarı kullanan hiçbir kademe diğerini domine edemez. Thomas O. Hueglin, "Legitimacy, Democracy, and Federalism". Herman Bavkis and William M. Chandler (Ed.), **Federalizm And The Role Of The State** içinde (32-54) University Of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 1987, s.33-35

bağlamında dil farklılaşmasının bir yansıması olarak bazı federal devletlerde dilin anayasal kurumlara yansıması ve dil haklarına değinilecektir.⁷³⁴

Çok uluslu devletlerde bütün temel diller, dilsel grupların sayısına bakmaksızın ortak resmi dil olarak kabul edilir. Bu modele göre her bir dilsel grubun devlet altı birimlerde yerleşik olduğu yerlerde tek dillilik geçerlidir. Bu, federal düzeyde her dilin eşit statüde resmi dil olduğu fakat yerel düzeyde teritoryal tek dilliğin geçerli olduğu asimetrik federalizmin yansımasının görüldüğü Belçika ve İsviçre’de geçerli olan modeldir. Bu devlet modeli ve özel hükümlerle azınlıkları korunduğu devletler arasındaki fark, çokuluslu devletlerde farklı grupların azınlık olarak tanımlanmamasıdır. Dilsel gruplar eşit statüdedir. Bu nedenle dilin korunması teritoryal temelde ve devlet kurumları eli ile yapılır.⁷³⁵

Gerçekte bu model üniter devletlerdeki tek dillilik sistemi ile büyük benzerlik gösterir; model ulus altı homojen birimlerde dile ilişkin kolektif hedeflerin bireysel dil haklarına üstünlüğü şeklinde tebarüz eder. Başka bir deyişle, her federe birimde, tek resmi dilli üniter devletlerde olduğu gibi tek dillilik kabul edilir.

1. Belçika

Belçika, 1970, 1980, 1988 ve 1993 yıllarında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ile üniter bir devletten federal bir devlete dönüşmüştür.⁷³⁶ Dil hakları,

⁷³⁴ Özdeş olmayan Federal devlet modelinde dil haklarının tanınması ve kurumsallaşması devletin temel politikasını belirleyen kararlar sonucu olmaktadır. Dil haklarının tanınması kararı, dilsel toplulukların devletin yapılanması ya da yeniden yapılanmasına olan etki kapasitesi, dilsel toplulukların milliyetçi taleplerine veya her ikisinin karışımına bağlıdır. Dil temelinde yarışan/çatışan milliyetçilikler ortaya çıktığında, “ortak bir kimlik oluşturmak ve işleyen bir demokrasiyi sürdürebilmenin en iyi yolu, ulusal ve dilsel farklılıkları tanımak ve gereken kurumsallaşmayı sağlamaktır” şeklindeki düşünce dil ve federalizm arasındaki bağlantıyı kurmaktadır. Bu bağlamda dil hakları ve dil eksenindeki kurumsal yapılanma, bütün vatandaşları, devleti oluşturan ya da yeniden oluşturan topluluğun doğal parçası olarak gören özel güvencelerdir/dış korumalardır. (Patenn and Kymlicka, Introduction: Language Rights...,s.41) Böylece, dil hakları, temel türde (ve önemde) uzlaşım sağlayan haklardır. Dil haklarının rolü, devleti istikrarsızlaştıran giderek çözülmeye götüren politik mücadeleleri önleyerek, iç barışı sağlamak/korumaktır. Örneğin, İsviçre, Kanada, Finlandiya, Belçika, İspanya ve Güney Afrika vakıaları böyledir. Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.23

⁷³⁵ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.263

⁷³⁶ 1830 yılında Belçika kurulduğu zaman Valon toplumunun ve Fransızcanın üstünlüğüne dayanan tek resmi dilli üniter bir devlet öngörülmüştü: Flaman toplumunun o tarihten 1993’e kadar süren mücadelesi

Belçika'nın federal yapılanmasında anahtar rol oynar. Belçika federalizmi, alt birimlerin eşit statüsü üzerine değil, daha çok iki temel dil topluluğu üzerine kuruludur. Belçika federasyonu, iki ayrı türde özerk veya federe tüzel kişilikten oluşmaktadır: Bölgeler⁷³⁷ ve Topluluklar⁷³⁸. 'Bölge' ve 'Topluluk' kavramları farklı iki şeyi anlatmaktadır. 'Topluluk' kavramı, topluluğu oluşturan insanlar ile dil ve kültür örneğinde olduğu gibi bu insanları birleştiren bağları tarif etmektedir. 'Bölge' kavramı ise, ekonomik kıstaslara dayanan coğrafi bir kavramdır. Belçika'da üç 'Bölge' bulunmaktadır: Flaman Bölgesi, Valon Bölgesi ile Brüksel-Başkent Bölgesi. Üç 'Topluluk' ise, Flaman Topluluğu, Fransız Topluluğu ve Almanca Konuşan Topluluk'tur.⁷³⁹ Bölge ve topluluk kavramlarının içiçe geçmesi sonucunda ise dört 'dil bölgesi'⁷⁴⁰ ortaya çıkmaktadır: Fransız Dil Bölgesi, Flaman Dil Bölgesi, iki dilli başkent Brüksel Bölgesi ve Alman Dil Bölgesi (AY. md.4).

Dil bölgelerinin varlığının kabul edilmesi ile bölgesellik ilkesi anayasaya taşınmaktadır. Gerçekten de, 'dil bölgesi' kavramı, sadece tanım yapmak amacıyla kullanılmamıştır. Bu kavram ile, bölgesel dilin, belirli meselelerde (yönetim konuları ve eğitim) kullanılmasının 'gerekli olduğu' bir bölge tarif edilmektedir. Bu, aynı zamanda, bu dilin diğer dillere kıyasla öncelikli olduğu ve daha ötesi, bu önceliğin zorunlu olduğu anlamına da gelmektedir. Buna göre, toplulukların ya da Federal Hükümetin, Fransızca, Felemenkçe ve Almanca dil bölgelerinin tek dilli statüsünü ya da kullanılan resmi dili

sonucu, 1883 yılında Flaman dilinde eğitim başladı; 1889'da Yargıda da Flamanca kullanılmaya başlandı;1932 yılında Flaman dili, Flaman Bölgesinin resmi dili oldu; 1962 yılında Flaman ve Valonlar arasında ülkenin dil sınırları çizildi, Brüksel ise iki dilli başkent olarak kaldı; 1970/71 Anayasa reformları ve 1980 reformu Belçikayı bölgelere ayrılmış üç toplumlu devlet durumuna getirdi; nihayet 1988 ve 1993 reformları ile de Belçika federal bir devlette dönüştü. Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.122 vd. Ayrıca bkz. Uygun, **Federal Devlet**, s.217 vd.

⁷³⁷ 1831 Belçika Anayasası madde 107d: Belçika üç bölgeden oluşur: Valon Bölgesi, Flaman Bölgesi ve Brüksel Bölgesi,

⁷³⁸ Madde 3c: Belçika üç topluluğu içerir: Fransız topluluğu, Flaman topluluğu ve Almanca konuşan topluluk. Her bir topluluk Anayasada veya kanunlarda kendisine tanınmış yetkileri kullanır.

⁷³⁹ Tom de Pelsmaeker, "Belçika'da İlk ve Orta Öğretimde Dil Haklarının Kullanımı", Ebru Uzpeder (hzl.), **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde (57-63), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, s.57

⁷⁴⁰ Madde 4: Belçika dört dil grubuna ayrılmıştır: Fransız Dil Bölgesi, Flaman Dil Bölgesi, iki dilli başkent Brüksel Bölgesi ve Alman Dil Bölgesi. Krallıktaki her bir komün (ilçe merkezi) bu dil bölgelerinden birine bağlıdır.

Dört dil bölgesi arasındaki sınırların kaldırılması veya değiştirilmesi, ancak üye tam sayısının çoğunluğu ile toplanan her bir dil grubu meclisinin çoğunluğunca kabul edilmiş bir parlamento yasası ile mümkündür. Yasanın kabul edilebilmesi için, her iki dil grubundaki toplam kabul oylarının toplam oyların üçte ikisine ulaşması gerekir.

değiştirmesine izin verilmez (örneğin, Valonya’da Fransızca yerine Flemenkçe resmi dil olamaz.)⁷⁴¹

Belçika devletinin önemli sorunları ve devletin her kademedeki tüm faaliyetleri iki büyük dil topluluğu ile bağlantılıdır.⁷⁴² Federal hükümet tarafsız başbakan hariç eşit sayıda Flamanca ve Fransızca konuşan bakandan oluşur.⁷⁴³ Belçika Anayasası, büyük dil gruplarının temsilcilerinin yürütme organında temsil edilmelerinin bir gereklilik olarak görür. Madde 86b’ye göre “Başbakanın olası durumu hariç Kabine eşit sayıda Fransızca konuşan ve Dutch dilini konuşan bakandan oluşur.” Hükümetleri, Felemenkçe konuşan çoğunluk ve Fransızca konuşan azınlığı temsil eden eşit sayıda bakandan oluşturmak, 1970’ten önce resmi bir kural haline gelmeden önce de bir teamül olarak uygulanmıştır. Yeni federal anayasa da 1970’teki kuralı bir kez daha “ Başbakan hariç olmak üzere Bakanlar Konseyi’nin, yani hükümetin eşit sayıda Felemenkçe ve Fransızca Konuşan Bakan’dan oluşturulmasını” şart koşturmuştur.⁷⁴⁴

Federal yönetimde belirli hizmetler iki dilde yerine getirilir. Her dil grubunu temsil eden parlamenterler, kritik kararların alınmasında yasama sürecini kilitleyen bir rol oynayabilir. Bundan da öte dilsel gruplar, pratikte anayasal reformları veto edebilir. Bir anayasa değişikliği her iki topluluğunu temsil eden meclislerin çoğunluğunca kabul

⁷⁴¹ de Pelsmaeker, “Belçika’da İlk ve Orta Öğretimde Dil Haklarının Kullanımı”, s.58-59

⁷⁴² Belçika Anayasası’nın 129. maddesinde Fransız ve Flaman dil topluluklarının yetkileri şöyle belirtilmektedir:

“1. Federal yasama organına ek olarak, Fransız ve Flaman Topluluk Konseyleri. Kendilerini ilgilendiren alanlarda, dilin kullanımını konusunda aşağıda belirtilen alanlar için kararname çıkarabilir:

- yönetim konuları,
- kamu yetkisi tarafından oluşturulan, sübvansedilen veya tanınan kurumlarda eğitim,
- işverenler ve işçiler arasındaki toplumsal ilişkiler, ticari yasalar ve düzenlemelerle yasalarca öngörülen belgeler.

2. Bu kararname, Fransızca ve Felemenkçe’nin kullanıldığı bölgelerde yasa gücüne sahiptir, ancak aşağıda belirtilen alanlar ve kapsamlarda geçerli değildir:

-İçinde bulunduğu bölgenin dili dışında bir dilin kullanımının yasal olarak öngörülmediği ya da izin verildiği, başka bir dil bölgesine komşu topluluklar ya da topluluk grupları. Bu topluluklar için, 1. fıkrada tarif edilen dil kullanım kurallarının değiştirilmesi, ancak 4. maddenin son paragrafında tarif edildiği şekilde bir çoğunluk oyu ile gerçekleştirilebilir.

-Faaliyet kapsam alanları, içerisinde kurulu bulunduğu dil bölgesinin sınırları ötesine uzanan hizmetler;
-Faaliyetleri, birden fazla topluluğa yönelmiş olan, yasalarla belirlenmiş, federal ve uluslararası kurumlar.”

Almanca konuşan topluluğun yetkisi, dillerin eğitimde kullanım alanı ile sınırlanmıştır. (130. madde)

⁷⁴³ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.263-264

⁷⁴⁴ Lijphart, **Demokrasi Motifleri**, s.45

edilmelidir. Bu, sadece politik bir zorunluluk değil aynı zamanda sayısal yeterlilik koşuludur da. Nihayet yarı anayasal ya da temel bazı yasal değişikliklerde, Anayasa ikili bir nitelikli çoğunluk oyu öngörmüştür.⁷⁴⁵ Örneğin md.3/b'ye göre “Dört dil bölgesi arasındaki sınırların kaldırılması veya değiştirilmesi, ancak üye tam sayısının çoğunluğu ile toplanan her bir dil grubu meclisinin çoğunluğunca kabul edilmiş bir parlamento yasası ile mümkündür. Yasanın kabul edilebilmesi için, her iki dil grubundaki toplam kabul oylarının toplam oyların üçte ikisine ulaşması gerekir.”

Anayasa'nın 107/d maddesine göre ise “Seçimle kurulan ve oluşturulan ve belli konularda kural koyma yetkisine sahip Bölgesel organları ilgilendiren yasalar, - Anayasanın 23.* ve 59(b)** maddelerinin belirttiği durumlar hariç- her bir dil grubu Meclis üyelerinin çoğunluğunun hazır bulunduğu toplantılarda, dil grubunu temsil eden Meclisin çoğunluğunca kabul edilmelidir. Yasanın kabul edilebilmesi, her iki dil grubundaki toplam kabul oylarının toplam oyların üçte ikisine ulaşması şartına bağlıdır.

Belçika Federalizminin kompleks yapısı, bölgelerin ve toplulukların yetkilerinin örtüşmesine neden olmuştur. Her topluluk ulusu oluşturan entiteler olarak yürütme organlarına ve seçilmiş meclislere sahiptir. Bölgeler, ekonomi, istihdam, çevre, ulaşım, yerel yönetimler vb. konularda yetkilerle donatılmıştır. Topluluklar ise, eğitim, sağlık, kültür ve sosyal politikalar konularında yetkilidir. Flaman bölgesi ile Flaman

⁷⁴⁵ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.264

* Madde 23: Belçika'da konuşulan dillerin kullanımı seçime bağlıdır. Dilin kullanımı ancak yasa ile düzenlenebilir ve sadece kamu otoritelerinin eylemleri ve kamu hukuku alanlarında düzenleme yapılabilir.

** Madde 59b:

1.Fransız ve Flaman toplulukları için kompozisyonları ve fonksiyonları yasaca belirlenmiş olan birer Konsey ve Yürütme Organı vardır.

Anayasanın 107d maddesinin uygulanması ışığında, Fransız Topluluğu Konseyi ve Flaman Topluluğu Konseyi, Yürütme Organları ile beraber sırasıyla Walon Bölgesinde ve Flaman Bölgesinde kayıt ve şartları kanunca belirlenmiş olan yetkileri kullanırlar.

3.Bundan başka, Topluluk Konseyleri, her biri kendi alanında, yasama yetkisi ve dilin aşağıda belirtilen konularda kullanılması hususlarında karar sahibidir:

(1) İdari konularda,

(2) Kamu otoriteleri tarafından kurulan desteklenen veya tanınan eğitim kurumlarında,

(3) Kanun veya diğer düzenlemeler tarafından konulmuş iş enstrümanları ve dokümanları ile beraber işveren ve onların personeli arasındaki iş ilişkilerinde.

topluluğu arasında bir çakışma/uyum söz konusu iken Valon Bölgesi iki dil (Fransızca ve Almanca) topluluğunu içerir.⁷⁴⁶

Topluluk düzeyi, -Flanders'ta yaşayan Fransızca konuşanların dilsel haklarını korumak için olsa bile- başlangıçta, frankofonların birliğine ilişkin beklentilerine karşılık olmak üzere korporatif terimlerle düşünülmüştür. Her ne kadar Başkent Brüksel'de bir Brüksel Topluluğu ve homojen bir dil ve kültür yoksa da dil farklılığı, toplulukların oluşturulmasında hayati önemde dikkate alınan temel bir faktördür. Bununla beraber başlangıçtaki proje başarılı olamadı ve Hakem Mahkemesinin kararı doğrultusunda, her bir bölge ve topluluğun yetkileri sadece kendi topraklarında geçerli olacak şekilde sınırlandırıldı.

Başkent Brüksel Bölgesi bir istisna teşkil eder. Çünkü Brüksel Bölgesinde, hem Fransız hem Flaman Topluluğu, eğitim ve kültür gibi konularda yetkilidir. (Brüksel'de) Bölgelerin ve toplulukların örtüşmesi iyi bir sonuç vermiştir. Zira, bölge sistemi her iki dil topluluğuna da kendi dillerini korumak yönünde bir güvence sağlamaktadır. Toplulukların varlığı da her gruba kültürel ve sosyal haklarını garanti etmektedir. Sistemin pozitif yönü nüfusa/halka seçim imkanı sunmasıdır.⁷⁴⁷

Ancak diğer iki bölgede seçim hakkı kısıtlanmıştır ve her bölgede katı tek dillilik rejimi uygulanır. Dahası bu iki bölgede sistem, tek dilli devletlerdekine benzer. Sadece tek bir resmi dil vardır ve çoğunluk grubuna mensup olmayanlar için dilsel özgürlük oldukça kısıtlanmıştır. İdarenin ve yargının işleyişi, eğitim, resmi ilanlar ve işaretler tek dillidir. Tek dilli bölgeler sistemi, her bölgedeki çoğunluk grubu mensupları için dil haklarının yüksek düzeyde korunmasını sonuçlarken, tanınmamış azınlık için bir ayrımcılık ve asimilasyon sonucunu doğurur. Belçika'da dilsel azınlıkların tanımlanması oldukça çetrefilli bir konudur. Zorluk federal düzeyde yaşanmaz zira, federal düzeyde sadece Almanca konuşan topluluk azınlık olarak görülebilir. Sorun tek dilli bölgelerde yaşayan azınlıklardan kaynaklanmaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin 'Belçika'da Azınlıkların Korunması Üzerine' 1301(2002)

⁷⁴⁶ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.264

⁷⁴⁷ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.264

sayılı kararına göre, Flanders ve Almanca konuşulan bölgede yaşayan Frankofonlar ile Fransız dil bölgesinde yaşayan Flamanca ve Almanca konuşanlar dilsel azınlık olarak nitelenebilir.⁷⁴⁸

Azınlıkların bu tür bir nitelemesi teritoryal prensip ile bağdaşmaz görünmektedir. Bölge içi azınlıklar tanındığı takdirde, Belçika devletinin dayandığı statik temler kırılğan hale gelecektir. Dolayısı ile Belçika'nın 2001 yılında Çerçeve Sözleşmeyi imzalarken, ulusal azınlıklar kavramının, Belçika Bakanlar Kurulunun dış politika üzerine yapacağı bir iç toplantıda tanımlanacağı şekliyle anlaşılacağı yolundaki çekincesi tesadüfi değildir. Belçika sisteminde yer alan risk, federal yasaların üstünlüğünü tanıyan bir hükmün anayasada yer almamış olmasıdır. Bu eksiklik nedeni ile federal ilkenin Belçika'daki uygulaması, amaçladığı birlik içinde çeşitlilik sonucunu gerçekleştirmekte zorlanmaktadır.⁷⁴⁹

2. İsviçre

İsviçre Anayasasının dört temel ilkesinin bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar; diller arasında eşitlik; vatandaşların dil yönünden eşitliği; bölgelerin dillere göre ayrılması; ve azınlık dillerinin korunmasıdır.⁷⁵⁰

İsviçre'de federal sistem kantonlar arasında eşitliğe ve aynı zamanda ülkenin resmi dilleri de olan Almanca, Fransızca, İtalyanca ve (belirli durumlarda) Ladin dillerinin resmi statüleri üzerine kurulmuştur. Fakat iki dilsel topluluğun sayısal olarak hemen hemen eşit olduğu Belçika'nın aksine İsviçre'de Almanca konuşan topluluk nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır.⁷⁵¹ Dilsel özgürlük (hakkı) İsviçre Anayasasına 1996 yılında girebilmiştir. 1996 yılına kadar dilsel özgürlük teamülü anayasa

⁷⁴⁸ Bu karar, BM İnsan Hakları Komitesi'nin Ballantyne kararında MSHUP'ın 27. maddesini yorumlarken belirttiği, 27. maddenin ancak devlet içindeki azınlıklar ile ilgili olduğu ve fakat provenslerdeki azınlıklarla bağlantısının kurulamayacağı yolundaki geleneksel anlayışından bir adım ileri gitmektedir. Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.264

⁷⁴⁹ Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.265

⁷⁵⁰ Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.126

⁷⁵¹ İsviçre'de tek dil olarak Almancanın konuşulduğu 14 kanton, tek dil Fransızca'nın konuşulduğu 4 kanton, tek dil İtalyanca'nın konuşulduğu 1 kanton vardır. Üç kantonda Almanca ve Fransızca, bir kantonda ise üç dil konuşulmaktadır. Tacar, **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar**, s.126

hukukunun bir parçası olarak, Federal Mahkeme tarafından içtihadi hukuk olarak geliştirilmiştir. Buna göre dilsel özgürlük, bireysel bir hak olarak aktif ve pasif olmak üzere iki yönlüdür. Aynı zamanda (ilk başta ifade özgürlüğü olmak üzere) bazı hakların kullanılmasının ön şartıdır ve bütün insanların tam bir gelişimi ve azınlıkların korunması gibi çeşitli anayasal değerlerin somutlaşmasının bir ifadesidir. Başlangıçtaki bu geniş tanıma rağmen, dilsel özgürlük, daha sonraları yine Federal Mahkeme tarafından geliştirilen içtihadi hukukun bir başka prensibince sınırlandırılmıştır. 1932'den beri uygulama alanı bulan bu prensip; dilsel bölgeciliktir. Mahkeme teritoryal prensibin kantonlarca hangi bağlamda kullanılabileceğini açığa kavuşturmamıştır. Uygulamada kantonlar dilsel homojenliklerini korumak için gerekli olan her türlü tedbiri almaya yetkili görülmüştür. Aynı şekilde kantonların zayıf dilleri korumak için neleri yapabileceği ve neleri yapamayacağı açık değildir. Mahkemenin içtihadı pratikte, kanton içinde tek dilliliği sağlamak gerekçesi ile diğer resmi ve ulusal dillerin etkin korunmasına izin vermemiştir. Dilsel özgürlüğün korunması ve teritoryal dilcilik arasındaki dengesizlik, İsviçre Anayasasının temel sütunlarından biri olan resmi dillerin eşitliği ilkesini tehdit etmiştir.⁷⁵²

1996 yılında, İsviçre'deki Latin dillerin korunmasını sağlamak amacı ile Anayasasının⁷⁵³ 116. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Yeni hüküm, dille ilgili bütün meselelerde dilsel özgürlüğü bireysel bir hak olarak düzenlemiştir. Bütün temel haklarda olduğu gibi, dilsel özgürlüğün sınırlandırılması da kamu yararı ve ölçülük prensibi çerçevesinde, yasal bir temelde olmalıdır. Teritoryallik ayrıca temel bir prensip olarak, ilk aşamada Kantonal düzeyinde ve ikinci aşamada Federal düzeyde 1996'da anayasallaşmıştır. Ancak teritoryal prensibin her Kantonda ve her durumda aynı bağlamda uygulanması gerekmez. Dilsel özgürlük, ancak eğer bir dil kanton içinde

⁷⁵² Mancini-de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s. 266

⁷⁵³ Yeni İsviçre Anayasasının, 18. maddesi, dilsel özgürlüğü korumaktadır. 4. madde, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romans dillerinin ulusal diller olduğunu belirtir. 70. madde, yerleşik dilsel azınlıklar ve Romansh ve İtalyanlar konusunda teritoryal prensibin rolüne referans verir: "1. Konfederasyon'un resmi dilleri, Almanca, Fransızca ve İtalyancadır. Romansh dili, bu dili konuşanlarla olan ilişkilerde resmi dil olacaktır. 2. Kantonlar, resmi dillerini, dilsel topluluklar arasında uyumu dikkate alarak düzenleyeceklerdir. Dillerin geleneksel teritoryal dağılımına saygı gösterecekler ve yerli dilsel azınlıkları dikkate alacaklardır. 3. Konfederasyon ve Kantonlar, dilsel topluluklar arasında anlaşmayı ve değişimi destekleyeceklerdir. Konfederasyon, çok dilli kantonları, belirli vazifelerini yerine getirmeleri için destekleyecektir. 5. Konfederasyon, Grisons ve Ticino Kantonlarını, Romansh (dilinin) ve İtalyanca'nın muhafazası ve teşvik edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda destekleyecektir."

çoğunluk veya azınlık dili olmasına bakılmaksızın tehdit altında ise, teritoryal prensibin uygulanması çerçevesinde meşru bir biçimde sınırlanabilir. Federal otoriteler, Kantonların dilsel işlerine ancak zayıf dilsel azınlıkları korumak amacı ile müdahil olabilirler. Diğer yandan kantonlar, geleneksel dilsel homojenliklerini şartları ve özellikle de ölçülülük ilkesini dikkate alarak sürdürebilirler. Bu değişikliğin sonucu olarak, Federal Mahkeme, önceki içtihadından açık bir biçimde ayrılarak, bir Alman Kantonu olan Bern’de yerleşik Fransızca konuşan çocukların eğitimlerini Almanca almalarını öngören düzenlemeyi, dilsel özgürlüğün ölçsüz bir biçimde sınırlandırılması olarak değerlendirmiştir.⁷⁵⁴

İsviçre sistemi, iki anayasal koruma modelinin birleşimini sergiler. Bütün otokton dillerin eşitliğini kabul ederken, formel/yasal olarak eşit diller arasındaki de facto eşitsizlikle yüzleşmekten kaçınmaz ve kritik korunma eşiğinde olan daha az konuşulan diller ve kültürlerin korunması için özel bazı araçların geliştirilmesini öngörür.⁷⁵⁵ İsviçre sisteminin, teritoryal prensibi esas almakla beraber dezavantajlı durumda olanların dilsel haklarını korumak için kişisel prensibine de yer veren bir şekil aldığı söylenebilir.

3. Kanada

Kanadının halihazırdaki resmi iki dillilik politikası vatandaşlık ve istikrar konularından kaynaklanan iki meydan okumaya yanıt gibidir. Kanada’nın resmi iki dillilik politikası, hakim çağdaş söylemle etno-dilsel çeşitliliğin/farklılığın yönetimine ilişkindir. Söz konusu politika, dilsel asimilasyonun kişinin kimliği için ciddi zararlar doğurduğunu kabul eder. Bu nedenle dilsel azınlıklar, -tam ve eşit vatandaşlar olarak kabul edilebilmelerinin bir koşulu olarak- onları asimilasyondan koruyacak bazı özel haklara sahip olmalıdır. Fakat bu ancak kayda değer bir nüfusa sahip topluluklar için yani İngilizler ve Fransızlar için geçerli olmalıdır. Kanada’da kabul edilen uygulama ulusal azınlıkların özel haklara sahip olabileceği ve buna karşılık göçmen azınlıkların ise bu özel hakları talep edemeyeceğidir. Kanada da dil politikasını belirleyen

⁷⁵⁴ DTF 122 I 236 of 15-7-1996.

⁷⁵⁵ Mancini-de Witte, “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”, s.267

prensipler, Kanada devletinin istikrarını tehdit eden Québec milliyetçiliği bağlamında ele alınmalıdır. Resmi iki dillilik uygulaması, sadece tarihsel adaletin neyi gerektireceği ve adaletsizliklerin nasıl telafi edileceğine odaklanmak ile değil aynı zamanda Québec'teki yükselen ayrılıkçı hareketlerin de dikkate alınması ile anlaşılabilir.⁷⁵⁶

Kanada siyasi tarihi bir yönü ile iki dilliliğin, diğer yönü ile de tek dilliği zorlamanın taşıdığı risklerin açıklanmasına uygundur. 1867 Anayasası resmi dil haklarını geniş ölçüde tanımasına rağmen, Frankofon nüfusun daha fazla olduğu Québec dışında Fransızca, gerek diğer eyaletlerde gerekse de federal düzeyde görmezden gelinmiştir. İngilizce sadece ülkenin diğer eyaletlerinde ve federal düzeyde değil, aynı zamanda İngiliz azınlığın ekonomik ve siyasi olarak güçlü olduğu Québec'te de makul bir biçimde kabul görmüştür. Kanada Temsilciler Meclisi'nde 1958 yılında eş zamanlı tercüme imkanı sağlanana kadar Fransız yasama organı üyelerinden beklenen çoğunluk dilini kullanmaları olmuştur. 1969 da ise resmi diller yasası ile federal hükümetin fonksiyonlarının ve yürüttüğü kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde -vatandaşların dillerinin dikkate alınarak- iki dilin kullanılması yönünde ilk ciddi adımlar atılmıştır. 1982 Şartı ile de azınlık dillerinin tüm ülkede eğitim kurumlarında kullanılması hakları garanti edilmiştir. Québec'te yükselen ayrılıkçı eğilimlerin, ülkenin diğer kesimlerinde yerleşik Fransız azınlıkların dil haklarının tanınmamasına karşı bir tepkiden doğduğu söylenebilir.⁷⁵⁷

Federal düzeyde uygulanan resmi diller uygulaması köklerini anayasada teminat altına alınmış temel ilkelere ve bir dizi kanunda bulmaktadır. Resmi diller uygulaması beş bileşenden oluşmaktadır: Öncelikle, 1982 yılında yapılan anayasa değişikliği ile İngilizce ve Fransızca iki resmi dil olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak, federal hükümet ve ona bağlı birimler, yürüttükleri hizmetleri her iki dilde de yerine getirecektir. Üçüncü olarak, federal kamu hizmetleri mümkün olduğunca bireylerin kendi dillerinde onlara sunulacaktır. Dördüncü olarak, resmi dil azınlıkları, yani Québec dışında yaşayan Kanadalı Fransızlar ve Québec'te yaşayan Kanadalı İngilizler,

⁷⁵⁶ Pierre Coulombe, "Citizenship and Official Bilingualism in Canada", ", Will Kymlicka-Alan Patten (Ed.), **Citizenship In Diverse Societies** içinde (273-293), Oxford, 2003, s.273

⁷⁵⁷ Denise G. Réaume, "Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", s.270

1982'den bu yana Anayasal bir hak olarak, yeterli sayıda talep olması halinde ilk ve orta dereceli okullarda kendi ana dillerinde eğitim alabilmektedir. Son olarak federal hükümet, Kanadalıları iki dili bilen bireyler olmaya teşvik etmektedir.⁷⁵⁸

Resmi diller uygulaması, Kanada diller rejiminin yalnızca önemli bir unsurdur. Yönetimin federal ve eyalet düzeylerindeki yetki paylaşımı nedeni ile hiçbir yönetim organı tek başına uygulanacak dil politikaları üzerinde tam bir yetki sahibi olamamaktadır. Diğer yandan eyaletler arasında uygulanan dil politikaları farklılık arz etmektedir. Anayasal yapının federal özelliği, eyaletler düzeyinde de tek örnek bir dil politikasının uygulaması engellemektedir. En kayda değeri olan Québec'te, Québec hükümeti İngilizce ve Fransızcanın ülke genelinde eşit statüde olmasını benimseyen federal yaklaşımla bağdaşmayacak biçimde Fransızca'yı eyaletin tek dili yapmaya çalışmaktadır. New Brunswick'te her iki resmi dilin eşitliği kabul edilmiştir. Kuzey Batı Topraklarında ise altı aborijin dili Fransızca ve İngilizce ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmiştir.⁷⁵⁹

Kanada Şartı, anayasal dil haklarının en detaylı şekilde düzenlendiği metinlerdendir. Temel hakların üçte biri (azınlık dili eğitimi hakkı dahil) dil hakları ile ilgilidir. Şart Finlandiya Anayasası modelini izlemektedir.⁷⁶⁰ Şartta sadece İngilizceyi ve Fransızca'yı kullanma anayasal düzeyde eşit olarak tanınmıştır. Vatandaşlar, istedikleri herhangi bir dilde değil (örneğin yerli halkların veya göçmen azınlıkların konuştuğu dillerde değil) sadece İngilizce ve Fransızca kamu hizmetlerinden yararlanabilirler. Şartın 16.⁷⁶¹, 21.⁷⁶² ve 22. bölümlerinde iki dilin ayrıcalığı açıkça

⁷⁵⁸ Pierre Coulombe, "Citizenship and Official Bilingualism in Canada", s.274

⁷⁵⁹ Pierre Coulombe, "Citizenship and Official Bilingualism in Canada", s.274-275

⁷⁶⁰ Finlandiya'da İsveççe konuşan azınlık kişisel ve teritoryal prensiplerin karması olan bir sitemle korunmaktadır. Ancak yasal olarak İsveççe konuşan topluluk azınlık değildir. İsveççe Fince ile birlikte, Finlandiya Anayasasının 17. bölümüne göre, (Kişinin dil ve kültür hakkı) iki resmi dilden biridir. Dolayısı ile dil hakları, her bir gruba eşit olarak (azınlık terimleri kullanılmadan ve sayısal çoğunluk-sayısal azınlık olarak ifade edilen) iki dilli ulus formülasyonu çerçevesinde tanınmıştır. Mancini -de Witte, "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", s.62

⁷⁶¹ Madde 16:

1.İngilizce ve Fransızca Kanada'nın eşit statüdeki resmi dilleridir ve Kanada parlamentosu ve hükümetindeki/devletindeki bütün kurumlarında kullanımları eşit haklar ve ayrıcalıklar temelindedir.

2.İngilizce ve Fransızca New Brunswick'in resmi dilleridir. New Brunswick'in yasama ve yürütme organlarındaki bütün kurumlarında eşit statüye sahip olarak, kullanılmaları eşit hak ve ayrıcalıklar temelindedir.

belirtmiştir. Bu nedenle anayasal dil hakları, sadece resmi olarak tanınmış dil topluluklarına tanınmıştır.⁷⁶³ Kanada Şartı'na yansayan yaklaşıma göre, dil hakları evrensel olarak tanınmamaktadır. Daha çok belirli bir toplumun, sosyo-politik yapısının ürünüdürler. Sosyo-politik yapı ile hukuksal durum arasındaki ilişki, neden sadece bazı devletlerin dilsel hakları kurumsallaştırdığını izah eder. Bununla beraber Arzoz'un belirttiği gibi bu yaklaşım -tek başına-dilsel hakların tanınmasını haklılaştırılmaz. Sadece bazı devletlerin, dilsel hakları farklı mülahazalarla temel haklar olarak tanıdığını gösterir.⁷⁶⁴

Dilsel azınlıkların veya dilsel toplulukların korunması çoğu kez devletin temel prensibi olarak görülür Kanada'da Yüksek Mahkeme, dil haklarını da içeren azınlık haklarının korunmasını, Kanada Anayasal Düzenin kurucu prensiplerinden birisi olarak değerlendirmiştir.⁷⁶⁵

Yargısal düzlemde resmi dillinin kullanılması hakkı⁷⁶⁶, Kanada diller rejiminin bir yansımasıdır.⁷⁶⁷ Dil hakları rejiminin yargılama süreçlerine ilişkin boyutu söz konusu olduğunda, resmi diller olan Fransızca ya da İngilizce'nin, yargılama süreçleri boyunca kullanılması hakkı, ülkenin her yerinde yeknesaklık göstermez.⁷⁶⁸ Farklı

3.Bu Şartta yer alan hiçbir şey (hüküm), Parlamento'nun veya bir yasama organının İngilizce ve Fransızcanın eşit statüsünü veya kullanılmalarını geliştirme yönündeki otoritesini sınırlayamaz.

⁷⁶² Madde 21:

16.maddeden 20. maddeye kadarki bölümde yer alan, İngilizce ve Fransızca veya ikisinden biri ile ilgili hiçbir hüküm, herhangi bir hak, ayrıcalık veya yükümlülük nedeni ile iptal edilemez veya (değeri) azaltılamaz. Bu hükümler, Kanada Anayasasının diğer hükümleri ile aynı değerdedir.

⁷⁶³ R v. Beaulac, 1 S.C.R. 768 (1999)

⁷⁶⁴ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.30

⁷⁶⁵ Reference re Secession of Quebec, (1998) 2 S.C.R. 217, paragraf. 79-82; Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.28

⁷⁶⁶ Dil haklarının korunmasına ilişkin hükümler farklı anayasal enstrümanlarda bulunmaktadır. Manitoba Sözleşmesinin, 23. bölümü ve Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartının 19. bölümü 1867 Anayasası'nın 133. bölümü ile uyumlu olarak düzenlenmiştir.

⁷⁶⁷ Resmi dillerden birini mahkemelerde kullanmak, Kanada resmi diller rejiminin önemli bir parçasıdır. Kanada resmi diller rejiminin öngördüğü diğer önemli haklar; bütün ülkede azınlık dilinde eğitim görme hakkı. resmi dillerden birini federal yasama faaliyetlerinde kullanmak hakkı ve federal düzeydeki hükümet organları ile ilişkilerde istediği resmi dili kullanmak hakkıdır. Bu sonuncu hak, bazı eyaletlerde de kabul edilmektedir. Bütün bu hükümler vatandaşlar ile devlet arasındaki dilsel ilişkileri düzenler. Belirtilmesi gereken bir diğer husus da Kanada resmi çok dillilik rejiminin, bireylerin çok dilli olmasını gerektirmediği gibi bunu desteklemediğidir de.

⁷⁶⁸ Söz konusu farklılaşma Kanada'nın federal yapısından kaynaklanmaktadır. Kanada, farklı eyaletlerin farklı tarihsel koşullarda ve dönemlerde konfederasyona katıldığı bir ülkedir. Bu tarihsel arka plan resmi diller rejiminin eyaletler düzeyinde de farklılaşmasının nedenidir. Örneğin resmi dillerden birini

uygulamalardan kaynaklanan çelişkiler, dil politikasının teritoryal prensibe göre belirlendiği durumlarda daha belirgindir.⁷⁶⁹

Kanada yaklaşımı genel olarak hak temelli bir model öngörmektedir. Manitoba'daki ve New Brunswick'teki Frankofon ya da Québec'teki İngiliz azınlık yaşadıkları eyaletlerdeki çoğunluk dil grubunun tercihleri ile uyumlu olmaya zorlanmadan yargılama süreçlerinde kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir. Aynı şekilde, federal mahkemeler ve kurullar önünde ülkenin herhangi bir yerinden bir davada taraf olan herhangi bir kişi, kendi dilinde taleplerini ileri sürebilmektedir. Kanada resmi diller rejiminin öngördüğü resmi dilleri yargılama süreçlerinde kullanma hakkı, devlet için potansiyel olarak masraflı olabilmektedir.

Kanada Yüksek Mahkemesi, mahkemelerde tarafların kullanılacaklar dile ilişkin özgürlüklerinin negatif bir özgürlük olduğunu, kişinin kendi dilini kullanma hakkı bulunmakla beraber, mahkeme üyelerinin kişinin kullandığı diğer resmi dili anlamak yükümlülüğü bulunmadığını belirtmektedir. Mahkeme'nin yaklaşımı açısından bakıldığında mahkemelerde kullanılacak dile ilişkin özgürlük, kişinin kendi resmi dilini kullanması hakkı ile sınırlıdır ve bu hak yargılama sujelerine başkaca bir yükümlülük yüklemes.⁷⁷⁰

Québec Şartı

1977 de kabul edilen şartın amacı Fransızca'yı, sadece devletin resmi dil olarak kabul etmek değil onu aynı zamanda eğitimin temel dili yapmak, günlük yaşamın, ekonomik hayatın ve ticari faaliyetlerin iletişim dili haline getirmektir. Şart her şeyden önce Kanada devletinin diğer resmi dili olan ve dünya çapında yaygınlığı olan İngiliz

yargılama makamları önünde kullanmak hakkı, her düzeyde söz konusu değildir. Bu hak, federal yargılama makamları ve bazı eyaletlerde tanınmıştır. Eyaletlerin bir kısmı ise bu hakkı tanımamıştır. Manitoba ve Québec'te bu hak, eyaletlerin konfederasyona katılım tarihleri ile birlikte tanınmıştır. New Brunswick'te bu hak 1982 Anayasa Kanunu ile kabul edilmiştir. Alberta ve Saskatchewan gibi eyaletlerde ise yargılama makamları ile resmi dillerden birini kullanarak ilişki kurma hakkı yasal düzlemde kabul edilmiştir. Her iki eyalet de kendi anayasalarında bu hakka anayasal güvence tanımamışlardır.

⁷⁶⁹ Réaume, "Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", s.252

⁷⁷⁰ Réaume, "Official Language Rights: intrinsic Value and the Protection of Difference", s.254

dilinin etkilerine karşı Québec'teki Frankofon topluluğun Fransız dili, kültürü ve yaşam tarzını korumak ve geliştirmek amacı ile kabul edilmiştir.⁷⁷¹

Şart ve bazı ekleri, Québec'in Fransızlaştırılmasını öngörmektedir. Bunu da Fransızca'yı;

1. Yasamanın ve mahkemelerin dil
2. Kamu idaresinin
3. Eğitim kurumlarının
4. Profesyonel şirketlerin ve çalışanlarının
5. Ticaret ve iş hayatının dili haline getirerek yapmaya çalışmaktadır.

Şart Québec vatandaşlarına Fransızca'yı kullanarak iş hayatına katılma hakkı vermektedir. Bundan da öte en az elli işçi çalıştıran firmalar çalışma hayatında Fransızcanın kullanıldığını ispatlamak zorundadır. Buna göre şart, Québécois müşterilerin ticaret ve iş firmaları tarafından Fransız dilinde bilgilendirilmelerini ve onlardan hizmet almalarını müşterilerin en temel haklarından biri olarak kabul etmiştir. Bununla bağlantılı olarak kamusal işaretlerinin yalnızca Fransızca veya en azından öncelikli olarak Fransızca olması gerekli görülmüştür. Aynı şekilde Québec'te basılan ve dağıtılan broşür, katalog ve diğer bilgilendirme materyallerinin Fransızca olması gerekir. İngilizce veya başka bir dilin Fransızca ile birlikte kullanılması seçeneği olarak ve kanuni düzenlemeler çerçevesinde kabul edilmiştir.⁷⁷²

Şart Fransızca eğitim alma hakkın herkese tanırken İngilizce eğitim alma hakkını ise kolej ve üniversite düzeyinde herkese tanımıştır. İngiliz dili için eğitimin ilk iki aşamasında serbestlik değil, düzenleme ve sınırlama söz konusudur. Doğuştan Kanada vatandaşı olan veya başka bir ülkeden gelip Québec'e yerleşenlerin çocukları belirli şartlar altında İngilizce eğitim veren okullara gidebilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki bütün bu düzenlemeler ve sınırlamalar kamusal eğitim veren okullar için

⁷⁷¹ Paquette, "Québec's Charter", s.322

⁷⁷² Paquette, "Québec's Charter", s.323

geçerlidir. Tamamen özel olan veya kısmen devlet tarafından desteklenen eğitim kurumlarında ise eğitim dili konusunda bir sınırlama yoktur ve her iki dilde de tam serbestlik içinde eğitim alma hakkı tanınmıştır.⁷⁷³

Şart her ne kadar sağlık hizmetlerine ve diğer sosyal hizmetlere Fransızca ulaşılabilmesini belirtiyorsa da bu emredici fakat dil yönünden sınırlayıcı olmayan bir hükümdür. Québec, söz konusu hizmetlere erişimde İngilizce veya Fransızca konuşanlara limitsiz bir destek sağlamaktadır. Yani dil bu hizmetlerden tam yararlanmanın önünde bir engel olmamaktadır. Ayrıca şart Fransız diline ilişkin araştırmaları ve Fransızcanın toplumsal yaşamda daha fazla kullanılmasını desteklemek için ‘Office de la langue française’ gibi kurumların kurulmasını öngörmüştür.⁷⁷⁴

Ancak şart 1977 de yürürlüğe girdiği ilk hali ile kalmamıştır. Şartın birçok hükmü 1867 tarihli ‘Canadian Constitution Act’ ve özellikle de ‘1982 tarihli Haklar Ve Özgürlükler Kanada Şartı’ tarafından değiştirilmiş veya ıslah edilmiştir. Şart, yürürlüğe girdiği 1977’ den sonra 1983 (Bill 57), 1988 (Bill 178) ve 1993 (Bill 86) yıllarında değişikliğe uğramıştır. Değişikliklerin bir kısmı Kanada Yüksek Mahkemesinin, şartın bazı hükümlerini geçersiz bulması ile bazıları ise Québec hükümetin kendi inisiyatifi ile olmuştur.⁷⁷⁵

⁷⁷³ Paquette, “Québec’s Charter”, s.323

⁷⁷⁴ Paquette, “Québec’s Charter”, s.324

⁷⁷⁵ Paquette, “Québec’s Charter”, s.324

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA DİLSEL AZINLIKLARIN HAKLARI

Azınlıkların tanımlanması çabasına ve haklarının tespiti konularına ulusal düzeyde devletler yakın zamanlara kadar azınlıkların varlığını reddetme⁷⁷⁶ eğilimde olduğundan uluslararası düzeyde tanık olunmaktadır.⁷⁷⁷ Azınlıkların tanımlanmasındaki güçlük, azınlıklar konusunun 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine (İHEB) girmesini engellemiştir. 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu, birçok delegasyon tarafından kendisine sunulan metinleri 217 (III) C sayılı kararında belirttiği gibi “gündeme her geldiği ülkede özel görünüm alan bu karmaşık ve hassas soruna tek tip bir çözüm benimsemenin zor olduğu göz önüne alarak” Ekonomik ve Sosyal

⁷⁷⁶ BM İnsan Hakları Komitesi, 1966 tarihli MSHUP'nın 27. maddesini yorumlarken: “bir taraf Devlet'in toprakları üzerinde etnik, dini ve dilsel bir azınlığın bulunup bulunmadığı taraf Devlet'in kararına değil objektif kriterlere bağlıdır.” demektedir. (İnsan Hakları Komitesi Genel Yorum No.23 (1994), par.5.2) s,63.

Türk Anayasa Mahkemesi ise siyasi parti kapatma davalarında 1982 Anayasasının 68. maddesindeki ‘milletin bölünmezliği’ ve Siyasi Partiler Kanunu 81. maddesindeki azınlık yaratma yasağı kavramlarını dikkate alarak, Türkiye’de uluslararası antlaşmalarda (1924 tarihli Lozan Antlaşması ve Türkiye Bulgaristan arasındaki Dostluk Antlaşması) belirtilenlerden başka azınlık bulunmadığını ve siyasi şartların Türkiye’de azınlık bulunduğunu ileri süremeyeceklerini ifade ederek, azınlık olgusunu dile getirmenin siyasi partiler için ifade hürriyetinin ve siyasal faaliyetin sınırını oluşturduğuna karar vermiştir. Anayasa Mahkemesinin şu kararlarına bakılabilir:

AYM, E. 1990/1 (Parti Kapatma), K. 1991/1, Kt. 16.07.1991; AYMKD, Sayı:27/2, s.885-969

AYM, E. 1991/2 (Parti Kapatma), K. 1992/1, Kt. 10.07.1992; AYMKD, Sayı:28/2, s.696-830

AYM, E. 1992/1 (Parti Kapatma), K. 1993/1, Kt. 14.07.1993; AYMKD, Sayı:29/2, s.924-1200

AYM, E. 1993/1 (Parti Kapatma), K. 1993/2, Kt. 23.11.1993; AYMKD, Sayı:30/2, s.841-935

AYM, E. 1993/2 (Parti Kapatma), K. 1993/3, Kt. 30.11.1993; AYMKD, Sayı:30/2, s.936-1037

AYM, E. 1993/3 (Parti Kapatma), K. 1994/2, Kt. 16.06.1994; AYMKD, Sayı:30/2, s.1061-1298

AYM, E. 1993/4 (Parti Kapatma), K. 1995/1, Kt. 19.07.1995; AYMKD, Sayı:33/2, s.548-637

AYM, E. 1995/1 (Parti Kapatma), K. 1996/1, Kt. 19.03.1996; AYMKD, Sayı:33/2, s.638-726

AYM, E. 1996/1 (Parti Kapatma), K. 1997/1, Kt. 14.02.1997; AYMKD, Sayı:34/2, s.678-761

AYM, E. 1997/2 (Parti Kapatma), K. 1999/1, Kt. 26.02.1999; AYMKD, Sayı:37/2, s.719-921

Doktrindeki tartışmalar ve Anayasa Mahkemesi kararlarının değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Mustafa Koçak, “Siyasi Partiler ve 1982 Anayasasına Göre Siyasi Parti Yasakları ile Parti Yasaklarına Aykırılık Halinde Uygulanacak Yaptırımlar”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 94-106

⁷⁷⁷ Dilsel haklarla ilgili kırk dört uluslararası belge bulunduğu belirtilmektedir. Bunların dökümü şöyledir:

1. BM ve UNESCO bünyesinde, 17 Bildirge ve Sözleşme, 7 Tavsiye

2. Avrupa: 14 Bildirge ve Sözleşme

3. Amerikalar Arası: 4 Bildirge ve Sözleşme

4. Afrika: 2 Sözleşme

Bkz. Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.2

Konseye havale etmiştir.⁷⁷⁸ Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartında da gerek azınlıkların veya ulusal azınlıkların tanımlanmasında, gerekse de gruplara mensup bireylerin belirlenmesindeki güçlük nedeni ile devletlerin yükümlülükleri, doğrudan dilin korunması ile ilişkilendirilmiştir.⁷⁷⁹

Uluslararası hukukta bağımsız bir devlet içindeki azınlıkların tanımlanması problemlili konulardandır. 1966 yılında Birleşmiş Milletler İnsan hakları Komisyonu'nun, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu tarafından Özel Raportör Francesco Capotorti, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Paktı'nın 27. maddesine bağlı bir çalışmayı hazırlamak amacıyla tayin edilmiştir. Etnik, dini ve dilsel azınlıklara ait kişilerin haklarının detaylı olarak incelenmesi neticesinde Capotorti, bu konuda genellikle kabul edilen bir tanım formüle etmiştir. Bu tanıma göre azınlık, “Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak daha az olan, baskın durumda olmayan, üyeleri devlet egemenliğindeki etnik, dini veya dilsel özellikleri dolayısıyla kalan nüfustan farklı özelliklere sahip olan ve açık olarak kendi kültürlerine, geleneklerine, dinlerine veya dillerine yönelik bir birliktelik gösteren gruptur.”⁷⁸⁰ Capotorti'nin formülasyonunun iki ana bileşeni olduğu görülmektedir; azınlık tanımının objektif ölçütü olan ‘çoğunluktan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olma’ unsuru azınlık haklarına ilişkin (ulusal ve) uluslararası enstrümanların hak öznesinin tanımlanmasında kullanılmaktadır.⁷⁸¹ İkinci unsur ise bahsi geçen objektif unsuru taşıyan grupların -ya da Mlacic'in deyimi ile aktörlerin-⁷⁸² ‘istenci’ni ifade eden subjektif unsurdur. Subjektif unsur; objektif kriterlerin belirlediği farklılıklardan

⁷⁷⁸ Rigaux, “Azınlıklar Hukuku: Tanımlama Sorunları”, s.62

⁷⁷⁹ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.99

⁷⁸⁰ F. Capotorti, Special Rapporteur, Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN Sales No E. 78.XIV.2, 1991, s. 96.'dan aktaran Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, s.96

⁷⁸¹ Naz Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, İbrahim. Ö. Kaboğlu, **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde (124-146), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s.125

⁷⁸² Mlacic'e göre azınlıkların varlığı konusunda belirleyici olan aktörlerin istencidir. Onların özgür iradesi belirleyici rol oynar. Onların bir şeye olan samimi ve özgür inançları. Nihayetinde, eğer onlar bir çeşit topluluğa inanıyorlarsa bu yeterlidir. Yalnızca bu şekilde farklılaştırılmış ve eşit bir tartışma yürütebiliriz. Bkz. Slobodan Mlacic, İbrahim. Ö. Kaboğlu (hızl.), **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** Tartışmalar Bölümü, İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002 s. 89

kaynaklanan ‘ortak kimliği koruma arzusu’dur.⁷⁸³ Genel anlamda kültürel haklar ve özellikle de dilsel haklar söz konusu olduğunda iki azınlık türü arasında ayırım yapılmaktadır. Bunlar; Ulusal Azınlıklar ve Göçmen Azınlıklardır. Capotorti’nin tanımının ulusal azınlıkları nitelediği söylenebilir. Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu’nun diğer üyesi Jules Deschènes, 1985’te Capotorti’nin tanımına ek olarak “amac” unsurunu içeren bir tanım yapmıştır. Buna göre azınlık, açıklanan objektif ve subjektif unsurlarla beraber, amacı çoğunluk grubu ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaştır.⁷⁸⁴

Azınlık hakları bazı çalışmalarda, beş farklı dönem içinde incelenmiştir.⁷⁸⁵

Azınlıkların dil hakları, bu çalışmada tarihsel sürecin nasıl geliştiği ayrıntısına

⁷⁸³ Max Weber, etnik grubu; fiziksel özellikleri veya gelenekleri ya da her ikisi arasındaki benzerlik veya kolonizasyon ve göçten kaynaklanan hatıralar nedeni ile ortak bir kökenden geldikleri yönünde subjektif bir inanç taşıyan insan grupları olarak tanımlar. Max Weber, **From Max Weber: Essay in Sociology**. London Routledge and Kegan Paul: 1961, s.389’dan aktaran May, **Language and Minority Rights**, s.27 Weber’in etnik grup tanımı, Capotorti’nin azınlık tanımında yer alan her iki unsurla örtüşmektedir.

⁷⁸⁴ Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, s.36; Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.18-19

⁷⁸⁵ İlk Dönem 1815 öncesi. Dil hakları herhangi bir ikili sözleşmede yer almadığı gibi bir uluslararası antlaşmada da yer almamıştır. Bir devletin sınırları içinde yaşayan bütün gruplara tek bir dilin empoze edilmesi düşüncesi, bir yönetim politikası aracı olarak genişleyen modern Avrupa devletlerin şekillenmekte olduğu bir dönemde, ilk defa İspanya’da 15. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Hakim dil, içerde uyumu korumak ve dışarıda yayılmayı gerçekleştirmenin bir aracı olarak görülmüştür. Tek dillilik doktrini ve ona içkin olan ‘tek devlet, tek millet, tek dil’ böylece bütün dünyaya yayılmıştır. Kolonyal İmparatorluklarda, kolonocilerin dilinin desteklenmesi genelde yerel dillerin birçok haktan mahrum bırakılması sonucunu doğurmuştur.

İkinci dönem 1815’teki Viyana Kongresi Sonuç Antlaşması ile başlar. Viyana antlaşması sadece dinsel azınlıkların değil aynı zamanda ulusal azınlıklarında korunduğu hükümler içeren ilk önemli uluslararası belgedir. Ulusal azınlıkların birçoğu aynı zamanda dilsel azınlıktır. Örneğin, Poznan’daki Polonyalılar, kendi dillerini Almanca ile beraber resmi işlerde kullanabilme hakkına sahip olmuşlardır. Bununla beraber 19. yüzyıldaki her biri önemli sayıda büyük Avrupa devletlerinin imzaladığı çok taraflı antlaşmaların büyük çoğunluğu, dilsel azınlıklara haklar tanıyan bir kayıt içermemektedir. 19. yüzyıl boyunca birkaç ulusal anayasa, ve bazı çok taraflı antlaşma, ulusal azınlıkların korunmasını öngörmüştür. Dilsel hakların ulusal bir anayasada tanınmasının erken bir örneği, diğer güçlerin tek bir dili empoze etmeye çalıştığı bir dönemde, onlarla büyük bir çelişki oluşturan (Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda) 1867 yılındaki Avusturya Anayasal Kanununda görülür. 19. madde şöyle demektedir:

“Devletin bütün etnik azınlıkları aynı haklara sahiptir. Özel olarak da kendi milliyetlerini ve dillerini devam ettirme ve geliştirme konusunda mutlak bir hakka sahiptir. Eyaletlerde kullanılan bütün diller eğitimde, idarede ve kamu hayatında saygı görerek aynı eşit haklara sahip olup devletçe tanınır. Bir eyalette birden fazla etnik grup varsa, kamu eğitim kurumları her bir etnik grup için eğitimlerini kendi dillerinde görecektir ve hiçbir etnik grubun eyalet dahilindeki diğer her hangi bir dili öğrenmek zorunda kalmayacağı şekilde yapılandırılacaktır.”

İki dünya savaşı arasındaki üçüncü dönemde, azınlıkları koruyan hükümler içeren barış antlaşmaları ve önemli çok taraflı ve uluslararası konvansiyonlar milletler cemiyetinin himayesi altında gerçekleşmiştir.

girilmeden insan hakları genel kuramı ve hukukla ile olan ilişkisi çerçevesinde incelenecektir.

Azınlık sözleşmeleri döneminde daha sonra insan hakları sözleşmelerine de yansıyan bir eğilimin hakim olduğu söylenebilir. Sözleşmeler, iki temel prensibi yansıtmaktadır: Öncelikle uluslararası hukukta azınlık dilleri haklarının özneli olarak bireyler öngörülmüştür. Hiçbir uluslararası hukuk belgesi, gruplara mensup bireylere referans vermeden gruplara hak tanımamıştır. Bazı haklar, bir dilsel veya ulusal azınlığın mensupları olarak bireylere tanınmıştır. Bu durum, dilin desteklenmesine hizmet eden haklarda özellikle geçerlidir.⁷⁸⁶ Azınlıklara mensup bireyler devletin diğer milliyetlerinden olan bireyler ile aynı eşit haklara sahip olacaklardır. Bu haklar genelde ayrımcılık yasağı ile bağlantılı olan kanun önünde eşitlik genel prensibinden kaynaklanan haklardır. MSHUP md. 26'ya göre “ulusal bir azınlığa ait olmaya dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır.” Ayrım gözetmeme ise sözcüğün asıl anlamında bir hak

Aynı şekilde birçok ulusal anayasa dilsel azınlıkların haklarını tanımıştır Bu hakların özellikle Macaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkelerde kabul edilmesi ve uygulanması beklenmiştir. Benzer prensipler Türkiye ve onun ülkesindeki azınlıklarla olan ilişkisinde de rehberlik etmiştir. Britanya, Fransa ve ABD azınlık sözleşmelerine taraf olmuş ancak kendi içlerindeki azınlıklara mensup vatandaşlarına eşdeğerdeki hakları tanımamışlardır.

1945'ten 1970'e kadar süren dördüncü periyotda ikinci dünya savaşının galiplerinin önceliği faşist rejimlerden gelebilecek insan hakları ihlallerini engellemek olmuştur. Birleşmiş Milletler çatısı altında, insan haklarının uluslararası düzeyde korunması için büyük çaba harcandığı görülmektedir. Evrensel bildirgeler, adil ve insani sosyal bir düzen için gerekli olan minimum şartları sağlamak temel amacı gözetilerek ele alınmış ve formüle edilmiştir. Ulusal ya da uluslararası insan hakları bildirgelerinin esas amacı, bireyleri kötü ve adil olmayan muamelelerden korumak olmuştur. Bununla beraber, bütün insan haklarının korunması yönündeki çabalarda, kanun dışı ayrımcılığa maruz kalmama konusundaki açık formülasyonlar hariç, azınlıkların korunması yönünde göreceli bir ihmale müşahade edilmektedir. Bunun nedeni, insan hakları enstrümanlarının genel olarak herkes için yeterli bir koruma sağladığı bu nedenle de azınlıklar için özel haklar tanımının gereksiz olduğu düşüncesidir.

Beşinci dönemde dilsel hakları da içerecek biçimde azınlık haklarına yeni bir ilginin doğduğu ve çok taraflı bazı deklarasyonların hazırlanması ile işe başlandığı görülmektedir. Bu yeni ilgi odağını, Capotorti'nin azınlıkların korunmasını yargısal kavramsal yönlerden inceleyen önemli raporunda görmek mümkündür. 1960 ve 70'li yıllarda Belçika, Güney Tirol, Kuzey İrlanda, Bask, Katalonya, İskoçya ve Korsika sorunları ilgili devletlerin iç hukuklarında bazı değişiklikler yapılmasına neden olmuştur.

1990 sonrası ise ayrı bir dönem olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. 1990 sonrasında, uluslararası örgütlerin dil sorunlarını çalışmaları kapsamına aldığı ve bu konuda uluslar arası hukukta ortak norm oluşturma çabalarının hızlandığı görülmektedir. Gerçekten de dil ile ilgili hükümler içeren 21 uluslararası belgenin 15 tanesi 1989-1994 arasında yürürlüğe girmiştir (s.85). Bkz.Tove Skutnabb- Kangas-Robert Phillipson, “Linguistic Human Rights, Past and Present”, Tove Skutnabb- Kangas-Robert Phillipson (Ed.), **Linguistic Human Rights Overcoming Linguistic Discrimination** içinde (71-110), Mouton de Gruyter, Berlin –Newyork, 1994, s.72-79; Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.87-91

⁷⁸⁶ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.99

değil, eşitlik uygulamasının bir alan belirlemesidir.⁷⁸⁷ İkinci olarak da dillerini de içeren etnik özellikleri ve ulusal karakterleri korunup, güvence altına alacak⁷⁸⁸ tercihli bir işlemde yararlanmaya olanak tanıyan özgül haklar söz konusudur.⁷⁸⁹ Azınlıkların dilsel haklarının hayata geçirilmesi grup farkına dayalı bir takım hakların tanınmasına bağlıdır. Dilsel gruplara tanınan haklar aynı zamanda insanın haklarıdır. İnsanın yaşamı, özü kültürü gibi dili de kendisine bağlı olduğu gruptan ayrı düşünülemez. Gruba özgü (dil) hakları, gelişimi için zorunlu olan araçları, gruplardan alacak insanın hakkından başka bir şey değildir. Şu halde grup hakları, bireysel insan haklarının karşılanması için zorunlu araçlardır.⁷⁹⁰

Nitekim, azınlık anlaşmalarını yorumlayan Uluslararası Geçici Adalet Divanı, her iki prensibin nasıl iç içe ve birbirini tamamlayıcı olduğunu konu ile ilgili temel bir kararında belirtmiştir:

“bu iki gereklilik birbiri ile çok yakın bir ilişki içindedir. Eğer azınlıklar (grup olarak) kendi kurumlarına sahip olamazlarsa çoğunluk ile azınlık arasında gerçek bir eşitlikten söz edilemez ve (kendi kurumlarına sahip olmadıkları için) sonuç itibarı ile kendilerini azınlık olarak tanımlayan özelliklerini terk etmeye zorlanmış olurlar.”⁷⁹¹

Ulusal düzeyde verilen yargı kararlarında da benzer yaklaşımı görmek mümkündür. İsviçre Federal Mahkemesi, dilin ifade hürriyetinin yazılı ve sözlü formları ile bağlantılı olan bütün temel hakların kullanılmasının zorunlu şartı olduğunu belirtmektedir.⁷⁹² Kanada Yüksek Mahkemesi, Ford.v. Quebec Davasında, Fransız Dili Québec Şartı'nın 58. maddesini⁷⁹³ yorumlarken dilin ifade özgürlüğü için taşıdığı içsel anlama dikkat çekmiştir:

⁷⁸⁷ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.98

⁷⁸⁸ De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights** s.27

⁷⁸⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”, s.23

⁷⁹⁰ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.190

⁷⁹¹ Advisory Opinion on Minority Schools in Albania, (1935) Permanent Court of International Justice, Series A/b, No.64, 3, at p.4; De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, s. 27

⁷⁹² Association de l'école française und Mitbeteiligte v. Regierungsrat und Verwaltungsgericht des Kantons Zürich. (1965) Arrêts du Tribunal Fédéral 91 I 480 (Switzerland), at p.486'dan aktaran De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.35

⁷⁹³ 1993'te ticari ilan ve reklamların *sadece* Fransızca olmasını öngören Şartın 58. maddesi değiştirilmiştir. Yeni hali ile Şartın 58. maddesinin, 1. bendi, kamusal alanlardaki işaret ve afişlerle ticarete ilişkin ilan ve reklamların Fransızca yapılması zorunluluğunu öngörmektedir. Bununla beraber, 2.

“Dil ifadenin biçim ve içeriği ile çok yakın bir bağlantı içindedir, öyle ki kişinin seçtiği dili kullanmasının yasaklanması durumunda gerçek anlamda ifade hürriyetinin tanınmasından söz edilemez. Dil sadece ifadenin bir aracı değildir, aynı zamanda, ifadenin içeriğine ve anlamına rengini verir.”⁷⁹⁴

Kanada Yüksek Mahkemesi bir diğer kararında da, dil seçiminin taşıdığı önemin faydacı yaklaşımlarla gereği gibi takdir edilemeyeceğini belirttikten sonra, dilin kişinin kültürünün bir yansıması olduğuna ve izzeti ve saygınlığı ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir.⁷⁹⁵

I. AYRIMCILIK YASAĞI

Klasik haklar arasında sayılan dile dayalı ayrımcılık yasağı ve hukuk önünde eşitlik BM’n çeşitli belgelerinde yer almaktadır. İnsan hakları hukukunun en temel belgeleri nden biri olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde dil ile ilgili tek hüküm ayrımcılık yasağıdır. Bildirge’nin 2. maddesinde, herkesin; “İrk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetmeksizin” Bildirge’de ilan olunan bütün hak ve özgürlüklerden istifade edebileceği belirtilir. Ayrımcılık yasağı dile ilişkin hakların minimum standardını belirler.⁷⁹⁶ Ancak daha önce de belirtildiği gibi ayrımcılık yasağı sözcüğün asıl anlamında bir hak değil, eşitlik uygulamasının bir alan belirlemesidir.⁷⁹⁷ Dolayısı ile İHEB md. 2 dilden kaynaklanan ayrı bir hakkı öngörmez, sadece sözleşmede öngörülen diğer haklardan yararlanmada dil temelinde bir ayrımcılık ve yasaklama getirilemeyeceğini vurgular. Ayrımcılık yasağı, kanun önünde eşitlik ilkesinin ifadesi olup, İHEB’ den sonraki insan hakları belgelerinde de yer almıştır.⁷⁹⁸

bente söz konusu işaret ve ilanların başka bir dilde de olabileceği ancak bu durumda Fransızcanın baskın olması gerektiği belirtilmektedir. 3. bende göre ise hükümet, Fransızca zorunluluğu olmadan başka bir dilin kullanılabilmesi için yerleri, vakıfları ve şartları düzenlemeye yetkilidir.

⁷⁹⁴ Ford v. Québec, (1988) 2S.C.R. 712 (Canada) nakleden De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.35

⁷⁹⁵ Reference Re Criminal Code (Manitoba), (1990) 1 S.C.R. 1123 (Canada), at p. 1181’den nakleden De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.35

⁷⁹⁶ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.100

⁷⁹⁷ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.98

⁷⁹⁸ Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Paketi’nin 2/1. maddesi ve çocukların küçük olarak sahip oldukları hakları düzenleyen 24. maddesi; Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paketi’nin

Ayrımcılık yasağı prensibi, azınlıklar ile ilgili 1990’larda hazırlanan bazı uluslararası hukuk belgelerinde tekrarlanmıştır. “Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin yasa önünde eşitliği ve yasa ile eşit korunma hakkını güvence altına almayı taahhüt ederler. Bu konuda, ulusal azınlığa mensubiyete dayalı herhangi bir ayrımcılık yasaklanmıştır” diyen Çerçeve Sözleşmenin 4/1 maddesi ayrımcılık yasağını, ulusal azınlığa mensubiyet bağlamında dile getirmiştir. Çerçeve Sözleşmede ulusal azınlık kavramı tanımlanmamakla beraber, ulusal azınlık kavramının dilsel azınlıkları içerdiğinden kuşku duymamak gerekir. Ayrımcılık yasağının azınlıklar bağlamında zikredildiği benzer hükümlere örnek olarak, Kopenhag Bildirgesinin 31.ve 32. maddeleri, Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dinsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Genel Kurul Bildirgesi’nin 3/1 ve 4/1 maddeleri ve Azınlık Haklarına İlişkin İHAS’a Ek Protokolün 2/1 ve 2/2 madde hükümleri⁷⁹⁹ gösterilebilir.⁸⁰⁰

Bir değerlendirme yapmak gerekirse ayrımcılık yasağı prensibi, azınlık dili konuşucularını devlet tarafından dil temellinde yapılabilecek ayrımcılığa karşı korumakla beraber, söz konusu kişilerin farklılığa duyarlı eşitlik anlayışından kaynaklanan kendi dillerinde kamusal hizmetleri almaları ve idari organlarla ilişki kurmalarını garanti etmemektedir. Ayrımcılık yasağı, farklı dil ve kimliklerinden kaynaklanan haklarını garanti etmediği için azınlıkların etkin entegrasyonunu

2/2. maddesi; İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin 14. maddesi hükümleri de farklı ifadelerle de olsa dil temeline ayrımcılığı yasaklamaktadır.

MSHUP md.26 ayrımcılık yasağını daha geniş bir biçimde garanti etmektedir. **MSHUP md.26 Hukuk Önünde Eşitlik:** “Herkes, hukuk önünde eşittir ve hiç bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın hukuk tarafından eşit olarak korunma hakkına sahiptir. Hukuk bu alanda her türlü ayrımcılığı yasaklar ve herkese ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, milliyet, doğum veya başka bir statü ile yapılan ayrımcılığa karşı etkili ve eşit koruma sağlar.”

MSHUP md.26 İHAS md.14’ten farklı olarak -sadece sözleşmede yer alan haklardan yararlanmada ayrımcılığa uğramama hakkını düzenlemekte- MSHUP’ta yer alan haklardan yararlanmada ayrımcılığa uğramama hakkı ile beraber ayrıca ayrımcılığa uğramama hakkını diğer haklarla bağlantısı olmaksızın temel bir hak olarak düzenlemektedir. MSHUP md. 26’da düzenlenen ayrımcılık yasağı müstakil bir haktır. Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.101

⁷⁹⁹ Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesinin 1201(1993) sayılı Tavsiyesinde önerilmiştir. Ancak protokol Bakanlar Komitesi tarafından hiçbir zaman onaylanmamıştır. Hiçbir şekilde uluslararası bir yükümlülük doğurmamakta ve sadece Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesinin kendisini bağlamaktadır.

⁸⁰⁰ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.101

gerçekleştirmeye elverişli bir argüman değildir.⁸⁰¹ Bundan da öte farklılığa karşı duyarlı eşitlik sadece tek bir grubun taleplerine açık olduğu zaman ayrımcılık yasağı prensibi çözümlenmesi bazı güç soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Waldman v. Canada davasında bu durumu tespit etmiştir. İnsan Hakları Komitesi, Roma Katolik Okullarının kamusal finans desteğine sahip olmasını öngören fakat diğer dini okullara aynı desteği sunmayan kanunun MSHUP'ın 26. maddesini ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Komiteye göre:

“MSHUP taraf devletlere din eğitimi amacı ile kurulmuş okulların desteklenmesi yükümlülüğü getirmemektedir. Bununla beraber eğer taraf devletler, dini okulların kamuca finanse edilmesine karar verirlerse, bu desteğin bir ayrımcılık olmadan elde edilebilir olmasını sağlamalıdır.”

Komite anlamlı bir biçimde, Roma Katolik Okullarının kamuca finanse edilmesine imkan veren Kanada Anayasasının ilgili hükmünün, sadece söz konusu okulların desteklenmesini -makul ve objektif bir gerekçe ile- gerekli kılmadığını belirtmiştir.⁸⁰²

Bazı yazarlar, Komitenin bu kararının azınlık dilleri eğitimine olası etkilerini ele almıştır. Komitenin kararına katılan Martin Scheinin, azınlık dilinde eğitim almayı isteyenler için bunun sağlanmaması, ayrımcılık olarak nitelendirilmese de farklı azınlık dilleri arasında olası farklılaşmaları öngören uygulamaların objektif ve makul temellere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Scheinin, söz konusu objektif ve makul temellerin neler olabileceğine ilişkin kapsamlı bir rehber sunmamakla beraber, azınlık dilinde eğitim için istikrarlı bir talebin varlığı ve yeterli sayıda çocuğun azınlık okullarına devam etmesi durumunda, eğitim sisteminin azınlık diline yer verecek biçimde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸⁰³

⁸⁰¹ Anneleen Van Bossuyt, “Fit for Purpose or Faulty Design? Analysis of the Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Legal Protection of Minorities”, **Journal on Etnopolitics and Minority Issues in Europe**, 2007, Vol.6 Issue: 1, s.3

⁸⁰² Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.101

⁸⁰³ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.102

Dunbar'a göre ise hangi azınlık gruplarının pozitif olarak destekleneceğinin belirlenmesinde 'talep olması' kriterinin kullanılması problemlidir. Dunbar yeterli sayıda kişi/öğrenci olması kriterinin de sorunlu olduğunu belirtmektedir. Uygulamada, devletler azınlık dilinde eğitim verilmesinin kamuca desteklenmesine ilişkin düzenlemeler yaptıklarında bunu genellikle belirli dilsel gruplar ile sınırlamaktadırlar. Örneğin İskoçya'da kayda değer Urduca konuşan bir topluluk bulunmaktadır. Gal dilinin eğitimde kullanılmasını öngören fakat Urdu diline aynı imkanı tanımayan bir hüküm MSHUP'ın 26.maddesini ihlal etmiş olacak mıdır? Eğer ihlal etmeyecekse iki dil topluluğu arasında yapılan ayırımın objektif ve makul nedenleri neler olabilir?⁸⁰⁴

Bir bakış açısına göre İskoçya'daki Galce konuşan azınlık grubu özel bir muamele görmektedir. Grup, dili tehdit altında olan küçük ölçekli geleneksel bir azınlıktır.⁸⁰⁵ Nitekim Birleşik Krallık 2 Mart 2000 tarihinde geleneksel ve otokton azınlıkların dilleri için özel bir takım destekleyici düzenlemeler öngören Azınlık Dilleri Şartı'nı imzalamıştır. Diller Şartı göçmen dillerini kapsam dışında tutmuştur. Sonuç olarak Birleşik Krallık, zayıflamakta olan bir dili kendi devlet politikası doğrultusunda desteklemek durumundadır ve bu nedenle de Galli azınlığa karşı özel bir yükümlülük üstlenmektedir.⁸⁰⁶

Ancak başka bir bakış açısına göre, eğer dil hakları kültürel kimliği sürdürmek ve geliştirmek evrensel haklarından hareketle temellendiriliyorsa geleneksel azınlıklar lehine ve yeni göçmenler aleyhine bir ayırım yapılmasını gerekli kılacak makul ve dile içkin bir sebep olmaması gerekir. Nitekim BM İnsan Hakları Komitesi, iki dinsel azınlık arasında, grupların Kanada'da yerleşik olmalarının tarihsel kökenleri ile ilgili bir ayırım yapmamıştır. Bütün bunlardan sonra, dilsel topluluğun yaşayabilirliği ve gerekli sayı ve yoğunluk, farklı dilsel azınlıklar arasında bir ayırım yapılmasını gerektiren kriterler ise belki de belirli bölgelerde yoğun olarak yaşayan Urduca konuşan

⁸⁰⁴ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.102

⁸⁰⁵ 1991 tarihli Birleşik Krallık nüfus sayımı verilerine göre İskoçya'da Gal dilini konuşanların sayısı 69,510 kişidir.

⁸⁰⁶ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.102

topluluğun dilinin pozitif olarak desteklenmesine yönelik iddia ve taleplerinin Gal dilini konuşan geleneksel azınlıktan daha güçlü olduğu söylenebilir.⁸⁰⁷

II. YARGILAMA ALANINDAKİ DİLSEL HAKLAR

İçinde yaşadıkları, devletin resmi dilinden başka bir dil konuşan bireylerin yargı süreçlerinde konuşulan dili anlamaması, yargılama sürecinin adil işlemesine engel olabilecek, dolayısı ile adil yargılanma hakkını etkileyebilecek bir sorundur.⁸⁰⁸ Uluslararası insan hakları belgelerinde dilin yargı süreçlerinde kullanılması ile ilgili pek çok düzenleme mevcuttur. Dile dayalı ayrımcılık yasağı ile beraber dilin yargı alanında kullanılması dil haklarının minimum standardını oluşturduğundan ulusal düzeyde de mahkemelerde kullanılan dili anlamayan kişilerin ücretsiz tercüman yardımından yararlanabileceği ulusal düzeyde de büyük ölçüde kabul edilmektedir.

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ

İHEB'in yargılama süreçleri ile ilgili 8 ila 11. maddelerinde dile ilişkin bir hak öngörülmemiştir. Bu alanda önemli bir düzenleme MSHUP da yapılmıştır. 14. maddenin üçüncü fıkrasında adil yargılanmaya ilişkin olarak şunlar yer almaktadır;

“ Hakkında bir suç isnadı bulunan bir kimse bu isnadın karara bağlanmasında, tam bir eşitlik içinde asgari şu haklara sahiptir:

a) Hakkındaki suç isnadının niteliği ve nedenleri konusunda ayrıntılı bir şekilde ve anlayabileceği bir dilde derhal bilgilendirilme;

f) Mahkemede konuşulan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenin yardımından ücretsiz olarak yararlanma”

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (ÇHS) 40. maddesinde⁸⁰⁹ ve Bütün Göçmen İşçilerin ve Onların Aile Mensuplarının Haklarının Korunmasına Dair

⁸⁰⁷ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.103

⁸⁰⁸ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.101

⁸⁰⁹ 20 Kasım 1989'da kabul edilen ve 2 Eylül 1990'da yürürlüğe giren Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 40/2.b maddesine göre;

Uluslararası Sözleşmenin 16. maddesinde⁸¹⁰ de itham edilen ya da tutuklananların gerektiğinde ücretsiz tercüman yardımından yararlanma hakkı tanınmıştır.

B. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ

İHAS'ın 5.(2)maddesine göre “Yakalanan her kişiye, yakalama nedenleri ve kendisine yöneltilen her türlü suçlama en kısa zamanda ve *anladığı bir dille* bildirilir.”⁸¹¹

İHAS md.6/3.'e göre her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir;

- a) Kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, *anladığı bir dille* ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek,
- e) Duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz yararlanmak.

Bu maddenin sadece, anlaşılan bir dilde bilgilendirilmeyi içerdiği kabul edilmektedir. Ana dilde ya da istenilen bir dilde bilgilendirmeyi kapsamaz. Mahkemede kullanılan dili anlayan kişi ana dili başka bile olsa bunu kullanamaz ve tercüman talep edemez. İHAS 6. maddenin amacı yargılamanın adil olmasıdır.⁸¹²

“Hakkında ceza kanununu ihlal iddiası veya ithamı bulunan her çocuk aşağıdaki asgari güvencelere sahiptir:

(vi) Kullanılan dili anlamaması veya konuşamaması halinde çocuğun parasız çevirmen yardımından yararlanması”

⁸¹⁰ 18 Aralık 1990'da kabul edilen ve 1 Temmuz 2003'te yürürlüğe giren Sözleşmenin 16. maddesinin ilgili bölümü şöyledir:

“Tutuklanan göçmen işçiler ya da bunların aile üyeleri, tutuklandıklarında tutuklanma nedenlerini anlayacakları bir dilde bilgilendirilir ve kendilerine yöneltilen suçlamalar anladıkları dilde en kısa zamanda kendilerine bildirilir. (5.fıkra 5) Tutuklanma ya da gözaltına alınma nedeniyle özgürlükleri ellerinden alınan göçmen işçiler ya da bunların aile üyeleri, mahkeme önüne çıkarıldıklarında kullanılan dili anlamıyor ya da konuşamıyorlar ise, gerekirse ücret ödemeksizin, bir tercümanın yardımını alacaklardır.” (8.fıkra)

⁸¹¹ MSHUP'ta (md.9/2) benzer bir hükmün olmadığına dikkat çekilmiştir. Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.104, dpn.59

⁸¹² Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.132; Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.155

C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmenin 10/3. maddesi ⁸¹³ de İHAS md.6 ile benzer bir hüküm içermektedir. Md.10/3 hükmünün İHAS md. 6'dan daha ileri bir koruma sağlamamaktadır.

Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'ndaki hükümlerin incelenmesine geçmeden önce şimdiye kadar adı geçen enstrümanlardaki yargılama alanında kullanılacak dile ilişkin hükümlerin bir değerlendirilmesinin yapılması yararlı olacaktır. Adı geçen enstrümanların hepsinde de kullanılabilir dil konusunda dikkat çeken bir sınırlama söz konusudur. Buna göre, kişi mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın yardımından yararlanır. Ancak mahkeme, mutlaka kişinin ana dilini bilen bir tercüman tahsis etme zorunda değildir. Kişinin bildiği herhangi bir dilde çevirmen yardımından yararlanması yeterlidir. Söz konusu hükümler, dilsel azınlığa mensup kişinin seçtiği bir dilde savunma yapmasını mutlak olarak güvence altına almamaktadır. Birçok azınlık dili konuşucusunun içinde yaşadıkları devletin resmi dilini konuşabilmeleri, bu sınırlamanın nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bir diğer neden ise söz konusu hükümlerin korudukları hukuki değerlerin adil yargılanma hakkı olmasıdır. Yargılamaya ilişkin bu hükümlerin dilin korunması amacına hizmet etmemesi doğal görülmektedir. Bununla beraber, kişinin iyi biliyor olsa bile ikinci bir dili konuşmaya zorlanmasının, yargılanmanın adilliğine hanel getirecek şekilde kişi üzerinde menfi etkiler doğurabileceğine dikkat çekilmiştir. ⁸¹⁴

Belirli bir dili mahkemelerde kullanabilmek hakkına getirilen bir diğer sınırlama, hakkın kullanımının ceza mahkemeleri ile sınırlı olmasıdır. Zikredilen belgelerde ya da hükümlerde söz konusu hak adli veya idari mahkemelerde de kullanılabilir şekilde genişletilmemiştir. ⁸¹⁵

⁸¹³ Çerçeve Sözleşme Madde 10/3: "Taraflar, ulusal azınlığa mensup her kişinin, yakalanma nedenlerinin, hakkındaki suçlamanın niteliği ve gerekçesinin anladığı dilde en kısa sürede kendisine bildirilme ve kendisini bu dilde, gerekirse bir çevirmenin parasız yardımıyla savunma hakkını güvence altına almayı taahhüt ederler."

⁸¹⁴ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.105

⁸¹⁵ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.106

D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI

Avrupa konseyi düzeyinde kabul edilen belgelerden, Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı yargı alanındaki dilsel hakların alanını genişletmiştir.

Yargı otoriteleri açısından Şartın 9. maddesi üç paragrafa yer vermektedir. Taraf devletlerin Şartın madde 2/2 hükmü⁸¹⁶ uyarınca bunlardan en az birisini seçme zorunluluğu vardır.

9. maddedeki paragraflardan ilkinde göre, taraf devlet, bölgesel veya azınlık dillerini kullanan yeterli sayıda kişinin o yargı çevresinde⁸¹⁷ ikamet etmesi halinde, her dilin kendi özelliğine göre ve bu paragrafta öngörülen olanakların, yargıcın adaletin uygun işlemesine engel olmayacağını düşünmesi şartıyla, aşağıda belirtilen tedbirleri almayı üstlenmektedir.

Adli mercilerle ilişkilerde azınlık dilinin kullanılmasını düzenleyen 9. maddenin birinci paragrafında, ceza davalarında (a bendi), hukuk davalarında (b bendi) ve idari konularla ilgili mahkemeler nezdindeki işlemlerde (c bendi) dilin kullanımını birbirinden ayrılmaktadır. Buna göre;

Birinci paragrafın (a/i), (b/i) ve c(i) hükümlerine göre her üç dava veya yargı işlemi türünde de *davanın tamamı* taraflardan birinin talep etmesi durumunda bölgesel veya azınlık dilinde görülebilecektir. Bu hüküm azınlık veya bölgesel dilin kullanılmasına en kapsamlı seçeneği sunmaktadır. Öyle ki artık yargılama süreci azınlık dilinde işlemektedir.

⁸¹⁶ Azınlık Dilleri Şartı Madde 2 – Taahhütler

“2. Her bir Taraf, 3. Madde’ye uygun olarak onay, kabul veya tasvip sırasında bildirilen her bir dil için en azından üçer paragraf 8. Madde ve 12. Madde’nin her birinden, ve birer tane paragraf 9,10,11 ve 13. Madde’nin her birinden olmak üzere bu Şart’ın 3. Bölümünün hükümleri arasından seçilen en az 35 paragraf ya da alt paragrafı uygulamayı taahhüt ederler.”

⁸¹⁷ Yargı çevresi bu alanda da toprağa bağlı olarak geleneksel olarak kullanılan dili yansıtmaktadır

Ceza davalarında davalının, hukuk ve idari davalarda davalının ya da davacının mahkeme karşısına şahsen çıkması ve tanık dinletilmesi hallerinde, tarafların ve tanıkların “kendi bölgesel ve azınlık dillini konuşabilmesinin sağlanması” (md.9/1. a.ii, b.ii, c.ii) öngörülen diğer seçenektir. Burada (md.9/1.a.ii, b.ii ve c.ii fıkralarında) yer alan hükümlerin İHAS'ta yer alan benzer hükümden farklı olarak, davalıya mahkemede konuşulan dili bilsin bilmesin istediği dili konuşma hakkı tanıdığına dikkat edilmelidir⁸¹⁸

“Dava ile ilgili metinlerin, (ceza davalarında talep olması halinde) bölgesel ve azınlık dillerinde sunulabilmesinin sağlanması” (md.9/1.a.iv, b.iii, c.iii) alınabilecek önlemler arasındadır. Ceza davalarında dava dilekçesi ve deliller bölgesel ve azınlık dilinde olmaları nedeniyle kabul edilmez olarak nitelendirilmeyeceklerdir (md.9/a.iii).

Cezai, adli ve idari yargı için belirtilen tedbirlerin alınması durumunda her üç yargılama prosedürü için de ortak nokta tercüme ve tefsir konusunda bireye ilave yükümlülük getirilmemesidir (md.9/1.d). Şartın açıklamasında tercümeyle ilişkin paragrafın seçilmemesi halinde taraf devletin sorunu kendi içinde çözmek durumunda olduğu belirtilmiştir.⁸¹⁹

Şartın 9. maddesinde öngörülen haklardan yararlanmayı sağlayan prosedür sadece taraflardan birinin talebi üzerine işlediğine göre, azınlık veya bölgesel dilleri konuşanların devletin resmi dilini bilseler dahi böyle bir talepte bulunabilecekleri kabul edilmektedir. Bazı İHAM kararlarında belirtildiği gibi birey resmi dili bilse dahi, duygusal olarak kendisini bir dile daha yakın hissedebilir veya o dilde daha akıcı olduğunu düşünebilir.⁸²⁰

9. maddenin 2. paragrafına⁸²¹ göre ise devletler, devlet veya ülke içinde hazırlanmış resmi belgelerin yalnızca bölgesel veya azınlık dilinde yazıldığı için reddetmeyeceklerdir.

⁸¹⁸ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.133

⁸¹⁹ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.163

⁸²⁰ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.164

⁸²¹ Taraflar şunları taahhüt ederler:

9. maddenin 3. ve son paragrafında ise, devletlerin en önemli yasal dokümanların ve özellikle bölgesel veya azınlık dilleri kullanıcılarını ilgilendiren konularda –başka türlü sağlanmamışsa- bölgesel veya azınlık dillerinde de ulaşılabilirliğini sağlamak yükümlülüğü vardır. Burada ‘başka türlü sağlanmamışsa’dan kasıt daha önce ilgili metnin aynı veya benzer dili kullanan başka bir devlet tarafından söz konusu dile çevrilmesidir.

III. ANA DİLİNİ KULLANMA HAKKI

Ayrımcılık yasağı ve yargıda adaletin sağlanması dilsel hakların minimum standardı olarak belirlemektedir. Bunu herkesin ana dilini kullanma hakkı olduğu ilkesi izlemektedir. Bu ilke dilsel kimliğini koruma hakkı ile yakından bağlantılı olup, ana dilini koruma ve geliştirme hakkı ile de ilişkili görülmektedir. Ancak ileride açık bir biçimde görüleceği üzere, mevcut düzenlemelerde bu hak genel ve kayıtsız-şartsız olmayıp, daha çok özel alanda dil kullanımının engellenmemesi şeklinde hukuki düzenlemelerin konusu olmakta ve yorumlanmaktadır.⁸²² Günümüz azınlık enstrümanları, azınlık grubu mensuplarının herhangi bir ayrımcılık türü ile karşılaşmadan ‘özel’ ve ‘kamusal hayatta’ kendi kültürlerine ulaşma ve yararlanma haklarını koruyan bazı hükümler öngörmektedir. Örneğin Çerçeve Sözleşmeyi açıklayan raporun 63. paragrafı, azınlık dilinin kamusal hayatta kullanılabilmesinin neyi ifade ettiğine açıklık getirmiştir. Buna göre, azınlık dilinin kamusal hayatta kullanılması, kamusal alanlarda ve kamu otoriteleri ile iletişimde ve resmi yazışmalarda kullanılması hakkını içermez.⁸²³

“a.Devlet içinde hazırlanmış bir belgenin yalnızca bir bölgesel veya azınlık dilde yazıldığı için geçerliliğini inkar etmeyeceklerini; veya

b. ülke içinde çıkarılmış, resmi belgelerin yalnızca bölgesel veya azınlık dilinde yazıldıkları için geçerliliğini reddetmeyeceklerini ve bu belgelerin o dilleri kullanmayan ilgili üçüncü taraflara, tebligatı yapan(lar) tarafından içeriğinin anlaşılmasının sağlanması kaydıyla tebligatının yapılabileceğinin kabul edilmesi; veya

c. ülke içinde çıkarılmış, resmi belgelerin yalnızca bölgesel veya azınlık dilinde yazıldıkları için geçerliliğini reddetmeyeceklerini”

⁸²² Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.103

⁸²³ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.106-107

Uluslararası hukukta ana dilin kullanılmasına değinen ilk hüküm, MSHUP'nın 'Azınlıkların Korunması' kenar başlığını taşıyan 27. maddesidir. 27. madde hükmü şöyledir:

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.”⁸²⁴

Paktın önemi uluslararası hukukta çok taraflı bir sözleşmede azınlık hakları ile ilgili bir hüküm içeren ilk belge olmasıdır.⁸²⁵ Bu hüküm dilsel azınlıkların korunması konusunda Capotorti'nin ve BM'nin raporlarında en önemli uluslararası hüküm olarak görülmektedir. Bu hüküm açık bir ayrımcılık yasağından öte izin verilmiş bir özgürlük içerecek biçimde yorumlanabilirse de hüküm açık bir biçimde eğitim kurumlarından söz

⁸²⁴ MSHUP'nın 27. maddesinin, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 30.maddesi ile gösterdiği benzerlik dikkat çekicidir. ÇHS'nin 30. maddesi, “Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların ya da yerli halkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa ya da yerli halka mensup bulunan çocuğun grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez” denilmektedir. ÇHK her ne kadar hakların öznesi olarak çocuklardan söz etmekte ise de madde kapsamındaki haklardan yararlanması başta çocuğun ailesi olmak üzere azınlık veya yerli halklara mensup diğer (yetişkin) kişilerin de söz konusu haklardan yararlanmasını gerektirir.

Türkiye Cumhuriyeti, sözleşmeye “Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır.” Şeklinde bir ihtirazi kayıt ile taraf olmuştur. Bkz. 09/12/1994 tarihli 4058 nolu onay Kanunu. R.G. 11/12/1994 s.22138. T.C.'nin çekince koyduğu maddelerin konumuzla ilgili hükümleri şöyledir (30. madde metni yukarıda verilmişti):

Madde 17- Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. Bu amaçla Taraf Devletler;

d) Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler;

Madde 29

1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

2. Bu maddenin veya 28. maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.

⁸²⁵ Söz konusu hüküm, II. Dünya Savaşından sonra insan hakları konusundaki genel eğilim olan ayrımcılık yasağı ve bireysel hakların herkese tanınması ile azınlıkların farklılaştırılmış haklara ihtiyaç duymayacağı ve evrensel insan haklarının azınlık mensubu bireyleri de koruyacağı inancının kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, s.34; Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.103

etmemektedir.⁸²⁶ 27. madde hükmünün ayrıntılı tahliline girmeden önce 27. maddeye hakim olan anlayışın üç esasta toplandığı tespiti yapılabilir; Bu üç esas BM İnsan Hakları Komitesinin 1994 tarihli genel yorumunda da açıkça görülmektedir. Öncelikle, 27. madde hükmü, 1948 tarihli evrensel bildirgenin ve çağdaş insan hakları kavrayışının, ‘bireysel haklar’ prensibine bağlı kalmıştır. Sadece azınlıklara mensup bireyler hakların öznesi olabilir, azınlıklar grup olarak özel haklara sahip değildir. İkinci olarak, devlete yüklenen pozitif bir yükümlülük yoktur veya çok zayıftır. Devletlerin yapması gereken bu hakları baskı altına alan yasal düzenlemelerden ve uygulamalardan kaçınmaktır.⁸²⁷ Son olarak, azınlıklar için kolektif hak sahipliği öngörülmemekle birlikte, hakların kullanılışındaki kolektif boyut göz ardı edilmemiştir.

MSHUP’un 27. maddesi, 25. maddenin⁸²⁸ tersine vatandaşlara değil bireylere atıf yapmaktadır. Hakların bireysel niteliği, İnsan Hakları Komitesi tarafından 27. madde ile ilgili 1994 tarihli genel yorumunda ifade edilmektedir. Komiteye göre:

“27. maddede yer alan kavramlar korunması öngörülen kişilerin belirli bir gruba ait olan ve ortak bir kültür, din ve/veya dili paylaşan kimseler olduklarını göstermektedir. Bu kavramlar aynı zamanda korunması gereken kişilerin taraf Devlet vatandaşı olma zorunluluğu olmadığını belirlemektedir. Bu durum Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. paragrafından kaynaklanan yükümlülükler için de geçerlidir. Taraf Devlet bu madde çerçevesinde Sözleşme ile korunan haklardan açıkça sadece vatandaşların yararlanabileceği haklar arasında sayılan, 25. maddedeki siyasi haklar gibi, haklar dışındaki haklardan kendi ülkesi ve yetkisi altındaki herkesin faydalanmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu nedenle, taraf Devlet 27. madde çerçevesindeki hakları sadece kendi vatandaşlarına tanımakla yetinemez.”⁸²⁹

⁸²⁶ Skutnabb- Kangas ve Phillipson, “Linguistic Human Rights, Past and Present”, s.71-110

⁸²⁷ Alain Fenet, “Difference Rights and Language in France”, Tony Judt and Denis Lacorne (Ed.), **Language, Nation, and State: Identity Politics” in a Multilingual Age** içinde (19-61), Palgrave Macmillan, 2004, s.34-35

⁸²⁸ 25. Madde -.Siyasi haklar

Her vatandaş, bu Sözleşmenin ikinci maddesindeki ayrımlara ve makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın şu haklara ve imkanlara sahiptir:

- Doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma
- Seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmeleri güvence altına alan, gizli olarak oy verildiği, genel ve eşit oya dayanan ve belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanma ve seçilme;
- Genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme.

Rehman'ın belirttiği gibi devamlılığı sorgulanabilecek bu grupların pozisyonları konusundaki komitenin görüşü de ilginçtir.⁸³⁰ Komite, görüşlerini yorumların 5.2. paragrafında açıklamaktadır:

“ 27. maddede taraf Devlet'in ülkesinde 'mevcut' azınlıklara değinilmektedir. Söz konusu maddede belirtilen hakların kapsamı ve içeriği dikkate alınırca, 'mevcut' teriminin ne ölçüde bir süreklilik anlamı içerdiğinin tespiti gereksiz olacaktır. 27. maddede belirtilen haklar azınlıklara mensup olan kişileri, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakmamaya yöneliktir. Söz konusu kişiler, taraf Devlet'in vatandaşı olmak zorunda değildir veya o ülkede yerleşmiş olmak zorunda da değildirler. Bu nedenle, göçmen işçiler hatta bir taraf Devlette azınlık oluşturan ziyaretçiler dahi belirtilen haklara sahip olabilmelidir.”⁸³¹

27. madde hükmünün içerdiği hakların bireysel niteliği, yani gruplara tanınmamış olması ve sözleşmeye taraf bir devletin vatandaşı olmayanları da kapsamaması, devlete yüklenen yükümlülüğün negatif özelliği ile beraber düşünüldüğünde tutarlı bir yaklaşımı ifade eder. Zira aslında 27. maddenin vurguladığı, azınlıklara mensup bireylerin insan hakları teorisi içinde ilk kuşak hakları içinde yer alan bazı haklarının inkar ve ihlal edilmemesidir. Gerçekten de 27. madde hükmü devlete azınlıkların madde kapsamındaki haklarını kullanabilmeleri için destek sağlama ödevi yüklememiştir.⁸³² 27. maddenin, devlete yüklediği görev; vatandaş olsun olmasın azınlıklara mensup bireylerin madde kapsamındaki haklarını kullanmalarına engel olmamak, haklarını ihlal etmemek ve devletin ülkesinde yaşayan diğer kişilerin gerçekleştirebileceği ihlallere engel olmaktır. Nitekim, İnsan Hakları Komitesi, madde kapsamındaki hakların,

⁸²⁹ İnsan Hakları Komitesi **Genel Yorum No.23** Madde 27: Azınlık Hakları. Paragraf 5.1. (Ellinci Oturum 1994) BM'de **İnsan Hakları Yorumları. İnsan Hakları Komitesi ve Ek Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006** içinde (61-65), İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları, Derleyen ve Çeviren: Lema Uyar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.62

⁸³⁰ Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, s.98

⁸³¹ İnsan Hakları Komitesi **Genel Yorum No.23**, par. 5.2, s.63

⁸³² Benzer görüş için bkz. Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.104 vd. “Birçok uzman bu maddenin taraflara kamu alanında azınlık dilini kullanma yükümlülüğü getirmediği gibi, devletlere azınlık kimliklerinin geliştirilmesi için koşullar yaratma ödevi de vermediği görüşü üzerinde birleşmektedir. Bu maddeye göre devletin azınlık etkinliklerine finansal destek sağlamak zorunda olmadığı konusunda yaygın görüş birliği vardır.”

hükümün negatif ifade tarzına rağmen devletçe asgari bir tanımayı gerektirdiğini belirtmektedir. Komitenin ifadesine göre;

“27. madde olumsuz bir şekilde dile getirmiş olsa dahi, bir “hakkın” varlığına ve bu hakkın tanınması gereğine değinmektedir. Sonuç olarak, taraf Devlet bu hakkın varlığını ve ihlallere karşı korunmasını güvence altına almalıdır. Alınabilecek olumlu tedbirler, yasama, adli veya idari otoritelerin kısacası taraf Devlet'in kendisinin gerçekleştirebileceği ihlallere ilişkin tedbirler olabileceği gibi, aynı zamanda taraf Devlet'in ülkesinde yaşayanların gerçekleştireceği ihlallere yönelik olmalıdır.”⁸³³

Madde metni ve İnsan Hakları Komitesinin yorumu beraber değerlendirildiğinde şöyle bir soru sorulabilir: azınlıkların korunması ile ilgili MSHUP'un 27. maddesi, azınlıkların madde kapsamındaki haklarının korunmasına gerçekten de yeni bir güvence getirmiş midir? Sorunun cevabı, MSHUP gibi bir BM belgesi olan 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 18. ve 19. maddeleri ve insan hakları kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde olumsuzdur. İHEB'in söz konusu iki maddesinin metni şöyledir:

“ **Madde 18-** Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, bireysel veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.”

“ **Madde 19-** Herkesin düşünce ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar.”⁸³⁴

⁸³³ İnsan Hakları Komitesi **Genel Yorum No.23**, par. 6.1; İnsan hakları teorisinde birinci ve ikinci kuşak hakları, negatif ve pozitif haklar olarak ayırmak genel bir eğilimi yansıtsa da bu ayırımın suni olduğunu belirten yazarlar da vardır. Örneğin Henry Shue'ya göre “negatif” ve pozitif haklar arasındaki ayırım suni ve yanıltıcıdır. Hemen hemen bütün hakların hem pozitif hem de negatif yönleri mevcuttur. Örnekler konusunda bkz. Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, s.47-50. Shue'ya katılmakla beraber Donnelly, yine de olağan şartlarda pek çok hakkın ya öncelikle pozitif ya da öncelikle negatif ödevlere yol açtığını kabul etmek gerektiğini belirtir. Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, s.109

⁸³⁴ MSHUP'ta ise ifade özgürlüğü hakkı (md.19) şöyle düzenlenmiştir;

1. Herkesin, bir müdahale ile karşılaşmaksızın fikirlere sahip olma hakkı vardır.

Hem 18. madde hem de 19. madde ‘herkes’ diyerek hakların bireysel ve evrensel niteliğini ortaya koymuştur. Herkes tabirinin kapsamına sözleşmeye taraf devlet vatandaşları, başka devlet vatandaşları, devlet sınırları içindeki azınlıklar hatta bir başka taraf devlette azınlık olan ziyaretçiler ve bir şekilde zikredilen kategorilerin hiçbirine girmese dahi insan olma vasfından dolayı ‘her insan’ dahildir.⁸³⁵

Her iki maddede de hakkın öznesi olanları böylece tespit ettikten sonra, hükümlerin kapsamına giren hakların neler olduğuna bakılmalıdır.

İHEB 18. madde daha ayrıntılı bir düzenleme getirmekte, MSHUP md. 27 de belirtilen dinsel azınlıkların sahip oldukları dinsel haklardan daha fazlasını düzenlemektedir. Gerçekten de İHEB md. 18, MSHUP md. 27 den farklı olarak sadece dinin gereği ibadet ve uygulamayı değil bunlarla birlikte dini öğrenim hakkını da kapsamaktadır. Dolayısı ile MSHUP md.27 dini öğrenme hakkını kapsamadığı için eksik bir düzenleme bile sayılabilir.

İHEB 19. maddeye gelince, düşünce ve ifade özgürlüğünü düzenleyen bu madde “...ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar.” demektedir. Düşünce ve özellikle ifade özgürlüğünün dil ile olan bağlantısı açıktır. İfade özgürlüğü, istenilen dilde ifade edebilmeyi kapsar. Gerçekten de bugün artık bilgi ve düşüncelerin aktarılmasında istenilen dilin kullanılması, ifade hürriyetinin ayrılmaz bileşeni kabul edilmektedir⁸³⁶. İfade hürriyetinin dil ile mümkün olması ve Kanada Yüksek

2. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşünceleri arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir.

3. Bu maddenin ikinci fıkrasındaki haklar özel bir ödev ve sorumlulukla kullanılır. Bu nedenle bu hak, sadece hukuken öngörülen ve aşağıdaki sebeplerle gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir:

a) Başkalarının haklarına ve itibarına saygı;

b) Ulusal güvenliği veya kamu düzenini (ordre public), veya sağlık ve ahlakı koruma.

⁸³⁵ Benzer bir değerlendirme için bkz. Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.8

⁸³⁶ Nitekim Birleşmiş Milletler Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge’de (18 Aralık 1992) ifade hürriyeti hakkı ayrıca düzenlenmemiştir. Dil açısından önemli olan ifade özgürlüğü, herkese ait olup azınlık üyelerine özgü olmadığı için kapsam dışı

Mahkemesinin (Ford v. Québec davasında) belirttiği gibi dilin ifadenin biçim ve içeriği ile çok yakın bağlantı içinde olması, 19. maddedeki ifade özgürlüğü hakkının, istenilen dilde ifade özgürlüğünü de kapsadığının kabulünü gerektirir.⁸³⁷ Diğer yandan bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak ifadesi, dili de kapsar yani dillerin kendisi bilgi ve düşünceyi araştırmanın bir aracıdır ve dillerin kapsamına ulusal dil, azınlık dili, resmi dil vs. bütün diller girer. Maddede yer alan ülke sınırları olmaksızın ifadesi, farklı düşüncelerin araştırılması kadar düşüncelerin dışı vurum aracı olan farklı dillerin de araştırma ve bilgi edinmenin konusu ve aracı olduğunu görüşünü destekler.

MSHUP md. 27 ise dilsel azınlıkların dillerini kullanmalarına engel olunmaması gereğini belirtir. Dilin kullanımı, başlıca iletişim, düşüncelerin sözlü, yazılı ve görsel yollardan ifade edilmesi, sanatsal etkinlik ve dilin öğretilmesi alanlarında olabilir. Maddenin ifade tarzından dilin kullanımının hangi alanları kapsadığı belirsizdir. Ancak dilin kullanımına ilişkin olarak İHEB md. 19'dan daha fazlasını içermediği açıktır.⁸³⁸

bırakılmıştır. Bkz. Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.107; Hukuksal bağlayıcılığı olmayan ancak azınlık haklarına özgülenmiş ilk uluslararası insan hakları belgesi olan Bildirgenin tahlili için bkz. Rehman, “**Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**”, s. 109-111

⁸³⁷ De Varennes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.33; BM İnsan Hakları Komitesi, *Ballantyne, Davidson and McIntyre v. Canada* davasında, MSHUP md.19 da garanti edilen ifade özgürlüğü hakkının sadece ifadenin dışı vurumu ve iletilmesini-kısaca iletişimi- değil aynı zamanda ifadenin büründüğü dilsel formu da koruduğuna karar vermiştir. İnsan Hakları Komitesi, dava konusu olan kamuya açık ilanların belirli dillerde yapılmasının zorunluluğunun MSHUP ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

Davada azınlık dilinin korunması ve desteklenmesine yönelik düzenlemelerin (ülkenin genelinde) çoğunluk dilini konuşan bireylerin ifade özgürlüğü hakkı ile çelişmesi ve ihlal etmesi söz konusudur. İnsan Hakları Komitesi, ticari işaretlerde kullanılabilir dille sınırlama getiren Şart'ın ilgili hükmünün, meşru bir amaç gözetip gözetmediği ve sınırlamanın ölçülü olup olmadığını inceleyerek, sorunu orantılılık ilkesini kullanarak çözmüştür. Komite, Kanada'nın bütünü göz önüne alındığında dezavantajlı bir durumda olan Fransız dilini korumak meşru amacının, ticari ilanlarda İngilizce'nin kullanılmasının yasaklanmasını gerektirmediği sonucuna varmıştır. Fransızca'nın korunması ticari alanda ifade özgürlüğünün kısıtlanmasını gerektirmediği gibi, Fransız dili başka biçimlerde korunmalıdır. Örneğin yasa ilanların her iki dilde de yapılmasını öngörebilir. Bu hem meşru hem de orantılı bir tedbir olacaktır. Communication No. 359/1989: Canada. 05/05/93. CCPR/C/47/D/359/1989; Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.106

⁸³⁸ Nitekim Rehman da devletlere yüklenen yükümlülüğün azınlık grubu üyelerini halen mevcut durumlarından yoksun bırakmamak olduğunu belirtmektedir. “Maddedeki yükümlülükler göre devlet azınlıklara mensup kişilerin ‘kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini açıkça söyleme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakkını’ inkar etmemelidir. Hükmün ifadesi, diğer hükümlerin tersine negatif tondadır. Taraf devletlere yüklenen yükümlülükler devletleri ve hükümetleri azınlık üyelerine özel imkanlar sağlama yükümlülüğü altına koyacak kadar güçlü değildir. Devletlere yüklenen tek yükümlülük azınlık grubu üyelerini halen mevcut durumlarından yoksun bırakmamak veya onları inkar etmemektir. Bkz. Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, s. 109

Bu açıklamalardan sonra şunlar söylenebilir:

MSHUP md.27 hükmü kapsamındaki hakların yararlanıcıları olarak açıkça azınlıkları⁸³⁹ ve dil kullanım özgürlüğünü belirtmek dışında yeni bir şey getirmemektedir. Ancak azınlıkların 27. maddeye göre sahip oldukları haklar, negatif haklardan fazlasını kapsamadığı yani devlete pozitif ödev yüklediği, bu hakların yararlanıcıları azınlık- çoğunluk ve (İnsan Hakları Komitesi Genel Yorumuna göre) vatandaş- vatandaş olmayan herkes olduğu için 27. madde azınlıklar için İHEB md. 18 ve 19 un tanıdığından daha fazla hak tanımamaktadır. Kısaca MSHUP md. 27'nin azınlık mensubu bireylere tanıyıp da İHEB md. 18 ve 19 un birey olarak azınlıklara tanımadığı bir hak olduğu söylenemez. Rigaux'un ifadesi ile MSHUP md.27 de grup

⁸³⁹ Çokkültürlülük teorisyenleri açısından (bkz.Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, s.39) ulusal azınlıklar kavramının halklara tekabül ettiğini çalışmanın başında belirtmiştik. Diğer yandan halk kavramı, militleşmemiş yani siyasal bir topluluk olarak örgütlenememiş tek kelime ile devletleşmemiş toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu nedenle genellikle bir devletin nüfusunu halk olarak nitelendirmediği görülmektedir. Devletler ülkesi içinde yaşayan nüfusu millet olarak nitelerler. Ulus-Devlet kavramının gerçekçi bir yorumu (semyotiği) gerçekte tek bir halkın diğer halkları da içerecek biçimde milleti, milletin egemenliğin sahibi olması dolayısı ile de devleti temsil ettiğinin fark edilmesini sağlar. Bu durum, gerçekte millet bileşeni içinde yer almayan halkların, devlet aygıtları ve hukuk vasıtası ile yetkisizleştirilmesi anlamına gelir. Rigaux'un ifadeleri ile devam edecek olursak, “popüler imgelemde, ama aynı zamanda bilginler nezdinde de, her şey, sanki devlet kavramı her şeyi, halkı, halkları ve hukuku absorbe etmiş gibi cereyan etmektedir. Hukuksal pozitivizmin nihai fethi halk, devlet ve hukukun özdeşleştirilmesidir (karışıklığı demek daha yerinde olur).” Sadece ulusal boyutta değil uluslararası düzlemde de “halkların sözüne, Şart'ın altına imza koyan hükümetlerin temsilcileri tarafından el konulduğundan, halk artık -1945 Şartı'nın “Biz, Birleşmiş Milletler halkları” anlamında- yalnızca simgesel bir resim sergilemektedir. Halkların devlet aygıtları tarafından boyunduruk altına alınması, uluslararası hukuksal düzenin örgütlenmesinde açıkça ortaya çıkmaktadır: iç düzende olduğu gibi halklar kendilerini yalnızca devlet tarafından oluşturulmuş politik kurumlar vasıtasıyla ifade etmektedirler, onlar uluslararası düzende devletler tarafından temsil edilmekte ve bir devlet içinde güç sahibi olmayı başarmamış olanlar sesten yoksun kalmaktadırlar. Uluslararası kurallar, yalnızca kendilerinin temsil edildiği uluslararası örgütlerde hazırlanan devletlerarası antlaşmalarla konmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın yargı yetkisine yalnızca devletler başvurabilmektedir.” Bkz. Rigaux, “Azınlıklar Hukuku Tanımlama Sorunları”, s.55-56. Nitekim bazı yazarlar, Birleşmiş Milletler adının –özellikle millet ve halk kavramlarının özdeş kabul edildiği durumlarda- yanıltıcı olduğunu ve doğru olan tabirin ‘Egemen Devletler Meclisi’ olduğunu belirtmektedir. Hüseyin Kalaycı, “Kendi Kaderini Tayin Kimin Hakkı ?”, **Doğu-Batı**, Sayı:47, (Kasım Aralık Ocak 2008-2009), s.229

Bu açıklamalardan sonra şunlar söylenebilir; MSHUP md. 27, ulusal ve uluslararası düzeyde kolektif olarak siyasal ve hukuk sistemine dahil edilmeyen ulusal azınlıklara ilişkin tutumu devam ettirmekte, azınlık mensubu bireyleri hak sahibi öznel olarak tanımlamaktadır. MSHUP, md.27, bu durumda devletlere vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu söylenen azınlık mensubu bireylerin varlığını etnik, dilsel ve dini kökenlerini de dikkate alarak kabul etmektedir. Ancak bu kabul sadece olgusal bir kabul ile sınırlı kalmakta ve çalışmanın birinci bölümde açıkladığımız farklılığı dikkate alan bir haklar rejimi sağlamamaktadır. Zira devletin yükümlülüğü müdahale etmeme ile sınırlı tutulmuştur. MSHUP md.27, 1948 tarihli İHEB de öngörülen ilgili hakların üzerine bir şey koymamaktadır.

olarak azınlıkların değil insan hakları açısından azınlık grubuna mensup bireylerin korunması söz konusudur.⁸⁴⁰

MSHUP md.27, BM seviyesinde azınlık hakları ile ilgili temel hükmü temsil etmeye devam etmekteyse de azınlıkların korunmalarının genişletilmesinde devletleri zorlayıcı yaklaşım sağlamamaktadır. Madde garip bir biçimde tasarlanmıştır ve devletlerin çoğunluğu homojen grupları ihtiva ederken, azınlık konusunun devletlerin çok azını ilgilendirdiği anlamı vardır. Bu ifadenin arkasında yatan amaç sadece uzun süreli var olan ve hukuken tanınan azınlıkları korumak ve yeni azınlık gruplarının oluşumunu ve tanınmalarını önlemek veya cesaretlerini kırmak gibi görünmektedir. Bu ifade tarzı devletleri kendi sınırları içinde azınlıkların varlığını inkara davet etmektedir. Birçok devlet gerçekten bu şekilde davranmaktan çekinmeyecektir.⁸⁴¹

MSHUP'ın azınlıklar için getirdiği yegane olumlu katkı; Ek İhtiyari Protokolün 1. maddesinin İnsan Hakları Komitesine bireysel başvuru hakkını tanımış olmasıdır. Gerçekten de “Bu Protokole Taraf haline gelen Pakta Taraf bir Devlet, kendi egemenlik yetkisine tabi bulunan ve Sözleşmede düzenlenen haklarının bu Taraf Devlet tarafından ihlal edildiğini iddia eden bireylerin yapacağı şikayetleri, Komitenin alma ve değerlendirme yetkisini tanır. Ancak hem Pakta hem de Ek İhtiyari Protokole çekince koymak mümkün olduğundan 27. maddeye ve Protokolle öngörülen şikayet prosedürüne çekince koyan bir devlet (Türkiye ve Fransa gibi)⁸⁴² için bu zorlayıcılık söz konusu

⁸⁴⁰ Rigaux, **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**, Tartışmalar bölümünde sorulan bir soruya verilen yanıt. s.90

⁸⁴¹ Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, s.108, 117

⁸⁴² Türkiye Ek ihtiyari Protokole iki beyan ve bir çekince ile taraf olmuştur. Bunlar;

Birinci Beyan:

“Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye ilişkin üç beyanının ve Sözleşmeye koyduğu çekincenin bu ihtiyari Protokol için de geçerli olduğunu beyan eder.”

İkinci Beyan:

“Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün birinci maddesini, Komiteye, Sözleşme'de yer alan haklardan herhangi birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden, Türkiye Cumhuriyetinin yargı yetkisine bağlı bireylerin şikayetlerini alma ve inceleme yetkisi verdiği şeklinde yorumlar.”

Çekince:

“Türkiye Cumhuriyeti, Protokol'ün 5/2 (a) sayılı maddesine, Komite'nin yetkisinin:

a) bireyler tarafından iletilen şikayete konu sorunun, başka bir uluslararası çözüm veya soruşturma usulü tarafından, zaten incelenmiş veya incelenmekte olduğu durumlara ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamadığı,

olmayacaktır. “Komite, Sözleşmeye Taraf olup da bu Protokole taraf olmayan bir Devlet hakkında yapılan şikayetleri alamaz.” diyen Ek İhtiyari Protokolün 1. maddesi, MSHUP md. 27’de öngörülen haklarının ihlal edilmesi durumunda, azınlıklara ihlalcı devlete karşı, İnsan Hakları Komitesi’ne bir şikayet imkanı vermektedir

Konumuz açısından bakıldığında gerek İHEB’in gerekse de MSHUP’ın azınlık mensubu bireylere tanıdığı ana dilini kullanma hakları, hoşgörü temelli haklardan fazlası değildir. Yani devletin bireylerin dile ilişkin tutumlarına karışmasını önleyen negatif özgürlük anlayışı, dilin kullanımına ilişkin hakların sınırını belirlemektedir. Her iki belgede de devletlere pozitif bir ödev yüklenmediği için dilsel azınlık grupları ve gruplara mensup bireyler, her hangi bir destekten yararlanmayı adı geçen belgelere dayanarak isteyemez. Dolayısı ile her iki belgenin de dille ilgili hükümleri, ulusal azınlıklar için dilin araçsal işlevinin yerine getirilmesini sağlayan haklar (ana dilini kullanma, ifade hürriyeti) dışında yani dilin kültürel kimlik boyutu ve kültürel kimliğin geliştirilmesi hakları⁸⁴³ açısından yeterli bir güvence teşkil etmez. Arzoz’un belirttiği gibi, 27. madde hükmünü, devlete pozitif edimler yüklediği şeklinde yorumlayan yazarlar bile (aslında) devletlerin -azınlıklar için- özel eylem ve tedbirleri etkin hale getirmediğinin farkındadır. Kısacası yazarlar, maddeyi amaçsal yoruma tabi tutarken devletler ise maddenin lafzi yorumu ile yetinmektedir.⁸⁴⁴

IV. ANA DİLİN EĞİTİMDE KULLANILMASI

Azınlık dilleri hakları savunucuları ve dilbilimciler, dilin sürdürülmesi, canlandırılması ve geliştirilmesi konusunda azınlık dilinin eğitimde kullanılmasına

b) Protokol’ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri veya Protokol’ün Türkiye Cumhuriyeti açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal sınırları içerisinde meydana gelebilecek fiiller, ihmaller, gelişmeler veya olaylara ilişkin bir karardan kaynaklanan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimleri ile sınırlı olduğu,

c) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 26. maddesinin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikayetlerde, söz konusu Sözleşme’de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atfı yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikayet bildirimlerini kapsamadığı yönünde çekince koyar.”

⁸⁴³ MSHUP md. 27’nin aksine sonradan ilan edilen bazı uluslararası bildireler ve imzaya açılan sözleşmeler kültürel kimliğin geliştirilmesi hakkını tanımaktadır.

⁸⁴⁴ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.9

dikkat çekici bir önem atfetmektedirler.⁸⁴⁵ Bir AGİT Raporu, dilin eğitimde kullanılmasını ana dilini kullanma hakkının doğal uzantısı olan bir hak olarak görmüştür.

“Ulusal bir azınlığa mensup bir kişinin temel bir insan hakkı olan kendi dilini kullanma hakkı, doğal olarak kendi dilini bilme ehliyetine bağlıdır. Hague Tavsiyelerinde belirtildiği gibi, ‘ulusal azınlıklara mensup kişilerin kültürel kimliklerini sürdürme hakları ancak eğitim sürecinde kendi ana dillerini tam olarak öğrenmeleri halinde gerçekleşmiş sayılır.’ Dilin sözel boyutu aile içinde aktarılabilirse de yazılı ve edebi boyutları ancak eğitim kurumlarında öğretilmek yolu ile bireyler intikal eder.”⁸⁴⁶

Okullarda azınlık dilinin kullanılması ile ilgili olan ilk çalışmalardan biri 1951 yılında UNESCO tarafından yürütülmüştür.

UNESCO’nun raporuna göre, resmi olarak tanınmış ulusal dilin ana dili farklı olanlarca da kullanılmasında mutlak bir ısrarın, farklı ana dili olanlar üzerinde negatif etkiler doğuracağı muhakkaktır. Ayrıca bu tür bir ısrar, yerel grupların ulusal yaşama katılmasını da engelleyecektir. Her halukarda, ulusal çıkarların eğitimin ilerletilmesi ile optimum düzeyde gerçekleşeceği açıktır. Ancak, eğitimin ilerletilmesi gerekliliği düşüncesi, yerel dillerin eğitim dili olarak kullanılmasının desteklenmesini gerektirebilir.⁸⁴⁷

Aşağıda inceleyeceğimiz uluslararası hukuk belgelerinin birçoğunda devletlerin azınlık dilinde eğitim konusunda açıkça tanımlanmış bir yükümlüğü bulunmadığı görülmektedir. Devletin azınlık dilinin eğitiminde açıkça tanımlanmış bir yükümlülüğünün bulunmayışı bizi başka bir temel soruyu cevaplamaya zorlamaktadır: Bu, dilsel azınlık topluluğunun, azınlık dilinin eğitimi konusunda, eğitimin dizaynı ve kontrolündeki rolü ne olmalıdır sorusudur?⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.109

⁸⁴⁶ OSCE Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area, (The Hague: OSCE, 1999 Section I (C), 1’den aktaran Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.109

⁸⁴⁷ The Use of Vernacular Languages in Education (1953) UNESCO, Paris, at p.690’dan akataran De Varrenes, **Language, Minorities and Human Rights**, s.198.

⁸⁴⁸ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.111

Devlet, kendisi azınlık dilinde eğitim hizmeti sunmadığında, -dilsel azınlığı ve dilinin varlığını reddetmiyorsa- dilsel azınlık grubunun, azınlık dili eğitiminde üstleneceği fonksiyonlar konusunda da bir karar almalıdır. Devletin azınlık dilinde eğitim vermektten hangi sebeple olursa olsun kaçınması, azınlık grubunun kendi dilinin eğitimi üzerinde kontrol sahibi olması konusundaki taleplerinin normatif gücünü artırmaktadır. Yani devletler ulusal azınlık dilinde eğitim söz konusu olduğunda iki seçenikle karşı karşıyadır:

- a.Azınlık dilinde eğitim vermek
- b.Eğitim hizmetleri konusunu azınlıklara devretmek

Ancak uluslararası hukuk belgelerinin bu iki seçenek için de tatmin edici çözüm sunmadığı görülmektedir.

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ

Eğitim alanında ana dilde eğitimi öngören ilk BM sözleşmesi olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) Yerli Halklar ve Kabilelerin Korunması ve Bütünleşmesi ile ilgili 107 No'lu Sözleşmesinde, söz konusu halklara mensup çocuklara ana dillerinde, bu mümkün değilse gruplarında en sık konuşulan dilde okuma yazma öğretilmesi hükmü getirilmektedir (madde 23). Sözleşme'nin dikkat çeken noktası aynı maddenin ikinci fıkrasında, ana dilinden resmi ya da ulusal dile aşamalı-bir geçişin istenmesidir. Bu sözleşmenin yerini alan 169 No'lu Sözleşme'de bu ifade, bu kişilerin ulusal ya da resmi dilde yeterlilik kazanmalarını sağlayacak önlemlerin alınması şeklinde değiştirilmiştir. Devletlerin bu halkların ana dillerini korumak için 'mümkün olduğu ölçüde' 'uygun' önlemler alacağı üçüncü fıkrada yer almaktadır.⁸⁴⁹

UÇÖ'nün 107 nolu sözleşmesini, 14 Aralık 1960'da kabul edilen ve 22 Mayıs 1962'de yürürlüğe giren 'Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme' (EAKS) izlemiştir.⁸⁵⁰ Sözleşmenin 2(b) maddesine göre bir devlette izin verildiğinde "katılmanın ya da yazılmanın isteğe bağlı olması...koşuluyla öğrencilerin aileleri yada yasal vasilerinin

⁸⁴⁹ Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.109

⁸⁵⁰ Sözleşmenin 9. maddesine göre çekince konulamayan sözleşmeye Türkiye taraf değildir.

isteklerine uygun bir eğitim vermek üzere din ve dil gerekçeleriyle ayrı eğitim sistem ve kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi” sözleşmenin birinci maddesi anlamında bir ayrımcılık sayılmaz denmektedir.

Bir diğer hüküm olan 5. maddenin (c) fıkrasında da “ ulusal azınlık üyelerinin, okullarının yönetimi dahil, kendi eğitim etkinliklerini yerine getirme ve her devletin eğitim politikasına göre kendi dillerini kullanma ya da öğretme ya da haklarını tanımak temel bir ilkedir.” denilmekte bu ilkenin sınırları şöyle belirtilmektedir;

- i. Bu hak, ulusal azınlık üyelerinin bir bütün olarak topluluğun kültür ve dilini anlamaktan topluluk etkinliklerine katılmaktan alıkoyacak ve ulusal egemenliği zedeleyecek biçimde kullanılamaz.
- iii. Bu gibi okullara devam, isteğe bağlıdır.

EAKS’ın, ilgili hükümlerinin dilsel azınlıklara eğitim konusunda destekleme hakları tanıdığı söylenebilir. Dilsel azınlıklara, dil nedeni ile farklı eğitim kurumları kurma ve sürdürme hakları tanınmış ancak ulusal azınlık üyeleri bu haklarını çoğunluğun dilini de öğrenme ve ulusal egemenliği zedelememe şartlarına bağlı olarak kullanacaklardır.⁸⁵¹

BM’nin bağlayıcı düzenlemelerine⁸⁵² bakıldığında Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmenin 2(b) ve 5(c) hükümleri dışında ulusal azınlıkların herhangi bir dilsel eğitim hakkı tanınmamıştır. Burada da dilsel haklar normatif temellerden uzak bir yaklaşımla, devletlere geniş bir takdir yetkisi tanır şekilde (bir devlette izin verildiğinde ibaresi) ilke

⁸⁵¹ May, **Language and Minority Rights**, s.188-189

⁸⁵² Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 18.12.1992 tarihli 47/135 sayılı kararı ile ilan edilen (bağlayıcılığı olmayan) Ulusal veya Etnik, Dilsel veya Dinsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge’de eğitimde ana dil konusuna madde 4 (3-4)’te değinilmiştir. Buna göre;

“3.Devletler, mümkün olduğu kadar, azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenmeleri veya anadillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır.

4. Devletler gerektiği takdirde, kendi ülkelerinde var olan azınlıkların tarih, gelenekler, dil ve kültürleri ile ilgili bilgiler almalarını özendirme için eğitim alanında tedbirler alır. Azınlıklara mensup olan kişiler, toplumun bütünü hakkında bilgi edinebilmek için yeterli imkanlara sahip olurlar.”

Özellikle 3. bendin dilsel azınlıklara kendi dillerinde eğitim alabilmeye yönelik destekleme haklarından yararlanabileceği ve devletlerin bunları sağlaması gerektiği söylenebilir. Ancak, Rehman’ın belirttiği gibi deklarasyon bir BM Genel Kurul kararıdır ve hukuksal bağlayıcılığı olmadığı gibi, deklarasyonun uluslararası hukuka etkisi de açık değildir. Rehman, “Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, s.111

temelinde uzlaşmaya dayalı, sınırlı bir çerçevede tanınmıştır. Şunu vurgulamak gerekir ki uluslararası enstrümanlarda genelde eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler devletin eğitim hizmetlerinde kullandığı dilin ailelerce de kabul edildiği ön kabulü üzerine kuruludur. Eğitim hakkı, sınırlı haklar öngören istisnalar hariç, bir kişinin kendi (ana) dilinde eğitim hakkını da kapsar şekilde düzenlenmemiştir.⁸⁵³

B. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ

İHAS'nin 1 No'lu Protokolünün eğitim hakkı ile ilgili 2. maddesinde Bu maddeye göre; “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.” Ana babanın dini ve felsefi tercihlerine saygı gösterilmesini öngören 2. maddenin eğitimde kullanılacak dil üzerinde bireylere bir hak tanımadığı görülmektedir.⁸⁵⁴

1. Belçika Dil Davası

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, ünlü Belçika dil davasında eğitim ve öğretimde kullanılan dil konusunda, İHAS md.14, ve 1. Ek protokolün 2. maddesini yorumlamıştır.

Mahkeme; 1. Protokolün 2.maddesinin 1.cümlesinde yer alan “Kimse eğitim hakkından mahrum bırakılamaz” hükmündeki negatif ifade tarzının, sözleşmeye taraf olan devletlerin harcamaları ya da katkılarıyla belirli bir türde ve düzeyde eğitim

⁸⁵³ Bkz. Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi md.13; İHAS 1. No'lu Ek Protokol md.2, Irk Ayrımcılığını Önleme Sözleşmesi md.5(e), (v); Çocuk Hakları Sözleşmesi md. 28 (1)

⁸⁵⁴ 20.3.1952 tarihinde kabul edilen 1. Ek Protokolün azınlık hakları tartışmalarının yapılmadığı ve evrensel insan haklarının bireyler için yeterli görüldüğü bir dönemde yapılmış olmasından etkilendiği söylenebilir. Nitekim, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, maddenin hazırlık çalışmalarında söz konusu hükmün amacının, anne-babaların çocuklarına o ülkenin dilinden başka bir dille eğitim verilmesi haklarına taraf devletlerce saygı gösterilmesi olmadığı belirtmiştir. 1951'de Protokol taslağını hazırlayan Uzmanlar Komitesi de söz konusu sorunun (ana dilde eğitim hakkı) etnik azınlıklar sorunuyla ilgili olduğu ve Sözleşmenin kapsamı dışında kaldığı görüşündedir.

verilmesinin istenebileceği bir eğitim hakkını doğurmadığı anlamına geldiğini, ancak buradan Devletin eğitim hakkını sağlamada olumlu bir yükümlülüğünün olmadığı anlamının da çıkarılamayacağı belirtilmekte ve ayrıca Sözleşmede eğitimin örgütlenme ve desteklenmesine ilişkin olarak hangi araçların kullanılacağı konusunda bir hüküm olmadığını ve 1. Ek Protokol m.2/1'de eğitimin yapılacağı dil konusunda da bir hükmün bulunmadığını vurgulamıştır.⁸⁵⁵

Mahkeme ayrıca, 1.Protokol'ün m. 2/1. cümlesindeki “anne-babanın dinsel ve felsefi kanaatlerine uygun eğitim isteme hakları”nın kapsamının anne-babanın dil tercihlerini kapsamadığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, Dinsel ve felsefi terimlerinin dil tercihlerini kapsayacak biçimde genişletilmesini terimlerin olağan anlamlarını zorlamak olarak görmüştür.⁸⁵⁶

Mahkeme, Ek Protokolün 2. maddesinin İHAS'ın 14. maddesi ile olan bağlantısına da değinmiştir. 14. maddenin bağımsız bir varlığı olmadığını, getirdiği güvencelerin Sözleşmedeki hak ve özgürlüklerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, 14. maddenin her türlü farklı muameleyi yasaklamamakta, eğer farklılaştırma hiçbir objektif ve makul sebebe dayanmıyorsa, eşit muamele prensibinin ihlal edildiği sonucuna varılmalıdır. Mahkeme, Ek Protokolün 2. maddesi ile 14. maddesinin birlikte okunmasından, anne-babanın çocuklarına tercih ettikleri bir dilde eğitim verilmesi hakkı çıkmadığına karar vermiştir. Ayrıca taraf devletler; egemenlik alanlarında bulunan kişilerin eğitim haklarını garanti ederken, örneğin dil sebebine dayanan bir ayrımcılık yapmadan Sözleşme'de tanınan hakları korumak durumundadırlar.⁸⁵⁷

Kısaca, mahkeme'ye göre 14. madde sadece sözleşmede yer alan haklardan yararlanmada (diğer başka sebep veya unsurlarla beraber) dil temelli bir ayrımcılığı yasaklamaktadır. Devletin ana babanın dilinde eğitim vermemesi prensip olarak dil

⁸⁵⁵ Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, s.152

⁸⁵⁶ Osman Doğru, “Belçika'da Eğitim Dili Davası (Esas HK., Özet)”, **İnsan Hakları Kararları Derlemesi Cilt Bir** içinde (36-46), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 1998, s.38, par..6; Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, s.153

⁸⁵⁷ Doğru, “Belçika'da Eğitim Dili Davası (Esas HK., Özet)”, s.39, par.9; Üzeltürk, “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı”, s.153

temelli bir ayrımcılık olarak değerlendirilememektedir. Zira Ek Protokolün 1. maddesi, ana babanın istediği dilde çocuğun eğitim alması hakkını öngörmemiştir.

2. Kıbrıs Türkiye'ye Karşı Davası

Belçika dil davasından sonra, İHAM 2001 yılında Kıbrıs v. Türkiye davasında⁸⁵⁸ verdiği kararında, eğitim hakkının belirli bir dilde eğitim görme hakkını içermediği görüşünü yinelemiştir. Ancak dava konusu olayın özellikleri de dikkate alınmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde (KKTC) yerleşik olan ve ilköğretimlerini Rumca yapan Rum çocuklarının ilköğretimden sonra eğitimin ikinci aşamasında Rumca değil de Türkçe veya İngilizce eğitim veren okullarda eğitim hayatlarına devam edebileceklerini öngören KKTC uygulaması dava konusu yapılmıştır. Türk hükümetine göre Kıbrıs Rumlarının eğitim hakları kısıtlanmamıştır. Rum çocuklar eğitimlerine Türkçe veya İngilizce veren okullarda devam edebileceklerdir.⁸⁵⁹

Mahkeme, Rum çocukların eğitimlerinin ilk aşamasında Rumca eğitim gördükleri dikkate alındığında, ikinci aşamasında eğitimlerine Türkçe veya İngilizce devam edebilecekleri yönündeki seçeneklerin gerçekçi olmadığını, aynı zamanda Rum ailelerin çocuklarının eğitimlerini ana dillerinde tamamlamaları isteklerinin de bu yönde olmadığını dikkate alarak İHAS'a ek 1.Protokolün 2. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Mahkeme burada kararını etkinlik üzerine kurmuştur.* Mahkeme, Kuzey Kıbrıslı Rum çocukların eğitimin ikinci aşamasında ana dilleri dışında başka bir dilde eğitim görecekt olmaları, eğitimden beklenen faydaların elde edilmesini engelleyeceği görüşündedir. Ayrıca Türk Hükümeti, Kuzey Kıbrıslı Rumların kendi

⁸⁵⁸ ECtHR, Appl. No. 25781/94, *Cyprus v. Turkey*, judgment of 10 May 2001

⁸⁵⁹ *Cyprus v. Turkey*, par.277

* İHAM kararlarında, müessiriyet/etkilik prensibinin üzerinde özellikle durulduğu görülmektedir. Mahkeme, birçok kez Sözleşme'nin içerdiği hakların, teorik ve göstermelik değil, pratik ve etkin şekilde kullanılabilmesini garanti ettiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, sözleşmenin yorumlanmasında da haklar ve özgürlüklerin sadece formel olarak tanınmış olması ile yetinilmemeli, fakat ilgili bireylerin bunlardan etkin bir biçimde yararlanabilmelerinin garanti edilmiş olması gereği üzerinde de durulmalıdır. Julie Ringelheim, "Integrating Cultural Concerns in the Interpretation of General Individual Rights-Lessons from the International Human Rights Case Law", United Nations Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Fortieth session Geneva, 28 April-16 May 2008 Day of General Discussion Right to take a part in cultural life (article 15/(1) (a) of the Covenant) Friday 9 May 2008, s.4

dillerini ve kültürlerini çocuklarına iletmek isteğini dikkate almamıştır. Komisyon'un Raporu bu konuda daha açıktır: Eğitime Türkçe veya İngilizce verilen okullarda devam edilmesi (seçeneği), kendi etnik ve kültürel kimliklerini korumak yönünde meşru istekleri olan kişilerin ihtiyaçları ile bağdaşmamaktadır.⁸⁶⁰ Kıbrıs v.Türkiye davasında Mahkeme katı duruşundan uzaklaşmış görünmektedir. Mahkeme her ne kadar ana dilde eğitim hakkını tanımamışsa da mahkemeye göre, eğer eğitim sistemi ilköğretimde ana dilde eğitim hakkını öngörmüşse, otoriteler, eğitimin ikinci aşamasında da aynı hakkı tanımak zorundadır.⁸⁶¹ Bir yoruma göre mahkemenin bu kararı azınlıklar için ana dilde eğitim için koruyucu bir ilk adımdır ve bu karar, ana dilde eğitim hakkına sahip olup da daha sonra bu haktan mahrum edilen azınlık gruplarının durumlarını değerlendirmek için bir kriter olabilir.⁸⁶²

Mahkemenin kararında genel olarak adadaki ve özel olarak da Kuzey Kıbrıs'taki özgül durum dikkate alınmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Hükümeti daha önce Rumca eğitim veren ikinci derecedeki okulları kapatmıştı ve çocuklarını Güney Kıbrıs'a gönderen ailelerin Kuzey Kıbrıs'a dönüşleri engellenmişti. Bununla beraber Mahkeme azınlık dilinde eğitim verilmesinin engellenmesini eğitim hakkının özünün ihlali olarak görmüştür.⁸⁶³

İHAS'ın Azınlıklar Protokolünde ise azınlık dili eğitimi hakkı konusunda daha açık, anlaşılır ve net ifadeler kullanılmaktadır. Azınlıklar Protokolü'nün, 8/1. maddesi şöyle demektedir: "ulusal bir azınlığa mensup herkes, azınlıkların coğrafi dağılımına ve yerleşimine bağlı olarak, uygun ve yeterli sayıda okulda ve devletin diğer eğitim ve öğrenim kurumlarında, kendi ana dilini öğrenme ve kendi ana dilinde eğitim alma hakkına sahiptir." Ancak hatırlatmak gerekir ki Azınlıklar Protokolü, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmemiştir ve dolayısı ile herhangi bir uluslararası bağlayıcı yükümlülük tesis etmemektedir⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ *Cyprus v. Turkey*, par. 277-278-478

⁸⁶¹ *Cyprus v. Turkey*, par. 278.

⁸⁶² Medda-Windischer, "The Jurisprudence of the European Court of Human Rights". **European Yearbook of Minority Issues**, Volume 4 içinde (445-469), Leiden: Nijhoff." 2004/5, s.469; dan aktaran Van Bossuyt, "Fit for Purpose or Faulty Design?", s.12

⁸⁶³ Ringelheim, "Intergrating Cultural Concerns in the Interpretation of General Individual Rights, s.9

⁸⁶⁴ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.110

C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Çerçeve Sözleşmede dilsel azınlıkların eğitim hakkına ilişkin temel hüküm 14. maddedir. Ulusal bir azınlığa mensup herkesin kendi azınlık dilini öğrenmesi hakkını tanıyan Çerçeve Sözleşmenin 14. maddesi şöyledir;

- “1. Taraflar ulusal azınlığa mensup her bireye azınlık dilini öğrenme hakkını tanımayı taahhüt ederler.
2. Ulusal azınlıklara mensup kişilerin geleneksel olarak ya da önemli sayıda yaşadıkları bölgelerde, yeterli talep varsa, Taraflar, mümkün olduğu ölçüde ve kendi eğitim düzenleri çerçevesinde, bu azınlıklara mensup kişilerin azınlık dilinin öğretilmesi ya da bu dilde eğitim görmeleri için yeterli fırsatlara sahip olmasını sağlamaya gayret ederler.
3. Bu maddenin 2. paragrafı, resmi dilin öğrenilmesi ya da bu dilde eğitim yapılması saklı tutularak uygulanır.”

Birinci fıkraya göre taraf devletler azınlığa mensup bireylerin *kendi* dillerini öğrenme hakkını tanımaktadırlar. Ancak 14. maddenin birinci fıkrası, “taraflar, eğitim düzenleri çerçevesinde, ulusal azınlığa mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkına sahip olduğunu tanırlar” diyen 13. maddenin birinci ve “ bu hakkın kullanımı Taraflara herhangi bir mali yükümlülük getirmez” diyen ikinci fıkraları ve “bu çerçevede Taraflar, diğerlerinin yanı sıra, öğretmen eğitimi ve ders kitaplarına ulaşmada yeterli fırsatları sağlar ve farklı toplulukların öğrenci ve öğretmenleri arasında ilişkileri kolaylaştırırlar.” diyen 12. maddenin 2. fıkrası ile beraber değerlendirilmelidir.

Üç maddenin zikredilen hükümleri içinde kilit konumda olanı, 13. maddenin 2. fıkra hükmüdür. Hüküm açık bir biçimde ulusal azınlığa mensup kişilerin kendi eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve yönetme hakkının kullanılmasının devlete mali bir yükümlülük getirmeyeceğini belirtmektedir.⁸⁶⁵ Ulusal azınlığa mensup bireyler kendi eğitim kurumlarını kendi imkanları ile oluşturacak ve yöneteceklerdir(md.14/1).

⁸⁶⁵ Çerçeve Sözleşmenin açıklayıcı raporu da md.13/2'nin açık hükmünü teyit eder.

Devletin yükümlülüğü hukuk düzeni içinde böyle bir talep ve teşebbüs olduğunda reddetmemek ve engellememekle sınırlıdır.⁸⁶⁶

14. maddenin ikinci paragrafında azınlıklara mensup bireylerin azınlık dilini öğrenmesi ya da bu dilde eğitim görmesi için yeterli fırsatlara sahip olmasını sağlamaya ‘gayret edecekleri’ bildirilirken, Taraf Devletlere azınlık dilinde eğitim veya azınlık dilinin öğretimine izin verme seçenekleri sunulmaktadır. Devletin her iki seçeneğe ilişkin taahhüdü, ‘Ulusal azınlıklara mensup kişilerin geleneksel olarak yaşadıkları veya çok sayıda buldukları yerlerde’ (coğrafi sınırlama) ve ‘yeterli talep olması halinde’ (beşeri sınırlama) geçerli olacaktır. Ayrıca Taraf Devletler bunu ‘kendi eğitim sistemleri içinde’, ‘mümkün olduğu kadar’ gerçekleştirmeye çalışacaklardır.⁸⁶⁷

Her ne kadar 13. maddenin 2. fıkrasında azınlıkların kendi eğitim ve öğretim kurumlarını kurma hakkının, devlete herhangi bir mali yükümlülük getirmeyeceği söyleniyorsa da devletler isterlerse azınlıklara mali, idari ve teknik destekte bulunabilirler. Nitekim m.14/2 hükmü, örtülü bir biçimde de olsa devlet desteğinin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Md.12/2 hükmü ise “bu çerçevede Taraflar, diğerlerinin yanı sıra, öğretmen eğitimi ve ders kitaplarına ulaşmada yeterli fırsatları sağlar ve farklı toplulukların öğrenci ve öğretmenleri arasında ilişkileri kolaylaştırır” diyerek, daha açık bir biçimde devletin (isterse) destekte bulunabileceğini belirtir. Fıkranın yazılış biçimi mali, idari ve teknik olası zorluklar nedeniyle devletlerin bu konuda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu göstermektedir. ‘Yeterli imkanlara sahip olmasını sağlamaya gayret ederler’ ifadesinin kullanılmış olması da, uygulamanın devletin kullanılabilir kaynaklarına bağlı olduğunun bir göstergesidir.⁸⁶⁸

14. maddenin 3. fıkrasına göre ise azınlık dilinin öğretilmesi ya da azınlık dilinde eğitim, resmi dilin öğrenilmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmamaktadır.⁸⁶⁹ Buna göre azınlık dilinin öğretilmesinin ya da azınlık dilinde eğitimin resmi dilin

⁸⁶⁶ Açıklayıcı Rapor’da bu okulların özellikle eğitim standartları açısından diğer eğitim ve öğretim kurumları gibi denetlenebileceği, kurallara uygun çalıştıkları takdirde verdikleri diplomaların resmi olarak tanınacağı belirtilmekte ve ilgili yasal düzenlemelerin de objektif kriterlere dayanması ve ayrımcılık içermemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

⁸⁶⁷ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.137

⁸⁶⁸ Çavuşoğlu, “Azınlık hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.135

⁸⁶⁹ Çavuşoğlu. “Azınlık hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.135

öğretilmesini veya bu dilde eğitim verilmesini engellemeyecek şekilde uygulanacaktır. Açıklayıcı raporda da resmi dilin bilinmesinin sosyal dayanışma ve bütünleşme için bir etken olduğunun altı çizilmektedir.

Dunbar'a göre Çerçeve Sözleşmenin 14. maddesi sorunlu görünmektedir. Maddenin 1. paragrafında bir ulusal azınlığa mensup herkesin kendi ana dilini öğrenmeye hakkı olduğu belirtilirken, açıklayıcı raporun 74. paragrafında da ana dilini öğrenme hakkının, ulusal azınlık mensuplarının kültürel kimliklerini koruma ve geliştirme ile ilgili olduğunu ve buna bir istisna getirilemeyeceğini belirtmektedir. Ancak bu hakkın nasıl hayata geçirileceği sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çerçeve Sözleşmenin 13. maddesinin 2. paragrafı göz önüne alındığında, ana dilin öğrenilmesi hakkının realize edilmesi büyük ölçüde ulusal azınlıkların özel çabalarına bırakılmış olmaktadır. Açıklayıcı raporun 75. paragrafı devletlere geniş bir takdir yetkisi tanırken, 76. paragraf takdir yetkisinin devletler tarafından tek başına kullanılacağını belirtmektedir. Yani azınlıkların eğitim kullanılacak dilin belirlenmesinde bir rolü yoktur. Kısaca belirtmek gerekirse, devlete pozitif ödevler olarak tahmil edilen sorumluklara bağlanan tüm bu şartlar (yeterli sayı ve talep, devletin takdir yetkisi ve bu yetkiyi tek başına kullanacak olması, finansal, idari ve teknik imkansızlıklar, devlete mali yük getirmeme vs...) dikkate alındığında, Çerçeve Sözleşme'nin azınlık dilinin öğretilmesi veya eğitimde kullanılmasına ilişkin hükümleri-diğer birçok hükmü gibi- etkin bir hak kullanımı sağlamaktan uzaktır.⁸⁷⁰

Çerçeve Sözleşmenin dilsel azınlıkların eğitimi ile ilgili hükümlerinin, dilsel haklar alanında daha önce gördüğümüz sınıflandırmalar temelinde bir değerlendirmesi yapıldığında, ulusal azınlıklara tanınan eğitime ilişkin dilsel hakların hoşgörü temelli haklar düzeyini aşmadığı görülmektedir. En fazla göçmen azınlıkları⁸⁷¹ tatmin

⁸⁷⁰ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.111

⁸⁷¹ Sözleşme hükümleri ulusal azınlıkların korunması amacı ile yapılmış olmasına rağmen ulusal azınlıkların talepleri ile sözleşmenin öngördüğü haklar ve güvence sistemi arasında büyük fark vardır. Dilsel hakları savunma argümanları hatırlandığında sözleşmede tanınan hakların düzenleme biçimi göçmen azınlıklar için kaleme alınmış gibidir.

Nitekim, genel ilkeleri belirlenen Çerçeve Sözleşmede, geleneksel azınlıklarla yeni azınlıklar arasında ayırım yapılmayarak ve vatandaşlıkla azınlık arasında bir bağlantı kurulmayarak, azınlıkların daha geniş tanımlanabilmesine olanak verilmiştir. Virtanen, "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım", s.123

edebilecek çerçeve sözleşme hükümleri, ulusal azınlıklara en başta kendi dillerinde eğitim yolu ile devam ettirebilecekleri dilsel/kültürel kimliklerini⁸⁷² devam ettirme konusundaki iradelerine⁸⁷³ yeterli ve etkin koruma sağlamamaktadır.⁸⁷⁴

Çerçeve sözleşmede yer alan hükümlerin çoğu doğrudan uygulanabilir olmayıp, amaçları belirtilerek devletlere uygulama konusunda geniş takdir yetkisi vermektedir. Çerçeve Sözleşmenin tarafların izlemeyi yüklenecikleri ilke ve hedefleri açıklayan program tipi hükümler içeren bir sözleşme olması tercih edilmiştir. Çerçeve sözleşme, genel politika hedefleri çerçevesinde konsensüse varmayı hedefleyen bir ‘soft law’ örneği olarak değerlendirilebilir.⁸⁷⁵

⁸⁷² Sözleşmenin Giriş Bölümünün 7. paragrafında, “Çoğulcu ve hakiki bir demokratik toplumun, her bir kişinin üyesi bulunduğu ulusal azınlığın etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğine saygı gösterilmesini değil, ama bunun yanı sıra onların bu kimliklerini ifade etmelerine, saklı tutmalarına ve geliştirmelerine elveren uygun koşulların yaratılmasını gerektirdiğini değerlendirerek; ...” denilerek kültürel kimliğin korunması amacı belirtilmiştir.

⁸⁷³ Çerçeve Sözleşme md.3/2 hükmü : “Ulusal azınlığa mensup her kişi, kendisine bu azınlığın üyesi olarak muamele yapılmasını ya da yapılmamasını serbestçe seçme hakkına sahiptir ve bu seçimi veya bu seçimiyle bağlantılı hakların kullanımı herhangi bir olumsuzluğa neden olmaz.”

⁸⁷⁴ Sözleşmenin md.5/2 hükmü: “Genel bütünleşme politikaları doğrultusunda alınan önlemler saklı kalmak kaydıyla, Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi istençlerine karşı asimilasyonu amaçlayan politika ve uygulamalardan kaçınırlar ve bu kişileri böyle bir asimilasyonu amaçlayan herhangi bir eyleme karşı korurlar.” Sözleşmenin bu maddesi özellikle dikkat çekicidir. Öncelikle devletlerin bütünleşmeden kastettikleri ile azınlıkların asimilasyondan kastettikleri aynı şeydir. İkinci olarak ulusal azınlıklara mensup kişilerin asimilasyonu örtülü olarak desteklenmektedir. Öyle olmasaydı, sözleşme metnine kişilerin kendi istençlerine karşı asimilasyonunu amaçlayan politika ve eylemlerden kaçınırlar ifadesi konulmazdı veya asimilasyona ilişkin bu cümle farklı biçimde ifade edilebilirdi. Örneğin ...politikaları uygulayamazlar ve eylemleri yapamazlar denilebilirdi. Üçüncü olarak azınlıkların asimilasyonu çabası üçüncü kişiler tarafından da yürütülebilse bile asimilasyon eylemleri tarihi, fail olarak devletleri göstermektedir. Bir değerlendirme yapmak gerekirse, sözleşme hükümleri dilsel azınlıklara yeterli güvence sağlamadan da devletin ve çoğunluğun asimilasyon baskısına sınır çekebileceğini izlenimi vermektedir. Sözleşme, gönüllü olacağı varsayılan asimilasyona ve dilsel azınlık mensubu bireylere bir davetiyedir.

⁸⁷⁵ Ulusal Azınlıkların Haklarına Dair Tavsiyede, Sözleşmenin ifadesinin zayıf olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, belirsiz bir şekilde tanımlanan ilke ve hedeflerin üye devletler için bir yükümlülük oluştururken, bireylerin hak olarak Sözleşmeye dayanamayacağı ifade edilmiştir. Tavsiyede denetleme mekanizmasının zayıf olduğuna ve neredeyse tamamen devletlerin kendilerine bırakıldığına da işaret edilmektedir. Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.121-122.

D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI

Dilin devam ettirilmesi konusunda pozitif hakların hayati önemine rağmen Azınlık Dilleri Şartında hak temelli yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Öyle ki, Azınlık Dilleri Şartı azınlıkların dilsel haklarından söz etmemektedir. Şartta hak terimi kullanılmadan dilin kullanılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır.⁸⁷⁶

Eğitimle ilgili konular şartın 8. maddesinde düzenlenmiştir. Şartın eğitimle ilgili 8. maddesine göre taraf devletler, okul öncesi eğitimden, üniversiteye kadar tüm aşamalarda azınlık veya bölgesel dilinin öğretilmesine veya eğitimin azınlık dilinde yapılmasına imkan tanıyacaklardır (m.8/1/a-e). Şarta taraf olan devletler şu yükümlülükleri üstleneceklerdir: Okul öncesi eğitim (a), ilköğretim ve eğitim(b), ortaöğretim(c), meslek ve teknik eğitim (d) ve üniversite öğreniminin (e) her bir aşamasında geçerli olmak üzere, eğitimin ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde olmasını sağlamak; veya eğitimin önemli bir bölümünü ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde olmasını sağlamak; veya ilköğretimden itibaren geçerli olmak üzere, ilgili bölgesel veya azınlık dillerinin ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak. Getirilen seçenekler söz konusu dilde eğitimin devletçe yapılmasından, devletin bu alanda söz sahibi olmaması halinde izin verme ve desteklemeye doğru giden bir sıra izlemektedir.⁸⁷⁷

Okul öncesi eğitim (m.8/1/a.iii), ilköğretim (m.8/1/b.iv), orta öğrenim, (m.8/1/c.iv), meslek ve teknik eğitim (m.8/1/d.iv), aşamalarında yukarıda belirtilen seçeneklerin uygulanması, ailelerin isteğine ve yeterli sayıda öğrenci olmasına bağlıdır.

Sözleşmeye taraf devletler, yüksek öğrenim kurumlarında devletin rolü ile ilgili bir nedenle azınlık dilinde eğitim veya azınlık dilinin öğretilmesine ilişkin hükümleri uygulayamıyorlarsa, bölgesel veya azınlık dillerde üniversite ya da diğer yüksek öğrenim kurumlarının açılmasına, veya bu dillerin üniversitelerde veya yüksek

⁸⁷⁶ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.109

⁸⁷⁷ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.162, 185-186, dpn.80

okullarda ders olarak okutulmasına destek vermek ve/veya izin vermek durumundadır.(m.8/1/e.iii)

Ayrıca yetişkinler için tamamen ya da büyük kısmı bölgesel veya azınlık dillerde verilen kurslar ve sürekli eğitim kursları sağlanmasını düzenlemek; veya bu dilleri yetişkinlere yönelik kurslarda ya da sürekli eğitim kurslarında ders olarak vermek; veya kamu kurumları yetişkin eğitimi konusunda kendileri uzman değil ise, bu dillerin yetişkin kurslarında öğretilmesi ya da sürekli eğitim dersi olarak verilmesini desteklemek ve/veya teşvik etmek (m.8/1/f.).

Taraf Devletler, bölgesel veya azınlık dilini yansıtan, kültürün ve tarihin öğretilmesini sağlayacak düzenlemeler de yapacaklardır. (m.8/1/g)

Eğitimle ilgili 8. maddenin a'dan g'ye kadar olan paragraflarından, Taraf Devletlerce kabul edilenleri uygulamaya koyacak öğretmenlere temel ve ileri eğitim sağlanması da devletlerin yükümlülüğündedir. (m.8/1/h)

Eğitimle ilgili bir diğer önemli konu da bölgesel veya azınlık dillerin geleneksel olarak konuşulduğu yerler dışında da Taraf Devletler, bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sayısı eğer bunu meşru kılıyorsa eğitimin tüm basamaklarında bölgesel veya azınlık dillerde eğitim yapılmasını sağlayacak, teşvik edecek veya izin vereceklerdir. (m.8/2)

Belirtilmesi gereken bir diğer husus, Şarta Taraf Devletlerin, bölgesel veya azınlık dillerin kullanıldığı topraklarda, bu dillerin her birinin durumuna bağlı olarak üstlendiği yükümlülükleri devletin resmi dil(ler)inin öğretilmesi hakkına hanel getirmemek koşuluyla yerine getirecekleridir.

V. DİLSEL KİMLİĞİN KORUNMASI HAKKI

Dilin iletişim aracı olmasının yanında kültürel kimliğin bir ifade biçimi ve sembolü ve taşıyıcısı olduğunu belirtmiştik. Gerçekten de dil kişilerin kim oldukları sorusunun belirleyen temel unsurlardan biri, yani kişisel kimliğin parçası bazen de tek ifade biçimi olabilir. Dil birey ve grup kimliğinin ifadesi olarak anlaşılınca, dilsel

kimliğin korunması hakkı, devlet kurumlarınca desteklenen egemen dillerin baskısına karşı bireylerin kamusal destekten yoksun olan ana dillerinin korunmasını gaye edinir ve bu yönde dil politikalarının asimilasyonu değil dilsel korumaya hizmet etmesini talep eder.⁸⁷⁸ Farklı dilsel kimlikler söz konusu olduğunda talep edilen hoşgörü değil dilsel kimliğin tanınmasıdır. Tanınma ise –birçok sorunu ihtiva etmekle beraber- kimliğin desteklenmesini yani pozitif bir yükümlülüğü ifade etmektedir.⁸⁷⁹

Uluslararası düzeyde bağlayıcılığı olan belgelere bakıldığında özellikle son yirmi yılda ana dilin kullanılması ile birlikte dilsel/kültürel kimliğin korunmasına da yer verildiği görülmektedir.

Azınlıklardan söz eden ilk belge olan MSHUP' nın 27. maddesinde dilin kullanımının engellenemeyeceğinden söz edilmesine rağmen azınlık dilsel kimliğinin korunmasından söz edilmemektedir.

A. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ

İHAS'ta da dilsel kimlik veya kültürel kimlik hakkına ilişkin herhangi bir hüküm yoktur. Ancak dilsel/kültürel kimliğin ifade edilmesi, kültürel kimlik etrafında örgütlenme ile bağlantılı olarak kültürel kimlik sorunu İHAM önüne gelmiştir. Azınlıklar konusundaki İHAM içtihadının temkinli bir ilerleme gösterdiğine işaret edilmiştir. İHAM, özellikle 2000'li yılların başından itibaren İHAS'taki bazı hükümleri azınlıkların korunması konusunda kullanmaya başlamıştır.⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Daniel M. Weinstock, "The Antinomy of Language Policy", Will Kymlicka – Alan Patern (Ed.) **Language Rights and Political Theory** içinde (250-270), Oxford University Press, 2003, s.250-251; Tacar'ın belirttiği gibi, asimilasyon ile entegrasyon arasındaki fark, kimliklerin tanınıp, korunmasıdır. Pulat Tacar, **Kültürel Haklar**, s.66

⁸⁷⁹ Jones, "Toleration, Recognition and Identity", s.123

⁸⁸⁰ Van Bossuyt, "Fit for Purpose or Faulty Design?", s.5. İHAM'da azınlıklar ile ilgili görülen ilk dava, Buckley v. the United Kingdom davasıdır. Mahkeme bu davada azınlık sorununa değinmeden Romanların geleneksel yaşam biçimlerinin İHAS 8. madde çerçevesinde ihlal edilip edilmediğini incelemiştir. Benzer bir vakıada, Chapman v. the United Kingdom davasında (ECtHR, Appl. No. 27238/95, *Chapman v. the United Kingdom*, judgment of 18 January 2001) ise bu kez açık biçimde azınlık sorununa değinmiştir.

Mahkeme, açıkça azınlıkların gezici hayat tarzını da içerecek biçimde kendi kimliklerini sürdürmelerinin önemine değinmiştir. Sonuç olarak taraf devletler, "Çingene yaşam tarzını kolaylaştırmak için pozitif yükümlülükler üstlenmelidir".(para.73) Bununla beraber, bu yükümlülükler, sadece Romanların

1. Sidiropoulos Ve Diğerleri Yunanistan'a Karşı Davası

Makedon etnik bilincine sahip olduklarını öen süren başvuruçular Florina'da 'Makedon Uygarlık Evi' adında bir dernek kurmuşlardır. Dernek tüzüğü'nün 2. maddesinde derneğin amaçları belirtilmiştir. Buna göre: (a) üyelerinin ve daha genel olarak Florina'da yaşayanların kültürel, entelektüel ve sanatsal yönlerini geliştirme ve aralarında sevgi, işbirliği, dayanışma ruhunu sağlamlaştırma; (b) kültürel ademi merkezîyetçiliği sağlama, entelektüel ve sanatsal ürünler ile uygarlık ürünlerini koruma ve daha genel olarak onların halk kültürünü ilerletme ve geliştirme; ve (c) bölgenin doğal ve kültürel çevresini koruma⁸⁸¹

Derneğin tescil başvurusu, derneğin Yunanistan'da Makedon bir azınlığın bulunduğu düşüncesini yaymaya çalıştığı, milli güvenlik, düzensizliğin önlenmesi ve Yunanistan'ın tarihsel ve kültürel sembollerinin korunması gerekçeleri ile Yunan makamları tarafından reddedilmiştir.⁸⁸²

İHAM, "bir derneğin kurucularının, söz konusu olayda olduğu gibi, *azınlık bilincini* öne sürdükleri kabul edilse bile, kendi kültürel ve manevi miraslarını korumak için dernek kurma/ örgütlenme hakkına" sahip oldukları sonucuna varmıştır. Mahkemeye göre, başvuruçular 'Makedon' ulusal bilincine sahip olduklarını ifade ettikleri halde, bunda şiddetin veya antidemokratik veya anayasadışı araçların kullanılmasını savunduklarını gösteren hiçbir şey yoktur. Dolayısı ile derneğin tescil talebinin reddedilmesi izlenen meşu amaçla orantısız bir müdahaledir.⁸⁸³

ihtiyaçlarına ve farklı yaşam tarzlarına özel bir ilginin gösterilmesini kapsar. Devletlerin, Romanlara için yeterli sayıda elverişli yerleşim alanları tahsis etme yükümlülüğünü kapsamaz. Mahkeme göre, alınacak tedbirleri genel sosyal politikaların bir parçası olabilir. Bu konuda devletlerin geniş takdir yetkisi kabul edilmektedir. Van Bossuyt, "Fit for Purpose or Faulty Design?", s.6

Mahkeme, İHAS'a taraf devletlerin yükümlülüklerini, Avrupa konseyine üye devletler arasında azınlıkların özel ihtiyaçlarının, güvenliklerinin, yaşam tarzlarının ve kimliklerinin korunması konularındaki yükümlülüklerini kabul etme yönünde giderek artan konsensusa dayandırmıştır. Çerçeve Sözleşme ve Azınlık Dilleri Şartı bu konsensusun somut verileri olarak görülmüştür. (par.60-61)

⁸⁸¹ Sidiropoulos ve Diğerleri-Yunanistan. Başvuru No: 26695/95, Karar Sıra No:935, Karar Tarihi: 10.07.1998. (çev. Osman Doğru) **İnsan Hakları Kararları Derlemesi Cilt Üç** içinde (276-301). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s.276, par.8, 44

⁸⁸² Sidiropoulos ve Diğerleri-Yunanistan, par.10, 37

⁸⁸³ Sidiropoulos ve Diğerleri-Yunanistan, par. 41,43,

2. Stankov Bulgaristan'a Karşı Davası

Başvurucular, 1990 yılında Birleşik Makedonyalılar Derneğini kurmuşlardır. Derneğin amacı, Bulgaristan'da yaşayan Makedon azınlığın toprak ve kültür temelinde tanınmasını sağlamaktır. Başvurucuların derneğin tescili talebi yerel mahkeme tarafından derneğin amacının ulusal birliğe doğrudan bir saldırı, etnik nefrete neden olacağı ve Bulgaristan ülkesinin toprak bütünlüğünü tehdit ettiği gerekçeleri ile reddedilmiştir.⁸⁸⁴

İHAM, Stankov v. Bulgaristan davasında, “ Bir grup insanın otonomi, ülkenin anayasal ve teritoryal yapısında köklü değişiklik, hatta ülkenin bir bölümünün başka bir ülke ile birleşmesini talep etmesi, toplantı özgürlüğünün sınırlanmasını otomatik olarak haklı göstermez. Demokrasinin önemi, açık tartışma ortamı yaratarak sorunları çözüme kapatisinde yatar. Ayrılcı söylem tek başına derneğin toplantılarının yasaklanmasını meşru kılmaz” demektedir. Mahkeme amacı, Bulgaristan'da yaşayan Makedon azınlığın toprak ve kültür temelinde tanınmasını sağlamak olan bir derneğin tescil edilmesinin reddedilmesini İHAS'ın 11. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde meşru görmemiş ve toplantı ve dernek hürriyetinin ihlali olarak görmüştür.⁸⁸⁵

3. Gorzelik Ve Diğerleri Polonya'ya Karşı Davası

Gorzelik ve diğerleri v. Polonya Davasında, İHAM, azınlık ulusal kimliğine değinmiştir. Polonya'da Silezya kültürünü canlandırmak, gösteriler, eğitim kurumları, kültürel etkinlikler düzenlemek amacıyla 'Silezya Milletine Mensup Kişilerin Birliği' adlı bir dernek kurulmuştur. Polonya makamları, Silezya ulusu diye ayrı bir ulus olmadığı gerekçesiyle derneği kaydetmeyi reddetmiştir. Derneğin tüzüğünde Silezya'nın ulusal azınlık olduğu belirtilmektedir. Polonya Seçim Kanunu uyarınca,

⁸⁸⁴ Stankov and the United Moacedonian Ilinden v. Bulgaria Applications Numbers 29225/95 & 29221/95 <http://www.echr.coe.int/eng/Press/2001/Oct/Stankovjudeng.htm>. 20.01.2010

⁸⁸⁵ Stankov and the United Moacedonian Ilinden v. Bulgaria Applications Numbers 29225/95 & 29221/95 <http://www.echr.coe.int/eng/Press/2001/Oct/Stankovjudeng.htm>. 20.01.2010

ulusal azınlıklar %5 barajına tabi değildir. Polonya Anayasa Mahkemesi derneğin tescilli istemini reddeden yerel mahkeme kararını onaylamıştır.⁸⁸⁶

İHAM'a göre, "Ulusal ya da etnik azınlıkların tanımlanması devletten devlete farklılık göstermektedir. Uluslararası hukuk taraf devletlere yasalarında belirli bir ulusal azınlık kavramını kabul etmek konusunda bir yükümlülük getirmemektedir. Polonya yasalarında ulusal azınlığın bir tanımının yapılmamış olması bir ihlal oluşturmaz." Sözleşme, Avrupa kamu düzeninin temel unsuru olan demokrasinin ve demokratik bir toplumun değerlerini ve ideallerini korumak ve geliştirmek amacına yönelir. Demokrasi her zaman çoğunluğun görüşlerinin egemen olması anlamına gelmez. Aynı zamanda, azınlıklara adil işlem yapılması ve çoğunluğun üstün durumunun kötüye kullanılmaması ile dengelenmesi gereklidir.⁸⁸⁷

Etnik kimlikleri korumak veya bir azınlık bilinci yaratmak amacı ile dernekler kurulması demokrasinin düzgün işleyebilmesi açısından önem taşır. Çünkü çoğulculuk, kültürel geleneklerin, etnik ve kültürel kimliklerin, dinsel inançların, artistik, edebi ve sosyo-ekonomik düşüncelerin çeşitliliğinin ve dinamiklerinin tanınması ve saygı gösterilmesine dayanır. Toplumsal dayanışmanın sağlanması, farklı kimlikleri sahip kişiler ya da grupların uyum halinde birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olmalarına bağlıdır. Bir azınlığın kimliğini ifade etmek ve geliştirmek amacıyla dernek kurması bu azınlığın haklarının korunması bakımından önemlidir.⁸⁸⁸

Sonuç olarak İHAM, derneğin seçimlerde avantaj sağlamak amacıyla kurulmak istendiği ve bunun kabulü halinde diğer etnik azınlıkların da kendilerini ulusal azınlık olarak göstererek aynı yola gidecekleri, böyle bir durumun kamu düzeni açısından sorunlar yaratacağı gerekçesiyle derneğin kaydının reddinin sözleşmeyi ihlal etmediği sonucuna varmıştır.⁸⁸⁹

⁸⁸⁶ Rıza Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları", İstanbul-13th National Quality Congress Wednesday 24 November 2004, s.6

⁸⁸⁷ Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları", s.6

⁸⁸⁸ Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları", s.6

⁸⁸⁹ Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları", s.6

Türmen'e göre İHAM kararının sonucu tartışılabilir. Ancak İHAM kararı, azınlıkların tanınması konusunda devletlere takdir hakkı tanısa da sözleşmenin demokrasiye dayandığı ve demokrasinin de çoğulculuğu gerektirdiğini hatırlatmaktadır. Gorzelik kararında İHAM'ın altını çizdiği husus; çoğulculuğun, farklı kültürel ve etnik kimliklerin tanınması ile gerçekleşebileceğidir. Kültürel kimliklerin kabul edilmesi çoğulculuk açısından zorunlu görülmektedir.⁸⁹⁰

B. KOPENHAG BELGESİ

AGİK'İN 29 Haziran 1990'da kabul ettiği Kopenhag Belgesinde azınlıkların kültürel ve dilsel kimliklerinin korunması gereğine 32. maddede değinilmiştir. Buna göre;

Öncelikle, ulusal bir azınlığa mensup olma kişisel bir seçimle ilgili bir sorundur ve böyle bir seçim hiçbir dezavantaj doğurmamalıdır.⁸⁹¹ Ulusal azınlık mensupları kendi etnik, kültürel, dile ilişkin ve dini kimliklerini özgürce açıklama, onu koruma ve geliştirme, kültürlerini her boyutuyla muhafaza etme ve geliştirme hakkına ve kendi istekleri dışında özümlememe hakkına sahiptirler. Bu haklar içinde özellikle şunlar bulunmaktadır:

1. Özel hayatlarında ve kamusal yaşamda ana dillerini özgürce konuşma,
2. Ulusal hukuka ters düşmeyen gönüllü maddi ya da başka türde katkılarla kendi eğitim, kültür ve dini kuruluşlarını düzenleme ya da demek kurma ve yaşatma;
3. Dini malzeme alma, mülk edinme, kullanma ve kendi ana dilinde din dersleri verme dahil olmak üzere bir dine inanma ve onu icra etme;
4. Ülkelerinde kendi aralarında ve sınır ötesindeki diğer devletlerdeki ortak etnik veya ulusal kökene, ortak kültür mirasına ya da dini inanca sahip kişiler ile herhangi bir engel olmaksızın temas kurma ve ilişkilerini koruma;
5. Kendi ana dillerinde bilgilendirilme, bilgi değişiminde bulunma ve bilgilenme;
6. Ülkelerinde teşkilat ya da dernekler kurma ve hükümet dışı kuruluşlarla çalışma.

⁸⁹⁰ Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları", s.7

⁸⁹¹ Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmenin md. 3/1 hükmü ile paraleldir.

32. maddede ayrıca, ulusal azınlıklara mensup bireylerin bu haklarını münferiden veya gruplarının diğer mensupları ile birlikte toplu olarak kullanabilecekleri belirtilmektedir.

Belgenin 33.maddesi, azınlıkların kimliklerinin⁸⁹² korunması için pozitif önlemler alınmasını öngörmesi bakımından önemlidir;

“Taraflar devletler, ülkelerindeki azınlıkların etnik, kültürel, dile ilişkin ve dinsel kimliklerini koruyacak ve bu kimliklerin korunmasını sağlayacak ortamı yaratacaklardır. Her ülke bu çerçevede kendi karar alma yöntemlerine uygun bir danışmadan sonra, azınlıkların teşkilat ve dernekleri ile teması da içeren gerekli önlemleri alacaktır. Bu çerçevede alınacak önlemlerin eşitlik ilkesine ve azınlık mensuplarının başka vatandaşlara kıyasla mağdur edilmemesi ilkesine uygun olması gereklidir.”⁸⁹³

C. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme, kimliğin korunması konusunda Kopenhag belgesindeki perspektifi izlemiştir. Çerçeve Sözleşme, kimliğin korunması ve geliştirilmesini bir amaç olarak belirlemiştir. Sözleşme'nin giriş bölümündeki ifadesi ile taraflar devletler;

⁸⁹² Kopenhag belgesinin kabulünden sonra, bazı ülkeler (örneğin Yunanistan ve Bulgaristan) yorum beyanında bulunarak, Belge'nin azınlıklarla ilgili kısmını ne şekilde yorumladıklarını ifade etmişlerdir. Türkiye de yaptığı bildirimde, “ulusal azınlık kavramının ikili ve/veya çok taraflı uluslararası belgelerle statüleri belirlenen grupları kapsadığını ve Kopenhag belgesi düzenlemelerinin Anayasa ve iç mevzuata göre uygulanacağını açıklamıştır. Türkiye, “ulusal azınlık” kavramını ne şekilde yorumladığını, 1990 Moskova Belgesi ve 1992 Helsinki-II belgesi için yaptığı bildirimlerde de yenilemiştir. (Bkz. CSCE Helsinki Follow Up Meeting 1992, Journal No. 50, s.3.) Ancak insan haklarının evrimci anlayışı ile bağlantılı olarak bir devlette azınlık bulunup bulunmadığının, o devletin kararına bağlı olmadığı, bunun bir “iç mesele” olmadığı, çeşitli uluslararası kuruluşlarca hazırlanan uluslararası hukuk belgelerinde ve konu üzerine çalışan bilim adamları tarafından kabul edilmektedir.

Sosyal ekonomik farklılaşmalar üzerine kurulu insan hakları hukuku, etnik-kültürel farklılaşmalardan kaynaklanan “kimlik” hakkı taleplerini düzenleyen azınlık hakları kategorisiyle yenilenmektedir. Bu gün artık azınlık sorunu, devletlerin saklı yetki alanında (egemenliğinde) bulunan bir konu olmaktan çıkarak, “ulusal azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunmasının, ayrılmaz bir parçası” olarak kabul edilmektedir. Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, s.11

⁸⁹³ Ayrıca 10 Temmuz 1992'de Helsinki Zirvesi'nde bir araya gelen AGİK Devlet ve Hükümet Başkanları, “Ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğinin geliştirilmesi için koşulların oluşturulması ve korunması ile ilgili yükümlülükleri de dahil olmak üzere, ilgili AGİK yükümlülüklerinin daha etkin uygulama alanlarını araştırmak için tek taraflı, ikili ve çok taraflı çabalarına devam edeceklerini” bildirmişlerdir. Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.116-117

“Çoğulcu ve hakiki bir demokratik toplumun, her bir kişinin üyesi bulunduğu ulusal azınlığın etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğine saygı gösterilmesini değil, ama bunun yanı sıra onların bu kimliklerini ifade etmelerine, muhafaza etmelerine ve geliştirmelerine imkan veren uygun koşulların yaratılmasını gerektirdiğini değerlendirerek”

Sözleşme hükümlerinde anlaşmışlardır.

Çerçeve Sözleşmenin 5. maddesinde ise kimliğin temel unsurlarından biri olan dilin sürdürülmesi için gerekli şartların sağlanacağı taahhüt edilmektedir. Buna göre;

“Taraflar devletler, ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin sahip oldukları kültürlerini korumaları ve geliştirmeleri ve dinleri, dilleri, gelenekleri ve kültürel mirasları gibi kimliklerinin temel unsurlarını sürdürmeleri için gerekli şartları sağlamayı taahhüt ederler.”

5. maddenin ikinci fıkrasında ise bütünleşme ile asimilasyon arasındaki ayrıma değinilmektedir:

“Genel bütünleşme politikaları doğrultusunda alınan önlemler saklı kalmak kaydıyla, Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi istençlerine karşın asimilasyonu amaçlayan politika ve uygulamalardan kaçınırlar ve bu kişileri böyle bir asimilasyonu amaçlayan herhangi bir eyleme karşı korurlar.”

Dunbar asimilasyona karşı bu koruyucu hükmün, içerdiği genel bütünleşme politikaları ifadesi nedeni ile belirsizleştiği görüşündedir. Çerçeve Sözleşme’yi açıklayıcı rapor ise, söz konusu ibareyi ‘sosyal uyumun öneminin farkında olmakla’ izah etmektedir. Dunbara göre azınlıklara yönelik bütünleşme politikaları, zorunlu olarak kültürel ve dilsel çoğulculuk ile çatışmak durumunda değildir. Yani bütünleşme politikaları çoğulculuğu zorunlu olarak dışlamaz. Bununla beraber, asimilasyonist ve entegrasyonist politikalar arasındaki çizgi en iyi ihtimalde şüpheli ve karanlık olduğu gibi dilsel azınlıklar için güven verici olmaktan da uzaktır.⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ Dunbar, “ Minority Language Rights in International Law”, s.103-104

Dilsel kimliğin korunması ilk aşamada ana dilde eğitim ile başladığından ve Çerçeve Sözleşme, dilin sürdürülmesinin en önemli aracı olan azınlık dilinde eğitim konusunda -devletlere çok geniş bir takdir yetkisi vererek ve mali yükümlülükler getirmeyerek- yeterli güvence sağlamadığından, dilsel/kültürel kimliğin korunması yönünden de aynı zafiyetleri taşımaktadır.

D. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI

Azınlık Dilleri Şartında da kimliğin korunması çerçevesinde dilin kullanımına hakim olan anlayış, dilin kullanım alanları ve biçimlerine değinilmektedir. Şartın 7. maddesinin 1. fıkrasına göre, bölgesel ve azınlık dillerinin kullanıldığı topraklarda ‘her bir dilin durumuna göre’ uygulamaların dayanacağı ilkeler şunlardır;

- a. bölgesel ve azınlık dillerin kültürel zenginliğin bir ifadesi şeklinde görülmesi,
- b. mevcut ya da yeni kurulacak idari bölümlerin söz konusu bölgesel veya azınlık dilinin geliştirilmesine engel teşkil etmemesi için her bir bölgesel ve azınlık dilinin coğrafi alanının gözetilmesi,
- c. bölgesel ve azınlık dillerini muhafaza etmek amacıyla kararlı bir teşvik eylemine girilmesi gerekliliği,
- d. bölgesel ve azınlık dillerinin kamu hayatında ve özel hayatta sözlü ve yazılı olarak kullanılmasının kolaylaştırılması ve/veya teşvik edilmesi.”

Eğitim alanında olduğu gibi dilsel/kültürel kimliğin korunması yönünden de Şart kendisinden önceki düzenlemelere göre bir ilerlemeyi ifade ettiği görülmektedir.

Özellikle, md.7/1.b.’de belirtildiği gibi, bölgesel ve azınlık dilinin coğrafi alanın gözetilmesi hükmü, dilsel azınlıkların dilsel /kültürel bütünlüklerini korumaları için elverişli bir imkan sunmaktadır.

VI. AZINLIK DİLİNİN MEDYADA KULLANILMASI

Medya hakları, özellikle sesli ve görüntülü yayın yapan kamusal medyaya ve özel medyaya ulaşabilme ve bunlarda görünür olma hakkını kapsar. Birçok ulusal azınlık, çoğunluk toplumundan dil temelinde ayrıldığı için azınlık dilinde işleyen kitle

iletişim araçlarına sahip olmak, dilsel azınlıkların farklı kimliklerini koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri ve aynı zamanda dilin yaşayabilmesi için temel önem kazanmaktadır.⁸⁹⁵ Dilin bütün kullanım biçimlerine, ve yaşayabilmesine olan açık etkisine rağmen azınlık haklarına ilişkin enstrümanlarda medyanın önemi yeterince takdir edilmemiştir.⁸⁹⁶

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİ

MSHUP md.19(2) herkesin ifade özgürlüğü hakkına sahip olduğunu belirtir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşüncüyü arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir.⁸⁹⁷

BM çerçevesinde yapılan düzenlemelere bakıldığında azınlık dilinin medyada kullanılabilmesine ilişkin açık hükümlere Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de rastlanmaktadır. ÇHS’nin 17. maddesinde azınlık dilinin medyada kullanılmasına ilişkin biri doğrudan diğeri dolaylı iki hüküm bulunduğu görülmektedir. 17. maddenin (d) bendi, taraf devletlerin “ Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler;” diyerek doğrudan bir düzenleme getirmiştir. Diğer hüküm 17. maddenin (a) bendidir.⁸⁹⁸ M.17/a, 29 maddeye⁸⁹⁹ yollama yapmaktadır. Böylece çocuk eğitiminde

⁸⁹⁵ Rainer Hoffmann, “The Impact Of International Norms On The Protection Of National Minorities In Europe: The Added Value And Essential Role Of The Framework Convention For The Protection Of national Minorities”, Committee Of Experts On Issues Relating To The protection Of National Minorities (DH-MIN), Strasbourg 5 December 2006 DH-MIN (2006)018, s.16

⁸⁹⁶ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.115

⁸⁹⁷ Bkz. Yukarıda Üçüncü Bölüm III. Ana Dilini Kullanma Hakkı

⁸⁹⁸ ÇHS madde 17/a: “Kitle iletişim araçlarını, çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29. maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik ederler;”

⁸⁹⁹ ÇHS madde 29:

“1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;

b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;

c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;

izlenecek amaçlardan biri olan, “çocuğun ana-babasına, *kültürel kimliğine, dil ve değerlerine*, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;” (m29./c), kitle iletişim araçlarının kullanılmasında ve bilgi paylaşımında gözetilmesi tavsiye edilen bir gaye olmaktadır.

B. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Azınlık dilinin medyada kullanılması Çerçeve Sözleşmenin medyaya erişimi düzenleyen 9. maddesinde düzenlenmiştir.⁹⁰⁰ 9. maddenin 1.fıkrasında, ifade hürriyetinin azınlık dilinde görüş edinme, haber ve görüş alma ve verme hürriyetini içerdiği ifade edilmektedir.⁹⁰¹ İHAS’ın 10. maddesini esas alan Çerçeve Sözleşme’nin 9. maddesi, ulusal azınlığa mensup her kişinin, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırlarıyla kayıtsız, azınlık dilinde görüş edinme, haber ve fikir verme ve alma hürriyetini içeren ifade hürriyeti hakkı ile birlikte azınlıkların kitle iletişim araçlarını kurma ve kullanma hakkına sahip olduğunu tanımaktadır. Bu madde, İHAS’ın 10. maddesiyle tanınan ifade hürriyeti ile azınlıkların kendi dillerini kullanma hakkını bütünleştirdiği gibi azınlık mensubu kişilerin kitle iletişim araçlarını kullanması

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,

2. Bu maddenin veya 28. maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.”

⁹⁰⁰Çerçeve Sözleşme madde 9:

1. Taraflar; ulusal azınlığa mensup kişinin ifade hürriyetine hakkının, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırlarıyla kayıtsız, azınlık dilinde görüş edinme ve haber ve fikir alma ve verme hürriyetini içerdiğini tanımayı taahhüt ederler. Taraflar, yasal düzenleri çerçevesinde, ulusal azınlığa mensup kişilerin kitle iletişim araçlarına ulaşmalarında ayrımcılığa tabi tutulmamalarını sağlarlar.
2. Paragraf 1, Tarafların, radyo ve televizyon yayıncılığını ya da sinema işletmeciliğini, ayrımcılık gözetmeden ve nesnel ölçütlere dayanan bir izin sistemine bağlı kılmalarına engel değildir.
3. Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin yazılı kitle iletişim araçlarını kurmalarını ve kullanmalarını engelleyemezler. Radyo ve televizyon yayıncılığının yasal çerçevesi içinde, mümkün olduğu ölçüde ve 1. paragraf hükümlerini dikkate alarak, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi iletişim araçlarını kurma ve kullanabilme imkanlarını sağlarlar.
4. Kendi yasal düzenleri çerçevesinde Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kitle iletişim araçlarına ulaşmasını kolaylaştırmak için ve hoşgörünün geliştirilmesi ve kültürel çoğulculuğa imkan sağlanması için yeterli önlemleri alırlar.

⁹⁰¹ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Yaklaşım”, s. 140

konusunda taraf devletlere getirdiği yükümlülükler açısından önemlidir. Bu açıdan taraf devletler, öncelikle azınlıklara mensup kişilerin kitle iletişim araçlarına ulaşmada, bunları kurmada ve kullanmada herhangi bir ayrımcı muamele yapamazlar. Radyo ve televizyon yayıncılığı ve sinema işletmeciliğinin bir izin sistemine bağlanması mümkün olmakla birlikte, bu izin sisteminin ayrımcılık olmadan uygulanması ve nesnel ölçütlere dayanması gereklidir. Azınlıklara mensup kişilerce yazılı kitle iletişim araçlarının kurulması ve kullanılmasında devlet herhangi bir engel çıkarmama yükümlülüğü altındadır. Radyo ve Televizyon yayıncılığı konusunda ise Çerçeve Sözleşme, -bu alanda frekans dağılımından kaynaklanan bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu için- daha esnek bir ifade kullanmaktadır. Buna göre, taraf devletler; radyo ve televizyon yayıncılığının yasal çerçevesi içinde, mümkün olduğu ölçüde, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi kitle iletişim araçlarını kurma ve kullanma imkanlarına sahip olmalarını sağlayacaklar. Ayrımcılık yasağı bu konudaki düzenlemeler açısından da geçerlidir. Açıklayıcı Rapor'da alınması gereken önlemlere örnek olarak; azınlık yayıncılığı için ya da azınlık sorunlarıyla ilgili programların üretilmesi için parasal destek sağlanması veya azınlıklara kendi yayın kuruluşlarında yer vermeleri için editör ve yayıncıların teşvik edilmesi önerilmektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer husus, Çerçeve Sözleşme'de özel radyo-televizyon/devlet radyo-televizyonu gibi bir ayırımın olmamasıdır. Azınlıklar kendi kitle iletişim araçlarını kurma ve kullanma hakkına sahip olduğu gibi, diğer radyo ve televizyonlarda da yer alabilecekler.⁹⁰²

C. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI

Azınlık Dilleri Şartında bölgesel dillerin ve azınlık dillerinin medyada kullanımı 11. maddede düzenlenmiştir. Tarafların, Şartın 2. maddesi doğrultusunda 11.maddeden en az bir paragraf veya yan paragrafı seçmesi gereklidir. Şartın 11/1maddesine göre, taraflar bölgesel veya azınlık dilinin kullanıcıları için, dilin konuşulduğu bölgede her bir dilin özelliğine göre, kamu otoritesinin doğrudan veya dolaylı olarak yetkili olduğu, gücünün bulunduğu veya bu alanda söz sahibi olduğu

⁹⁰² Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.132

kapsama göre ve medyanın bağımsızlığı ve özerkliğine saygı göstererek şunları üstlenirler;

- a. Radyo ve televizyonun kamu hizmeti verdikleri ölçüde
 - i. Bölgesel ve azınlık dilinde en az bir tane radyo ve televizyon kanalı kurulması,
 - ii. Bunun kolaylaştırılması ya da teşvik edilmesi,
 - iii. Yayıncıların bölgesel ve azınlık dillerinde program yayınlamalarının teşvik edilmesi ya da kolaylaştırılması.
- b.i. Bölgesel ve azınlık dillerinde en az bir tane radyo kanalı kurulmasının teşviki ya da bunun kolaylaştırılması,
- ii. Bölgesel ve azınlık dillerinde düzenli olarak program yayınlanmasının kolaylaştırılması.”

11. Maddenin 1/(a) ve (b) paragraflarında belirtilen önlemler, 1/(c) paragrafında sadece televizyon için, 1/(e) paragrafında ise gazete için tekrarlanmaktadır. 1/(d) paragrafında, bölgesel veya azınlık dillerinde düzenli olarak görsel ve işitsel program yayınlanmasını teşvik etmek ya da kolaylaştırmak, seçenekleri sunulmaktadır.

Şart devlete ait veya özel radyo televizyon yayınlarının kamu hizmeti misyonu taşıyıp taşıyamaları üzerine bir ayırım yapmıştır. Bu durumda devlet programların belirlenmesinde söz sahibi olabilecektir. Radyo televizyon yayıncılığının tamamen özel sektör fonksiyonları taşıması halinde -1/(f) paragrafı uyarınca- devlet sadece ‘desteklemek ve/veya olanak sağlamak’ durumundadır.⁹⁰³ 1/(f) paragrafında, Taraf devletlerin, yasanın genel olarak medyaya maddi yardım etmeye izin vermesi durumunda, bölgesel veya azınlık dilini kullanan medyanın üstlendiği ek maliyetleri karşılamak veya bölgesel veya azınlık dillerinde hazırlanan görsel-işitsel ürünlere mali yardımda bulunmak için gerekli önlemleri alması, 1/(g) paragrafında ise bölgesel ve azınlık dillerini kullanan gazeteci ve medya personelinin eğitimine destek vermesi seçenekleri sunulmaktadır.

11. maddenin ikinci paragrafı, bölgesel ve azınlık dillerinde ya da benzer dillerde komşu ülkelerden yapılan yayınların, doğrudan alınması ve yeniden iletilmesi özgürlüğünün güvence altına alınmasını getirmektedir. Ayrıca, bölgesel ve azınlık dillerindeki ifade özgürlüğünün veya bilginin serbest dolaşımının engellenmemesine dikkat edilmesi öngörülmektedir. Bu özgürlüklerin kullanılması görev ve sorumluluk

⁹⁰³ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.167

taşıdığı için, söz konusu özgürlüklere, milli güvenlik, toprak bütünlüğü veya kamu güvenliği, asayişin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, kamu sağlığının veya ahlakının korunması, başkalarının itibarının veya haklarının korunması, gizli bilgilerin açıklanmasının engellenmesi veya adli makamların tarafsızlığının korunması gibi gerekçelerle koşul, kısıtlama ve cezai müeyyide getirilebilmektedir.

3. paragrafta, bölgesel ve azınlık dillerini konuşanların haklarının medya özgürlüğünü ve çoğulcu niteliğini korumak üzere kurulmuş olan kurumlarda temsil edilmesinin veya dikkate alınmasının sağlanması istenilmektedir.⁹⁰⁴ Burada amaç, medyada çoğulculuğun korunmasıdır. Temsilin kim tarafından yerine getirileceği sorusuna bölgesel veya azınlık dillerini temsil eden (m. 7, par. 4)⁹⁰⁵ otoritelerin temsil yetkisini kullanabileceği cevabı verilmektedir.⁹⁰⁶

11. madde, bölgesel ve azınlık dillerinin medyada tuttuğu yerin bu dillerin hayatta kalabilmeleri için önemli bir unsur olduğu bilinciyle kaleme alınmıştır. Açıklayıcı raporda, günümüzde hiçbir dilin kitle iletişim araçlarına erişimi olmaksızın etkisini sürdüremeyeceği görüşü ifade edilmektedir.⁹⁰⁷ Diğer yandan, kitle iletişim araçlarının programlarının hazırlanmasında önemli bir kriter izleyici kitlesinin büyüklüğü iken, bölgesel ve azınlık dillerini konuşanların genellikle küçük bir kültür piyasası oluşturması, bu alanda gelişimi engelleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle, kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişimin yarattığı yeni fırsatlardan azınlık dillerinin faydalanabilmesinin bir kamu desteğini gerektirdiği savunulan görüşler arasındadır. Ancak genel eğilim, kitlesel iletişim araçlarının giderek devletin denetiminden çıkmasıdır. Bu durumda, bu alanda devlete ancak teşvik edici bir rol düşecektir.⁹⁰⁸

⁹⁰⁴ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Yaklaşım”, s.141

⁹⁰⁵ Madde 7 Amaç ve İlkeler:

“4.Taraflar, bölgesel veya azınlık veya dilleri ile ilgili politikayı belirlerken bu tür dilleri kullanan gruplar tarafından ifade edilen talep ve arzuları dikkate alacaklardır. Eğer gerekirse bölgesel veya azınlık dillerle ilgili olarak tavsiyede bulunmak amacı ile kurumlar oluşturulacaklardır.”

⁹⁰⁶ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye” s.168; Açıklayıcı Rapor, par.113

⁹⁰⁷ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Yaklaşım”, s.142; Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.166; Açıklayıcı Rapor, par.107

⁹⁰⁸ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Yaklaşım”, s.142

VII. KAMU MAKAMLARI İLE İLİŞKİLER

Azınlık dillerinde kamu makamları ile ilişkide bulunabilmek, Çerçeve Sözleşmede ve Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartında düzenlenme konusu olmuştur.

A. ULUSAL AZINLIKLARIN KORUNMASINA DAİR ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Dilin kullanımında ‘özel alan/resmi alan’ ayrımı, Çerçeve Sözleşmenin 10. maddesinin 1.paragrafında yer almaktadır. Buna göre, taraf devletler “ulusal azınlığa mensup her kişinin kendi dilini özel ve kamusal alanlarda, sözlü ve yazılı olarak serbestçe ve müdahale edilmeksizin kullanma hakkına sahip olduğunu tanıma” yükümlülüğü altındadırlar. Ancak ‘kamusal alan’ ifadesi, burada, ‘kamuya açık mekanları, dışarıyı, başka kişilerin de bulunduğu yerleri’ tanımlamak için kullanılmaktadır. Çerçeve Sözleşme’yi Açıklayıcı Rapor’a göre dilin kamusal alanda kullanılması, hiçbir şekilde ‘kamu makamlarıyla ilişkilerde’ azınlık dilinin kullanılması anlamına gelmemektedir.⁹⁰⁹

Çerçeve Sözleşmenin 10. maddesi 2. paragrafında ise azınlığa mensup bireylerin azınlık dilini idari makamlarla ilişkilerinde kullanmalarına imkan verecek koşulların neler olduğuna değinilmektedir. Buna göre;

“Geleneksel olarak ve sayılarının çokluğu dolayısıyla ulusal azınlıklara mensup şahıslar tarafından iskan edilmiş bulunan alanlarda, şayet bunlar tarafından talep edilmiş ise ve bu talep gerçek bir ihtiyaca dayanıyorsa, taraflar, mümkün olan ölçüde, azınlık dillerinin bu kimseler arasında ve idari makamlarla kullanılmasını sağlamaya çalışacaklardır.”

Azınlık dilinin idari makamlarla ilişkilerde kullanılmasını sağlayıcı ilkeler getirmesi Çerçeve Sözleşme’nin yeniliği olarak kabul edilir. Ancak dikkatle incelendiğinde hükmün, birinci paragraf düzenlemesinden farklı olarak, azınlık dilinin kullanılmasına idari makamlarla sınırlı ve belli şartların gerçekleşmesine bağlı olarak izin verildiği görülecektir. Şartların gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda devletlere

⁹⁰⁹ Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.130; Açıklayıcı Rapor, par.63

geniş takdir hakkı tanındığı görülmektedir. Bu hüküm azınlık mensuplarının kamu makamlarıyla bütün ilişkilerini kapsamayıp, sadece idari makamlarla olan ilişkilerle ilgilidir.⁹¹⁰ Ulusal azınlıklara mensup kişilerin geleneksel olarak ya da önemli sayıda⁹¹¹ yaşadıkları bölgelerde, eğer bu kişiler talep ederlerse ve bu talep “gerçek bir ihtiyaç”tan kaynaklanıyorsa, azınlık dilinin idari makamlarla ilişkilerde kullanılması mümkündür.⁹¹² Gerçek ihtiyacın bulunup bulunmadığı ilgili devlet tarafından nesnel ölçütlere göre saptanacaktır. Ancak bu durumda bile, devletlerin yükümlülüğü azınlık dilinin kullanılmasına imkan verecek koşulları “mümkün olduğu ölçüde sağlamaya gayret etmek” ile sınırlıdır ve devlet bunun gerekliliğini tek başına takdir edecektir.⁹¹³ Dolayısıyla, olası teknik, idari ve mali zorluklar veya askeri bölgelerde olduğu gibi güvenlik nedeniyle, bu konunun düzenlenmesinde devletler geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Ayrıca, mümkün olduğu ölçüde ibaresi ilkenin uygulanmasında karşılaşılabilecek -özellikle maddi- sorunların hesaba katıldığını göstermektedir. Sözleşmede bu ilkenin uygulanacağı bölgenin tanımlanmasından bilinçli olarak kaçınıldığı ifade edilmektedir.⁹¹⁴

B. BÖLGESEL DİLLER VEYA AZINLIK DİLLERİ AVRUPA ŞARTI

Azınlık Dilleri Şartında, idari makamlar ve kamu hizmetlerinin bölgesel ve azınlık dillerinin kullanılmasına ilişkin devletlerin alabileceği önlemler 10. maddede düzenlenmiştir. Beş paragraf halinde düzenlenen hükümlerden en az bir paragraf veya

⁹¹⁰ Açıklayıcı Rapor, par.64

⁹¹¹ Çerçeve Sözleşmenin uygulanmasını izleyen Danışma Komitesi, Çerçeve Sözleşmenin ilgili hükümlerinin uygulanmasında dikkate alınacak dilsel azınlık nüfusunun oranının çok yüksek olmaması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin azınlık dilinin kamu makamları ile ilişkide kullanılabilmesi için bir yerde yerleşik azınlık nüfusunun, toplam nüfusa oranının %50 olarak belirlenmesi, söz konusu hakın etkin olarak kullanılmasını engelleyecek yüksek bir oran olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu nüfus oranı Avusturya’da %10, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya’da %20’dir. Hoffmann, “The Impact Of International Norms On The Protection Of National Minorities In Europe”, s.17-18; Ayrıca bkz. Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.113

⁹¹² Dunbar Çerçeve Sözleşmenin “talep olaması durumundan” çok “gerçek ihtiyacı” vurgu yaptığını belirtmektedir. Talebin gerçek bir ihtiyaç şartına bağlanması, devletin gerçek ihtiyacın bulunup bulunmadığını tek başına takdir edecek olması ve diğer idari, mali, teknik, askeri, kısıtlamalarla birlikte düşünüldüğünde azınlık dilinin kamu makamları ile olan ilişkilerde kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.114

⁹¹³ Açıklayıcı Rapor, par. 65

⁹¹⁴ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.143; Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.130; Açıklayıcı Rapor, par.65

alt paragrafın seçilmesi zorunluluğu vardır. 10. madde, bu dillerin özel alana sıkıştırılması ve kamusal ilişkilerde kullanılmasının tamamen engellenmesinin kamusal iletişim alanında dilin inkar edilmesi olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Ayrıca, bir dile siyasi, hukuki ve idari alana giriş olanağı verilmemesinin o dilin terminoloji potansiyelini zayıflatacağı ve bu alanda topluluk hayatında her yönü ile ifade imkanı olmayan ‘handikap dil’ haline getireceği belirtilmektedir.⁹¹⁵

10. madde şu üç düzeyde dil kullanımını birbirinden ayırt etmektedir: kamu mercilerinin işleyişinde, yerel ve bölgesel idarelerde ve kamu hukuku ve özel hukuk çerçevesinde kamu hizmeti veren kurumlarda.

10. maddenin birinci paragrafında “bu önlemlerin alınmasını meşru kılacak sayıda bölgesel ve azınlık dilini konuşanların bulunduğu bölgelerde”, “her dilin durumuna uygun olarak” ve “makul ölçüde mümkün olduğu oranda” uygulanacağı belirtilmektedir. Buna göre alınabilecek önlemler şunlar olabilir:

- a.i. İdari makamların bölgesel veya azınlık dili kullanmasını sağlamak; veya
- ii. Halkla ilişkileri olan görevlilerin kendilerine bu dillerde başvuran kişilerle olan ilişkilerinde bölgesel veya azınlık dili kullanmasını sağlamak; veya
- iii. Bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sözlü ya da yazılı başvurularını bu dillerde yapabilmelerini ve cevap alabilmelerini sağlamak; veya
- iv. Bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sözlü ya da yazılı başvurularını bu dillerde yapabilmelerini sağlamak; veya
- v. Bölgesel veya azınlık dillerini kullananların bu dillerde sunacakları belgelerin geçerli kabul edilmelerini sağlamak; veya
- b. Yaygın olarak kullanılan idari metinlerin ve formların bölgesel veya azınlık dillerde ya da her iki dilde bulunabilmesini sağlamak
- c. İdari makamların bölgesel veya azınlık dillerde belgeler hazırlamasına izin vermek

Burada yer alan ‘mümkün olduğu ölçüde’ bazı tedbirlerin alınabilmesinin anlamı, devletin yükümlülüklerinin yerini alması değil, bazı yükümlülüklerin finansman, personel ve çalışma gerektirdiğinin hesaba katılmasıdır. Kabul edilen her taahhüt yükümlülüğün etkili şekilde yerine getirilebilmesi için devlet kaynak sağlamak ve idari düzenlemeler yapmak durumundadır. Söz konusu hüküm taraf devletlere her bir

⁹¹⁵ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.165; Açıklayıcı Rapor, par. 101

olayda böyle bir durumun geçerli olup olmadığına karar verme olanağı ve takdir yetkisi tanımaktadır.⁹¹⁶

10. maddenin ikinci paragrafında, yerel ve bölgesel idareler içerisinde, uygulanmasını meşru kılacak sayıda bölgesel dilleri veya azınlık dillerinin konuşanların bulunduğu bölgelerde izin verilecek veya ‘teşvik edilecek’ uygulamalara değinilmektedir. Bu uygulamalar şunlar olabilir:

- a. Bölgesel veya yerel yönetimler çerçevesinde bölgesel ve azınlık dillerin/in kullanımı
- b. Bölgesel veya azınlık dili/ni kullananların yazılı veya sözlü olarak bu dillerde başvuruda bulunmalarının mümkün olması
- c. Yerel ve Bölgesel yönetimlerin resmi belgeleri aynı zamanda bölgesel veya azınlık dillerde yayınlaması
- d. Yerel ve bölgesel yönetimin resmi belgelerinde bölgesel dillerin ve azınlık dillerinin de kullanılması,
- e. Toplantılarda resmi dilin kullanımını dışlamadan bölgesel dillerin ve azınlık dillerinin kullanılması,
- f. Toplantıların, resmi dilin kullanımını dışlamadan bölgesel dillerde ve azınlık dillerinde yapılması,
- g. Gereken yerlerde resmi isimlerle birlikte olmak üzere yer isimlerinin bölgesel dillerde ve azınlık dillerinde kullanılması ve kabulü.

10. maddenin 3. paragrafı, kamu hizmetlerinin işleyişinde bölgesel veya azınlık dilinin kullanılmasını düzenlemektedir. Buna göre, idari kurumlar tarafından sağlanan ya da bu kurumlar adına hareket eden kişiler tarafından sağlanan kamu hizmetleri konusunda, bölgesel veya azınlık dilinin kullanıldığı sahalar içinde Taraflar’ın, ‘her bir dilin durumuna göre’ ve ‘makul ölçüler içinde mümkün olduğunca’ şunlardan bir ya da birkaçını sağlaması beklenmektedir:

- 3.a. Bölgesel ve azınlık dilinin o hizmetin verilmesi sırasında kullanılabilmesi,
- b. Bölgesel ve azınlık dillerini kullananların taleplerini bu dilde sunması ve cevap alması,
- c. Yalnızca taleplerini bu dilde sunmaları.

10. maddenin 4. paragrafında ise 1, 2 ve 3. paragraflarda yer alan hükümlerden Taraflar’ca kabul edilenlerin uygulamaya geçirilebilmesi için alınması gereken önlemlere değinilmektedir. Taraflar şu tedbirlerden bir ya da birkaçını almayı üstlenmektedir;

4. a. Gereken hallerde sözlü ve yazılı çeviri sağlanması

⁹¹⁶ Üzeltürk, “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye”, s.165; Açıklayıcı Rapor, par. 104

- b.Yeterli sayıda personel istihdamı ve eğitilmesi
- c.Belli bir bölgesel ve azınlık dilini bilen kamu görevlilerinin o dilin kullanıldığı bölgeye atanma isteklerinin mümkün olduğu oranda kabul edilmesi,

Nihayet Taraflar, 10. maddenin son (5.) paragrafında ilgililerin talebi halinde bölgesel ve azınlık dillere ait soyadların kullanılmasına veya kabul edilmesine izin vereceklerdir.

Azınlık Dilleri Şartının da Çerçeve Sözleşme gibi yasal bağlayıcılığı olan hükümler içermediği ve ‘yeterli sayı’, ‘her dilin durumu’, ‘makul ölçüde’, ‘mümkün olduğunca’ ve ‘teşvik veya gayret edeceklerdir’ gibi belirsiz ifadelerle devletlere geniş bir takdir yetkisi tanıyarak azınlık dilinin kamu makamları ile olan ilişkilerde kullanılmasını sınırladığı görülmektedir.⁹¹⁷

VIII. KİŞİ VE YER ADLARININ ANA DİLDE GEÇTİĞİ ŞEKLİYLE KULLANILMASI

Dilsel azınlıkların haklarına ilişkin hükümler içeren uluslararası enstrümanlarda -Çerçeve Sözleşmeye kadar -azınlık mensubu kişilerin ad ve soyadları ile azınlıkların meskun olduğu yerlerin azınlık dilinde geçtiği şekliyle kullanılabilmesine imkan veren bir hükme rastlanmamaktadır.⁹¹⁸ Kişi ve yer adlarının ana dilde geçtiği şekliyle kullanılmasına değinen ilk belge Çerçeve Sözleşmedir.⁹¹⁹

⁹¹⁷ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.114

⁹¹⁸ Bununla beraber, İnsan Hakları Komitesi, Coeriel ve Aurik v. The Netherlands davasında soyadının kişinin kimliğinin önemli bir parçasını teşkil ettiği belirtmiştir. Komiteye göre, kişinin mahremiyeti keyfi ve hukuk dışı müdahalelere karşı korunduğu gibi, bu mahremiyet, kişinin kendi adını seçme ve değiştirme hakkının keyfi ve hukuk dışı müdahalelere karşı korunmasını da içerir. communication No.453/1991, CCPR/C/SZ/453/1991, par.10.2’den aktaran Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.115, dpn.88

MSHUP md.17 Mahremiyet Hakkı:

1. Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz.

2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.

⁹¹⁹ Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nın 10. maddesinin 5. paragrafında ilgililerin talebine bağlı olarak azınlık dillerindeki (sadece) soyadlarının kullanılmasına veya kabul edilmesine izin verilmesi seçeneği vardır

Çerçeve Sözleşmenin 11. maddesi⁹²⁰ adların azınlık dillerinde kullanıldığı şekliyle kabul edilmesiyle ilgilidir. 11. maddenin 1. paragrafına göre, ulusal azınlığa mensup birey, adı ve soyadını azınlık dilinde geçtiği şekliyle kullanabilir ve bunun resmi olarak tanınmasını isteyebilir. Taraf Devletler bu hakkı, ‘kendi yasal düzenlerinin öngördüğü usuller’ uyarınca yerine getireceklerdir. Hükmün ifadesi taraflara kendi şartlarına uygun çözümler getirmelerini sağlamak üzere esnek bırakılmıştır. Örneğin isimler fonetik özelliklere uygun olarak resmen kabul edilen alfabe yazılabilecektir.⁹²¹

İkinci paragrafta, ulusal bir azınlığa mensup olan kişinin, “tabela, yazı ve kamunun görebileceği özel nitelikli herhangi bir açıklamanın yazımında” azınlık dilini kullanabilmesi hakkı tanınmaktadır. Ancak bu düzenleme resmi dil ve/veya diğer azınlık dillerinin de kullanılma zorunluluğunun getirilmesine bir engel teşkil etmemektedir. Paragrafta geçen ‘özel nitelikli’ terimi ise ‘resmi’ (official) olmayan açıklamaları ifade etmektedir.⁹²² Sözleşmeyi açıklayan Rapor’un 69. maddesi konuya açıklık getirmektedir. “Tabela, yazı ve kamunun görebileceği özel nitelikli herhangi bir açıklamanın yazımında” azınlık dilini kullanabilmesi hakkı tanınması, gerektiğinde söz konusu işaretlerde resmi dilin ya da diğer azınlık dillerinin kullanılmasının istenmesine engel değildir. Burada ifade özgürlüğüne getirilebilen kısıtlama nedenleri (milli güvenlik, kamu düzeni ve sağlığı gibi) ile bağlantılı olarak resmi dilin ya da diğer azınlık dillerinin kullanılması da istenebilir.⁹²³

⁹²⁰ Çerçeve Sözleşme 11. madde:

“1. Taraflar ulusal bir azınlığa mensup her ferde, azınlık dilindeki (soyadını) ve adını kullanma hakkını ve bunların resmen tanınması hakkını kendi yasal sistemlerindeki yöntemlere göre sağlamayı taahhüt ederler.

2. Taraflar, ulusal bir azınlığa mensup her ferdin kendi azınlık dilindeki işaretleri, yazıları ve özel nitelikteki her türlü bilgiyi kamuya açık bir şekilde teşhir etme hakkını tanımayı taahhüt ederler.

3. Geleneksel olarak bir ulusal azınlığa mensup olan çok sayıda kişinin yaşadıkları bölgelerde, Taraflar, kendi yasal sistemleri çerçevesinde, gerekirse diğer devletlerle anlaşma halleri dahil olmak üzere ve kendi özel koşullarını da dikkate alarak, yeterli talep vaki olduğu takdirde, kamuya açık geleneksel yerel adları, sokak adlarını ve diğer topografik işaretleri azınlık dilinde de belirtmek hususunda gayret göstereceklerdir.”

⁹²¹ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.142

⁹²² Açıklayıcı Rapor, par.69

⁹²³ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.115

Aynı maddenin son paragrafında taraf devletlerin, ulusal azınlığa mensup önemli sayıda kişinin geleneksel olarak yaşadığı bölgelerde, bu konuda ‘yeterli bir talep’ varsa, geleneksel yerel adlar, sokak adları ve diğer topografik işaretlerde azınlık dilinin de kullanılmasına ‘gayret’ edecekleri belirtilmektedir. Bununla birlikte bu kural, azınlık dilinde kullanılan yerel adların resmi olarak tanınmasını zorunlu kılmıyor.⁹²⁴ 11.maddenin son fıkrasının son derece esnek bir dille yazıldığına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla azınlıklar kendi dillerini özel/kamusal alanlarda sözlü ve yazılı olarak serbestçe ve müdahale edilmeksizin kullanma hakkına sahipler, ancak azınlık dili ‘resmi dil’ yerine kullanılamamaktadır.⁹²⁵

⁹²⁴ Açıklayıcı Rapor, par.70

⁹²⁵ Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma”, s.131

SONUÇ

İnsanların, insan yaşamının, edimlerinin ve ilişkilerinin anlam ve önemi hakkında oluşturdukları inanç veya görüşler, bireysel ve toplu yaşamlarını yapılandırıp düzenlemede kullandıkları adetlerin, davranış tiplerinin tamamına kültür denilmektedir. Kültür, tarih içinde yaratılan bir anlam ve değer sistemi, ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir. Bir gruba yaşam biçimi istikametlerini sunan karmaşık ve müşterek inançlar, değerler ve kavramlar kümesidir. Bu küme genel olarak bir inanç sistemi olarak adlandırılabilir. Böyle bir inanç sistemi, tamamen aşık olan unsurlar (dil, din, örf ve adet) içerdiği gibi aşık olmayanları da içerebilir. Kültür, insan yaşamını anlamının ve düzenlemenin bir yoludur. Böyle anlaşıldığında kültür, toplumdaki birey ve grupların birbirlerine karşı tutum ve davranışları ile karşılıklı ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Öyleyse, kültür insanların kimliğinin asli kurucu/biçimlendirici öğelerinden birisi, hatta en önemlisidir denilebilir. Diğer tüm kimlik referansları ve /veya rolleri (sınıfsal, cinsel, kişisel) bünyesinde biçimlendikleri kültürün damgasını taşıyacaktır. Kültürün özelliği, ortaya koyduğu anlayışın uygulamada bireyleri ve toplulukları bir amaca, bir yöne sevk etme gücüne sahip olmasıdır. Felsefi ya da bilimsel bir kuram gibi yalnızca soyut bir doğaya sahip değildir ve insan yaşamını ad hoc ya da araçsal bir biçimde değil, belirli bir anlam ve kavramsallaştırma biçimine dayanarak düzenler.

Kültürün insan yaşamını belirli bir anlam dünyası çerçevesinde düzenleme özelliğini, onun öne çıkarılan öğelerinde de görmek mümkündür. Kültürün önemli unsurlarından olan din, ortak bir iyi anlayışını varsaydığından bireyleri belirli bir yöne sevk etme gücüne sahiptir. Diğer taraftan her biri gerçek inanç olma iddiasındaki farklı inanç ve mezheplerden oluşan din olgusunun kendisi, -farklı evrensel doğruluk iddialarına rağmen-içkin olarak çatışmayı zorunlu kılmaz. Çalışmanın başında belirtilen Edward Gibbon'un sözleri tekrar hatırlanmalıdır; "Roma İmparatorluğu zamanında tapınmanın çok çeşitli biçimleri vardı ve bunların her biri müntesipleri tarafından eşitçe doğru; filozoflarca aynı eşitlikte yanlış; ve magistrallar içinse eşit düzeyde kullanılışlı kabul edilirdi. Ve bu tolerans, yalnızca karşılıklı bir müsamahayı değil aynı zamanda

dinsel uyumu da doğurmuştur.” Roma’da dinsel çoğulculuk bir çatışmaya neden olmadan tecrübe edilmiştir. Dinsel çatışma, dinsel çoğulculuktan ziyade farklı dinlerin birbiri ile uyuşmayan taleplerinden kaynaklanmaktadır. Dinler, inanlarına onu yaymak için bir görev yüklese de misyonerlik barışçı yöntemlerle yapıldığında yine de bir çatışma nedeni olmaz. Dinsel çatışmanın zemini gerçekte taraflardan birinin zor kullanmaya başlaması ile oluşur. Bu anlamda dinlerin doğası birbirleri ile uzlaşmaya yatkındır. Ancak farklılık sorunu yine de din çatışmaları ile ilk defa ortaya çıkmıştır.

Farklılık konusuna, 16. ve 17. yüzyıllarda Batı Avrupa’ya bir kargaşaya sürükleyen dinsel çatışmaların ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle çözüm aranmıştır. Katolikler ve Protestanlar arasındaki kurumsallaşmış kilisenin konumu hakkındaki sonuçlar savaşı karşılarında özellikle liberal düşünürler, herhangi bir kurumsallaşmış kilisenin olmaması gerektiği şeklinde radikal bir fikir ileri sürmüşlerdir. Onlar, dini grupların genel hukuk ilkelerine saygı gösterdiği sürece devletin belirli bir dinsel grubu desteklememesi veya engellememesi ile bağlantılı olarak kilise ve devletin ayrılığı prensibini desteklediler. İnanç özel hayatın alanına ait olmalıydı. Kiliseler, sivil toplum içinde gönüllü birlikler/dernekler olarak yeniden tanımlanmalı ve dini aidiyet bireysel seçimlerin konusu olmalıydı. Farklılıkların nötralize edilerek depolitize olacağını öngören liberal formülasyon böylece ilk önce Protestanlar ile Katolikler arasındaki mezhep çekişmesini bertaraf etmek için geliştirilmiştir. Liberal düşünceye göre devletin sadece hiçbir dini resmi olarak tanımaması durumunda bile dinsel duyarlılık soğuyacak ve huzur temin edilecektir. Gerçekte din alanında liberal teorisinin öngörülleri, dinin önemsiz olduğu ve dikkate alınmaması gerektiğini savunduğu için değil, tersine dinin insanlar için taşıdığı öneme saygı göstermekle beraber, dinin politik bir güç kaynağı olmaktan çıkarılmasını savunduğu ve gerçekleştirdiği için haklı çıkmıştır.

Bu modelin Batı’da başarı ile uygulandığı kaydedilmelidir. Bu model, Rawls’u takip edersek, liberal adalet anlayışını tanımlayan iki temel değer olan özgürlük ve eşitlik perspektiflerinden hareket ederek, sadece dinsel çatışmaları pasifize etmekle kalmamış, politik şiddetin kaynağı olan dinsel farklılıkları da başarı ile elemine etmiştir. Bu model, kanaat özgürlüğünü ve bireylerin dini aidiyetlerini koruma veya değiştirme haklarını, bireysel özgürlük çerçevesinde korumaktadır. Ayrıca, bütün inançlar hiçbir

şekilde ayırmacılığa uğramadan eşit biçimde ele alınmakta ve eşit saygı görmektedir. Devlet kişileri dini inançlarından dolayı cezalandıramadığı gibi ödüllendirememektedir.

Bu modelin cumhuriyetçi vatandaşlık fikri ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Vatandaşların aynı haklara sahip oldukları ve bu haklar temelinde bir yurttaşlık kimliğini paylaştıkları cumhuriyetçi vatandaşlık fikri, ırk, din, dil, mezhep vd.'lerinden kaynaklanan bireysel farklılıkları dikkate almadan herkese aynı ortak yurttaşlık haklarını tanır. Ortak yurttaşlık haklarının tanınması ile eşitlik sağlandığı gibi farklılık sorunu da büyük ölçüde çözülmüş olur. Geçmişte din kaynaklı çatışmaları sona erdirmeye başarılı olmuş modelin, bugün yaşanan dilsel ve kültürel çatışmaları durdurmak ve bitirmek için de geçerli bir model olma niteliği taşıdığı düşünülmüştür.

Liberallerin aynı modeli genelde farklılıkların olduğu diğer alanlara, özelde etno-kültürel ve dilsel farklılıklara uygulama isteği hiçbir şekilde sürpriz sayılmamalıdır. Liberal düşünürler devlet ve etno-kültürel-dilsel gruplar arasında benzer bir ayırım inşa edilebileceğini ummuşlardır. Buna göre, kurumsallaşmış veya resmi bir kültür olmayacaktı. Hiçbir özel grup için, kültür, kültürün uygulanması ve (grup) kimliğini tanımlama gibi konularda kamu otoritesi desteği olmayacaktı. Her bir etno-kültürel-dilsel grup, sivil toplum içinde bireylerin etno-kültürel aidiyetlerini ve pratiklerini koruma veya değiştirme konusundaki özgür seçimlerine bağlı olarak genişleyecek veya küçülecekti.

Tarafsız devlet anlayışına göre, özgürlük ve eşitliği sağlamak için devlet farklılıklar alanından el çekmekte, farklılığı özelleştirmekte, ve onu sivil toplum içine bireylerin serbest tercih hakkının konusu olarak bırakmaktadır. Bununla beraber dil konusunda devlet dil alanından elini çekmemekte fakat imtiyazlı dil/ler olarak bir veya daha fazla dile resmi statü tanımakta ve vatandaşlarını kamu kurumları ve otoriteleri ile ilişkilerinde bu dili kullanmaya zorlamaktadır. Devletlerin dil politikaları, farklılıkları uzlaştırma çabasındaki temel liberal tezler ile açıkça çatışmaktadır. Liberaller devletin resmi bir dininin ve kilisesinin olmasının özgürlük ve eşitliği bozduğunu ileri sürmekteydiler, tarihsel olarak devletin resmi bir dili fikri ise büyük ölçüde kabul edilmiş görünmektedir.

Bu açık çelişki uzun bir zaman basitçe görmezden gelinmiştir. Bu durum birkaç yoldan meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu stratejilerden biri konuyu önemsizleştirme çabasıdır ki, temel iddiası dinin aksine dilin sadece araçsal bir değer taşıdığıdır. Buna göre, dil sadece kişinin düşüncelerini ve duygularını ifade etmesinin bir aracıdır. Yani insanlar dil ile diğer insanlar ile iletişim kurmanın bir aracı olarak ilgilenirler, insanlar sadece iletişimlerini zenginleştirecek özel bir dile değer verirler. Bu nedenle çoğunluk dilinin empoze edilmesi dilsel azınlıklara zarar verici bir uygulama olarak görülemez, azınlıklar iletişim için daha değerli bir araç elde etmiş olacaktırlar. Başlangıçta kişilerin dil tercihleri farklıdır çünkü farklı gruplarda yetişmişlerdir. Fakat başlangıçtaki bu farklılık tek bir dilin sağlayacağı maksimum iletişime ulaşma imkanı karşısında önemsizdir. Asıl önemli olan duygu ve düşüncelerin olabildiğince daha fazla insana iletilmesi olanağının olmasıdır. A dili veya B dilinin bu imkanı sağlaması göreceli bir farklılıktır. Ortak resmi bir dilin empoze edilmesi insanlar üzerinde sadece araçsal değer taşıyan bir şeyin kullanımını etkileyecektir. Bu, ortak yararın desteklenmesi sorunudur, yoksa bir grubun keyfi olarak diğerlerine karşı imtiyazlı konuma getirilmesi değildir. Liberal devletlerin, resmi dil seçimi ile beraber, ülkesindeki farklı dilsel gruplara mensup vatandaşlara kanun önünde eşitlikten kaynaklanan biçimsel vatandaşlık hakları tanımaktadır. Kanun önünde eşitlik, dil hakları alanında dilsel farklılıktan kaynaklanan grup farkına dayalı hakların tanınmamasının gerekçesi olmuştur.

Ancak teorik alanda cezbedici olan bu teori, pratikte işlerlik kazanamamıştır. Bunun nedeni dilsel alanlarda, özelleştirmenin herhangi bir imkanının olmamasıdır. Devlet kamu idaresinin, mahkemelerin, bürokrasinin, ordunun, devlet okullarının, şehir isimlerinin, yol işaretlerinin vd. dilinin ne olacağına karar vermek zorundadır. Ve seçilen dil açıkça kamu hayatında yol alabilirken diğer diller özel hayata sürülmüş olmaktadır. Devletin kamu kurumlarının dili hakkındaki kararı, hangi dilin gelişeceği ve hangi dilin küçüleceğini de facto belirlemektedir.

Dil politikaları alanında tek dilliliği meşrulaştırma işlevi yüklenen klasik liberal formel insan hakları anlayışı ve hukukun herkese eşitçe uygulanmasını öngören cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının dil hakları alanında günümüz koşullarında kesin

bir biçimde uygulanması sorunları ve talepleri ortadan kaldırmamaktadır. Dilsel farklılıktan kaynaklanan sorunların ve taleplerin varlığını sürdürmesi karşısında, farklı dini inançlara ve kültürlere mensup kişilere fark gözetilmeden eşit davranılması gerektiğini söyleyen liberal görüş, çokkültürcüler tarafından sorgulanmıştır. Özellikle de dilsel gruplar arası yakınlaşmanın arttığı ve modernize olmuş devlet aygıtının dilsel dönüşümü gerçekleştirmek için gücünün pekiştiği günümüzde soruna duyarlılıkla yaklaşanların sayısı artmıştır. İnsan haklarını farklı bir açıdan yorumlayan çokkültürcüler, dilsel farklılığın düzenlenmesi ve korunması gerektiğini belirtirler. Çokkültürcülerin üzerinde durduğu temel mesele, devletin tarafsızlığının ve eşit hakların gerçekte neyi gerektirdiğinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu bağlamda dilsel yönden farklı grupların bulunduğu ancak tek bir resmi dili olan ülkelerde dilsel eşitliğin nasıl sağlanacağı bir sorundur. Bu tür ülkelerde kamusal alanda her türlü dil tercihi veya dil eşitliği desteklenmemektedir. Bireyler, kamu kurumları ile iletişimde kullanacakları dil konusunda herhangi bir seçim imkanına sahip değildir. Aynı şekilde değişik dilsel grupların uyumlu ve eşit biçimde ele alınması ve onlara eşit davranılması da söz konusu değildir.

Çokkültürcüler, gözlemledikleri ve dile getirmekten çekinmedikleri bir gerçekten hareket etmektedirler. Buna göre, dil politikaları hakkındaki genel liberal anlayışın ileri sürdüğü argümanlar, gerçek dünyadaki dil çatışmaları ve dilsel azınlıkların talepleri karşısında büyük ölçüde işlevsiz kalmaktadır. Dilsel azınlıklara mensup bireylerin yoğun bir şekilde araçsal kaygılarla daha fazla iletişime ulaşma motivasyonuna sahip olduğu söylenemez. Tam tersine dilsel azınlık grupları daha geniş bir insan kitlesi ile iletişime geçmenin verdiği imkan yerine kendi dillerini korumak konusunda derin bir yükümlülük hissetmişler ve bunu farklı biçimlerde beyan etmişlerdir. Doğal olarak kendi dilini koruma konusundaki bu sadakatin derinliği bireyler ve gruplara göre değişmektedir. Bazı birey üyeler, tipik bir şekilde bireysel ilerleme için kendi ana dillerini terk edip asimile olmayı seçebilirler. Fakat dilsel azınlıkların örgütlediği politik partiler veya hareketler kendilerini ulusal dilin korunması ve daha geniş dil grupları içinde asimile olmaya direnmeye adanmışlar ve hatırı sayılır bir halk desteği elde etmişlerdir. Bu, insanların dil ile ilgili çıkarlarının basitçe ve sadece iletişim kurmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Dilin korunması, siyasal ve

kurumsal otonomi için ileri sürülen taleplerin de dayanağı olmaktadır. Dilin korunması ayrıca kuşaklar arasında bağlantının sürmesinin de bir yoludur. Bir başka açıdan dil ulusal kimliğin ifade edilmesinin anahtar sembolüdür ve ulusal kimliğin korunmasını sağlar.

Bu nedenle dil grupları kendi dillerini korumak için çatıştıklarında bu sadece bir iletişim aracının korunması çabası değildir. Dil, ayrıca bazı politik iddiaları, özerk kurumları, kültürün korunmasını ve kültürel uygulamaları koruma ve kurmak için gereklidir. Tersini düşünürsek, bir devlet hakim dili azınlıklara empoze etmeye çalıştığında asla sadece bir dili empoze etmeye çalışmaz; devlet, devlet açısından öncelik taşıyan bir takım kültürel ve politik iddiaları da ortak kuralların oluşması, merkezi kurumların tesisi, yeni bir tarih ve edebiyatın öğretilmesi ve yeni bir ulus devlet kimliğinin inşası ve buna sadakatin sağlanması içi empoze eder. Dil sürtüşmelerinin asla sadece dil sürtüşmeleri olmadığı görülmektedir. Kısacası, dilin sadece iletişimi sağlayan bir enstrüman olarak değerlendirilmesi çokkültürcüler açısından makul bir iddia değildir.

Diğer yanda derinde, dilin koruduğu birçok farklı değer ve ilgileniş vardır. İnsanların, genellikle samimi bir biçimde kendi dillerini içsel bir önem atfederek kullandıklarını söylemek mümkündür. Bu durumda, dilin araçsal değer taşıyan yönleri olduğu söylenebilse dahi, dilin sadece iletişim aracı olmaktan öte, geniş ölçekli başka değerleri de koruduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Dil ayrıca grup bağlılığının ve dayanışmasının sağlanmasına hizmet eder, grup tarihini ve kimliğini ortaya koyar, kültürü yeniden üretir ve siyasi ve kurumsal iddiaları destekler. Bu nedenlerle, insanların dille bu kadar ilgilenmeleri ve onu korumaya çalışmaları, daha fazla iletişimden ve başka çıkarılardan mahrum olsalar bile tamamen makul bir çabadır. Bu gerçekler karşısında dil konusunu, dilin sadece iletişime ulaşmak için gerekli olduğunu söyleyerek önemsizleştiren düşünce geçerliliğini yitirmektedir. Dil politikaları çok sayıda insanın çıkarını etkilemektedir. Dilsel azınlıkların daha büyük bir iletişim çevresine ulaşmaları için desteklenen asimilasyonist politikalar, onların birçok meşru çıkara zarar vermekte ve bu nedenle de adalet prensiplerini ihlal etmektedir.

Kısacası, farklılık konusundaki ortodoks liberal bakış açısı dil politikaları alanında, kavramsal bir ölüme doğru yol almaktadır. Devletin farklılıkları özelleştirerek, onları sivil topluma ve bireysel seçeneklere bırakması şeklindeki orijinal teorinin uygulanması dil alanında imkansız gözükmektedir. Dilin sadece araçsal değer taşıyan bir geçerliliği olduğunu göstermeye çalışmak veya ortak bir dilin J.S.Mill'in belirttiği gibi demokratik kurumların işleyebilmesinin ön şartı olduğunu söylemek ikna edici değildir. Dil konuşucuları için araçsal bir değer olmaktan çok öte anlamlar ifade ettiği gibi, çokdilli birçok demokratik rejim vardır.

Diğer yandan azınlık dilsel gruplarının varlıklarını devam ettirmeleri, dillerinin tanınmasına ve onların kamusal hayatta kendi dilleri ile katılabilmelerine bağlıdır. Azınlık dilsel grubun yaşayabilmesi, topluluğun kendi dilinde tam bir iletişim imkanına sahip olması anlamına gelir. Eğer bir hükümet dilsel topluluğun bir parçası olacaksa onlarla kendi dilleri ile iletişime geçmelidir. Bu ne kadar fazla gerçekleşirse, azınlık grubu kendi dilinin kurumlarda temsil edilmesinden dolayı o ölçüde ülke kurumlarına bağlı olacaktır. Kamu kurumlarının kendi dillerinde kendilerine açık olması demek, kurumların kendilerine ait olması anlamına gelir.

Anlatılan nedenlerle, çokkültürcülere göre, dilsel azınlıkların, -tam ve eşit vatandaşlar olarak kabul edilebilmelerinin bir koşulu olarak- onları asimilasyondan koruyacak bazı özel haklara sahip olması gerekir. Habermas'ın belirttiği gibi, vatandaşlık hakları teorisi, bireyleri ancak kimliklerinin şekillendiği hayat biçimleri bağlamında ele alan politik tanınma gerçekleştiğinde korur. Liberalizmin klasik haklar sistemi, söz konusu bağlantıyı gözden kaçırdığında, evrensel insan hakları her türlü kültürel ve sosyal farklılıktan arı bir soyutlamaya dönüşür. Halbuki, söz konusu farklılıkların duyarlılıkla dikkate alınması haklar sisteminin demokratik bir biçimde aktüalize edilmesi için zorunludur.

Dilin konuşucuları için taşıdığı önemi, devletin dil söz konusu olduğunda tarafsız kalmasının güçlüğü ve klasik liberal insan hakları kuramının dilsel farklılık ve haklar alanındaki yetersizliğini ortaya koyan bu genel değerlendirmeden sonra çalışma bağlamında ele alınan özgül konular hakkında şu tespitler yapılabilir:

1. 1960'lı yılların sonunda itibaren ortaya çıkan çokkültürlülük hareketleri, ilk aşamadaki cemaatçi tonundan uzaklaşarak 1980'lerden sonra etnik göçmen azınlıkların ve ulusal azınlıkların başta dil olmak üzere diğer farklılıklarının siyasal olarak tanınması ve hukuksal olarak haklarla güvence altına alınması yönündeki ahlaki bir duyarlılığın ifadesi olmuştur. Çokkültürlülük felsefi alandan kimlik siyaseti ile siyasal alana, formel hakların farklılıkları içerecek şekilde yeniden ele alınması ve anlaşılması gereği ile de hukuksal alana taşınmış olmaktadır. Kültürel haklar tanındığında ise artık hedefi olan pozitif hukuksal güvencele ulaşmış olmaktadır.

2. Çokkültürcülüğün, eleştirilerini yönelttiği ilk siyasal-hukuksal kurum yurttaşlık kurumu olmuştur. Yurttaşlık, ortak haklar temelinde toplumsal sözleşmeye üye olmanın bir ifadesidir. Ancak çalışmada belirtildiği gibi geleneksel yurttaşlık anlayışı sadece statülere odaklanırken, yurttaşlık bağının sahiciliğini görmezden gelir. Zira ortak yurttaşlık hakları gerçekte tek bir grubun referansları -konu bağlamında dili- ile uygulanmaktadır. Bu, ulus devletin yapaylığının bir sonucudur. Dolayısı ile çokkültürlülükçü hareket birey ile devlet arasındaki yurttaşlık bağının sahiciliğini sorgulamakta ve farklılığı dikkate alan yeni bir bağlanma biçimi önermektedir. Dil bağlamında grupların dilsel kimliğin tanınmasını, dilin kullanım alanlarının genişletilmesini ve dilin korunması için gerekli olan yetkilerin onlara verilmesini talep etmektedir.

Çokkültürcü anlayış, grup farkından kaynaklanan taleplerini kimlik siyaseti denilen özel bir siyaset tarzı ile dile getirmektedir. Kimlik siyaseti, açık veya örtülü olarak tek bir gruba atfedilen bazı özelliklerin evrenselliğini reddeder ve onun yerine farklılığın tanınmasının evrenselliğini geçirir. Kimlik siyaseti, kültürel, dilsel kimlikleri tanınmayan grupların bu özelliklerini hakim çoğunluk grubuna ve çoğu zaman ve gerçekte sadece çoğunluğu temsil eden kurumlara kabul ettirme siyasetidir. Farklılığın evrenselliği, kültürel rölativm eleştirilerine muhatap olabilse de en azından dil bağlamında bu eleştiri kolayca bertaraf edilebilir. Zira değer yargısı açısından evrensel bir dilin varlığından söz edilemeyeceği gibi her bir dilin kendine özgü üstünlükleri

vardır. Bütün bunlar bir yana hakların konusu olmaları bakımından bütün dillerin eşdeğerliliğinin kabul edilmesi gerekir.

3. Kültürel farklılıkların zarar (vermeme) ilkesine uydukları sürece ahlaki eşdeğerliliklerinin hukuksal alana yansması ise eşitlik ilkesi ile mümkün olmaktadır. Ancak eşitlik ilkesi burada, farklılıkları dikkate almayan bir biçimde yorumlanmamakta meşru farklılıkları düzenler biçimde yorumlanmaktadır. Dil farklılığın tanınması ise eşitliğin farklılığı dikkate alması gerekliliğinin en zorlayıcı örneğidir. Çalışmanın farklı yerlerinde belirtildiği gibi devletin dilsel alana iyi niyetli ihmal ile yaklaşması söz konusu değildir. Zira iyi niyetli ihmal tarafsız devlet anlayışının bir uygulamasıdır ve ancak devlet açısından dilsel tarafsızlık imkansızdır. Devlet faaliyetlerini zorunlu olarak bir dil ile yerine getirir. Zorunluluk, tarafsızlığı ve dolayısı ile eşitliği ihlal etmektedir. Bu durumda dilsel adalet görmezden gelme ile değil ancak tanınma ile mümkün olabilecektir.

4. Dilsel tanınma ise dilsel grupların niteliği ile bağlantılıdır. Bu anlamda göçmen azınlıklar ile ulusal azınlıklar arasında yapılan ayrıma dikkat etmek gerekir. Zira her bir azınlık türünün, beklentileri, talepleri ve bunlara uygun düşen çözümler farklıdır. Göçmen azınlıklar için asıl olan, yeni ülkelerine entegrasyonlarının temel hakları ihlal etmeden gerçekleştirilmesidir. Ulusal azınlıklar ise tarihsel olarak belirli bölgelerde yoğunlaşmış gruplar olduklarından talep ettikleri dilsel haklar daha kapsamlıdır. Göçmen azınlıklar göç ettikleri ülkenin resmi dilini öğrenirken köken dilleri ile olan bağlarını bir anda koparamadıklarından köken dillerinin de göç ettikleri yeni ülkede belli bir düzeyde tanınmasını beklemektedirler. Ancak birçok yorumcunun belirttiği gibi burada dilin tanınmasının amacı göçmen uyumunu sağlamaktır, yoksa göçmenlerin yeni ülkelerinde ana topluma paralel bir toplum oluşturmalarını desteklemek değildir. Bu nedenle göçmen azınlıklara tanınan/tanınması gereken dil haklarının sınırlı ve geçici özelliğinden söz edilebilir. Ana dilin göç ülkesinin resmi dili ile birlikte öğretilmesi, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve kamu makamlarına ulaşımında göçmen dillerini bilen personelin istihdam edilmesi gibi haklar, gerçekte sınırlı ve geçici özelliğe sahip haklardır.

Buna mukabil ulusal azınlıklar ise kendileri için öncelikli değer taşıyan bir grup kimliğine sahip oldukları için dillerinin sınırlı bir şekilde tanınmasını kabul etmezler. Çoğunluk dilsel grubu nasıl ülke çapında bir dilsel kurumsallaşma sağlamışsa, onlar da tarihsel yurtlarında aynı etkinlikte bir dilsel kurumsallaşmanın sağlanması için mücadele ederler. Burada belirtilmesi gereken husus, diller arasındaki çatışmanın dilsel çatışmadan farklı olarak yarışan bir özelliğe sahip olmasıdır. Tek dilli kurumsallaşma diğer dillerin kullanım alanlarının kısıtlanması pahasına olmaktadır. Sorun bunun adil olup olmadığı ve dilsel azınlıkların kendi dillerini kurumsallaştırma taleplerinin kabul edilip edilmeyeceğidir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde bu konuda ileri sürülen farklı argümanlar tartışılmıştır. Sonuç olarak ulusal azınlıkların dilsel hak taleplerinin meşruiyetinin, çoğunluk grubunun sahip olduğu hakların meşruiyetinden daha az olduğu söylenemez. Çoğunluk grubunun dilsel kurumsallaşmayı gerçekleştirmeye hakkı varsa ulusal azınlık grubunun da buna hakkı vardır. Çokkültürcü yaklaşımın eşitliği, farklılık ve çoğulculuk ekseninde kabul eden anlayışı, ulusal azınlığın böyle bir dilsel kurumsallaşma talebini meşru ve haklı görür.

5. Göçmen ve ulusal azınlıklar arasındaki nitelik ve çokkültürlülükçü yaklaşımın her bir grubun taleplerine tanıdığı meşruiyet farkı dikkate alınıp, kabul edildiğinde bu kez dilsel hakların neler olduğu, hangi argümanlar temelinde tartışıldığı, hak öznelerinin kimler olduğu, uluslararası hukukta nasıl ve hangi düzeyde düzenlendiği ve söz konusu hakların nasıl uygulandığının/uygulanabileceğinin tespit edilmesi gerekir ki bütün bu konulara çalışmanın ikinci bölümünde değinilmiştir.

Birinci bölümde tartışılan konulara ilişkin değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar akılda tutularak şunlar söylenebilir;

6. Her şeyden önce dilin farklı fonksiyonları arasında bir ayırım yapılması elzem görünmektedir. Bunlar; dilin iletişim/araçsal değeri ile kimliğe ilişkin değeridir. Dil, farklı değerlerin işlevini yerine getirmesini sağladığı gibi onları korumaktadır da. Bu durumda dilin de korunması gereği ortaya çıkmaktadır. Dilin korunması ise sadece iyi niyetli ihmal ile değil onun tanınıp kurumsallaşması ile mümkündür. Oysa devletlerin birçoğu çalışmada gösterildiği gibi ulusal azınlık dillerine karşı, devletin dil

karşısında olması gereken tutum olarak savundukları müdahalesizlik prensibine dahi uymamışlardır. Devlet uygulamaları modernizmin meşrulaştırıcı gücünün da yardımı ile açık bir biçimde dilsel azınlıkları asimile etme yönünde olmuştur. Bu anlamda dilsel azınlıkların tarihinin asimilasyona karşı direnmenin tarihi olduğu söylenebilir. Çalışmada asimilasyon sonucu dilsel değişimin meşru kabul edilmediğine değilmiş ve birçok yorumcu ve söz konusu kendi dilleri olduğu zaman çoğunluk grupları gibi, asimilasyonun meşru olmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun anlamı dilsel azınlıkların dillerini korumaya hakları olduğudur. Dilsel azınlıkların dillerini korumaya hakları olup olmadığı dilsel adalet çerçevesinde farklı yaklaşımlarla eleştirilmiş veya desteklemiştir. Çalışmada bu görüşlere de yer verilmiştir.

7. Telafi edici adalet anlayışı dilsel azınlıkların daha geniş bir dil grubuna dahil olarak dezavantajlı durumdan kurtulmak istedikleri varsayımından hareket ederek azınlık dilinin desteklenmesine karşı çıkmıştır. Buna göre daha geniş bir dil grubuna dahil olmak isteyen dilsel azınlıklara çoğunluk dilinin öğretilmesi bir maliyet gerektirir ve bu maliyet, çoğunluk dilinin dilsel azınlıklara da öğretilmesinin bedeli olarak, azınlık dilinin her türlü kamusal destekten mahrum edilmesidir. Bu yaklaşımın dilsel azınlıkların –en azından azınlık mensubu bireylerin büyük çoğunluğunun- gerçek tutumunu ve dil politikalarının gerçek yüzünü aksettirmekten uzak olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Dilsel adalet konusunda ikinci yaklaşım olarak incelediğimiz milliyetçi yaklaşım ise dilsel adaletin sağlanabilmesi için öncelikle tarihe bakılması ve dilsel grupların uğramış olduğu adaletsizliklerin belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bu yaklaşıma göre adalet, tarihsel haksızlıkların marjinalleştirdiği dilsel grupların dillerinin nasıl onarılacağı sorusuna yanıt aramalıdır. Böylece marjinalleşen diller ve bu dilleri konuşan kişiler için taşıdıkları değer onarılmış olacaktır. Burada amaç, nesillerin geçmesi ile konuşucu topluluğu giderek azalan dillerin tekrar canlandırılmasıdır. Milliyetçi anlayış adalet ve egemen dil arasındaki bağlantıdan hareket etmekte ve iki önemli iddiayı dile getirmektedir. Öncelikle azınlık mensuplarının kendi ana dilleri yerine egemen çoğunluk veya devletin resmi dilini kullanmaya başlamaları kesinlikle serbest bir seçim sonucu değildir, aksine ideolojik bir baskının sonucudur. Buna göre,

adalet, dilsel azınlığa karşı yapılan bu baskının kalkmasını ve sonuçlarının telafisini gerektirir. Milliyetçi anlayış kısaca dilin kültürel ve kimlik değerini öne çıkarırken, tarihsel adaletsizliklerin de giderilmesini talep eder. Diğer taraftan milliyetçi anlayışın içinde barındırdığı kendi üyelerine baskı yapma riski liberal kaygılara haklılık payı vermektedir. Gerçekten de çoğunluk dilsel grubuna gönüllü olarak asimile olmayı isteyen azınlık mensuplarının engellenmesi söz konusu olduğunda milliyetçi argüman - temeldeki karşı konulamaz haklılığına rağmen-özgürlüğü tehdit edici bir zemine kayabilmektedir.

Dilsel adalet konusundaki üçüncü yaklaşım biçimi ise bireylerin ancak kendilerinin olan ve içinde yetiştikleri kültüre ve dile ulaşma imkanlarının sağlandığı bir ortamda dilsel adaletin gerçekleşeceğine vurgu yapan liberal kültürcü yaklaşım ya da çokkültürlülükçü yaklaşımdır. Dil ve kültür bireyler için önemli oldukları için değerlidirler. Liberal kültürcülük, bireysel etik ile kültürel azınlıklar için gerekli olan grup haklarını bağdaştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre dil ve kültür arasında içsel bir ilişki vardır ve dilsel adalet azınlık grupların devletin müdahalesinden koruyacak dış korumalara veya güvencelere ihtiyaç duyar. Azınlık grupları kendi kültürlerini ve dillerini sürdürmek için dil haklarını düzenleyecek yetkilere sahip olmalıdır. Ancak azınlık gruplarının bu düzenleme yetkileri kısıtlanmıştır. Öncelikle hakların taşıyıcıları gruplar değil bireylerdir. Dilsel azınlıkların hakları bu yaklaşımda liberal bir çerçevede ele alınmıştır. Gruplara mensuplarının özerkliğini kısıtlama izni verilmemiştir. Liberal kültürcü görüşün birçok yönden çekici olduğunu görülmektedir. Öncelikle kültürel özcülüğü ve saflığı reddettiği halde, dili kendisi için iletişim aracı olmaktan öte anlamlar taşıyan bireylere kendi ana dillerinde yaşamı anlamlı kılma imkanı vermektedir. Kültürel azınlıkların kendi kabuklarına çekilmeden kendi kültürlerini koruma ve devam ettirme hakkını tanımaktadır. Evrensel (liberal) özgürlüklerin kullanılabilmesinin ön koşulunun kişinin üyesi olduğu grup içinde bu hakları kullanması olduğunun altını çizirken de yerinde bir tespit bulunmaktadır. Ve bütün bunlara imkan tanırken grup sadakati adına bireylerin hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasını reddetmektedir.

Dilsel adalet hakkındaki son bir görüşün liberalizmi, izlenecek politikalar açısından açık uçlu bir düşünce sistemi olarak niteleyen liberal demokratik görüş olduğu görülmektedir. Buna göre bir devlet içindeki vatandaş veya vatandaş gruplarının her biri dilsel bir topluluk veya uygulanacak dil politikaları için destek arayabilir. Bunun için demokratik müzakere süreçlerine, oy vererek, baskı grubu veya koalisyonlar oluşturarak katılabilirler. Onların bu faaliyetlerinin tek kısıtlanması diğer bireylerin temel haklarını ihlal etmemektir. Bu yaklaşım yaşayan bir dili ve dilsel topluluğu üzerinde serbestçe karar alınıp verilebilen unsurlar olarak ele alır. Eğer devlet içinde siyasal bir çoğunluk bir dilin kamu fonları ile desteklenmesi gerektiğine karar verirse bu karara uyulmalıdır. Veya demokratik süreçler sonucunda geçmişte baskı altında kalarak marjinalleştirilen bir dilin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi yahut kamu hizmetlerinin azınlık dilinde de sunulması yönünde bir çoğunluk kararı oluşursa buna uyulmalıdır. Veya bir dilin kamusal yürürlüğünün kaldırılması, demokratik süreçler içinde gerçekleşmişse liberal demokrat görüşü benimseyenler için bu da kabul edilebilir bir durumdur. Bunların hepsi etik açıdan nötr durumlardır. Ancak bu görüş dilsel azınlıkların haklarını çoğunlukçu karar alma mekanizmalarının insafına terk etmiş olduğundan normatif açıdan kabul edilemez.

Bu değerlendirmelerden sonra liberal kültürcü görüşün dilsel adaletin savunulması konusunda- bireysel haklarla birlikte grup kimliğini de koruduğu için-en elverişli görüş olduğu söylenebilir.

8. Çalışma kapsamında tartışılan bir diğer sorun da dilsel hakların niteliği sorunudur. Dilsel hakların niteliği sorunu kendini üç farklı ayrışma biçiminde göstermektedir. Bunlar; Bireysel haklar-kolektif haklar, hoşgörü hakları-destekleme hakları ve araçsal haklar -araçsal olmayan haklar ayrımlarıdır.

Bireysel haklar perspektifi bütün insan hakları gibi dilsel hakların da bireysel haklar olarak anlaşılması gereğine ve grupların hakların taşıyıcısı olamayacağına vurgu yapmaktadır. Kolektif haklar ise grup farkından kaynaklanan, haklardır. Bu ayrımla bağlantılı olarak 'evrensel haklar' ve 'grup farkına dayalı haklar' kullanılan diğer terimlerdir. Evrensel haklar üye olunan dil grubu dikkate alınmaksızın herkesin sahip

olduğu hakları ifade eder ve bireysel haklara denk düşer. Evrensel hakların aksine grup farkına dayalı dil hakları ise bireylerin belli bir grubun üyesi olmaları ile kullanabilecekleri hakları ifade eder. Ancak bu ayrımın ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. Zira gerçekte çalışmada belirtildiği gibi, neredeyse bütün haklar grup bağlamında kazanılan ya da kullanılan haklardır. Çoğunluk grupları kendi dili ile bağlantılı dilsel haklara sanıldığı gibi tek tek bireyler olarak sahip değildir. Grup kimliği aynı zamanda ulusal kimlik olarak da tanındığı için kendi diline ilişkin bireysel haklara sahip olmaktadır. Buna mukabil dilsel azınlıkların grup kimliği tanınmadığı sürece dilleri ile bağlantılı bireysel hakların da tanınmadığı görülmektedir.

Dilsel hakların niteliği konusunda yapılan diğer ayırım hoşgörü hakları-destekleme hakları ayırımıdır. Hoşgörü hakları devletin negatif yükümlülüğünü yansıtmakta ve bireylerin özel eylemlerinde ve teşebbüslerinde kullandıkları dile yönelik bir devlet müdahalesi olmaması durumunu anlatmaktadır. Devlet bireylerin özel teşebbüslerinde kullandıkları dile müdahale etmiyorsa hoşgörü hakları tanınmış demektir. Hoşgörü hakları, devletin tarafsızlığı ile ilgilidir. Destekleme hakları ise devletin bireylerin dile ilişkin tutumlarını aktif olarak desteklemesidir.

Eğer devleti oluşturan toplum gerçekte tek bir dil grubundan oluşuyorsa devlet bir şekilde dilsel tutumları destekler ancak bu onun tarafsızlığını zedelemeyebilir. Buna mukabil devletin ülkesi içinde birden fazla dilsel topluluk varsa, devlet bir grubun dilini desteklerken diğer gruba sadece hoşgörü hakları tanıyamaz. Daha doğrusu bu durumda eşitlikten söz edilemez. Dil söz konusu olduğunda ulusal azınlıklar bağlamında eşitlik, dilin eşit tanınmasını, desteklenmesini ve korunmasını gerektirir. Bir diğer azınlık türü olan göçmen azınlıklar için hoşgörü hakları ile beraber destekleme hakları da elbette tanınabilir. Ancak destekleme haklarının tanınmaması, bir eşitlik ihlali olarak değerlendirilemez.

Nihayet dilsel haklar, araçsal haklar- araçsal olmayan haklar olarak da tasnif edilmiştir. Araçsal haklar dilin iletişim fonksiyonundan kaynaklanır. Dilin özel hayatta kullanılması hakkı, dilin diğer fonksiyonları olan kültürü ve kimliği destekleme ve geliştirme haklarına olan etkisine rağmen araçsal bir dil hakkıdır. Bunun yanında

yargılamaya ilişkin dil haklarının da büyük ölçüde araçsal olduğu söylenebilir. Zira amaç, maddi gerçeğin -hangi dil olursa olsun- dil vasıtası ile ortaya çıkarılmasıdır. Veya örneğin bir dilde (çoğunluk dilinde) eğitim yapıldığında diğer bir dilin (azınlık dilinin) sadece öğretilmesi durumunda da ikincil dil yine araçsal fonksiyonu ile değerlendirilmektedir. Ancak insanlar dillerinin sadece bir iletişim aracına indirgenmesinden genelde hoşlanmazlar. Birçok kişi için dil kimliğin bir belirtisi, kültürel bir miras ve (dil etrafında birleşmiş) topluluğun somut bir ifadesidir. Araçsal olmayan dil haklarının arkasında yatan fikir, dilin korunması ve geliştirilmesi hedefinin başarıya ulaşması için devlet desteğinin gerektiğidir. Dille ilgili bütün tartışmalarda olduğu gibi burada konu en az iki dil grubunun aynı siyasal topluluğu oluşturması bağlamında düşünülmelidir. Çünkü çoğunluk dil grubu dilin kendisi için ifade ettiği manevi çıkarları korumak için gerekli kurumlara sahiptir, ulusal azınlıkların dilleri ise koruma bir yana genelde bastırılmıştır. Bu baskının kendisi ve baskıya karşı direnç, aslında iki dil grubunun da dile iletişim aracı olmaktan öte bir anlam yüklediğini gösterir. Bu nedenle ulusal azınlıklar, dilin araçsal olmayan fonksiyonları olan dilsel kimliği, kültürü ve farklı bir topluluk olarak kendilerini devam ettirmeye yönelik çıkarları koruyacak haklar talep ederler. Araçsal olmayan dil hakları anlayışının özgürlük kadar güvence de talep ettiği görülmektedir. Buna göre dil hakları, kültürel açıdan egemen olan çoğunluk grubunun sahip olduğu ekonomik ve siyasal güç karşısında azınlığın dilini koruma ve geliştirme imkanlarını garanti altına alan kozlar olmak durumundadır. Araçsal olmayan dil hakları ulusal azınlıkların kendi dilleri üzerinde tam bir tasarruf yetkisine sahip olmasını ifade eder ve en kapsamlıları İspanya’da olduğu gibi özyönetim hakkına sahip olma ve Belçika ve İsviçre’de olduğu gibi dil farklılığına bağlı federalleşmedir. Araçsal olmayan dil hakları, aynı zamanda grup haklarına tekabül eder. Burada da destekleme haklarında olduğu gibi korunması gereken dilsel topluluk türü sınırlanmıştır. Yani bir dilsel topluluk oluşturmak başlı başına bu haklardan yararlanmak için yeterli değildir. Daha açık bir ifade ile kolektif ve kimliğe dayalı dilsel haklar tanınan gruplar sadece tarihsel olarak o devlet veya bölgede yerleşik topluluklardır, göçmen toplulukların bu türden dilsel hakları yoktur. İşin doğrusu göçmen azınlıkların göç ettikleri bir ülkede ulusal azınlıklar gibi kolektif bir bütün oluşturmaları imkansız değilse de zordur. Bu pratik zorluk, normatif gerekçeler

bir yana göçmen azınlıklara neden grup kimliğine dayalı dil haklarının tanın(a)madığını izah eder.

Üçlü ayırım kapsamında dilsel hakların niteliği hakkında göçmen azınlıklar ve ulusal azınlıklar ayrımı da dikkate alınarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir;

İlk olarak, dilsel hakların, bireysel, araçsal ve hoşgörü hakları olma özellikleri bütün dilsel haklar ve herkes için geçerlidir. Bir anlamda dilin bu özelliklerinden kaynaklanan haklar, dilsel hakların minimum standardını teşkil eder.

İkinci olarak, dilin desteklenmesine ilişkin haklar hem göçmen azınlıklar hem de ulusal azınlıklar için söz konusu olabilir. Ancak burada dilin desteklenmesinin amacı ve kapsamı farklılık gösterir. Göçmen dilinin desteklenmesinin amacı onların yeni ülkelerine intibaklarını kolaylaştırmak olduğundan destekleme geçicidir. Ulusal azınlık dillerinin desteklenmesinin amacı ise ulusal azınlıkların dillerini sonraki nesillere aktarabilmelerini sağlamak, dilsel ve kültürel kimliği korumak ve onların devletin kurumlarına olan bağlılığını temin etmektir. Ulusal azınlık diline yönelik destekleme sınırlı olduğunda, örneğin sadece çoğunluk dilinde eğitim verilirken aynı zamanda azınlık dilinin de öğretilmesi durumunda dilsel kimliğin korunması güçleşir ve bu tür bir dil hakları rejimi göçmen politikasına yaklaşır/dönüşür. Buna mukabil azınlık dilinde eğitim verilmesi dilin araçsal olmayan fonksiyonları olan dilin geliştirilmesi, korunması ve dil temelli farklı kimliğin tanınması amaçlarına da hizmet eder. Ancak ana dilde eğitimin tek başına dilin korunması ve geliştirilmesine yetmeyebileceği bilinmektedir. Dilin korunması ve geliştirilmesi ana dilde eğitimle beraber başka bazı ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere de bağlıdır. Ancak ana dilde eğitim hakkının tanınması, ulusal azınlık dilinin öğrenilmesi, korunması ve geliştirilmesi için olmazsa olmaz şarttır.

Üçüncü olarak, dil üzerinde tasarruf yetkisinin kimde olacağını ifade eden ve dilin bütün kamusal faaliyetlerde kullanılmasını ifade eden (dilsel) öz yönetim hakkına gerek çalışmanın bütününde gerekse bu sonuç bölümünde belirttiğimiz gerekçeler çerçevesinde sadece ulusal azınlıklar sahip olabilir. Dilsel bir azınlığa kendi diline

ilişkin kararlar alma hakkının tanınması, dilin bütün fonksiyonlarının gerçekleşmesini sağlar ve dilsel haklara ilişkin tartışmaları büyük ölçüde sona erdirir. Bu durumda ortaya çıkabilecek muhtemel sorun dilsel azınlık içindeki farklı dilsel azınlıkların durumudur ki Joseph Raz'ın belirttiği gibi burada ölçeğin küçülmesi dışında aynı tartışmalar yeniden başlar veya devam eder.

Dilsel hakların niteliği konusunda söz edilmesi gereken son bir konu da resmi dilin öğrenilmesi yükümlülüğü olup olmayacağıdır. Göçmen azınlıkların göç ettikleri ülkenin resmi dilini öğrenmek zorunda olduğu kabul edilmelidir. Sorun ulusal azınlıkların devletin resmi dilini öğrenmek zorunda olup olmayacağıdır. Dilin kişiler için taşıdığı önem dikkate alındığında, dilin bahsettiğimiz fonksiyonlarını yerine getirilebilmesi bu fonksiyonlar öncelikle kişilerin kendi dillerinde gerçekleşirse anlamlıdır. Devletçe bir dilin resmi dil olarak kabul edilmesi kendiliğinden başka bir dil grubundan olan kişiler için dilden beklenen ve istenen çıkarları gerçekleştirmez. Ulusal azınlıkların istediği kendi dillerinin eşdeğerliliğinin kabul edilmesidir. Bu ise ancak yoğun olarak yaşadıkları yerlerde dilsel kurumsallaşma ile mümkün gözükmektedir. Bu değerlendirmeden sonra şunlar söylenebilir; Resmi dilin öğrenilmesi yükümlülüğü ancak araçsal bir anlam yüklenirse meşru bir yükümlülüktür. Ulusal azınlıklar için ana dillerinin yerine geçecek ve onları ana topluma asimile edecek bir fonksiyon atfedildiği zaman dilsel farklılığın ve ulusal azınlıklara tanınan dilsel hakların bütün anlamı kaybolacaktır. Örnekleme gerekirse eğitim azınlık dilinde yapılırken resmi dil öğretilen dil olacaktır. Ulusal azınlıklar söz konusu olduğunda dilsel hakların bağlamı öncelikle kendi dilleridir.

9. Çalışmada değinilen bir diğer konu, dilsel hakların nasıl uygulanacağıdır. Bu konuda iki sistemin geçerli olduğu görülmüştür; kişisellik modeli ve teritoryal/bölgesellik modeli. Aslında her iki model de ancak dilsel farklılığı resmi düzeyde tanıyan çokdilli toplumların uygulamalarıdır. Her iki sistem arasında –Québec, Kanada ilişkisinde görüldüğü üzere - dilin kolektif korunması ile bireysel haklardan kaynaklanan bir gerilim olduğu söylenebilir. Kişisellik prensibi, dil kaynaklı hakların kişiye bağlı olarak ülkenin bütün dil bölgelerinde tanınmasını öngörürken teritoryal prensip, dil- bölge ayrımını öne çıkarır ve bir bölgede bir dilin gerçek anlamda

kurumsallaşmasını amaçlar. Teritoryal modelde kurumsallaşan dil dışındaki dillerin konuşucuları, dilin araçsal özellikleri çerçevesinde kısmi destekleme haklarından yararlanmaktadır. Teritoryal model bir bölgedeki çoğunluğun dilsel kimliğinin korunmasını hedefler. İsviçre ve Belçika gibi federal devletlerde teritoryal modelin uygulandığı görülmektedir. Belirtmek gerekir ki teritoryal model dilsel azınlıkların ihtiyaçlarına daha çok cevap verir. Çünkü tarihsel olarak dezavantajlı konuma düşürülmüşlerdir ve dillerini ve kimliklerini korumak ancak güçlü bir bölgesel yetki ile mümkündür. Çokkültürlülük bölümünde incelediğimiz dış korumalar, dilsel hakların uygulanması bağlamında teritoryal modelde somutlaşmaktadır.

Buna karşılık kişisellik prensibi bireysel insan haklarını öne çıkarır ve bu bağlamda dilsel hakların kişiyi takip etmesi gerektiğini vurgular. Dil bölgelerinin olmadığı ya da olmaması gerektiği anlayışını yansıtan kişisellik prensibi dilin araçsal yapısını öne çıkarır ve kimliğe ilişkin fonksiyonları ikincil görür. Bir dilin korunmasından çok herhangi bir dili konuşan kişilerin dille bağlantılı haklarını korumayı amaçlar. Ortodoks liberal anlayışın bireysel insan hakları kavrayışının bir yansıması olan kişisellik prensibi, insan hakları ve seçme özgürlüğü ile tutarlı bir yaklaşım gösterir. Kişisellik prensibi, klasik bireysel insan hakları çerçevesinde incelendiğinden dil haklarının kavramsallaştırması ve meşrulaştırılması da, bireysel dil seçimini korumak amacı ile yapılır. Ancak güçlü bir grup bağlamı olmadığı zaman kişisellik prensibinin, dilin ve dilden kaynaklanan birey haklarının korunması için uzun dönemde elverişli bir imkan sunmadığı da belirtilmelidir. Bunun nedeni çalışmanın ilgili bölümünde tartışıldığı ve belirtildiği gibi dil haklarının korunmasının klasik evrensel insan haklarının korunmasına benzememesidir.

10. Değerlendirmelerimizi bitirirken son olarak konu üzerine çalışan yazarların görüşleri çerçevesinde, uluslararası hukukta dilsel hakların nasıl ve ne ölçüde düzenlendiğine ilişkin bazı tespitlerde bulunmak yararlı olacaktır. İnsan haklarına ilişkin belgelerin birçoğunda azınlıkların dilsel hakları hoşgörü hakları düzeyinde görülmüştür. Devletlere yüklenen yükümlülük dilin kullanılmasına müdahale etmeme yükümlülüğüdür. Ancak söz konusu enstrümanlar, devletlere azınlık dillerini tanıma destekleme yönünde bir ödev yüklemeyiz. Açıkçası bağlayıcılığı olan uluslararası hukuk

belgeleri, büyük ölçüde devletlerin azınlık dillerinin tabi ölümünü beklemelerini ima eder.

Dil haklarını, felsefi anlamda insan hakları içinde değerlendirmekte bir sakınca görmeyen Fransız anayasa hukukçusu Dominique Rousseau'nun, şu uyarısı bize uluslararası hukuktaki dil hakları rejiminin durumu ve bu durumun nedeni hakkında bir fikir verebilir: “felsefe, siyaset ve hukuk camialarında faaliyet gösterenlerin büyük çoğunluğu dilsel hakları, bireysel ve kolektif haklar olarak, insan hakları içinde telakki etmemektedirler.”⁹²⁶

Dil haklarının önde gelen bazı savunucuları da bu gerçeğin farkında görünmektedir. “Var olan uluslararası veya evrensel bildirgeler hiçbir şekilde baskı ve tehlike altında olan dillere yeterli koruma sağlamamaktadır. Bulgular hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde şunu göstermektedir: birey ve grupların kültürel ve sosyal haklardan yararlandığı varsayılırken, dilsel insan hakları ne garanti edilmekte ne de korunmaktadır.”⁹²⁷

Dunbar cari enstrümanlar dikkate alındığında, dil haklarının, uluslararası hukukça korunan temel haklar statüsünde olduğunun söylenemeyeceğini belirtirken,⁹²⁸ Thornberyy azınlıkları ve üyelerini doğrudan etkileyen özgül kurallar bağlamında, azınlık kurumlarının milletler cemiyeti döneminden bu yana çok zayıf formlarda devam ettiğini belirtmektedir.

Uluslararası hukukun temel aktörlerinin devletler olması, dilsel hakların neden bu kadar ihmal edildiğinin sebebi olarak görülmektedir. Ancak uluslararası hukuktan önce devletlerin ulusal düzeyde dilsel haklara genel olarak nasıl baktığına değinmek gerekir. Birçok devlet ülke sınırları içinde yaşayan azınlıkların varlığını inkar etmek eğilimindedir. Devletler dilsel azınlıkları, devletin siyasal istikrarını, ulusal birliği ve

⁹²⁶ Dominique Rousseau, “La philosophie du droit” in Henri Giordon (Ed.), *Les Minorités en Europe: Droits Linguistiques et Droits de l'Homme* (Editions Kimé, Paris, 1992), 79,82'den aktaran Arzo, “The Nature of Language Rights”, s.11

⁹²⁷ Skutnabb-Kangas - Philipson, “Linguistic Human Rights”, s.89

⁹²⁸ Dunbar, “Minority Language Rights in International Law”, s.119

sosyal uyumunu tehdit eden unsurlar olarak görmektedir. Birçok devlet ve ulus devlet ideologları için dilsel azınlıklara özgül haklar tanımak azınlık kültürü ve dilinin yeniden üretilmesi ve azınlık grubunun farklı bir grup olarak varlığını devam ettirmesi anlamına gelir. Bu ise ulus devlet ideolojisi ve homojen ulus devlet tasavvuru ile uyuşmaz. Ancak devletler azınlıklara dil haklarını tanımadığında dahi bir şekilde hukuku kullanmak zorundadır. Bu azınlık kültürü ve dilinin açıkça yasaklanması şeklinde olabileceği gibi iyi niyeti ihmal ile azınlık/dil haklarını hukukun ve adaletin konusu olarak görmemekle de olabilir. Dil temelinde ayrımcılık yasağı da çarpıtılmış bir biçimde dilsel hoşgörüsüzlüğün (dilsel haklar tanımamanın) örtülü gerekçesini oluşturmuştur.⁹²⁹

Ulusal düzeydeki bu yaklaşımın, uluslararası hukuka da yansımaları olağandır. Bunun biri, siyasal-hukuksal diğeri de siyasal çıkarlar temelinde iki nedeni vardır. Öncelikle devletler, uluslararası hukuk açısından eşit egemenlik hakkına sahiptirler. Egemenlik hakkı, devletlerin dilsel azınlıkların haklarını tanımaları için onları zorlayacak bir siyasal birim/güç olmasını zorlaştırmaktadır. İkinci olarak, dilsel azınlık hakları söz konusu olduğunda devletlerin çıkarları genellikle uyuşmaktadır.⁹³⁰

Bütün bunlar dikkate alındığında, uluslararası hukukun dilsel hoşgörü rejimi ile sınırlı kalmasının nedenleri açığa çıkmış olmaktadır. Dilsel azınlık haklarının bu sınırlı anlaşılması uluslararası barış, güvenlik ve istikrar gerekçeleri ile meşrulaştırılmaktadır.⁹³¹ Ayrıca dilsel azınlıklara bazı haklar tanındığı da bu haklar, başkalarının medeni ve siyasal haklarına ve devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasal birliğine zarar vermemeli şeklinde kayıtlara tabi tutulmuştur.⁹³² Bu kısıtlamalar, dilsel azınlıklara tanınan hakların ayrılıkçı ve irredentist taleplere doğru genişlemesini önlemek için konulmuş gibidir.⁹³³

Uluslararası belgeler çerçevesinde, dil haklarının evrensel bir anlaşılması olmadığı gibi, dil hakları pozitif hukukta, öncelikle tanınmış haklar da değildirler. Dil hakları talepleri, evrensel olmaktan öte, yerel ve tarihsel kökleri olan taleplerdir.

⁹²⁹ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.13

⁹³⁰ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.13

⁹³¹ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.13

⁹³² Kopenhag Belgesi 37. madde; Azınlıklar Protokolü 14. madde; Çerçeve Sözleşme 21. madde

⁹³³ Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.118

Uluslararası hukuk, dilsel farklılık sorunu için nihai bir model, kesin prensipler ve kurallar önermemektedir. Negatif karakterli (dil temelli ayrımcılık yasağı, ifade hürriyeti ve dilin özel alanlarda kullanılması gibi) bazı dil haklarının varlığından söz edilebilir. Bu hakların negatif karakterlerinden dolayı demokratik ülkelerde tanınmış olduğu varsayılabilir.⁹³⁴

Uluslararası hukukta dilsel insan haklarının halihazırdaki durumu bu negatif özgürlük ve haklar alanın ötesine geçmemektedir. Evrensel Bildirgede dilsel azınlıklara ve dil haklarına ilişkin herhangi bir hüküm yoktur. Bununla beraber 2. madde dil ile ilgili önemli bir referansta bulunur. 2. maddeye göre bildirgede yer alan bütün hak ve özgürlüklerden herkesin, ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi veya felsefi kanaat, ulusal veya sınıfsal kökenleri, doğum veya başka sebeplerden kaynaklanan statüleri ile beraber dil temelinde de ayrımcılığa uğramadan yararlanacağını belirtir.⁹³⁵ İHAS, birkaç dil hakkı içermektedir. Söz konusu haklar yargılama alanındaki prosedürel konulara ilişkindir ve minimalist bir yaklaşımın ürünüdür.⁹³⁶ Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme ve Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı, dil hakları alanında bir zihniyet değişiminin gerçekleşmeye başladığını göstermektedir. Bu nedenle her iki belgenin ayrıntılı bir değerlendirilmesinin yapılması yararlı olacaktır. Üçüncü bölümde her bir dil hakkı başlığı altında belgelerin hükümlerine değinildiğinden, burada enstrümanlara hakim olan genel prensipler çerçevesinde bir yorum yapılacaktır.

1 Şubat 1995 tarihinde imzaya açılan, 12 onay alma koşulunun gerçekleşmesiyle 1 Şubat 1998'de yürürlüğe giren Çerçeve Sözleşme'nin önemi bütünüyle azınlık haklarına ayrılmış hukuken bağlayıcılığı olan ilk çok taraflı belge olmasından kaynaklanmaktadır. Azınlıkların korunmasına ilişkin genel ilkelerin belirlendiği Sözleşmede, bu ilkelerin yürürlüğe sokulması ulusal yasama organlarına

⁹³⁴ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.31

⁹³⁵ François Grin-Regina Jensdottir-Donal O Riagain, **Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages**, Palgrave Macmillan, 2003, s..55-56; Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s. 119

⁹³⁶ Van Bossuyt, "Fit for Purpose or Faulty Design?", s.12; Kristeen Henrard, "The Impact of International Non-Discrimination Norms in Combination with General Human Rights for the Protection of National Minorities: the European Convention on Human Rights". Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (**DH-MIN**), DH-MIN (2006) 020., s.24

birakılmıştır. Hükümlerin çoğu doğrudan uygulanabilir olmayıp, amaçları belirterek, devletlere uygulama konusunda geniş takdir hakkı bırakmaktadır. Durumların ve çözülmesi gereken sorunların çeşitliliği dikkate alınarak, Çerçeve Sözleşmenin tarafların izlemeyi yüklenecikleri ilke ve hedefleri açıklayan program tipi hükümler içeren bir sözleşme olması tercih edilmiştir.⁹³⁷

Konu ile ilgili diğer uluslararası hukuk enstrümanlarında olduğu gibi azınlıklara kolektif haklar tanınmamıştır, ancak bireylerin bu haklardan kolektif olarak yararlanmaları da yasaklanmamıştır. Çerçeve Sözleşme kendisinden önceki enstrümanlardan farklı olarak hoşgörü temelli negatif hakların ötesine geçen haklar tanımak eğilimindedir. Dil hakları alanında minimum standardı temsil eden dil temelli ayrımcılık yasağı, yargılama süreçlerinde azınlık dilinin kullanılması ve ana dilin kullanılması hakları ile beraber dilin kamu makamları ile ilişkilerde ve medyada kullanılması hakları tanınmıştır. Ayrıca kişi ve yer adlarının azınlık dilinde geçtiği şekli ile kullanılabilmesi de öngörülmüştür. Daha da önemlisi taraf devletlere azınlık dilinin eğitim kurumlarında kullanılması konusunda yükümlülükler yüklenmekte ve bu çerçevede kültürel dilsel kimliğin korunması amaçlanmaktadır. Ancak tüm bu hakların devletlerin çok geniş takdir yetkisi ile sınırlandığı görülmektedir. Birçok hak ancak talep olması, bu talebin yeterli sayıda kişi tarafından dile getirilmesi, gerçek bir ihtiyaca cevap vermesi, halinde tanınacaktır. Bu koşulların karşılanıp karşılanmadığı sadece devletlerin takdirinde olan bir husustur. Devletler bazı tedbirlerin uygulanmasını gerekli gördüklerinde de bu tedbirlerin alınmasına (idari, mali, teknik zorluklar çerçevesinde) gayret edeceklerdir. Ayrıca uygulanacak tedbirler, devlete mali bir yükümlülük getirmeyecektir.

Çerçeve Sözleşme, Ulusal Azınlıkların Haklarına Dair Tavsiyede belirtildiği gibi zayıf bir enstrümandır. Belirsiz bir şekilde tanımlanan ilke ve hedefler üye devletler için bir yükümlülük oluştururken, bireyler hak olarak Sözleşmeye dayanmamaktadır. Çerçeve Sözleşme’de denetim sistemi devletlerin, dillerin durumu, yasal çerçeve, devletin altyapısı ve dil politikası konularını açıklayan raporlarına dayanmaktadır

⁹³⁷ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.123-124

Tavsiyede belirtildiği gibi denetleme mekanizması zayıftır ve neredeyse tamamen taraf devletlerin kendilerine bırakılmaktadır.⁹³⁸

Azınlık Dilleri Şartı ise dil konusuna özgülünen ilk uluslararası belgedir. Diller Şartı'nın hemen dikkat çeken yönü hak kavramını kullanmamasıdır. Giriş kısmı, Şarta hakim olan düşünceyi ve Şartın amacını ortaya koymaktadır: “Bir kısmı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Avrupa'nın tarihi bölgesel veya azınlık dillerinin; Avrupa'nın kültürel zenginliğine ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine katkıda bulunduğunu düşünerek;” Azınlık Dilleri Şartı'nı açıklayıcı rapor, Şart'ın Giriş kısmını belirginleştirmektedir:

Şart, bölgesel dilleri veya azınlık dillerini korumak ve desteklemek için düzenlenmiştir. Bu nedenle, vurgular kültürel boyuta ve bölgesel dilin veya azınlık dilinin konuşucularının hayatındaki her türlü rolüne ilişkindir. Şart bölgesel veya azınlık dili konuşucularına herhangi bir bireysel veya kolektif hak tanımamaktadır.⁹³⁹

Şart'ın bu yaklaşımı karşısında, Azınlık Dilleri Şartı'nın bir insan hakları enstrümanı olarak görülüp görülemeyeceği sorulabilir. İnsan hakları hukukunun, uluslararası hukukun diğer normları karşısında önceliği olduğu kabul edildiğinde bu teorik bir soru değildir. Şart'ın yaklaşımına göre azınlık dillerini korumak, ulaşılması arzu edilen politik bir hedeftir. Ancak azınlık dillerini koruma amacı, otomatik olarak bireysel veya kolektif hakların tanınmasını gerektirmez.

Azınlık Dilleri Şartı'nın kökenlerinin İHAS'ta aranabileceği belirtilmiştir. İHAS sisteminde tanınan hakların, azınlık faktörü dikkate alınarak yeniden tanımlanması söz konusudur. Buna göre, azınlıkların kendi kültürlerini geliştirmeleri, dillerini kullanmaları ve kendi okullarını kurabilmeleri amaçlanmıştır. Azınlık Dilleri Şartı, hak temelli bir yaklaşıma başvurmadan bu kazanımları hayata geçirmek istemektedir. Devletler azınlık dillerini veya bölgesel dilleri objektif tedbirler yolu ile korumak istemektedirler. Azınlık Dilleri Şartı, azınlık dillerini veya bölgesel dilleri

⁹³⁸ Virtanen, “Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım”, s.124

⁹³⁹ Arzoz, “The Nature of Language Rights”, s.16

korumak için geniş kapsamlı bir çerçeve oluşturarak, mümkün olduğunca her bir dilin çıkarları ve korunma ihtiyacı ile her bir dil grubunun ihtiyaç ve talepleri ile örtüşecek farklı tedbirlerin alınabilmesine imkan vermek istemiştir.⁹⁴⁰

Azınlık Dilleri Şartı'nın katkısının küçümsenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Her şeyden önce azınlık dillerinin korunması ile ilgili ilk uluslararası hukuk belgesidir. Evrensel enstrümanların, yetersiz olduğu bir alanda kayda değer koruma standartları öngörmektedir. Şart, dile ilişkin kompleks gereklilikleri ile kamusal alana girerek diğer enstrümanlardan öteye geçmektedir. Birçok tavsiye, bildirme ve kararın aksine bağlayıcılığı olan bir belgedir ve bir izleme komitesi Şartın uygulanmasını gözlemlemektedir.⁹⁴¹

Şart, insan hakları veya azınlık hakları perspektifinden değerlendirildiğinde, bir görüşe göre, Şart hakkında olumsuz bir yargıda bulunmak ve sonuç olarak şartın büyük eksiklikleri olduğunu belirtmek gerekir.⁹⁴² Şart'ın yetersizliği şu sebeplere dayandırılabilir;

Öncelikle, ne bireysel ne de kolektif olarak uygulanabilir haklar tanımamaktadır. Şart devletlere uygulanması zorunlu olan yasal bir yükümlülük getirmememektedir. Devletleri bölgesel dillerin veya azınlık dillerinin korunması için gerekli tedbirleri almaya teşvik etmektedir.⁹⁴³ Diller Şartı'nın amacı, dil haklarını garanti etmek değil, fakat bölgesel dilleri ve azınlık dillerini Avrupa kültür mirasının bir parçası olarak korumaktır. İkinci olarak, Şartı imzalayan devletlere Şart kapsamına dahil etmek istedikleri bölgesel dilleri veya azınlık dillerini belirleme imkanı vermektedir. İmzacı devletler, bölgesel veya azınlık diller arasında eğer isterlerse bir farklılaşmaya giderek bazı dilleri şart kapsamına dahil etmeyebilirler, bununla beraber

⁹⁴⁰ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.16

⁹⁴¹ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.16

⁹⁴² Robert Dunbar, "Implications of the European Charter for Regional or Minority Language for British Linguistic Minorities", **25 European Law Review, Human Rights Survey**, 2000, s.46

⁹⁴³ Avusturya Yüksek İdare Mahkemesi, Avusturya Anayasasının 50(2) maddesi dikkate alındığında Şart hükümlerinin doğrudan uygulanabilirliği olmadığına karar vermiştir. Mahkemeye göre, bu türden uluslararası antlaşmalar sadece, yasama organın bazı yasaları düzenlemesini gerektirir. Bkz. 23 Mayıs 2005 tarih ve 2005/06/0030 No'lu karar. Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.16, dpn.73

bu yetkinin keyfi kullanılmaması gerekir. Üçüncü olarak, devletler hangi paragraf veya alt paragrafları uygulayacaklarını seçebileceklerdir. Ancak 97 seçenekten en az 65 paragraf veya alt paragrafı seçmeleri gerekir. Dördüncü olarak, imzacı devletlerin üstlendiği yükümlülükler, mümkün olduğunca, gerekli olan yerlerde, dili kullananların sayısı meşru kılıyorsa gibi birçok şerhi içermektedir.⁹⁴⁴

Devletler Şart'ın hükümlerini hem sayısal hem de içerik olarak değişken düzeylerde kabul edebilmektedirler. Sadece gerekli olan minimum hükmü kabul edebilecekleri gibi, şartın tamamını ya da önemli/önemsiz gördükleri hükümleri de kabul edebilirler. Şart, dilsel azınlıkların haklarının neler olduğunu tanımlamaktan kaçınmıştır. Şart'ın amacı devletleri, azınlık dillerini korumak için gerekli olan standartları temin ederek, devletlere uygulayacakları dil politikaları konusunda sınırlama getirmektir.⁹⁴⁵

Şart'ın bireysel veya kolektif haklar tanımaktan bilinçli bir biçimde kaçınmasına, takdire şayan tekniğine ve azınlık dilleri sorunları ile yüzleşmekten kaçınmasına rağmen, bazı Avrupa devletleri Şart'ı imzalamaktan veya onaylamaktan kaçınmıştır. Avrupa Konseyi'ne, Avrupa Birliği'ne veya Birliğe aday ülkelerin bazıları Şart'ı imzalamamış veya onaylamamıştır.⁹⁴⁶

Sonuç olarak uluslararası hukuk enstrümanlarında, dil hakları standartlarının yükseltilmesi veya içeriklerinin belirlenmesi çabaları yeterli olmamaktadır. Ancak ulusal anayasalar ve yasalar bu hakları garanti ettiği ölçüde dil haklarından anlamlı bir yararlanma söz konusu olabilecektir.⁹⁴⁷ Bu anlamda bireylerin dil haklarını kişiliklerinin

⁹⁴⁴ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.16-17; Dunbar, "Minority Language Rights in International Law", s.119

⁹⁴⁵ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.17

⁹⁴⁶ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.17; 18.01.2010 tarihi itibarı ile Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı karşısında Avrupa Konseyine üye ülkelerin durumu :

Onaylayanlar: Almanya, Avusturya, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ermenistan, Finlandiya, Hırvatistan, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Karadağ, Kıbrıs, Liechtenstein, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Ukrayna,

İmzalayanlar: Azerbaycan, Bosna-Hersek, Fransa, İtalya, İzlanda, Makedonya, Malta, Moldova, Rusya
İmzalamayanlar: Arnavutluk, Andora, Belçika, Bulgaristan, Estonya, Gürcistan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Monaco, Portekiz, San Marino, Türkiye, Yunanistan

⁹⁴⁷ Arzoz, "The Nature of Language Rights", s.32

oluştugu yaşam bağlamlarında koruyan bir tanınma gereklidir.⁹⁴⁸ Bu ise büyük ölçüde dezavantajlı durumda bulunan dilsel grupların seslerini duyurabilmeleri, çabaları, mücadeleleri ve devletler içinde egemen durumda bulunan grupların ve devlet kurumlarının dil haklarını alanında yeniden düşünmeleri, görüşlerini gözden geçirmeleri ve hakkaniyetli politikalarla dil haklarını tanımaları ile mümkün olabilecektir.

⁹⁴⁸ Habermas, “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşı”, s.118

KAYNAKÇA

Aksoy, Gürdal. “Kültür ve Uygarlık Sözcüklerinin Tarihsel Evrimi”. **Ekin Belleten**.

Bahar 1991, ss.35-41

Aktürk, Şener. “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”. **Doğu –Batı**. Yıl: 9, Sayı:38, Ağustos, Eylül, Ekim 2006, ss. 23-53

Ardoğan, Recep. “İnsan Haklarının Kavramsal Çerçevesi”. **İnsan Hakları Araştırmaları**. Yıl.3, Sayı: 5, ss.9-42

Arnhart, Larry. **Plato’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi**. Ahmet Kemal Bayram (çev.). Ankara: Adres Yayınları, 2004

Aron, Raymond. **Özgürlükler Üzerine Deneme**. Turhan Ilgaz (çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995

Arslan, Zühtü. **Anayasa Teorisi**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005

Arzoz, Xabier. “The Nature of Language Rights”. **JEMIE 6 (2007) 2** 2007 by European Centre for Minority Issues.<http://www.ecmi.de/jemie/download/2-2007-Arzo.pdf>, ss.1-35

Balı, Ali Şafak. **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” İle Barış İçinde Yaşamak**. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001

Balı, Ali Şafak. “Çok Kültürlülük Hukuk ve Adalet”. **HFSA**. S:8, 2003, ss.12-57

Barber, Benjamin. **Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**. Mehmet Beşikçi (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995

Barry, Brian. **Culture and Equality: an Egalitarian Critique of Multiculturalism**. Cambridge, MA.: Harvard University Press, 2001

Barry, Norman. **Modern Siyaset Teorisi**. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2004

Bauböck, Rainer. “Liberal Justifications for Ethnic Group Rights”. C. Joppke and S. Lukes (Ed.). **Multicultural Questions** içinde. Oxford: Oxford University Press, 1999, ss.133- 157

Bauböck, Rainer. “Why Stay Together: A Pluralist Approach to Secession and Federation”. Will Kymlicka and Wayne Norman (Ed.). **Citizenship in Diverse Societies** içinde. Oxford University Press, Oxford, 2000, ss.366-394

Bauböck, Rainer. “Cultural Citizenship, Minority Rights and Self-Government”. Alex Aleinikoff and Douglas Klusmeyer (Ed.). **Citizenship Today: Global Perspectives and Practices** içinde Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2001, ss. 319-348.

Baumann, Gerd. **Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek**. Işıl Demirakın (çev.). Ankara: Dost Yayınları, 2006

Baumann, Zygmunt. **Yasakoyucular İle Yorumcular**. Kemal Atakay (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1996

Benhabib, Seyla. Giriş “Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”. Zeynep Gürata-Cem Gürsel (çev.). Seyla Benhabib (Hızl.). **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** içinde. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetim Ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını,1999, ss.11-33

Bennett, David. “İntroduction.” David Bennet (Ed). **Multicultural States Rethinking Difference And Identity** içinde. Routledge. London And Newyork. 1998, ss.1-26

Benz, Arthur. “Regionalization and Decentralization”. Herman Bakvis and William H. Chandler (Ed.). **Federalism And The Role Of The State** içinde. (Toronto-Buffalo-London) University of Toronto Press, 1987, ss.127-146

Berlin, Isaiah. **Romantikliğin Kökleri**. Mete Tunçay (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004

Berlin, Isaiah. “İki Özgürlük Kavramı”. **Kirpi ile Tilki Seçme Makaleler**. Mete Tunçay-Zeynep Mertoğlu (çev.). Derleyen: Murat Borovalı. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss.49-106

Berten, André ve Diğerleri. “Giriş”. Zeynep Özlem Üskül Engin (çev.). André Berten ve Diğerleri (drl.). **Liberaler ve Cemaatçiler**. Ankara: Dost Kitabevi, 2006, ss.189-208

Bilgen, Ayşen Candaş. “Habermas ve Sosyal Hakların Meşruiyeti”. **Toplum ve Bilim**. Sayı:110, 2007, İstanbul: Birikim Yayınları, ss.62-82

Bilgin, Nuri. “Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”. **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.139-150

Bilgin, Ülkü. **Azınlık Hakları ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007

Blake, Michael. “Language Death and Liberal Politics”. Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.). **Language Rights and Political Theory** içinde. New York: Oxford University Press, 2003, ss.210-229

Blum, Lawrence. “Recognition, Value And Equality: A Critique of Charles Taylor’s and Nancy Frazer’s Account of Multiculturalism”. Cynthia Willett (Ed.), **Theorizing Multiculturalism A Guide The Current Debate** içinde. Blackwell Publishers Ltd. Massachusettes: 1998, ss.73-99

Boran, İdil. “Global Linguistic Diversity, Public Goods And The Principle of Fairness”. Will Kymlicka and Alan Patent (Ed.). **Language Rights and Political Theory** içinde. New York: Oxford University Press, 2003, ss.189-209

Boran, İdil. “Benefits, Intentions and the Principle of Fairness”. **Canadian Journal of Philosoph.** Volume 36, Number 1, March 2006, ss.95-116

Bottomore, Tom. “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar.” Ayhan Kaya (çev.). **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar** içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, ss.57-94

Braudel, Fernand. **Uygarıkların Grameri.** Mehmet Ali Kılıçbay (çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996

Caney, Simon. “Equal Treatment, Exceptions and Cultural Diversity”. Paul Kelly (Ed.). **Multiculturalism Reconsidered Culture, Equality And its Critics** içinde. Cambridge –Malden Polity Press, 2005, ss.81-101

Carens, Joseph. **Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness.** Oxford: Oxford University Press, 2000

Casal, Paula. “Environmentalism, Procreation, and the Principle of Fairness”. **Public Affairs Quarterly.** 13 / 4: 1999, ss.363-375

Cassatella, Andrea. “Multicultural Justice: Will Kymlicka and Cultural Recognition”. **Ratio Juris.** Vol.19 No.1 March 2006, ss.80-100

Castells, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt Kimliğin Gücü.** Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006

Chemerensky, Erwin. “In Defense of Equality: A Reply To Professor Westen”. **Michigan Law Review,** Vol. 81, 1982-1983, ss.575-599

Connally, William E.. **Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri.** Ferma Lekeşizalın (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995

Coşar, Simten ve Aylin Özman. “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, **Doğu Batı.** Yıl.6, Sayı: 23, 2003, ss. 99-111

Coulambe, Pierre A. "Citizenship and Official Bilingualism in Canada". Will Kymlicka and Wayne Norm (Ed.). **Citizenship and Diverse Society** içinde. Oxford University Press, 2000, ss. 273-296

Çaha, Ömer. "Sivil Toplum Üstüne". Lütü Sunar (hızl.). **Sivil Toplum ve Demokrasi** içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, ss.9-22

Çavuşoğlu, Naz. **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**. İstanbul: Bilim Yayınları, 1999

Çavuşoğlu, Naz. "Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye Bir Karşılaştırma". İbrahim. Ö. Kaboğlu (hızl.). **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss.124-146

Çavuşoğlu, Naz. "Bölgele Devlet'de Egemenlik/Yetki Paylaşımı", *e-akademi*. Sayı:4, Haziran 2002, (<http://www.e-akademi.org/makaleler/naz1.html>)

De Pelsmaecker, Tom. "Belçika'da İlk ve Orta Öğrenimde Dil Haklarının Kullanımı". Balaban Cerit (çev.). Ebru Uzpeder (hızl.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları**. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.57-63

De Saussure, Ferdinand. **Genel Dilbilim Dersleri 1**. Berke Vardar (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976

De Varennes, Fernand. "İnsan Haklarının Ayrılmaz Parçası Olarak Dil Hakları". Zeri İnanç (çev.). www.zincirlikuyu.net/modules.php,

De Varennes, Fernand. **Language Minorities and Human Rights**. The Hague: The Hague: Kluwer Law International, 1996

Donnelly, Jack. "Human Rights, Globalizing Flows, and State Power". Alison Brysk (Ed.). **Globalization and Human Rights** içinde. California London: University of California Press, ss.226-241

Dunbar, Robert. "Minority Language Rights in International Law". **International and Comparative Law Quarterly**. Vol.50, January 2001, ss. 90-120

Durusoy, Gertrude. "Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları". Ebru Uzpeder (Ed.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2003, ss.12-14

Dworkin, Ronald. "What is equality ? Part I: Equality of Welfare; Part II: Equality of Resources". **Philosophy and Public Affairs**. 10 3/ 4: 1981, ss.185-345

Dworkin, Ronald. **Hakları Ciddiye Almak**. Ahmet Ulvi Türkbağ (çev.). Ankara: Dost Yayınları, 2007

Ellis, Anthony. "Minority Rights and the Preservation of Languages". **Philosophy 80**. 2005, The Royal Institute of Philosophy, ss.199-217

Erdoğan, Mustafa. **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**. Ankara: Orion Yayınları, 2006

Erdoğan, Mustafa. **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**. Ankara: Orion Yayınları, 2007

Erkan, Ersin. "Giriş". Ebru Uzpeder (Ed.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.5-11

Ersanlı, Büşra. "İnsan Güvenliği ve Konforu Açısından Anadil Eğitimi: Sovyet Deneyimi" Ebru Uzpeder (Ed.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.29-34

Faist, Thomas. “Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık”. Thomas Faist (Ed.). **Devletaşırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset Ticaret ve Kültür** içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s.

Fay, Brian. **ağdaş Sosyal Bilimler Felsefesine Giriş**. İkinci Baskı. İsmail Trkmen (ev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005

Fenet, Alain. “Difference Rights and Language in France”. Tony Judt and Denis Lacorne (Ed.). **Language, Nation, and State: Identity Politics in a Multilingual Age** içinde. Palgrave Macmillan, 2004, ss.19-61

Fisk, Milton. **The State and Justice: An Essay in Political Theory**. Cambridge: Cambridge University Press, 1989

Frazer, Nancy. “From Redistribuition to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Post-Socialist” Age.” Cynthia Willett (Ed.). **Theorizing Multiculturalism A Guide to the Current Debate** içinde. Massachusettes: Blackwell Publishers. 1998, ss.19-49

Galtung, Johan. **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**. Mge Szen (ev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1999

Gauchet, Marcel. **Demokrasi İçinde Din Laikliğin Gelişim**. Mehmet Emin zcan (ev.). Ankara: Dost Yayınları, 2000

Genç, Deniz. **Multiculturalism and Immigrant Integration In european Societies**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. İstanbul, 2005

Geuss, Raymond. **Kamusal şeyler, özel şeyler**. Gülayşe Koçak (ev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007

Gavison, Ruth. "On The Relationship Between Civil and Political Rights, And Social And Economic Rights". Jean Marc Coicaud, Michael W.doyle, and Anna Marie Gardner (Ed.). **The Globalization Of Human Rights** içinde. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press, 2003, ss.23-55

Gerdes, Jürgen. "Çifte Pasaport, Devletaşırılık, Çokkültürcülük ve Çifte Yurttaşlık." Thomas Faist (hızl.). **Devletaşırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset Ticaret ve Kültür** içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, ss.209-260

Gonzalez, A. "An Overview of Language and Development". **Journal of Multilingual and Multicultural Development**, 14:1&2, 1993, ss.5-23

Gökçen, Sinan. "Bir Milleti Dillendirmek". Ebru Uzpeder (hızl.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.15-17

Green, Leslie. "Are Language Rights Fundamental?". **Osgoode Hall Law Journal**, 25: 1987, ss.639-669

Grin, François-Jensdottir, Regina-Riagain, Donal O. **Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages**. Palgrave Macmillan, 2003

Grin, François. "Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal". Will Kymlicka and Alan Patent (Ed.). **Language Rights And Political Theory**. Oxford University Press, 2003, ss.169-188

Gutman, Amy. "Giriş". Çokkültürlülük Tanınma Politikasi. Çev: İlknur, Özdemir. Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.23-41

Gürbüz, Ahmet. **Hukuk ve Meşruluk (Evrensel Erdem Üzerine Bir Deneme)**. İkinci Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2004

Güriz, Adnan. “Hak Kavramı”. Hayrettin Ökçesiz (hızl.). **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** içinde. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, ss.134-150

Habermas, Jürgen. **Öteki Olmak Öteki İle Yaşamak**. İlknur Aka (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002

Habermas, Jürgen. “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı”. . Çev: İlknur, Özdemir. Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.113-145

Habermas, Jürgen. “Equal Treatment of Cultures and The Limits of postmodern Liberalism”. **The Journal of Political Philosophy**: Volume 13, Number 1, 2005, ss.1-28

Habermas, Jürgen. **Bölünmüş Batı**. Dilman Muradoğlu (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007

Hacıkadıroğlu, Vehbi. “Haklar ve Ödevler”. Hayrettin Ökçesiz (hızl.). **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** içinde. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, ss.160-168

Hafızoğulları, Zeki. “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni”, **AÜHFD**. C:45, S.1-4, 1996, s.3-4, ss. 3-21

Hall, Stuart ve Held, David. “Yurттаşlar ve Yurттаşlık”. Stuart, Hall-Martin, Jacques (der.). **Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi** içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, ss.169-185

Henrard, Kristeen. “The Impact of International Non-Discrimination Norms in Combination with General Human Rights for the Protection of National Minorities: the

European Convention on Human Rights”. Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (**DH-MIN**), DH-MIN (2006) 020, ss.1-17

Heywood, Andrew. **Siyaset**. Atilla Yayla-Zeynep Kopuzlu-Bahattin Seçilmişoğlu-Mete Yıldız-Bekir Berat Özipek-Bican Şahin (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2006

Hoffmann, Rainer. “The Impact Of International Norms On The Protection Of National Minorities In Europe: The Added Value And Essential Role Of The Framework Convention For The Protection Of national Minorities”. Committee Of Experts On Issues Relating To The protection Of National Minorities (DH-MIN), Strasbourg 5 December 2006 **DH-MIN (2006)018**, ss. 1-27

Holden, Barry. **Liberal Demokrasiyi Anlamak**. Hüseyin Bal (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2007

Hornberger, Nancy H.. “Frameworks and Models in Language Policy and Planning”. Thomas Ricento (Ed.). **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde. Blackwell Publishing, 2006, ss.24-41

Horowitz, Donald L. “Self- Determination: Politics, Phlisophy, And Law “.Ian Shapiro-Will Kymlicka (Ed.). **Etnicity and Group Rights** içinde. Nomos XXXIX. New York and London: New York University Press, 1996, ss.421-463

Hueglin, Thomas O. “Legitimacy, Democracy, and Federalism”. Herman Bavkis and WilliamM. Chandler (Ed.). **Federalizm And The Role Of The State** içinde. (Toronto-Buffalo-London) Universty Of Toronto Press, 1987, ss.32-54

Jones, Peter. “Group Rights and Group Oppression”. The Journal of Political Philosophy: Volume 7, Number 4, 1999, ss.353-377

Jones, Peter. “Toleration, Recognition and Identity.” The Journal of Political Philosophy: Volume 14, Number 2, 2006, ss.123-143

İrem, Nazım. “Yanlış Giden Ne? Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa’da Yeni İrkçilik”. **Sivil Toplum: Farklı Bakışlar** içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, ss.147-174

İrem, Nazım. “Eritme Potasından Eriyen Pota’ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika”. **Doğu- Batı**. Yıl:8, Sayı:32, 2005, ss.199-219

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Kolektif Özgürlükler**. Diyarbakır: DÜHF Yayınları, 1989

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Özgürlükler Hukuku**. 6. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 2002

Kaboğlu, İbrahim Ö.. “İnsan Hakları, Azınlık Hakları ve Türkiye”. İbrahim. Ö. Kaboğlu (hızl.). **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss.17-28

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**. 3. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006

Kaboğlu, İbrahim Ö.. Kaboğlu. “Kültürel Haklar ve Siyasal Haklar Kavşağında Azınlıklar”. **Erdoğan Teziç’e Armağan** içinde. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları Sayı: 5, 2007, ss.808-815

Kadıoğlu, Ayşe. “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”. **Toplum ve Bilim**. Yaz-Güz 1993, Sayı: 62, ss.

Kadıoğlu, Ayşe. “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”. Ayşe Kadıoğlu (hızl.). **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 2008, ss.21-30

Kadıoğlu, Ayşe. “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”. Ayşe Kadıoğlu (hızl.). **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 2008, ss.31-54

Kalaycı, Hüseyin. “Kendi Kaderini Tayin Kimin Hakkı ?”. **Doğu-Batı**. Sayı:47, Kasım Aralık Ocak 2008-2009, ss.219-239

Kastoryano, Riva. “Alman Birliğini Yeniden Tanımlamak: Milliyetten Vatandaşlığa”. Ebru Kılıç (çev.). Haldun Güllalp (hızl.). **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma** içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 2007, ss.35-58

Kaya, Ayhan. “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”. Can Cemgil (hızl.). **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar** içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, ss.95-136

Kaya, Ayhan. “Göç, Güvenlik ve Korkunun İktidarı”. 8-11 Aralık 2005 **Uluslararası Göç Sempozyumu**. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2006, ss.23-32

Kelly, Paul. “Introduction: Between Culture and Equality.” Paul Kelly (Ed.) **Multiculturalism Reconsidered Culture and Equality And its Critics** içinde. USA, Cambridge –Malden Polity Press, 2005, ss.1-17

Kempsey, J.V. “Siyaset Felsefesi”. Doğan Özlem (çev.). Hayrettin Ökçesiz (hızl.). **Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri** içinde. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Yayınları. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, ss.88-110

Keyman, E.Fuat ve İçduygu, Ahmet. “Türk modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı”. Artun Ünsal (Ed.). **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru** içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss.169-180

Keyman, E. Fuat. “Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek”. **Doğu-Batı**. Yıl: 10, Sayı: 41, 2007, ss.217-227

Keyman, E. Fuat. “Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık”. Ayşe Kadioğlu (hızl.). **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara** içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.218-244

Keyman, E.Fuat ve Banu Turnaoğlu. “Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye”. **Doğu-Batı**. Sayı:47, Kasım Aralık Ocak 2008-2009, ss.37-64

Kibbe, Douglas A. “Legal And Linguistic Perspectives”. Douglas A. Kibbe (Ed.). **Language Legislation and Linguistic Rights** içinde. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1996, ss.1-23

Kloss, Heinz. “Language Rights of Immigrant Groups”. **International Migration Review**, 5/2: 1971, ss.250-268

Kongar, Emre. “Sivil Toplum ve Kültür”. Y. Fincancı (Ed.). **Sivil Toplum** içinde. İstanbul: TÜSES Yayınları, 1991, ss.109-114

Köker, Levent. “Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı”. Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde. İkinci Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.11-14

Köker, Levent. “Yurttaş Özgürlüğünün Politik Kullanımı Olmadan Sivil Toplumun Varlığından Söz Edemeyiz”. **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları** içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları, ss.165-178

Köker, Levent. “Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu”. Nuri Bilgin (hızl.). **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik** içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, ss.41-50

Kukathas, Chandran. “Liberal Takımadalar”. Mustafa Erdoğan (çev.). **Liberal Düşünce**, Sayı: 38-39, (Bahar-Yaz 2005), ss.13-28

Kula, Onur Bilge. **Demokratikleşme Süreci Ve Eleştirel Kültür Bilinci**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992,

Kymlicka, Will. **Liberalism, Community and Culture**. New York: Oxford University Press, 1989

Kymlicka, Will. **Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**. Abdullah Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998

Kymlicka, Will. “Kanada’da Grup Ayrımlaşmalı Üç Yurttaşlık Biçimi”. Zeynep Gürata- Cem Gürsel (çev.), Seyla Benhabib (hızl.). **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999, ss.220-243

Kymlicka, Will ve Ruth Rubio Marin. “Liberalism And Minority Rights. An Interview.” **Ratio Juris**. Vol.12 No 2 (June 1999), ss.133-152

Kymlicka, Will. **Politics In Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship**. Oxford: Oxford University Press, 2001

Kymlicka, Will. **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**. Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004

Kymlicka, Will. “Culturally Responsive Policies”. United Nations Development Programme Human Development Report Office, **Occasional Paper Background Paper** for HDR 2004/5

Kymlicka, Will ve Wayne Norman. “Vatandaş’ın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”. Can Cemgil (çev.). Ayşe Kadioğlu (hızl.). **Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara**. İstanbul: Metis Yayınları, 2008, ss.185-217

Laclau, Ernesto. **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**. Ertuğrul Başer (çev.). İstanbul: Birikim Yayınları, 2000

Laitin, David D. ve Rob Reich. “A Liberal Democratic Approach to Language Justice.” Will Kymlicka and Alan Patten **Language Rights and Political Teori** içinde. New York: Oxford University Press, 2003, ss.80-104

Laponce, Jean. **Language and Their Territories**. Toronto: Universty Of Toronto Press, 1987

Levy, Jacob, T.. “Classifying Cultural Rights.” Ian Shapiro & Will Kymlicka (Ed.). **Ethnicity And Group Rights** içinde. Nomos XXXIX. New York and London: New York University Press, 1996, ss.22-66

Lijphart, Arend. **Demokrasi Motifleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**. Utku Umut Bulsun Güneş Ayas (çev.). İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006

Lipson, Lesli. **Siyasetin Temel Sorunları**. Fügen Yavuz (çev.). İstanbul: İşbankası Yayınları, 2005

Lomasky, Loren E. “İki Liberalizm Anlayışı”. Mustafa, Erdoğan (çev.). **Liberal Düşünce**, Sayı:45-46 (Kış-Bahar 2007), ss.27-57

Mancini, Susanna ve Bruno de Witte. “Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective”. Francesco Francioni and Martin Scheinin (Ed.). **Cultural Human Rights** içinde. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008, ss. 247-284

Margalit, Avishai ve Moshe Halbertal. “Liberalism and the Right to Culture”. **Social Research**. Vol.61, No.3: ss.491-537

Marin, Ruth Rubio. "Language Rights: Exploring The Competing Rationales". Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.) **Language Rights and Political Theory**. New York: Oxford University Press, 2003, ss.52-79

Martinet, André. **İşlevsel Genel Dilbilim**. Berke Vardar (çev.). İstanbul: Multilingual, 1998

May, Stephen. **Language And Minority Rights: Ethnicity, Nationalism, and The Politics of Language**. Harlow/London: Longman Pearson Education, 2001

May, Stephen. "Language Policy and Minority Rights". Thomas Ricento (Ed.). **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde. Blackwell Publishing, 2006, ss.255-272

McRae, Kenneth,. "The Principle of Territoriality and The Principle Of Personality in Multilingual States". **International Journal of the Sociology of Language**, 4:1975, ss.33-54

Mill, John Stuart. **Utilitarianism, On Liberty, Consideration On Representative Government**. Vermont: Everyman's Library, 1995

Nickel, James. "The Value of Cultural Belonging: Expanding Kymlicka's Theory". **Dialogue**, 33, ss.635-642

Nickel, James. "Human Rights". **Stanford Encyclopedia of Philosophy**. Substantive Revision Sat Jul 29, 2006, <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>

Oran, Baskın. **Küreselleşme ve Azınlıklar**. Ankara: İmaj Yayınevi, 2001

Oran, Baskın. "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü ve Türkiye". **Anayasa Yargısı**, C.20, 2003, ss.61-93

Outlaw, Lucius Jr. "Multiculturalism, Citizenship, Education and American liberal Democracy". Cynthia Willett (Ed.). **Theorizing Multiculturalism a Guide to the Current Debate** içinde. Blackwell Publisher Ltd., ss.382-397

Öden, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**. Ankara: Yetkin Yayınları, 2003

Özhan, İmran. **Farklaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Ankara, 2006

Parekh, Bhikhu. **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori**. Bilge Tanrıseven (çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002

Patten, Alan ve Will Kymlicka. "Context, Issues And Approaches." Will Kymlicka and Alan Patent (Ed.). **Language Rights and Political Theory** içinde. New York: Oxford University Press, 2003, ss.1-51

Patten, Alan. "Political Theory and Language Policy". **Political Theory**. 29 No:5, (Oct., 2001), ss.691-715

Patten, Alan. "What Kind Of Bilingualism?". Will Kymlicka and Alan Patten (Ed.). **Language Rights And Political Theory** içinde. New York: Oxford University Press, 2003, ss.296-321

Perinçek, Doğu. **Anayasa ve Partiler Rejimi**. İkinci Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985

Petek, Gaye. "Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa'da Siyasal Katılımı ve Temsiliyet". Burcu Yoleri ve Barış Yıldırım (çev.). Didem Danış ve Verda İrtiş (der.). **Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri** içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008, ss.73-89

Penycook, Alastair. "Postmodernism in Language Policy". Thomas Ricento (Ed.). **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde. Blackwell Publishing, 2006, ss.60-76

Pettit, Philip. **Cumhuriyetçilik: bir özgürlük ve yönetim teorisi**. Abdullah Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997

Pinker, Steven. **The Language Instinct**. New York: Harper Perennial Edition, 1995,

Poggi, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**. Şule Kut-Binnaz Toprak (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001

Pool, Jonathan. "The Official Language Problem" . **American Political Science Review**. 85, 1991, ss.495-514

Rancière, Jacques. **Siyasalın Kıyısında**. Aziz Ufuk Kılıç (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 2007

Rawls, John. **A Theory Of Justice**. 1971, s.303. [http://:books. google com .tr /books](http://books.google.com.tr/books)

Rawls, John. **A Theory of Justice**. Revised Edition. The Belknap Press Of Harvard University Cambridge, Massachusetts, 2000

Rawls, John. **Siyasal Liberalizm**. Mehmet Fevzi Bilgin (çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007

Rawls, John. **Halkların Yasası Ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması**. Gül Evrin (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003

Raz, Joseph. "On the Nature of The Rights". **Mind**. Vol. 93:1984, ss.194-214

Raz, Joseph. "Multiculturalism". **Ratio Juris**. Vol.11, No.3 (September 1998), ss.193-205

Rehman, Javaid. “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”. Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk (çev.). İbrahim. Ö. Kaboğlu (Ed.). **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss.95-123

Réaume, Denise. “The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?”. David Schneiderman (ed.). **Language and The State: The Law and Politics of Identity** içinde. Cowansville: Editions Yvon Blais, 1991, ss.37-57

Réaume, Denise G.. “Official Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference”. Will Kymlicka and Wayne Norman (Ed). **Citizenship in Diverse Society** içinde. Oxford: Oxford University Press, 2000, ss.245-272

Réaume, Denise G.. “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered.” Will Kymlicka and Alan Patent (Ed.). **Language Rights and Political Theory** içinde. Oxford University Press, 2003, ss.271-295

Rigaux, François. “Azınlıklar Hukuku Tanımlama Sorunları”. M.Şerif Yılmaz (çev.). İbrahim. Ö. Kaboğlu (hızl.). **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss.51-69

Ringelheim, Julie. “Intergrating Cultural Concerns in the Interpretation of General Individual Rights-Lessons from the International Human Rights Case Law”, United Nations Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Fortieth session Geneva, 28 April-16 May 2008 **Day of General Discussion Right to take a part in cultural life (article 15/(1) (a) of the Covenant)**, Friday 9 May 2008, s.1-15

Rockefeller, Steven C.. “Yorum”. İlknur Özdemir (çev.). Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde. İkinci Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.95-105

Roth, Hans Ingvar. “İsveç’te Çokkültürlülük”. Balaban Cerit (çev.) Ebru Uzpeder (hızl.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.39-50

Rousseau, Jean Jacques. **The Basic Political Writings. On The Social Contract.** Translated By:Donald A.Cress. Hackett Publishing Company. Indianapolis/ Cambridge, 1987

Sadurski, Wojciech. “Constitutional Courts in the Process of Arculating Constitutional Rights in the Post Communist States of Central and Eastern Europe Part: III Equality and Minority Rights”, European University Institute, **EUI Working Paper LAW 2003/6**, ss.1-42

Sandel, Michael. **Liberalism and Limits of Justice.** Cambridge University Press . Cambridge, 1998

Sartori, Giovanni. **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş.** Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turan (çev.). Ankara: Yetkin Yayınları, 1996

Schnapper, Dominique. **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki.** Ayşegül Sönmezay (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

Schuck, Peter H. **The Limits of Law: essays on democratic governance.** Boulder: Westwiev Press, 2000

Skutnabb-Kangas, Tove. “The Globalisation Educational Human Rights.” **International Review of Education.** Vol.47, No. 374, (Jul., 2001), ss. 201-219

Skutnabb-Kangas, Tove. “Language Policy And Linguistic Human Rights”. Thomas Ricento (Ed.). **An Introduction to Language Policy Theory and Method** içinde. Blackwell Publishing, 2006, ss.273-291

Skutnabb-Kangas, Tove ve Robert Phillipson. “Linguistic Human Rights, Past and Present”. Tove Skutnabb-Kangas and Robert Phillipson (Ed.) **Linguistic Human Rights Overcoming Linguistic Discrimination** içinde. Berlin –Newyork: Mouton de Gruyter, 1994, ss.71-110

Tacar, Pulat. **Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar Ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996

Tamir, Yael. **Liberal Nationalism**. Princeton, New Jersey: Princeton Univesity Press, 1993

Tanör, Bülent. **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri**. İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 1997

Taylor, Charles. “Tanınma Politikası”. İlknur Özdemir (çev.). Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Poltikası** içinde. İkinci Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.42-84

Terzioğlu, Süleyman S.. **Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı**. Ankara: Alp Yayınevi, 2007

Tilly, Charles. **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**. Özden Arıkan (çev.). İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995

Tok, Nafiz. **Kültür, Kimlik ve Siyaset**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003

Tok, Nafiz. “İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli: Müdahale Etmeme ve Ayrımcılık Yapmama”. **Liberal Düşünce**. No:38-39, Cilt:10, (Bahar-Yaz 2005), ss.29-44

Tommasi, John. “Kymlicka, Liberalism, and Respect for Cultural Minorities”. **Ethics**. Vol. 105, Issue 3, (April 1995), ss.580-603

Tosun, Gülgün Erdoğan. “Global Sivil Toplum, Siyaset ve Yurttaşlık”. Lütfi Sunar (hızl.). **Sivil Toplum: Farklı Bakışlar** içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, ss.39-65

Touraine, Alan. **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Beraber Yaşayabilecek Miyiz**. İkinci Baskı. Olcay Kunal (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005

Türmen, Rıza. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Açısından Kimlik ve İnsan Hakları”. İstanbul-13th National Quality Congress Wednesday 24 November 2004

Üstel, Füsün. “Eritme Potasından Çokkültürcülüğe”. **Toplum ve Bilim**. Sayı:62, (Yaz-Güz 1993), ss.112-125

Üstel, Füsün. “Yurttaşlık ve Demokrasi”. İbrahim Ö. Kaboğlu (hızl.). **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2002, ss.43-50

Üstel, Füsün. “Çokkültürcülüğü Yeniden Düşünmek”. **Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış** Panelinde Sunulan Tebliğ. 17 Mart 2007, Diyarbakır. İstanbul: Henrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği Yayınları, 2007, ss.103-107

Uygun, Oktay. “İnsan Hakları Kuramı”. Korkut Tankuter (Ed.). **İnsan Hakları** içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, ss.13-44

Uygun, Oktay. **Federal Devlet**. 3. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2007

Uygun, Nermi. **Kültür Kuramı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996

Üzeltürk, Sultan. “Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı” İbrahim, Ö. Kaboğlu (hızl.). **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları** içinde. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, ss.147-197

Van Bossuyt, Anneleen. “Fit for Purpose or Faulty Design? Analysis of the Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Legal Protection of Minorities”. **Journal on Etnopolitics and Minority Issues in Europe**, 2007, Vol.6 Issue: 1, ss.1-20

Van Parijs, Philipp. “Must Europe be Belgian? On Democratie Citizenship in Multilingual Politics”. Catriona MacKinnon and Iain Harnpsher-Monk. **The Demands of Citizenship** içinde. New York/ London: Continuum, ss.235-253.

Vermeren, Patrice. “Felsefi Bir Kişilik Olarak Yurttaşlık”. İonna Kuçuradi ve Bülent Peker (hızl.). **Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları** içinde. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2004, ss.165-178

Virtanen, Özlem, Eraydın. **Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya’da Dil Politikaları**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İÜSBE Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, 2002

Virtanen, Özlem Eraydın. “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri”. Ebru Uzpeder (hızl.). **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları** içinde. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, 2003, ss.18-20

Wallerstein, Immanuel. “Culture as the Ideological Battleground of the Modern World System”. **Theory, Culture & Society**. Vol. 7 No.2, 1990, ss.31-55

Wallerstein, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**. Erol Öz (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1998

Walzer, Michael. **Obligations: Essays On Disobedience, War, and Citizenship**. Seventh Printing, 1994, <http://books.google.com.tr> 23.12.2009

Walzer, Michael. “The New Tribalism”. Omar Dahbour and Micheline R. Ishay. (Ed). **The Nationalism Reader** içinde. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, ss.322-332

Walzer, Michael. **Hoşgörü Üzerine**. Abdullah Yılmaz (çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998

Walzer, Michael. “Yorum”. Cem Aktaş (çev.). Amy Gutman (hızl.). **Çokkültürlülük Tanınma Politikası** içinde. İkinci Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, ss.106-112

Weinstock, Daniel M.. “The Antinomy of Language Policy”. Will Kymlicka – Alan Patent (Ed.). **Language Rights and Political Theory** içinde. Oxford University Press, 2003, ss.250-270

Westen, Peter. “The Empty Idea of Equality”. **Harvard Law Review**. Vol.95, No.3, (Jan., 1982), ss.536-597

Willett, Cynthia. “Introduction”. Cynthia Willett (Ed.). **Theorizing Multiculturalism A Guide to the Current Debate** içinde. Blackwell Publishers Ltd. 1990, ss.1-17

Williams, Raymond. **Kültür**. Ertuğrul Başer (çev.). İstanbul. İletişim Yayınları, 1993

Wokler, Robert. “Jean Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı”. Mimar Türkkahraman (çev.). Brian Redhead (der.). **Siyasal Düşüncenin Temelleri** içinde. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss.161-179

Wolin, Sheldon S.. “Elle Tutulmaz Demokrasi”. Zeynep Gürata-Cem Gürsel (çev.). Seyla Benhabib (hızl.). **Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** içinde. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetim Ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını,1999, ss.51-71

Young, Iris Marion. "Deferring Group Representation". Ian Shapiro & Will Kymlicka (Ed.). **Etnicity And Group Rights** içinde. Nomos XXXIX. New York and London: New York University Press, 1996, ss.349-376

Young, Iris Marion. "Polity, and Group Difference: A Critique of the ideal of Universal Citizenship." **Ethics**. Vol. 99, No.2 (Jan., 1989), ss.250-274